

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI
HUNFALVY PÁL.

H E T E D I K K Ö T E T .

ELSŐ FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER, FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1868

TARTALOM.

A magyar és finn ugor nyelvekbeli szóegyezések. Budenz József	1
A sémi névszó számviszonyai. Gr. Kun Géza . . .	63
Nyelvészeti apróságok. Fábian István	119
Összehasonlító szónyomozások. Szénássy Sándor.	131

A MAGYAR ÉS FINN-UGOR NYELVEKBELI SZÓEGYEZÉSEK.

607. más, másod (második) ; majdan, majd :

f. muu más (*alius*) : muuna (*t.i. aikana*) *aliquando*, *p.o.* muuna yksi muuna kaksi *majd egy majd kettő* ; muutama *alius*, *nonnullus*, *quidam* | *ézt.* muu más : muida másszor (*ein anderes-mal*) | *liv.* mü (*pl. münd, müd*) más, egyéb ; majdan való (*künftig*) | *lp.* mubbe, *lpF.* nubbe másik, másod, más (mubbe peive másnap) ; mubbad, *lpF.* nubbad második, mubbadest másodszor ; muttem, *lpF.* muttom *nonnullus*, *quidam*.

|| *vog.* môt más, másod | *zürj.* müöd másod, második ; mukäd más, másik (*alius*) | *votj.* mïd másik : mïd-mïd palas mind két felöl (*tkp. másik-másik, azaz : egyik s másik oldalról*) ; muket, muzon, mizon más, másik (*anderer*) | *cser.* molo, mulo más (*alius*) : molo-kodom máskor, molem-[am] változni | *md.* oma, omo, *mdE.* ombo más, másik ; omïce, *mdE.* omboce másik, második.

608. mász (mászni ; csúszni mászni, mászkálni) :

f. mata-, mati- mászni (*repere, serpere* : matava *serpens*, mászó) ; matele *u. a.* (*fr.*) ; mato féreg, kigyó (*animal repens, vermis, serpens*) | *ézt.* mado = *f.* mato | *liv.* mata- mászni | *lp.* mode-mászni (*serpere*), muoješe- *u. a.*

509. meleg :

|| *oszt.* mëleik, *osztSföl.* mëllek, *osztSal.* mëlленk meleg (*warm, wärme*) | *vog.* maltep, *vogD.* mältep meleg.

610. mély :

|| *oszt.* met, *osztS.* meť mély (*tief*) | *vog.* mil | *votj.* mur mély.

611. mell *v.* melly (melle-t *pectus*) ; mellett, mellé, mellől :

lp. miälga, miälg mell (*pectus*) ¹⁾.

|| *vog.* majl, mäl mell | *oszt.* meget, *osztS.* maugel mell ; megde mellett el (*vorüber, vorbei*) | *votj.* mela mell | *cser.* mel himzés az ingmellen | *md.* mäštä, *mdE.* mešče mell, csecs.

¹⁾ Lindahl azt is jegyzi meg, hogy „exterior pars pectoris miälga dicitur, interior vuobd, raddek.“

612. *men- v. mön- (menni, megyek, menő); menekedni:*

lp. manne- menni, vova menni (auten m. előre menni, növekedni), lpF. manna- | f. mene- menni, elmenni | észt. mine- meni (ära m. elmenni).

|| oszt. men- menni | vog. min-, men- | votj. mîn- | zürj. mun- | cser. cserH. mi-[em] menni, odamenni | md. mäñe-, mdE. meñe- menekülni, megszökni, md. mände- elereszteni.

613. *menül v. menyül (kimenyülni luxari, eluxari), menit:*

|| oszt. mënd-, mēned- hajlítani (biegen) | md. mäñe-, mände, meñe-, mēnde- meghajítani, hajlítani (inflectere); mänñve- meghajlani.

614. *mén (méne-t, mén-t; ménes):*

|| cser. ömñe, cserH. imni ló.

615. *meny (menye-t; menyasszony; menyecske):*

f. miniä meny (nurus, uxor filii) | észt. mini (gen. minia), minia meny; minig (gen. -ga) u. a. | liv. miña meny | lp. mañe meny, sógorné (nurus, uxor fratris); lpF. manñe sógorné (férjnek nővére), maññe meny (nurus).

|| vog. mähn meny | oszt. meñ, meñeñ meny | votj. men: ici-men menyasszony (braut; ici- kevés, kicsi) | zürj. moñ meny.

616. *menny (mennye-t; mennyei):*

|| md. menil, menel, mdE. mäñel menny, ég (himmel); mdE. kurgo mäñel iny, szájpaddás.

617. *méreg (mérge-t; mérges):*

f. myrkky méreg (venenum), myrkkyise (nom. -yinen) mérges | észt. mürki (nom. mürk) méreg | lpF. mirko.

618. *mer (vizet merni), merít (meríteni) haurire:*

oszt. emerd-, osztS. emregd- meríteni (schöpfen).

|| vog. amert- u. a. | md. ameñe, amelde, mdE. amule-, amulde-meríteni.

619. *mér (mérni: mérték, mérsékelni):*

f. määrä megszabott}határ, meghatározott mennyiség, mérték (määrä-päivä határnap, isommassa määrässä nagyobb mértékben, tietää määränsä mértéket tudni, tartani); määrää- meghatározni | észt. määrä (nom. määär) czél, határ (määrä-päiv); määra- meghatározni, kiszabni | liv. mâr mérték | lp. mere, lpF. mârre = f. määrä; lp. merete-, lpF. märede- = määrää- (de-terminare, prae-terminare).

|| *votj.* mortal- mérni, *súlylyal* mérni: mertet mérték | *oszt.* mar-
dad- mérni (*messen*) | *vogD.* mart- mérni: martes, *vog.* mars
mérték | *zürj.* murtal- mérni, murtás mérték.

620. messze (*messze földre*; *messzire, -ről*; *messzűnnen*):

lp. meče *messzevaló* (*remotus*), mečeb *messzebb* (*remotior*): me-
čen *messze* (*procul*), mečos *messzire*, mečane- *messzebbre menni*
(*longius recedere*).

621. méz (méze-t; mézes); méh (méhe-t):

f. mete (*nom.* mesi) méz; *metise, mesise* (*nom.* -inen) mézes;
mettiäise, mesiäise, mesiläise, v. mehiäise, mehiläise (*nom.*
-äinen) méh (*apis mellifica*) | *észt.* mesi (*gen.* mee) méz; mesi-
lase (*nom.* -lane), mehise (*nom.* -ine) méh | *liv.* mež, meiž (*gen.*
med) méz.

|| *md.* međ, med, *mdE.* mäd, med méz; *md.* meš, *mdE.* mākš
meh | *cser.* cserH. mü, mû méz; *cser.* mükš, *cserH.* müğš meh |
votj. mu méz; *muš* meh | *zürj.* ma méz; mazi meh.

622. meztelen, meztlen, meztelen ¹⁾:

lp. *lpF.* moskote- zárni, bedugni (*házat, lyukat*), befedni (*zu-
decken, zumachen, p.o. edényt*); *lp.* moskos, *lpF.* mosko *clausus*,
occlusus ²⁾.

|| *vog.* más- induere, másne öltő (*ruha*); *vogD.* mäs-, mäsöp-
öltözni, mäst- öltöztetni.

623. mező:

lpF. mâcece mező (mäcest ja muorrai sist vagolet mezon és er-
dőben járkálni); *lp.* mece silva, desertum | *f.* metsä erdő (*silva*) |
észt. metsa (*nom.* mets) erdő, csadaj | *liv.* mōtsā erdő.

624. mi, me- (kérdő névmás: millyen, mint, melly, meddig, merre,
mennyi):

f. mi mi, mely (*nom.* mi-kä, *gen.* min-kä, *indef.* mitä): mihin
hova, merre, missä hol, miten, miten-kä hogyan, miksi minek,
miért, stb. | *észt.* mis (mi-s) mi, mely: mida (*indef.* = *f.* mitä),
millise (*nom.* milline) milyen; mil (*f.* millä), *p.o.* mil aial mi-

¹⁾ A telen-nek képzőértékét tekintve a. m. „takaró, ruha nélkül való“; a mi-
szerint a mezi (mezé, mezej) névszó, mely „takaró, ruha“ jelentéssel bírt. De nem
lehetetlen egy mezi igének fölvétele sem, ezen jelentéssel „takarni, öltöztetni.“

²⁾ „Claudere, zárni“ ugyanazon észjárás szerint váltakozik a „fedni, beta-
karni, öltöztetni“ jelentéssel, a mely szerint az „aperire“ és „nudare“ jelentések
váltakoznak. V.ö. fentebb a foszlik, foszt cikket (529. sz.)

kor, midőn, mil viisil mi módon, miks = f. miksi, stb. | liv. mis (mi-s) mi, mely; mida (= f. mitä), p.o. mida—seda mennel—annál; mits mennyi, hány, mitsmös hányadik; mingi (pl. -gist) milyen, mely | lp. mi (gen. man), lpF. mi (gen. man, pl. mak) mi, mely.

|| *vog. mät mi: mäne, mäner, mäter milyen | oszt. met, mettä mi, mely, medoj mi, micsoda | votj. ma, mar mi: mal, malí, maš minek, miért | zürj. mīj mi: mījla, mīj-pomla miért, mi végett | md. mezä, mez, mdE. meze, mäge mi: mezara, mdE. mežaro mennyi; mezendi, mdE. meks minek, miért | cser. mo, cserH. ma mi: mogañe, cserH. magaña milyen; cser. munara, meñare, cserH. mañer, mazara mennyi.*

625. **mi** (mü, mük) *nos* ¹⁾:

f. me, myö mi | észt. meie | liv. mëg, më | lp. mije, lpF. mi.

|| *md. mdE. miñ mi | cser. me, mie, cserH. mä | votj. mi | zürj. mi | oszt. meñ | vog. mân.*

626. **mocsok** (mocsok-t; mocsokos); **mocsár** ²⁾:

f. musta fekete ²⁾ | észt. musta (nom. must) | liv. mustâ fekete; szennyes, szenny (schmutzig, schmutz).

627. **mond** (mondani):

lp. muone- nevezni (sodn muoni mo naute ita me nominavit); jubmel le naute muonem isten úgy határozta el (mondotta meg, hogy legyen).

|| *cser. cserH. man-[am] mondani, szólni, nevezni | oszt. mond-, osztS. münd-mesélni, mesét mondani (mährchen erzählen); mōñf, mātñ mese | vog. majt- mesélni; majt mese, monda | votj. mađ-elbeszélteni (elmondani); mađem mende-monda, mese, elbeszélés (gerücht, erzählung) | zürj. mojd mese.*

628. **mony** (monya-t; monyas: *tik-mon*y):

f. muna tojás (ovum) | észt. muna | liv. muna ovum; testiculus | lp. monne, lpF. manne tojás.

|| *cser. muno, cserH. muna tojás | mdE. mona tök, mony | vogD. manä tök, mony.*

¹⁾ V.ö. az *én* cikket.

²⁾ A „niger“ és „sordidus“ jelentések rokonságáról l. fentebb *szenny* (284. sz.) alatt. A *mocsár* szó, nézetem szerint, összetétel: *mocs-ár*, melynek első része az itt fölhozott *f. musta*-val egyező, második része *ár* pedig = *f. járve, lp. jaure „tó“*, a miszerint *mocsár* eredetileg a *m. „fekete-tó.“* V.ö. az *ár, ár-víz* cikket.

629. morzsa, morzsol (morzsolni); morzsalék:

f. murska *morzsalék* (*penitus fractum et contusum quid*): lyödä murskakksi összezúzni, törni, olla murskana *contusum esse*; mur-skaa- összezúzni, törni (*in minutu frangere, plane contundere*), murskaele- u. a. (*fr.*).

|| *vog.* morš, moš *kevés, kevéske.*

630. mos (mosni):

éslt. mösk- *mosni*: möskja *mosóné*; mösk (*gen.* mösse, mössu) *mosás*: mösse-reivas *mosó ruha* (*wäsche*) mössu-naine *waschweib.*

|| *cser.* *cserH.* mošk-, mušk-[am] *mosni*; moškokt-[em] *mosatni* | *md.* *mdE.* muške- *mosni*, muškifte-, muškfte- *mosatni* | *votj.* mišk- *mosni* | *zürj.* mišk- *mosni.*

631. mosolyod- (*e*/mosolyodni, *rá m.*), mosolyg (mosolyogni; mosolygó, -gás):

|| *mdE.* muzgulde- *mosolyogni.*

632. mozg (mozogni, mozgó, -gás, mozgatni); mozdúl, mozdít:

f. matka *út, utazás* ¹⁾ (*iter, via, profectio*): matka-mies *utas*, olla matkassa *in itinere esse*; mozgás, járás: mylly *v.* kello on matkassa *a malom v. óra jár* (*ist im gange*), en saa matkaan *haud valeo promovere in viam, azaz: movere, efficere* (*v.ö. zu wege bringen*); matkaa-, matkusta- *utazni* | *lp.* massket, masskok *serény, mozgékony* (*agilis*), szolgálatra kész (*officiosus*); — *lpF.* matkke *utazás* ¹⁾).

633. mög, meg (*hegymeg*; mögött, mögé, mögöl; meg (*mege, megé: meghívni *revocare*, megvetni *zurücksetzen, verachten*); megint:

lp. maña, *lpF.* mañña *hátral való* (*p.o.* mañña-juolge *hátlolsó láb*; mañña-bäld *hátralról*; mañeb *posterior*, mañemuš *postremus, ultimus*); *lp.* mañai *után* (*pote mo mañai jöj utánam*), *lpF.* maññai; mañas *hátra, vissza*; mañel, mañelen, *lpF.* maññel, -len *postea*; mañelt *a tergo, pone*; *lp.* mañet, *lpF.* maññed *későn* | *f.* myöhä *késő*: (*m.* kylvö *késő vetés*): myöhään, myöhäin, myöhän *későn*, myöhemmin *később* (*serius*).

¹⁾ Meg kell jegyezni, hogy a *f.* matka csakis az utat mint „uton-járást, úttevést (*iter*) jelenti, nem pedig a csinált utat (*strasse, via*), s így jelentése csak ez „gang, bewegung.“ — A *lpF.* matkke megint csak átvett finn szónak látszik, a *lp.* masske- ellenében. Egyébiránt a *massket*-nak hangalakjára nézve, *v.ö.* (a *hasad* czikk alatt, 111. sz.) a *lpF.* gasskode-t a *f.* katkea- ellenében.

|| *cser.* möngö *a mit vki hátra hagyott, előbbeni haza; möngööstö oda haza; möngöse hátulsó, hátra maradt: möngö vissza (p.o. tolaš jöni), cserH.* mingeš; — *cser.* müngö, -meg, -meke *után (post); cserH.* mīnga, -munga, müngä *v. muka, mükä | md.* meki, mekej, *mdE.* mekev *vissza, megint: mekelä, melä, mdE.* mejlä *hátul, után.*

634. mül ¹⁾ (mülni, mülík, müló; mülatni):

|| *md. mdE.* moľe- *menni, chova menni; md.* molefte-: pečftan *moleftan időzőm, mülatok; mdE.* molevte-, molivte- *vezetni, jártatni | vog.* mül- *körüljárni: muli vendég.*

635. mutat (mutatni):

|| *oszt.* madamd- *mutatni (zeigen).*

636. meredek:

lpF. neras, *neras meredek (p.o. szikla, kőfal).*

637. mogorva:

eszt. nukra (*nom.* nuker) *rossz kedvű, bosszús, durczás (nuker meel unmut, trübsinn, nukraks minema megbosszankodni) | liv.* nukkörs (*pl. -rd*) *u. a. (verdrieszlich, unmutig) | f.* nukkeroise (*nom. -oinen*) *elégedetlen, duzzogó (unzufrieden, mürrisch).*

638. még:

|| *md.* nengä, nenge, *mdE.* nejak *még (mdE.* nejmost, *md.* ni már).

639. rak (rakni; rakás):

f. ruo boglya, *szénaboglya; rukoa- boglyába rakni (szénát) |* *eszt.* ruga (*gen. roa*) *boglya.*

640. rág (rágni rodere, mandere, masticare):

|| *vog.* ragn- *rágni.*

641. rág-: rágalom obtrectatio, famae detractio, rágalmazni obtrectare, calumniari:

|| *oszt.* râgap *hazugság; râxpej- hazudni.*

642. ragad (ráragadni; oda-, megragadni: ragadó nyavalya):

lpF. roakkase- *megakadni, beleragadni vmiben (p.o. horogban) |* *f.* ruohtu- *ragadni, elragadni (adhaerescere, inficere ut contagio: rutto ruohtuu a pestis elragad).*

¹⁾ *Mül*ni „praeterire“ értelemben régenten nem csak az „idő múlásáról“ használtatott (v.ö. Münchener codex: látván ötlet elmúla; mülván a tenger mellől; eleve mülnek vala stb.); ma is még van ez: fölül-mülni vkit.

643. *ravas*z (*régen*: *vulpes*, *most*: *callidus*, *astutus*):
f. *repo róka* | *ész.* *rebase* (*nom.* -ane) | *liv.* *rebbi* (*pl.* *rebist*) | *lp.* *repe*, *lpF.* *rievan* ¹⁾.
 || *cser.* *rövöz*, *cserH.* *rebez*, *ribez róka* | *mdE.* *rives* | *zürj.* *ruć*.
644. *redő*:
f. *rytty redő* (*ruga ex compressione*, *falte*, *runzel*): *ryttyise* (*nom.* -yinen) *redős*.
645. *rejt v. röjt* (*rejteni*): *rejte*k (*rejte*k-hely):
ész. *redu* (*gen.* *redu*, *reu*) *zug*, *rejte*k (*winkel*, *schlupfwinkel*):
redu-paik (*rejte*k hely, *zufluchtsort*, *verbergung*): *on redus elrejteztett* (*hielt sich verborgen*, *ist verlaufen*).
646. *rengeteg* (*rengeteg erdő*) ²⁾:
ész. *ränk* (*gen.* *ränga*, *rängu*) *nagy*, *roppant*, *nehéz*: *hoone-ränk nagy épület*, *metsa-ränk sűrű erdő* | *liv.* *ränka vadon*, *rengeteg erdő* (*einöde*, *wüste*; *wo schwer durchzudringen ist im walde*).
647. *renyhe* (*piger*, *deses*):
f. *röhmia ügyetlen s lassu*, *nehézkés* (*inhabilis et tardus*); *rähmakkä*, *rähmykse* (*nom.* -ys) *u. a.* (*homo tardus*, *inhabilis*).
648. *reped* (*repedni*: *meg-*, *fölrepedni*; *repedés*):
f. *repeä* (**repedä*)-*repedni*, *szetszakadni*, *hasadozni* (*divelli*, *disrumpi*, *fissuras agere*: *vatsa repeepi venter rumpitur*); *repi-szakítani* (*divellere*, *lacerare*) | *lp.* *rappe*- *nyitni*, *megnyitni* (*p.o.* *ajtót*, *száját*); *rappese-*, *rappase-* *nyíl*ni, *megrepedni* (*aperiri*: *ädnam rappasi terra dehiscibat*); *rappas*, *rappes apertus*; *lpF.* *ravaste-* *nyitni*, *rappase-* *nyíl*ni, *ravas apertus*; — *lp.* *räppo apertus* (*p.o.* *uksa le räppet az ajtó nyitva van*).
649. *rés* *ruptura*, *rima*, *hiatus*:
f. *reikä lyuk*, *nyílás* (*foramen*, *apertura*); *reikäse* (*nom.* -änen) *u. a.* (*dim*) | *ész.* *reig* (*gen.* *reia*) *fris seb* | *lp.* *raike*, *lpF.* *raigge foramen*, *apertura*.

¹⁾ Nem hihető, hogy a nyugati-finn nyelvekbeli *repo* stb. „*vulpes*“ szó, a szkandináv (svéd *rä*f, dán-norvég *räv*)-ból került volna, minthogy ugyan e szó az ugor nyelvekben is megvan; sőt ellenkezőleg tekintetbe jő, hogy a *rä*f, *räv* „*vulpes*“ szó csak a szkandináv nyelvekre szorítkozik, s már a többi germánágban sincs meg.

²⁾ *Rengeteg erdő* a. m. „a nagy sűrű erdő.“ Különben a székekelyek nagy sokaságról is mondják a *rengeteg* szót, *p.o.* *rengeteg ember* = *tümrdek sok ember*.

|| *cser.* rož, *cserH.* raž *lyuk*, *nyílás* (šma-raž *száj*, *száj-nyílás*) | *zürj.* rujž *lyuk*.

650. *részeg* (*részegedni*):

|| *md.* iritsa *részeg*: *md.* *mdE.* iride- *megrészegedni* (*mdE.* *ire-dež* *részeg*; *iridi* *részeges*, *iszákos*) | *cser.* rušt-[*am*] *megrésze-gedni*: ruššo (ruštšo) *részeg*.

651. *rezg* (*rezegni tremere*, *rezgö*; *rezenni*, *rezdülni*):

|| *cser.* rüz-[*em*], *cserH.* rz- (*ríz-*) *rázni* (*vujam v. fejét rázni*); *cserH.* rzál-[*am*] *megrendülni*, *rezdülni* (*contremiscere*); — *cser.* rüčkal-[*em*] *rázogatni*.

652. *rideg* (*singularis Molnár A.*: *rideg ember*, *marha*).

f. *eri külön* (*separatus*, *sejunctus*: *eri-* *laatuinen alius indolis, differens*; *on erillänsä est separatus*): *erinäise*, *erityise* (*nom. -äinen, -yinen*) *külön való, különös, magányos* (*solitarius, in societate haud versans*), *eriä-* (**eridä-*) *elkülönödni, külön valóni*.

653. *ripacs*, *ripacos*; *ripó*, *ripók*; *rapos* (*himlőhelyes. Tájszótár*):

f. *rupe* (*nom. -pi*) *kosz, rüh, himlő* (*variola*); *rupuli himlő* (*variola*) | *lp.* *ruobbe*, *ruebbe*, *lpF.* *ruobbe heg*, *kosz, rüh*; *lp.* *ruobbajes*, *ruobbek*, *lpF.* *ruobbai rühes*; *lp.* *ruobbe- vakarni* (*fricare, p.o. oiveb r. a fejét vakarni*).

|| *md.* lifks, *mdE.* livkst (*pl.*) *himlő*.

654. *riska*, *roska* (*riska tehát*):

f. *ruskea barna, rőt, piros*; *rusko*: *aamu-r. hajnalpír*, *ilta-r. alkonypír*; *ruskio*, *rusko taurus fuscus l. rubidus*; *ruskaha*, *ruskakse* (*nom. ruskas*) *vacca fusca v. rufa* | *ész.* *rusk*, *rusk-jad barna-vörös* | *lp.* *ruskes*, *ruskok*, *lpF.* *ruškad barna, rőt*.

655. *rogy* (*rogyni*, *rogyik*: *össze-, le-rogyini*):

f. *raukea- összerogyni, ellankadni* (*languidum corruere, lassum collabi*: *asia raukeapi causa corruit, incassum it*; *raukean uneen álomba dőlök*; *ruumis raukeapi corpus fit lassum, viribus conficitur*).

656. *roh* (*equus subniger. Molnár A.*):

|| *cser.* rakš *pej* (*ló*) | *md.* rakšanä, *mdE.* rakša *ló*.

657. *rokon*, *rokonság*:

|| *vog.* *raunu rokon*, *egy nemzetségbeli*.

658. *rongy* (*rongyo-t*, *rongyos*):

f. *rento rongy, lafancz* (*lacerum v. solute pendens quid, lacinia vestis*); *rentukka rongyos ruha*.

659. rop (ropni *a tánczot*):
 || *vogD. rajp- ugrani: per-rajps visszaugrott.*
660. roskad (roskadni *cadere, ruere, collabi*):
*lpF. ruossa- lerogyni, ledőlni (p.o. barom, melyet késsel leszúr-
 nak); lp. ruosse- szörnyet halni (morte subita mori).*
 || *md. reskafti- ledönteni.*
661. rossz (rossza-t):
*f. raiska hulladék, haszontalan vmi: raiska-pelto rossz szántó-
 föld (ager pejoris indolis), lapsi-raiska infans misellus; raiskaa-
 hasznavehetetlenné tenni, megrontani | észt. raisk (gen. raisa) dög;
 raisk (gen. raisu) romlott állapot: raisku minema megromlani,
 semmivé lenni; raiska- megrontani (ruiniren).*
662. rothad (rothadni, rothadt):
 || *oszt. radaḡ porhanyó, törekeny (locker, zerbrechlich).*
663. rög (rögö-t gleba, rögös):
*f. runko gomoly, göröngy, rög (massa major rotunda, gleba ma-
 jor), test terjedelme, termet (vahva rungolta robustus qua corpo-
 ris staturam) | észt. ring (gen. ringu), rüngas: jea-r. jégdarab,
 (eis-scholle); kivi-ring köszirt (klippe).*
 || *md. ronga, mdE. rungo test; holtest, dög.*
664. röp- v. rep- (röpülni, röpíteni; röptetni; röptében; röpösni):
*f. ryöppy- röpülni, szállingózni (instar pulveris volare, vento
 jactari, p.o. hó); ryöpiä gyors, sebes (velox, celer, rapidus) | észt.
 rebe sebes (hurtig, eilig) | lp. rapok gyors, serény (alacer, qui
 negotia cito peragit).*
665. rút:
f. rietta, riettaha (nom. rietas) rút (foedus, turpis, taeder).
 || *oszt. rút himlőhely: rûdeñ himlőhelyes.*
666. rügy (rügye-t)¹⁾:
*f. rönssy tőhajtás (surculus, schössling); ronsyá- (*rönssydä-)
 surculos agere (v.ö. rügyezni).*
667. rüh, (rühe-t, rühes); rühed (rühedni):
*f. rohtu- rühedni, rühesedni, (scabiosum fieri), hegedni; rohtuma
 rüh (hautausschlag, krätze).*

¹⁾ A rügy szó nemcsak „knospe“-t, hanem „surculus“-félét is jelent, p.o. „ap-
 ró galya tavaszkor a gyümölcsfákon.“ Tájszótár. — Hangalaki tekintetben v.ö.
 m. hügy = f. kuse.

668. láb (lába-t, lábas) *pes* :

lap (lapo-t), lapos, lapály; lapúl, lapít (-úlni, -ítani) :

lp. *lapa talp* (*planta pedis*), *lpF.* juolgge-läppe u. a.; — *lp.* *lopo* : *käta-lopo tenyér* (*kéz-lapja*), *juolke-lopo talp*; — *lp.* *luobbo kiterített*, *lupos* : *luobbo kät tenyér* | *f.* *lappia lupos* (*latus et planus*) : *lappia käsi tenyér*; *lappa lemez*, *lap* (*lamella latior*); *lappio*, *lappia lupos oldala vminek* | *ézt.* *laba lap*, *lapos* : *laba-jalg talp* (*fuszblatt*), *laba-käsi tenyér*, *kirve-laba fejszelap*; *labata- anstricken* (*strümpfe*, azaz : a harisnya szárához lábdarabot [fejet] toldani) | *liv.* *laba lap* (*kard-, fejsze-lap*); *láb* : *laba nütköm boka* (*fusz-knöchel*), *sukâ laba harisnya-fej* (*füszling am strumpfe*).

|| *cserH.* *lapa tenyér* : *jal-lapa talp* | *md.* *lapa* : *käd-lapa tenyér*; *md.* *lapš*, *mdF.* *lapuž*, *lapškado lupos*; *md.* *käd-lapš tenyér*, *mdE.* *lapuž vakan tál* | *vog.* *läpiñ téres* | *zürj.* *lapäs* : *kok-lapäs planta pedis*.

669. lágy (lágya-t) :

f. *lauhtia lahtia lágy* (*haud asper, mitis, lenis*); *lauhkia*, *lauhka v. lauhia*, *lauha u. a.* | *ézt.* *lahke- kegyes*, *nyájas*; *könnyebült* (ta on *lahkem jobban van*); *lauge lágy* (*gelind — időről*) | *liv.* *loug* (*pl. -göd*) *lágý* (*sanft, gelind*), *lassu* (*langsam, sachte*) | *lp.* *lobdes*, *lobdok szelid*, *engedékeny* (*mansuetus, moriger*); *lpF.* *laðes kegyes*, *jóságos* (*mild, p.o. ised gazda*); *lpE.* *laaðes könyörületes* (*barmherzig*).

670. laj (malomárok — székely szó, l. Kriza, Vadrózsák) :

|| *md.* *láj patak*; *mdE.* *lej*, *láj folyó*, *völgy*, *mélyút*; *md.* *lājnä*, *mdE.* *lājne* (*dim.*) *patak*.

671. lak, lok, lék ezekben : haj-lak, -lok, -lék (l. a 152. sz.), hom-lok (132. sz.) :

f. *laka födél*, *eresz* (*schirmdach*); *lake* (*nom. laki, gen. laen*) *boltozott födél* (*gewölbtes obdach*) : *pään l. fej-tető*, *vertex cranii*, *suun l. szájpaddás*, *vuoren l. hegy teteje* | *ézt.* *lak* (*gen. laka*) *födél*, *paddás* (*szoba, istálló fölött*); *lagi* (*gen. lae*) = *f.* *lake* (*stübendecke* : *suu lagi szájpaddás*, *taeva l. égboltozat, firmament*) | *liv.* *lagg paddás* : *sû lagg* (*gaumen*).

672. langyos :

f. *lensiä langyos* (*tepidus, subcalidus*) | *ézt.* *leesi- fölmelegíteni* (*aufwärmen*).

|| *vog. lanžiin langyos.*

673. lankad (lankadni):

*f. lankee- (*lankeda-) esni, lerogyni (cadere, labi, procidere) | ész. lange- esni | liv. lang- hajlani, dőlni, esni.*

674. láp v. láb (árvizés, mocsáros hely, p.o. Ecsedi láp); lápa v. vápa (lacuna. Molnár A.):

f. lampe (nom. lampi, lammi) kisebbszerű tó, lápa (lacus minor, lacuna aquae stagnantis); lammikko lápa, pocseta | lp. lab-bek mocsár; lpF. luobbol kis tó.

675. lassu (lassan, lassabb):

f. laiska rest, lusta (piger, deses) | ész. laiks (gen. laisa) u. a. | liv. lâiska rest, hanyag | lp. laike, lpF. laikke rest.

676. lé (leve-t, leves):

f. lieme lé, leves (jusculum) | ész. leeme (nom. leem) leves, le (suppe, brühe) | liv. Iëm, liem nedv, lé (saft), leves; Iëmi (pl. -ist) leves (saftig) | lp. lema, lpF. liebm leves (suppe).

|| *md. läm leves, mdE. läm, läme, lem zsír, faggyú, szalonna | cser. cserH. lem leves | vogD. loam leves.*

677. le (lemenni, -szállni stb., lefelé; lejebb), lent:

|| *cser. lüväl, cserH. liväl, löväl alj, fenék: lüvälne (livälne, lövälne) alatt, lüväk (liväka, löväke, löväk) alá; lüväch (livec) alól | vog. lui alsó.*

678. lebenyő, lebenyeg (az ökör lebenyője):

f. loppa lelógó valami (pendulum quid): loppa-korva konyafülű (schlappohr); luppa u. a.

679. lebeg (lebegni):

lobog (lobogni; lobogó):

f. lippu- lobogni, lebegni (vento moveri, flattern); lippu lobogó (vexillum) | ész. lip (gen. lipu) lobogó, zászló; lipota- lobogatni | lpF. lippa- lobogni (flattern).

|| *md. lepide- repülni; libördi-, mdE. libirde- lobogni | votj. lo-bal- repülni | zürj. lebal- u. a.*

680. legény (juvenis: vőlegény, agglegény):

f. ylkä, yrkä vőlegény, nőtlen ember (sponsus, vir caelebs) | lp. alge fiú (filius); irke, lpF. irgge vőlegény.

|| *cser. erge, cserH. ergä, erga fiú (filius, puer).*

681. légy (legye-t, legyezni):

f. lintu madár: lentä- repülni, lenninkäise (nom. -äinen) hét-

pöttös böde (*coccionella septempunctata*), vagy: *musca carnivora* | ész. lind (*gen. linnu*) madár, méh (*biene*): lend-, lenda- repülni | liv. lind (*pl. lindöd*), linda madár: linda- repülni, lindö- repülni, lebegni | lp. lpF. lodde madár.

|| *md. lije- repülni*; liende-, liinde- u. a. (*fr.*)

682. lejtő (*hegylejtő*; lejtős):

f. loitto lejtős (*nonnihil declivis* — *ager, ripa*).

683. lel v. löl (lelni):

f. löytä- lelni, találni, löyty- lelődni (*inveniri, adesse, sich finden*); löytö *inventum, res inventa*: löytö-lapsi lelt gyermek (*findelkind, findling*) | ész. leid- lelni, találni | liv. lievda- u. a. (liev- töd läpš *fidling*).

|| *cser. löld-[em]*, *cserH. lült- emelni, fölemelni*¹⁾; löld-[am] *emelkedni*.

684. lélek (lelke-t, lelkes):

f. löyly gőz, fürdő-gőz, párolgás (*austus, vapor calidus*) | ész. leile (*nom. leil*) meleg gőz, fürdő (*bad, wasserdampf*) | liv. lävl meleg gőz, lélek (*hauch, geist*) | lpF. lievl gőz, pára (*čoaskes, bakka lievl bağan hideg, meleg gőz emelkedik*).

|| *vog. lil lélek (anima), lelegzet (lilitä märes lelegzete megszorula)*; liliñ lelkes, élő | *oszt. tit lélek (geist, Atem)*: tídeñ élő | *votj. lul lélek, élet*: lulo lelkes, élő | *zürj. lov, lô lélek, lôja élő, lolal- lélegzeni (respirare)*.

685. lép (*lien, splen*).

|| *votj. lub lép (milz)*.

686. lép (lépni):

lp. lavke, lpF. lavkke lépés (*gradus*); lavke- lépni (*gradum facere, gradi*).

687. lep (lepni), leped (lepedni: lepedő):

lpF. loavde-, lp. loute- befedni (*operire, contegere*); lp. meg- lepni, hirtelen megtámadni (*opprimere, improvisum occupare*): lp. louta, loutak, lpF. loavda, loavdag sátorfedő, sátor.

|| *vog. lep- fedni, takarni*: lepil házfedél | *votj. lip- fedni, ta- karni*: lipet fedél (*dach, deckel*) | *cser. leved-[am]*, *cserH. lebed-*

¹⁾ A „finden“ jelentés e szerint társúl evvel: „aufnehmen, auflesen“, s erre nézve figyelemre méltó, hogy a finn nyelv a löytä- igét mindig távolító határozással használja, p.o. löysin maantieltä találtam az országúton (tkp. -útról).

fedni: levedeš *fedél*, ház*fedél*, takaró; *cser.H.* le*bäz*, le*bäs* *fedel*, haj*lék*.

688. lependék (*papilio*), lepke:

lp. lablok *lepke* (*papilio*) | *ézt.* liblik (*gen. -ku*), liblikas (*gen. -ka*) *lepke*.

|| *cser.H.* lepä, *cser.* love *lepke* | *vog.D.* lapax, lapok *u. a.*

689. les (lesni; leselkedni):

|| *vog.* laš-, laškat- *leselkedni*, *leskelödni*.

690. lev-, le'- v. lö'- (lenni: lesznek, legyek, légyen, levő, lett v. lött):

f. lie- *lenni* (*esse*; különben a *finnben* csak a *lienen*, *lienet*, *lienee stb. módalakok divatoznak*, ezen jelentéssel: *netalán lenni*, *sein mögen*, *wol sein*) | *liv.* li- *lenni* (*sein werden*, *werden*; *sein müssen*) | *ézt.* lee- = *f.* lie-¹) | *lp.* le- *lenni* (*esse*: *leb vagyok*, *le van*, *lijeb valek*, *stb.*); *lp.F.* lä- *lenni*, *esse* (*läm vagyok*, *lä van*, *le-ğim valek*, *stb.*).

|| *cser.* *cser.H.* li-[am] *lenni* (*fieri*, *werden*) | *votj.* lu- *lenni*, *lehetni* (*werden*, *geschehen*, *möglich sein*) | *zürj.* lo- *fieri* | *oszt.* tiv- *születni* | *vog.D.* tël- (tê-l-) *lenni*, *születni*.

691. levél (levele-t, leveles):

|| *oszt.* lipet, libet *levél* (*blatt*) | *vog.* luopta *levél*: luoptiñ *leveles*, lombos | *md.* *md.E.* lopa *levél*, lomb.

692. liba (*pullus anserinus*):

f. lapse (*nom.* lapsi) *gyermek* | *ézt.* lapse (*nom.* laps) | *liv.* läpš (*gen.* laps).

|| *md.* lefks, *md.E.* lävks, *levks kölyök*, *madárfi*; *md.* lefkskä (*dim.*) *csibe*, *md.E.* lävkske, *levkske madárfi*.

693. liszt (*farina*):

f. listime (*nom.* listin) *korpa* (*furfur farinae*); *lisma kenderkorpa* (*furfur cannabís subigendae*) | *ézt.* lessemesed (*pl.*) *korpa*.

|| *cser.* ložaš, *cser.H.* lašaš *liszt*.

694. ló (lova-t, lovas):

|| *vog.* lû *ló* | *oszt.* tau, *oszt.Sal.* laux, *oszt.Sföl.* lox *ló*.

695. locs (locs-pocs):

¹) Ahrens (Gram. der Ehst. Spr. 106. 1.): „Hornung (1693) führt noch vollständig an: *leenen*, *leened*, *leeneb*, *leeneme*, *leenete*, *leenevad*, von *leema*, einem hilfsverbum zur umschreibung des futurs und conjunctivs, das noch in Ösel gebraucht wird, und auch im finnischen vorkommt.“

észt. lot (*gen. loti*), loti vizes hó.

696. lóg (lógni; lógatni, lógázn):

lpF. lunkka- lecsüngen, lógni (p.o. fül) | *f. lonkka, lonkko ferdén csüngő, lógó valami: lonkko-parta barba promissa, pendula; lonkku-, lonku- lógni (obliquum pendere)* | észt. longu-lógni (*anbeihängen*).

|| *cser. lüng-[em] ingani, magát hintálni (oscillare): lüngaldeš hinta.*

697. lohad (lohadni *detumescere, deturgere, conflaccescere: le-, meglolahadni*):

f. laukea, laukene- feszült állapotból visszaeredni: sää laukenee az idő enged (frigus remittit, joutsi l. arcus retenditur; kasvot laukeevat facies marcescit (v.ö. lelohadni), kukka laukee flos marcescit.

698. lom (*pruina in arborum ramis congelata, zuzmara; lomos fák*):

f. lume (nom. lumi) hó (nix), lumise (nom. -inen) havas | észt. lume (*nom. lumi*) hó | *liv. lüm, lum* | *lp. lobme hó.*

|| *cser. cserH. lum hó (nix)* | *zürj. lüm | votj. lüm | md. lov, lou, mdE. lov.*

699. lö, löv- (löni, lövő, lövés; lövelleni, lövöldözni):

f. lyö- ütni ¹⁾ (*ferire, icere, caedere*) | észt. löö-.

|| *cser. cserH. lü- löni (schiessen)* | *md. läde- lekaszálni; mdE. lede- kaszálni* ¹⁾, *beütni (p.o. mennykő), löni: ledima, ledme (lövőszer) puska, tikše l. (fűvágószer) kasza; — lätse-, mdE. lätse- löni, beütni* | *vog. li- (pr. 1. lüm) löni* | *zürj. lij- löni (ja-*

700. lök (lökni): [culari].

f. lykkää- tolni, taszitani (propellere, vi trudere): lykkää venhe vesille navigium propelle in altum, lykkään mieleen menti injicio, lykkään toistaaksi in aliud tempus differo | észt. lüka- *taszitani* | *liv. lüku-, lükki- tolni, taszitani: ulz l. kilökni, számkivetni; jeddö lükkimi ürügy (vorwand).*

701. luesk v. luesok (luesko-t; lueskos); lustos:

lp. lusskos hig, folyó (fluidus: lusskos čace aqua fluida, non congelata) | észt. loiskos *lucskos idő (schlackiges wetter).*

¹⁾ A „löni, schiessen“, mit természetesen még „jaculatio“-nak kell érteni, és az „ütni, vágni“ jelentések társulását, melyet egymaga a mordvin is elétüntet, a „huzalkodás“ képzelete idézi elő, mely mind a kétféle jelentéssel össze van kötve. — A md. *läde-* igének „kaszálni“ jelentésével v.ö. a ném. „heuschlag“ szót.

|| *md.* letkä, *mdE.* läfke *nedves*, *nyirkos*.

702. lúd (luda-t, ludas):

|| *vog.* lunt lúd | *oszt.* tunt, *osztS.* lönt | *lúd* | *cser.* ludo, *cserH.* loda *récze*¹⁾.

703. lusta:

f. luoska, luoskio homo (*femina*) *negligens*, *squalida*.

|| *cser.* loškudo, *cserH.* luškada *gyenge*.

704. lát (látni; látogatni):

észt. vaata- *nézni* (*sehen*, *zusehen*).

705. ad, ád (adni: adomány):

f. anta- *adni* | *észt.* and- | *liv.* anda-, ânda- | *lp.* vadde-, *lpF.* lpE. adde- *adni*.

|| *votj.* ud- odaadni, *nyújtani*, *elibe adni* (*reichen*, *darreichen*, *vorsetzen*).

706. ág (ága-t, ágas); agancs:

f. oksa²⁾ ág (*ramus*) | *észt.* oksa (*nom.* oks) ág (*zweig*, *ast*, *zacke*) | *liv.* oksâ | *lp.* okse, *lpF.* oafse ág.

|| *cser.* ukš, ukš, *cserH.* ukš, ukša ág | *md.* akšiks *fűzfa* | *oszt.* aňet, âňket, *osztS.* âňket *fa*, *karó* (*baumstamm*, *pfahl*); oňet, *osztS.* aňet *szarv*.

707. agg (aggo-t; aggastyán):

f. ukko öreg ember; férj (*senex*, *maritus*); *nagyatya*.

|| *vog.* ojkä férj, *gazda* | *oszt.* ika, iga, *osztS.* iki *család* ember, *öreg ember*.

708. agy (agya-t *caput*, *cranium*: agyba főbe, agy-velő, agyon ütni):

f. otsa (*ohta) homlok | *észt.* otsa (*nom.* ots) homlok; vég, hegye *vminek*³⁾ (*stirne*; *ende*, *spitze*; *otsani végig*) | *liv.* vontsa, vuontsa homlok.

¹⁾ A cseremiszbén ezenkívül *lúdo* (*cserH.* *lúda*) „szürke“, s meglehet, hogy a „lúd“ az efféle színről kapta a nevét.

²⁾ Arra nézve, hogy a magy. *ága*-ban nincs az *oksa*-beli *s*-nek megfelelő hangzó, v.ö. m. *mája* = *f. maksá*. Az ebbeli *s*, az *oszt. mágot* szerint, *t*-ből eredt, s így van ez az *oksa*-ra nézve is, v.ö. *oszt. âňket*.

³⁾ V.ö. a finn *pää* „fej“ szónak „vég“ jelentését (l. 491. sz.). Hogy az *észt* nyelv is ebben a „fej“ jelentésből indul ki, abból látható, hogy a „homlok“-ot még különösebben *otsa esine*-nek is mondja, mi *tkp. otsa-elő*, azaz „fej-elő.“

|| *oszt. ûχ, oszt.Sal. ouχ, oszt.SföL. ôχ fej; oχta felsőrész (das obere: χôd-oχta házfedél): oχteja, oszt.S. ogoteja fölébe; oχtena, oszt.S. ogotena rajta; oχtivet, oszt.S. ogoteji, -jeux -ról.*

709. ágy (ágya-t):

f. vuotehe (nom. vuode) ágy (bett, lectus) | észt. voodi | liv. (pl.) uoldad ágy (bett, lager) | lp. odatak, lpF. oaððatak ágy, ágy-nemü (pulvinaria et omne id quo sternitur lectus).

|| *votj. vales ágy (valil- kiteríteni, ráteríteni) | zürj. vol ágy (vol-*

710. agyar:

[*sal- sternere*].

|| *vog. anžer agyar.*

711. aj (aja-t, aj-t *crena, sulcus; vallis, praecipitium* ¹⁾); ajas, ajazni):

f. oja patak, vizárok (rivus, torrens, canalis, fossa longa in agris) | észt. oja, oia patak, kis folyó.

712. ajang (ajangani szégyenelve vonakodni):

f. ujoa- magát szégyelleni (vercundum esse, pudore suffundi): ujo szégyenlős, szemérmes (verecundus, pudens) | liv. uigö-, uigi- magát szégyelleni, szégyenkedni (uigiji blöde, schamhaft); uigali (pl. -list) szégyenlős, félénk, tartzkodó; uid szégyen (schan-de, scham) | lpF. ugo szégyenlős (=f. ujo).

713. ajtó:

f. ukse (nom. uksi) ajtó (ostium, janua) | észt. ukse (nom. uks) | liv. ukš | lp. uks (uksa), lpF. ufsa ajtó; uksek, lpF. uvsuk sátor ajtaja.

|| *cserH. ufa ajtó | zürj. öžes | votj. ös.*

714. akad (megakadni, elakadni), akaszt (megakasztani); akadék, akadály:

f. ehkää- megakasztani, ehkäise- impedire, prohibere, reprimere (progressum rei, fluxum sanguinis), ehkäy- elakadni, elállani.

715. al (al-föld, -fel, -pörös: alul, alatt, alá, alól, alant; alsó, alacsony):

f. ala, ale (nom. ali) alulvaló, alrésze (quod infra est v. subest: ali- v. ala-puoli pars inferior; huoneen ala area domus): alla alatt, alle alá, alta alól (pöydän alla, alle, alta: asztal alatt, alá, alól); alaise, aluise (nom. -ainen, -uinen) quod sub-

¹⁾ Ez utóbbi e szónak régi jelentése, melyet Mátyás Flórián „Magyar nyelvtörténeti szótárában“ (18. l.) mutatott ki. A „völgy“ vagy „mély út“ pedig rendszeren egyszersmind folyóvíz medre, s így a finn oja jelentése a magyar aj-éval igen jól fér össze.

est, substratum : pään alainen *fejalj*; alahalla, alhalla *alant*, alahalta, alhalta *alulról* : alhaise (*nom. -ainen*) *alacsony* | *éoszt.* al alatt, *alant*; alla alá, alt alól, *alulról*; alumise, aluse (*nom. -mine, -une*) *alsó, alatt való* | *liv.* alla alatt, *alant*, ala alá, lefelé, ald, aldöst alól, *alulról*, alli (*pl. allist*) *alsó, alatt való* | *lp.* vuolle, *lpF.* vuolla *alulvaló, alsó* (vuolle keče *alsó vég*, vuolla-bälle *alsó rész*); *lp. lpF.* vuoleb *inferior*; — vuole, vuolen, *lpF.* vuold, vuollet alatt; vuolai, *lpF.* vuollai alá; vuolde, *lpF.* vuold alól, *alulról*.

|| *md.* al, ala, *mdE.* alo alj, *alsó* (pilg-al láb talpa; alo-turva *alsó ajak*): ala, *mdE.* alo alatt, *alant*; alu, *mdE.* alov alá; alda, *mdE.* aldo alól, *alulról*; *md.* alnā, alnenā, *mdE.* alkine *alacsony* | *cser.* ül : ülöl *alul való, alsó* (ülöl vuj *alsó vég*), ülnö, *cserH.* ülnā *alul, lent*; ülän, ülükö, ülük, *cserH.* ülka, ülkä alá, le, lefelé; ülüč, *cserH.* ülec *alulról* | *votj.* ul *alul való* (das untere): ulin alatt, uliš alól | *zürj.* uv, ũ (ul) *alul való*: ulö, ulä alá; ulin alatt, ulis, ũsän alól, ũti alatt el | *oszt.* avas *alulvaló, alsó* (avas-vôt al-szél, éjszaki szél): avasta *alulról*.

716. áll (áll-a-t *mentum*: áll-csont, -kapcza):

lpF. oalol, *lp.* olol, ololm áll, állcsont (oalol-dafte állcsont).

|| *md.* ula, *mdE.* ulo áll (*mentum*): ula-pelks állkapcza | *cser.* onglas áll: o. lu állcsont | *votj.* anglen áll | *vog.* uliš: u-lu állcsont, állkapcza; *vogD.* uliš, ulš: u-päng zápfog, kvenšip-uliš gereblye-fej.

717. alig, elig:

lpF. illa, *lp.* ilan alig (*aegre, vix*).

718. alkalom, alkalmas; alku, alkud- (alkudni, alkuszik):

f. alkia alkalmas (*aptus, commodus, p.o. idő, hely*) | *lp.* alkes, *lpF.* alke u. a. (*commodus, facilis*).

719. alkot (alkotni *struere, creare*):

f. alka- kezdeni (*initium facere, ordiri*), alotta- (*alkotta-) megkezdeni vmit, alapját megvetni (*initia ponere*: alotan kangasta *stamina texti construo*); alku kezdet (*initium, exordium, origo*) | *éoszt.* alga-, alg- kezdeni | *lp.* alge-, *lpF.* algge- kezdeni; algete- (*aggredi rem, facere ut quidpiam incipiat*); *lp.* algo *lpF.* algo kezdet.

720. áld (áldani: áldott, áldomás):

*lp. aldeste- köszönni, hálát mondani: aldes, alda gratiae, hálaadás*¹⁾:

|| *mdE. alta-, alvta- igérni* | *cser. cserH. ult-[em] áldani, imádkozni vkihez (p.o. jumom istent).*

721. *alud- (aludni, alszik: alvó); álom (álmo-t, almos); altat (altatni); alut, olt (alutni, oltani):*

*lp. ode-, lpF. oaððe- aludni, lp. odem álom; odaje-, lpF. oaððaje- elaludni (obdormiscere); lp. odajatte- elaltatni (p.o. manab a gyermeket), lpF. oaððate- u. a. [f. une*²⁾ *(nom. uni) álom, álomlátás; uneliaha (nom. -lias) álmos (somniaulosus); unetta- altatni, elaltatni (sopire, somno obruere) | észt. une (nom. uni) álom (schlaf, traum); une- álmodni | liv. uñ álom (uñ năgu álomlátás, traum).*

|| *oszt. âd-, osztS. âl-[am], ôl- aludni; oszt. âdid- u.a. (fr.); ôdam álom: ôtmañ álmos, ôtmes- álmodni (träumen) | vog. aj-, oj-, ajâu- aludni; olom, ulm álom | md. udî-, mdE. ud- aludni; mdE. udovto- altatni; md. udoma, udom, udîm, mdE. udomo álom | zürj. uñ- aludni, elaludni; un álom (iness. unmîn)*³⁾ *| votj. um, un álom | cser. omo (ômo), cserH. om álom.*

722. *anya:*

lp. edne (anya: ednam anyám); lpF. ädna.

|| *oszt. aña, añe, osztS. anki anya | vog. angu, vogD. anka, anga | votj. anaj anya, anakaj mostoha anya | mdE. aña, ebben: nizaña (nize-aña) napa, anyós | zürj. in nñ (femina): inka napa (socrus).*

723. *ángy (glos, fratria):*

|| *vog. añ, añge, vogD. uñ ángy.*

724. *apa:*

|| *vog. abe, aba, apa nagyatyja.*

¹⁾ Lindahl ehhez ilyen példát ad: *lekoten aldes „gratias vobis agimus (svédül: hafven tack)“ és lek aldes „gratias ago tibi (du skal hafva tack).“* Ebből az tűnik ki, hogy *aldes, alda* tkp. melléknévi szó, „áldott“ jelentéssel; mert *lekoten, lek* = „legyetek, légy“ levén, a szó szerint való fordítás ez: „legyetek áldott-[ak], légy áldott.“

²⁾ A f. *une* e helyett való: **ule, ude*, s az *unetta-* causativálakból következik, hogy *une-* mint igető is volt meg a finnben = *lp. ode-* aludni. Ilyen igét föltételez egyébiránt az *unelias* melléknév is, v.ö. *antelias* adakozó: *anta-* adni. *antele-* u. a. (fr.)

³⁾ Azaz a zürj. *un*, teljesebben *unm*, e h. *ulm*, úgy mint *sin (sinm)* e h. *silm* = f. *silmä*. A finn *une-*val való egyezése tehát csak látszólagos.

725. ár *pretium*, áros; árú (*merx*: áruba bocsátani, árura böcsülni = *aestimare, taxare* Moln. A.), árus¹⁾:

f. arvo becslés, hozzávetés; becs, ár, érték (p.o. käydä pennin arvossa egy fillären kelni, tkp. egy fillér árában; niin arvolta hozzávetőleg, körülbelül, nach ungeführer schätzung); arvoise (nom. -oinen) becsű, becses, becsült (niiden a. azokkal egy becsű, paljon-a. sokat érő, nagy becsű); arvaa- becsülni, hozzávetőleg meghatározni, vélni, gondolni (ei lehmää sarviinsa arvata nem szarva után becslik a tehenet) | észt. arvu (nom. arv), aru szám, számítás, vélemény (zahl, rechnung, erachten: minu arvust meines erachtens, arvu andma számot adni, arvu pääle panema den preis bestimmen, tkp. arvu-ra tenni, v.ö. árura becsülni); arva- becsülni, számítani, számlálni, vélni | liv. aru, ára becslés (aru pâl pânda taxiren, aru perâst nach schätzung), szám (rechnung, rechnenschaft: aru tied v. and számot adni); arrö- becsülni, számítani, megítélni, vélni | lp. arvo ár, becs (*pretium*: i arvob vadde nem adja meg az árát), lpF. arvvo (arvost adnet becsülni, becsben tartani); lp. arvete- hozzávetőleg becsülni, gyanítani; arvete-, arvatalle- számítani, megbecsülni (*supputare, aestimare*); lpF. arvvale- számítani, gyanítani, vélni.

|| md. arše-, mdE. arše-, artše- gondolni, vélni, tanakodni | zürj. artal- gondolkodni, tanakodni (p.o. as kostanīs magokban, ma-

726. arcz (arczo-t); orcza: [gok között].

lp. arodeje, arodea arcz (*facies, angesicht*: arodeab arodeai von angesicht zu angesicht).

|| cserH. ara arcz, személy, test.

727. ár (ár-t) subula:

f. ora kis fűró, orase (nom. oranen) (dim.) u. a., ár (subula) | észt. ora fűró (brennbohrer), ár | liv. vora, ora (v. kütt vora) (brennbohrer).

¹⁾ A m. árú és ár tulajdonképen csak egyazon szó, hosszabb és rövidebb alakokkal (v.ö. *fiu* és *fi*), melynek eredeti jelentése „becs (*aestimatio*), ár (*pretium*, wert).“ Ebből fejlődött a concret „*merx, waare*“ jelentés, azaz: „becsnek sub-stratuma.“ A nyelvszokás ez utóbbit kivált a teljes *árú* alakhoz kötötte, de az „*árura becsülni*“ szólásmód még világosan mutatja, hogy *árú* is azt jelentette a mit az *ár* szó teszen (v.ö. a Sajtószentpéteriek végzésében: *olyan árújú*, „ejus pretii“); s e mellett azt is lehet tekintetbe venni, hogy *áros*, mely alak szerint az *ár*-hoz csatlakozik, az *árus*-sal egészen egy értelműleg fordul elé („*mercator, venditor*“).

|| *mdE. uro, md. urnä ár (subula) | cser. verež, vürüz* ¹⁾.

728. árva:

f. orpo, orvó árva (orbis parentibus: orpo-lapsi árva gyermek) | lp. orbes, lpF. oarbes árva; lp. orbul özvegy (conjuges privatus).

|| *md. uris, mdE. uros árva (uris-id árva gyermek).*

729. ás (ásni *fodere*), áj (ájni *ásni. Tájszótár*):

lp. ave- ásní (fodere, effodere): avem árok.

730. ásít (ásítani):

|| *vog. uošint- ásitani | votj. vušil- u. a. | cser. ušt-[am] u. a.*

731. asszony (ahszony, ahszin) ²⁾:

f. akka asszony, feleség, öregasszony, aggnő; akkase (nom. -anen) u. a. (dim.) | lp. lpF. akka feleség (uxor), akkač u. a.

|| *vog. egva, jegva asszony, feleség | md. aka néne, nagynéne | votj. akī néne | cser. aka, cserH. akä, äkä u. a.*

732. atya:

lp. lpF. ačče atya | f. ati ip (socer): ativo domus soceri (ativot: olla ativoissa) | észt. (Wiek kerületben) át atya.

|| *md. afä, ata öregember; hím (afaka) | votj. aj atya, hím (aj parš kan-disznó); ataj atya, mostoha atya | cser. ači (afi, a'a), ačaj, cserH. afa, äfä atya | észt. afa atya | vog. äže.*

733. eb (ebe-t):

|| *vog. amp eb, kutya | észt. âmp.*

734. edény:

|| *cser. ate edény (ket-ate kosárka); cserH. äta, äteder edény | vog. vâta, vätä edény.*

735. édes *dulcis*:

f. ytelä ³⁾ *édeses, émelyítő (subdulcis, nauseolus).*

|| *vog. ätiñ édes.*

736. ég (égni: égetni):

|| *cserH. ing-[em] égni, ingd-[em] égetni; cser. engd- égni, sütni (nap).*

737. egész (*integer, totus: egészség sanitas*):

f. ehia, ehkiä ép, egész (non fractus, integer, salvus et sanus) |

¹⁾ NyKözl. VI, 195. l.

²⁾ Az *asszony (ahszin)* szó képzéséről l. NyKözl. VI, 26. l.

³⁾ Képzésére nézve v.ö. f. *vetelä* híg, vizes, ettől: *vete víz.*

észt. ehita-¹⁾ építeni, fölkészíteni, ekesíteni (bauen, zurüsten): ehitaja építő mester.

738. *eggy, egy (eggye-t unus; egyedül, egygyik)²⁾:*

f. yhte (nom. yksi) egy: yhteen egybe, öszve, yhdessä egyben, együtt, ynnä (yhtenä) együtt, egyetemben, yksin egyedül, yksinäise (nom. -äinen) egyedül való, solitarius|észt. üks (gen. ühe = f. yhden, tö: ühte) egy: ühte egybe, öszve, ühes egyben, egy-szersmind, üksi egyedül, egyenként; üksik (gen. -ku) egyedül való|liv. üks (gen. üd) egy: ünis együtt, egyetemben, üksin egyenként|lp. akt, akta, lpE. oht, ohta, lpF. oft, ofta egy: lp. akten, lpF. oftan, ovtast együtt (p.o. akten viesot együtt lakni), akti, lpF. oft egybe, öszve; aktain, lpF. ofto, oftonessi egyedül. || cser. ikte, ik, cserH. ikta, ik egy: ik-veres együtt, egybe; iktegeč, cserH. iktan-iktan egyenként; iктаže, cserH. iктаža egy-valamelyik|votj. og, odig³⁾ egy|zürj. ötik³⁾ egy: ötnas egyedül; ötlaın együtt, ötilaö egybe, összve|vog. äk, äkve egy|oszt. i, it egy: i pis egyszer|md. ifkä³⁾, fkä, mdE. ve, vejke egy; fti, mdE. vejke egyenlő.

739. *ēj (ėje-t, ēj-t nox: éjjel, éjtszaka):*

f. yö ej: öin-päivin éjjel-nappal; keski-yö, puoli-yö, sydän-yö éjjel|észt. öö ej: kesk-öö éjjel, öösel éjjel, ööseks éjtszakára|liv. öö ej: öözö, ööz éjjel, puol öö éjjel|lp. ija, lpF. iga, ija ej: kaska-ija, lpF. gask-iga éjjel; iko, lpF. ikko éjjel. || vog. êt, iêt⁴⁾ ej|cser. cserH. jut⁴⁾ ej: judom, cserH. judam éjjel: jut-pel észak, éjjel|oszt. ât⁴⁾ ej; âtna éjjel; — osztS. jô-

¹⁾ Származott ige, melynek a finnben *ehittä-* felelne meg. A jelentésre nézve v.ö. m. *ép* és *építeni*.

²⁾ Régiabb írók (Erdösi, Pázmány) kettős *gygy*-vel írják az *egy* szót, s a mai nyelvejtés is hallatja meg e kettőzést. Az *egyedül* azonban egyszerű *gy*-vel van, a miből azt lehet következtetni, hogy az ebbeli *egyed-* tkp. *egygy*. — A önhangzója a Halotti beszédben *i: ig, igg*.

³⁾ A votj. *zürj. odig, ötik* alakokban az *od, öt* az a mi a finn *yhte*-nek megfelel, a *g, k (ig, ik)* új képző, mely nem tartozik a számuév egyszerű tőjéhez; csak is *öt* jelenti az „egy“-et a *zürj. ötnas, ötlaın* adverbiumokban. A votj. *og* elenben egy az *yhte*-nek megfelelő alakból úgy rövidült el mint a cser. *ik* e h. *ikt*. Hasonlóképen a md. *ifkä, fkä*, mdE. *vejke*-ben *kä, ke* új képző, s ezen alakok legközelebb ilyenekre vezethetők vissza: *ift-kä, veht-ke*, v.ö. a f. *ykdehsän*-nek megfelelő „kilenczet“: md. *vehksa*, mdE. *vejkse*. A mdE. *ve* (ke járulékal nélkül) e h. *vej, veht* = f. *yhte*; v.ö. az evvel szintén egyező md. *fti* „egyenlő“ alakot.

⁴⁾ A vog. cser. oszt. *êt, ât, jut* alakokbeli *t-t* képzőnek kell tekinteni, mely

gon *éj*|zürj. voj *éj*, *éjszak*: vojen *éjjel*, voijsa *éjjeli* (*nocturnus*)|
 votj. üj *éj*: ün *éjjel*; — juzges pal *éjszak* (*norden*)|*md.* ve,
 vej, *mdE.* ve, vä, veä *éj*; vet *éjjel*.

740. *él* (*acies*: kard, *kés* *éle*, két-*éltü*), *éles*:

|| *vog*, *êlm*, *ilm* *el*: *êlmiñ* *éles*.

741. *él* (*élni*: *élet*, *elő*; *éledni*, *éleszteni*; *élemedni*; *eleven*; *ele-
ség*, *eledel*):

f. *elä- élni* (*vivere*): *elämä élet* (*vita*), *elävä élő*, *eleven*, *elő ál-
lat* (*v.* *eläime*, *nom.* *eläin*), *elo élet* (*vita*, *victus*, *seges v. fru-
mentum*, *pecus domi alendum*); *elättä- éltetni*, *tartani*, *nevelni*
(sustentare, alere, nutrire); *elähtä- élemedni*|*ész.* *elä*, *ela- élni*,
lakni: *elaja élő*, *eleven*, *állat*, *lakó*; *elu élet*, *elav* (*gen. -va*) *ele-
ven*; *elata- életben hagyni* (*f.* *elättä-*), *élemedni* (*f.* *elähtä*)|*liv.*
jela- élni, *lakni*: *jeläji*, *jeläi élő*, *eleven*, *jelämi élet*, *jószág*, *va-
gyon*; *jelâb élő*, *eleven*; *jel* (*pl.* *jelûd*) *élet*, *lakás*, *ház*|*lp.* *jele-
ele-*, *lpF.* *älle- élni*: *jelem*, *elem*, *lpF.* *ällem élet*; *lpF.* *äled
élet-idő*; *älo*, *älek*, *lpF.* *ällo nyáj* (*grex pecudum*); *lpF.* *äleto-
éltetni*, *életben hagyni v. tartani*; — *lpF.* *älšar élenk*, *eleven*.

|| *cser.* *cserH.* *il-[em]* *élni*, *lakni*: *ilemaš lakóhely*, *cserH.* *ilmäš
élet*; *ilış élet*, *cserH.* *ileš*, *iliz ház*, *szoba*; *iliz-[am]* *cserH.* *ilž-
iliz- megéledni*|*votj.* *ul- élni*, *lakni*: *ulep eleven*, *ulž- föléledni*|
zürj. *ol- élni*, *lakni*: *olanin domicilium*|*vog.* *alem*, *alm élet* (*f.*
elämä); *jälp*, *jelp*: *j. vit élő víz* (*melyben a halak megélnék*)|
md. *éfa-*, *erä-*, *mdE.* *éfa- élni*, *lakni*: *éraf*, *eräf*, *mdE.* *éramo
élet*; *éraj*, *eräj*, *mdE.* *eräca lakó*, *lakos*; *eräjks soká élő*, *éleme-
tes*; — *md.* *ärik*, *mdE.* *éraf* *eleven*.

742. *elő* (*anticus*, *primus*: *előhad*, *-kaszás*, *szügy-elő*, *először*, *előre*,
vminek eleje, *elejebe*); *előtt*, *elé*, *elől*; *elől*, *eleve*, *el* (*mellett
el*, *elannyira*, *elhallik*, *elromlani*, *elmenni stb.*¹⁾); *első*:

a m. *éjt-szaka*-ban is mutatkozik; az e nélkül maradó *ä-*, *ê-*, *ju* a f. *lp.* m. *yö*, *ija*,
éje-nek felel meg, a melyekhez az osztS. *jögon* is csatlakozik.

¹⁾ A m. *el*, mint igehatározó, nem egyéb mint *elé*-nek elrövidült mellék-
 alakja (*v.ö.* *belé* és *bel*, *be* — *belment*, *bement*; *meg* e h. *megé*-, *-nek* e h. *neké*, *neki*,
-hoz e h. *hozzá*); első jelentése „*elé*-felé, *előre*“, a melynél fogva mint igehatározó
 a cselekvésnek célja felé haladását, célhoz jutását, sőt célon túl menését (*el-
érik*, *elfő*), vagy pedig tartamos folyamatját emeli ki. De a „*weg*, *fort*“-féle jelen-
 tése is ugyanez alapjelentésből („*elé*-felé“) való, minthogy a „*távol* *valóság*ot“,
 mely látásunk határán is túl van, mindig az előttünk való térbe helyezzük, a

f. ete (nom. esi) elő, vmi előtt való; esi-puoli pars antica, esi-huone előház; eteä elülről; edellä, edessä elül, előtt; edeltä, edestä elülről, elől; edelle, eteen előre, elé felé, elé; etevä előkelő, kitünő, etevämpi előbbvaló, különb, erősebb; — etu elő (p.o. etu-joukko előhad, etu-jalka első láb); — etää (etähä) távol valóság: olla etäällä távol lenni, tulla etäältä távolról, messziről jönni; etäise, etähise (nom. -inen) távol való, távoli, messze levő|ész. esi arató pászta¹⁾: ete elé, előre (ete tooma elérni), ees (f. edessä) előtt, eest (f. edestä) elülről, elől; eel (f. edellä) elül, eele előre, eelt elülről|liv. jedd, jeddö elé, előre, jeds, jedsö előtt, jedst elől, elülről; jeddöl előtt, előbb|lp. aut, auta, lpF. auda elő (auta-keče, auda-gäčče pars anterior); auteb, lpF. audeb anterior, prior: auti, lpF. ouddi elé; auten, lpF. audan előtt; autest elől; lpF. audast elől, előtt, elül, elülről; lpF. audas előre (audas mañas előre hátra): autel, autela, autelen, lpF. auddal előtt, előbb.

|| *vog. eli elő, első, efäl előre, jelit első; vogD. ielt első, iläl előre, il-poalt előtt; il: il-mi- eladni|oszt. it: itpeja elé, itpena előtt, elül, itpivet elől, elülről; osztS. it: ilpija elé, ilpina előtt, elül, ilpiux elől, elülről; — odeñ, osztS. äleñ elő, első (odeñ pân mutató ujj)|voj. velis első (erster)|zürj. ilin távol (in loco remoto); ilö, ilä távolra, messze, messzire; ilis, ilisän, isän távolról|md. ičkezä messze, távol, ičkezi messzire, ičkezdä messziről (v.ö. f. etähise).*

743. elme (jó, eles, tompa elme; elmés):

f. äly ész, értelem, észrevező s ítélő tehetség (facultas animadver-tendi, intelligendi et judicandi); älyise (nom. -inen) animadver-tens, intelligens, perspicax, prudens; alyä-, äly-²⁾ észrevenni, átlátni, érteni|lp. elve-, elvete-²⁾ észrevenni.

mint is több nyelv a „távol“ fogalmat „elő“ jelentésű szíval fejezi ki: v.ö. lat. *procul* (*pro* = skr. *pra-*), gör. *πρόσω, πόρρω*, ném. *fern*, melyek mind az indogermán (szkr.) *pra* szón alapulnak (v.ö. *prathama, πρώτος, primus, first*); finn *etää*, az *ete* mellett: lásd a cikkben a finn alakok között.

¹⁾ Ezen különös jelentése a finn *ete (esi)* és *etu*-nak is van („striga agri v. prati, cuique foenisectori obvia, vel a quoque secunda“); egyébiránt az csak az „elő“-nek bizonyos alkalmazása („a mi az arató, a kaszás előtt van“), mely a magyarban is mutatkozik; v.ö. „előt fognak a kaszások“; „e keskeny földet három előbe lehet fogni.“

²⁾ A m. *elme* megfelel ilyen igétől származó névszónak, mely a finnben

744. em (emni, emik : csecs-emő ; emtetni ; emlő) :

f. ime- emni, szopni, beszívni (p.o. föld a vizet : imevő lapsi csecs-emő ; imettä- emtetni | észt. ime- szopni, szívni ; imitse- nedvességet beszívni, imeta- emtetni, szoptatni | liv. imu-, immi- emni szopni : immiji v. imbü läpš csecsemő ; imt- emtetni | lp. námme-, lpF. námma- emni, szopni : námmeje mana csecsemő ; nám-mate-, lpF. námate- emtetni.

|| oszt. em- szopni.

745. eme (eme-állat femella, eme-disznó scrofa, eme-tyúk) :

f. emä anya (mater, genetrix) : emä-sika eme-disznó, scrofa | észt. ema anya : ema hobune kancza ló ; emase (nom. -ane) nő-, nőstény (weiblich) | liv. jema, ême, âma anya, nőstény.

|| oszt. îma nő, feleség.

746. emse sus, scrofa :

f. imisä szoptató nőstény állat, emse (animal femininum lactans, scrofa) : imisä-koira szuka, i-kissa nőstény macska | észt. emis emse.

747. ének (éneke-t : ének-szó ; énekes, énekelni) :

f. ääne hang (vox hominis et animalium, sonus) : ääntä- hangot adni, hangosan szólni, szavazni, szólni (maddr) | lp. jäna, lpF. jedna hang, szó (sonus, vox : laut, stimme) ; lp. jänate-, lpF. jednade- vocem edere.

748. ép (épe-t integer ; épen v. éppen, építeni, épülni) :

lp. ob, obbo egész ¹⁾ (totus, p.o. obbo peiveb egész napot), obboti egészen (p.o. luvi megáztam) ; obbes a hótól járhatatlan, elzárta ¹⁾ (invius propter nivem, p.o. út) ; obdes ép (integer, non fissus, non laceratus, p.o. edény, ruha) ; — lpF. ob, obba

alyamä, alymä („animadversio, intellectus“) volna, a rendes ma, mä képzővel, melyel p.o. elämä (élet) van ettől : elä- élni.

¹⁾ Tudva van, mily közel állanak egymáshoz az „egész, ganz“ és „ép, sanus, integer“ jelentések. A m. egész is „épet“ jelent az egészség származékában ; szintígy az észt terve „ép, gesund“ és „egész, ganz“ (p.o. terve aasta egy egész év), míg a finnben terve csak „ép, egészséges“, v.ö. ném. heil (sanus), svéd hel (egész) ; latin salvus = gör. ὁλος (egész), szkr. sarvas (egész, mind). — A lp. fini obbo, umpe szók egyrészt egyenesen az „ép, egész“ jelentéssel vannak, melynek értelmé az, hogy : „megszakadás vagy hézag nélkül minden részeivel bíró“ ; másrészt az obbo, umpe jelentésében a „hézagtalanság“ értelménye lép előtérbe, mely a. m. „valamely tárgy részeinek szoros érintkezése, egymáshoz záródása“ — innen azután az „elrekedt, zárt, csukott, bedugult“ jelentések. — A m. építeni (há-

egész (obba mailbme az egész világ): obban egész, ép (fölvágtalan); obbo, obbas ép (p.o. edény) |f. umpe (nom. umpi) tökéletes zártság, nyílástalanság, hézagtalanság (status rei undique clausae, apertura carentis): umpi-tie via clausa, nive obruta (v.ö. lp. obbes), umpi-silmin becsukott szemmel, umpi-aita (egész kerítés), agellus circum-circa septus, umpi-lampi lacus sine ostio, umpi-uni (ép álom) sommus dulcis, non abruptus, umpi-suomalainen nonnisi Fennice loquens, stock-finnisch; tie menee umpeen via clauditur (nive), kaksi päivää umpeensa két egész nap, vatsa on ummella alvus est obstructus; umpise, umpinaise (nom. -inen, -ainen) undique clausus, umpea- (*umpeda-) circumcirca claudi; ummista- claudere, obturare|észt. umbe (nom. umb): umbe-aed egész kerítés (zaun ohne eingang), bekerített darab föld; umb-aher egészen meddő (tehén), umb-tee járhatatlan, hóval tele fűtt út; umbse- (nom. umbne) töretlen (út), tömör (unausgehöhlt, p.o. kont csont)|liv. umbö töretlen, tele fűtt (ungebahnt, verstümt, p.o. út): umbös kiet zárt edényben főzni (verdeckt kochen); umštimi szorulás (obstruction, v.ö. f. ummista-). || md. ämbä mind, egész (odáig = lat. usque).

749. est, este, estve:

f. ehtoo est, este (vesper, tempus vespertinum: päivä on ehtool-la sol ad occasum vergit); ehtoona, ehtona vesperi; ehtoise (nom. -oinen) esti, estveli|észt. öhtu (nom. öht) este, öhtuse (nom. -une) esti|liv. öödög, üdög este, nyugat: öödön, üdön este, estve (abends) |lp. ikto, lpF. jifta, jifti, lpE. jehti tegnap¹⁾; ektaš, lpF. ivtaš, jivtaš tegnapi.

750. ester (meddő, magtalan: székely szó):

f. ahtera meddő, nem fejős (gelt, güste: lehmä on ahterana a tehén nem ad tejet)|észt. ahder (gen. ahtra) u. a. |liv. ädörs (pl. -rd), ädr meddő (unfruchtbar, güste).

751. es- (esni, esik), ejt (ejteni):

zat) ige megint nem „éppé tenni“ (a mi annyi volna mint „reparálni“), hanem: „vmit részekből összerakni, úgy hogy a részek közt kellenlen hézagok ne maradjanak.“

¹⁾ Az „este“ szó hasonlóképen a „tegnap, heri“ kifejezésére szolgál, p.o. a szláv nyelvekben: večer este, večera tegnap; a litvánban: vakaras este, vakar tegnap. Ugyanazon észjárás szerint azután a „holnap, cras“ is a „reggel, morgen“ ról neveztetik el.

|| *votj.* üs- *esni*, *dobódni* (*fallen, geworfen werden*) | *zürj.* *uś- esni* (*labi, cadere*); *uskäd- leejteni, ledönteni* (*facere ut cadat*), *uskedś- levetni magát, ledölni* (*procidere*) | *cser.* *voz-[am]* *cserH.* *vaz-esni, lefeküdni*; *cserH.* *vazekt-[em]* *ejteni, helyezni*.

752. *ész* (*jóeszü, észre venni, eszes*):

f. *aisti ész* (*vis mentis animadvertendi, percipiendi et judicandi*); *aisti- érezni, észrevenni, észszel fölérni* (*sensu apprehendere, mente percipere, animadvertere*) | *lp.* *aice-*, *lpF.* *aicce- észrevenni*. || *vogD.* *us ész*: *usiñ eszes, ustâl esztelen* | *cser.* *uś, cserH.* *uś, oś, aś ész, emlékezet*: *uśešem vozo eszembe esett, jutott*; *uśan eszes, okos, bölcs* | *votj.* *viź ész, belátás, okosság, vizmo okos*.

753. *év* (*éve-t, éves*)¹⁾:

lpE. *ihe, iye év* (*annus*), *ivaž éves* (*jährig*); *lp.* *jake, jape, lpF.* *jakke év* (*jakes jakai v. japest japai évről évre*) | *f.* *ikā életkor, életidő* (*aetas*), *örök idő* (*ijäksi örökre*); *ikäise-*, *ijäise-* (*nom. -äinen*) *idős, korú*: *vähä-i. kiskorú, yhden-i. egy-idős* | *eszt.* *iga* (*gen. ea*) *életkor, életidő*: *pitk iga hosszú élet, noor iga fiatal kor* | *liv.* *iga életkor, -idő, örök idő*.

|| *cser.* *cserH.* *i, î év*: *i-geče* (*év-nap*) *idő, idők*; *iaś éves*: *me-nar iaś hány éves* | *mdE.* *ie, i év*: *od-i új-év*.

754. *emlékez*: *emlékezni, -zik*: *emlékezet*), *említ, emlejt* (*említani; emlegetni*)²⁾:

f. *miele-* (*nom. mieli*) *ész, emlékezet* (*lyhyt m. rövid ész, gyenge emlékezet*; *panen mieleeni in mentem v. memoriam condo*; *pidän mielessäni memoria teneo*); *kedv, szándék* (*on mieli sanoa kedvem van mondani*; *rikon mielesi kedvedet szegem*; *teki hyvällä mielellä jó kedvvel tette*; *mieltä myöden kedv szerint*:

¹⁾ Megjegyezhető, hogy a *m. év* szó régiben „*aetas*“-t is jelentett: „öreg embernek éve szerint“, „gyermekségnek évében.“ Mátyás F. (NyKözl. III, 335.).

²⁾ A *m. eml...* megfelel a finn-ugor nyelvekbeli *miel, mäl, mi-l-nak* a könnyebb hangzóbátvétéssel, mely a mássalhangzók rendjén semmit sem változtat. — A *m. említ* (*emlejt, *emleht*) egyébiránt képzőjénél fogva causativ ige = *f. mieltittä-, md. mäläftä-*, melyek nem közvetlenül a *miele, mäl* névszóból, hanem a *f. mieli-, md. mälä-* igéből erednek (az utóbbi a *mälä-m* szóban), v.ö. *lp. miäle-*. Ennek megfelelő igének causativuma az *emlejt*, s ugyan arra támaszkodik az *emlékez-* ige is. — Alapjelentése a *miele* stb. szónak „*ész*“, mint azon lelki tehetőség, mely a külvilág tárgyával foglalkozik; innen kiváltképen az „*emlékezet* (an etwas denken, im sinne haben)“ jelentés indul ki, másrészt a „*szándék, kedv*“ jelentés fejlődik.

pro lubitu, quantum placuit): mieli- föltenni magában, szándékozni (*mente destinare, sibi proponere*); gondolni, vélni; rá-gondolni, magának kívánni (*nainen mieli miestä puella maritum sibi exoptat*); mielttā- szándékozni, kívánni, mielttele-u. a. (*fr.*) (mielttelen rahaa pecuniam exopto) | észt. meele (*nom. meel*): lühike meel rövid emlékezet (*gedächtniss*), meeles pi-dama *memoria tenere*, meelest ära-minema *memoria excidere*, meele tuletama emlékeztetni vmire, emlékezetbe juttatni; meelel v. meelega szánt szándékkal, meele párast kedve v. tetszés szerint | *liv.* mël (*pl. mield*): miels pidd el nem felejteti (*memoria tenere*), mielő aij emlékezetbe hozni (*tkp. hajtani*); ta um juväs miels jó kedvben van (*ist wolgemut*) | *lp.* miäl, miäla, *lpF.* miella észt (*mens, ingenium, mana-miäl intellectus puerilis*), kedv, szándék (*lpF.* must miella lä vuolgget szándékozom elmenni); — *lp.* miäle- érteni (*sapere, intelligere*: kalle mon tab miälab istud probe intelligo).

|| *md.* mäl, *mdE.* mël észt, kedv (*mdE.* mëlse ašči eszemben van, emlékszem; mon melem uli kedvem van, szándékozom; mël-vanī, *md.* mäl-vanī jóakaró, részvevő; — *md.* mälam, mälam emlékezet, mälamu emlékező; *md.* mäläfti-, mäläfti- emlékezni, *mdE.* melavto- búsulni, szomorkodni; szomorítani: melavks bánat, bú, gond | *votj.* mül (*sinn, gesinnung, l. fentebb a 13. számot*) | *zürj.* miv, mī (*mül*): miv-kid, mī-kid észt; miv-kida eszes, okos (*prudens*), mī-kidtām insipiens.

755. i-fü, é-fü (ifjú, iffiú) ¹⁾:

|| *cser.* ige, *cserH.* iga állatnak fia, kölyök, madárfi (igem eštaš megfiadzani): ik-šebe, *cserH.* ik-šiba gyermek (*e h.* ige-šubo; a šubo magában is: gyermek) | *mdE.* äjed, äed, eed, *md.* id gyermek; *mdE.* äjedne, ejene, *md.* ednä, idnä u. a. (*dim.*): *mdE.* ej-kakš gyermek (*e h.* ejed-kakš, v.ö. ejdist-kakšost gyermekük) | *votj.* äkä fü (knabe) | *vog.* ä-pi kis fü, unoka | *oszt.* äj kicsiny.

¹⁾ Kétséget sem szenved, hogy a m. ifjú összetett szó, melynek második része fü: hasonló összetételek a *cser.* ik-šebe, *mdE.* ej-kakš, *vog.* ä-pi. Párja e szónak a magyarban férj-fü (511. sz.) „nagykorú ember“, míg az i-fü „kiskorú ember.“

756. igaz (igaza-t; igazság; igazítani, igazodni):

f. oikia, oikea (*oikeda) *egyenes, igaz* (*rectus, haud curvus; p.o. via; rectus, haud falsus, debitus, justus*), *jobb* (*dexter*); *oikein recte, juste, bene*; *oikeute* (*nom. -us*) *igazság* (*jus, justitia*); — *oikene- igazodni* (*rectum fieri, erigi; corrigi, emendari*), *oijenta- igazítani* (*p.o. vkit útba*), *föl-, megigazítani, kinyújtani* (*grade ausstrecken, reichen, p.o. kezét*) | *ész.* öige, öigeda *egyenes, igaz, helyes* (*gerade, recht, gerecht, richtig*); *öigus igazság; öigenda- igazítani, oda nyújtani* | *liv.* öigi (*pl. -gist*) *igaz, helyes* (*recht, gerecht, wahr, richtig, redlich; recht, berechtigung*), *öigös igazság, törvény* | *lpF.* vuoiggad *igazságos, méltányos* (*mi rieft ja vuoiggad lä was recht und billig ist*), *vuoiggadvuot méltányosság.*

|| *cser.* vik *egyenes* (*rectus*): *cser.* cserH. viktar-[em] *egyenesteni, eligazítani, gyógyítani*; *cser.* vin-[em] *egyenestülni* (*rectum fieri, se corrigere, = f. oikene-*) | *mdE.* viede, vied, *md.* vidä, vide (*= f. oikeda*) *egyenes, igaz, jobb* (*dexter*): *vidi-šeri, mdE.* vied-pelej *jobbira.*

757. igen:

f. ihan, ihdan *igen, egészen* (*valde, omnino, plane: ihan uusi egészen új*).

758. ijed (megijedni):

f. äikähtä- *megijedni* (*subito expavescere, pavore exsilire v. vociferari*).

|| *md.* ävede- *ijedni, megijedni*; *äifte el-, megijeszteni: äiftéma madár-ijesztő.*

759. in (servus¹): inség, inkedni szűkölködni):

|| *vog.* enke, inke *szolgáló: enk-âj szolgáló leány.*

760. iny (palatum, gingiva):

f. ikene (*nom. iken*), *ikenehe* (*nom. ikene*) *iny, inyhús* (*gingiva dentium*) | *ész.* igemed, higemed (*pl.*) *u. a. (zahnfleisch)* | *liv.* igmöd (*pl.*) *u. a.*

|| * *zürj.* ań *inyhús* (десны).

761. ip, ipa (socer):

¹) Az *in* szó (magashangú) régenten „servus“ (Mátyás F., NyK. 208. l.), a később bejött szláv *szolga* helyett; a még élő származékában az „aerumnosus, szűkölködő, végső szegénységben levő“ jelentés miképpen állott elé, könnyen képzelhető.

f. appe (nom. appi) ip (socer) | lp. vuoppa, lpF. vuop.

|| vog. up ip (socer) | oszt. ûp, osztS. ôp | cserH. oba ip.

762. iparkod- (iparkodni *niti*, *adlaborare*):

f. upera, uupera iparkodó, *serény* (*gnavus, assiduus*).

763. ír (*unguentum*: *ires*, *irezni*):

f. ihra *disznózsír*, *szalonna*, *zsír* (*adepts suillus, pinguedo animalium*).

764. íz (*szilva-*, *szőlő-íz*):

f. isku csiriz (*massa farinacea, gluten* — *kleister*: *leipä on iskulla panis est glutinosus, male coctus et saporis ingrati*).

765. ismer, ismér, ösmér, esmér (ismerni: ismeret):

f. ymmärtä- *érteni*, *megérteni*, *tudni* (*mente capere, intelligere*):
ymmärtävä *intelligens, prudens* | lp. ibmarte-, lpF. ibmerde-,
lpE. ibberde- *érteni* (*intelligere*).

766. izzó (*fervens, exaestuans*: izzó szén, tűz, vas); izzad (izzadni
fervescere, incallescere, sudare):

lp. acek, lpF. accagas izzó (p.o. acek route, lpF. accagas ruovdde izzó vas); lpF. accage- *fervere*.

|| md. mdE. eže- *melegedni*, ežde- *melegíteni* | votj. est- *fűteni*
(gur e. a kályhát *fűteni*) | zürj. öz- *égetni*, *gyűjtani* (*urere, accendere*) | vog. is- *melegedni*; ižim *meleg*.

767. odu, odvas:

f. onte (nom. onsi) odvas (*cavus, p.o. fa*); odu, odvasság (*cavum, cavitas*: puu on onnella arbor est intus cara); ontelo, onteva odvas, lyukas (p.o. fa, fog) | észt. (Dorpai) oos, öös belül üres (*hohl*); észt. (Revali) ööne u. a. | lp. vuovd, vuovda odvas fa, faodú; lpF. vuovd odvas (p.o. muor fa).

|| md. unda, mdE. undo faodú, odú: undu, mdE. undov odvas | oszt. ont belső rész (*das innere*).

768. okád (okádni):

f. oksenta- okádni (*vomere, evomere*); oksetta- vomitum ciere; oksemukse (nom. -mus) okádék, hányadék (*auswurf*) | észt. oksenda- okádni; okse okádék, okádás | liv. oksnõ- okádni | lp. vuokse-, lpF. vuofse- okádni.

|| oszt. âxt-, osztS. ûgoł- 'köpni' | md. uksendi-, mdE. uksno- okádni | cser. ukšinj-[am] okádni; cserH. ukšecma okádás | zürj. vos- vomere, vosal- u. a. (fr.); vos- (*instr. voskän*) vomitus.

769. oldal:

lp. ertek, *lpF.* ärtteg oldal: ertek-takte v. erte-takte, *lpF.* ärtteg-dafte oldalcson, borda (rippe).

|| *votj.* urd oldalcson, urdes oldal | *zürj.* ord oldal; ord-lī oldalcson: ordīn -nál, mellett, ordö v. ordä -hoz, ordīs -tól, mel-lől ¹⁾ | *cser.* örtöz, ördüz, *cserH.* ördež oldal; félre eső, idegen: ö-lu oldalborda, ö. jing idegen ember | *md.* irdes, *mdE.* irdis oldalborda.

770. olvas (olvasni legere, numerare) ²⁾:

f. luke- olvasni (numerare, legere); luku szám, számbevétel (numerus, numeratio) | *ész.* luge- olvasni, elmondani (lesen, zählen, aufsagen); lugu szám (zahl, rücksicht: lugu pidama számot tartani), dolog, történet (kui se lugu nenda on ha a dolog úgy van) | *liv.* lug-, lugu- olvasni (lesen, zählen); lug (pl. -gūd) szám | *lp.* lokke-, *lpF.* lokka- olvasni (numerare, legere): *lp.* *lpF.* lokko = *f.* luku; *lpF.* loyade- olvasgatni, loyāše- valameny-nyire olvasni.

|| *md.* luvī-, *mdE.* lovo- olvasni, számlálni | *vog.* lau- szólni, lauint- olvasni | *cser.* lud-[am], *cserH.* lud-, lod- olvasni (legere, numerare) | *votj.* liđ-, liž- u. a., liđ szám | *zürj.* liđ- legere, numerare liđ numerus.

771. oszl-, oszt (oszlani, osztik; osztani):

f. ōsa rész (pars): ositta- részekre osztani | *ész.* oša rész | *liv.* voza u. a. (teil, anteil) | *lp.* ose, *lpF.* oasse u. a.

772. örvend, örül (örvendeni, örülni), öröm:

lp. arvok, *lpF.* ervok vig (munter, alacer, vividus); *lp.* arvo-, arva- jól találni magát (p.o. valamely országban), arvodattehilarare; arvos, arves jucundus, laetus: arvosve- contentum esse (v.ö. froh sein).

773. ős (avus), ís ³⁾:

¹⁾ Castrén, Elem. gramm. Syrj. 105. l : „observandum, postpositiones ordīn, ordä, ordīs se potissime ad personam referre.“

²⁾ A m. olvas a legkönnyebb hangátvetéssel (v.ö. eml., 754. sz.) = *lovas; az s tkp. gyakorító képző, a melynek hasonmásával (ś) a md. nyelv is képezhet gyakorító igéket, p.o. aluvi-, lovo-ból ért: luvše-, lovše- (luviše-, lovoše-); v.ö. keres, 21. sz.

³⁾ Értem a H. Beszédbeli ise (isemucut) szót, mely kétségen kívül egyazon

f. äijä ös (*avus, atavus*), öreg (*senex vetulus, maritus*), aijäse (*nom. äijänen*) *u. a. (dim.)* | *lp.* aija, *lpF.* ağa *avus*.

774. ösvény (*semita, trames*)¹⁾:

f. askele- lépni, lépdelni (*gradi, schreiten, gehen*), askelehe (*nom. askele*) lépés; astu- lépni | *ész.* astu-, ast- lépni | *liv.* astâ *u. a.* || *md.* askele-, *mdE.* eskile lépni, járni; *mdE.* eskilde- *u. a.*; eskildeme-, eskildima ösvény | *cser.* ošked-[em], *cserH.* ašked- lépni (*gradi*): ašked-tolaš, ašked-miaš *aggredi, accedere* | *vogD.* uoš lépni, uošel lépés.

775. ősz (*canus*; ősz fej, haj):

|| *cser.* ošo, *cserH.* oša, oš fehér | *md.* akša, *mdE.* ašo *u. a.* | *zürj.* ježid *u. a.*

776. új (uja-t *novus, recens*; újabb):

f. uute (*nom. uusi*) új (*novus, recens*): uusi-vuosi új év, uudesta újból, újra (*denuo*) | *ész.* uus (*gen. uue* = *f.* uuden, uu'en) új | *liv.* ūž (*gen. ūd*) új: ūdst újból, újra | *lp.* od, oddo, oddos, *lpF.* oðas, oðða új (oddo jake új év); *lpF.* oððakak új holmik (*p.o.* új ruha, csizma).

|| *cser.* uo, *cserH.* ū új | *md.* *mdE.* od új, fiatal: od-i új-év, od-ava mostoha (új) anya; *md.* odu, odsta, *mdE.* odov újra, újból | *votj.* viļ új: viļis újból | *zürj.* viļ *novus*, viļis *denuo*.

777. unszol, onszol (unszolni: ráunszolni, unszolás)²⁾:

f. ano- kérni, megkérni, megkérni (*petere, rogare*; *bitten, ansuchen*): (anoo pappia papot kér, *p.o.* a beteg, vagy: papot választ a gyűlésen): anomukse (*nom. -us*) kérés, kérelem | *lp.* ano-, adno-, anote-, *lpF.* adno- kérni, kérést tenni.

|| *md.* *mdE.* ana- kérni, követelni, koldúlni; *md.* antše- kéregetni, koldúlni.

szó az ős-sel (mely helyett őse alak is fordul még elé az Érdi codexben: ősejőknek, olv. ősejőknek; 1. NyKözl. III, 325.), a miért is azt hosszú hangzóval ís-nek kell olvasnunk. Egyezik pedig ős a *f.* äijäse *dim.* alakkal; v.ö. rés (649. sz.) = *f.* reikäse.

¹⁾ Ösvény, úgy mint a *mdE.* eskildeme, „lépő út (fuss-steig)“, csak hogy az egyszerű ős- (= *ask-*, *esk-*, *ošk-*, *uoš-*) „lépni“ igéből van képezve.

²⁾ Molnár A.-nál „cohortari, clamore impellere“; a Bécsi codexben *onszolni* „obsecrari“, a mivel még a mai használata is egyezik: „kéréssel, szépszóval rávenni vkit.“ Képzésére nézve, v.ö. hurt-szol (146. sz.), vonszol, bontszol (bonczol). visel (575. sz.)

778. úr (ura-t):

f. uroho (nom. uros), uro *férfi, vitéz, hős* (*vir adultus, vir strenuus, heros*); urokse (nom. uros) *hím állat* (urokset masculi, uros-puoli *sexus masculinus, uros-lintu avis mascula*).

779. úsz (úszni):

f. ui- *úszni*: uiskele-, uiksele- *u. a. (fr.)*; uiskenta-, uiskentele- *u. a. (folytonosan)*; uitta- *úsztatni* | *ész.* uiu-, uju-, oju- *úszni*, uiuta- *úsztatni* | *liv.* voigö-, oigu- *úszni*, voikt- *úsztatni* | *lp.* vuojе-, vuäje-, *lpF.* vuoga- *úszni*-, *lp.* vuojеle-, vuojete- *u. a. (fr.)*

|| *md.* *mdE.* uje- *úszni*, hajón járni; *md.* ujende-, unde-, *mdE.* ujñe-, ukñie-, ukñnokñie- *u. a. (fr.)*; uifte-, *mdE.* ujevte- *úsztatni* | *cser.* ej-[am], *cserH.* ij- *úszni* | *votj.* uj-, ujal- *úszni* | *zürj.* uj- | *vog.* uj- *úszni*, ujjäl- *u. a. (fr.)* | *oszt.* ûđ- *úszni*.

780. utol (utolszor, utoljára, utolsó), után:

|| *mdE.* udalo, *mdE.* ftal hátul való; *mdE.* udalks hátulsó (*p.o.* pilge láb): udalov, udaloj, *md.* ftalu hátra, mögé, udaldo, *md.* ftalda hátulról, mögöl.

781. üget (ügetni):

lp. oko, *lpF.* oakko- *ügetni* (*tolutim incedere, traben*).

782. ügy (ügye-t):

f. asia ügy, dolog (*res peragenda, negotium* | *ész.* asja (nom. asi) ügy, dolog, ok | *liv.* aža dolog (*sache, ding*; pã a. földolog; aža-pũ *werkholz*) | *lpF.* ašše ügy, per, dolog; ašše vétek, bűn (*crimen, scelus*).

|| *votj.* už munka, ügy, dolog: užal- dolgozni, szolgálni, užaš (*arbeiter, arbeitsam*); ažtem lusta (*dologtalan*).

783. ük (avia), v. ike, ik ¹⁾:

f. eukko nagyanya, öreg asszony | *lpF.* akko nagyanya.

784. ül (ülni):

|| *cser.* olmo ülő v. fekvőhely ²⁾: olm-anga lócza (*tkp.* ülő-deszka) | *vogD.* unl-, ul- *ülni*: unles szék; unt- *ültetni*; unt- *ülni*.

785. üt (ütni):

¹⁾ Lásd: Mátyás Flórián, NyKözl. III, 327.

²⁾ A *cser.* olmo „nomen instrumenti“ egy *ol-* igétől, a milyen a *f. istuime* (szék) ettől: *istu-* ülni. Egyéb ilyen képzésű és jelentésű *cser.* szót l. NyKözl. VI, 182.

f. iske- *ütni* (*vi ferire*: isken tulta *tüzet ütök*, isken korvallen *fülön ütök*) | lp. juskete- *ütközni* (*ad aliquid offendere*, p.o. ked-
kai *köbe*).

|| *votj. ičk- kaszálni, lekaszálni* ¹⁾ | *zürj. ičk- u. a.*

786. *üzen, izen* (*üzenni*: *üzenet*):

|| *md. aži- mondani, azinkšni- u. a. (fr.)*; *azindī- elmondani, elbeszélteni.*

787. *árnyék*:

f. *varjo árnyék* | *észt. varju (nom. vari)* | *liv. vâri.*

788. *áldoz* (*áldozni*; *leáldozik a nap*):

f. *valka, valkama kikötő (ki- v. leszálló hely)* | *liv. vâlgamâ u. a. (anfurt, landungsplatz).*

|| *md. valgi-, mdE. valgo- leszállani, leáldozni (nap)* | *cser. vol-[em], cserH. val- leszállani, leereszkedni; vold-[em], cserH. valt- leszállítani, leereszteni.*

789. *ágyék* (*lumbus, inguen*):

f. *vatsa (* vahta) has* | *észt. vatsa (nom. vats)* | *liv. vatsâ* ²⁾.

790. *erdő silva*:

lp. *vardo erdős hegy (mons arboribus consitus).*

|| *md. mdE. viř, vir erdõ* | *zürj. vör.*

791. *érett, ért* (*érettem stb.: pro me, helyettem*):

|| *cser. vereč, verečen, cserH. väreš helyett, ért (loco)*; *ver, cserH. vär hely.*

792. *ernyő* (*tegumen, tegulum: ernyős kocsi*):

f. *verha ernyő (schirm, decke), öltöny*; *verho u. a., meg: fedett hely, rejték: on verhossa est tectus, velatus, pane verhoon vela, absconde; verho-, verhoa- betakarni, fedni.*

793. *idő, üdö* (*tempus: ez idén hoc anno*) ³⁾:

f. *vuote (nom. vuosi) év: tänä vuotena v. vuonna ez idén* | *észt. täna-vu ez idén (heuer)* ⁴⁾.

|| *zürj. vo annus, voša annuus* | *oszt. ôt, osztS. ôl, âl év.*

¹⁾ E jelentésre nézve v.ö. a md. *läd'e-, led'e-* igét (699 sz.).

²⁾ A mi az alakegyezést illeti, v.ö. *agy* = f. *otsa* stb. (708. sz.); a m. szó-
nak még további k képzőjére nézve, v.ö. *fazek, fészek* = f. *pata, pesä*.

³⁾ Az *idő* szónak „annus” jelentésére nézve, l. Mátyás F. „Magyar nyelv-
tudomány, II. füzet. 70. l.” Ezenkívül „hora”-t is jelentett.

⁴⁾ Az „év”-re különben az észt nyelv rendszeren az *aasta* (= f. *ajastaika*)
szót használja, valamint a liv is ennek egy másik változatát: *âigast*.

794. igyekez-, ügyekez- (igyekezni, igyekszik):

lp. vigge-, lpF. vigga- igyekezni, törekedni (eniti, allaborare).

795. ok- (okni, okik: beleokik; oktatni); okólni, okos, ok (okkal móddal: *cum ratione, suo modo, moderate*) ¹⁾:

lp. vuokate-, vuokite-, lpF. vuokkade- hozzászokni, beleokni (adsuescere, expertum fieri, vuokatem experientia, habitus); lp. vuokas, vuokes, lpF. vuoyaš illő, alkalmas, méltó (conveniens, aptus, dignus); lp. vuokok alkalmas, illő (idonens, aptus, p.o. v. kabmak calceamentum aptum, vuokok olma vir honestus sive moratus); lp. vuoke, lpF. vuokke alak, mód (tan vuokai hoc modo; i le tasne vuoke informe hoc est, tkp. nincs ebben vuoke).

796. olló (fiatal bárány, kecske v. őz):

f. vohla olló (fiatal kecske) | észt. vohla (nom. vohl).

797. ón (óno-t, óna-t, ón-t) *plumbum, stannum*:

|| cser. volne, cserH. vulna ólom, fehér ón | vog. aln ezüst.

798. orv, or (orvo-t, or-t *fur*: orozni *furari*):

f. varkaha (nom. varas) tolvaj, varasta-lopni | észt. varga (nom. varas) tolvaj, varasta-lopni | liv. var tolvaj.

799. ostor:

|| cser. voštor, cserH. vašter vessző | vog. ašter ostor.

800. öcs, öcse (öcsém) *frater minor natu*:

lp. uce, uces v. uče, učes, lpF. ucca, uce kicsiny, keves; uce-kač, lpF. ucekaš u. a. (kisdéd, infantulus) | f. vāhā ²⁾ kicsiny,

¹⁾ A némileg szétágazó jelentések kiinduló pontját legjobban még az *okos* szóban találjuk meg: *okos* a gondolat, beszéd, „mely a körülményekhez alkalmazkodik, s melynek részei is következetesen egymásból folynak s egymáshoz illenek“; hasonlóképen *okos ember* „ki a körülményekhez helyesen alkalmazkodik“; a miszerint *okos* tkp. „conveniens, aptus, sese adaptans“, valamint *oktalan* „ineptus, absurdus.“ Innen *ok* tkp. olyan dolog vagy körülmény, a mely valamely más dologgal egyeztethető, vagy ahhoz hozzá illő s vele nem ellenkező, s melyből ennél fogva az utóbbi elé is állhatott. Továbbá az *okni* igében is ugyanazon alapjelentés („alkalmazkodás, hozzászokás“) tűnik ki, ném. „sich in etwas schicken, sich zurecht finden.“

²⁾ A finn *vāhā*-nek *h*-ja eredeti sziszegőből keletkezett (*vāsū*), a mely hangváltozás magában a finn nyelvben is elég gyakran mutatkozik, p.o. *miehe* férfi: nom. *mies*, *miesi*; *h-n* illativusi rag, *s-n* mellett; stb. Így megfelel a f. *piha* udvar, a cser. *piče*-nek. — A liv. *vāūki* a. m. *vāhā*-ki (a *ki*, tkp. *kise*, dim. képző); hasonlóképen az észt *vāikese*, *vāike*.

kevés (vähä poika *kisfiu*) | *ézt.* vähä u. a. ; väike, väikese (*nom.* -kene) v. veike, veikese *kicsiny* | *liv.* vâki (*pl.* -kist) *kicsiny*.
 || *vog.* viš, *vogD.* uš *kicsiny*, fiatal (viš kum, viš nê) | *mdE.* viš-kine, veškine *kicsiny*, kiskorú ; vešeñce legkisebbik, legifjabbik ;
 vežakške *kis-újj* | *cser.* *cserH.* izi *kicsiny* | *votj.* ici *kevés*, *kicsiny* (ici-men *menyasszony*) | *zürj.* eča *parvus*, *parvum* | *osztSfö.* ičeḡ *húg*.

801. öl (ölni : *mactare*, *interficere*) :

f. viile- fölhasítani, fölvágni (*findens disseco*, *p.o. ventrem piscis*) | *liv.* vîl (*pl.* -löd) *darab*, *szelet* (*kenyér*).

802. ör *servus* ¹⁾ :

f. orja *rabszolga* (*servus perennis*, *quales quondam erant bello capti*) ; *szolga*, *cseléd* | *ézt.* orja (*nom.* ori) u. a. ; orja- *szolgálni*.
 || *votj.* var *szolga* (*knecht*) ; var *kišno* *szolgáló* (*magd*, *tkp.* *szolga-nő*) | *md.* ura, *mdE.* ura *szolga*, *rab* ; *mdE.* ureñ (* *ure-ni*) *szolgáló*, *rabnő*.

803. örvény ;

f. vyöry *örvény* (*vertex*, *turbo*, *gyrus*) : *vyöry-* *forogni*, *görögni* (*volvi*, *circumagi*).

804. öt (ötö-t) ; ötöd :

f. viite (*nom.* viisi) öt, viidente (*nom.* viides) ötöd | *ézt.* viis (*gen.* vie = *f.* viiden, vi'en) öt, vies (*gen.* viendama) ötöd | *liv.* viž (*gen.* vid) öt, vidös (*gen.* vîdönd) ötöd | *lp.* vit, vita, *lpF.* vit öt ; vitad, *lpF.* viḏad ötöd.

|| *vog.* ät öt, ätit ötöd ; ätpen ötven | *oszt.* vêt öt, vêtmet ötöd | *zürj.* vit öt ; vitöd, vitad ötöd | *votj.* viť öt : viťäti ötödik | *md.* vetä, *mdE.* väte öt | *cser.* viť, viz, *cserH.* vic, viz öt.

805. öv (öve-t ; öves, övezni) :

f. vyö öv (*balteus*, *cingulum*) ; övtáj, *derek* ; astian vyö *abrincs* ;
 vyöttä- övezni | *ézt.* vöö öv | *lp.* auve, *lpF.* avve öv.

|| *cser.* üštö, *cserH.* ište (ü-štö, i-šte) öv ²⁾ | *zürj.* ji öv, jial- övezni, jiaš- övedzeni (*accingi*) ; * *zürj.* ij öv.

¹⁾ Régi magyar szó ; Szent-László 3-dik decretumában : „qui dicuntur *evvrek* vel servi.“ Értekezik erről Hunfalvy Pál a NyKözl. V, 267. 272., ki azonban az *evvrek*-et egyesszámi alaknak veszi.

²⁾ A *cser.* üštö, nézetem szerint, összetett szó : ü-štö ; első része ü = *f.* vyö, a štö pedig összevonva ebből : šüštö, *cserH.* ššte „szíj“ ; üštö tehát *tkp.* = „*derék-szík*.“

806. öreg:

lp. vuoras, vuores, *lpF.* vuoras öreg (*actate profectus, vetulus*; vuoras almač öreg ember).

807. ered (*el-*, megeredni; *útnak, futásnak e.*; eresztteni):

|| *zürj.* vör- mozdulni (*moveri*), vörš- se movere | *md.* vorí- el-
menní; vorgide-, *mdE.* orgode- elszaladni, eleredni; *mdE.* or-
gafe- eleresztteni.

808. út (uta-t; utas, utazni) ¹⁾:

lp. vuottat, vuottatak nyomos hó (*tantum nivis, ut vestigia in-
gredientium et ferarum conspici possint*); vuotte- nyomot venni
észre (*vestigia animalium videre*), *lpF.* vuotte- nyom után nézni;
lp. vuotto- nyomot hagyni (*vestigia ponere*).

|| *vog.* uont, uot az utat jelölő jegy (mely fákön, vagy a földön
tétetik); uont-, uont-, uontm-[ēm] fákat jegyezni, útnyomokat
csindlni; uontmi útjegy, (*pl.*) uontmit nyomosút (*tkp.* útjegyek).

809. ürü, ürü:

lp. varjes, *lpF.* vares him állat (*mas bestiarum*); *lp.* orres
u. a. | *f.* oraha (*nom.* oras), orasa, oro him állat; oro-sika kan-
disznó, orasa-kissa kandúr; orihi (*nom.* oris), ori mén-ló, csö-
dör | *liv.* voľki (*pl.* -kist) ártánydisznó.

|| *md.* uris, uris, *mdE.* ruzej kan, vadkan.

810. üsző, üszü (*juvenca, bucula, vitula*; üszke):

f. vasa egyéves szarvasborjú (*hinnulus v. vitulus rangiferi an-
niculus*); vasikka, vaska, vasu borjú ²⁾ | észt. vasikas, vasik
(*gen.* -ka) borjú | *liv.* vâški, vaiski (*pl.* -kid), vask, vaisk (*pl.*
-kađ) borjú | *lpE.* vuöse borjú.

|| *md.* vaz, vaza, vaznä, *mdE.* vaz borjú; vazú, *mdE.* vazov
borjas, terhes (tehén).

811. ár (ár-víz inundatio, aquae exundantes, víz-ár; áradni):

f. járve (*nom.* -vi) tó ³⁾ (*lacus, major quam lampi, l. 674. sz.*) |

¹⁾ Az útnak legeredetibb és legegyszerűbb neve, a földben hagyott nyo-
mok, melyek után indulni lehet; v.ö. *md.* ki út és pilge-ki lábnyom.

²⁾ A kövessé eltérő jelentésre nézve, v.ö. ném. *das kalb*, és a mi némely vidé-
keken divatozik, *die kalbe* (üsző, másképen ném. *fürse*). Egyébiránt m. *üsző* borjút
is jelent, még pedig ünő-borjút. A *f. vasa, vasikka* mindkét nemen való állatot je-
lent, v.ö. m. *tehén* (vacca), régiebben „bos, ökör.”

³⁾ A szemlélőnek az *árvíz* csak úgy nyújtja a széles nagy víz képét mint

észt. járve (nom. járv) u. a. | liv. jâra, jârû u. a. | lp. jaure, lpF. javrre tó (lpF. ezt is teszi: széles s lassu folyóvíz).

|| cser. jer, cserH. jár tó | md. äfhkä, jârhkä, mdE. erke, ärke tó.

812. egyenes, igyenes (*aequus, planus, rectus*); egyengetni (*complanare*):

lp. jalg, jalgok, jalges, lpF. jalggad, jalgis egyenes (eben, p.o. jalg ädnam egyenes föld, locus aequus; lp. jalget planities; jalge-; jalgete- egyengetni (aequare, complanare).

813. ék (*cuneus*: ék-szeg):

|| oszt. jänk szeg (nagel).

814. ért (érteni *intelligere*: értelem; értekezni *srutari, perscrutari* Molnár A.):

lp. jurte-, lpF. jurdde-, jurdaše- gondolni, gondolkodni (cogitare); lp. jurtak gondolat, lpF. jurd, jurddag gondolat, vélemény.

815. ideg (*nervus, amentum*: ív ideg, csapó i.; ideges):

f. jãntehe (nom. jãnne), jãnte (nom. jãnti) ideg (chorda, nervus, tendo, p.o. in arcu jaculatorio: joutsi on jãnteessã arcus est intentus); jãntevã erõs idegû, izmos.

|| vog. jãn, vogD. jantu ív-ideg | oszt. jinda, osztS. jündex húzó-kötél; ñot-j. ív-ideg.

816. íj (íja-t; íjas), ív (íve-t; íves) *arcus*:

f. joutse (nom. -tsi), joutsime (nom. -in), jouse (nom. -si) íj, kez-íj (arcus jaculatorius) | lp. juoks íj: juokseb kiäldet tendere arcum (aça juoks szívárvány).

|| oszt. jôgot, osztSfõl. jôgoł, osztSal. jaugol íj | vog. jaut, jajt, vogD. jagit, jajt íj | md. mdE. jonks: afam j-, mdE. pírgene j. szívárvány | cser. jongež íj.

817. imád ¹⁾ (imádni *adorare*: imádság, imádkozni):

f. jumala isten | észt. jumala (nom. -al) | liv. jumâl isten: ju-

a tó. Megjegyezhető, hogy a török nyelvek a széles nagy folyamokat szintén „tenger”-nek nevezik (p.o. Nil denizi-nek a Nilust; a perzsa darja szóval is élnek „tenger és „nagy folyó” értelemben).

¹⁾ A m. *imád* ige látnivalólag = cser. *jumuld-*, tehát o. h. *imald-*; a *jumuld-* pedig okvetlenül a *jumo-* isten származéka, melynek a finnben *jumala* felel meg. Ez utóbbi teljesebb alak fenn is maradt a cser. *jumuld-* igében, mely mellé a lív *jumâld-* (esküdni) ige is sorakozik. Az esküvés ezen elnevezése az „isten” név ünneplés kimondásától van véve, valamint az *imáds* is szükségképen az isten-név ismételt hangoztatásával járt.

máld- *esküdni*, jumáldimi *esküvés*, *eskü* | *lp.* jubmel, ibmel, *lpF.* ibmel *isten*.

|| *cser.* jumo, *cserH.* juma *isten, ég* (juma kidircen *mennydörgött*): jumuld-, jumolt- *imádkozni*, jumuldomaš *imádság* | *md.* jom, ebben: jondil, *mdE.* jondol *villám* (e h. jom-tol *isten-tűz*) | *votj.* jumal : j. sion *áldozó éték* (*opfer-speise*).

818. iv-, i'- (inni, iszom, ivó, ivás; itatni):

f. juo- inni (*bibere*), juotta- itatni | *észt.* joo- és joot- | *liv.* juo- és juot- | *lp.* jukke-, *lpF.* jukka (*pr.* 1. juyam), *lpE.* juuhü-inni; *lp.* jukkate-, *lpF.* juyate- itatni.

|| *cser.* *cserH.* jü-[am] inni, jükt-[em] itatni | *votj.* ju- inni | *zürj.* ju- inni; jut- itatni, jutal- u. a. (*fr.*) | *vog.* aj- inni | *oszt.* jënd-, jand-, *osztS.* jind- inni; jentf- itatni.

819. iszap:

|| *cser.* joškun iszap.

820. iz (íze-t, ize-t *membrum, artus, articulus*; izes):

f. jäsene (*nom. -cn*), jäsena tag, iz (*membrum corporis, artus, articulus*) | *észt.* (*pl.*) jesemed izek (*glieder, tkp. csont-izek*) | *lpE.* jäsén iz.

|| *cser.* ježeng, *cserH.* ežing iz : jol ježeng *térdfajlás* | *md.* äznä, *mdE.* ezne iz, tag | *votj.* joz u. a.

821. üz (üzni, üzöbe venni); üzekedni ¹⁾:

f. juokse- szaladni, folyni, sebesen haladni (*currere, fluere, citatim ferri*): lehmä juoksee a tehén üzekedik (*vacca est in aestu veneris*) | *észt.* joos-, jooks-, joosk- szaladni, futni | *liv.* juokš-szaladni, folyni.

822. elég (elege-t):

f. kyllä elég (*sat v. sufficiens quid*): syöpi kyllänsä (*elegét eszi: edit quantum satis est*); onko kyllältä v. kylläksi estne *ad satietatem v. sufficienter*; kyllä (*adv.*), kyllin *eléggē, ugyan* | *észt.* kül elég (*kül jo már elég*); (*adv.*) *eléggē, ugyan* | *liv.* küll elég, böven; igaz, ugyan (*freilich, zwar, wol*) | *lp.* kalle, *lpF.* galla elég, *eléggē, jól* (*kalle ädnak satis multum*; galle *davjarak elég gyakran*); *lp.* kallasač, *lpF.* gallas *elégedett, jóllakott* (*saturatus*): kallane- *saturari*.

¹⁾ Az üz igének alapjelentése „persequi, nauchlaufen“ (p.o. üzni a szerencsét, üzni a mesterségét, v.ö. „seinem gewerbe nachgehen“; csak ily jelentése van az üzeked-nek is, v.ö. ném. eine läufische kuh = üzekedő tehén.

823. ér (érni : oda-, el-, rá-érni ; érkezni) :

f. kerkii-, kerkia- (* kerkidä-) *sietve haladni, még jókor oda érni, elérkezni ; ráérni, ráérkezni* (kerkisitkö kirkkoon *an tempestive advenisti in templum ; ei keihäs kerinnyt sinne hasta eo usque non penetravit ; en kerkii sanoa tempus non habeo ad dicendum*) ; érní (érik : ohra kerkii *hordeum maturescit*) ; — kerkia gyors, sebes (*celer, promptus* : k. jalalta *velox pedibus*) | észt. kerge gyors, könnyű ; kerita- gyorsan utána hajtani (*scharf nachtreiben* = f. kerittä- *accelerare*) | liv. kerd- (= f. *kerkidä-) szorgalmaskodni (*fleissig sein*), kerdimi szorgalom ; kerd, kerdä (= f. kerkia, *kerkidä) gyors, szorgalmas ; kert- (= f. kerittä-) ráindítani, csábítani.

824. erő (az ő ereje ; erős) :

lp. kjäura, kjäuras erős (*robustus, validus*) : kjäuro- erősödni (*robustum fieri*) ; lpF. gévr, gévrra erős.

|| vog. jár erő ; jártäl erőtelen | cserH. avre erő, hatalom : avrést kea (erejük elmegyen) elgyengülnek.

825. esküd- (esküdni, esküszöm, esküvő *jurare ; esketni*) ; eskü :

lp. káske- parancsolni ¹⁾, meghívni (*jubere, citare, invitare*) : káskettä- meghivatni, megidézteni : kásky parancsolat, meghívás (*jussum, mandatum ; invitatio, citatio*) | észt. kask- parancsolni ; kask (*gen. kásu, tö : kásku*) parancsolat, törvény | liv. kask- parancsolni, kask (*pl. kaskid*) parancsolat.

|| votj. kos- parancsolni (*jubere*) : kosem parancsolat | zürj. kös-igérni.

826. üres, üreg (*cavus, vacuus* : üreg hely. Molnár A.) :

lp. kuoros, koros, lpF. guoros üres (*vacuus, inanis* : k. čoive üres gyomor, ehgyomor).

|| vog. keuriñ ²⁾ üres : keur bel, gyomor | cser. körgan ²⁾ üres : körgö, cserH. körga bel, belső rész (*das innere*) ; körgöstö, cserH.

¹⁾ Az alapfogalom, mely a kétféle jelentésekben (*jurare* és *jubere*) közös, a „hangos, nyomatékos v. ünnepélyes mondás“ ; v.ö. (550. sz.) f. vala „eskü“ = md. val „szó“, m. „vallani“ ; (287. sz.) cser. šüd „jubere“ = md. šudä- „exsecrari“ ; lp. koččo- „vocare“ és „jubere“ ; szintígy a ném. *schwur*-ról l. a 550. számhoz való jegyzetet.

²⁾ A vog. és cser. szó melléknévi képzésmódja ugyanaz, mint a m. üres-é. E szerint az üres az, a minek bele van (*was einen inneren raum hat*). A finn nyelvben is előfordúl a „hohl“ kifejezésére : *avo-sisuksinen*, tkp. „nyílt-bellü.“

körgiŕsta bent, stb.; cser. k6rg6d6m6 nem 6res (tkp. k6rg6telen).

827. old (oldani, el-, meg-, le-oldani):

lp. nuole-, nuolle- oldani (solvere; p.o. 6uolmeb n. csom6t f6l-oldani; karvoit n. leoldani mag6r6l a ruh6t, veste se exuere); nuolete- vetk6zni (veste se exuere); lpF. nalla- leoldani (nadr6got).

|| md. mdE. nolda- ereszt6ni, elereszt6ni.

828. ell (elleni, ellik; megelleni)

lp. n6blo- megelleni (vitulum parere).

829. 6n (ego: engemet, ing6m); (l. m6 nos, 625. sz.):

f. min6, mie, m6 6n | 6szt. mina, ma | lv. mina, ma | lp. lpF. mon 6n.

|| md. mdE. mon 6n | cser. me6, mi6, m66, cserH. mi6 | votj. mon | z6rj. me (acc. men6) | oszt. ma (acc. mant) | vog. 6m (acc. 6nom).

830. 6ll (6llani):

|| cser. 6olg-[em], cserH. 6alg- 6llani; 6olgokt-[em], cserH. 6algekt- 6llatni; — 6ogol-[am], cserH. 6agal- meg6llni, f6l6llni; 6ogald-, cserH. 6agalt- f6l6llitani | votj. 6il- 6llani | z6rj. sulal- 6llani, s6t- (*sult-) f6l6llani (surgere), s6t6d 6llitani.

831. arany (aranya-t):

|| oszt. sor6a, osztS. sar6a arany | vog. sar6, sor6 | votj. zarni | z6rj. zarni | md. sirn6, mdE. s6rne | cser. 66rth6, cserH. 66rt6e.

832. arasz (spithama):

|| vog. taras, vogD. tares, tars arasz.

833. arat (aratni):

|| cser. t6red-[am], cserH. tured-, tred- aratni (cserH. meg: ny6rni).

834. asz- (aszni, aszik; aszalni; aszj6, assz6):

|| vog. tas-, vogD. ta6- sz6radni; tasom pum sz6raz (aszott) f6; vogD. ta6m sz6radt.

835. asz6, osz6 vallis, campus¹⁾:

f. laakso, lakso v6lgy (tal, niederung) | 6szt. laks (gen. laksu) nagy sz6les t6r.

¹⁾ R6gi sz6, mely csak tulajdonnevekben maradt fen, l. M6ty6s F., Magyar nyelvt6rt6neti sz6t6r, 1-s6 f6zet6ben.

836. az, oz (o-z)¹⁾: ott, oda, olyan, úgy:

to-: tova, tovább, túl (*tél-túl*), túlsó; ta-val;

f. tuo- az (*iste, is*): tuohon *oda*; tuolla, tuossa *ott*; tuolta, tuosta *onnan*; tuonne *oda*, tova: tuonnempa (*nom. -pi*) *remotior istuc versus*; tuollaise (*nom. -ainen*) *olyan*; toise (*nom. toinen*) *második, másik* | *ézt. too az (a megvetés mellékértelmével)*; töise, teise (*nom. töine, teine*) *második, másik*: teisel poollel *a túlsó részen (jenseits)* | *liv. tuo az, amaz*; tuoi, toi (*pl. toist*) *második, másik* | *lp. tuo-, lpF. duo-, do- (nom. tuot, duot, dot) az (iste, ille): tuoggo, lpF. duoggo ott (tuoggo ja taggo, lpF. duoggo daggo ott s itt = itt-ott)*; tuobbe, tuobben, tobbe, *lpF. dobbe amott, a túlsó részen*; tuoggar, *lpF. duoggar, doggar olyan.*

|| *md. mdE. to-: tona, mdE. tona, tova az, amaz*; tosa, *mdE. toso ott*; toza, *mdE. tozov oda*; to, tov, tu, tuv, *mdE. tov oda, arra*; tosta, tovilla, *mdE. tosto, tovido onnan*; — *md. oma, omo, mdE. ombo más, másik (omo beregu, om-širi a másik v. túlsó partra)*; omice, *mdE. omboce másik, második* ²⁾ | *cser. tu az (tu-leč tumbak azon túlra): tudo az, ő; tušto ott, tuško oda, tužec onnan, tunam akkor, tuge úgy; tumbal túlsó oldal (tumbalan, -bak túlra, tova, tumbalne túlsó felen, túl, tumbač túlnan)*; — *cser. cserH. ³⁾ umbal túlsó oldal (cserH. u. sirä túlsó part: umbalne, cserH. umbalna túl, -n túl; umbak, cserH. umbaka túlra; cserH. umbecen túlnan)* | *oszt. to: toma az (tom-pélga v. peja túlra, túlsó részre; tom-pélgena v. pena túl, túlsó részen)*; togoť, *osztS. togonam oda; totta, osztS. totti ott; osztS.*

¹⁾ Az az (oz)-beli *z* már képzőelem, l. NyKözl. VI, 34. l.

²⁾ E szerint a 607. számú cikkből (*más*) a mordvin rovatott ki kell hagyni. Látom ugyanis most, hogy a *mdE. ombo* az *o = to* mutató névmástőnek comparativusa, a finn comparativus-képző *mpa*-val azonegy képzővel (*mbo*), mely a *md.*-ban csak *ma, mo*-vá lett. Az *ombo, oma* tehát e h. való: *tombo*, melynek megfelelő finn alak ez volna: **tuompa*, = *lp. tuobbe*, mely elé is fordúl. Hogy „másik, második” jelentésű szó mutató névmásból származhatik, mutatjuk a f. *toise* és az indogermán nyelvek terén a lat. *alter*, ném. *ander* (gót. *anþar*), mely utóbbiak szintén comparativusi képzővel alakultak.

³⁾ A *cserH.*-ben ezenkívül rendszeren *se* használtatik távolra mutató névmásnak; előfordul azonban *tu* is még ebben: *tunamša* akkori. — A *tumbal, umbal* alakok szintén comparativusi képzéssel vannak (*tumb, umb*), v.ö. *tembal* a következő cikkből.

toí onnan; ta-: tament oľyan|vog. to: tot ott, tû oda, tûl onnan; tont akkor, tone azért|voj. so az, ő: soku akkor, soče oly, ıgy; — otsi oda, otin ott, otiş onnan, ozi ıgy; — tu-pala tûl-ra, tu-palan tûl, tûlsó részen, tu-palaş tûlnan|zürj. ti-: titşe oda, titän ott, titiş, titişäü onnan; — sı, sıa az, ő.

837. ez (e-z): itt, ide, illyen, ıgy:

te-: té-tova, tél-tûl:

f. tä- (nom. tämä): tänä-pänä (eh. päivänä) ma, hodie; tähän ide, tässä itt, tästä innen (tästä-lähin v. -edes ettöl fogva, ezen-tûl; tänne ide, täällä itt, täältä innen: tälläise (nom. -äinen) ılyen|észt. tema, ta ő; ez: täna, tänapä ma, tänavu (=f. tänä vuonna) ez idén|liv. tämä ő; ez: tämp, tämpö ma, tämnäigast ez idén; tä- ez: tån ide, tåld, täst innen, tās, täsa itt|lp. ta-lpF. da- (nom. tat, dat) ez: taggo, lpF. daggo itt, itt el; taggar, lpF. daggar ılyen; tabbe, tabben, lpF. dabe itt, e részen (tabbel, tabbelen -n innen: tabbel varen cis montem).

|| md. tä, mdE. te ez: tetü, tite ez, mdE. tene ez, emez; fasa, mdE. tese, tenese itt; tej, te, mdE. tev, tenev, tej, tenej ide; md. faza ide; fasta, mdE. teste, teneste innét; md. fafta, faftana ıgy; md. faftama, mdE. teñ-kondamo ılyen; täci, teçi, mdE. čeče ma; md. faddä ez idén|cser. ti, cserH. ti, te, ti ez ¹⁾: cser. tide ez, cserH. tidä, tedä, tida az, ő; tişte, cserH. tiştä, teştä, tiştä itt; tiške, cserH. tişkä, teşkä, tiška ide; tižeč, cserH. tişec, teşec, tişec innen; cserH. tinäm, tenäm, tinam ekkor, akkor; — cser. tembal innensö oldal (=lp. tabbel): tembalne innensö félén, tembalan i. félre, tembač innenről|oszt. te: tema ez (tem-ğat ma, hodie; tem-pêlga v. -peja e részre, innensö részre; tem-pêlgena v. -pena e részen): tege, osztS. tegenam ide; tette, osztS. tetti, tet itt; tet-sagat, osztS. tel innen; fi-: fiment ılyen|vog. ti-: titi ez; tit itt, tiji ide, til innen; tä: tāmle ıgy, ılyen; täne ezért|voj. ta ez: tatsi ide, tatın itt, tatiş innen, tazi ıgy; — eče, iče ılyen, ıgy|zürj. ta-: taja, etaja ez; tatşe ide, tatän, tan itt; tatiş, tatişän innen.

838. eger (egere-t):

f. hiire (nom. -ri) eğer|észt. hiire (nom. hiir)|liv. îr (pl. îröd)|lp. snära.

¹⁾ Meg kell jegyezni, hogy a cserH. dialectus, mely a tu távolra mutató névmással már nem él, részben „az“ értelemben használja a ti, ti-t.

|| *vog.* tänger *egér* | *oszt.* toñer | *md.* šejer, *mdE.* čäver, čeir | *voj.* šir | *zürj.* šir.

839. *éh* (*éhgyomor*; *éhen*, *éhhel halni*; *éhes*, *ehes*; *éhezni*):

|| *zürj.* čig *éh* (*fames*): čigjal-, čigm- *éhezni* | *cser.* šuž-[em] *éhezni*.

840. *epe* (*fel*, *bilis*: *epés*):

f. sappe (*nom.* -ppi) *epe* | *észt.* sapi (*nom.* sap) | *liv.* záp (*pl.* -púd) | *lp.* lpF. sappe.

|| *md.* säpä, *mdE.* sepe, šäpe *epe* | *voj.* söp | *zürj.* sep.

841. *ér* (*ere-t vena*: *eres*):

|| *vog.* tares, *vogD.* tars, toarš *ér*; *vogD.* tár *gyökér* | *oszt.* turt, *osztSal.* lort, *osztSfö.* lor *gyökér* | *md.* tarat, *mdE.* tarad *ág*.

842. *ev* (*eve-t pus*, *sanies*: *eves*, *evesedni*):

lp. seja, *lpF.* säga *ev* (*pus*): *lp.* seje- *suppurare*.

|| *vogD.* säj *genyedség*, *geny* | *oszt.* tej, *osztS.* lüj | *md.* *mdE.* si *geny*: *mdE.* sįjav *genyes*.

843. *ev-*, *e'- v.* öv-, ö'- (*enni*, *eszik*, *evő*, *evés*; *etetni*):

f. syö- *enni*, syöttä- *etetni* | *észt.* sőö- *enni*, sőöt- *etetni* | *liv.* sőö- *és* sőöt.

|| *oszt.* tēv-, *osztS.* līv- *enni* | *vog.* tē- *enni* (*tēne evő*) | *zürj.* šoj- *enni* | *voj.* si- *u. a.* | *md.* *mdE.* seve- *enni*.

844. *év-*, *iv-*, *éved-* (*évní*, *évedni*: *évedik v. évik igen megérik, kásásodik*, *p.o. körtve*):

|| *oszt.* tēbet *puha* | *zürj.* nebīt | *voj.* nebīt | *mdE.* čevte *u. a.*

845. *evez* (*evezni*, *evezőt*):

f. souta- *evezni* (*remigare*) | *észt.* sőud- *u. a.* | *liv.* sōvda, sōōda- *u. a.*

|| *oszt.* tovott- *evezni*.

846. *in* (*ina-t nervus*, *inas nervosus*, *musculosus*):

f. suone (*nom.* -ni) *ér* (*vena*): veri-s. *u. a.*, liha-s. *nervus* (*sehne*) | *észt.* soone (*nom.* soon) *ér*, in (*ader*, *sehne*) | *liv.* suor, zuor (*pl.* -rd) *u. a.* | *lp.* suon, suona, *lpF.* suodna in (*nervus*, *sehne*).

|| *oszt.* ton, *osztS.* lān in, ideg (*sehne*) | *vog.* tān, *vogD.* tāt | *voj.* sōñ in: vir-s. *ér* (*ader*) | *zürj.* sōñ *ér* (*vena*), sōñäs *venosus* | *md.* *mdE.* san in, *ér* | *cser.* šōñ, *cserH.* šün in, ideg.

847. *iraml-*, *iramod-* (*iramłani*, *iramodni*):

|| *oszt.* termad- *sietni*, termatt- *siettetni* | *zürj.* tármaš- *sietni*, tár- *mād- ad festinandum urgere* | *mdE.* tormodo- *ugrani*, *szökni*.

848. iromba (*variegatus*):

|| *mdE.* íormav iromba, tarka: *md. mdE.* íorma himzes, czífraság, írás, írat; *md.* íormadi-, *mdE.* íormado- hímezni, írni.

849. ó (ócska), ava- (avas: avúlni):

|| *oszt.* tábat- ó, ócska, kopott (*alt, abgenutzt*).

850. olcsó:

f. huotava olcsó | *ézt.* odava (*nom. odav*) *u. a.*

|| *cser.* šoldo, *cserH.* šulda olcsó.

851. olvad (olvadni):

f. sulaa- (*sulada-) olvadni, sulatta- olvasztani; *sula liquidus, non congelatus* | *ézt.* sula- olvadni, sulata- olvasztani; *sula liquidus* | *liv.* sulu- olvadni, sulát- olvasztani; *sula liquidus, nem merev* | *lp.* šolkete-, *lpF.* šolgide- olvadni (*lp.* muottek šolketi *nix liquefacta est*); *lp.* šolkele, *lpF.* šolggi- olvasztani.

|| *md. mdE.* sola- olvadni, fölolvadni; *elsoványodni*; *solafti-, mdE.* solavto- olvasztani; *md. sola folyó, olvad, be nem fagyott* | * *zürj.* sil- fölolvadni (оттаять) | *cser. cserH.* šol-[am] olvadni, főni: šold-[em], *cserH.* šolt- olvasztani, főzni | *vog.* sul-, šal- olvadni; — tal-, tol- olvadni; talt-, tolt- olvasztani.

852. orr (orro-t, orros):

f. turpa (*gen. turvan*) némely állatnak (*p.o. kutyának, disznónak*) orra (*schnautze, rüssel*).

|| *md.* terva, *mdE.* turva ajak | *cser.* türvö, *cserH.* tervä, tirvä, tirbä ajak.

853. ö, ü (ö maga: övé, ön- v. önnön-maga); ő, ú ¹⁾ (az ő házuk: övék), ök:

|| *f.* häne (*nom. hän*) ő; he, hyö ök | *lp.* son, sodn (*gen. so*), *lpF.* son (*gen. su*) ő; — *lp.* sije, *lpF.* si ök.

|| *oszt.* teu (*acc. tevat*), *osztS.* leux ő; — teg, *osztS.* lex ök | *vög.* tau ő; — tân ök | *md. mdE.* son ő; — *md.* siñ, *mdE.* siñ ök. ²⁾

854. öl (öle-t; egy öl fa, ölbe fogni; öles, ölelni):

f. syle, syli (*nom. syli*) öl (*amplexus ulnarum, sinus; orgyia: ota syliisi vedd az öledbe, sylen pitkä egy öl hosszú*); *syltä öl*

¹⁾ A 3. személynévmás többesi alakja, mely most az egyesivel egyenlővé vált, a H. Beszédben (*iv*) épen úgy *i*-vel van mint *miv, tiv* (mí, tí).

²⁾ A többi e cikkekben elé nem forduló finn-ugor nyelvekben mutató névmás használatik a 3. személynévmás gyanánt (*ézt liv tema, táma, zürj. si, sia, rotj. so, cser. tudo*).

(*mint mérték: klafter, faden*); *syle-, syleä-, syleile- ölelni* | *éoszt. süle öl: süle vötmä ölbe venni; süld (gen. sülla) öl (klafter, faden)* | *liv. sül (pl. -lûd) öl (gremium: süls ölben); süľ (pl. süld) öl (faden, klafter)* | *lp. lpF. sal, salla öl (klafter).*

|| *vog. tel, vogD. täl öl (täljel- ölelni)* | *oszt. tet, osztS. lül öl (faden)* | *md. sel, mdE. säľ öl (orgyia); — md. äl, mdE. elle, elest öl (gremium)* | *cser. šülö, cserH. šel öl (orgyia)* | *zürj. sľ orgyia.*

855. örjög, örjül, v. örül (örjöngeni, megörjülni):

f. hurja vesszett, örült (furens, perfatuus, p.o. homo, equus); hurjaele-, hurjantele- örjöngeni.

856. ősz (autumnus: ősszel):

f. syykse (nom. syys), syksy ősz: syksyin ősszel | *éoszt. sügise ősz* | *liv. sügš (pl. sügšöd) ősz* | *lp. čakča, lpF. čavč ősz; čakček, lpF. čaččag ősszel.*

|| *vog. täksi, tägus, vogD. täkus ősz* | *oszt. sūs, osztS. sugus* | *md. mdE. šoks ősz; md. šoksinda ősszel* | *cser. šeže, cserH. šize ősz: šežem, cserH. šizam ősszel* | *voj. sizil ősz.*

857. ugyan (csakugyan, ugyancsak, ugyanaz; ugyan megjárta; ugyan: quidem, zwar)¹⁾:

f. tote (nom. tosi) igaz, való (verum, certum, serium: näyttän todeksi verum esse probo, igaznak mutatom v. bizonyítom; se on totta az igaz): totta, todesti, tosin ugyan (quidem, zwar), csakugyan, valóban (vere, serio); totise (nom. -inen) verus, certus, verax, serius | *éoszt. töde (gen. töe) veritas: töeks saama megvalósulni, töeks tegema (valóvá tenni) bizonyítani, teljesíteni, p.o. ígéretet; töeste valóban, bizonyosan; töisise (nom. -ine) wahrhaftig* | *lp. tuoda komoly dolog, komoly v. nagy igyekezet; tuodest omni nisu, serio; tuodaik mindenképen, ugyancsak (p.o. el fogok jönni, ha bár nem érek is rá); — lpF. duot való, igaz (wahr), komoly dolog (nem tréfa); duodai igazán, komolyan; tuodalaš igaz (wahrhaft).*

¹⁾ A m. *ugyan* bizonyító és megengedő adverbium, s természetesen egészen más, mint a névmási adverbium *úgyan* (úgy). Hogy a jelentései „vere, revera“-féle alapjelentésre vezethetők vissza, mutatják ezen analógiák: a ném. *zwar* (quidem) régiben *ze-wäre* volt (szó szerint: valósággal); a tót nyelv az *ugyanaz-t* így mondja: *tén istí, melyben istí* „bizonyos“, ószláv *istü qui vero est v. idem; oroszúl is istij „ugyanaz“ és istinna veritas, istinno vero, revera. S a m. ugyan-t lehet is sokszor fölcserélni ezzel: igazán (p.o. ugyan megrakták), s az igaz is használható „quidem“ értelemben.*

858. újj (ujja-t *digitus*):

lp. čute, lpF. čuvdde, lpE. čuvdi újj (*digitus manus aut pedis*).
 || oszt. tuj, osztSal. loj újj; tujit gyűrű (*fingerring*) | vog. tuľe
 újj | zürj. čuň | votj. cinī.

859. újj (ujja-t *manica*: ruha-újj; ujjas):

lp. soje, lpF. soaga, soğa, lpE. soaja szárny, újj (*ärmel*); —
 lp. sasse u. a | f. hiha, hia újj (*ärmel*):
 || vogD. tajt, taut újj (*ärmel*) | votj. sajas, saes | zürj. soj bra-
 chium, sos *manica vestis* | cser. šokš ruhaújj | md. mdE. oža ru-
 haújj.

Toldatok.

74. számhoz (kutya):

|| zürj. kičan *catulus canis*; * zürj. kičan *kankutya* (кобель)

87. sz.-hoz (had):

lpF. godde, p.o. valdde-godde ország (f. valta-kunta), sokka-
 godde *nemzettség* (f. suku-k.), bär-ra-godde háznép, család (f.
 perhe-kunta).

110. sz.-hoz (has):

f. kässä púp (*höcker*), kässikkä *crassus, corpulentus*.

117. sz.-hoz (héj):

|| zürj. kiđ (*instr. kiđen*) toklász, polyva (*gluma*).

132. sz.-hoz (homlok):

f. kulma szöglet, éleányomúló rész (*angulus*: kulma-kivi *lapis*
angularis): silmä-kulma v. otsa-kulma halánték (*tempus ca-*
pitis); kulma-luu halánték-csont | észt. silma-kulm szemhéj | liv.
 gúlma, kulma: silma gúlmađ szemöldökök | lp. kulbme: čalme-
 kulbme *palpebrae*.

|| zürj. kīm: sin-kīm *tempus capitis* ¹⁾.

111. sz.-hoz (hasad):

lp. kaske-, lpF. gasske- harapni, marni (v.ö. a 604. sz.-hoz
 való jegyzetet).

151. sz.-hoz (haj):

|| vog. sau haj (*crinis*): ponk-sau fej haja.

155. sz.-hoz (halk):

¹⁾ Ez egészen = f. silmä-kulma, s igazolja a f. kulma szónak ide tartozását,

— *lpF.* suolgai, suolgaši *lassan, csendesen* ¹⁾.

176. *sz.-hoz* (jut):

|| * *zürj.* ješt-: og ještī *nem érek rá, nincs időm* (недоcугъ), ještitem *meg nem érett, éretlen* (незрѣлый).

192. *sz.-hoz* (talp):

lp. tuolpa, tuolpes, *lpF.* duolbba, duolbas *lapos* (*planus, aequus*: duolbba giet *die flache hand, d. ädnam flaches land*).

209. *sz.-hoz* (tele):

|| *mdE.* talaj *elég* ²⁾.

227. *sz.-hoz* (toll):

|| * *zürj.* til toll (непо).

257. *sz.-hoz* (díj):

f. lunasta- ³⁾ *kiváltani váltásdíjjal* (*solutio pretio redimere*) | *ész.* lunasta- *u. a.* | *lp.* lodnas, lodnes *váltásdíj* (*pretium, quo quid redimitur*), lodneste- *redimere*; *lpF.* lodno- *kiváltani* (lodnom *rut váltásdíjpenz*).

283. *sz.-hoz* (szén):

|| *zürj.* šom *szén* (*carbo*).

345. *sz.-hoz* (sér, sért):

lpF. sorbme *kár* (*sérelem*; *v.ö. f. surma*).

350. *sz.-hoz* (só):

|| *zürj.* sô só (*sal*), sola sós (*salsus*).

366. *sz.-hoz* (süv):

lpF. sivjug *sógorné* (*feleségnek nővére*).

402. *sz.-hoz* (nős, nőstény):

— *lpF.* nīgñalas, *lp.* miñeles *nőstény* (*m. lodde nőstény madár*).

422. *sz.-hoz* (nyugodni):

|| *vogD.* nuntlant- *nyugodni*.

428. *sz.-hoz* (nyű):

lp. navaalak, *lpF.* nívñ (*nívñag*) *moly*.

noha az kivált az ész, lív és lapp nyelvekben eltérő alkalmazást nyert. A *kulm*, valamint *kim*, megfelel a *m. hom-* szórésznek.

¹⁾ Ez ellenében a *lpF.* hillje csak átvett finnességnek mutatkozik.

²⁾ Ennyi nyoma maradt ezen anyyra elterjedt tőszónak a mordvinban, hol különben a „plenus“-ra más szó van: *päšksä*, *mdE.* *peškse*; igéje: *päškede*. *telni, megtelni*.

³⁾ Származott ige, melynek alapszavát a *lp.* lodnes (*lonas*) és másrészt a *zürj.* *don*, *votj.* *dun*, *oszt.* *tañ* és *tin* tartották fen. (l. a 257. cikket).

442. sz.-hoz (puha):
f. pehka podvasság (putror levior: pehka-puu podvas fa); pehkaise- (nom. -ainen) semi-putridus (morsch).
457. sz.-hoz (borúl):
 || *zürj. pör- fölborólni, eldőlni (subverti); pöräd- földöjteni (subvertete).*
448. sz.-hoz (begy):
liv. päg (pl. -güd) talp eleje (fuszballen).
468. sz.-hoz (bandsal):
 || * *zürj. pinela: pinela-sin bandsal szemű (косош).*
477. sz.-hoz (fajd, fajdok):
 || *zürj. bajdik fogoly (perdix).*
507. sz.-hoz (fenyű):
 || *zürj. požäm pinus silvestris.*
511. sz.-hoz (férj):
 || *mdE. pirgene mennydörgő isten ¹⁾, mennydörgés: pirgene jonks szivárvány.*
530. sz.-hoz (fő, főz):
 || *zürj. pu- főzni (coquere); * zürj. pīm forró víz (кипятокъ).*
540. sz.-hoz (fül):
 || * *zürj. pomal- izzadni (потѣть).*
574. sz.-hoz (viszont):
 — *lp. vist v. vast ismét (rursus, iterum: jägñab lusskeli vist rursus glaciem in aquam dissolvit).*
585. sz.-hoz (var):
 || *zürj. or pus vulnerum.*
598. sz.-hoz (verem):
 || *zürj. guran verem (fovea, = cser. korem).*
607. sz. hoz (más):
 || *a md. rovatot: oma, omo stb. — egészen ki kell hagyni, l. a 836. számhoz való jegyzetet.*
635. sz.-hoz (mutat):
 || * *zürj. mütčal- mutatni (показать, казать).*

¹⁾ A mdE. *pirgene*, kinek tiszte a „mennydörgés“, kinek „ija“ a szivárvány (moksa-mord. *alam-jonks*), nem lehet más mint az „öreg isten“, kinek neve a finnben *ukko* (der alte), *ukkose* (nom. -onen, u. a. dim); v.ö. lp. *ača juoks* (szivárvány, tkp. az atyának ija). E szerint a mdE. *pirgene*-nek bátran ezen eredeti je lentést tulajdoníthatjuk: „öreg“, t. i. „öreg isten.“

700. sz.-hoz (lök):

|| zürj. lukal- bökní, öklelni (*cornibus ferire*).

699. sz.-hoz (lő):

|| zürj. lőd- dobni, vetni (*jacere, projicere*; = *md. mdE. läde, lede*).

705. sz.-hoz (ad):

|| * zürj. udašan blid подносъ (*präsentirteller — tkp. adogatá tál, v.ö. votj. ud*).

754. sz.-hoz (emlékez, említ):

|| ész. — mäleta-, mälesta- erinnern, gedenken, sich besinnen, erwählen: mälestus, mäletus emlékezet, emlék (mäletuse täht *denk*-

778. sz.-hoz (úr):

[mal].

|| zürj. veräs férfi (*vir, = f. uros*).

Jegyzet. A fentebbiekben többször hoztam föl zürjén szót (*) jeggyel: (* zürj.) Ezek egy töredékes orosz-zürjén szógyűjteményből vannak véve, melyet Reguly hagyománya közt találtam. E szógyűjteménynek a nyelve el is tér valami keveset azon két dialectustól, melyek egyikéről Castrén írt zürjén nyelvtant, másikán pedig a Máté-evangeliumnak zürjén fordítása készült. Minthogy az ilyen szógyűjteményekbe néha félreértések csúsznak be, csak óvatosan éltem vele, s mindenkor ki is tettem az elétalált orosz fordítást, mely félreértést nem enged.

Visszatekintés.

A fent közölt 858 szóhasonlítási cikkben ¹⁾ szintannyi külön magyar töszó van kimutatva, mely a többi finn-ugor nyelvekben is még azonos vagy egyeztethető hangalakkal és jelentéssel található; vagy, hogy kerekébb számot nyerjünk, s tekintve, hogy van egynéhány olyan cikk is, melyet egy másikkal egybe kellett volna foglalnom ²⁾, — mondjuk, hogy mindössze 850 magyar tö-

¹⁾ Az 521. szám tévedésből kimaradt, azért egygyel kevesebb van, mint az utolsó cikk száma.

²⁾ Ezek: kötni és kötél, föl és fej, fény és főni, én és mi.

szónak finn-ugor rokonsága van kimutatva. Ez tehát az eredménye az e tárgyban legújabban folytatott kutatásaimnak, s azt hiszem, ha nem tekintjük is milyen magyar szókat találunk e munkálatban összehasonlítólág kimutatva, már a mennyiséggel is egyelőre meg lehetünk elégedve, ha p.o. avval vetjük össze, hogy Curtius György „Griechische Etymologie“-jében a hasonlítható görög nyelvkincset kevesebb mint 700 ilyen cikkben adja elé. Hogy valóban mit és mennyit jelent a fent említett szám (850), azt legegyszerűbben a magyar tőszók összes száma tünteti elé, mely saját összeírásom szerint ¹⁾, 2,400-ra rúg. A magyar tőszóknak tehát több mint e g y h a r m a d a van a rokon finn-ugor nyelvekben kimutatva.

Érdekes továbbá látnunk, hogy oszlik a 858 hasonlítási cikk az egyes magyar szókezdő betűkre. Ugyanis van:

k betüből 77 cikk (1—77. sz.)	b betüből 29 cz. (443—471. sz.)
g „ 8 „ (78—85. sz.)	f „ 71 „ (472—543. sz.)
h „ 82 „ (86—167. sz.)	(nincs meg 521.)
j „ 11 „ (168—178. sz.)	v „ 54 „ (544—598. sz.)
gy „ 11 „ (179—189. sz.)	m „ 40 „ (599—638. sz.)
t „ 62 „ (190—251. sz.)	r „ 29 „ (638—667. sz.)
d „ 13 „ (252—264. sz.)	l „ 37 „ (668—704. sz.)
sz „ 57 „ (265—321. sz.)	a, e {
s „ 45 „ (322—366. sz.)	i, o {
cs „ 22 „ (367—388. sz.)	ö, u { 155 „ (705—859. sz.)
z „ 3 „ (389—391. sz.)	ü }
n, ny „ 41 „ (392—432. sz.)	cz „ semmi
p „ 10 „ (433—442. sz.)	zs „ semmi

A hasonlított magyar tőszóknak (850.) az összes magyar tőszókhoz való egészben vett aránya = 1 : 3, vagy szorosabban 1 : 2,8. De az egyes szókezdő betűk után véve az arányt, a hasonlított tőszó úgy áll az összes számhoz:

¹⁾ Ebben, úgy mint a hasonlításokban is, mellőzve vannak a hangutánzó szók, valamint a tudva levő idegen szók, melyek nem az altaji nyelvesalád köréből valók; továbbá minden gyermeknyelvbéli szó, s egyéb játsz-szók (*fity-fity*) vagy a melyek csekély aprólékosságokat jelentenek s többé-kevésbbé terminologicus természetűek (mint p.o. a legtöbb plánta- és bogárnév). Mert van minden nyelvkincsben, a valóban fogalomkifejező szók mellett, még sok értéktelen polyva is.

k	betűben mint	1 : 3,6.	n, ny	betűb. mint	1 : 1,7.
g	" "	1 : 9,0.	p	" "	1 : 7,8.
h	" "	1 : 2,0.	b	" "	1 : 4,5.
j	" "	1 : 1,6.	f	" "	1 : 1,8.
gy	" "	1 : 4,4.	v	" "	1 : 1,9.
t	" "	1 : 2,8.	m	" "	1 : 2,8.
d	" "	1 : 4,4.	r	" "	1 : 2,6.
sz	" "	1 : 2,4.	l	" "	1 : 2,5.
s	" "	1 : 2,6.	a, e, i	" "	1 : 2,1.
cs	" "	1 : 5,3.	o, ö		
z	" "	1 : 9,0.	u, ü		

E szerint t ö b b hasonlítható szó, mint a mennyit az általános arányszám (: 2,8) kíván, taláztatott ezen betűkben: **j** (: 1,6), **n, ny** (: 1,7), **f** (: 1,8), **v** (: 1,9), **a e i o ö u ü** (: 2,1), **h** (: 2,0), **sz** (: 2,4), **l** (: 2,5), **s** (: 2,6), **r** (: 2,6); é p e n a n n y i ezekben: **t** (: 2,8), **m** (: 2,8); k e v e s e b b ezekben: **k** (: 3,6), **gy** (: 4,4), **d** (: 4,4), **b** (: 4,5), **cs** (: 5,3), **p** (: 7,8), **g** (: 9,0), **z** (: 9,0).

A fentemlített 2,400 magyar töszó között van egyszerű a magyar nyelv terén nem származtatható ige 600, névszó pedig 1800. A magyar nyelvben tehát az igének a névszóhoz való számaránya = 1 : 3. — A fent közölt szóegyeztési cikkek (858) között ellenben van 291, mely magyar igére, 567 ¹⁾ mely magyar névszóra vonatkozik, vagyis: a fent összehasonlítólag a finn-ugor nyelvekben kimutatott magyar töszókra nézve az igének a névszóhoz való számaránya = 1 : 1,9, azaz közel 1 : 2. Ebből kitűnik, hogy az összehasonlított magyar töszók között aránylag nagyobb számmal van az ige mint a névszó. Hasonlóképen az említett 291 hasonlított igének a magyar igék összes számához (600) való aránya = 1 : 2, míg az általános hasonlítási arány: = 1 : 2,8 (vagy 1 : 3). Az egyes szókezdő betűk alatt van az összehasonlított magyar töszók közt ige és névszó szám szerint:

¹⁾ Következő m. töszókat: *gugg, húgy, tel- és tele, szar, fagy, fíng, fos, ok*, minthogy el nem dönthető, hogy az igeszói vagy a névszói jelentés bennük eredetibb-e, mind a kettőhöz számítottam, s az így nyert számtól (295 ige, 571 névszó) a fölös 8-nak a felét (4) mindegyik résztől megint levontam; így került ki 291 ige, 567 névszó (összesen = 858).

k betű alatt	20	ige	57	névszó	n, ny betű alatt	12	ige	29	névszó
g	"	"	2	"	7	"	"	4	"
h	"	"	23	"	60	"	"	11	"
j	"	"	3	"	8	"	"	35	"
gy	"	"	3	"	8	"	"	27	"
t	"	"	24	"	39	"	"	13	"
d	"	"	6	"	7	"	"	12	"
sz	"	"	17	"	41	"	"	12	"
s	"	"	13	"	32	"	"		
cs	"	"	7	"	15	"	"		
z	"	"	2	"	1	"	"		
								a, e	
								i, o, ö	
								u, ü	

Az összes magyar igék és névszók között fenálló számarány
(= 1 : 3) következőképen módosúl az egyes szókezdő betűk alatt:

k betűben	= 1 : 3,7.	zs betűben	= 1 : 3,6.
g	" = 1 : 8,0.	n, ny	" = 1 : 3,1.
h	" = 1 : 3,2.	p	" = 1 : 5,5.
j	" = 1 : 2,6.	b	" = 1 : 4,9.
gy	" = 1 : 2,3.	f	" = 1 : 1,6.
t	" = 1 : 2,3.	v	" = 1 : 1,4.
d	" = 1 : 3,7.	m	" = 1 : 4,3.
sz	" = 1 : 3,0.	r	" = 1 : 2,0.
s	" = 1 : 4,4.	l	" = 1 : 2,6.
cs	" = 1 : 5,6.	a e i	
cz	" = 1 : 7,7.	o ö	" = 1 : 2,2.
z	" = 1 : 4,4.	u ü	

Azon fentebb kimutatott tény, hogy aránylag nagyobb számmal mutatkozik a finn-ugor nyelvekkel való hasonlíthatás a magyar igére nézve, mintsem a névszóra nézve, arra a föltevésre vezet, hogy a még össze nem hasonlított magyar névszók közt még sok idegen nyelvkinés rejlik, melynek fölvétele tudvalevőleg könnyebben esik meg névszókban mint igeszókban. Hozzá véve, hogy egyes betűkben aránytalanul több névszó mint ige van (p.o. a *g*, *cz*, *p*, *cs*, *b*, *z*, *m*, *s*, *zs*, *k* betűkben), kivált az ezen betűkön kezdődő magyar szók között nyomozhatjuk a magyar névszók említett fölösszámúságának okozóit. Megengedem ugyan, hogy részben esetlegesség is az, hogy mennyi ige meg mennyi névszó van az egyvalamelyik betűn kezdődő tőszók között, s e részben nem fektetek

valami nagy súlyt ezen aránykimutatásokra, miután azok egyik alapja, a magyar főszók összeírása, még nem a kívántató szigorúsággal készülhetett el, — de az mégis különös dolog, hogy csak ezt említsem, hogy a magyar szókinsnek *p* betűje tekintetre érdekes 66 névszó mellett csak 12 igét mutathat föl, míg az *f* betűben 49 ige és 82 névszó van; még pedig ezen *p*-beli 12 ige között egy sincs olyan, mely a *fogni*, *fedni*, *fesleni*, *félni*, *feküdni*, *folyni*-féle igékkel tartalmi fontosságra nézve mérközhethék.

Végre megjegyzem, hogy a közölt 858 szóhasználati cikk között 254 csak a nyugati-finn (finn, észti, liv, lapp) nyelvekben mutatja ki az illető magyar szót, 200 meg csak a keleti-finn vagy ugor nyelvekben, és 404 mind a két részen, úgy a finn mint az ugor nyelvekben.

BUDENZ JÓZSEF.

SAJTÓHIBA.

114. szám, 2. sor, olv. : *vog.* kut : kute *megé.*

SZÓMUTATÓ.

<p>Adni 705.
 ág 706.
 agancs 706.
 agg 707.
 agy 708.
 ágy 709.
 ágyék 789.
 agyar 710.
 aj, ajazni 711.
 ajangani 712.
 ájni 729.
 ajtó 713.
 akadni 714.
 al, alatt <i>stb.</i> 715.
 alacsony 715.
 áldani 720.
 áldozni (<i>lc, a nap</i>) 788.
 áll (<i>mentum</i>) 716.
 állani 830.
 alig 717.
 alkalom, -lmas 718.
 alkotni 719.
 alku, alkudni 718.
 álom 721.
 aludni 721.
 ángy 723.
 anya 722.
 apa 724.
 ár (<i>pretium</i>) 725.
 ár (<i>subula</i>) 727.
 ár (<i>árvíz</i>), áradni 811.
 arany 831.
 arasz 832.
 aratni 833.
 árú 725.
 arez 726.</p> | <p>árnyék 787.
 árva 728.
 ásni 729.
 ásítani 730.
 aszni, asszú 834.
 aszó 835.
 asszony 731.
 atya 732.
 avas, avúlni 849.
 az 836.
 Baj, bajos 466.
 bajusz 467.
 bal, balog 443.
 bámulni 444.
 bandsa, bandsal 468.
 bánni, bántani 445.
 baszni 446.
 bátya 447.
 begy 448.
 bél, belek 469.
 belé, belül, belől, belső 469.
 benn (ben), bent 469.
 bér 470.
 berzedni 449.
 beteg 450.
 birka 471.
 bízni 451.
 bog 452.
 bogyó 453.
 bojtani, bojtogatni 464.
 boka 454.
 bolygani, bolyongani 455.
 bolygatni 464.
 bonyolítani 456.</p> | <p>bonyolítani, bonyolítani, bonyolodni 456.
 borítani (<i>fölb.</i>) 457.
 borúlni (<i>procidere</i>) 457.
 borzadni, borzas 449.
 bosszankodni 458.
 bosszú 458.
 bot 459.
 botkó 454.
 bögy 448.
 bőjt 460.
 bőkni 461.
 bőlé 462.
 bőtyök, bőtykös 454.
 bújni 463.
 bunkó, bunkós 465.
 búni 463.
 bütykös 454.
 burúlni 457.
 Csapni 381.
 csenevészni 367.
 csend, csendes 368.
 csepp, csepegni 382.
 csepű 383.
 csikó 369.
 csiklándani 370.
 csillag 371.
 csillámlani, csillogni 371.
 csinos 372.
 csipni 373.
 csipő 385.
 csitkó 369.
 csomó 374.
 csont 386.
 csoport, csopor 387.
 csög 375.</p> |
|--|--|---|

csökni 376.
 csökkenni 376.
 csökönyös 381.
 csönd 368.
 csönk, csönköly 377.
 csöpp 382.
 csöpü 383.
 csúcs 380.
 csukni 378.
 csukor 379.
 csúp 380.
 csülk, csülök 388.
 csünni 367.
Dada 252.
 dagadni 253.
 daru 251.
 dermedni 255.
 derü 256.
 díj 257.
 dísz, díszes 258.
 doh, dohos 259.
 domb 260.
 dörgálni 261.
 döfni 262.
 dörszólni, dörgölni 263.
 dugni 261.
Eb 733.
 edény 734.
 édes 735.
 éfiú 755.
 egér 838.
 égni 736.
 egész 737.
 egy, eggy 738.
 egyenes 812.
 éj 739.
 éh, éhes 839.
 ejteni 751.
 ék (*cuneus*) 813.
 el 742.
 él, éles 740.
 elég 822.
 elig 717.
 elleni 828.
 élni 741.

elő, előtt *stb.* 742.
 elme 743.
 eme-*dísző* 715.
 emlékezni, említeni 754.
 emni 744.
 emse 716.
 én 829.
 ének 717.
 enni 843.
 ép; építeni 748.
 epe 840.
 ér (*vena*) 841.
 erdő 790.
 eredni 807.
 érett, ért (*pro*) 791.
 érni, érkezni 823.
 ernyő 792.
 erő 824.
 érteni 814.
 eskü, esküdni 825.
 esmérni 765.
 esni 751.
 est, estve 749.
 ester 750.
 ész 752.
 ev, éves 842.
 ev- (evő, enni) 843.
 év 753.
 évni, évedni 814.
 evezni 845.
 ez 837.
Fa 472.
 facsarni 473.
 faggyú 475.
 fagy, fagyos 474.
 fagyni, fagylalni 474.
 fajd, fajdok 477.
 fájni 476.
 fakadni 478.
 falni 479.
 falu 480.
 fan, fanos 481.
 fanyalogni 482.
 far 483.
 fáradni 484.

faragni 526.
 fark 485.
 farkas 486.
 fasz 487.
 fazék, fazok 488.
 fázni 471.
 fecske 489.
 fedni, fedél 490.
 fehér 493.
 fej (*caput*) 491.
 fejni 492.
 fejtér 493.
 fejsze 494.
 fejteni 512.
 fék 495.
 fekete 496.
 fektüdni (fek-) 497.
 fel (föl) 531.
 fél (fele-t) 498.
 felé, felől 498.
 feleség 498.
 feleselni 500.
 felhő, felleg 501.
 félni 499.
 fenni 502.
 fene 503.
 fenegetni 504.
 fenék 505.
 feníteni 504.
 fény, fényes 506.
 fenyegetni, fenyíteni 504.
 fenyő, fenyves 507.
 férczelni 509.
 féreg 510.
 fergeteg 525.
 férj, férfiú 511.
 férni 508.
 fesleni 512.
 festeni 513.
 fészek 514.
 feteke 496.
 fi, fiú 515.
 ficzamodni 516.
 fing, fingani 518.

fititáni, fitogatni 517.
fog, fogas 519.
fogadni 520.
foganni 520.
fogni, foglalni 520.
fogyni 522.
fojtani 535.
fok, fokos 519.
funni, fonal 523.
fonnyadni 524.
fordúlni, -dítani 535.
forgács 526.
forgani, forogni 525.
forrani 527.
fos, fosos, fosni 528.
fost, fostos 528.
foszlani, fosztani 529.
fő (caput) 491.
főni, főlni, 530.
főske 489.
fődni 490.
fől 531.
föld 532.
felhő, fölleg 501.
föleött, fölé, fölüll 531.
főls, fölső 531.
főregeteg 525.
fősteni 513.
fősvény 533.
főzni 530.
fűjni, fűni 534.
fűlni, fűladni 535.
fűrkő, fűrkős 536.
futni 537.
fuvallani, fuvó 534.
fű, füves 538.
fűl, füles 539.
fűlni 540.
fűrés 541.
fűrge 525.
fűst 542.
fűteni 540.
fűz-fa 543.
Gagó 78.
gatyá 79.

gazdag 80.
gerjedni, gerjeszteni 81.
gond, gondolni 82.
görbe 83.
gőz 84.
gugg, guggani, guggol-
ni 85.
gyalog 179.
gyanánt 180.
gyékény 181.
gyér 182.
gyermek 183.
gyors 184.
gyökér 185.
gyönyörű, gyönyörkődni
186.
győzni 187.
gyuha 174.
gyúlni, gyújtani 188.
gyűlni, gyűjteni.
Ha 126.
hab (*unda*) 86.
hab (*spuma*) 150.
had 87.
hágni 88.
hagyítani 154.
hagyni 89.
hagyma 90.
háj 91.
haj (héj) 118.
haj (*crinis*) 151.
hajítani 154.
hajlani 153.
hajlok, hajlék 152.
hajlítani 153.
hajnal 92.
hajtani (*flectere*) 153.
hal (*piscis*) 93.
halk 155.
halni 94.
hálni 95.
haladni 96.
hallani 97.
háló (*rete*) 98.
halovány, halvány 99.

hályog 100.
hám, hámiani, hámozni
101.
hamu 102.
háncs 101.
hang 156.
hangya 104.
hankalék 4.
hántani 101.
hanyatt 103.
harapni 105.
harkály 106.
haris 107.
harmat 157.
három, harmad 108.
hárs 109.
has 110.
hasadni 111.
haszon 112.
hat, hatod 113.
hát (*dorsum*) 114.
hattyú 115.
ház, haza, hazól 116.
hegy 117.
hēj 118.
hēj (híj) 161.
hejt 119.
henye, henyélni 120.
hervadni 158.
hét, heted 159.
hézag 161.
hév, heves 121.
híd 160.
hideg 122.
hiedelem (*refrigerium*)
122.
hij, hijába, hijú 161.
hím (*mas*) 123.
hítvány 119.
hiv- (hinni) 124.
hív (hű) 124.
hívni (híni) 162.
hives 122.
hiú 161.
hízni 125.

- ho- (hol, hova, hogy) 126.
 hó (*mensis*), hó-nap 127.
 hó (*nix*) 163.
 hogyan 126.
 hol (*ubi*) 126.
 holnap, holval 128.
 hold (*luna*) 127.
 holdra kelve 128.
 holló 129.
 hólýag 130.
 homály 131.
 homlok 132.
 homorú 133.
 homu 102.
 hón, hónap 134.
 honn 116.
 honnan 126.
 hoporty, hopores 135.
 hordani 136.
 horny 137.
 horzsolni 138.
 hosszú 139.
 hova 126.
 hoz (hozzá) 141.
 hozni 140.
 hő (hév) 121.
 hőkkenni 164.
 hőlgy 165.
 hős, hősölni 142.
 huddani, huddó 143.
 húgy, húgyini 143.
 húgy (*stella*) 144.
 hullani 166.
 húnyni 145.
 húr, hurka 167.
 hartszolni 146.
 hús, huszad 147.
 húzni 148.
 hű (*biv*) 124.
 hűlni, hűteni 122.
 hűs 122.
 hüvely 149.
 hűvös 122.
 ide 837.
 ideg 815.
 idő 793.
 ifjú, ifjú 755.
 igaz 756.
 igen 757.
 így 837.
 igyekezni 794.
 igyenes 812.
 íj 816.
 ijedni 758.
 ike, ik 783.
 ilyen 837.
 imádni 817.
 ín (*servus*), ínség 759.
 ín (*nervus*), inas 846.
 inni 818.
 íny 760.
 ip, ipa 761.
 iparkodni 762.
 ír (*unguentum*) 763.
 iramlani, iramodni 847.
 iromba 848.
 ís (ise) 773.
 ismerni 765.
 iszap 819.
 itt 837.
 ív 816.
 iv- (ivó, inni) 818.
 ívni (évní) 814.
 íz (*szilva-íz*) 764.
 íz (*membrum*) 820.
 izenni 786.
 izzadni 766.
 izzó 766.
 Játék, játszani 168.
 jég 169.
 jegy 170.
 jel 171.
 jelen, jelenni, jelenteni 171.
 jó (*fluvius*) 172.
 jó (*bonus*) 173.
 jog-kéz 173.
 joh 174.
 johtatni 176.
 jonh, jonhó 174.
 jöni, jönni 175.
 jutni 176.
 juh 177.
 juhar-fa 178.
 Kacsintani 1.
 kajtatni 73.
 kan 2.
 kancsal 3.
 kankalék 4.
 kapni 5.
 kaparni 6.
 kaptár 7.
 kár 8.
 karesú 9.
 kast, kastos 10.
 kecske 11.
 kecske-kígyó 12.
 kedv 13.
 kelni 14.
 kelleni 15.
 kemény 16.
 kenyér 17.
 kép 18.
 kepe 19.
 kérti 20.
 kerék, kerek 62.
 keresni 21.
 keringeni 22.
 kergetni 23.
 kéreg 24.
 kérkedni 25.
 kerülni 22.
 kés 26.
 kesa, kesázkodni 27.
 keserű 28.
 keskeny 29.
 két, kettő 30.
 kéve 31.
 kevély 32.
 kevés 33.
 kéz 34.
 ki (*quis*) 35.
 ki, kive 36.
 kicsiny, kicsid 38.
 kígyó 37.

- kis 38.
 kísérteti 39.
 kita 40.
 kívánni 41.
 kívül 36.
 kofa 42.
 konok 43.
 koponya 44.
 koporni 6.
 kor 45.
 kora (*akkora*) 46.
 korha, korhadni 47.
 kosz 48.
 kova 49.
 kozma, kozmás 50.
 kő 51.
 kög 52.
 kölcsön 53.
 köldök 54.
 kölni (költe) 14.
 költeni, költség 55.
 költeni (*fölk.*) 11.
 kölyű, kölü 56.
 könnyű 58.
 köny, könyű 57.
 könyök 59.
 könyv 60.
 köpi 61.
 köpörödni 251.
 kör 62.
 körmedni 63.
 környék 62.
 köröm 64.
 körül 62.
 köszönni 65.
 készvény 66.
 kötni 67.
 kötél 68.
 követni 77.
 köz 69.
 közel 70.
 közép 69.
 közös 69.
 között, közzé, közül 69.
 kúszni 71.
 kút 72.
 kutatni 73.
 kutya 71.
 küldeni 75.
 külső, künt 36.
 küszöb 76.
 Láb (*pes*) 668.
 láb, lép 674.
 lágy 669.
 laj 670.
 lak, lok, lék 671.
 langyos 672.
 lankadni 673.
 lap, lapos 668.
 lép, lápa 674.
 lassu, lassan 675.
 látni 704.
 lé, leves 676.
 le, lent 677.
 lebenyeg, -nyő 678.
 lebegni 679.
 legény 680.
 légy 681.
 lejtő 682.
 lék, lak, lok 671.
 lélek 681.
 lelni 683.
 lenni 690.
 lép (*lien, splen*) 685.
 lepedni, -dő 687.
 lependék, lepke 688.
 lépni 686.
 lépni 687.
 lesni 689.
 lev-: lenni 690.
 levél 691.
 leves 676.
 liba 692.
 liszt 693.
 ló 691.
 lobogni 679.
 locs 695.
 lógni 696.
 lohadni 697.
 lok, lak, lék 671.
 lom, lomos 698.
 lökni 700.
 lölni 683.
 löni, löv- 699.
 lucsk, lucsok 701.
 lúd 702.
 lusta 703.
 lustos 701.
 Maga (magam, magad stb.) 599.
 magas 600.
 máj 601.
 majd, majdan 607.
 makacs 602.
 mankó 603.
 marczongani 604.
 marni 604.
 mart (*ripa*) 605.
 mártani 606.
 más, másod 607.
 mászni 608.
 me-: melly, meddig stb. 621.
 még 638.
 meg, megint 633.
 meleg 609.
 méh (*apis*) 621.
 mell, melly; mellett 611.
 mén 614.
 menekedni 612.
 menni 612.
 menny 616.
 menülni, menyülni 613.
 meny 615.
 meredek 636.
 méreg 617.
 meríteni, merni 618.
 mérni 619.
 mérsékelni 619.
 mérték 619.
 merülni, meríteni 606.
 messze 620.
 mevetni 400.
 méz 621.
 mezítelen 622.

mező 623.
 mi (*quid*) 624.
 mí (*nos*) 625.
 mocsár 626.
 mocsok 626.
 mogorva 637.
 mondani 627.
 mony 628.
 morzsa, morzsalék 629.
 morzsolni 629.
 mosni 630.
 mosolyodni, -lyogni 631.
 mozogni 632.
 mög, mögött *stb.* 633.
 múlatni 634.
 múlni 634.
 mutatni 635.
 Nád 392.
 nap, napá 393.
 nap (*sol, dies*) 394.
 nász 402.
 né, nő 402.
 nedv, nedves 395.
 négy 396.
 neki, -nek 397.
 néne 398.
 nép 402.
 név 399.
 nevetni 400.
 nézni 401.
 nő (neje) 402.
 nőstény 402.
 nőszni 402.
 nyáj 403.
 nyájas 404.
 nyak 405.
 nyál, nyálka 406.
 nyalni 407.
 nyél 409.
 nyelni 408.
 nyelv 410.
 nyereg 412.
 nyerni 411.
 nyers 432.
 nyesni 413.

nyest 414.
 nyíl (*sagitta*) 415.
 nyílni, nyilván 416.
 nyír-fa 417.
 nyírni 418.
 nyírok, nyirkos 419.
 nyítni 416.
 nyolcz 420.
 nyomorú, -rék 421.
 nyőni 429.
 nyugodni, nyugalom 422.
 nyújtani 421.
 nyúl (*lepus*) 423.
 nyúlani 421.
 nyurga 425.
 nyuszt 426.
 nyúzni 427.
 nyű, nyűves 428.
 nyűni 429.
 nyűg 430.
 nyűst 431.
 Ő, őcska 849.
 oda 836.
 odu, odvas 767.
 ok 795.
 okádni 768.
 okni, oktatni 795.
 okos, okólni 795.
 oldal 769.
 olcsó 850.
 oldani 827.
 olló (*kecskefi*) 796.
 olyan 836.
 oltani 721.
 olvadni 851.
 olvasni 770.
 ón 797.
 onszolni 777.
 oreza 728.
 orr 852.
 orv, or, orozni 798.
 ostor 799.
 osztani, osztani 771.
 osztó 835.
 ott 836.

oz (az) 836.
 Ő, ők 853.
 őcs, őcse 800.
 ől, őlelni 854.
 őlni 801.
 őnni 843.
 őr (*servus*) 802.
 öreg 806.
 őrzöngeni, őrzölmi 855.
 őrvendeni, őrülni, őröm
 772.
 őrvény 803.
 őrülni 855.
 ős 773.
 ősvény 774.
 ősz (*autumnus*) 856.
 ősz (*canus*) 775.
 öt 804.
 őv 805.
 Part 433.
 pederni 431.
 piezi, pieziny 435.
 pihegni 436.
 pihenni, pihni 436.
 pillantani 437.
 pillogni 437.
 pizok, pizkos 438.
 pocs, poccos 439.
 pofa, pof, pofitos 410.
 poffadni 411.
 pödörni 434.
 pöfeteg, pöffedék 441.
 puffadni 411.
 puha 442.
 Ragadni 642.
 rágalom, -lmazni 641.
 rágni 640.
 rakni, rakás 639.
 rapos 653.
 ravasz 643.
 redő 614.
 rejteti, rejték 615.
 rengeteg 646.
 renyhe 647.
 repedni 648.

repülni 664.
 rés 649.
 részeg 650.
 rezegni 651.
 rideg 652.
 ripacs, ripó 653.
 riska 654.
 rogyni 655.
 roh 656.
 rokon 657.
 rongy 658.
 ropni 659.
 roska 651.
 roskadni 660.
 rossz 661.
 rothadni 662.
 rög, rögös 663.
 röpülni, röpösni 664.
 rút 665.
 rügy 666.
 rüh 667.
 Sajditani 322.
 sajnálni 335.
 sajtó 356.
 sánta 323.
 sápadni 336.
 satu 356.
 sark (*cardo*) 337.
 sarok (*szöglet*) 338.
 sas 339.
 sás 340.
 savanyú, savó 321.
 seb (*vulnus*) 325.
 seb, sebes (*celer*) 326.
 segéd, segedelem 341.
 segíteni 341.
 segg 342.
 sekély 343.
 selp. selyp 314.
 serdülni 346.
 sérelem 345.
 sérény 327.
 serke 358.
 serkenni 327.
 sérni 345.

sérteni, sérülni 345.
 sietni 328.
 sík, síkos 347.
 silány 329.
 sir (*sepulcrum*) 348.
 sírni 349.
 só 350.
 sodorni 351.
 sok 352.
 sor 353.
 sór (*lucus*) 354.
 sorvadni 355.
 sotu 356.
 sovány 357.
 sörény 330.
 sörke 358.
 sörte 330.
 sötét 359.
 sudár 361.
 sugár (*radius*) 360.
 sugár (*s. vessző*) 361.
 sujtani 331.
 sulyok 362.
 süll-*disznó* 363.
 sül, súly 364.
 sülni 332.
 sürögni, sürgeni 333.
 sürrü 365.
 sütni 332.
 süv, sű 366.
 süveg 334.
 Szabni 265.
 szag 312.
 száj 266.
 szaj, szajlani 267.
 szak, szakasz 313.
 szakadni 313.
 szál, szálas 268.
 szaladni 269.
 szállani 270.
 szár 271.
 szar, szarni 272.
 szárny 314.
 száradni, száraz 273.
 szarv 274.

szarvas 315.
 száz, század 275.
 szédülni, szédíteni, szé-
 delegni 316.
 szeg (*angulus*) 278.
 szeg (*clavus*) 277.
 szegény 317.
 szegni 276.
 szegy 309.
 szék (*medulla*) 279.
 szél (*margo*) 280.
 szelid 318.
 szelni 281.
 szem 282.
 szén 283.
 szenny 284.
 szép 285.
 szer, szerű, szerint 286.
 szidni 287.
 szíj, sziju 319.
 szík (*medulla*) 279.
 szikkadni 288.
 szil-fa 289.
 szilag 291.
 szilaj 290.
 szilánk, szilány 291.
 szírom, szirmos 292.
 szirony, szirnyos 292.
 szirt 293.
 szív (*cor*) 294.
 szívós, szívós 295.
 szó 296.
 szomorú 297.
 szomju 320.
 szopni 298.
 szórni 299.
 szoros; szorúlni, szorí-
 tani 300.
 szöni 301.
 szöcske, szökcse 303.
 szög, szöglet (*angulus*) 278.
 szög (*clavus*) 277.
 szökni 303.
 szőr 304.
 szörnű 321.

- szű 305.
 szug 278.
 szunnyadni, szunyáta 306.
 szúrni 307.
 szurok 308.
 szuvat 295.
 szű (szív) 294.
 szűgy 309.
 szük, szükség 310.
 szürke 311.
 Táj 190.
 találni 191.
 talp 192.
 tanakodni 193.
 tanárok, tanórok 194.
 tanulni, tanítani 193.
 tanó, tanu 193.
 tapadni 195.
 tapasztalni 196.
 tapintani 196.
 tapló 198.
 tapodni, taposni 197.
 taraj, taréj 199.
 tarka 200.
 tarkó 199.
 tartani 201.
 taszítani 229.
 tata 202.
 tavasz 203.
 távol, távozni 204.
 te (*tu*) 205.
 te: *tétova*, *tél-túl* 837.
 tegez 206.
 tekerni, tekeregni 247.
 teher 207.
 tél 208.
 tele, teli 209.
 telek 210.
 teljes 209.
 telni 209.
 tenni 221.
 tenyér 211.
 tépni 212.
 teperni 213.
 tér, térség 214.
 teremni, teremteni 216.
 teríteni 214.
 térti (*férni*) 215.
 tet- (tetszeni) 217.
 tetem 218.
 tétova 837.
 tető 219.
 tetszeni 217.
 tetű 220.
 tev- (tenni) 221.
 tévedni, tévelyegni 222.
 tí (*vos*) 205.
 tilos, tilalom 218.
 tiltani 248.
 titok, titkon 219.
 tíz, tized 223.
 tó 224.
 to: *tétova* 836.
 toboz 225.
 tohonya 226.
 -tól, -től 232.
 toll, tolu 227.
 tolvaj 228.
 topló 198.
 torok 250.
 toszni, toszítani 229.
 tő 230.
 több 231.
 -től, -től 232.
 tölteni 209.
 tömni 233.
 tönk, tönkő 234.
 tönkesz 234.
 töpörödni, töpörtő 251.
 tör 235.
 törek 237.
 törni 236.
 török 235.
 törpe 241.
 törzsök 238.
 törzsölni 263.
 tudni 239.
 tulajdon 240.
 túnya 226.
 tupri 241.
 turbokolni, turbokló 243.
 turkálni 242.
 túrni 242.
 tüdő 244.
 tűrni 245.
 tűz (*ignis*) 246.
 Űgy 836.
 ugyan 857.
 új (*novus*) 776.
 újj (*digitus*) 858.
 újj (*manica*) 859.
 unszolni 777.
 ár 778.
 úszni 779.
 út 808.
 utol, után 780.
 Ű (6) 853.
 üdő 793.
 ügetni 781.
 ügy 782.
 ügyekezni 794.
 úk (*avia*) 783.
 ülni 784.
 üres, üreg 826.
 ürü 809.
 üsző 810.
 ütni 785.
 üzenni 786.
 üzni 821.
 Vaczok 514.
 vad, vadon 582.
 vadász 582.
 vágatni 545.
 vagyok 592.
 vaj 546.
 vajudni 547.
 vakarcs 518.
 val- (vala, való, vagyok) 592.
 vala-ki 584.
 valóni, választani 549.
 váll, vállas 583.
 vallani 550.
 váltani, változni 594.

ványolni 551.
vápa 674.
var, varas 585.
vár, város 552.
varga 597.
varju 554.
várni 553.
varrani 597.
vas 555.
vaskos 556.
vastag 556.
vég 557.
vékony 586.
vélni 558.
velő 587.
vélte, véltve 565.
vén 559.
vendég 588.
venni 590.
vér 560.
verejték 589.
verem 598.
veres, verhenyeges 560.

verni 596.
verő-fény, verőzni 589.
vese 595.
vésni 561.
veszedelem 562.
veszekedni 580.
veszni, veszíteni 562.
vosszō 563.
vetni 564.
véttni 565.
vev- (venni) 590.
vezetni 566.
viadal, viaskodni 576.
víg 567.
vigadni, vigaszni 567.
vigasztalni 567.
világ, világos 563.
villám 569.
villogni 569.
víni 576.
vinni 575.
virág 571.
virgoney 570.

virítani, virúlni 571.
virradni 572.
viselni 575.
viszketni 573.
viszont, viszontag 571.
vissza, visszás 574.
viv- (vinni) 575.
vívni 576.
vigyázni 577.
víz 578.
vizsgálni 591.
vol (volt, vagyok) 581.
vonaglani 592.
vonni 581.
vő 579.
völgy 593.
vőnni 590.
vörös 560.
Zajlani 267.
záp 389.
zárni 390.
zavarni 391.
zug 278.

A SÉMI NÉVSZÓ SZÁMVISZONYAI.

I.

A sémi számviszonyt tárgyaló előadásunknál mindenek előtt azon nyelvtani első tanfolyamunk alatt már belénk rögzött hibás felfogást távolítsuk el, mely az összes számviszonyról való tanulmányt a „singularis“ és „pluralis“ sarkalatos ellentétében keresi. Valamint a görög vagy latin esettan még az árja eseteket se méri ki teljességökben, úgy e két nyelv „numerus“-ról való elmélete se elegendő a nyelvgyakorlat teljes megértésére. Már most azon elméletet, mely még az árja nyelvek körén belül se kielégítő, melyet az újabb tudomány kibővített, szabad-e más nyelvtörzsekhez tartozó nyelvekre rátszokolni? Úgy gondolom, hogy ezen kérdésre könnyű felelni.

A nyelvtanulásnál nem vezethetnek járszalagon holmi kész meghatározások. Az élesen figyelni tudó előtt a tárgy sokszoros különbséget mutat. Az élesen figyelni tudás az, a mit követel ily természetű előadásnál a sémi nyelvtudomány mestere — mint méltán nevezi ötöt Dillmann — Ewald. Még egy közös törzs nyelvei se egyeznek meg teljesen a nyelvalakok megválasztásában, habár hasonló elveket követnek alakjaik kifejezésében; itt se lehet az egyik rokonnyelv grammaticáját a másikra ráhúzni.

Tárgyunkra visszatérvén, mindjárt kezdetben a nemi egyes (generalis) veendő tekintetbe. A számviszony szükségkép a nemi egyes alapjára viendő vissza. Steinthal „Charakteristik“ című munkája 85-ik lapján e nemi egyesre vonatkozólag így ír: „valamennyi szó bizonyos fogalomnak felel meg, de nem minden szó vagy fogalom felel meg bizonyos dolognak, és pedig két oknál fogva. A szó

ugyanis nem egy bizonyos dolgot, hanem a nemet nevezi meg, melynek fogalma alá tartozik a dolog; s ez az, mi mindenek előtt a fogalmat a pusztá részszemlélettől megkülönbözteti. Ha egy kart vagy kezet képként tüntetünk magunk elé, úgy az részszemlélet. A fogalom azonban nem tartalmaz ilyen képet, se semmi egyest, hanem az egész nemet tartalmazza. Azon szó, mely németül kezét jelent, ezt mint a megragadót, a tárgyhoz hozzákaptót nevezi meg (Hand von hindan)*). A kart jelelő német szó összefoglalt hajlást jelent (az „arm“ szónak „ar“ a gyöke *αιρω*). A valóságban csak az egyes dolog létezik, a szemléletnek csak ez lehet tárgya. A lélek azon képet, a mely a külső tárgy után szemhártyánkon támad (a szem rezzés hártyáján), eszményi vonalokban másolja; s ezen eszményi utánrajzolat már maga a szemlélet, mely megfelel bizonyos tárgynak. A fogalomnak tárgya azonban valami általános, t. i. a nem, ez nem szemlélhető, ez a lélek belső munkásságának fejleménye, ebben rejlik képzése. Az egyes orosz lány bizonyos helyzetében, a téren bizonyos kékség szemléltetik, de az orosz lány, a kék szín csak a lélekben létezik, — ezek fogalmok, szavak.“ Fontos mondatokat idéztem, melyek az új nyelvészet legjelentősebb eredményét jelzik. Úgy a szokások és erkölcsök, mint a nyelv, saját bensőnkől támadnak. Az emberi szokások nem az állatok szokásainak utánzása, az emberi nyelv nem a természet másolása.

A fogalom tárgya tehát nemi egyes. Ezen nemi egyes még nem singularis, se nem pluralis. A sémi népszellem a nemi egyest határozatlanságából kiemelni hajlandó. Ide tartozó példák nagy számmal fordulnak elő, s több osztályba sorozhatók. Vegyük elő a növényi osztályt, s lássunk példákat reá: אֲבִתֵּי „dinnye“, אֲלֵלִים „aloe“, אֲלֵמִים „szantálfa.“ Innen jön az, hogy nem ritkán találunk a héberben többest ott, hol p. o. a magyar nyelv nemi egyest használ. Így בָּמִים (Gen. 43. 11), שָׁקְדִים (ugyanott). A magyar e helyen diót, mandulát mondana, így fordítá e verset Károli Gáspár is. אֲלֵלֵי הַשָּׁמַיִם magyarul „akác-völgy“, אֲלֵלֵי הַשָּׁמַיִם magyarul „akác fadarabok.“ Még megemlítendő a תְּאֵנִים többes, mely a rendes תְּאֵנָה helyett egynehányszor fordul elő. Ezen növények és fák nem egyes példányokban, hanem kiválólag csoportosan

*) A sémi *jad* (= kéz) eredetileg a lapost jelenté, a mi épen úgy lehet a kéz lapja, mint a láb talpa.

tünvén fel, a sémi népszellem e csoportozást többesszámban fejezi ki. Singularissá a nemi egyest a körébe tartozó létezőnek bizonyos meghatározása teszi, s ezen meghatározás ötfélekép történik, ú. m. 1) mutatónévmás, 2) az egység számneve, vagy ennek alakja, 3) birtoknévmás (birtoknévmásragok), 4) a névelő hiánya által, 5) még egy pár a magyar „egy darab”, „egy szál”-féle constructióra emlékeztető kifejezést említek meg. A Genesis 18-ik f.-ben az ötödik vers így kezdődik : וַאֲנִי קָהָה בֵּית לָחֶם K. G. fordítása szerint : „azonközben hozok egy darab kenyeret is.” راس الغنم = pecus de grege unum. Egy pár olyan szó is van, a melyeknek fogalmához az egység hozzátapadt a nélkül, hogy ezt külső jelzés elárulná, az ilyenek gyűjtő szavaiknak kortársai. Ilyen egyesszám-értelmű szó a שֶׁה = egy darab juh, bárány, birka. Mózes 2-ik k. 12. f. 3-ik verse : דִּבְרוּ אֶל-בְּלִעְזָת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בְּעֵשֶׂר לְחֹדֶשׁ הָזֶה וַיָּקֻחוּ לָהֶם אִישׁ לְבֵיתוֹ שֶׁה קároli Gáspár fordítása szerint : „Szóljatok az Izrael egész gyülekezetének, mondván : Ez hónap tizedik napján minden ember válaszszon egy bárányt az atyáknak házok szerint, azaz házonként minden gazda egy bárányt.” Az arab شاة⁵ a شاة⁵ alak összevonása, melyben az ش- végzet utólagos hozzátétel a شاة szóban megvolt egység fogalomnak elhalaványodását követő időből. A שֶׁה-nek megfelelő gyűjtőszó a héberben צֶאֱן, az arabban غَنَم⁶ (o'no syrül). أَلشَّاءُ = genus ovium, itt a névelő az egyesszámot collectivummá változtatja. Igen valószínű, hogy a sémi nyelvek régiségében több egyesszámú szó létezett, melyek idő múltával a nép emlékezetéből kivesztek. Ilyen egyesszám-értelmű szó a héberben שׁוֹר = egy darab marha, — ennek gyűjtő szava בָּקָר. Mózes 3. k. 22. f. 23. verse így hangzik : וַיֹּשֶׁר וַיֵּשֶׁה שְׂרֹעַ וַקְלֹיט נֶדְבָה Károli G. fordítása szerint : „Ökröt vagy juhót, foggyatkozott vagy alkalmatlan tagút a szabad akarát szerint való áldozatban megáldozhatod; de nem lészen kedves a fogadásból való áldozatban.” Szó szerinti fordításban az „egy” számnevet nem lett volna szabad kihagyni a mondatból.

Maga a nemi egyes a mint a beszéd folyamában egyszer már megemlítetett, később megint előfordulva névelőt kap. Mózes 1. k. 1. f. 20. v.-ben, hol először történik említés madárról, ez mondatik : וַיְעֹף יְעֹפֶה עַל הָאֶרֶץ A 23-ik v.-ben már névelő előzi meg az עוף

szót : **וְהָעוֹף יִרְבּוּ בְּאֶרֶץ** K. G. fordítása szerint: „a repdeső állatok is pedig szaporadjanak a földön.“

A névszó meghatározása (determinatio) nem eredeti jellemzés a nyelvekben. A sémi rokonnyelvek egymástól való elválásukat követő időben használtak fel eredetileg más hivatással bíró nyelvanyagot névszavaik meghatározására. Az assyr és árámi nyelvek egy eredetileg a névszó teljesebb kiemelésére használt ragasztékot (mely a *man, ma, mi* mutatónévmások közös gyökéhez tartozik) forgattak ki saját használatából a determinatio kifejezésére. Az arabban ép ezen rag hiánya jellemző a determinatiónál. A himjáriiban a mimatio egyformán fordul elő a determinatio és indeterminatio eseteiben. Már ebből is látszik, hogy ezen mimatio csak később és nem általánosan vált a determinatio eszközévé. Albakrí helyesen fejti meg a **كان اسمه تلف ثم زيدت اليه** alakot : **ما فقيـل تلف ما (تلف + ما) ثم خفف فقيـل تلف** (összevonva).

A himjáriinak magának ép oly kevésbé van articulusa, mint az aethiopsnak. Az aethiops nyelv ott, a hol a determinatio kiemelését szükségesnek tartja, különböző eszközökhöz nyúl. A héber és arab nyelv egy eredetileg mutató névmást használnak névelőül. A görög névelő is eredetileg mutató névmás. Az arab- és héberben némely szó előtt a **ה, אל** még mutató értelemmel bír, így : **הָעָלָם, הַפֶּעַם, הַיּוֹם** = „az idén.“ A magyar nyelv is eredetileg nem bírt a determinatio saját jelével; maga a népnyelv hosszú ideig tartózkodott tőle. A keszthelyi codex bár újabb eredetű, gondosan kerül a articululus használatát. Így ír egy kertész az „Okmánytár“-ban foglalt magyar levelek valamelyikében ¹⁾: „Kert jó modon vagyon, ha még király s jönne be mondana hog' byzon jól vag'on. Füveket szépen megkapáltatam, répát elvettetem, utak szép tyztán vannak.“ Ezen levél a XVI-ik századból kelt. A determinatio egyszer erős gyökeret vevén a nyelvben, szeret túlterjedni természetes határain. Ezt mutatja mai népnyelvünk ²⁾, az új-görög ³⁾, a syr stb.

A „minden“ szó hozzájárultával kifejezi a nyelv, hogy mind az, a mi bizonyos nemi egyes alá tartozik, egyenként és összesen

¹⁾ 400-ik m. l. 97. l.

²⁾ „Az én jó anyám“-féle mondatokban.

³⁾ „ἡ μεγαλοφυῆς αὐτῆς γυνῆ“ stb.

érintve van. Mózsés 1. k.-nek 1. f. 21. v. ben olvassuk: כָּל-עוֹף כָּנָף לְמִגְדָּה K. G. fordítása szerint: „és minden repdeső szárnyas állatokat az ő nemek szerint.“ Így egészíti ki az egyik fogalom a másikat, szó szóhoz sorakozván. Több-kevesebb szó kívántatik a tárgy rövid leírásához, pontos leírását maga a tudomány adja. A nyelverteremtés egyes, a figyelmet megragadó vonást általánosított; a fővonás mellett egy mellékvonás a mondatnak előrajza. A tárgyat szava nevezi meg, de meghatározása több-kevesebb mellékvonást igényel, — leírása néha hosszú lapokra terjed, az egyszerű fogalom távol lévén attól, hogy a kültárgy másolása legyen.

Priscianus nyelvész így különbözteti meg az egyszámot a többestől: „Singularis quidem numerus finitus, pluralis vero infinitus“ ¹⁾. A többesszám mindig abstractio. A pluralisban befoglalt egyesek számát vagy nem tudjuk, vagy ha tudjuk, legalább nem látszunk tudni. A többség fogalmát a többesszám fejezi ki. A többes maga is két nagy osztály alá tartozik. Mind azt, mit többesben látunk, két nagy osztályba sorozhatjuk. A kettő közti különbség fokozatos. Az abstractio nagyobb az egyikben, mint a másikban. Az egyik az egyesek foglatatja, a másik az egyesek felolvadása egy eszményi egységbe. Az egyik az egész felszínén átcsapong, a másik az egyes alkotó részeket is érzi s figyelmes lesz. A többesek egyik osztályát valódi többesnek, másik osztályát elvont gyűjtőszóknak nevezhetjük. Az elsőben az abstractio alsóbb, az utóbbiban felsőbb fokát érte el. Ezen második osztály megint két részre oszlik tartalmának mennyisége szerint; a több-kevesebb osztályoz itt.

Vannak továbbá bizonyos gyűjtő értelmű szavak, melyek a természetben együttesen létező és feltűnő lények csoportosulását jelentik. Ezek két alsóbb osztályra oszlanak, 1) hímnemű ²⁾, 2) nőnemű egyszám alakok.

Vannak mondattani használatokban gyűjtő értelemmel bíró egyszám alakok; némely párosan előjövő névszavak (נֶזֶר וְנָקָן), az articulussal bíró melléknév, részesülő, n. gentiliicum tartoznak ide. Kettős többes is fordul elő, melynek szinte megvan a maga jelentősége. Mind ezekről alább bővebben lesz szó.

¹⁾ Tract. Gram.

²⁾ נָקָד = Genus ovium deforme et brevipes stb.

Továbbá a többes nem csak többséget, sokaságot, hanem kiterjedést is jelenthet, és pedíglén 1) téri, 2) időben való, 3) fogalmi kiterjedést. Ezen három alosztályra három példa: סְבִיבוֹת (= környék, körül), חַיִּים (= élet), רַחֲמִים (= könyörületesség). A kiterjedés és többség rokon két fogalom, maga a többség távolról nézve kiterjedésnek látszik. Innen van az, hogy כְּבִיר két jelentéssel bír, ú. m. 1) „nagy“, 2) „sok.“

Néha a többes az egyesszám nemének fajok szerinti különbségét jelenti.

Van továbbá olyan kültöbbes, mely concret értelmű szót jelent.

Végre a kettőst említem fel, mely alak úgy a sémi, mint árja nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek egynémelyikében korán feledésbe ment.

Íme ez a sémi számviszony köre! Az ilyen számviszony megnevezésére több műszó kell, mint a mennyit Aelius Donatus, vagy a thraciai Dionysiusus nyelvtanában találunk. Az arab nyelvtan a műszavak nagyobb gazdagságát fejté ki, mint a héber vagy syr nyelvtan, melyeket a kínálkozó terminus egyszerűsége a megnevezendő tárgy sokaságától eltérített. A syr nyelvtan görög példa után indult. A héber első nyelvtanírók Saadia Gaon s R. Juda Chiug az arabokat tanulmányozván, nem bírtak a közös semitismus, az arab és héber nyelv összetartozásának világos öntudatával. Bar Hebraeus syr író legelemibb meghatározásait is a görög tudományból merítette (v. ö. „metul furs'o dgense“ czikkét Aristoteles „περί ἐρμηνείας“ ide tartozó helyeivel). Maga az arab nyelvtan se bírja a névszó számviszonyának teljes terminológiáját.

A sémi névszó számviszonyainak összegét következő táblázat mutatja:

- 1) Nemi egyes.
- 2) Egyesszám.
- 3) Kültöbbes.
- 4) Beltöbbes.
 - 1) a kevésszám többese,
 - 2) a sokaság többese.
- 5) Gyűjtőszavak.
 - 1) hímnemű,
 - 2) nőnemű egyesszámalakok.
- 6) Kettős többes.

- 1) Két kültöbbsből,
- 2) két beltöbbsből álló,
- 3) elegytöbbs.
- 7) A kiterjedés többsé.
 - 1) Téri,
 - 2) időben való.
 - 3) fogalmi kiterjedés.
- 8) A species különbségét jelentő többsé.
- 9) Kettős.
- 10) Concret értelemmel bíró kültöbbs.
- 11) Résztöbbs.
- 12) Az egyesszámalak kültöbbsé.

Ezen táblázat feltünteti a tárgy világos átnézetét, ezért adtam tájékoztatást. Morpheologiai osztályzással nem sokra mennénk. Az alakok a bennök nyilatkozó értelemmel együtt, képeznek valódi tudományt.

Böttcher még „multiplicativ“ többségről is szól, de én nem látom ezen osztály helyét. Ezen többsé B. szerint 1) a „számlálható“, 2) az „oszthatóknál“ fordul elő. Az arithmeticusra bízom annak megvitatását, hogy helyes-e ezen terminus, vagy helytelen, — alig fogja helyesnek tartani. A **תָּשׁוּבָה יָמִים** kitétel második felében „additio“-t, de nem „multiplicatio“-t látunk. Úgy gondolom, hogy azon többséek, melyeket B. sorozóknak tart, beleilleszthetők tizenkét-tagú táblázatunkba.

II.

A nemi egyes azon alak, melyben a tárgyakról való fogalom támadt. Ilyen generale, mely egyformán jelenthet egyest és többest, **עוֹף בָּהֶמָה** és **מִן־הַבְּהֵמָה הַמְּטוֹרָה וּמִן־הָעוֹף וּבָל**. A Genesis 7-ik f.-nek nyolczadik verse így hangzik: **מִן־הַבְּהֵמָה הַמְּטוֹרָה וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינָהּ מְטוֹרָה וּמִן־הָעוֹף וּבָל**. K. G. fordítása szerint: „A tiszta barmok közül, és a tisztátalan barmok közül, a madarak közül és minden földön csúszó-mászó állat közül.“ **רֶשֶׁי** a nemiegyesre vonatkozólag így ír: **דֶּרֶךְ אֶרֶץ לְיֹמֵר עַל שְׁוֹרִים רַבִּים שׁוֹר אָדָם אָמַר לְחִבְרֵי**. Mint láttuk, észrevehető törekvés a sémi nyelvekben e határozatlan szint határozottal felecserelni. Láttuk már, hogyan teszi a sémi népszellem ne-

miegyesét egyesszámmá. A nyelvhasználat igyekezést mutat, a nemi egyeseket gyűjtő szókként forgalomba hozni. **בְּהֵמָה** csak ritkán jelent egyes állatot (Neh. 2. 12.). **חַיָּה** többnyire „állat“ gyűjtő értelemben, **נֶבֶלָה** ritkán „egy hulla.“ **עֵץ** mindenütt gyűjtő, kivéve némely személynevekben, mint p. o. **עֲמִינָדָב, עֲמִינָדָב, עֲמִינָדָב** többnyire „gyümölcsök“; **עֵלֶה** ritkán „egy falevél“ (Gen. 8. 11); **שִׁיחַ** közönségesen „lombok“, egy párszor „egy lomb“; **אָדָם** „az emberi nem.“ A hol „egy emberről“ van szó, ott az **אִישׁ** szó fordul elő. Ezen határozottan színező hajlamból támadtak az egyesszámok, a gyűjtőnevek. Még itt külön megemlítenők az anyagnevek. Az anyagnak homogen részekre való oszthatóságánál fogva egyformán szűkségtelen az egyes és többes megjelelése. Ezek legtöbbször egyes szám alakok, melyeknek nincs többesalakja, mint p. o. **בָּרוֹךְ** „vas“; **זָהָב, כֶּתֶם, חֲרוֹץ, יָהָב** „arany“ stb. Ott a hol az „egy“ és „több darab“ kifejezendő, a nyelv a „számvizonyokra“ megint reá szorúl. Az arab **ذَهَبٌ** anyagszónak ismeretesei belsőtöbbesei.

A Genesisnek előbb idézett versében eléjön ezen sor: **וְכָל אִשָּׁר רָמַשׁ עַל הָאָרֶץ.** Valamint az egyesekben, úgy a népekben is kitűnő előmenetelt jelel az általánoshoz való elérés, a folytonosság gondolata, az összesség fogalma. A mit egy bizonyos faj (species) tapasztalásunk körében már előfordult egyéniségeinél lényeges sajátjátságnak látunk, azt a még nem látott ezen fajhoz tartozó egyéniségekre is kiterjesztjük. A lélek, ezen rövidebb, vagy bármi hosszú sor egy szóval való kifejezésének égő szükségét érzi, s csak akkor, a midőn e szóra talált, képes arra, hogy általános értékű ítéleteket kellően kifejezzon. Az okoskodás oda vezet, hová a tapasztalati tudás még el nem érhetett. Ezen inductiót nevezte Bacon „inductio per enumerationem simplicem, ubi non reperitur instantia contradictoria“-nak. Tapasztalati ismereteinket ilyen inductio bővíti. Az összesség fogalmának megszerzésére a külvilág csak az első lökést adja meg. A golyó, a kör, kezdő s végző pontot nélkülözve az összesség képletének látszik. Innen van az, hogy a héber **כָּד** (כד) a **גָּלַל** (= hengeríteni) igével szoros rokonsági kapcsolatában áll; — **כָּלִיל** tudvalévőleg úgy a héberben, mint az arabban koronát jelent. A „minden“ szó birtoknévmással ellátott névszó eléjövén, megszűnik általános lenni, s viszonyossá válik, a birtoknévmásrag meghatározása lesz.

A táblázat harmadik pontja az egyesszám. Mint láttuk, van két olyan szó, mely csak egyesszámot jelent, t. i. a שֶׁר és שׂוֹר. Ilyen szó kezdetben több lehetett. A névnyelv az egyes fogalmak kifejezésére a homonymák kisebb-nagyobb számát fejtvé ki, ezen eredeti gazdagságból collectivum és az egyesnek külön név is juthatott. A mai népnyelvek is gazdagok hasonértelmű szókban. A שֶׁר egyszer eléfordúl Hoseasnál (12—12) többesben, de ekkor is nem „bikák“, hanem csillagászati értelmében vétetik. Ezenkívül némely csak egy példányban látott tárgyak, ú. m. nap és hold (שֶׁמֶשׁ, יָרֵחַ) szintén csak egyesszámokként fordulnak elé. A héber kosmographia még nem ismert „napokat“ és „holdakat.“ A hol azonban a magányosan észrevett tárgy ismétli magát, a számviszony is bekövetkezik, כְּסִיל = „Orion“, כְּסִילִי = „az Orionhoz hasonló csillagzatok.“ Harmadszor a személynevek jegyzendők meg a héberben. Egy név több személyt nevezhetvén meg, az arab a nyugati nyelvekkel megegyezőleg a személynevek többesét képezheti, így عَبَادَة = „az Abdallahok.“ A béber ezt a többesképzést

nem ismeri. A mi nyugati nyelveinkben is bizonyos nevek többesbe nem tételnek. Minden nép előtt ragyog egy-egy név fényes példaként, melyet az utókor másokkal meg nem oszt s másokra nem ruház. Az előbb említett שֶׁר és שׂוֹר szavak szintén nemiegyesek voltak kezdetben, innét van az, hogy Esaiás 7-ik f.-nek 25-ik v.-ben még határozatlanul állnak. Az idézett vers tartalma : וְכָל הַהָרִים אֲשֶׁר בַּמִּעַר יַעֲרֹון לֹא תָבֹא שָׁמָּה וְרֹאשׁ שְׁמִיר וְיֹשֵׁת וְהָיָה לְמִשְׁלַח שֶׁר K. G. fordítása szerint : „Azokat a hegyeket pedig, melyeket kapálni kellett volna, de nem kapáltak, a tövis és gaz nem veri fel, hanem barmoknak való hely leszén, és hogy a juhok azt tapodják.“ Singularissá a nemiegyest foglalatjának közelebbi meghatározása teszi, a mi ötfélekép történhetik, ú. m. 1) mutatónévmás, 2) az egység számneve, vagy ennek alakja, 3) birtoknévmásragok, 4) a névelő hijánya, 5) egynehány külön szó által. A mi az egység alakját illeti, ez a nőnem alakja. Az egység elvont fogalom ; a lélek az egyest nemétől, fajától gondolatban választja el, s így támad az egység, a tárgy egyesszáma. Valamint a nemiegyes képzésénél a tárgy körületétől, úgy itt az egyes nemétől választatik el. Az egység alakjának arab neve : 'asma' vahhdatin (= nomen unitatis). Az

arab nyelvben az egységalak az egységnek rendes kifejezését képi.

A ⁵وَاحِدٌ számnév oly szóknál fordul elé, melyeknek vagy nem volt, vagy kopást szenvedett egységi alakja. Midőn a nyelv két ilyen eszközzel rendelkezhetik, ú. m. alakival és külsővel, az alakról való öntudat idejében az előbbeni, mint belsőbb, közvetlenebb, az utóbbin túl ad; az alakról való öntudat alkonyodását nyomban követi a megfordított viszony, az utóbbi ajánlva jelentési tartalma által az előbbenit könnyen háttérbe szoríthatja. Így történt ez a héber nyelvben, melyben az egység alakjánál sokkal túlnyomóbb az egység számnévének használata. Mig az arabban a változékonyság nélkül való pusztai élet s érintkezési hiány más népekkel a nyelv birtokában levő kincset híven megőrizte, addig a héberben a kincs egy részét a könnyebb érintkezés elfogyasztatta. Így történt ez az egységi alakokkal is. Mig az arabban az „egyszer” igehatározó (eredetileg főnév) ⁵مَرَّةً (⁵مَرَّةً) tehát egységi alak, addig ez a héberben ⁵אֶחָד, mi egy régen használatban volt ⁵אֶחָד ⁵אֶחָד (= egy lépés, Jos. 6, 3. 11, 14.) helyett áll. Lássunk arab egységalakokat, ilyenek: ⁵بَيْضَةٌ „egy tojás” (⁵بَيْضٌ = tojás, fejr); ⁵دَهَبَةٌ „az arany részecskéje” (⁵دَهَبٌ = arany); ⁵سَمَكَةٌ „egy hal” (⁵سَمَكٌ = hal); ⁵سَرَّوَةٌ „egy cypressus” (⁵سَرَّوٌ = cypressus); ⁵خَشَبَةٌ „a fának részecskéje” (⁵خَشَبٌ = darab fa, lignum); ⁵لَحْمَةٌ „egy darab hús” (⁵لَحْمٌ = hús); ⁵خَمَامَةٌ „egy galamb” (⁵خَمَامٌ = galamb); ⁵تَبَنٌ „egy szalmaszál” (⁵تَبَنٌ = szalma); ⁵قَطْرَةٌ „egy szem eső” (⁵قَطْرٌ eső); ⁵عَنْبَةٌ „szőlő-szem” (⁵عَنْبٌ = szőlő); s így tovább. Az arab névimód (infinitivus) is tehető ezen alakba, s ez esetben a cselekvés egy bizonyos esetre szorítkozik, a maga általánosságából kivetközvé. — Az egység alakja az aethiopi nyelvben csak itt-ott fordul elé, végzete â. Sok állat és növény-név végződik â-ba. Ezen â helyett néha ê fordul elő. Itt is tehát nőnemű végzet az, mely az egyest neméből kiválasztja. Héber egyes-szám alakú szók ⁵אֶחָד „egy hajó” (⁵אֶחָד „több egyes hajó”), ⁵אֶחָד „hajó”; ⁵שִׁירָה „egy ének”, ⁵שִׁיר „ének”; ⁵שַׁעֲרָה „egy szál haj”, ⁵שַׁעַר „haj”; ⁵נֶיֶץ szinte egységi alak (⁵נֶיֶץ) stb. A ⁵רֶבְרָה egységi alaknak elveszett nemiegyese a héberben, de még megmaradt az arabban

(דָּבָר) *). Még a שֵׁשֶׁת¹ egysegi alakot jegyzem meg a שֵׁשֶׁן (= liliom) nemiegyes alak mellett. A עֶנְנֵה (= fellegek) egyszer valószínűleg „nomen unitatis“ volt, mely megfelelt a עֶן nemiegyesnek, valamint az arab عَنَانٌ, عَنَانٌ megfelel a belső többes عَنَانٌ-nak. Valószínűleg kezdetben a héber nyelvben is több ilyen „nomen unitatis“ létezett. A כֶּנֶס egyesszám alakja csupán csak a Talmudban fordul elő (כְּנֶה). A mi magát az egyesszám alakját illeti, ez nőnemű; a nőnem alkalmas az abstractio kifejezésére, az egyesszám pedig elvonás a nemiegyesből. — Az egyesszámot a határozatlan szerkezet, tehát a névelő hiánya is kifejezheti. Kezdetben határozatlan alakban jelent meg a nemiegyes, később határozottban, s jelentése is a collectivum felé hajlott. A determinációnak ilyen szerep jutván, az indeterminatio kettőt jelenthetett, ú. m. 1) a mit neve megnevez, 2) az egyesszám értelmét. A Példabeszédek VI-ik fejezetének 5-ik versében két ilyen határozatlan névszó fordul elő: הַנֶּזֶל הַקָּיִשׁ „Szabadítsd ki magadat, mint a vadkecske a vadásznak kezéből, és mint a madár a madarásznak kezéből.“ A Példabeszédek 25. f.-nek 11. v.-ben írva van: תַּפְחוּ יָדְכֶם לְהַבִּיט׃ K. G. fordítása szerint: „Mint az arany alma az ezüst rostélyokban: olyan az alkalmatosan mondott szó. K. G. e két verset se fordította szabatosan. Nem minden vadkecske szabadul ki a vadász kezéből, s nem minden madár a madarászból; itt tehát nem nemiegyest ért a Példabeszédek írója, hanem azon vadkecskét és madarat, melyeknek sikerült kiszabadulása. Az arab nyelv köréből is hadd álljon itt egy példa: وَكَانَ غَزَا يَحْكُمُ بَعِيرًا أَوْ أَكْثَرَ „az egész czérna készletet egy vagy több öszvér elhozta.“ Az egyesszámot az itt elősoroltakon kívül még némely külön álló szó jelenti, ezek a névszavakhoz hozzájárulnak. A Genesis 18. f.-ben az 5. vers így kezdődik: וְאַתְּהָהּ K. G. fordítása szerint: „azonközben hozok egy darab kenyeret is.“ Ilyen szó az aethiopi nyelvben a „fet“ és „fetet.“ رَأْسُ الْفَنَمِ = pecus de grege unum. A magyarban is van több ilyen szó, mint p. o. „darab“, „szál“ stb. Ezekhez azonban az „egy“ számnevet még hozzáteszszük. Ott a hol egy bizonyos, vagy bi-

*) A דְּבָרִים² többes tanuskodik az egyszer megvolt, de elveszett nemiegyes alak mellett.

zonytalan emberről van szó, az אִם szó nem jön elé a héber nyelvben, hanem az egyesszám ezen két esetében אִם vagy אִם־כֵּן körülírásra fogunk találni; az אִם azon szavakhoz tartozik, melyek a nemiegyes általánosságát az egyesszám értelmével cserélték ki.

III.

A sémi népfajt a symbolica különösen jellemzi. E népfajnak eszménye soha se lehetett az alaki tökély, az alak csak annyiban jött tekintetbe, mint az eszme kifejezésében az ezt magában foglaló hüvely. Az eszmének megtestesülésénél az anyagiból csak annyi jutott, mennyit az elkerülhetlen szükség kívánt, s anyaggá csak a legkönnyebb, átviláglóbb, hogy úgy mondjam légényszerű állomány lett. Magánhangzók fejezik ki a nyelv alakok egy igen tekintélyes részét; a magánhangzó a mozdulat elvoka, míg a más-salhangzó a szók vegytani részét képezi. Helyesen mondja Steintal „Charakteristik“ című munkája egy helyén: „Sémi felfogást mutat a magánhangzó helyzete az írásban; tudvalevőleg a magánhangzót nem a mássalhangzó mellé, hanem felé vagy alá helyezi az író. A mássalhangzó az anyagi, vegytani rész, a magánhangzó az anyagot átható életerő, a mozgást előhozó, szervező alak.“ Nem fog tehát meglepő lenni azon jelenség, hogy a sémi többesszámot is a magánhangzók minőségi és mennyiségi elváltozásai jelentik.

A többesszám mindig abstractio. A pluralisban befoglalt egyesek számát vagy nem tudjuk, vagy legalább nem látszunk tudni. A többes két osztályra oszlik. A többes első osztályát valódi többesnek, második osztályát elvont gyűjtőszóknak nevezhetjük. Az elsőben az abstractio alsóbb, az utóbbiban felső fokát érte el. Ezen már egyszer elmondott tételek képezik a bevezetést a következőkhöz. A legtöbb sémi nyelvész, a többes második osztályát az éjszaki sémi nyelvektől elvitatja, így Renan. Mást mutat a gondos szélyeltekinvés a sémi nyelvek éjszaki területén. Így ír egy helyen Renan: „Az arab nyelv bír némely különösséggel, ilyen a pluralis fractus, az esetragozás (flexions casuelles) s több igealak.“ Ellenkezőleg áll a dolog, mind a pluralis fractus (tehát a többes második osztálya), mind az esetragozás a semitismusnak közös birtokát képezi, s csakugyan igaz az a mit mondanak: a mi legnagyobb aka-

dályt gördít a sémi összehasonlító nyelvstudium elé, az az alakok igen nagy hasonlatossága.

A következőkben lássuk a tárgyunkkal való foglalkozás rövid történetét. A jeles Bochart a Mózes III. k. XVI. f.-nek 8. v.-ben előforduló עֲרֵל szót a senki fülétől nem hallott arab عَرَل pluralis

fractussal (belső többes) vetette össze ¹⁾. Az idézett bibliai verset K. G. így fordította: „És Áron vessen sorsokat a két bakokra, az egyik sorsot az Úrért, a másikat az Azazel nevű hegyre bocsátandó bakért.“ Az עֲרֵל szó Bochart szerint *ἀναγοήσεις* ²⁾-t tenne, pedig nyilván való dolog, hogy egy a pusztában lakó kakodaimon neve, kit különböző sémi népek áldozatokkal igyekeztek ártalmatlanná tenni. עֲרֵל egy teljesebb עֲרֵלִיל alak helyett áll, mely a עֲרֵל igető második szótagának ismétléséből eredt. Épen így támadt a הַצִּירֹת szó is, ezt is egy a הַצֵּר igéből bővült הַצִּירֹתֶה alak előzte meg. Gesenius a עֲרֵלִיל alakot felismerte ugyan, de a הַצִּירֹתֶה alak eredete körül kétségben volt ³⁾. Bochart után álljon itt Mayer Ernő elmélete. Ezen elmélet szerint a bel- és kültöbbes egyformán semlegesnemű abstractum ⁴⁾. Ily felfogásból kiindulva, Mayerre nézve nem lehetett érezhető szükség az arab és aethiop beltöbbes éjszak-sémi testvéralakjainak felkeresése. Ezen elmélet az értelmileg és alakilag különböző két többesnek Mayer szerint egyenértékű természetén alapszik. Ez alap hibás levén, a rajta nyugvó elméletet mi sem támogatja. Dietrich, marburgi tanár, egy még 1846-ban megjelent könyvében ⁵⁾ a sémi többest csak egy nagyobb egységnek tekinti, mely szerinte oly viszonyban áll az egyesszámmal, milyenben a melléknevek superlativusa a comparativushoz. Dietrich szerint a külső többes a többesképzés későbbi fejleménye. Ezen elmélet szerencsétlennek nevezhető, egészen mást mutat a nyelvtények gondos tanulmányozása. A semitismus történetén át kísérnünk lehet a beltöbbes eredeti csekély folyókájából támadt árvizet,

¹⁾ L. „Hierozeicon“ című munkájának 749-ik lapját s a folytatást.

²⁾ „Elválások.“

³⁾ „Nobis non dubium — írja — hoc voc. onomatopoët. esse et tubae sonum fractum imitari.“

⁴⁾ L. „Die Bildung und Bedeutung des Plurals in den semitischen und indogermanischen Sprachen“ című munkát.

⁵⁾ „Abhandlungen zur hebräischen Grammatik.“

mely a kültöbbsre nézve mind fenyegetőbbé vált. Dietrich az éjszaksémi nyelvek köréből több beltöbbsnek látszó alakot gyűjtött össze elmélete megszilárdítására. Maga a keresés egész méltánylatunkat érdemli, de a talált eredvénnyel nincs okunk megelégedve lenni. D. a többi közt a héber אֲרִיָּה szót az arab قَتْلَى-féle beltöbbs alakokkal hasonlítja össze; — elfeledte, hogy אֲרִיָּה egyes-szám értelmű szó; ha ezt tudta volna, bizonyosan békét hagyott volna az „egy orosz-lán-nak.” Jes. 11. f.-nek 8-ik v.-ben írva van: וַיִּכְרַח אֲרִיָּה „kiált, mint egy orosz-lán.” Az ezen alak végén álló ה a „nomen unitatis” jele, melyet itt nem *a*, hanem *e* hangzó előz meg, mely a névtő végmássalhangzójának megfelelőbb magánhangzó. Dietrich továbbá az אֲרִיָּה névszót hozza fel, s erről azt állítja, hogy ez az אֲרִי névszó beltöbbese. Ezen állítása se bír valószínű-séggel, a פָּעִיל alak (فَعِيل) úgy látszik, hogy a szántóvető, arató, bormivelő foglalatosságait jelentő névszóalak, ide tartozó szavak: פָּעִיר, אֲרִיָּה, קָצִיר, זָמִיר, חָרִישׁ stb.; az arab nyelv köréből hadd álljanak itt következők: حصيد, فصيل, هشيم. Ez alak értelmét Derenbourg helyesen vette észre. Lássuk most Ewald elméletét, melyet a jeles Dillmann is elfogadott s következőkben fejtett ki. A külső többsből D. szerint egy maradvány, az *a* vagy *u* betű a szó közepébe hatolván, egy új alak támadt, a beltöbbsé. Ezen kívülről jött magánhangzó — így folytatja Dillmann — a szóba furakodva, onnét az egyesszám alakjaiban eléfordult magánhangzót kiszorítja, mely a szó belsejéből kiszorittatván, a szókezdethez ragadt. Dillmann nézete, mint mondók, igazság szerint a jeles Ewaldé, ki azt már arab nyelvtanában („Grammatica critica”) kifejtette. Ezen elméletet találjuk Ewald későbbi két értekezésében („Sprachwissenschaftliche Abhandlungen”) „inflexio” név alatt. E minden beltöbbs alakokat egyformán kimagyarázni akaró elméletet részünk-ről el nem fogadhatjuk. Az alakok változatossága óvást emel az eredet rideg egyformasága ellen. Hamaker jeles értekezést írt tárgyunkról következő cím alatt: „Commentatio de pluralibus Arabum et Aethiopum irregularibus, qui a grammaticis vulgo fracti appellari solent.” Értekezése megjelent az „Orientaliák”-ban edentibus Juynboll, Roorda, Weijers I, 1840, Amstelodami, 1—63. l. Már ötet meglepte a „nomen actionis” s „pluralis fractus” alakjainak megegyezése. E szerencsés észrevétel sokáig nem hajtott termő

ágot, míg Derenbourg jeles francia tudós ezen frisen zöldelő, de még nem gyümölcsöző ágot elméletébe nem oltotta. Göttingában pályadíjt tűztek ki az arab és aethiop többes alakjainak megfejtésére, a pályázók közt Derenbourg nyert. Terjedelmes értekezése ezen czím alatt: „Essai sur les formes de pluriels en arabe“ a méltán híressé vált „Journal Asiatique“-ban *) jelent meg. Ez értekezés legfőbb érdemét 1) a beltöbbes értelmének kifejtése, 2) a beltöbbes és a névimód alakjainak összehasonlítása s ez egyforma alakok megmagyarázása, 3) a belt. alakjainak rendezése képezi. Derenbourg mély és részben helyes elmélete következő tételekben szorítható össze: a beltöbbes a kültöbbesnél magasabb rendű abstractiót fejez ki. A nyelv ezen nagyobb abstractio kifejezésére már meglevő alakokhoz nyúlt, ú. m. a névimód alakjaihoz. Az egyestől a beltöbbest a megváltoztatott vocalismus, az accentus helyéről való elmozdítása, a nőnemű végzet hozzáadása vagy elvétele különbözteti meg. A kül- és beltöbbes egymáshoz viszonyáról így ír Derenbourg: „a belt. képzésének rendszere a kültöbbesénél sokkal, igen sokkal bonyolodottabb, de túlfelől a gondolat oly árnyalatát is kifejezheti, mely kültöbbessel ki nem fejezhető. Egyformán észszerű mind a két rendszer.“ Miután Derenbourg értekezésének érdemeit felszámítottuk, térjünk át azon állításaira, melyek megrovandók. Különösen két ily állítást említek fel, az egyik az éjszak-sémi nyelvektől elvitatja a beltöbbes alakjait, a másik szerint a nemiegyes s beltöbbes közt fenforgó alaki különbség az utóbbi alakjának gyarapodásában rejlenék. Ezen utóbbi állítását Derenbourg arab forrásból merítette. Ibn Ja'ich D.-tól idézett arab nyelvész így ír: *ابنية جَمْعٍ عَلَى حَسَبٍ وَاحِدِهِ قَاذَا كَانَ الْوَاحِدَ خَفِيفًا قَلِيلَ الْكُرُوفِ قَلَّتْ حُرُوفُ جَمْعِهِ وَحَرَكَاتُهُ الْلاحِقَةُ لَتَكْسِيرِهِ وَإِذَا ثَقُلَ الْوَاحِدُ وَكَثُرَ حُرُوفُهُ كَثُرَتْ حُرُوفُ تَلْحُقُ جَمْعَهُ* لما ذكرناه من ان الجمع بزيادة على الواحد. Egy más helyen Ibn Ja'ich a beltöbbes képzésének három módját tárgyalván, így ír: *والامل من ذلك الجمع بالزيادة*. Ibn Ja'ich helyesen ismerte fel a három módot, melyek közül az egyik gyarapodás, a másik apadás, a harmadik a vocalismus elváltozása (tehát se nem gyarapodás, se

*) Juin, 1867.

nem apadás); feltűnő, hogy ugyan ő az, ki a három mód alapelveinek a gyarapodást tartja, s ily módon utóbbi állításával meggyengíti az előbbent. Én részemről úgy gondolom, hogy Ibn Ja'ich az idézett helyek elsején egy régibb grammatikai elvet tüntet fel, melynek már maga se értette valódi vonatkozását. Ezen elv a három és négy vagy több mássalhangzóból álló szók különbségén alapszik. A három mássalhangzós szó a könnyebb, a négy vagy több mássalhangzós szó a nehezebb. Az utóbbi beltöbbsében a második szótag megnyújtatik, míg az előbbeniében ily állandó és jellemző gyarapodás nem fordul elő. Ezt a viszonyt akarhatta azon grammaticus kiemelni, kit Ibn Ja'ich meg nem nevezett. **قليل الكروف** nemiegyes nem lehet hiányos névszó (melynek egyik mássalhangzója hiányzik), mert hiszen az ilyen névszó beltöbbsében kiegészítettik, nem vonatkozhatik tehát reá a mit Ibn Ja'ich mond:

قَلَّتْ حُرُوفُ جَمْعِهِ. **قليل الكروف** terminus alatt a „nomen trilitterumot“ kell érteni, a „nomen quadrilitterum“ és a még ennél is több mássalhangzóból álló névszóval szemben, mely itt **كثير الكروف**-nak neveztetik. Ezen arab forrásból merített Derenbourg, — a bennszületett arab nyelvész elfeledtette vele a nyelvtények érthetően szóló tanuságát. Végül Böttchert említem meg, kinek bámulandó éles elméjét nem hiában dicséri a dicséreteiben nem pazar „*Literarisches Centralblatt*“ (*). Ezen éles belátás legkülönösebben a nem- és számalakok egyenkénti felszámításánál lesz nyilvános. A munka címe: „*Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache von Friedrich Böttcher, nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Ferdinand Mühlau. Böttcher az arab „pluralis fractusnak“ megfelelő collectiv-képzéseket a héber nyelv körében is talált, melynek: פֶּפֶר = faluk, הָתָמָר = pálmák, עֲצָם = csontok stb. Épen a mily helyes összehasonlítása, oly helytelen azon állítása, hogy a collectivképzést majdnem mindig megnyújtás eszközzi. Maga is elismeri, hogy e szabály nem általános értékű, de a kivételeket figyelmére se méltatja. Ezen hibás felfogást Derenbourg-gal osztja. Ennyi elég lesz a tárgyunkkal való foglalkozás történetéről.*

*) Lásd : Nro. 47, 1867.

IV.

Ezennel áttérünk a kültöbbesre, mely a többesszám első osztályát képezi. Ezen többes az egyesek foglalatját fejezi ki, s nem engedi, hogy az egyes alkotó részek egy eszményi egységbe olvadjanak. Ezen külső többes legélesebb ellentéte az egyesszám. Egykor a héber nyelvben is létezett egy az arab *كبير*-nak megfelelő nemiegyes, melyhez visszavezet a *בְּכֹרֶה* egyes szám „egy méh” értelemben; a *בְּכֹרִים* legkülönösebben ezen egyesszámalak többese. A nemiegyes magában foglalván egyest és többest, a belőle kivált egyesszám és többesszám (t. i. a kültöbbes) képezik a valódi ellentétet. Ámde még azon nemiegyest is illethet kültöbbes, mely korán már gyűjtő szóvá lett, így p. o. *שָׁלוֹ*, melynek kültöbbese is elejőn (*שָׁלוֹיִם*). A fűrj nevének egyesszámát nem őrizte meg a Biblia. Itt mind a mellett, hogy már a nemiegyes többséget fejez ki, még a kültöbbes is elejőn. A határozatlan értelmű nemiegyesnek nem csak határozott értelmet adott a nyelvfejlődés, hanem egyszersmind oda is irányult, hogy határozott alak, tehát kültöbbes, vagy egyesszám helyettesítsék. Tanulmányunkban ezen irányzatra különös figyelmet fordítunk. A kültöbbest a magánhangzó pusztá megnyújtása képi. E vonás tökéletesen megfelel azon képnek, melylyel a sémi nyelvszellem alkotásairól bírunk. A míg az altaji nyelvek körében a névszóhoz járuló külső hozzátétel jelenti a többest, ú. m. a török és tatárnyelvekben a *lar* és *ler* szótag, a finnben a *t*, a magyarban a *k* betű, addig a sémieken az egyesszám *) kihangzásának megnyújtása a kültöbbes egyedüli jele. Nagy itt a különbség a sémi és más népfajok nyelvei közt.

Az arab nyelvben a nőnemű *س* - végzet a kültöbbesben *átun* szótaggá nyúlik meg. Az új arab *e* vagy *a*-ba végződő n. n. névszók kültöbbese szinte *átun*, p. o. *gênine* „kert”, *geninât* „kertek.” A héber n. n. egyesszám *תַּ*, *תָּ*, *הַ* végzeteit a többesben *ô*-t szótag váltja fel, itt a hosszú *a* helyett hosszú *ô*-t találunk. Az eredeti hosszú *a* gyakran homályosodik *ô*-vá a héberben, p. o. *קִטַל קִטַלֹּת* (ölő). Az assyr kültöbbes is megnyújtást kíván, p. o. *בִּלְתַּ* „mérőczövek”, *בִּלְתַּ* „mérőczövekek”, *בִּעֲלִית, בִּעֲלִית* stb. Egyedül az árámi

*) Az egyesszámot itt mint bevett terminust használjuk.

nyelvek stat. absolutusának külöbbese mutat különböző alakot, ez a syrben *on*, a chaldban *ân* szótagba végződik; a samaritán nőnemű külöbbest majd 𐤓 majd 𐤓 képzi, p. o. בנ „leányok.“ A külöbbes stat. absolutusát a mandaeus nyelvben szinte 𐤓 jelenti; az új syr névszó és melléknév nem bír külöbbesben álló stat. absolutussal*). Mi lehet ezen *ân*, vagy *on*? Én részemről csak egy választ tudok e kérdésre adni, s ez az, hogy árámi nőnemű szavak stat. absolutusának külöbbes jele az abstractok egyik jól ismert képzője a sémi nyelvekben, az *ân*. Az arabban két beltöbbses alakot ismerünk, melyekben az *ân* szótag szerepel, ú. m. فَعْلَان és فُعْلَان . Az aethiopban az *ân* s még inkább a vele rokoneredetű *ná* alak ismeretes abstractképzők, p. o. berhân „világosság“, melekna „uralkodás“ stb. A héberből ide tartozó példák: אֲדֹנָי „áldozat“, מַגִּירָן „magyarázat“, חַיִּין „látás“ stb. Ezen *ân* — úgy gondolom — eredetére nézve azon távolról reá mutató *na* névmásból eredt, melyből maga a tagadószócska is lett. Eredetileg concret szavakhoz járult, utóbb az abstractio jelévé vált. Az assyr nyelvben is gyakori képző az *an*, leginkább concretokat, de abstractokat is képez; $\text{𐤓𐤓𐤓} = \text{𐤓𐤓𐤓}$ „uralkodó“ = a héber שָׁלֹטִין „hatalmas.“ Az úgynevezet bibliai chaldban שָׁלֹטִין „úr“, שָׁלֹטִין „uralkodás.“ Az abstractióra irányult sémi uralkodó hajlam az eredetileg concretképzőt az elvonás szolgálatjára hajtatta. Derenbourg ezen *ân* képzőt, mely a már elébb említett két arab beltöbbsesben eléjön, a külöbbes alak tárgyeseti jelével hozza össze. Mily csalódás! Egészen más a kettő eredete; míg az első a *na* mutató névmásból eredt, addig az utóbbiban az *n* egy eredeti *m* meggyengülése, tudvalevő dolog levén, hogy a nunatio mimatióból eredt. Különbön is hihető-e, hogy az arab nyelvből kiveszett *ân*, a külöbbes tárgyeseti jele ép egy beltöbbses alakban maradjon meg? Az árámi *n. n.* szók st. absolutusának többsét abstractképző jelenti, itt tehát tulajdonképen nem külöbbes jellel, hanem az abstractio jelével van dolgunk, s a valóságos külöbbesjel csak a más két statusra szorítkozik. A bibliai chald nyelvben a nőnemű szavak többese a három status szerint következő:

*) Ez érdekes adat arra nézve, hogy a determinatio, ha egyszer gyökeret vert a nyelvben, mily kiterjedést nyer.

Emph.	Constr.	Abs.
הֶבְרֵתָּהּ	הֶבְרֵתָּהּ	הֶבְרֵתָּהּ

Így van ez a samaritánban is stb. Már eddig elé is mily fontos eredményt nyertünk! Az árámi nyelvek stat. abs.-nak többesében az abstractio győzött a külöbbesen, és noha itt még beltöbbes alakról nem lehet szó, történhetik említés abstractióról, mely külöbbest pótol. Térjünk át a h. n. szavakra.

Az arab hímnemű szavak ع , vagy ا végzetét az egyesszám „casus rectus“-ában a külöbbesben ون szótag váltja fel. Itt a tényállás tiszta, az egyesszám (illetőleg nemiegyes) rövid u betűje a külöbbesben hosszúra változott, s annak, a mit a nőnemű szavaknál láttunk, hasonmását látjuk a hímneműeknél is. Az ige harmadik személyének többesében előforduló u betű a harmadik személy névmásának többeséből eredt, mely az arabban *hum*, s eredetére nézve különböző a névszó külöbbesének jelétől, mely az egyesszám végzetének megnyújtása. Mind kettő azonban a harmadik személy névmására viendő vissza, az első annak többesére, a másik egyesszámára. Úgy gondolom, hogy az arab nemiegyes végzete két részből áll, egy nasalisból s az u, i, a vocalisokból a különböző casusok szerint. Mit tartsunk e vocalisokról? Mindenek előtt a nominativus és accusativus jeleit, az u és a betűt, vizsgáljuk meg. Már magában véve, igen valószínű, hogy a sémi nyelvekben is nem különben mint az indogermán nyelvekben, névmásokból eredt ragok jelentsék az eseteket. Mily névmás lehet a tárgyesetet jelező a? E kérdésre Dillmann helyesen felelt, az aethiop rövid a-nak társalakját, a *há* alakot, megtalálván, s az előbbent az utóbból eredettnek mondván. Az aethiop személynevek valahányszor tárgyesetragot kapnak, mind annyiszor a még teljesebb alakot tüntetik elé. Ezen *há* a héber irányt-jelentő ה végzettel az assyr és arab a-val együtt egy személytelen névmásból eredt. Ezen névmási gyök önálló is lehet, idetartozó példák *he* „oda“, *hi* „ez“ stb. Ewaldtól a Z. d. d. M. G. 1-ső kötetében egy ilyen című értekezés jelent meg: „Beitrag zur Arabischen Schriftlehre“, ezen értekezésében azt igyekezik megmutatni, hogy az arab hímnemű szavak accusativusát azért írják elif-fel, mert a pausában az accusativus rövid a-ja hosszúvá nyúlik. Mily szeszély lenne a pausa helyesírásának ilyen szerű túlterjeszkedése! Mily kevésbé érezték volna azok, kik leg-

előbb írtak, a pausa befolyását a magánhangzókra, ha a pausa és nem pausa helyesírását így összezavarták volna! Ewald feltevése nem bír valószínűséggel. E nagy tudós a hangtant kiválólag tanulmányozván, nem egyszer méltatta az alaktant kevesebb figyelemre, mint a mennyit megérdemelt. Az *elif* azért követi a nunatiót, mert az *accusativus a* jele akkor, a mikor az írás divó lett, még hosszúnak hangzott. Az írás az eredetével egykoru kimondást megőrzi, s a nyelvtörténetnek evvel nem kis szolgálatot tesz. Térjünk át a *nominativus u* betűjére, mely nem más, mint a **و** személyes névmás rövidített alakja. Személyes névmás jelenti a *nominativust*, személytelen az *accusativust*. Így van ez az indogermán nyelvekben is. Az indogermán *him* és *nőnemű* szavak *nominativusát s* betű képezi, mely a *sa* (= ő, ez, amaz, a nőnemű alak sá) személyes-névmásból eredt. Ezen személynévmás köre csupán csak *him* és *nőnemű* alakjának *nominativusára* terjed; a „*casus obliqui*“-k és semleges nem képzésénél ezt már egy más névmással helyettesítik, ú. m. *ta* (n. n. *tâ*) mutatónévmással. Ezen *s* ép oly kevésbé fordulhat elé a *neutrumnál*, mint nem a „*casus obliqui*“-k bármelyikénél; ez esetek, nem különben, mint a semleges nem, igen kevésbé személyesek arra, hogy egy személyes névmásból eredt ragot nyerhesenek jelül. Az *accusativus* jele *m* betű az indogermán nyelvekben. Ezen *m* már élettelenebb, személytelenebb névmás, s mint ilyen egyformán járulhat az *accusativusban* álló szóhoz és a semleges nemhez. Bopp azt hiszi, hogy nem csak az *a* hangzóba, hanem a más két eredeti *vocalisba* (*i*, *u*) végződő név és névmás tőhöz is járult *m* betű a *genus neutrum* és *accusativus* megjelölésére. Csak egy példát tud felhozni, mely állítását bizonyítja, de e példa fontos, ez a *ki* — *m* névmás = *mi*? Hagyjuk el az indogermán nyelveket, és térjünk vissza a sémiekhöz. A *nominativus* és *accusativus* jelét megfejtettük, de még megfejtetlen a *genitivusé*. A *genitivus* jele *i* az arabban és assyrbán, ezen *i* a héberben is eléjön részint személyneveknél (p. o. **יְהוֹשֻׁעַ**), részint appellatíváknál. Az aethiop *genitivus* jele *a*; hogy ezen *a* az *accusativusban* előforduló *a*-val eredetileg azonos nem lehet, már abból is kiviláglik, hogy e két *a* hang különböző eseteket jelent. Névmásragok előtt már nem *a*, hanem *î* vagy *îa*-nak hangzott a st. c. kötbetűje *). Mi ezen *i* tulajdonképen? Ez

*) Így az assyrbán is. A sémi nyelvek eredeti kötbetűje a névragozásnál egy *i* betű.

— mint Dillmann helyesen látta — a „relativum.“ Az amhar nyelv genitivusát a relativumja előtételével fejezi ki, s az aethiop is ismer hasonló, hogy úgy mondjam, külsőbb genitivus képzést. Itt is a későbbi nyelvfejlődés azon törekedését látjuk, külsőleg fejezni ki azt, mit a régibb nyelvfejlődés belsőleg fejezett ki. A mi már az arab nominativus végzetének második részét illeti, ez nem esetjel, hanem oly hozzátétel, mely a nomen teljesebb kiemelését eszközli; ezen hozzátétel a *man*, *ma*, *mi* mutató névmások közös gyökéből eredt. Mind ezt azért mondtam, hogy meglássék, hogy az arab névszó többesében előforduló *u* s azon másik *u*, mely az ige többesében eléjön, közvetlenül nem egy eredetű.

Az arab genitivus és accusativus többese **يَـ**. Csupa nyelv-szeszcély-e a gen. jelének természetes határain való túlterjedése? Úgy gondolom, nem. A sémi nyelvekben a sajátítót gyakori használata hatalmazta fel hódító túlterjedésére; igen sok esetben találjuk a sémi genitivus alkalmazását, több előrag kívánja maga után. A román nyelvek körében is látunk hasonló nyelvtüneményt. A gyakori használata által ajánlott tárgyeset *m* végmássalhangzója kiesvén, a megmaradt alak vált a leánynyelvek névesetévé. Az úgy nevezett második és negyedik ragozású névszavak tárgyesetében előforduló *u* magánhangzó az új névesetben *o*-vá lett. Egy IX-ik századbéli latin versben, melyben még eredeti latin tárgyesetet találunk („Lhudovicum“), már a „Sanctum pium Augustum“ helyett „Sancto pio Augusto“ áll. A latin nyelvben több és igen használt előragok kívánnak tárgyesetet; innét jön a tárgyeset sűrű használata, s e sűrű használat helyezte utóvégre az eredeti nominativus helyébe. Ez a névragozás eset-felcserélése, „ἡ τῆς κλίσεως (ὀνομάτων) μεταλλαγή.“ Erre a legkülönbözőbb nyelvekből sok példát lehetne felhozni.

Térjünk át a himjári külömbbesre. Lássuk az egyesszám alakját; a himjári névszavak *m* betűbe végződnek, mely mimatió az arab nunatiónak megfelelőleg a st. c.-ban hiányzik. Mily vocalis előzte meg e mássalhangzót? E kérdést igen nehéz eldönteni, mert a himjári írásban rendszeren még a hosszú magánhangzókat se írják. Egy szó volt az, mely megmentette Osiandert nyugtalanító bizonytalanságától, s ez : **אֶכְרִים**, e szót rendszeren **אֶכְרִים**-nak írják, s itt egyszer *u* magánhangzóval tűnik fel. Azonban a constructio, a melyben áll, nem a nominativusé, hanem az accusativusé. Ez is

fontos körülmény, mely azt mutatja, hogy itt is, hogy úgy mondjam, határháborítás történt, a nominativus saját határát túllépte. A n. n. szók status absolutusának külöbbsét ת betű jellemzi, a h. n. szók st. a. külöbbsét felderítő biztos példa még nem találkozott eddig. Valószínű azonban, hogy אֶרֶץ, אֶרֶץ stb. alakok külöbbe-
sek. A st. const. külöbbsét ' képezi, de ezen szabály alól kivételt képez a בֵּן „fjú” szó, melynek két külöbbsét ismerjük, az egyik בְּנוּ, a másik בְּנֵי. Itt fontos szabályt állít fel Osiander, mely szerint 1) a genitivus, 2) a ragozott névszó, 3) a tárgyeset i betűt kíván. U min-
dég a nem ragozott névszó jele. Osiander szerint az i betű lett volna itt a tulajdonképpeni, s az u csak későbbi fejlemény, s arra való, hogy az eseteket megkülönböztesse. Itt szem elől tévesztette Osiander a rokon nyelvek hangosan szóló bizonyítványát, mely az u — hangot a nominativus jelének hirdeti, s az u és i betűt eredetileg különböző magánhangzóknak mutatja. Igaz, hogy a st. c. külöbbsében az i általánossá vált, de ott van a jelentős בְּנוּ többes, mely rég elmúlt időkről tanuskodik, s hírt ad arról, hogy a himjári nyelvben is csak úgy megvolt az esetek külső külöbsége, mint a többi sémi nyelvekben.

A máltai nyelvben, mely az arab nyelv dialectusaihoz tartozik, in rag a külöbbs végzete. A genitivus jele itt már egyeduralomra vergődött, az ó-arabban legalább még a nominativus megállhatott mellette, itt egyedül uralkodik. Az új-arab nyelvben is így áll a dolog ¹⁾. Itt is a „casus obliquus”, a sajátító eset, váltotta fel a hímnemű szavak alanyesetét.

A sinai felírások nyelvében a status constr.-ban eléforduló בְּנֵי a st. a.-ra hágy következtetnünk. Azonban az egyesszámban a sajátító jelét illő helyén, ú. m. a nomen rectum (genitivus) végén találjuk, p. o. גֶּרֶם אֶל-שֹׁרֵרִי ; עֶבֶר אֶל-בְּעָלִי ; lazább kötésnél a személynév második része u kihangzását megtartja ²⁾.

Az aethiop külöbbs a beltöbbsnél sokkal ritkább, így áll a dolog a himjári nyelvben és új-arabban is. A hímnemű szavak

¹⁾ L. „Nyelvtudományi Közlemények” IV. köt. 3-ik f.

²⁾ A személynév kihangzását megőrizhette, míg a többi névszó azt elvesztette. Itt Tuch ezen szavaira emlékeztetek : „Somit wiederholt sich hier der allen Sprachen gemeinsame Fall, dass das nomen proprium ältere, obsolet gewordene Formen festhält, welche die Sprache im Flusse der Rede fallen lässt.“ L. Sinitische Inschriften (L. der D. m. G. III. Band. 14-ik l.).

kültöbbsését *án* szótag képzi, a nőnemű szavaké *át*-ba végződik. Az *án* igen ritka alak, mert csak személynevek, melléknevek s részesülők veszik fel kültöbbsesekben, és pedig ezek sem mind. Az új-arabban is a melléknevek és részesülők azok, a melyeknek kültöbbsését még a mai nyelv is ismeri. Az *át* végzet az *án*-nál sokkal gyakoribb. Az egyesben a hímnemű alak, a kültöbbsesben a nőnemű alak az uralkodó. A többes mindig abstractio levén, nem fog meglepni e nyelvtünemény. Itt az a kérdés merül fel, mi az *án* tulajdonkép, mi eredete? Én részemről abstract képzőnek tartom, mely az aethiop nomen külső képzésénél szerepet játszik. Ezen *án* helyett még *ôn* ragot is találunk, p. o. zaitôn „olajfák“, zait „olajfa.“ Dillmann más véleményben van, szerinte az *án*, *ôn*-ból eredt volna, mely az arab kültöbbses و ن ragjának felelne meg. Az *ô*-nak ilyen-szerű elváltozása, s az *û*-nak *ô*-ba való elhomályosodása ismeretes az aethiop nyelv köréből.

A harari nyelvben minden többest *ás* szótag jelel, ezen *ás* nem más, mint az amhâri *ôt*, aethiop *ât*, héber *ôt* nőnemű kültöbbses végzet. Míg az aethiopban s más sémi nyelvekben is a nőnemű szavak kültöbbses végzete több-kevesebb hajlandóságot mutat általánossá válni, addig a harariban e hajlam a nyelv uralkodó természetévé vált, s a nőnem kültöbbsese a kültöbbsesnek általános jele lett.

Hagyjuk el már a déli sémi nyelveket, és térjünk éjszak felé. Lássuk az assyr nyelv kültöbbsésének alakjait:

	Hímnem :	Nőnem :
	I. II.	I.
Status absolutus	𐤀 (𐤀), 𐤁	𐤁, 𐤁
„ emph.	𐤁, 𐤁	𐤁, 𐤁

A nőnemű szókra vonatkozólag csak egy megjegyzésem van : az 𐤁-ba végződő egyesszámok kültöbbsese 𐤁, az 𐤁-be végződőké 𐤁, mind két esetben megnyújtást látunk. A hímnemű szók kültöbbsese már sokkal fontosabb. A hímnemű szók legnagyobb része 𐤁 (𐤁) betűvel képzi kültöbbsését, a teljes alak *ím* volna. Ezen *ím* úgy itt, mint az új-arabban, maltaiban, sinai felírások nyelvében, a „casus obliquus“-ból emelkedett az egyeduralom polczára. Az *út* rag legkülönösebben részesülőket helyez a kültöbbsesbe. Ezen

út az assyrban gyakran előforduló abstract képző, p. o. אֱלֹהִים „isten-ség“, מַלְכוּת „királyság“ stb. Morpheologiai szempontból a מַלְכוּת és מַלְכוּת alakok egyformák, pedig mégis különböző alakok, az első abstractképzés, a másik kultöbbses. Valamint az aethiopban, úgy itt is, abstract képző kultöbbsést képezhet. Mi az אֱמֶפֶה, a st. emph. kultöbbsésének eredete? Mi lehetne ez más, mint az *an* abstract képző, melyhez a status emphaticusban előforduló esetjelek járulnak. Itt a st. emph. kultöbbsésében találjuk azon ragot, mely az aethiopban a h. n. szavak pluralisát képezi.

Az árámi nyelvekben a hímnemű szavak kultöbbsese *in*, így a bibliai cháldban, a syrben, samaritánban (itt még *im* alakot is találunk), a mandaeusok nyelvében. Az új-syrben a status emph. a gyakorlatból oly annyira kiszorította a status absolutust, hogy ennek többese már a nyelvrítkaságokhoz tartozik. Mindössze is a számnév s a „verbum finitum“ helyett álló részesülő mentett meg maradványt a st. absolutus végzetéből, *in* elő nem fordul többé, hanem az *i* betűt a felszámlált két esetben még látnunk lehet (chamsi „ötven“ stb.). A bibliai cháldban a különböző statusok kultöbbsese így következik:

Stat. absolut.	Stat. constr.	Stat. emph.
עֲלֵמִין	עֲלֵמִי	עֲלֵמִיָּא

A syrben a három status az előbbi rendben: 'olmîn, 'olmai, 'olmê. A st. c. és emph. az *i* betűn kívül még egy *a* hangot is tartalmaz; itt az a kérdés, mi lehet ezen *a* tartalma? A stat. emph. egyesszámában *a* a jellembetű, ehhez járult az *i* betű, s így támadt a syr és bibliai cháld st. c. és st. emph. kultöbbsese. Mindenesetre különös jelenség, hogy a st. c. kultöbbsese a st. emph. egyesszámából indult ki. Az új syrben a st. absolutus kultöbbsese már alig fordul elő. A stat. emph. mindenütt, a hol előfordul, uralkodó; ezt már a determinatio természete így kívánja, mint a hogy már kifejtettük. Az assyr és árámi determinatio, a status emphaticus, aránylag nem nagyon régi, azon időből való, melyben az esetragozás már némely érezhető csorbat szenvedett. Az assyrban Oppert szerint már a XIII. században Kr. u. sz. előtt változott el az eredeti *um*, *im*, *am* esetrag *uv*, *iv*, *av* ragra. A *v* nem sokára eltűnt a kimondásból, s וֹ, יֹ, אֹ ragok támadtak legott. Valószínű, hogy több gyakran használt szó még ezen olváltozott végzést is elveszítette. Ezen időben támadha-

tott a determinatio szükségének érzete, s kifejezésére a még meglevő esetrag szolgált, míg a névszó esetrag nélkül való alakja a casus absolutust jelenthette. Az árámi nyelvekben az esetrag pusztá \aleph kihangzásra változott, mely már nem lehetvén esetjel, könnyen válhatott a determinatio eszközévé. Ezen \aleph eredetileg a tárgyeset jele volt. A tárgyeset jele könnyen válhatik a determinatio jelévé és viszont¹⁾. Így gondolom én a st. emph. eredetét az árámi és assyr nyelvben. A Tálmud nyelvében az \aleph külöbbség végzetből a vég mássalhangzó nem ritkán kiesik, a מלכי stb. alak gyakori külöbbség.

Lássuk már most a héber nyelvet. A héber az esetragozás és mimatio némely jelentékeny maradványát megőrizte, ilyen a \aleph locale s a status constructusban előforduló \aleph s \aleph , p. o. בנין בער, ענין הציאן, מענין מים „víz forrás“ (a 114. zs. 8-ik v.). Maga az \aleph is előfordul egynehány személynévben, p. o. שמואל, פנואל, מתושאל, מתושלח; pun felírásokban is találunk hason képzésű nevet²⁾. A Nehemiasnál előforduló גשמו arab levén, ezen alak az arab nyelvre nézve fontos. Nem csak az \aleph , hanem a teljes \aleph szótag is eléjön, p. o. \aleph = \aleph + \aleph ; nem csak *am*, hanem *om* ragba végződő példát is találok, ez a פתאם „rögtön“ (tulajdonképp „percz“), = פתח (פתח) + \aleph . A status constructus szoros kapcsa a kihangzást több példában őrizte meg. Az esetragok rende itt is megzavarást szenvedett. A valódi értelemmel enyészik az alkalmazás rendszerüségé. Úgy van ez itt, úgy van ez mindenütt. Az alakok összezavarodását csak érteményök akadályozza. A héber külöbbséget a genitívus \aleph betűjének megnyújtása képzí. Itt is, mint az assyr, árámi, új-arab, maltai, sinai, phoeniciai nyelvben, nem a casus rectus, hanem a casus obliquus-ból, ennek jeléből fejlett a külöbbség.

Magának a külöbbségnek értelme kétféle, ú. m. 1) többséget, sokaságot, 2) kiterjedést jelent.

Vannak olyan külöbbségek, melyeknek egyesszáma nincs használatban. Ilyen többes a héber nyelvben a מתים „emberek.“ Ennek egyesszáma csak némely személynévben jön elő, p. o. מתושאל stb.

¹⁾ L. a Nyelvt. Közlem. hatodik kötetének első füzetében értekezésemet a héber \aleph -ről.

²⁾ Metuastartus = cultor Astartes.

Az aethiop nyelvben *met* „férj“, *'amtát* „férjek. **אִמְתִּי** „ég“ szinte plurale tantum; a phoeniciai abdsamai személynévben az „ég“ szó egyesszámát látjuk ¹⁾, ez az aethiopban is megvan.

Továbbá a kültöbbses concret értelmű szót is jelenthet, p. o. **אִמְתִּי** „csacsogó“ és „csacsogás“ (*λαλητής και λαλία*), **אִמְתִּי** „aranyműves“ stb.

Vége a kültöbbses a fajok különbségét is jelentheti.

V.

A sémi kültöbbses nagy hasonlatosságot mutat az árja többeshez. Aszenszkrítbansrokonyelveiben az esetrag megválasztása vagy elváltozása jelenti a névszó számát. Nagy itt a különbség a hajtogatató és ragozó nyelvek többesképzése közt; az utóbbiakban külön ragok fejezik ki a többest, míg az előbbenieken az egyesszám ragjai változnak.

A külső többes a semitismus körében igen régi csatát vív az elvontabb kifejezés felé hajló nyelviránynyal. Értekezésünk negyedik fejezetében a kezdődő harc tanui voltunk. Az elvont névszó alakja ²⁾, a nőnemű alakok, a kültöbbses birtokának meghódításához fogtak, s a merényletet diadal koronázta. Az aethiopban *ân*, az assyrban *ânu*, *ût*, *ûtu* elvont végzetek vívnak a kültöbbsessel; az assyrban a győzelem fényes, az aethiopban több a fényesnél, mert teljes. Nem kevésbé jelentékeny a nőnemű végzet viadalma. Mind a nőnemű egyesszám, mind a nőnem kültöbbese fenyegető állást vett a kültöbbsessel szemben. Nőnemű végzettel bíró gyűjtő szók: **אִתְּרָא** „utazó csoport“ (utazók), **יִשְׁבְּתָא** „lakosok“, **גִּזְלָא** „kivándorlók“, **עֲנִיָּא** „fellegek“, **אִיְבָתָא** „ellenségek“ stb. Az új-arab nyelvben a melléknevek egyik osztálya, többesét nőnemű végzéssel képi, ide tartozik a melléknevek legnagyobb száma; ezek többese vagy belső, vagy nőnemű végzettel képzett. A másik osztály, mely *în*, *ât* ragokkal képi kültöbbsét, két alosztályra oszlik, ú. m. 1) a *nisbába* végződő, 2) a hatályos alaku melléknevekre (Intensivformen). Azonban ezek is csak akkor képeznek h. n. kültöbbsét, ha személyt jelentenek; a mikor nem jelentenek személyt, az egyesszám nő-

¹⁾ Miután már figyelmeztettünk a nemiegyes és egyesszám közti különbségre, nem vonakodunk a közhasználatban levő „egyesszám“ névtől.

²⁾ P. o. a syr **אִנְשׁוּתָא** „emberek“, „lakók.“

nemű alakját veszik fel, p. chél 'athsáne „szomjas lovak.“ Még a személyt jelentő, nisbába végződő szavak többese is képezhető e. sz. nőnemű alakkal, p. o. surûgîja „nyereggyártók.“ A héber nyelvben az állatok vagy élettelen tárgyak kültöbbségi szeretik a nőnemű egyesszámmal való összeállítást. Ennyi elég legyen a nőnemű egyesszám alakjáról. Térjünk át a nőnemű kültöbbsre. A harari nyelvben a nőnemű kültöbbses a hímnemű kültöbbsesen teljes győzelmet aratott, — a hím és nőnemű szavak kültöbbsesét egyaránt és szótag képzi, p. o. vandag-âs „szolgák“ (vandag „szolga“) stb.

Az aethiop nyelv névszónak legnagyobb része az egyesszám nemétől függetlenül nőnemű át végzettel képzi kültöbbsesét, p. o. kâhnât „papok“ (kâhen „pap“) stb. Magok a hímnemű személynevek is a nőnemű kültöbbses alakját öltik magokra, p. o. Makâris „Macarius“, Makârisât „több Macarius.“ Az ó-arab nyelvben sok h. n. szó képez nőnemű kültöbbsét, p. o. حَمَامَات „fördők“ (حَمَام „fördő“) stb.

Idegen eredetű névszók a nőnemű kültöbbses alakját öltik magokra, s ezen szabály alól nem képeznek kivételt a személyiséget jelentő névszók, p. o. قُنُصَوَات „consulok“ (قُنْصُو „consul“).

Végül még a diminutívakat említem itt meg, p. o. جَبِيَلَات „kis hegyek“ (جَبِيْل „kis hegy“). Az új-arab nyelv gyakran használ n. n. kültöbbsét hímnemű szavaknál, p. o. حصانات „lovak“ (حصان „ló“, és így tovább.

Így van ez magában a héber nyelvben is. Érdekes a héber nyelv történetében a nőnemű kültöbbses használatának tovább-tovább terjedését szemmel kísérni. A Talmud ברכות tractatusának 'נב ב' lapján אפ"ת n. n. kültöbbsét találunk a bibliai אפים helyett (Gen. 40, 2). A תעשה מנחה מולת ספרי דבי רב ezen bibliai mondathoz למה נאמר שהיה בדין: הוואיל ובבש העומר מעון ב' עשרונות ואיל עולה מעון ב' עשרונות (פיסקא שלה קו). Körülbelül hatvan hímnemű héber szó képez nőnemű kültöbbsét, p. o. עפר „por“, זמיר „hárfajáték“, עשב „zöldség“ stb. Ide tartozó syr példák: אסא „orvos“, אסון „orvosok“; אתר „Hely“, אתריותא „helyek“ stb. Tülfelől azonban körülbelül negyven nőnemű szó h. n. kültöbbsét képez. Ezen hímnemű képzés azon időből való, melyben a nőnem még saját jogait ki nem vívta,

azon időből való, melyben ٨٧٦ a nőnemű névmást is jelenthette, s ٨٧٦ „fiú“ leányt is jelenthetett *).

Az arab nyelvben nem különben, mint az aethiopban, a nőnemű kultöbbs az egyesszám némileg megváltoztatott alakjához is járulhat. A bel és nőnemű kultöbbs összetétele a kettős többeshoz hasonlítható, úgy itt, mint ott a többes fogalma hatályosan fejeztetik ki, ezt mivel a kettőzés. Ilyen kultöbbs alakokat ölthetnek magokra következő egyesszám alakok : ^١فَعْلٌ, ^٢فَعْلَةٌ; ^٣فَعْلٌ, ^٤فَعْلَةٌ; ^٥فَعْلٌ, ^٦فَعْلَةٌ, p. o. ^٧قَصْعَةٌ „tál“, „öblös tányér“, ^٨قَصَعَاتٌ „tálak.“ A ^٩فَعْلٌ (^{١٠}فَعْلَةٌ) ^{١١}فَعْلٌ (^{١٢}فَعْلَةٌ) kultöbbsesei 1) egyszerűek, 2) a belalakot is megváltoztatják, p. o. ^{١٣}سِدْرَةٌ „lotus növény“, e szónak kultöbbsesei 1) ^{١٤}سِدْرَاتٌ, 2) ^{١٥}سِدْرَاتٌ. Az arab nyelvészek ezen alakokat a beltöbbsök közé számítják, mi helyesebben teszünk, ha őket elegytöbbseseknek nevezzük. Itt még két alak megjegyzendő, ú. m. ^{١٦}فُعْلَانٌ és ^{١٧}فُعْلَيْنِ. Ezen alakok se nem valódi beltöbbsesek, se nem kultöbbsesek. Derenbourgot e két alak a téves állítások egész tömkelegébe bonyolította; e két alakot kultöbbsesnek tartja, és pedig az aethiop *án* kultöbbsessel együtt a pluralis accusativusától származtatja, végül azt hiszi, hogy a beltöbbsképzésnek e két alak mintegy alapját képi. Mind ezen állításai valótlanak s könnyen megczáfoltak. E két alak végén abstract képző áll, s belsejök a beltöbbsesek analogiájára némiképp változott. Azon a nőnem jelébe végződő szók, melyeknek harmadik mássalhangzója *v* vagy *j*, úgy képzik kultöbbsöket, hogy az egyesben hiányzó mássalhangzó a kultöbbsben ötöt megillető helyét visszafoglalja, p. o. ^{١٨}سَنَةٌ „esztendő“ ^{١٩}سَنَوَاتٌ „esztendők.“ Ez kultöbbs-képzések egyik módja; a másik mód abban áll, hogy az első szótag magánhangzója kesrűre változik, s a szóhoz a hímnemű kultöbbses ragja járul, p. o. ^{٢٠}سِنُونٌ „esztendők“ (^{٢١}سِنَةٌ „esztendő“). Lássuk ez alakokat közelebről. A ^{٢٢}سَنَوَاتٌ kétféle megnyújtást mutat, ú. m. 1) a tö, 2) a végzet

*) Olyan szóknál, melyeknek két kultöbbsese van, ú. m. hímnemű és nőnemű, a hímnemű többes a nőneműtől többször abban különbözik, hogy míg az első az át nem vitt, addig a másik az átvitt értelmű szó többesét képi.

megnyújtását. A sémi nyelvek szeretik a kültöbbszt erős alapra építeni. Nehemias könyve 22. és 24-ik versében az **עַם** szó kültöbbsét végmássalhangzójának ismétlésével képzi (**עַמְמִי**), így kezdődik a 22-ik vers: **וַתֵּן לָהֶם מַמְלָכוֹת וְעַמְמִים** „adál annakfelette nekik országokat és népeket.” Ezen nyelvtünemény eléggé gyakori az árámi nyelvekben; az új-syr nem csak az **עַם**-hoz hasonló, hanem más alkotásu névszavak végbetűjét is szívesen ismétli a kültöbbses végzete előtt, p. o. **פּוֹקָא** „orjuk”, **פּוֹקְקָא** „orjukok”; **בִּרְכָא** „térdek”, **בִּרְכְּכָא** „térdek” stb. Az új-syrben **וְתָא** végzet oly szókhoz is jöhet, melyeknek egyesszámban *v* betű elő se jön, p. o. **נְהִירוּתָא** stb. Már az ó-syr nőnemű kültöbbszt is kibővítheti egy eléje jövő *j* betű, p. o. **דּוֹנְבִיתָא** „farkok”, **דּוֹבִיתָא** „helyek”; ezen kibővülés azonban az új-syr nyelvben még sokkal gyakrabban jön elő. Egy további új-syr kültöbbses-kibővülés az *án* szótag, mely a szó és végzet közé lép. Ez a kibővülés már az ó-syrben is megvolt, megvolt a Targum és Talmud nyelvében. Mind ezekből látjuk, hogy a sémi kültöbbses szereti a jó széles alapot, ezért foglalja el régibb helyét a *v* és *j* az arab kültöbbsesben. A mi már a

سُنُون alakot illeti, ez a bel és kültöbbses összetételéből lett, de nem képezhet átmenetet a beltöbbseshez, sőt inkább annak létezését feltételezi. Eléggé világos, hogy Derenbourg ott látja az új alak keletkezését, a hol mi régiségének bizonyítványát látjuk. Két képzés levén, ú. m. kül- és belképzés, nem lephet meg e kettő egyesülése.

Ezen V-ik fejezetben azt láttuk, mint terjeszkedett a nőnem s az abstracták képzője a hímnemű kültöbbses határain belül. Az aethiop nyelvben azt láttuk, hogy a hímnemű kültöbbszt egy abstract képző, az *án* szótag természetes határaiból kiszorította. Vajjon nem lehetne-e ezen aethiop kültöbbsesnek megfelelő alakot az ó-héber nyelvben találni? én úgy hiszem, hogy lehet. Lássunk hozzá felkereséséhez. Az ó-héber nyelvben két többses ragadja meg figyelmünket, az egyik **כְּנָם**, a másik **כְּנָם**. helyett a samaritán szövegben **כְּנִים** áll, a samaritán nyelvben ezen régi kültöbbses alak ismeretlenné válván, helyébe az ismeretes kültöbbses alak jött. Talán a **כְּנָם** alak az arab **فَعْلَان**, **فَعْلَان** alakokkal együtt az aethiop

án szótagba végződő többseshez sorozható. Itt is úgy, mint ott, abstractképző váltotta fel a kültöbbses jelét. Az *án* szótag ezen hasz-

nálata megkülönböztetendő azon másik használatától, mely a con-
cret szó értelmét hatályosítja.

VI.

Az elvont szók képzése és a többesszám a nyelv kezdetétől fogva le napjainkig határos birodalmak. Mi természetesebb annál, mint hogy ott, a hol a határok érintkeznek, a határháborítás be-
következhetik? Innét jön az, hogy abstract képző többesszámot is jelent, s viszont többesszám abstractumot is jelenthet. Érdekesnek tartom Müller Miksa ide vágó észrevételét Böttger fordítása után közölni; következőket mond Müller: „Abstracte Namen waren ursprünglich Sammelnamen, und der Uebergang von einem Plural, wie z. B. clerici (engl. the clerks) zu einem Sammelnamen oder abstractum, wie, z. B. clericatus (engl. clergy) ist sehr leicht. Humanitas bezeichnete ursprünglich „alle Menschen“, das Menschengeschlecht, engl. mankind; aber dieses kind, wörtlich genus, sollte dann das ausdrücken, was das genus feststellt, also die Eigenschaften, welche die Glieder eines Geschlechts mit einander gemein haben, und wodurch ein besonderes Geschlecht (engl. kind oder kin) sich von allen andern unterscheidet“ *). Az abstractabb értelmezés többféle hadsapatokat intézett a kultöbbes ellen, megtámadta nőnemű végzetével, megtámadta többi suffixumaival, reázudította a kultöbbes nőnemű alakját, mint a hogy ezt az előbbeni fejezetekben láttuk. Az abstractio még magát a szószerkezetet se hagyta bántatlanul, a kultöbbest nem csak a névszó alakjában támadta meg, hanem még a mondattani szerkezetben is. Így látjuk ezt a héberben, itt az állatok vagy élettelen tárgyak állítmánya gyakran tétetik n. n. egyesszámba, ez a „constructio Pluralis inhumani.“

Azonban az abstract irányzat még más eszközt is választott, hogy a kultöbbes birodalmába juthasson, s ez eszköz legkülönösebben az egyesszám vocalismusának megváltoztatása. Sokáig azt hitték, hogy e belalak a délsémi nyelvek külön sajátja, mely mintegy nyelvi határvonal nyúlik éjszak és dél közt. Renan, ki az előadás legfőbb ékességét az antithesisben keresi, ki a bizonytalant szívesen hirdeti bizonyosnak, ha az antithesis úgy kívánja, ha az újság varázsa úgy hozza magával, ha az iránytan, a szónoki előadás

*) Vorlesungen über die Sprache. II. Serie, 511—512. l.

megengedi, vagy talán épen megkívánja, hogy érveit halmozza: mondom, Renan volt az, ki leghatározottabban állította, hogy a déli sémi nyelvek az éjszakiaktól egynéhány oly jelentékeny alakban különböznek, melyeknek még nyomát se mutatja a semitismus éjszaki területe. Ellenben Böttcher, ki mindenek előtt buvárkodó tudós, bebizonyította, példákkal megmutatta, hogy e különbség részben csak látszólagos, megmutatta, hogy az éjszaki sémi nyelvek is bírnak beltöbbes alakokkal. Az arab és aethiop nyelvben előfordúlnak oly nőnemű alakok, melyek belváltozást mutatnak, ezeket már láttuk fentebb. Ide tartoznak 1) némely nyugvó mássalhangzón végződő szótövek, 2) a فَعْلَان, فَعْلَانِ-féle alakok, 3) فَعَلَات, فَعَلَاتِ, فَعَلَاتُ, فَعَلَاتُ alakok. Lássunk az aethiop nyelvből

ide tartozó példákat: kaléb „kutya“, ennek beltöbbes alakjai: ak-láb, aklébēt; e két beltöbbes alak mellett még egy elegytöbbes megjegyzendő, ú. m. kalabât. Az ilyen alak se nem valódi beltöbbes, se nem tökéletes kültöbbes, nevezzük elegytöbbesnek jobb szó híján.

Ezen elegytöbbes az arab بَيوتُ-féle többeshez (بيوت + ات) hasonlít, valamint ez nem nevezhető kültöbbesnek, ép úgy nem kültöbbes a kalabât-féle alak. A nyelv a kül és belalak kifejezésével bírván, mi természetesebb, mint hogy a többség fogalmának e két alak egyesítésében nagyobb nyomatékot kívánt szerezni. Láttuk, hogy a többes szereti a hosszú alakokat, a nyomatékos kifejezést; e hajlammak új példáját látjuk az elegytöbbesben. A miben Derenbourg leginkább tévedett, az a belalak eredeztetése. Derenbourg azt állítja, hogy a beltöbbes az elegytöbbesből eredt, mely eredetileg kültöbbes volt. Hogyan lehet kültöbbes az, mi beltöbbest tartalmaz? Hogyan származhatik két egymásmellett álló alak egymástól, melyeknek mindegyike kész? Ewald s iskolája legalább lehetővé állított, azt állította, hogy a kültöbbes hosszú magánhangzója a szóba behatolván, az újabb belalak eredete lett. Derenbourg lehetetlent állít, mert egy kész alakot egy másik kész alakból származtat, nem keresi az eredetet, reá mutat két párhuzamos vonalra, s azt mondja, hogy az egyik a másiktól származott volna. A beltöbbest egy oly alakból származtatja, a melyben már megvan a beltöbbes egy más alak kíséretében. Így jár az ember, ha a rendszerezés hevében a logika postulatúmairól megfeledkezik. Derenbourg

azért helyezte néhány elegytöbbses alakjait a beltöbbses alakok elé, hogy ezeket azokból származtassa; mi azért helyeztük fejezetünk elé, hogy az ilyen származtatás hibás voltát kimutassuk.

A nyelvek egyik alaptörvényét gazdálkodási törvénynek hívják, a nyelv ezen törvény értelmében úgy az eredeti értelmet, mint alakot hasonló czélok elérésére használja fel. Finom hasonlatosságot érez a fogalmak és alakok értelemi közt, s egy közös eszközt használ e hasonlatosság kifejezésére. Innét támadnak az értelemi és alaki tropusok, melyek tanulmányozása nehéz, de tanuságos munka.

Úgy a névimód, mint a belső többses képzésében elvont fogalom kifejezése levén a kitűzött czél, a nyelv mindegyiknél hasonló eszközökhöz folyamodott. Hamaker volt az, kit legelőbb lepett meg a névimód és beltöbbses alakjainak megegyezése. A nyelvszellem nem gondatlan és feledékeny a maga teremtetéseiben; meglevő alakjait értvén, hasonló czélok elérésére a meglevőkből választ, s alakjairól való öntudatjáról tanuságot tesz. Az arab imperfectum kihangzásai a névszó két esetével egyeznek meg, itt is, az ige alakjainál már meglevő alakokhoz folyamodik a nyelv, gondosan széjeltekint, tudja birtokát. A névimódnál az ige alapvocalismusa irányoz, míg a beltöbbses alakok megválasztásánál az egyesszám alakja ad irányt.

Az arab nyelvészek nyelvök beltöbbses alakjait különbözőleg osztályozták. Ibn Ja'ich egy hármass osztályt állított fel az egyesszám alakjának gondos tekintetbe vételével, az első osztályt növekedék, a másikat apasztás, a harmadikat magánhangzózaváltozás képzé

1) زيادة, 2) نقص, 3) تغيير الحركات). Ezen osztályzat az egyesszám s beltöbbses alakok gondos összehasonlításáról tanuskodik, mindazonáltal teljesnek nem mondható, már csak azért sem, mert a vocalismus elváltozása a szaporodás és apadásnak igen sokszor csupán csak segédje, kísérője. Egy másik osztályzat egyedül az értelemi különbséget tekintí, e szerint a beltöbbsesek a sok és kevésszám alakjaira oszlanak 1) جمع الكثرة, 2) جمع القلة). A kevésszám beltöbbsese 10-nél több tárgyat nem foglalhat magában *), a sokaság többsese egész a végetlenig terjedhet. Ez osztályzat ellen szól egy-

*) E beltöbbses alakhoz hasonlít نَفَرٌ „turba hominum a III. ad X.

oldalúsága, a külső változat tekintetbe nem vétele. Itt még megjegyzendő, hogy e két beltöbbes közti határ nem áthághatlan. A „pluralis paucitatis“ gyakran használtatik a „pluralis abundantiae“ helyett, az utóbbi ritkán áll az előbbeni helyett. Olyan szónál, melynek több beltöbbes alakja van, nem igen zavarják össze a sokaság és kevésszám alakjait. A kevésszám többes alakjaira vonatkozólag Derenbourg egy igen helyes megjegyzést tett, észrevette, hogy tíznél kevesebb tárgy gyakran tétetik a kültöbbes alakjába, és ha ez nem történik is, legalább oly beltöbbes alakba tétetik, mely az abstractum és névimód alakjaitól leginkább különbözik, ilyen alakok:

فَعِلَةٌ، أَفْعَلَةٌ، أَفْعُلٌ، أَفْعَالٌ. Ezekhez Elfarra még hozzászámítja e há-

rom alakot: فَعِلٌ، فَعِلٌ، فَعِلَةٌ. Hogy ez így van, annak oka abban

rejlik, hogy a „pluralis paucitatis“ valódi többes, s ezt a sémi nyelvek annyira érzik, hogy a megszámlált tárgyat tízig többesbe teszik, tízen felül egyesszámban hagyják. A kevésszám értelmében az összesség még nem váltotta fel a többséget. Ibn 'Akil arab nyelvész a beltöbbes alakokat két osztályra osztja, ú.m. 1) a látszólagos, 2) a valóságos beltöbbesek osztályára (مُقَدَّرٌ és ظَاهِرٌ). Ez az

osztályzat igen tág arra, hogy a tudomány igényeinek megfelelhessen.

Ezek után térjünk át Derenbourg osztályára, mely a „quadrilittera“-knál kezdődik. Ez minden bizonynyal a régi rend különös megfordítása, melyet csak úgy fogadnánk el, ha valami elméleti vagy gyakorlati haszonnal kínálna; ez nem lévén, a régi rend szerint a három mássalhangzós szóknál kezdjük meg előadásunkat. A beltöbbesek az elvont értelmű névszók, a névimód alakjai lévén, ebből folyik, hogy különbözniök kell az egyesszám alakjától, máskülönben zavar és értelmetlenség támadna legott. Dillmann észrevévé, hogy az aethiop nyelvben az egyesszám és beltöbbes alakjaiban a magánhangzók nem csak mennyiségileg, hanem minőségileg is különbözhetnek, itt-ott jelves értelmű magánhangzókra gondolt. A hangsymbolicának e magánhangzó-változatokkal nincs semmi köze, ezeknek egyedüli oka az egyesszám és beltöbbesek közti minél teljesebb különböztetés. Derenbourg a beltöbbes alakok lényegét nem egyedül azon ellentétben keresi, mely-

nek köztök s egyesszámaik közt lennie kell, hanem egyrésről arab nyelvészekről, másrésről a sémi nyelvek többesében tapasztalt megnyújtási hajlamtól félrevezetve, még egy más pontot is lényegesnek tart, t. i. a megnyújtást. E két alapot lerakván, nem vette észre, hogy ellenkezésbe jött maga magával, mert a hosszú magánhangzós egyesszám beltöbbes alakjában szerinte két elemnek kellett lenni, ú. m. 1) ellentétnek az egyesszám hosszú magánhangzójához, tehát rövid magánhangzónak, 2) megnyújtásnak, tehát hosszú magánhangzónak, vagy legalább oly elemnek, mely a magán-

hangzó megnyújtását helyettesítse. Lássunk példát: كِتَابٌ „könyv“, ez egy hosszú magánhangzós alak, melynek első többesében Derenbourg nézete szerint rövidségnek és hosszúságnak, megnyújtásnak és megrövidítésnek kellene lenni. Ilyen beltöbbes nem fordul elő, de előfordul ezen két alak: كُتِبَ és a későbbi, de az előbbeninél gyak-

rabban előforduló كُتِبَ „könyvek.“ E példa a beltöbbes lényegébe mély tekintetet hagy vetnünk. Mit látunk az egyesszám és kutb beltöbbes alakjának összehasonlításánál? három dolgot látunk, 1) azt látjuk, hogy az egyesszám hosszú magánhangzójának a beltöbbesben rövid magánhangzó felel meg, 2) látjuk, hogy a vocalis minősége megváltozott, az egyesszámiban hosszú *a*, a beltöbbesben rövid *u* szerepel, 3) azt látjuk, hogy míg a hosszú *a* az egyesszám második szótagában állott, addig a rövid *u* a beltöbbes első szótagában áll. Ezen példában mintegy a beltöbbesképzés eszményét látjuk, melyet hol elér, hol megközelít (erről még alább is lesz szó). A míg Derenbourgnek ellentétei kiegyenlítésén kell fáradnia, addig mi egyöntetű, ellentéteket kizáró módszert látunk a beltöbbes képzésében.

Mielőtt a különböző beltöbbes alakokról saját nézeteinket előterjesztenők, lássunk hozzá Derenbourg előadásának megbírálásához. Azon b. t. alakok, melyek megnyújtást mutatnak, háromféleképp támadnak, ú. m. 1) a benső vocalis megnyújtása, 2) elif prostheticum, 3) nőnemű végzet által. Annak oka, hogy vannak beltöbbes alakok, melyeket kétféle megnyújtás képez, minden bizonynyal abban rejlik, hogy a nyelv szereti hasonló eszközeit összetenni, hogy alakjait jobban kidomborítsa, s értelmöket kiemelje. Hasonló tünetményt látunk a névimód fejezetében, p. o. فَعَالَةٌ mellett még فَعَالَةٌ is előjön, p. o. رَفَاعَةٌ „magas hanggal bírni.“

Lássuk ezen háromféle beltöbbes alakokat, és pedig legelőször azokat, melyeket elif prostheticum képzett: 1) أَفْعَالٌ, 2) أَفْعِلَةٌ, 3) أَفْعُلٌ, 4) أَفْعِلَاءٌ, 5) أَفْعُولٌ. Az أَفْعُول alak elif prostheticumját azért ejtik *u* betűvel, mert az alak belsejében hosszú *u* az uralkodó betű. Ezek után jönnek azon belalakok, melyeket a szó belsejében levő magánhangzó megnyújtása képzett; öt ilyen alak van. Derenbourg még két alakot számít ide, az ő sorrendje következő: 6) فُعُولٌ, 7) فِعُولٌ, 8) فِعَالٌ, 9) فَعِيلٌ, 10) فُعَالٌ, [11) فُعَالٌ, 12) فَعُلٌ]. Ide tartozó s nagyon jellemző példa بَحْرٌ „tenger“, melynek beltöbbese بَحُورٌ „tengerek“; e beltöbbes alakban három dolgot veszünk észre: 1) a vocalisminőségének, 2) mennyiségének változatát, 3) megváltoztatott helyét. Ez megint egy oly példa, melyben a beltöbbesképzés eszményképét, azaz az egyesszám és beltöbbes közti legnagyobb különbséget, elérte. Ezen beltöbbes alakok közt legfeltűnőbbek azok, melyeknek közép mássalhangzója megkettőztetett; miért történt ez? Úgy gondolom, hogy e kérdésre csak egy lehet a felelet; e két alakban lényeges a kettőzés, a mennyiben kettőt pótol, pótolja először a mennyiségi, másodsor a hosszú magánhangzó minőségi különbségének hiányát, حَاكِمٌ „bíró“, ennek két belső többese: حَكَّامٌ és حَكَمٌ „bírák.“ Az egyesszám első szótagának hosszú *a* magánhangzója a beltöbbes második szótagában tűnik fel, mennyiségben és minőségben nem változott, csak helyét cserélte meg. A kettőzés az, mi itt az egyesszámtól a beltöbbest megkülönbözteti, ép annyira különböztető a beltöbbes alakjában, mint az arab ige második conjugatiójában. Az arab ige harmadik conjugatiójának jele az első szótag megnyújtott magánhangzója, második conjugatióját nem megnyújtás, hanem a második mássalhangzó megkettőzése képi. Ebből már megláthatjuk, hogy a kettőzés és megnyújtás egyformán képesek arra, hogy alakokat különböztessenek. Ezen két alak első szótagában az egyesszám második szótagában megvolt rövid *i* betűnek rövid *u* felel meg, ez már jelentéktelen további megkülönböztetés; a fő dolog a hosszú *u* megváltoztatott helye s az alakkülönböztető kettőzés. Már most Derennbourghoz fordulunk, s azt kérjük tőle, hol látott vocalis megnyúlást e két beltöbbes alakban?

az egyik alak nem hogy megnyúlást nem mutat, de megrövidülést mutat, t. i. ⁹فُعَلٌ. Mi Derenbourg családásának oka? elmélete, mely szerint a beltöbbbesalakokat megnyújtás képzí. Mi Derenbourg sorrendjét a 11-ik és 12-ik alak híján megtartjuk, s e két alakot majd külön még egyszer ismételjük. Lássuk már most azon alakokat, melyeket a nőnem végzete képez; ezek következők: 11) ⁹فُعَلَةٌ, 12) ⁹فَعَالَةٌ, 13) ⁹فَعَالَةٌ, 14) ⁹فُعَلَاءُ, 15) ⁹فَعَلَةٌ, 16) ⁹فُعَلَةٌ, 17) ⁹فَعَلَةٌ, 18) ⁹فُعَلَةٌ. Lássunk a viszonytalan és viszonyos növekedésre példát:

⁹بَعْلٌ „férj”, ⁹بُعُولَةٌ „férjek.” Itt az egyesszám első szótagában levő rövid *a* magánhangzó 1) minőségi, 2) mennyiségi, 3) helyzeti változást szenved, s még egy nőnemű rag járúl a beltöbbbes alakjához, melyet az egyesszám nem ismert. Itt már nem csak az egyesszám-ban megvolt vocalis változott meg a három lehető változat szerint, hanem még egy megkülönböztető rag is járult az egyesszám megváltoztatott alakjához. Ezen rag több a beltöbbbes alaki eszményénél, alaki fényűzésnek nevezhetnők. Lássunk a másik alosztályból példát: ⁹شَاعِرٌ „költő”, ⁹شُعَرَاءُ „költők.” Ezt nevezzük viszonyos

megnyújtásnak. Az egyesszám hosszú magánhangzója a beltöbbbesben megrövidül, s minőségileg is megváltozik; a második szótag rövid magánhangzójának megváltozása jellemző ugyan, de az első szótag hosszú magánhangzójának megváltozásánál sokkal jelentéktelenebb. Ha az alak ennél többet nem változott volna, azt mondanók, hogy a beltöbbbes megrövidülésnél egyebet nem mutat, ámde a beltöbbbes alakjához rag is járult további különböztetésül.

A beltöbbbes alakja ⁹فُعَلَاءُ az egyesszám alakjához (⁹فَاعِلٌ) hasonlítva

viszonyos megnyúlást mutat, a mit az alak elején veszített, azt végén kipótolta. Derenbourg ezen háromféle megnyújtást abszolút növekedésnek tartja; mi nem oszthatjuk ezen nézetét. Vajjon egy-

forma növekedést mutat-e e három alak: ⁹أَذْرَعٌ vagy ⁹بُعُولَةٌ, ⁹أَذْرَعٌ vagy ⁹بُعُولَةٌ, ⁹أَذْرَعٌ vagy ⁹بُعُولَةٌ

„karok” és ⁹شُعَرَاءُ „költők.” Minden bizonyynal nem. Lássunk egyes-

számaikat: ⁹شَاعِرٌ egyesszáma ⁹بَحْرٌ, ⁹أَذْرَعٌ egyesszáma ⁹بَحْرٌ, ⁹أَذْرَعٌ egyesszáma ⁹بَحْرٌ

Azt látjuk, hogy ⁹بَحْرٌ, ⁹بَحْرٌ megnyújtott alakja, de ugyanezt nem lát-

juk a más két példánál; a más két példában viszonyos megnyújtásnál egyebet nem látunk. Derenbourg csalódása kettős: 1) csalatkozott abban, hogy a beltöbbesképzés alapja megnyújtás lenne; 2) összetevésztette a viszonytalan megnyújtást a viszonyossal, az absolutumot a relativummal. A mi elméletünk a Derenbourgétól merőben különbözik, a mi elméletünk röviden összefoglalva következő: a beltöbbes az egyesszám megváltoztatott alakja, s e változat az egyesszám egész belterjedelmét illeti, a vocalismus mennyiségi, minőségi, helyezeti változatából, kettőzésből, elő- és utóragokból áll. Ezek a semitismus alakkülönböztető eszközei, melyekkel az igénél és névszónál egyformán találkozunk.

Már most lássuk a három mássalhangzós beltöbbes alakok szerintünk egyedül helyes osztályzatát. Először három oly beltöbbes alak jön, melyek az egyesszámtól két pontban különböznek, ú. m. 1) abban, hogy nőnemű raggal nem bírnak, 2) a második szótag vocalisában, melylyel az egyesszám alakja nem bír. Megjegyzendő, hogy még e két különbség se általános; általános különbséget e három belalakban csupán csak a nőnemű rag hiánya képez. Ezen két különbséghez még járulhat egy harmadik, t. i. az

első szótag magánhangzójának minőségi változata, p. o. قَرَى „városok“, قَرِيَّةٌ „város“; قَرَى قَرَى helyett áll. E három beltöbbes a következő:

1) فَعَلَ, 2) فَعِلَ, 3) فَعَلَّ.

Lássunk még egy ide tartozó példát a magánhangzó minőségi változata nélkül: تُكْفَى „ajándék“, تُكْفَى „ajándékok.“ Mit tart ezen alakokról Derenbourg? Ő ezen alakokban nem lát egyebet, mint a hangsúly megváltozását. A hangsúly hang nélkül nem szokott szótagról szótagra szállani. Itt a fő dolog a beltöbbes második szótagának magánhangzója, mely az egyesszámban hiányzott. Honnét támadt e magánhangzó a beltöbbes második szótagában? Vajjon az accentus idézte é elő? Micsoda hangsúly az, mely nem nyugszik hangon, hanem semmiből hangokat teremt? Ilyent nem ismerünk az arab nyelv körében. Az arab hangsúly szereti a hosszú magánhangzókat, és csak akkor nyugszik a második szótag magánhangzóján, ha ez vagy már magában hosszú magánhangzó, vagy legalább helyezete által lett azzá, p. o. firindun „kard“ stb. A فَعَلَّ bel-

többes alakról különösen megjegyzem, hogy ez oly egyesszám alakoknak is lehet beltöbbsége, melyeknek második szótagában magánhangzó nem hiányzik, p. o. ^{بَكَرَ} بَكَرَ. Mi csekély különbség választja el e felhozott példában a beltöbbséget az egyesszámtól! Semmi egyéb különbség nincs a két alak közt, mint a nőnem végzete, mely az egyesszámban megvan, a beltöbbségekben hiányzik. Mennyire különbözi ezen példától a ^{بَعَلَ} بَعَلَ szó beltöbbsége ^{بُعُولَةً} بُعُولَةً! Az előbbiben csak az egy nőnemű rag különböztet, az utóbbiban e különböztető nőnemű rag mellékdolog, s a fő dolog azon hármas különbség, melyet az alak belseje mutat. Ezután jön más négy alak, melyeknek első szótaga bír magánhangzóval. Ezek következők:

4) ^{فَعَلَ} فَعَلَ, 5) ^{فُعِلَ} فُعِلَ, 6) ^{فُعِلَ} فُعِلَ, 7) ^{فَعِلَ} فَعِلَ.

Derenbourg ezen alakokkal is könnyen bánik el, azt mondja, hogy a hangsúly az egyesszám második szótagáról első szótagára hágott, s a hangsúlyát elveszített második szótag utóbb magánhangzóját is elvesztette. ^{فَعَلَ} فَعَلَ egy hosszabb alak megrövidülése, ezt mutatja ^{حُمِرَ} حُمِرَ; ^{فُعِلَ} فُعِلَ nem egyedül hosszabb alakok megrövidülése, hanem néha nem több az egyesszám alakjának változatánál. Az egyesszám magánhangzója minőségi változást szenvedvén, az egyesszámból beltöbbses válhatik, p. o. ^{نَمِرَ} نَمِرَ „leopárd“, ^{نُمِرَ} نُمِرَ „leopárdok.“ Hol lát itt Derenbourg hangsúlyt az egyesszám második szótagában, mely a beltöbbses alakjának első szótagára hágott volna! Mind ennek nincs semmi nyoma. A beltöbbses csak annyiban különbözik az egyesszámtól, hogy ennek *i* hangjából abban *u* vált. Lehető teljes különböztetés levén a cél, a beltöbbses második szótagába egy az első szótag *u* magánhangzójának analógiájára támadt *u* hang hatolt be, mintegy további megkülönböztetésül. Ezután jönnek azon alakok, melyeknek elején elif prostheticum áll, ilyen alak öt van, ú. m.

8) ^{أَفْعَلَ} أَفْعَلَ, 9) ^{أَفْعِلَ} أَفْعِلَ, 10) ^{أَفْعَلَ} أَفْعَلَ, 11) ^{أَفْعِلَ} أَفْعِلَ, 12) ^{أَفْعِلَ} أَفْعِلَ.

Ezen alakokat nem lehet Derenbourggal abszolút növekedés-sel bíró alakoknak tartani, már láttuk az ezen állításunkat bizonyító példát: ^{كَارَ} كَارَ „kar“, ^{كَارِعَ} كَارِعَ „karok“; az egyesszám második szótaga e példában megrövidült, de túlfelől egy elif prostheticum járult

a szó elejéhez. Ezen előtevés szeret a többi változattal együtt előjönni, سَيْف „kard“, أَسْيَاف „kardok“; e példában hármas változatot látunk, ú. m. 1) a magánhangzó helyének, 2) mennyiségének elváltozását, 3) az elif prostheticumot, mely az első változat következménye. Ezen alakok hol absolut, hol relativ növekedést mutatnak, mint a hogy a fenn említett két példa megmutatja.

Lássuk már most azon beltöbbes alakokat, melyek hosszú magánhangzót tartalmaznak; ilyen alak öt van: ú. m.

تُعَال 17) فَعِيل 16) فَعَال 15) فُعُول 14) فُعُول 13)

Vajjon ezek csak mennyiségi különbséget mutatnak-e? Vajjon legalább ezek igazolják-e Derenbourg elméletét, mely a merev megnyúlás törvényén alapszik? Példához kell folyamodnunk, hogy ez iránt is tisztába jöjhessünk: شَرِيف „nemes“, شَرَّاف „nemesek.“ Mit láttunk itt? azt láttuk, hogy az egyesszám magánhangzói a beltöbbesben helyöket és mennyiségöket megcserélték. Itt kettős a különbség. رَمَح „lándzsa“, رَمَاح „lándzsák“, itt három változást látunk, ú. m. 1) a minőségit, 2) a mennyiségit, 3) a helyzetét. خُمْصَان „gyöngetestü“, خُمَاض „gyöngetestüek“, itt a beltöbbes alakjában négy változást látunk, ú. m. 1) minőségit, 2) mennyiségit, 3) helyzetit, 4) az egyesszám *ánun* ragjának elhagyását. جَيْد „nyak“, beltöbbese miért اَجِياد és miért nem جِيَاد? azért, hogy a hosszú *a* egymagában nem tartatott elegendő különbségnek. جَوَاد beltöbbese جِيَاد, itt már kettős a különbség [1) a középső „quiescens“, 2) az első magánhangzó különbsége]. Mind ezen példákban nem látjuk, hogy az arab nyelvszellem bizonyos rövid alakokra hosszúságot dictált volna, a hosszúalakokat kivétel nélkül megrövidítette volna, hanem inkább azt látjuk, hogy a különböztetés többféle eszközökhöz nyúlhat, hogy a nyelv mentől teljesebb különböztetésre törekedik. Hogy sok hosszú alak a beltöbbesben megrövidül, s rövid alak megnyúlik, azon nincs mit csudálkozni; ez az alakkülönböztetés egyik igen természetes, de nem egyedüli eszköze. Ezután jönnek azon beltöbbesek, melyeket a nőnem végzete képez; ilyenek:

فَعْلَةٌ (23), فَعَلَةٌ (22), فَعَلَاءُ (21), فَعَالَةٌ (20), فَعُولَةٌ (19), فَعُولَةٌ (18)
فَعْلَى (27), فَعْلَى (26), فَعْلَى (25), فَعْلَى (24).

Hímnemü egyesszám-alakok tételeknek ezen nőnemü raggal ellátott beltöbbsesekbe. Az egyesszám belseje állhat két rövid, vagy egy rövid s egy hosszú, sőt egy rövid szótagból is; mindez ki nem zárja a huszonötödik alakot, p. o. غُصْنٌ „ág”, غِصْنَةٌ „ágak”; أَخٌ „testvér”, إِخْوَةٌ „testvérek”; غُلَامٌ „legény” (e szó népies értelmében), غِلْبَةٌ „legények”; مَايِغٌ „aranyműves”, مَاغَةٌ „aranyművesek.” Az első és második példában kettős a változat, a harmadikban ötféle változást látunk, ú. m. 1) a mennyiségét, 2) a minőségét, 3) a helyzetét, 4) az egyesszám első szótagában megvolt magánhangzó eltűnését, 5) a nőnem jelét, mely a beltöbbses alakjához járult. A فَعْلٌ, فُعْلٌ egyesszám-alakból támadhat فَعْلَةٌ, miért nem képezheti a فُعْلٌ egyesszám beltöbbsését ezen alak? azért nem, mert a فُعْلٌ és فَعْلَةٌ alak közt igen kevés volna a különbség. A lehető teljes különböztetés levén a cél, a nőnem ragja egymagában nem tekintetett elegendőnek a különböztetés megvalósítására *); innét jön az, hogy a فُعْلٌ alak beltöbbsését nem فَعْلَةٌ hanem فُعْلَةٌ alak képzi, — ez utóbbi alak két pontban különbözik az előbbtől, ú. m. 1) a második szótag α magánhangzójában, 2) a nőnem ragjában. Lássuk még azon két alakot, melyet kettőzés képzett; ezek következők:

فُعْلٌ (29), فَعَالٌ (28).

حُكْمٌ (2), حُكْمٌ (1) حَكَمٌ beltöbbsesei, Az első beltöbbses, ha kö-zép mássalhangzója nem volna megkettőztetve, két pontban különböznék egyesszámától, ú. m. 1) a hosszú α magánhangzó helyzetében, 2) a rövid magánhangzó minőségében. E két különbség nem levén elegendő, a nyelvszellem a kettőzéshez folyamodott, mely itt kettőt pótol, ú. m. 1) a mennyiségi, 2) a hosszú magánhangzó mi-

*) Mindazonáltal láttunk példát, melyben egyedül a nőnem jele különböztette meg a beltöbbsést az egyesszámtól.

nősegi különbségének hiányát. A حَكَم alakban a többi különbséghez még a mennyiségi is hozzájárult.

Ezek után térjünk át a „quadrilittera“ k beltöbbseseire. Itt az alapforma فَعَالِل nunatio nélkül, s ezt csak a költők helyezhetik a szó végéhez, ha hosszú szótagra van szükségök. Az ezen alakban előforduló elif prolongationist az arab nyelvészek kétféleképen hívják, ú. m. 1) الف الجمع, 2) الف التكمير. Ezen alapalak harminczháromféleképp módosítható, mint a hogy ez Derenbourg táblázatos előadásából meglátható.

A beltöbbses alakja még tehető más beltöbbses alakba, ezen kettős beltöbbsest az arab nyelvészek جمع الجمع-nak hívják. Gyűjtőszó is tehető beltöbbsesbe, p. o. قَوْم „nép“, ennek többese أَقْوَام; s még e beltöbbses is tehető más beltöbbsesbe, melynek alakja : أَقْوَامُ.

Az aethiop nyelvben minden beltöbbses tehető más beltöbbses alakjába; az arab nyelvben kivételt képeznek, a nőnemű raggal ellátott beltöbbsesalakok; úgy látszik, hogy a különben is megnyújtott alak nem szenved további megnyújtást, meghosszabbítást.

A mi már az arab nyelv dialectusait illeti, ezekben egy vagy más beltöbbses alak a többinél nagyobb elterjedést nyert. Erre nézve érdekes Müller Márkusnak következő jegyzete:*) „Der im Altarabischen ungebräuchliche Plural ارسال (?) ist nicht bloss wegen des Reimes hier gesetzt, sondern kömmt in allen Stellen des Buches statt des gewöhnlichen رُسُل vor, wie er denn wirklich in Granada zur Regel geworden war; vergleiche Petro de Alcalá unter den Wörtern orador, portero, correo, die durch rúçl pl. arçil (i granadinisch statt á) gegeben werden. Eigenthümlich ist, dasz schon der Singular ruçl رُسُل statt رسول heiszt, also in einer Form auftritt, die dem altarabischen Pluralis fractus beinahe identisch ist. Die Form ارسال ist auch andern spätern Auctoren nicht fremd, cf. Guirtás pag. ۲۲۱, ۹ von unten ارسال الروم ۲۳۵, ۱۱ etc. Auch Ibnul-khatib wendet öfters diese Form an.“

A nyelvszellem és gyakorlat hasznára fordítá az alakok dús tenyészetét. Számos arab szó egyesszáma több fogalmat tartalmaz-

*) L. „Die letzten Zeiten von Granada“ című munkájának 103-ik lapját

hatván, e fogalmak a belső többes alakjaiban külön-külön jelennek meg. ⁵عَيْن⁵-nak az egyesszámban négy értelme van, ú. m. 1) szem, 2) forrás, 3) a dolgok lényege, 4) kiváló, tekintélyes személy. Az első és második értelem beltöbbesei : ⁵عُيُون⁵, ⁵أَعْيُن⁵ ritkán (أَعْيَان⁵), a harmadik és negyedik értelem beltöbbese : ⁵عَبِيد⁵; ⁵أَعْيَان⁵ „rab-szolgák“, ⁵عِبَاد⁵ „az emberek“, mint isten szolgálai; ⁵شُهُود⁵ „tanúk“, ⁵شَوَاهِد⁵ „emlékkövek“, „sírkövek.“

Úgy a himjári, mint az aethiop nyelvben a leggyakrabban előforduló beltöbbes alak ⁵أَفْعَال⁵, ilyen himjári beltöbbes alakok : (أَادَنِم, أَادَنِم stb. Tudva van, hogy a himjári írás a hosszú magánhangzók megjelelését nem kedveli, innét jön az, hogy a himjári beltöbbesek ⁵أَفْعَال⁵ alak helyett ⁵أَفْعَل⁵ alakban jönnek elé.

Az aethiop nyelvben, úgy mint az arabban, majd a második szótagba helyezett hosszú magánhangzó, majd alf prostheticum, majd nőnemű rag képi a beltöbbes alakját. A hosszú magánhangzóval bíró egyesszám-alakok, hosszú magánhangzójukat elveszítik, s ennek helyébe egy rövid *a* betűt kapnak; további megkülönböztetésül még egy nőnemű rag járúl a beltöbbes alakjához, p. o. kadámí „első“, kadámt „elsők“; kathín „vékony“, kathant „vékonyok“; negûs „király“, nagast „királyok.“ A rövid alakok megnyújtása háromféleképp történik. A rendszer egészen az, melyet az arabban láttunk. Csak egy megjegyzésünk van e helyen. Azon aethiop egyesszám-alakok, melyeknek második szótagában magánhangzó hiányzik, beltöbbesök második szótagában egy rövid *a* magánhangzót kapnak, p. o. 'ezen „fűl“, 'ezän „fülek.“ A második megnyúlás alakja 'agbâr, p. o. nagar „beszéd“, 'angâr „beszédek“; a harmadiké : 'ahgûr „városok“ (hâgâr „város“); a harmadiké : 'ansël, mely azonban nagyon ritka; a negyediké ugyanez az alak a nőnem ragjával kibővítve, p. o. r'esz „fő“, 'ar'eszt „fejek.“ Ezen negyedik megnyúlás eredetét a teljesebb különböztetés után való vágnak köszöni. Itt is, úgy mint az arab nyelvben, egy egyesszám-alaknak több beltöbbes alakja lehet, p. o. nehëb „méh“, 'anhëbt, 'anhâb „méhek.“ Elég lett volna a nehëb második szótagában egy *a* magánhangzó az alakok megkülönböztetésére, de a teljesség után való vágy a két megnevezett alakot eredvényezte.

A régi aethiop nyelv két dialectusában él. Abyssinia déli részében az ámhári nyelv, éjszaki részében a Tigrîna és Tigré dialectusok tartják fen az aethiop nyelv családját. A tigré nyelvben kül- és beltöbbsésképzés egyiránt megvan *). A himnemü kültöbbsbet *ān*, *ēn* rag képzí, p. o. *taba'* „a himnemü“, *taba'ēn* „férfiak.“ A nőnemü kültöbbses végzete *āt*, p. o. *mabél* „özvegy“, „egy nő második férje“, *mablāt* „övegyek.“ Sok himnemü hivatalt és czímet jelentő szóhoz járúl e nőnemü végzet, p. o. *wakil* „kormányzó“, *wakilāt* „kormányzók.“

Több rokonságot jelentő szóhoz kettős nőnemü többses járúl, p. o. *abu* „atya“, *ab-ot-átche*; ezen *atche* rag nem más, mint az *at* elromlott alakja. Vannak oly kettős nőnemü alakok, melyeknek végén még egy rövid magánhangzó hallatszik, p. o. *talakmā* „sógor“, *talakm-ūt-atā* „sógorok“; ezen rövid magánhangzónak kell az *at* alak *atsche*-re való elromlását tulajdonítunk. Úgy látszik, hogy a tigré nyelvben oly nőnemü kültöbbsesek is vannak, melyekben egy *t* betű előzi meg a nőnemü többses ragját. Ezen kettős kültöbbsesek a fentebb tárgyalt kültöbbsesekhez sorozhatók. A beltöbbsésképzés ugyanúgy megyen, mint az aethiop nyelvben. A beltöbbsesnek egyesszámától való megkülönböztetése levén a czél, a nőnemü alakok beltöbbsését a nőnemü végzet elmaradása képezheti, p. o. *gîmet* „felleg“, *gîm* „fellegek.“ Az arab nyelv teljesebb különböztetés után való vágyának kell tulajdonítunk, hogy a *فَعْلَة* alaku névszók beltöbbsese nem *فَعْل*, hanem *فَعَل* stb. A tigré nyelv képez oly beltöbbses alakokat, melyekben a középső mássalhangzó megkettőztetik, s ezen megkettőzött mássalhangzó közé egy rövid *a* vagy *e* magánhangzó hatol, p. o. *düm-mo* „macska“, *de-mem-mi* „macskák.“

Végül térjünk át az éjszaki sémi nyelvekre, s lássuk, vajjon bír-e a héber nyelv beltöbbses alakokkal, s ha bír, melyek azok. Böttcher az, ki Bochart gyanítását tudományyá változtatta, ki számos példákkal bebizonyította, hogy a héber nyelv is bír beltöbbses alakokkal. A mi Böttcher héber nyelvtanát legkülönösebben ajánlja, az példáinak gazdag tárháza; állításait nem egy pár példa bizonyítja, hanem a példák egész csoportja. Böttcher ötféle héber

*) L. Vocabulary of the Tigré language written down by Moritz von Beurmann published with a grammatical sketch by Dr. A. Merx (Halle, 1868).

beltöbbesalakot különböztet meg, ú. m. 1) a **קָטֵל**, 2) a **קָטֵל**, 3) a **קָטֵל**, 4) a **קָטֵל**, 5) az *m* előraggal képzett beltöbbes alakot. Ezen alakok az egy **קָטֵל** híján névimód-alakok, tehát a héberben is úgy, mint az arabban, névimód alakokban jelennek meg a beltöbbesek. B. a **קָטֵל** alakot tévesen tartja beltöbbes alaknak, s e tévedésének oka abban rejlik, hogy Jesaiásznak egy mondatát rosszúl értette. Jesaiász 17. f. 5-ik v.-ben írva van: **וְהָיָה בְּאַחֶךָ קָצִיר קָמָה**; e versben **קָצִיר** nem tehet aratókat (messores), mint a hogy Böttcher értette, hanem itt is úgy, mint a hogy mindenütt, aratást teszen. A többi alak, mint láttuk, mind névimód ezen egy **קָטֵל** híján, mely részesülő alak, s nem is vált a beltöbbes alakjává. Lássuk a héber beltöbbes alakjait egyenként. Legelőbb lássunk **קָטֵל** alakban álló beltöbbeseket. Ide tartozó példák: **אָמַר**, melynek egyesszáma **אָמַר** „összefüggésben álló hathatós, hatalmas szavak“ (B. fordítása szerint „Kraftworte im Zusammenhang“); **בָּסָר** „éretlen szőlők“, egyesszáma **בָּסָר**; **נָשָׂם**, egyesszám alakja **נָשָׂם**; **חָסַר** (mely szót mindig **בֵּל** előz meg), ennek egyesszámalakja **חָסַר**; **בָּמָר** „faluk“, **בָּמָר** mellett („falu“); **מָעַל מָעַל** mellett („felemelés“); **עֵצָב** „bálványok“, **עֵצָב** mellett („csontok“); **שׁוֹבֵב** „egymásba font ágazat“ **שׁוֹבֵב** mellett, melynek kültöbbese **שׁוֹבֵבִים** (**שׁוֹבֵב**-ból eredt) „tövisek“ **שׁוֹבֵב** mellett, melynek kültöbbese **שׁוֹבֵבִים** (**שׁוֹבֵב**-ban még a nőnem jele járúl a beltöbbes alakjához további megkülönböztetésül); **תָּם תָּם** mellett e beltöbbes kültöbbesbe tehető, így támadt a **תָּמִים** alak, melyet a LXX fordító *ἀλλήθεια*-val fordított; **תָּמַר** „palma“ **תָּמַר** mellett, melynek kültöbbese **תָּמָרִים**, a **תָּמַר** nemiegyesnek még egy más beltöbbes alakja is van, ú. m. **תַּמְרָה**, melyből két kültöbbes eredt, ú. m. 1) **תַּמְרִים**, 2) **תַּמְרוֹת**, az utóbbi az építészeti diszítványok közt szereplő „palmae artefactae.“ Ez utóbbi alak részesülő, mindamellett határozatlan beltöbbesnek veendő, már maga az **תַּמְרָה** végzet is ezt mutatja. **תָּמַר**-nak egy kültöbbese s két beltöbbese van, s egyik beltöbbese maga is kültöbbesbe tehető. Böttcher második beltöbbes alakja **קָטֵל**, ezen alak az én véleményem szerint nem beltöbbesnek, hanem egyszerűen elvont alaknak tartandó. Böttcher negyedik alakját én is beltöbbesnek tartom, ez alak **קָטֵל**. Az alak, az értelem s a használat egyformán azt bizonyítják, hogy ez alak csakugyan beltöbbes. Ide tartozó példák: **בֵּית הָאִסּוּר** helyett „foglyok“, **בֵּית הָאִסּוּר**

(Jer. 37. 15) = בֵּית הָאֲסוּרִים (a Pr. k. 4. f. 14. v.-ben); לַל-זָבוֹר összetéve „mares, quidquid est masculinum” זָבוֹרִים mellett; רֶכֶב־תּוֹי használatu beltöbbes a prósa מֶרֶכֶב helyett; עֲבָדָה annyi, mint עֲבָדִים „szolgák.” Itt a beltöbbes alakjához még nőnemű végzet is járult. Végül ׀ előraggal képzett beltöbbesalakok jönnek, ilyenek: מֶמְתָּה „fimetum” דָּמֶן mellett (itt még a nőnem jele is megjegyzendő; מִתְּבֵן Gesenius helyes megjegyzése szerint collectivum „acervus straminis” תֵּבֶן mellett; מַעְגָּל „szekerekből készült erősség” עֲגָלָה mellett, melynek még nőnemű kultöbbese is eléjön, ú. m. עֲגָלִית „kocsik”; מַעוּלָל „gyermek” (Jes. 3. 12.) עוּלָל mellett, melynek kultöbbese עוּלָלִים; מִשׁוֹט „evezők” שׁוֹטִים mellett, mely azonban a bibliai könyvekben csupán csak ostor értelemben fordul elő stb. Ezek azon beltöbbesek, melyekről igen helyesen mondja Böttcher: „bisher un-erkannt, aber einmal gefunden, wohl unverkennbar sind.” L. Nyelv-tana első részének második felét, a 458-ik lapon.

Magából a syr nyelvből is legalább egy pár beltöbbes alakot idézek, ú. m. 1) קְרִיָּא („városok”) alakot, az egyszám קְרִיאָ. קְרִיָּא. A syr kéziratokban és könyvekben a többest jelentő punctum diacriticum az alak második mássalhangzója, illetőleg az ׀ betű felett, arra figyelmezteti az olvasót, hogy többessel van dolga. Ez alak megegyezik az arab قُرَى beltöbbessel, melynek egyszáma قَرْيَة (a jemeni dialectusban قَرْيَة). 2) ratho „רהטים” rahtho, rehtho mellett „folyam”; 3) rachuso „rovar” a rachse kultöbbes mellett, melynek rachso egyszámalakja, illetőleg nemiegyese. A semitismus körében nem csak beltöbbesek fordulnak elő, hanem a nőnemnek is vannak belalakjai, — a belalakképzés nem csak a „numerus”, hanem a „genus” fejezetében is eléjön, ez az, miről eddig a sémi nyelvészek mit sem tudtak. Annak oka, hogy e beltöbbesképzés mind eddig ismeretlen maradt, abban rejlik, hogy az aethiop nyelv egy eddigelé ismeretlen dialectusában fejlett ki, és pedig ott is csupán egynehány melléknévben. Itt nem új alakokkal, hanem egyedül a beltöbbes analogiájára képzett nőnemű alakokkal van dolgunk. Ezen nőnemképzés a tigré nyelvnek egyik legfőbb sajátosságát képezi. Dr. Merx Beurmann Mór hű szolgájának, Abu Bekr-nek szájából hallotta ez alakokat, s megelégedett a hallott alakok ismétlésével, nem érezte az így képzett alakok s a beltöbbesképzés megegyezését.

Mi ezen megegyezésre e helyen nagy nyomatékot teszünk. A nő-nemképzés belalakjai világosan megmutatják, hogy a semitismus körében a belidom a hatalom mily polczára hágott. Lássuk az ide vágó példákat:

h. n.:	n. n. szavak:
ssa'de „fejér“	ssa'da
hamelmil „sárga“	hamelmal
gajech „vörös“	gajach
achder „zöld“	achdar
tsalim „fekete“	tsalam
galil „könnyű“	galal.

A ssa'de melléknév kihangzó *e* magánhangzójának *a* hangra való elváltozásával vette kezdetét ezen a beltöbbses analogiájára idomított alakképzés. Nem új alak az, mely analogia után támadt.

VII.

A kettősszám az arab nyelvben nem csak a főnévnel, hanem az igénél és névmásoknál is előjön. Lehet, sőt valószínű, hogy a sémi nyelvek a legrégibb korban, melyről nem bírnunk irodalmi emlékekkel, a kettőst nem bülönben, mint az arabok, egész kiterjedésében használták. Míg az arab e régi használatot megőrizte, addig ez a többi sémi nyelvben részben vagy majdnem egészben feledésbe ment. Az emberi tudás szövésében az élénk, gyermeki észrevétel vékony szálai egy erősebb fonalba sodortatnak; a szövet eredeti finomságát elveszíti, de kárpotlásul tartósságot nyer. Így történt ez itt is.

Az assyr nyelvben csak még a párosnak kettősszáma az, a mi előjön: a kettős egynéhány emberi testrészt szavára szorítkozik. Az assyr dualis alakját $\aleph +$ vagy $\aleph =$ ($\aleph +$) rag képzi, ezen hosszú *a* a sémi kettős eredeti jele, s csatlakoznak azok, kik azt hiszik, hogy a kultöbbses tárgyesetének *au* ragjából származott volna a kettős alakja, mintha a kettősnek a többesszám tárgyesete megszűnését be kellett volna várnia; ez állítás ellenkezik a kettős elismert régiségével.

Az aethiop nyelvben e szóban „kele'ê“*) (= 𐩧𐩢𐩨𐩪) látunk

*) A tigré nyelvben „killé.“

kettősszám-alakot; a „dédé“ szóban (= két ajtó דֶּדֶד־) is a kettős alakját látja Dillmann, s nem ok nélkül.

A kettős az árámi nyelvek körében is eléjön. A bibliai cháld-ban a kettős „ain“ szótag képzí, mely é be is összevonható, p. o. תַּרְיִן „kettő.“ Ebben a szóban מֵאַתָּן „két száz“ a szokásos ai kettőshang helyett hosszú a áll, mely, mint fentebb láttuk, a kettős eredeti jele.

A syrben a kettős alakját csak négy szóban találjuk, ú. m. e következőkben: תַּרְיִן, תַּרְתִּין, תַּרְתִּין és מֵעֲרִין („kettő“, „két száz“, „Aegyptom“).

A héber nyelvben csak bizonyos főnevek képeznek kettőst; a melléknév, ige, névmás nem fordul elé kettősben. A kettős-képzője ם =, melynek, leginkább a személyneveknél, egy pár ritkább alakját is találjuk, így דָּתָן (Királyok 2-ik k. 6. f. 13. v.) דָּתָן (helyett „fores“, עֲנִים. Még következő kettősalakok említendők meg; שְׁנִים „kettő“; הָלֹאִי a vég ם kihagyásával „kettős ablak.“ Az előbb említett két példában az ai é-re való összevonását látjuk.

Az új arab nyelvben a kettős csupán csak a névszónál fordul elé, s en szótagra változott.

A kettőst illetőleg a sémi nyelvekben ugyanazt látjuk, mit az indogermán nyelvek példái mutatnak. A szanszkrit nyelv névszavánál és igéjénél egyaránt bír kettősszámmal; a zend nyelvben már ritka ige képzí kettősét, mely azonban a névszónál nem szűnt meg; gyakran előfordulók számviszony lenni. A páli nyelv csak annyit bír belőle, mennyit a latin nyelv, t. i. maradványát két szóban (duo, ambo); a prâkritban egészen hiányzik. A góth nyelvben, ellenkezőlőg az éjszaki sémi nyelvekkel, épen csak az ige bír kettősszámmal.

Az ó-arabban, mint mondók, ige, névmás, névszó, melléknév, egyformán bírnak kettős alakkal. A személyesnévmás kettősalakjai: أَنْتَ, هُمَا; az ige perfectuma a két nem szerint következő dualisalakokat fejtett ki: قَتَلَا (3 h. n. sz.), قَتَلْتَا (3 n. n. sz.); az imperfectum dualisa: تَقْتُلَانِ stb. A névszó kettősét اَيْن szótag képzí, mely a nunatiótól megfosztott szóhoz járúl; a sajátítóban és tárgyesetben اَيْنِ szótagra változott, p. o. رَجُلَيْنِ رَجُلَانِ.

A kettősben és különbbesben egyiránt a sémi esetragozás két

sarkalatos esetét látjuk, úgymint a név- és tárgyesetet („casus rectus“ és „casus obliquus“).

Valamint a héber többesszám nem az arab „casus rectus“, hanem a „casus obliquus“ többesszámának felel meg, úgy kettőse is az utóbbival azonos. A kettőst a hosszú *a* hang fejezi ki, mintegy ellentétben a külöbbes hosszú *u* magánhangzójával. Az említett ׀ך, ׀ך alakok az eredetiek. Ilyen egyes παλαίωμα-t, itt-ott észrevett elavulmányt, a régi nyelv ritkaságait, őket megillető jogukba gondos nyelvhasznítás helyezi vissza.

Az új-arab *én*, nem különben, mint a héber ׀ך -, az ó-arab nyelv „casus obliquus“-ának felelnek meg.

A máltaiiban csak a névszó bír a kettős alakjával, p. o. idein „két kéz“ (tnein „kettő“). Személyesnévmásainak többesei közt „huma“ is előfordul, de ez itt, nem különben mint a maurok nyelvében, többesszámot tesz. Eredeti értelméhez azonban nem férhet kétség.

A marokoi nyelvben azon nyelvtények szerint, melyeket Dombay jeles hontársunk latinul írt nyelvtanában közölt, úgy látszik, hogy éppen nincs kettős.

A phoeniciai felírások mind eddig nem mutattak kettőst; de Vogüé a XXXVII-ik citiumi felírás e kifejezésében : מל׀ין דברס׀ים kettőstre gondolt, és pedig leginkább az *i* betű előfordulása az, mi e véleményre bírta; az *i* a többesszámban nem jeleltetvén, de Vogüé szerint valószínű, hogy itt azért áll, mert kettőshangot jelent, ú. m. a kettősszám diphthongusát. Derenbourg de Vogüé nézetét nem helyesli, s az *i* magánhangzót a *h* betű elváltozásának tartja. A *h* hetű a szó végén igen könnyen tűnhetvén-el, majd ׀, majd ׀ betűre változtatják; ez történt a כסך szó *h* betűjével is, mely a héberben ׀-re, az arabban és phoeniciaiban *jod*-ra változik. Így tanít Derenbourg.

A héber nyelvben, hol az igének, névmásnak nincs kettőse, az állítmány többesbe jön, p. o. ע׀ני תרא׀נה „az én szemem látni fog.“ Mikeas IV-ik f.-nek 11-dik versében a kettősben levő névszót egyesszámú állítmány előzi meg : ועתה נאספן עליך ג׀ים רבים : K. G. fordítása szerint : „Mert jól-lehet immár is sok pogánynépek gyűltek te ellened, kik ezt mondják : Immár elkárhoztatott, és szemeinkkel meglátjuk a Sion vesze-

delmét.“ Ide tartozik még Josua 2. f. 4-ik v. Abulfeda „Iszlam előtti történetének“ ذَكَرَ حَدَّ stb. című fejezetében egy helyén a kettősben levő alanyt h. n. e. sz. állítmány előzi meg: *ثُمَّ قَتَلَهُ اِثْنَانِ مِنْ اولادِهِ*. Az állítmány, mely h. n. kettőst követ, n. n. e. sz. is állhat. A *كِتَابُ اِخْبَارِ* című könyv 12-ik lapján *بَيْنَهُمَا* helyett áll.

A magyar nyelv az emberi páros testrészeket annyira egy egészt formálóknak tartja, hogy a páros testrész egyikét másika mellőzésével „félnek“ nevezi, p. o. „fél láb“, „fél kéz“, „fél szem“ stb.

VIII.

A gyűjtőszóknak két osztályát ismerjük, ú. m. 1) a hím-nemű, 2) a nőnemű gy. sz. osztályát. Ezen alaki osztályzat mellett még egy másik is van, mely az értelmet tartja szem előtt, ez is nem különben, mint az előbbeni kettős. Vannak gyűjtőszók, melyek nemiegyest is jelenthetnek, s mások, melyek kizárólag gyűjtők; az első osztályra példa قَوْمٌ „nép“, a másakra طَيْرٌ „madár“, „madarak.“ E kettő alakilag igen egyforma lehet, az értelem az, mi az egyiket másiktól elválasztja. A gyűjtőnevekről Abulfeda egy helyen azt mondja ¹⁾ *الامة الجماعة هو في اللفظ واحد وفي المعنى جمع*. Lássunk példát oly arab gyűjtőnevekre, melyek nem végződnek a nőnem jelébe, ilyenek: وَرَى „emberek“, طَيْرٌ „madarak“, جَمْعٌ „sokaság“, قَوْمٌ „nép“, خَلْقٌ „nép“ (emberek), حَيْلٌ „lovak“ és „lovakok“, حَافِرٌ, de Goeje szerint „nomen collectivum, quod comprehendit equos, jumenta, mulos et asinos²⁾“. Az itt elősorolt gyűjtőnevek közt طَيْرٌ „madár“, „madarak“; خَلْقٌ soha nem jelenthet konkrét értelmű nemiegyest, hanem mindig abstractiót „az, a mi teremtvé van“, „res creatae“ (creaturae), „emberek“ stb. Azon gyűjtőszók, melyek nemiegyesből lettek, kettőt jelenthetnek; azok azonban, melyek elvont szókból támadtak, csupán csak gyűjtők lehetnek. Az első osztályhoz tartoznak a részesülők, a másikhöz a

¹⁾ H. a. J. az V-ik k. elején.

²⁾ Liber expugnationis Regionum, p. 29.

névimódok. ⁹רָרִי-hoz hozzájárulhat a nőnem jele, mely alkalmas az abstractio kifejezésére. Lássunk még több a nőnem végzetével bíró szokat, ilyenek: ⁹فَرْقَة, ⁹شَيْعَة, ⁹خَاصَّة, „פְּרָתִים“, ⁹עֲמָה, ⁹עֲצָה, ⁹גִּמָּה, ⁹חֶמֶה stb. L. ö. h. v. e két görög gyűjtőnevet: ἡ ἴππος (τὸ ἵππικόν mellett), ἡ καμηλος. Valamint جمع جماعه-tól az alakra nézve különbözik, úgy különbözik ⁹وَعَسْكَرٌ ⁹وَأَبْلٌ مَلَاء-⁹tól az értelemre nézve.

A héber nyelvben is ugyanaz a kettős osztályzat fordul elő, melyet az arabban feltaláltunk; ⁹מָלֵא, ⁹גָּדַד, ⁹מָקוּה, ⁹חֵל, ⁹עָדָר, ⁹עָם, himnemű alakban eléforduló gyűjtőszók, míg ⁹עֵץ, „fa“, ⁹עֵין mellett, ⁹נֹמֶה, ⁹דְּמָעָה, ⁹עֲצָה, ⁹מִגְמָה, ⁹אֲרָה, ⁹אִיבָה, ⁹וּשְׁבָה, ⁹אֲרָה, ⁹גּוּלָה, ⁹אֲנֹדָה nőnemben jönnek.

A Targumimok nyelvéből elég legyen a גִּית (גִּת) szót idéznem.

A syr nyelvben ide tartozó szók: gudo, ⁹רַבְשָׁא „lovak“, ⁹בִּקְרָא „marhák“, ⁹עֲנָ „juhok“, ⁹רַחֲשָׁא „férges“, ⁹רַמְמָא „árok“. Amira syr nyelvész nyelvtana 95-ik lapján még e két szót említi: ⁹טִירָא és ⁹בַּעִירָא; ⁹אֲנִשָׁא „sáskák“. Ezen szók a többesszám jelét kapják, melyet a syr nyelvben „ribui“-nak hívnak (= „augmentum“). Ezen gyűjtőnevek állítmánya hol többesben, hol egyesben áll; az utóbbi szó szerkezetre szolgáljon például: ⁹עֲנָ שְׁמַעָא קִלָּה „a juhok hallja hangját“ („hallják hangját“ helyett).

Míg a részesülőkben eredt gyűjtőszókban a nőnem végzete pleonasmusnak nem tartható (p. o. ⁹וּשְׁבָה-ben), addig a névimódokból eredt gyűjtőszók végzete nem egyéb pleonasmusnál, p. o. ⁹جَمَاعَة-ban.

Némely gyűjtőnév metaphorának köszöni léteét, ilyen ⁹חֵל, mely eredetileg erőt jelentett, átvitt értelemben sereget tesz (Dan. 3, 20. 4, 32). L. ö. h. v. a latin „vis“ szót. Szépen mondja Jean Paul a nyelvről, hogy az „ein Wörterbuch verblichener Metaphern.“

*) ⁹דְּמָעָה a nemiegyes (⁹דְּמָעָה, ⁹דְּמָעָה „egy köny.“ Ezen érdekes példa mutatja, hogy a rokonnyelvek hasonló eszközeiket néha ellenkező célok elérésére használják; míg ⁹דְּמָעָה „könyek“, addig ⁹דְּמָעָה „egy köny.“ Különbösen magában a héberben vagy arabban is két ellentétes célra szolgálhat egy és ugyanazon eszköz, p. o. ⁹אֲנִי „egy hajó“, ⁹דְּמָעָה „könyek“ stb.

Ezután következnek a kettőstöbbesek. Kettőstöbbes háromféle van, ú. m. 1) két kültöbbesből, 2) két beltöbbesből álló, 3) elegytöbbes.

A himjári felírások valamelyikében egy ily alak fordul elő: **אלהתי**; a következő sor **ואלהי ואלהתי** szokat tartalmazza. Ezen szók mind az **אלה** szóra mutatnak vissza, s úgy tekintendők, mint a többesszám „status constructus“-ai. Az **אלהתי** st. c. egy **אלהתי** alakú „status absolutus“-hoz vezet vissza. Ez alak az úgynevezett kettőstöbbes rovata alá esik, s azon osztályhoz tartozik, melyhez következő többesek tartoznak: **במית** (במה), **מראשותי שאול**. A st. c. eléforduló **מים** alak **מימי** félreismerésén alapszik; a birtokragozott alak **מימי**, **מימין**, **מימיהם**. A héber nőnemű szók kültöbbesei birtokragoztatván, az első személy bírt dolgai következő alakot kapnak: **מסותי**, **מלכותי** stb. Itt a hímnemű birtokragozott szó analogiája a nőnemű birtokragozást megtévesztette. A mándaei nyelvben még az egyesszámban álló névszó is, a többes ragjait kapja. Ezen példákban két hímnemű többes egyesítését láttuk; a tigré nyelvben két nőnemű többes egyesítetik a már említett példában: ab-ot-atsche „atyák“, további például szolgáljon 'anf-ót-át „orrok“, gan-ót-át „idegenek.“

Kettős beltöbbes **أَيَادٍ**, mely az **أَيْدٍ** belt. vezet vissza, egyes száma **يَدٍ** „kéz.“

Lássunk elegytöbbeseket: **فُتُوحَاتٍ** „több tartomány többszörös meghódítása“, **فُتُوحٍ** „egy tartomány többszörös meghódítása“, p. o. **فُتُوحٍ مِصْرَ** „Aegyptom többszörös meghódítása.“ Ezen elegytöbbes oka a fogalom kiterjedésében rejlik, e mellett van még egy másik ok is, mely elegytöbbest eredményez, s ez a fogalom megváltozásának kijelentése, p. o. **بُيُوتٍ** „házak“, **بُيُوتَاتٍ** „családok“ (**بَيْتٍ** „ház“ és „család“).

Az arab nyelvből nyert tanúságot alkalmazzuk már most a **בְּמִית** szóra; **בְּמִית** „magas helyek“, „magaslat“, igen ritkán „sir-hant.“ Ezen ritka eset eléfordulásánál az érthetőség bizonyos külső jelt kíván, mely jelentse, hogy a szó nem közönséges értelmében vétetik. A kültöbbes *im* végzete nőnemű többesben álló szónál alkalmas eszköz a különböző értelem kifejezésére, innét eredt **בְּמִית**.

מראשות egy használatban volt **מראשה** alaknak kültöbbese, mely alak később csak mint személynév fordult elé. E nőnemű **מראשה** neutrum értelmű; a neutrumot a sémi nyelvekben, mint tudva van, és már említve volt, nőnemű alak jelenti. A **מראשה** szó értelme azon tér lehetett, mely valakinek fejét, vagy valaminek felső részét, hegyét közvetlen keríti (ad caput). E nőnemű egyesszám-alak utóbb nőnemű kültöbbesbe tétetett. A görög is szereti neutrumát többesszámba tenni, mely a mondat szerkezetben egyesszámú igével hozatik kapcsolatba, p. o. *πὼς ταῦτα παύσεται*; „hogy fog ez végződni?” *ἀδυνατῶ ἐστὶν ἀποφυγεῖν* „lehetetlen elfutni” („impossibile est fugam capere”). A **מראשות** nőnemű kültöbbesnek *im* raggal való ellátása azon teljes értelem után való vágyból eredt, melynek nem elég a legszükségesebbet elmondani. Itt az *im* szótag kifejezi, hogy a kiterjedés nem egyoldalú, hanem az egész környéket magában foglalja. A szóló gondolatát teljesen kifejtette, abból mit se hallgatott el. Még megjegyzendő, hogy a kettős alakja is összetehető a többes alakjával, p. o. *הַמַּתִּים* „két köfal”, *أَصُولَانِ* (belsőbbes + kettős) „a tudomány két alapja, a hittan és a jog.” A **ברכות** tálmudi tractatus ötödik fejezetében előforduló **ברשינין** alak szinte kettős többest mutat.

Ezután következik a kiterjedés többese, mely — mint láttuk — három osztályra oszlik, ú. m. 1) a téri, 2) az időben való, 3) a fogalmi kiterjedés osztályára.

Böttcher több példát hoz fel annak bebizonyítására, hogy a görög és római nyelv is bír kiterjedést jelentő többessel. Lássuk a példákat a hármaz osztály szerint; téri kiterjedést jelentő többesek: *δῶματα, λέκτρα, μέγαρα* „nagy szoba”, „palota”, *πρόθυρα* „házpítvar”, *Αἴθροι Θῆβαι* stb.; coeli, aequora, templa, ora, colla, aedes, flores, moenia, castra, scalae, tenebrae, sordes, aquae magnae, cervices, stb. Időben való kiterjedést jelentenek következő görög és római többesek: *νύκτες, γάμοι, ταφαί, τὰ Διονύσια* stb.; induviae, feriae, nundinae, nuptiae, Idus, Calendae, Saturnalia. Fogalmi kiterjedést jelentenek *ἔχθρα, μίσση, φιλιαια*; inimicitiae, facetiae, insidiae, deliciae stb.

Ezechiél proféta az, ki a kiterjedés többesét leggyakrabban használja; az elvmondatok írói is szeretik ez alakot, mint a hogy a példabeszédek könyvéből megláthatjuk. Lássuk azon héber példákat, melyek az első osztályhoz tartoznak, ilyenek: 1) **אָהר** névmás-

rag előtt, תחתיו, קדמות, לעמות, סביבות, יחדיו, בינות ביג', rag előtt, תחתיו, קדמות, לעמות, סביבות, יחדיו, בינות ביג', תחתיות, תחתיות, מעמקים, סתרים. Ezek általános térvizonyokat jelentenek. 2) שמם „ég“ (eredetileg „supera“), רמות, ראמות, „magasság“, פנים „szeglet“, ימים stb. Ezek a légkör, a mindenség és tájék kiterjedését jelentik. 3) מחנות, במות, „tábor“, מקדשים, במוות, p. o. מן שבני עליון „a templom szentélye“, ezek a lakás kiterjedését jelentik. 4) אחרים, פנים stb. ezek a test részeinek kiterjedését fejezik ki, l. ö. h. v. τὰ στήθια, τὰ ὦτα, τὰ πρῶσωπα; cervices, fauces, artus, exta, intestina, praecordia. 5) מקהלים, הפתילים, כל מלבישי stb. ezek azt jelentvén, hogy a tér teljesen kitöltetett, azt, a mi egész és teljes, fejezik ki, így p. o. בשרים „az egész test.“ Böttcher volt az, ki ezen alosztályokat észrevette, és felállította; ezen öt alosztályhoz még egy hatodikat is hozzászámít, melynek ide tartozását nem ismerhetem el. E hatodik alosztályban nem a kiterjedést, hanem a részek tekintetbe vételét látom, s ezért résztöbbsesnek tartom, melyről még alább lesz szó. A mi az időben való kiterjedést jelentő többest illeti, ezt Böttcher három alosztályba osztályozta. Az első alosztályba tartozó többesek azt jelentik, a mi maradólaga hallatik, p. o. בדים „βαττολογία“, חרפות, „állandó gúny és gyalázat“, בלמות, דהרות, שריקות, „fűtyölés.“ A második alosztályba tartozók azt jelentik, a mi maradólaga látható, a mi állapot. Ide tartozó többesek: אתנים, בחורים, נעורים, נעורים, כלילות, בתולים, זקונים, עלומי, נעורות, „mátkaság“ st. c.-ban „gyermektelenség“, מוצאות, „eredet“, שנות, „álom“, נדורים, תנומות, „hánykódás.“ A harmadik alosztályba a maradólaga látható és érezhető, leginkább a fáradságos munkásság tartozik, p. o. קשרים „többszörös kötés“, דישור, „elválás“, שלחים, מדוהים, „szemle“, שפמים, כפרים, „a kiengesztelés ünnepe“, מוצאות, „szerelem“, פתחים, מלאים, „intaglio munka“, צעזעים, „képfaragás“ stb.

A fogalmi kiterjedést jelentő többesek két alosztályra oszlanak. Az első alosztály azon fogalmakat jelenti, melyek a léleknek örömet, ijedséget vagy csodálatot okoznak, ilyenek: אשרי, אשרי, חמדות, מעדנות, מעדנים, ענבים, „kedvesség“, „szerelem“, ירדות, „szeretetreméltóság“, רחמים, „könyörület“, כעסים, „ira“ (a k. II. k. 23-ik f. 26-ik v.-ben stb.) מסכת ברכות (ד' ז')-ban egy szép és szokott imádság e két utóbb említett kultöbbszt magában foglalja, az ide vágó mondat így hangzik: יהי רצון מלפני שיכבש רחמי: „Legyen úgy a te akaratod Istenem! hogy kegyelmed

méltó haragodat túlnyomja. „תועפות אונים“, „fáradhatlanság“, „בנות, רעים, פלאות, פלאים, רעים“ oly többesek, melyek csodálkozást okoznak. A másik alosztály részesülőkkel képzett többesalakokat foglal magában, p. o. „בגדות“, „csalás“, „בגדים“, ugyanaz; „הולל“, „döre“, „הוללות“, „döreség“, „הבלים“, „összekötés“, „תקעים“, „kezeség“ és még több ide tartozó népies kitétel.

Ezután jön a species különbségét jelentő többes. A kültöbbesben álló névszó néha a nem különböző fajait jelenti, így p. o. a magyar nyelvben „füvek“ különböző füveket jelent, „pénzek“ = „különböző pénzfajok.“ Mózes 2. k. 30. f. 34-ik v.-ben előjövő „סמים“, „különböző fűszerszfajok.“ K. G. e verset jól fordítja így: „Monda ismét az Úr Mózesnek: végy fűszszereket“ stb.

Ezután jön a concret értelemmel bíró kültöbbes. Itt Böttcher négy alosztályt különböztet meg. Úgy az abstractképzés, mint a hím és nőnemű kültöbbes concret értelemmel bírhat. Abstractképzés concret értelemmel: „קודעת, מהדלת“, „tisztelendő ismerős“, „ספרת, személynév, עמית“ eredetileg „község“, később „embertárs.“ Az arab-

ban ide tartozó szó „خليفة“, „Chalif“, „علامة“, „igen nagy tudós“ stb. A kültöbbesek első ide tartozó alosztálya a távoli és még homályosan látott tárgyat jelenti, p. o. „רננים“, „struczyúk“, „בדים“, „csevegés“, „csevegő“, „hazug.“ A második alosztály a tisztelettel szemlélt tárgyat jelenti, p. o. „צרפים“, „ötvös“, „הרקרים“, „kenőcskeverő.“ A harmadik alosztályhoz a félelemmel szemlélt „איבי“ ellenség és „משלמות“ („boszúállás“) személynév tartoznak. A negyedik alosztály a „plur. excellentiae“-t foglalja magában. A zsidó nyelvtanítók ezen többest „הפחותה“nak nevezik („pluralis virium“, „pl. virtutum“); „pluralis excellentiae“, „pluralis majestaticus“ újabb elnevezések (még a „pluralis potentiae“ név megjegyzendő). Ide tartozó kültöbbesek: „עשתרת, עשתרות, תרפים“, — „עשתרת, אלהים“, „בעלים, אדנים, אלהים“, „קדשים“. Ezen többesalakok a polytheismus idejéből származtak át a későbbi időkre. Az ilyen alakok nehezen szoríthatók ki a népnyelvből, a monotheismus nem is vette üldözöbe, hanem a bennök rejlő értelmet a nagy, az erős, a hatalmas (الله تعالى) értelmével cserélte fel. A Genesis 4-ik f.-nek 26-ik verse: „ולשת גם-הוא ילד-בן“ K. G. fordítása szerint: „Sethnek is lön fja, kit nevezte Enosnak: akkor kezdetett az Úrnak neve segítségül hivatni.“ E vers utolsó része így fordítandó:

„akkor kezdetett Jehova neve hivatni.“ A Genesis 2-ik, 3-ik fejezetében gyakran előforduló יהוה אלהים nevezésben a népies fogalmat a monotheismus Istenről való fenséges fogalma mellett látjuk. Ezen egymás melletti használatból eredt az אלהים szó későbbi értelme, mint „pluralis majestatis.“ יהוה אלהים mellett úgy tetszett, mint ennek attribútuma. אלהי árami befolyás alatt támadt a későbbi bibliai nyelven. יהוה אלהים mellett használatban levén, e kettő közt való megkülönböztetés mintegy kínálta magát. אלהים-ban a népetymologia az אל gyökszót megtalálta, s így lett אלהים a népöntudatban, vagy legalább a tudósok agyában מדת דרין. Jehova nem mint a büntető, hanem mint a kegyelmes Isten (מדת הרחמים) imádatott. Így találjuk ezt a többi közt רש"י magyarázataiban.

A syr באדוני ימא אנה, p. o. אלהי אדני, az Úrra esküszöm.

Az aethiops nyelv „plur. majestaticus“-ára nézve érdekes az, a mit Ewald „ueber eine zweite Sammlung aethiopischer Handschriften in Tübingen“ czímű értekezése végén egy jegyzetben mond: „Ich bemerke bei dieser Gelegenheit, dasz *amlák*, welches jetzt im aethiopischen nichts als Gott bedeutet, ursprünglich eine Pluralbildung ist und soviel als Mächtige oder Herren bedeuten musz; es entspricht also insofern ganz dem אלהים und stammt gleich diesem aus dem Heidenthume; daher neben ihm noch als bestimmterer Name des wahren Gottes *egziabchaer* erscheint, wie יהוה neben אלהים.

A Mózes 2-ik k. 28-ik f. 4-ik versében előforduló ואבנט helyett a cháld magyarázat המניין szót tartalmaz; ez alakra nézve Levy következő megjegyzését helyesnek találom: „die Pl. Form scheint deshalb hier genommen um die Halacha anzudeuten, dass der Gürtel des hohen Priesters sich unterschieden habe von denen der gewöhnlichen Priester.“

A tigré nyelv a most említett concret értelemmel bíró kültöbbesekhez hasonló nyelvtüneményt mutat, *asker* „sereg“ és „katona“ (az arabban *عسكر*).

Ezután következik a résztöbbes (pluralis partitivus). Egykét szónál a kültöbbes alakja egy egésznek részeit jelenti, ez a résztöbbes. Ide tartozó példák: פנינים „gyöngysor“, כספים „ezüst darabok“ („pénzdarabok“), עצים „fadarabok“, בשרים „a hús részei“, מטרות „az esőcseppek“, נקדים „αλλυρίς“, דמים „kiontott vér“

tulajdonkép „vércseppék“, מים „viz“ (מים רבים „sok vízessepp“), ענבים „búzaszemek“, שערס „árpaszemek“, במים „szőlőszemek“ (פסקא קרח קכא) ספרי דבי רב. (ענב „szőlő“). ban következő mondat áll: מן הענבים של חטים וענבים מן השמן, itt úgy „olajfa“ és „olajfagyümölcs“, זיתים annyi, mint az előbbiek többese, de jelentheti az olajfagyümölcs szemeit is.

Végül még az egyesszám kultöbbsét hozom fel. Olshausen helyesen emlékeztet אניה többesére; אני אניות „a kereskedő egyes hajói.“ A kereskedő hajóraját nem fog egyszerre szélnek bocsátni, — a kereskedést egyes hajók, de nem hajórajok tartják fenn.

GR. KUUN GÉZA.

NYELVÉSZETI APRÓSÁGOK, ÉSZREVÉTELEK, ÉS FEJTEGETÉSEK.

I.

1) Mennyire szükséges átalán a szók, különösen a helynevek fejtegetésében azoknak ősrégi alakját kinyomozni, ennek példájául álljon itt három fertőmelléki helynév — Boz, Hidegség, Hegykő — fejtegetésének kísérlete.

α) *Booz*, kiejtés szerint: Boz, maga a bodza szónak eredetibb alakja. Sándor István szerint a régieknél boz am. bodzafa (l. a M. Nyelv. N.-Szótárában boz alatt); a müncheni Codexben is: boz, am. sambucus, mire a helység német neve: Holling (Hohlunder köznyelven Holler, Holder, sambucus) is utalni látszik. — Alkalmilag megjegyezzük itt, hogy a helynevek különböző nyelveken való elnevezése nem egy esetben, a szó jelentésének megsejtésében irányadó*), v.ö. Nyulas (helység Moson megyében) = Joiss, szláv: zaicz = zajacz, nyúl. — Eperjes (Sáros m.) Fragopolis; Késmárk (Szepesben) egy 1338. okiratban forum Caseorum (Käsemark). — Vasvár = Eisenburg; Barátfalva (Moson megyei falu = Münchföfen (Mönchföfen). Püspöki (csallóközi helység) Bischdorf, és Trencsinben Bischkupszky; Szarvkő (falu Sopron m.) Hornstein; Büdöskút (f. Sopron m.) Stinkenbrunn; Kőhalom (Sopron m. falu) = Steinberg. — Így a Holling is a boz = bodza, tehát bodzás hely.

β) *Hidegség*: a Konth Miklós nádor által 1366. évben kiadott okiratban, mely a soproni levéltárban őriztetik, Hideg-séd, a hogy az ottani horvát lakosok ma is ejtik, míg a szó világosabb értelmének kedvéért a d-t g-vel felcserélő magyarok, Hidegség-et mon-

*) Lásd a Ny. Közl. VI. 351, 352. II. H. P.

danak. Azonban a Hidegséd-et eredetibb alaknak vevén fel, miután *sé, séd* Kresznerics szerint rivulus, fluentum, Bächlein Veszprém körül, s folyó víz Veszprém megyében, s e vidéken is, jelesül a széplaki határban, van egy *Séd* nevű folyó, s dülő; e feltevésre az által is jogosítottaknak érezzük magunkat, mert a nevezett helységen keresztül csakugyan a falu déli oldalán álló hegyből egy kis Séd (Hideg-séd) csurdogál le a Fertő lapályába. Ez értelmezésnek s a helység elnevezésének alapját én a falu déli oldalán álló hegyből csordogáló kis *Séd*-ben lelem.

γ) *Hegykő*, a Konth nádor imént említett levelében *Egki*; a csornai prépostság könyvtárában létező egy kézirat szerint, melyet Drinóczy György, csornai szerzeteskanonok, régi okiratok alapján „Böngészet Sopron vármegye leírása“-hoz cím alatt írt, *Eg-kü, Eg-kü, Ig-kü* alakban fordul elő, mire nézve a helynév alapértelmének kutatására nem a mai hegy = mons, hanem az *Ek, Eg, Ik, Ig* alakból lehet, és kell kiindulni. E szerint e helynév nyilván összetett az *ek, eg, ig, és kü* szóból, mely utóbbi világos, hogy am. kő, lapis, Stein, mely megvan e hely német Heilig-stein Heiligen-stein nevében. De hát mit jelent az *ek, ik* vagy *eg, ig*? az említett kézirat szerzője azt tartja, hogy az *Ig-kő* az őskorban egy *így* nevezett kő vagy bálvány lehet, mely körül a pogány nép szertartásait végzé, honnét azután a falu is neveztetett volna.

Az *ek* vagy *ik* az *Ek-ki, Ek-kü (Hegykő)*-ben valószínűleg azonos az *Ik-va (Ik-va)* Sopron megyében szinte e vidéken folydogáló patak nevével (l. ezt Kresznericsnél), mely, mint a *Zagy-va, Zsit-va, Lend-va, Bit-va, Csor-va* (csorvási pusztán folyó ér) szókban, *Ek* vagy *ik* eret folyót (va) jelent, a *zirjän va, finn vuo flumen* jelentésű levén, s milyek a vogulok földén is vannak: a *Losz-va, Szosz-va, Szin-va* folyók nevei (l. Magy. Akad. Ért. 1859-ről 4. füz. 395. l. *).

A falu német elnevezésében (Heiligenstein) az *Ek* vagy *Ik* heilig, szent szóval adatván, utána néztem rokon nyelveinkben, ha az *Ek-kü* vagy *Ik-kü* nem tesz-e annyit, mint Heilig-stein, azaz Szent-kő, mi az imádás tárgyára (a Drinóczy által sejtett bálvány-

*) Igen becses adatot nyújt szerző az *eg-kü*, most *hegy-kő* helynévvel az *egy-ház* szó megfejtésére is. Hogy *egy ház* nem = una domus, az világos; de ha *egy-kő* = heiligstein, tehát *egy-ház* = sancta domus, s az *ik-va* = sanctus fluvius. H. P.

köre) vonatkoznék? de ennek nyomára mindeddig nem találtam. Többire ily elnevezések találtak a finnben: Pyhä joki (szent folyó), Pyhä järvi (szent tó), miszerint Hegy-kő annyi volna, mint Szent-kő = Pyhä-kivi = Heiligstein*).

2) Béketürés, béketűrő a régi békeséges türés, békeséges türő helyett akkor jött divatba, mikor a sesquipedalis alkalmatosság helyett a rövidebb alkalom kapott lábra; s felvétellett minden kritika nélkül a M. Nyelv N.-Szótárába is. Ugyanis a béketürés, béketűrő azon összetett szók osztályába tartozik, melybe a favágás favágó, húsevés húsevő, bűnbánás bűnbánó, pénzverés pénzverő stb., melyekben az igenév az ige átható értelmét megtartva, van a cselekvés tárgyát jelentő szóval összekötve, miszerint favágás am. fát vágás, favágó am. fát vágó stb. Ehhez képest a béketürés annyi volna, mint békét türés, béketűrő, mint békét türő.

Minthogy azonban a béke fogalmára nézve a türés cselekvésének tárgya nem lehet, s a két érintett szóban nem is az, hanem a türés modalitása szándékolttatik kifejeztetni, a régi békeséges türés, békeséges türő helyett mindjárt kezdetben békestürést és békestűrőt kell vala a nyelvkovácsnak alkotnia, mely azután oly összetétel levén, mint a bőköltő, roszevő, t. i. tulajdonságnév dolognévvel, helyesen fejezé vala ki a békesen türés módját.

II.

A *ság, ség* főnév-képzőről.

E képzőről nyelvészeink így szólnak: E képzőnek ség formája a régiebb, s még a XV-ik században is így írtak: gazdag-ség-ü, magas-ség-ü, drágálatos-ség-ü, ámbár szaporodás nélkül e származékok már akkor is így irattak: gazdagság, magasság, drágálatosság (Révai Antiquit. 1, 95. utána Csató Pál Nyelvtud. Pályamunkák 1. köt. 87. lap), s a használatából megsejthető bőség (copia, abundantia), értelmét adták neki.

A M. Nyelv N.-Szótárának írói így elemzik: Eredeti alakban ség, minthogy a régiek vastaghangú szók után is így használták: „Melotosnak kedig minden kazdagségü városit kivivá, és meg törő minden magasségü városokat.“ Bécsi Cod. Judit 1. Ebből kiindulva

*) Vesd össze a Ny. Közlem. VI. 358. stb. II. H. P. 300. 1897. 12. 20. 1898.

úgy vélekedünk, hogy összetett szó az *es* (és) és *eg* elemekből, eredetileg *es-eg* vagy *és-eg* (l. N.-Szótár 1. köt. 127. l.).

Ezeken kívül mások is vannak, kik összetett szónak tartják.

Nyelveinkben keresvén eziránt eligazodást, úgy tudjuk, hogy a magyar *ság*, *ség*-nek a szuomiban *uute*, *yyte* felel meg: *vapaus* (*vapa-ute*) szabadság, *koreus* (*kore-ute*) dicsőség, *viisaus* (*viisa-ute*) bölcsesség, *kauneus* (*kaune-ute*) szépség, *hyvyw* (*hyv-yyte*) jószág, *ihmisyyv* (*ihmis-yyte*) emberség, *hempeyw* (*hempe-yyte*) lágytság, *sze-lidség*, a *vapaa* szabad, *korea* dicső, *viisas* bölcs, *kaunis* szép, *hyvä* jó, *ihminen* (ihmise) ember; *hempä* lágy, *gyöngö* tőszókból (l. Finn Nyelvtan Pest 1859. 59. l. és Suomalainen ja Ruotsalainen Sana-kirja-Helsingissä 1866. VII. l., hol megjegyeztetik, hogy az *us*, *ys* (*ute*, *yte* a svéd *het*, p. o. *vekhet* = *ném*, *heit*, *keit-nak*, p. o. *weich-heit* felel meg).

A finn: *uute*, *yyte* képző a *vogulban* is *ut*, mely a legszabadban járúl mindenféle szóhoz, p. o. *kitne* kérdő, *kitneut* vagy *kitnut* kérdés, *tämlye* ilyen, *tämlyeut* ilyenység.

A lappban *vuot*, *vuotta* alakban fordul elő.

A cseremiszen *a'* (*ah*): p. o. *jugda'* fényesség (*jugyd* fényes), *pemda'* sötétség (*pemyd* sötét), *kurda* keserűség (*kuryd* keserű), *kyyza* vastagság (*kyyz* vastag), *kuzja'* hosszúság (*kuzj* hosszú).

Előttünk állnak e szerint a *ság* *ség* képzőnek megfelelő alakok nyelveinkből: *a'* *ah*, *ut*, *uute*, *yyte*, s velök egyező svéd *hed*, *ném. heit*, *keit*, melyek mind a finn *kunta* (complexus collectio) szóban lelik magyarázatukat, mely maga is csak összetételben használatos: *seura-kunta* társaság, *maa-kunta* ország, *kansa-kunta* népség stb.

Értelményre, s használatra nézve ez világos; de termetre nézve, hogyan állottak elő a testes *kunta*-ból a *vuotta*, *uute*, *yyte*, *ut* és *ah* alakok? azon módon, mint a képzők általán önálló s jelentéssel bíró szókból (v. ö. *it* = *tesz*) elköpás által: *kunta* (a *kunt* vagy *kut* gyökből, melyből a *jakut* *kutun*, *kutaban*, *kutarabun* vereinigen, *kutaru* vereinigt) = *kutta*-ból lett *vuotta*, *uute*, *yyte*, *ut*, *ah* *a'*.

A mi több, ugyan ebből, a mássalhangzók közt tapasztalható váltakozás útján, lett a magyar *söt* (*kut*, *vuot* = *söt*) vielmehr, sogar, immo, sajátlag complexus m. igehatározó is, mely ezen alakban átvetve az *ast-ul*, *est-ul*, *ost-ul*, *öst-ül* (= *ast-val* vereinigt *mit*), p. o. *apj-ost-ul* vereinigt (*ost mit*, *ul vele*) dem Vater tömegesítő névrág-

ban maig él nyelvünkben; de hajdan sóg alakban is járt (v. ö. ismét = ismég, Hidegséd = Hidegség, sed = seg vagy segg, latin sedes, Gesäss), s melléje sorakozik a ság, ség népképző szinte tömegesítő (complexus, collectio) értelemmel. A ság-nak mellékformája so (sag, sah, soh) élni látszik a finn puoli-so-ban, mi am. feleség, s a mandsu sa képzőben, p. o. andacha vendég, andacha-sa vendégség; sakda öreg, sakda-sa öregség, irgen nép, irgen-se népség, agu úr, agu-se uraság (l. Lingvae mandschudicae Institutiones Kaulentöl. Ratisbonae 1854. 24. l.).

III.

só, ső.

Összeállítván a magyar nyelv só, ső végzetű sorszámain,

magyar :	szürjen :	jakut :	mordvin :	osztják :
el-ső				
al-ső	uu-sa (uu = infra poly-sa situm)			
fel-ső	vyy-sa (vyy = quod vyly-sa supra est)	üszä-ghi (üszä fel)		
középső		orto-ku (orto Mitte)		
utol-ső			mäil-cze (mäil után)	
kül-ső				
bel-ső				
hátsó		känni-kü (kalin Hinterseite)		
túl-ső				
innen-ső				
szél-ső				
vég-ső				
közbül-ső				
kelet-ső	asuvyy-sa (orientalis)			
nyugat-ső	lunvyy-sa (australis)			
éjszak-ső				
földal-ső	posmuu-sa			

Ily képzés a jakutban: arghangu (argha nyugat), kotoghu (khotu éjszak, Nord); a mordvinban: ikeleze első; mäjleze (mäjł után), inenceze legidősb; versenceze legifjabb; finnben: ensimäinen (ensimäise), toinen (toise), käskimäinen (käskimäise) középső.

Összevetvén, a só, ső képzővel alkotott magyar szokat nyelveinkben, úgy találjuk, hogy a magyar első, legelső a szürjenben medvod-zja, a mordvinban: első = ikele-cze, az osztyákban: od-eng, ol-eng (Versuch einer Ostjakisch. Gramm. St. Petersburg 1849. 37. l.); szürjén: uu-sa, uly-sa (uu = infra positum l. Elementa Gramm. Syrjaenae, melyet Castrén adott, 43. l.); vyy-sa, vyly-sa = felső (vyy quod supra est); mordvin: ikele-cze = első, mäjle-cze mögülső, hátsó (mäjł után, mögött, l. M. Nyelvészet Hunfalvytól); jakut: üszechü első, allara-ghu alsó, orto-ghu középső (orto közép, l. über die Sprache der Jakuten Bothlinktől. St. Petersburg 1851. 156. l.). Kitétszik, hogy a só, ső magyar képzővel a szürjén zja, a mordvin cze, szürjén sa, jakut ghu, ghü; osztyák eng termetre tekintve azonosak.

A magyarban e képző főleg e szokat eresztí:

első	belső	szélső
utolsó	külső	végső
alsó	középső	közbülső
felső	túlsó	hátúlsó
	innenső,	

melyekre nézve, tekintve az utolsó, hátúlsó, közbülső, innenső szokat, azt következtethetni, hogy az első, alsó, felső, belső, külső, szélső a képző értelménél fogva eredetileg elől-ső, alól-ső, felül-ső, belül-ső, kívül- (kívül)-ső, szélül-ső, túlsó, távul-só alakokban jelentek meg, a mint az első régi nyelvmélekekben előlső alakban elő is fordul.

De rokon nyelveinkben e képző szereplése tágasabb térben mozog, ugyanis a szürjén asuvyy-sa am. kelet-ső, keleti orientalis, lunvyy-sa éjszaksó australis (l. Elementa Gramm. Syrjaenae Castréntől 143. l.); jakut: khotu-ghu éjszaki, éjszaksó; arghan-ghu nyugati, nyugatsó (argha nyugat = West); mordvin: inen-cze legidősb, versen-cze legifjabb.

Már minő eredetből indúlt ki a só, ső képző e számbeli viszony jelelésére? nehéz megmondani. Az első-nek megfelelő finn ensimäinen (ensimäise), úgy látszik, am. ensimaa = első hely (maa

föld, ország, mező, telek, hely), mire nézve a képző eredetét a finn *sia locus, spatium* (Stelle, Platz, Statt) szóban véljük fellelhetni; minek valószínűségét abból sejtjük, hogy a sorszámok *helyi* viszonyt fejeznek ki, t. i. a sorszámok a lények helyét (térbeli, átvitelesen időbeli viszonyát) összehasonlításban más hasonneművel, határozzák meg. Így az első (második, harmadik stb.) fa, az a fa, mely a más fához való tér viszonyában az alapszám által jelölt *helyen* áll.

Hogy a sorszámok érteményében a hasonlítás (*comparatio*) fogalma van kifejezve, mutatja a) az osztyákban szereplő *met*, cserémisz *mse*, ozmán *in̄gi* (m̄gi) *ki-met*, *hut-met*, *nyet-met*), mely megfelelőleg a magyar *leg*-nek, a szürjenben a hasonlítás legfőbb fokának jelölésére használtatik; p. o. *med-vod-zja* = leg el-ső; *med-bur* = leg-jobb (I. Elementa Gramm. Sürjenae 40. l.), melyből, úgy látszik, az *m* kieste után, támadtak az *ad*, *ed* sorszámok képzői; b) némileg a sorszámnevekhez tartozó első, alsó, utolsó, végső, szélső, hátulsó stb., melyek a superlativ *leg* képző által egyszerre a hasonlítás legfelső fokára emeltetnek: leg-elő, leg-utolsó stb.; c) hogy a kitüntető *ik*, éppen úgy, mint a hasonlítás közép fokán álló nevekhez, a sorszámokhoz járulván, azoknak értelmét szorosabban meghatározza: harmadik, negyedik, mint nagyobbik, kisebbik.

Többire megjegyzem még, hogy én a só, ső, és ad, ed, od, öd sorszámok képzőit egyeredetű, s azonos képzőknek sejttem (*s = d*), a) mert a sorszámok rendében, noha az első (elő-ső), mint több más nyelvben, eltér nyelvünkben is a rendes *d* (ad, ed, od, öd) ragozástól, mely a többi sorszámokban előfordul, a ső (só) képző ugyanazon helyi viszonyt jelöli, mely a *d* által jelöltetik; b) mert a ső-ső-nek megfelelő cserémisz *se*, finn *ise*, *as*, *äs*, jakut *isz*, *üsz*, ozmán *gi*, melyek e nyelvekben a sorszámok képzői, szorosan megfelelni látszanak a magyar *d* (ad, ed, od, öd) sorszámképzőnek, mit e nyelvek sorszámainak tábláján láthatni:

magyar:	vogul:	szürjén:	lapp:	szuomi:	jakut:
1. el-ső	szar, vagy aul	med-vod- zja		ensimäise	bir-isz
2. kett-ed más-od	kit-it mót	mü-öd	mubb ad mubbe	to ise	ikk-isz
3. harm-ad	kormit	körm-äd	gualm-ad	kolm-as	üsz-üsz
4. negy-ed	nel-it	njolj-ed	njälj-äd	nelj-äs	törd-üsz
100. száz-ad	szat-it	sjö-äd	szuodh-ad	sad-as	szüsz-isz.

ozman :	cseremisiz :	osztyák :
1. bir-indsi	perteri-se	od vagy odl, odeng
2. ik-indsi	ve-se	ki-met
3. ücs-indsi	kum-se	hut-med
4. dörd-indsi	nilim se	nyet-med
100. jüz-indsi	syde-zse	—

Végül megjegyezvén, hogy a cseremisiz se, ze (magyar só, só, szürjän isz, üsz) sorszámképző eredetibb alakjául m'se állítatik (Gramm. Tscherem. 19. l.), mely az osztyák met (kimet, hut med) képzővel azonos, a szürjénben a hasonlítás legfelsőbb fokát jelöli, világos, mely úton térhettek el egymástól ez egy forrásból származott képzők.

IV.

A t vagy II szereplése a magyar nyelvben.

A t sokféle serepet visel nyelvünkben.

I. Mint az igék múlt idejének ragja, p. o. vág-t-am, lát-ott, nyer-t, vet-ett; szintén így a török s jakutban a török múlt időképzője d, mely a magyar t-nek s vogul s-nek felel meg: tör. ol-d-um, magyar: vol-t-am, vogul: ol-s-em (u. o. 318. l.). A szuómi névmódban: sano-nut szólott, mondott; hol még is nut, nyt (kuol-nut, hol-t, käy-nyt, kel-t) alakban jön elő, mely a török mus, müs múlt idő ragának felel meg (l. Magy. Nyelvészet 1861. 171. l.); az esztben pedig a nud néha nd-vé is rövidül (l. Nyelvtud. Közlem. 1866. 5. sz. 2. füz. 265. l.). Az ugor nyelvcsoporthoz, mely két múltat tüntet fel, a II-ik múlt raga s = t, p. o. vogul: vau-s-em, vau-s-en, vau-s, tud-t-am, tud-t-ál, tud-ott (l. Reguly Antal Hagyományai Hunfalytól. Pest 1864. 312. l.); sőt ugyan e t, d szerepel, mint az igék múlt időbeli ragja, az árja nyelvekben is *).

E rag eredetét nyomozván híres Oxfordi felolvasásaiban Müller Miksa (Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Leipzig 1863. 195. l.) azt kérde: mikép hozhat csupasz t (te) egy pillanatban létre oly változást, miszerint az ich liebe szeretek igéből ich lieb-t-e szerettem, vagy az ángolban I love szeretek, i love-d szerettem legyen? s többszörös tapasztalás után feltevéen azt, hogy a

*) Vesd össze Ny. Közl. V. 257. stb. II. H. P.

nyelvtani végzetekben (ragok, képzőkben) független szóknak csupasz maradékai ismét fellelhetők, az ángolszászra visszamutató, s a szász és goth nyelvekkel rokon ángolból indulva, a góth imperfectumban keresi az eredeti compositiónak nyomait; s minthogy a góth nasjan nähren igének múltja

<i>Singularis :</i>	<i>Dualis :</i>	<i>Pluralis :</i>
nas-i da	nas-i-dida	nas-i-dêdum
nas-i-des	nas-i-dedet	nas-i-dedus
nas-i-da	—	nas-i-dêdum.

A kapcsoló mód múltja:

<i>Singularis :</i>	<i>Dualis :</i>	<i>Pluralis :</i>
nas-i-dêdjan	nas-i-dêdeiva	nas-i-dêdeivaa
nas-i-dêdeis	nas-i-dêdeits	nas-i-dêdeis
nas-i-dêdi	—	nas-i-dêdeina

mi az ángolban következőleg módosúl:

<i>Conjunctivus</i>			
<i>Singularis :</i>	<i>Pluralis :</i>	<i>Singularis :</i>	<i>Pluralis :</i>
ner-ë-de	ner-ë-don	ner-ë-de	ner-ë-don
ner-ë-dest	ner-ë-din	ner-ë-de	ner-ë-don
ner-ë de	ner-ë-don	ner-ê-de	ner-ë-don

mi helyett a németben ime forma divik:

nähr-t-e	nähretev	Conjunct. Singul.
nähr-t-est	nähr-tet	nährete stb.
nähr-t-e	nähr-ten	

A segéd ige ez alakját a thun (te-sz, török : it-mek), az ángolszászban leli, mely

az egyes-számban :	többszben :
dide	didon
didest	didon
dide	didon.

Az ángolszász *de* múlt időbeli ragnak (ner-e-de) a dide igével kevesbé belátható azonosságára nézve, további lehozás útján azt állítja, hogy egy eredeti ángolszász praeteritumnak így kelle hangzania :

Singularis:

ner-ë-dide
ner-ë-didest
ner-ë-dide

Pluralis:

ner-ë-didon
ner-ë-didon.

mi azután de, te-vé rövidült a mai angolban : *nered*, a németben : *nähr-ete*.

Ezután így zár Müller : tehát a perfectum te, d-je eredetileg maga a *thun* segédige, s *ich lieb-te*, am. *ich that lieben*.

Minthogy kérdés támasztathatik, folytatja Müller, hogyan képeztetett maga a *that* (angol : *did*, ófelnémet : *tete*, angolszász : *dide*), s hogyan öltethé a praeteritum jelentését, azt állítja, hogy a *dide*-ben a végzótag (*de*) nem csupa végzet, hanem a gyök, az első szótag pedig a gyöknek kettőztetése (*reduplicatio*). Tény, tudniillik, hogy a görög és szanszkrit nyelvekben az erős igék minden praeteritumai kettőztetés által képeztettek, a *reduplicatio* levén a fő eszköz, mely által a gyököknek igei jellem kölcsönözöttet. Az angolszász *de* gyök azonos a görög *τη* (*την*) s a szanszkrit *dha* gyökkel (a *dāhdami*-ben). E szerint az angolszász *dide* a szanszkrit *dadhan* (*ich setzte*) alaknak felelne meg.“

A magyar nyelvészek közül, a Révai értelmezésének alaposágán kételkedő Csató Pál volt az első, ki szinte ezen eredmény sejtelméhez jutott : „Egyszerűbb s közelebb volna talán e ragasztékot — ha csak ugyan származtatni kell — a *te-sz* ige, vagy az *ít* képzőtag gyökbetűjéből származtatni“, mondja ő a Nyelvtud. Pályamunkák 1-ső kötetének 61. lapján.

Ezt fogadják el a M. Nyelv N.-Szótárának írói is, s mint látszik, elég alaposan, mert a múlt csakugyan *factum*, *perfectum*, s az ige által jelentett cselekvés; mely elmúlt, *megvan téve*.

II. Ha jól sejtek, ugyanezen t képző szerepel az *at* s ennek magashangu párhuzamos mása *et* mint névképző az *ir-at*, *süt-et*, *üt-et*, kelet, nyugat-féle szókban is, melyek a cselekvés, szenvedés vagy állapot folyamatát jelentő (*nomina actionis*) írás, sütés, ütés, kelés, nyugvás szók mellett, melyek, mint *nomina acti*, praeteriti, a cselekvés, szenvedés v. állapot bevégeztét, végrehajtott mivoltát, eredményét, vagy tárgyát, lételét fejezik ki.

III. Ugyan e t szerepel az összetett *ít*, tájdivatosan *itt*, és *tat*, *tet* (*far-tat*, *kap-tat*, *kapat*) átható igék képzőjében is, s így a tanít, épít, vagy tanított, épített; mert nyilván egy a *te-sz* ige *te* gyökével,

mely megvan a török it-mek tenni igében; l. a M. Ny. N.-Szótárának előbeszédét 133—135. ll. s maga helyén az it képzőt.

Megvan az igező *e* képzője a rokon (finn, ugor, török) nyelvek csoportozatiban is. A *t* képző, mondja Hunfalvy (Reguly Antal Nyelvagyományai 318. l.) mind a három nyelvcsoportban cselekvő és cselekedtető igéket alkot. Így a finnben: rauhai-t-an, békíték (rauha = béke), vihoi-t-an harag-ít-ok (viha = harag), kuri-t-an fenyít-ek (kuri = fegy), ripi-t-an gyón-tat-ok (ripi = gyónás); ige szókból, mint a magyarban, átható, cselekvő és cselekedtetőket: opin tanulok, ope-t-an tanítok, syön eszem, syö-t-än e-tet-ek, juon iszom, juo-t-an itatok, istun ülök, istu-t-an ültetek, väsyn fáradok, väsy-tän fárasztok stb.

A vogulban a más (= m. mez öltözet), másém öltözöm, más-t-ém öltöz-tet-ek, kual kél, kual-t-ém keltek.

Az osztyákban, hol a *t* gyakran megkettőztetik, termadem siet-ek, termatten siet-tet-ek; jendem iszom, jen-tt em i-tat-ok; te-vem tévedek, tev-ett-em téveszték stb. (l. Versuch einer Osztyakischen Sprachlehre von Dr. M. Alexander Castrén St. Petersburg 1849. 52. l. b).

A cseremiszen jörem elalszik (extingvor), jör-t-em elol-t-om; jolem égek, jola-t-om égetem; jyäm iszom, jyk-t-em itatom.

A szürjénben, hol azonban a *t* helyett gyakran *d* (da, dā, ta, tā) fordul elő: kos-ta szár-ít (kos száraz), tyr-tā tölt (tyr teli), sad-mā-da ébreszték (sadma ébredek), burmā-da javi-t-ok (burma javulok), rammā-da nyugasztom, nyug-tat om (ramma nyugszom), hol továbbá hasonlólag, mint a magyarban, a dasje-da, kész-ít-ek-ből lesz daja-dād-a készített-ek, ösā függök-ből ösāda függeszték, ösā-dād-a függesztetek, pörā pördül, fordúl, pörāda pördítok, pörādāda pördítették (l. Elem. Gramm. Syrjaenae conscripsit M. Alex. Castrén Helsingforsiae 1844. 100 és 103. ll.).

IV. Az említett *t* (tt) képzővel, ha jól látok, azonos s egy eredetű azon *t* (tt) is, mely nyelvünkben helyhatározókat képez e kérdésre: hol? Kolosvárrott, Györött, Pécsett, helyütt, fönt, künt, lent, szélt, előtt, Kolosvárt, itt, ott, amott, imitt stb. Én ugyanis e *t*-et már a nyelvek őskorában a sémi és indogermán nyelvekben is a tevés (ponere, i. e. statuere) és helyben ülés, állítás értelmében (sedendi significatu) szerepelt gyökök családjához sorolhatónak tartom (v. ö. héber šit, futurum: jašit ponere, statuere, collo-

care, szanszkr. sad, gör. ἔζουαι, fut. ἐδοῦμαι (gyöke: hed), lat. sedere, góth: sadjan ponere, statuere, ángolszász: sattan, ángol: to set, ném. setzen, melyekből a hangzó átvetésével származnak: görög: σάω, ἵστημι, latin: sta-re, ném. stehen), s hozzájuk sorolhatónak vélem a m. *tó stagnum*, *tő stamen*, *tanya*, *sedes*, *commoratio* (l. Kresznericsnél), *tu-nya stans*, *reses*, *otiosus*, *tohonya* u. a. szókat, a helyben állás (standi, sedendi) s az *it* török: *it-mek*, magyar: *te-sz* igék gyökeit, a *tevés*, *cselekvés* értelmével (ponendi, faciendi significatu) s melyből az *ítél* (it-e-el) *judicat*, *saj. statuit* *igét* is származottnak tartom.

V. Sőt én ugyan ezen *t* (tt) képzőt látom az *atta*, *fenhangon ette*, a Bécsi és Münchener Codexben gyakran előforduló igeragban, melylyel hajdan ily szólásmódok képeztettek: *lelék Dánielt imádkozatta és unszollotta ő Istenét; látá Holofernest ülötte ő székében; „Ur! mikor láttunk tégedet éhezetted és etettünk tégedet, szomjazattad, és vénereket adtunk te neked“; látá Satanást, miként villamotot, menyből lehull-att-a; hallák a két tanítvány ötöt beszél-ett e. Pontius Pilatus Judaeában biráskodtának idejében.*

Mind e sajátóságos szólásmódokban az *atta*, *ette* (tt, t) a térből az időre átvitelve (v. ö. mihelyt = quo loco, az időre átvitelve ubi, quando, quamprimum) az időpontot jelenti, melyben az ige által kifejezett cselekvés történni állítatik; v. ö. lat. ubi térben (quo loco) és időben (quando).

Ezért kifejezhető valamennyi a *midőn* és *mikor* időhatározókkal: *midőn* Dániel imádkozott, és unszollotta Istenét; *midőn* Holofernes székében ült; *mikor* éhezett, szomjazott; *menyből* lehullott; *mikor* beszélt; *midőn* biráskodott.

A *t*-nek ez értelmezéséből megfejtethők: az *ifjantan*, *füventen* (*füenten*), *jártamban* *keltemben*, s a Kriza szerint Erdélyben ma is szokásos: *leány-t-am*, *legény-t-em*; s álmotta azt képzele-féle kifejezések is.

FÁBIÁN ISTVÁN.

ÖSSZEHASONLÍTÓ LATIN SZÓNYOMOZÁS.

Midőn a görögök a szóképzést etymológiának (*ἐτυμολογία*) elnevezték, azzal valószínűleg azt akarták kijelenteni, hogy a nyelvben bármely szót csak akkor érthetünk meg igazán, ha azon alkatrészeket, melyekből össze van téve, fölismerhetnünk sikerült. Csak ez az *ἐτυμολογία* a valódi, igazi, s csak ennek fölismerése után lehet a megértés tökéletes. Ezen szempontból kiindulva állítani lehet, hogy a nyelvészetnek leginkább ezen része felel meg az emberi ész azon veleszületett hajlamának, mely szerint a külvilág összes tüneményeiről kifürkészés által nem csak felületes tájékozást, hanem azoknak létrejöveteléről is határozott tudomást akar magának szerezni. Ezen törekvés nem egyéb, mint tágasb értelemben vett *philosophia*, azaz tudni és érteni akarás. Milyen szereppel bír az etymologia a nyelvészetben, azt nem szükséges fejtegetnünk, megmondja azt maga a név. Az etymologia a nyelvtudomány alapja, mivel mindazon nyelvtudományi és történeti eredmények, melyeket az újabb nyelvtudomány kivívott, egyedül etymologiai kutatások útján jöttek létre. E szerint a nyelvtudomány legfontosabb, de egyszersmind legnehezebb része az etymologia; nincs tudomány, mely a tudásvágyat annyira ingerelné, mint épen a szóképzéstan. Nem is lehet másképen, mert mi lehetne az emberre nézve nagyobb dicsőség, mint ha kifürkészhetné azon nyelvnek, melyet beszéll, eredetét. Első keletkezése, tulajdonképeni eredete annak, mi előttünk kifejlődve egész terjedelmében fekszik, annyira közletről érdekel bennünket, hogy annak fejtegetésével, magyaráztatásával kisebb-nagyobb mértékben csaknem mindnyájan foglalatoskodunk. Ezen eredet azonban előttünk rejtve van, s bárhol kezdjük meg, kutatásukkal csak egy bizonyos pontig hatolhatunk be a nyelvbe. Ezen behatolás is jórészt csak hypothesiseken alap-

szik, melyek a nyomozót csaknem észrevétlenül ragadják légből kapott következtetésekre. A mi Heraclitus, Pythagoras követői és Platótól kezdve a legújabb időkig a szóképzés tanban napvilágra jött, az mind hypothesiseken alapszik, mely alapon azután minél éretlenebb volt a tudomány, annál nagyobb tévedések és alaptalanságok jöttek létre. Tanulságosak, de egyszersmind intő példakul is szolgálhatnak a szóképzésben szon szabályok, melyeket Lersch a régi etymologusok műveiből összeállítva közöl. Ezek szerint csaknem minden hang átmehet a másikba, p. o. ϑ átmege π -be, λ átmege π -be, μ pedig κ -ba stb. Hogy azután a sok alaptalan tanítás között itt-ott alapos szabály is előfordúl, az inkább a véletlennek mint az öntudatos következtetésnek tulajdonítható. Az „*Etymologicum Magnum*“ következő szabályát például $\omicron\delta\acute{\epsilon}\pi\omicron\tau\epsilon\ \tau\omicron\ \iota\ \epsilon\iota\varsigma\ \alpha\ \tau\rho\acute{\epsilon}\pi\epsilon\tau\alpha\iota$ az újabb szónyomozás is helyesli. Ezen etymologizáláson még az újabb koru Scaliger „*De causis linguae latinae*“ című műve sem javított, sőt némely latin szavak görögből való származtatásában még vakmerőbben járt el mint a régiek, p. o. *pulcher*, ebből: $\pi\omicron\lambda\acute{\upsilon}\chi\epsilon\rho$, *ordo*, ebből: $\omicron\rho\omicron\rho\ \delta\omicron\omega$ stb.

Mi módon jártak még a XVII. században is latin és görög szavak összehasonlításában, arról tanuskodik Vossius „*Etymologicum linguae latinae*“ című munkája elején álló „*tractatus de litterarum permutatione*“, mely szerint μ átmeget s -be (*similis a μιμηλός*), ν átmeget s -be ($\pi\lambda\acute{\epsilon}\omicron\nu$ plus), ρ átmeget g -be (*seges a serendo*), τ átmeget v -be (*vello a τιλλω*) stb. Ily szónyomozás folytán legkevesébbé sem lehet csodálkoznunk azon, hogy az „*Etymologicum linguae Graecae*hez“ adott „*Index etymologicus praecipuarum vocum latinarum*“-ban a latin nyelv „*dialectus linguae Graecae*“-nek neveztetik. A régi etymologia következő két nézet között ingadozott: mi módon fejlődtek ki a teljesebb alakok az egyszerűbb és rövidebbekből, vagy megfordítva, mi módon csonkultak, koptak el a rövidebb alakok a régibb, hosszabb, teljesebb alakokból. Az összehasonlító nyelvészet, melynek jutott osztályrészül e téren szilárdabb álláspontot elfoglalhatni, az utóbbi nézetet vallja. Ha pl. tudjuk, hogy a szanszkritban ezen gyök: *vas*, a latinban: *ves* (*ves-ti-s*), a gótban: *vas* (*ga-vasjan*) annyit tesz mint „*ruházni*“, akkor mindegy az, ha egyik nyelvész azt állítja, hogy a szóban levő alak a görög $\epsilon\iota$ ($\epsilon\iota\text{-}\nu\upsilon\mu\iota$) gyökből fejlődött ki, a másik pedig az ellenkezőt tanítja, hogy t. i. a digamának eredetét a görög szavak kezdőbetűi affectiojának, hova a

digamma tetszés szerint gondolható, vagy pedig az eredeti állapot maradványának kelljen tartani. A fő dolog az, hogy *vas* a legrégebb három nyelvben mutatkozó történetileg ránk maradt alak, s melyből a kritika a kiindulást határozottan követeli. Nem tagadhatni azonban, hogy az összehasonlító nyelvész is, behatóbb kutatás útján, oly korra mehet vissza, melyben magok a gyökök is sajátos fejlődésen mentek át. Ezen sajátos tovább képződést nem tekintve, ki lehet mondani, hogy a szavak csak a nyelvyaghoz a szóalakok elemeinek, azaz a ragok, képzők és az ezekkel együttjáró hangtani váltakozásoknak hozzájárulása által növekedhetnek. Minden más hangváltozás a nyelvtörténelem alaptörvényei szerint történik; mi azonban korántsem a nyelv kihalásáról, hanem csak annak elfajulásáról tanuskodhatik. Ebből kitűnik, mily fontos a tőalakok tudása a szónyomozásban; e nélkül lehet ugyan az egyes szókat darabokra vagdalni, de észszerűen egyes alkatrészeikre felbontani teljes lehetetlenség. Ezen tőalakok tudása pedig csak azóta vált lehetségessé, mióta a szanszkrit nyelvvel megismerkedtek, melyben a tőalak-rendszer legtisztábban van kifejlődve és fenntartva. Eleinte a szónyomozók a szanszkrit nyelvben talált megbecsülhetetlen kincsen való túlságos örömlükben ezen nyelvnek a szónyomozásban túlsúlyt tulajdonítottak ugyan, de azt még sem állította egy szaktudós sem, hogy ez a több indogerman nyelvnek anyanyelve volna. A szanszkrit épen olyan testvére a több rokon nyelveknek, mint azok neki, s ha ő több testvéreinek sok ideig világító fáklyául szolgált, most már ő reá is világító fény sugárzik vissza a több nyelvekből. A szanszkritot tehát nem lehet, szabályainak minden teljessége, finomsága, alakjainak minden régisége mellett sem, jogosan a több testvér-nyelvek szülő anyjának nevezni; s ezt — a mint mondók — elvileg minden összehasonlító nyelvész elismeri, az összehasonlítás eszközlésében azonban sokan megfeledkeznek róla, s azt vitatják, hogy az indogerman nyelvekben nem csak a gyökök, hanem még a gyökökből eredő szók különféle képző-elemei is azonosak. Mely eljárás különösen a latin nyelvre nézve nagyon merész, mivel szerinte oly hangváltozásokat kell az összehasonlító nyelvésznek fölvenni, melyek a latin nyelvben egészen idegenek, s csak a szanszkrit és görög nyelvben bírhathatnak jogosultsággal. Így pl. *c*, önhangzók közt kieshetik, *c* átmehet *t*-be, *d* a szó belsejében önhangzók közt *t*-vé lehet, *t* a szó kez-

detén s belsejében *d*-vé lehet, *p* pedig *f*, *b* és *m*-mé; továbbá *m* átmehet *f* és *b*-be, a szó belsejében önhangzók közt *n*-be, az *n* ismét *m* és *l*-be. Épen így állítják, hogy *s* gyakran az euphonia végett csúszott be, hogy azután *s* átváltozhatik *c*-vé, *j* pedig *c* és *d*-vé, sőt hogy *v* helyett *c*, *gv*, *b*, *p*, *f*, *m*, *r*, *l* is állhat. Ha tehát már a gyökökben az ily hangváltozások lehetségesek, miért ne lehetne az ilyen hangtani szabályokat a képzőkre is átvinni, mely szerint például a szanszkrit *ant* képzővel a latinban következő alakok azonosak: *ont*, ebben: *fons*; *unt*, ebben: *eunt*; *ent*, ebben: *torrens*; *ent-o*, ebben: *argentum*; *et*, ebben: *teres*; *it*, ebben: *dives*; *t*, ebben: *damnas*; *ud*, ebben: *pecus*; *ud-o*, ebben: *pecuda*; *id-o*, ebben: *algidus*; *und-o*, ebben: *dicundus*; *end-o*, ebben: *ferendus*; *on*, ebben: *ordo*; *en*, ebben: *pecten*; *in-a*, ebben: *reg-ina*; *in*, ebben: *iecinoris*; *n*, ebben: *pignus*; *os*, ebben: *honos*; *os*, ebben: *opos*; *us*, ebben: *opus*; *és*, ebben: *honés-tus*; *ës*, ebben: *scelës-tus*; *is*, ebben: *cinis*; *ôr*, ebben: *dolor*; *ör*, ebben: *aequor*; *ur*, ebben: *robur*, *er*, ebben: *uber*; *er-o*, ebben: *umerus*; *ul-o*, ebben: *oculus*; *ác*, ebben: *edax*; *ôc*, ebben: *velox*; *ac-o*, ebben: *meracus*; *úc-o*, ebben: *caducus*; *u*, ebben: *genu*; *o*, ebben: *modus*; *ê*, ebben: *sedes*; *i*, ebben: *auris*. Ezen tanítás szerint továbbá a szanszkrit *vant* képzőből következő alakok fejlődhetek ki a latin nyelvben: *ut-o*, ebben: *verutum*; *it*, ebben: *tudes*; *ven*, ebben: *sanguen-*; *in*, ebben: *itineris*; *in-o*, ebben: *sobrinus*; *n-o*, ebben: *magnus*; *vis*, ebben: *pulvis*; *ons-o*, ebben: *formonus*; *os-o*, ebben: *generosus*; *us*, ebben: *Tellus*; *is*, ebben: *priscus*; *s-a*, ebben: *noxa*; *ver*, ebben: *pulver*; *ur*, ebben: *Telluris*; *vo*, ebben: *conspicius*; *vi*, ebben: *suavis*; *u*, ebben *veru*. Ezen irányt, mely egyesítő, csoportosítónak (synkretistische Richtung) nevezhető, Benfey és tanítványai, mint pl. Meyer Leo, követik; a több összehasonlító nyelvészek azonban, mint Bopp, Pott, Curtius, Schleicher és Corssen, határozottan kárhoztatják ezen eljárást, s egészen más, amazok által elkülönítő, elszigetelőnek (individualisirende, isolirende Richtung) gúnyolt irányt követnek. E szerint az egyik iskola a syncretismus, a másik az individualismus mellett harczol; amannak kézi könyve Meyer Leo „*Vergleichende Grammatik der griechischen und lateinischen Sprache*“ című munkája, emennek Corssen „*Kritische Beiträge und Nachträge zur lateinischen Formenlehre*.“ Mi előadásunkban mindkét iskola tanítását éber figyelemmel fogjuk kísérni, s a mennyire kitűzött célunknak megfelelő, mindkettőből hálás elismerés mellett vesz-

szük át alapos tanításaik eredményét, a nélkül azonban, hogy akár az egyik, akár a másik által bennünket merészebb összehasonlító combinatiók sikamlós terére ragadni engednők.

I. Gyök (radix.)

A gyök, a mint Pott mondja, a nyelv eleme, eredeti anyaga. A gyököt szorosabban Curtius következőleg határozza meg: A gyök azon hangösszeg vagy hangcsoport, mely fennmarad, ha valamely adott szóalakból minden benne foglaltató képzőelemet eltávolítunk, p. o. ezen szóban: $\epsilon\tau\acute{\iota}\theta\epsilon\tau\omicron$, az ϵ augmentum, mely a múltat jelöli, $\tau\iota$ a jelenidői tö reduplicatiója vagy durativuma, $\tau\omicron$ a 3. sz. sg. med. raga, tehát gyöknek fennmarad $\theta\epsilon$. Épen így, ha pl. ezen szót $\xi\epsilon\upsilon\gamma\cdot\upsilon\upsilon\cdot\mu\iota$, $\xi\epsilon\upsilon\acute{\xi}\iota\cdot\varsigma$, $\xi\upsilon\gamma\acute{o}\cdot\upsilon$ egymással összehasonlítjuk, közös gyökül $\xi\upsilon\gamma$ jön ki, melyből ama három szó könnyen származtatható, mivel az alaktanból $\upsilon\upsilon$ és $\mu\iota$ jelentését, a szóképzéstanból a $\tau\iota$ ($\sigma\iota$) és o képzők functióit, amaz a nominativust jelző ς -val, emez az accusativust jelző υ -vel s végre a két első szóban a diphthongust, mely υ -ból fokozás útján jött létre, bebizonyíthatjuk. A gyök ezen definitióját azonban lehet, sőt szükséges is szűkebb korlátok közé szorítani; mert ha pl. ezen szót $\epsilon\gamma\acute{\iota}\gamma\upsilon\cdot\epsilon\tau\omicron$ úgy elemezzük, mint $\epsilon\tau\acute{\iota}\theta\epsilon\tau\omicron$ alakot, akkor gyökül $\gamma\upsilon$ maradna fenn, mely hangösszeg már kiejtethetetlen. Ilyen kiejtethetetlen gyökalakokat Benfey föl is vesz; szerint³ létezhetnek ilyen gyökalakok: $\gamma\lambda$, $\kappa\omicron$, $\kappa\upsilon$, $\delta\gamma$, sőt mi több, ilyenek is: $\Theta\gamma\acute{r}\acute{\eta}$, $\Theta P\Sigma$ stb. Az ilyféle gyökök jogosultságát azonban a legtekintélyesebb nyelvészek határozottan tagadják. A gyökök tulajdonképen abstractiók, de ebből azért nem következik, hogy valósággal is meg ne volnának a nyelvben: ők csak magokban nincsenek, ámde a tőlük származtatott szónak élő, meglevő alapját képzik épen úgy, mint a gyökökből származtatott tőalakok alapjául szolgálnak a belőlük képzett alakoknak. E szerint gyökök az indogerman nyelvekben csak az oly hangcsoportok lehetnek, melyek az indogerman ős nyelv hangtörvényei szerint kiejthetők; épen így pl. a latin nyelvben csak azon hangcsoportok tekinthetők gyököknek, melyek ezen nyelv hangtana szerint egymással megférnek. És valóban lehet is találni mindig oly önhangzót, mely gyökönhangzó lehet. A ki $\gamma\upsilon$ -ból, e helyett $\gamma\epsilon\upsilon$ indulna ki, annak már $\gamma\epsilon\upsilon\omicron\varsigma$ -ban hangerősödést, tehát képzőelemet kellene fölvennie, a mi meg nem engedhető. Épen azon körülmény, hogy a gyök- és tőalakokat

az árja nyelvekben nem csak első alkatrésznek, hanem minden bármennyű továbbképzésnek alapjául, a nyelvszellemben kisebb-nagyobb mértékben élő egységekként feltűnő jelenségeknek kell tartanunk, mutatja, hogy minden egyes nyelvben külön gyökalakokat kell fölvennünk, melyek az úgynevezett első rendű (primitív) gyökalakoktól különböznek. A fentebb érintett esetben a primitív árja gyökalak: *gan*, ebből fejlődik a szkr. *žan*, gör. *γεν*, lat. *gen*. A hol a görögben az önhangzó ingadoz, ott gyakran már az egyik alakot tovább fejlődöttnek kell vennünk, p. o. *γον*, ebben: *γόνο-ς* összevetve ezzel: *γεν*. Ezen hangcsere azonban *ε* és *α*-ra nem terjed ki, mely utóbbi gyakran csak az igeragozásban tűnik fel s éppen ezért etymologiai fontossággal nem bír; a hol ezentúl előfordul, ott nem lehet mást tenni, mint kettős gyököt venni föl, p. o. *καλ*, *κελ*; *σταλ*, *στέλ*; *ταλ*, *τέλ*; *ταμ*, *τεμ* stb. Éppen ez történik némely mássalhangzóí affectióval is; ha pl. ezen szót: *ὄσσε* ezzel: *ὄποιμαι* ugyanazon gyökre akarjuk visszavinni, akkor a görög előtti *ok* gyökre kell visszamennünk, mely a latin *oc-ulu-s*-ban megvan. Ha azonban az említett görög szó gyökétől *ok*-ot veszünk fel, akkor sohasem juthatunk *ὄποιμαι*-hoz, mert a torokhangnak ajakhangba való átmenete nem alaki fejlődés a nyelvben, mivel általa semmi sem jelöltetik, tehát a szóképzés semmit sem nyer vele. Szükséges tehát, hogy *ὄποιμαι*, *ὄπις* szóknak gyökétől *op*-ot vegyünk fel, ezt azonban — mivel a nyelv első megszilárdulásában még nem ingadozott — *ok*-kal kell összefüggésbe hoznunk, azaz itt is *ok* és *op* kettős gyököt kell fölvennünk.

A gyök kivétel nélkül egy szótagból áll; ezen szótag azonban állhat egy vagy több mássalhangzóból összekötve egy önhangzóval, még pedig úgy, hogy vagy a mássalhangzó áll elül vagy pedig az önhangzó, p. o. *da* ad, *sta* áll, *ag* hajt, *üz*, *pa* (bibo) iszik stb. Az is igen gyakori eset, hogy az önhangzónak előtte is utána is mássalhangzó áll, p. o. *tar* (tero) dörzsöl, *star* (sterno) kiterjeszt, *tark* (torqueo) csavar stb. Ezen kívül a gyök kettőzést (reduplicatio) is vehet föl, p. o. *su-sur* (susurro) suttog, zug, *i-mit* utánózik (imitari e h. mimitari, gör. μιμῆσθαι), *ti-tinn* cseng (v. ö. tinnio), *ti-till* (titillo) csiklandoz stb. Úgy látszik azonban, hogy mindezen gyököknek eredetileg még egyszerűbb alakjuk volt, s hogy bennük már bizonyos képzőelemek rejlenek, melyek a tiszta gyökkel már a nyelv gyermekkorában szilárdul összenöttek; lehet ugyanis, hogy pl.

ebben: *ju-g* a *g* már képző, s az eredeti gyök *ju* (*jungere*) volt; épen így *mat* eredetileg *ma* (*metiri*) lehetett. Ily tovább képzett gyökök leginkább úgy állhattak elé, hogy azon hangok, melyek eredetileg a praesens jelölésére szolgáltak, később a gyökbe magába olvadtak belé, p. o. *man* (*cogitare*), ebből: *ma*; *gan* (*nasci*), ebből: *ga*; *bandh* (*vincire, ligare*), ebből: *badh*. Sőt eredeti kettőzések is fordulnak elé, p. o. *ka-k* (*coquere*), *gi-g* (*vivere*). E szerint magok a gyökök is lehetnek eredetiek vagy származottak. Az úgynevezett ige- és névmás-gyök között különbség nincs, mert azon különbség, melyet Meyer Leo (Vergl. Gramm. d. griech. u. lat. Sprache I. 323 l.) az úgynevezett névmási és ige-gyökökre, vagyis szerinte a rámutató (*Deutewurzeln*) és fogalmi (*Begriffswurzeln*) gyökökre nézve felállít, hogy t. i. amazok a szóló és megszólított között csak a külviszonyt jelölik, s épen ezért csak valami pillanatnyit, rövid tartamút jelentenek, emezek pedig ellentétben amazokkal, valami folytonos és tartós jelentéssel bírnak; ezen finom különbség ha megvan is az említett gyökök között, de értekezésünkben számítás alá nem eshetik; és pedig annyival inkább nem, mert pl. ezen gyökök: *i*, *ka*, *ta*, *ja*, épen úgy lehetnek ige- mint névmás gyökök: *i* pron. demonstrat. és *ire*; *ka* pron. interrogativum és *acutum esse*; *ta* pron. demonstrat. és *extendere*.

II. Név- és igető.

A név- és igető még nem szó, nem mondatrész, mivel minden valódi szó, minden mondatalkatrész vagy verbum vagy nomen (a valódi interjectiók nem szók, hanem csak indulatot kifejező hangelemek, az adverbiumok, particulák és praepositíók pedig eredetileg vagy casus- vagy igealakok.) A tők magokban sem nomenek sem verbumok nem lehetnek, azokká csak bizonyos casus- vagy személyragok által lehetnek. Ezen tö pl. *bhar-a*, ezen gyöktől: *bhar*, még se nem ige, se nem név; a nominativus sing. masc. *bhara-s*, az accusativus sing. *bhara-m* már név, s mint ilyennek nomen agentis functiója van; a 2. sz. sing. praes. *bhara-si*, a 3. sz. sing. *bhara-ti* már ige. Casus- és személyragok tehát a tulajdonképeni szóképző elemek, ellentétben a tőképző elemekkel. A szóképző elemek az árja nyelvekben csaknem mindnyájan névmási elemekre vihetők vissza, melyek ezen nyelvek ősi életében még önálló gyökök voltak, p. o. *bhara-s* nom. sing. masc., latin *feru-s*, ebből:

fer, összeolvadva ebből: *bhar a sa*; *bhar* a gyök, mely annyit jelent mint *ferre*, a meghatározó névmási elem, mely itten a cselekvőt jelöli, *sa* pron. demonstr., mely az élő nemet (genus) a nominativusban jelöli; *bhara-ti* = *fert*, ebből van összetéve; *bhar* + *a* + *ti* elavúlt *ta*, mely utóbbi nem egyéb, mint a 3. sz. névmása (v. ö. ezen gyököt: *ta*, ebben: *ta-m*, gör. *τόν*, lat. *(is)-tu-m*).

III. Igék (verba.)

A. gyökigék.

A gyökigéknek valamint a görögben és latinban, úgy többnyire a több árja nyelvekben is, melyeknek gyökeik önhangzón végződnek, igen rövid alakjuk van. Lat. *e-o* megyek, gyök: *i*, mely gyök következő alakokban megvan: *i-mus*, *i-ti-o-(n)*, *i-tu-s*, *i-ter* (*it-iner-*) stb.; gör. *ι*, *εἶ-μι* (*ἔ-μην*) *ἔ-της*, *ι-τα-μός* s vakmerő; szkr. *i*, *ê-mi* (*pl. i-mas*), *i-ti-s* menés. Lat. *sto* állok, gyök: *sta*, *st-o*, *si-st-o* állítok, *sta-ti-m*, *sta-ti-o*, *Stâ tor*, *stâ-tu-s*, *stâ-tu-o*, *sta-tu-a*, *stâ-bu-lu-m*, *sta-bi-lis*; *στα*, *ἔ-στη-ν* (aor.), *ἔ-στη-μι* = *sisto*, *στά-σις*; szkr. *sthâ*, *tî-shthâ-mi* *sto*, *consisto*, *sthî-ti-s* status, *stha-la-m* locus, *stha-vi-s* szövő. Latin: *da*, *da-re*, *dâ-tor*, *dô-s* (tőalak: *dôti-*), *dô-nu-m*; *δο*, *δί-δω-μι*, *δο-τήρ*, *δωτήρ*, *δώ-ς*, *δῶ-τι-ς*, *δό-σι-ς*, *δῶ-ρο-ν*; szkr. *dâ*, *da-dâ-mi*, *dâ-tâ* (tőalak: *dâ-tar*) adó, *dâ-na-m* adás, *dâ-man* adomány. Lat. *po*, *pô-tu-s*, *po-ti-on-*, *pô-tor*, *pô-c-ulu-m*, *pôtare*, *bi-b-o*; gör. *πο*, *πι*, aeol. *πώ-ν-ω*, *πί-ν-ω* (fut. *πί-ομαι*, aor. *ἔ-πι-ον*, *πῖ-θι*, perf. *πέ-πω-να* *iszom*, *πό-το*; *πό-μα*, *πῶ-μα*, *πό-σι-ς* ital, *πό-της* ivó, *πο-τήρ-ιο-ν* kehely; szkr. *pâ*, *pî*, *pâ-mi*, *pi-bâ-mi* (*pi-vâ-mi*) bibo, *pâ-tra-m* ivóedény, *pâ-na-m* ital, *pi-ta-s* ivott. Lat. *pa*, *pa-sc-o*, *pâ-vi*, *pas-tum*, e h. *pa-sc-tum* legeltetek, étetek, *pa-bulu-m*; gör. *πά-ομαι*, *πέ-πα-μαι* szerzek, bírok, *πῶ-ιν* nyáj = szkr. *pâju* pásztor, *paiman*, *pâman* = *ποι-μήν*. Ezen két utóbbira nézve azonban v. ö. Curtius Grundz. d. griech. Etymologie 254. l. A latinban sajátságosak az ilyenek: *linere* bekenni, *flêre* sírni, *flâre* fúni, *crescere* növekedni, *nasci* születni, *scîre* tudni. Ide sorozhatók a következő rövid alakú igegyökök is, melyeknek, mint közönségesen hiszik, gyökalakuk hasonlóképen önhangzón és pedig *u-n* végződik, mely *u* azonban egykor valószínűleg *v* volt: Lat. *spu*, *spuo*, *spu-tu-m*; gör. *πιν*, *πνι*, *πνί-ω* köpök, *πνί-αλο-ν* nyál; szkr. *shîv*, e h. *sptîv*, *shîv-â-mi* = *spuo*. Lat. *lu*, *re-lu-o* beváltok, *so-lv-o* e h. *se-lu-o* (*so-lu-tu-s*), *lu-o* lakolok; gör. *λυ*, *λύ-ω*, *λύ-α* felol-

dás, *λύ-σι-ς* kiváltás, *λυ-τήρ* kiváltó, *λύ-τρον* váltságdíj; szkr. *lú*, *lunā-mi* = seco, disseco. Lat. *fu*, *fu-am*, *fu-i*, *fu-turu-s*, *fő-re*, *fű-tu-o*, *fé-tu-s*, *fē-cundu-s*, *fio* (ebből: *fűjo*, *fujo*, melyben a *j* a praes. jelzője); gör. *φν*, *φύ-ω* (*ἐ-φύ-ν*) nemzek, *φύ-ο-μαι* nővők, lesznek, *φν-ή* nővés, *φύ-σι-ς* természet; szkr. *bhū*, *bhav-ā-mi* (3. sz. aor. *a-bhu-t*) existo, orior, *bhav-a-s* origo, *bhāv-a-s* natura, *bhāv-ana-s* creator, *bhū-ti-s* existencia, *bhū-mi-s* terra. Lat. *lu*, *lu-o* (*ad-lu-o*, *pol-lu-o*, *di-lu-o*), *di-luv-iu-m*, *ad-luv-ie-s*, *lú-tor* mosó, *lú-tu-s*, *lu-stru-m* *lav-ě-re* (*lav-ā-re*), *lau-tu-s*; gör. *λυ*, *λῦ-μα* mocsok, *λύ-τρον* bemocskolás, *λύμη* szidalmazás, *λυ-μαίν-ο-μαι* szidalmazok, *λοι-ω* mosok, *λου-τρόν* (*λοῦ-ε-τρον*) fürdő. A következő gyökök *v* félhangzóval vannak képezve: lat. *volv-o*, *volú-ti-m*, *volú-tā-re*, *volú-men*, *vol-va*, *volú-ta*; gör. gyök: *τελ*, *τελ*, *ἐλ-ω* hajtok, görbíték, *εὐ-ω*, *ἔλλ-ω* hömpölygetek, betakarok, *εὐ-μα*, *εὐ-τρον* boríték; szkr. *úr-mi-s*, e h. *var-mi-s* ráncz. Lat. *ferv-ère*, *fermen-tum* (v. ö. *formu-s*); szkr. gyök: *bhar*, *bharv*, *bhur* buzogni, *bharman* forranyag. Lat. *cav-eo*, *cau-tu-s*, *cau-tiōn-*, *cau-tēla* zálog, biztosság; szkr. gyök: *kú*, megelőző *a*-val szándékozni: *á-kuv-ate*, *á-kú-ta*, *á-kú-ti* *káv-i* látnok, költő, *kav-ja* előd, *khav*, *khau-nāti* megjelen (*kh* mindig = *sk*); gör. *κοτ-έω* tudok, ismerék, észreve-szek, tulajdonképen látok, ettől: *κοτ-ο-ς* ismerő, ebben: *δνός-κοτ-ο-ς* áldozatismerő, *κοτ-ρέω*, e h. *κοτ-ρέω* ismerék, *κο-κῦ-αι* szellemek. — Lat. *mov-eo*; szkr. gyök: *mūv*, *mú*, *mav-jati* toszít, *miv-ati* megmoz-dít, *múta* megmozdított. Megjegyezni valók még a latinban *fov-eo* ápolok, *fótus* e h. *fov-tus*; *juv-o* segítek, *jutus* e h. *juv-tus*, *pav-eo* remegek, perf. *pa-vi*.

Ezen önhangzón végződő gyökök közül némelyek, — a mint fentebb is említők, — nagyon hihető, hogy csak lekopás és megcsonkulás által jutottak mostani alakjukra, eredetileg azonban teljesebbek, tökéletesebbek voltak. Sokkal határozottabb, biztosabb formájuk van azon gyököknek, melyek mássalhangzón végződnek.

1. Torokhangon végződő gyökök.

Lat. *dīc*, *dīc-o*, *causi-dīc-u-s*, *in-dīc-o*, *judex* e h. *jus-dex*; gör. *δικ* (*δεικ*), *δεικ-νν-μι* mutatok, *δειξι-ς* feladás, *δικ-η* jog; szkr. *diç*, *diç-ā-mi* mutatok, *diç*, *diçā* irány. — Lat. eredeti gyök: *dak* régibb alakja *dik* gyököknek, *doc-eo* tanítok, *disco* e h. *dīc-sco* tanulok; gör. *ιον*. *δείξω*, rendesen *δειξω* mutatni fogok, gyök: *δεικ*, *δι-δάσκω* tanítok, e h. *δι-δάκ-σκω*, *δι-δαχ-ή* tanítás. — Lat. *voc*, *vov* = *voc-s*, *voc-ā-re*, *in-vē-tā-*

re, *con-vic-iu-m*; gör. *εἶπον* azaz *ῥεῖπον* = szkr. *vavakām*, *ἔειπον* e h. *εῖρεπον* = szkr. *avocam*; szkr. gyök: *vac*, *vak-mi*, *vi-vak-mi dico*, *voco*, *vak-a-s* szó, ének, *vák vox*, *vak-ja-m*, *vak-ana-m sermo*. — Lat. *dúc-o*; szkr. *dúk*, *dúk-ati* húzni, mely nem egyéb, mint *du*, *div* gyökök tovább kepzése. Sajátságosak a latinban ezen *duco* igén kívül még az ilyenek is: *vincere* győzni, *parcere* kimélni, *icere* ütni, *jacere* hajítani, *facere* tenni stb. Vannak a latinban oly igék is, melyeknek származtatott alakjaikon kívül különösen a jelenidői töben még régibb formáik is vannak: *sancire* megszentelni, part. *sanctus*; *vincire* kötni, part. *vinctus*; *sarcire* foltozni, part. *sartus* (ebből: *sarc-tus*); *amicire* felöltöztetni, part. *amictus* stb. Ide sorozhatók az *sk*-val képzett igék is, melyek ezen *sk*-val eredetileg csak a praesens-töt képezték: *poscere* kívánni, perf. *poposci*; *vesci* táplálkozni; *com-pescere* (ebből: *compescere*) korlátok között tartani, zaboládni, perf. *com-pescui*; *miscere* vegyíteni, perf. *miscui*, part. *mixtus* v. *mis-tus*. Ez utóbbi ige azonban már származtatott, a görögben gyöke *μιγ*, ebből: *μίσγω*, *μύγ-ρν-μι* (*ἐμύγην*, *ἐμύθη-ν*), a szanszkritban: *miç-ra-s* *mixtus*, *miçra-jâ-mi* *misceo*, *â-mik-shâ* vegyített tej.

Ide tartoznak továbbá: lat. *ag*, *ag-o*, *ag-men*, *agili-s*, *ac-tor*, *ac-tu-s*, *ac-ti-o*; gör. *ἄγ*, *ἄγ-ω*, *ἄγ-ιρέ-ω* hajtók, üzők, vezetek, *ἄγ-ός*, *ἄγ-τωρ* vezető, *ἄγ-ών* versenyharcz; szkr. *ag*, *ag-â-mi* megyek, hajtók, *aga-s* hajtó, *âg-i-s* versenyharcz. Lat. *fug*, *fug-i-o*, *fug-a*, *fug-ax*, *fugitivus*, *fugare*; gör. *φύγ*, *φεύγω* futok, *φυγ-ή* menekülés, *φύζα* ijedség, *φύξι-s* menekülés; szkr. *bhug*, *bhug-â-mi* flecto, *ava-bhugna-s* inflexus, *bhôga-s* *serpens*, *bhuga-s* *bracchium*. — Lat. *leg*, *leg-o*, *leg-ion*, *de-lectu-s*, *lec-tu-s* kiválasztott; gör. *λεγ*, *λέγ-ω* szedek, gyűjtök, számolok, elbeszéllek, *λεχ-τός*, *λογ-ά(δ)ς* kiválasztott. — Lat. *cig*, *cing*, *cing-o*, *cing-ulu-m*; szkr. gyök: *kagh*, *kang* körülvenni, övezni, ebből: *çâgh*, *çakh*, *çakh-â-mi*. — Lat. *flig*, *flig-o*, *flâg-ellum*, *flâg-itare*; gör. *φλάω*, *φλίβω*, ezek mellett: *θλάω*, *θλίβω* csiptetek. — Lat. gyök: *fluv*, *flugo*, *flu-o*, *flû-men*, *fluv-ius*, *fluc-tu-s*, *fluxu-s*; gör. *φλν*, *ἀπο-φλέ-ω* kiköpök, *ἀνα-φλέω* felbuzgok, *φλέ-ω* kifutok; épen így a latinban *struo*, gyök: *struv*, *struqv*, és *fru-or*, gyök: *fruv*, *frugv*. — Lat. gyök: *ug*, szkr. *ôg*, *aug-eo*, *aug-men-tum*, *aug-ustu-s*. — Lat. *indulgeo*, mely igét Meyer Leo (Zeitschr. f. vergl. Sprachf. VI. 233. l.) és Grassmann (Zeitschr. f. vergl. Spr. XII. 127. l.) a gót *drag-a* = vivék alakkal hasonlítják össze, melynek gyökéül Grassmann *dhragh*-ot veszi föl. A gót *drag-an*-hoz igen közel áll a szláv *drûž-ati tenere*, mely utóbbi

ismét a szkr. *darch* = szilárddá tenni, megerősíteni gyökre vihető vissza. Miklosich is (Die Wurzeln im Altsloven 21. l.) lehetőknek tartja, hogy *dargh* és *drůž-ati* összefügg *dhar* gyökkel. Walter azonban (Zeitschr. f. vergl. Spr. XI, 434. l.) ismét *longu-s* és a gót *lagg-s* szókkal veti egybe. Curtius (Grundz. d. griech. Etymologie 175. l.) mindezen összehasonlításra nagyon kételkedik, mivel *indulgeo* jelentése más mint a nevezett gyököké, azután meg *indulgeo* igét így is lehet megszakitni: *ind-ulg-eo*, így is: *in-dulg-eo*. — Lat. *lug*, *lūg-e-o*, *lug-u-brī-s*, *luc-tu-s*; gör. *λυγ*, *λυγ-ρο-ς* szomorú, borzasztó, *λενγαλέο-ς*, *λοιγό-ς* romlás; szkr. *rug'*, *rug-ā-mi* frango, vexo, *rōg'ajamī* occido, *rug'*, *rug'a* morbus. — Lat. *fav*, *fau*, *fav-e-o*, *fautor*; szkr. gyök: *bhu*, causativum: *bhavaja* elésegítek, *bhavaj-tar* ápoló. Ezen ígéről egészen más véleményben vannak Curtius és Corssen: amaz *φα* s az ebből képzett *φαν*, *φαν* világítani továbbképzésének hiszi *fav-e-o-t*, *fau-tu-s-t* (e h. *fav-os-tu-s*) stb. (v. ö. Grundz. d. griech. Etymologie 267. l.), emez pedig (Beiträge zur lat. Formenlehre 56. l.) a szkr. *bhag'* colere gyökből származtatja. — Lat. *ango*, *ang-us-tus*, *ang-or*, *anxiu-s*; gör. *ἄγχ*, *ἄγχ*, *ἄγχω* összeszorítok, megfojtok, *ἄχ-o-μαι*, *ἄχ-ένω* szorongatott vagyok, *ἄχ-os* szorongatás; szkr. gyök: *agh*, *angh* szorongatni, ettől: *agha*, *aghana*, *aghas*, *aghi*, *aghu*, *aghtas*, *anghra*. — Lat. *li-n-g-o*, *linc-tum*, *lig-uri-o*; gör. *λιγ*, *λείχω*, *λιγ-μά-ω*, *λιγ-μά-ζ-ω* nyalni, *λίχ-ro-ς* nyalakodó; szkr. gyök: *righ*, *ligh* nyalni. — Lat. *ming-i-t*, *mingu-it*, subst. *mingu-is*, *nix* (tő: *niv*, e h. *nigv*, *nichv*); gör. *νιφ-α* (acc.) hó, *νιφά(θδ)-ς* hópohely, *νιφ-ετό-ς* hófuvatang, *νιφ-ει* havazik; szkr. *snigh* havazni. — Lat. *mi-n-g-o*, *mê-j-o*, *mic-tu-s*; gör. *μιχ*, *ὀ-μιχ-έ-ω* (ὄμιξα) vizelleni, *ὀ-μιχ-μα* vizellet; szkr. *migh*, *maigh-ati* vizelleni. — Lat. *â-j-o*, e h. *ah-jo*, *ad-ag-iu-m*, *ad-âg-ion-*; gör. *ἡ-μί* mondok (3. sz. dór. *ἡ-τί*, aeol. *ἡ-σί*; imperf. 1. sz. *ἡ-ν* (3. sz. *ἡ*); szkr. perf. 3. sz. *âh-a* monda, mond. A gyökök tehát ezek: szkr. *agh*, gör. *ἄχ*, lat. *ag*. Mind a három nyelvben hiányos igét képez; a gör. *ἡ-μί*-ben a személyvégzet előtt a *χ* kiveszett, épen úgy mint ebben *ἡ-μαι* a *σ*; a latin *a-jo* e helyett áll: *ag-i-o*, mint *mê-j-o* e helyett: *mig-i-o*, *ma-jor* e h. *mag-ior*.

2. Ajakhangon végződő gyökökigék.

Lat. *clēp-o*; gör. *κλέπ*, *κλέπ-τ-ω* lopok; szkr. *krap*, *klap* lopni *kharp-ara* tolvaj. — Lat. *serp-o*, *serp-en[t]-s*, *serp-ula*; gör. *έρπ*, *έρπ-ω* megyek, csúszok, *έρπ-ετό-ν* csúszó-mászó állat; szkr. *sarp*, *sarp-â-mi*

serpo, eo, *sarp-a-s* serpens. Ide tartozik *rêp-o* is, mely metathesisssel ebből lett: *srêp-o*. — Lat. *ap-isc-or*, *ap-tus-sum*; szkr. *ap*, *ap-noti*, *ap-ati* elér, elnyer. Curtius (Grundz. d. griech. Etymologie 447. l.) a görögből ide számítja ezeket: *ἄφ-eros*, *ἄφ-ros* gazdagság, *ἀφν-ιός* gazdag, *ἀφν-ίω*, *ἀφν-ίρ-ω* gazdagítok. — Lat. *cap-i-o*, *cap-ulu-m*, *cap-ax*; szkr. *kap*, *kap-ati* megfogni, kötni; gör. *καπ*, *κῶπη* markolat. — Lat. *cup-i-o*; szkr. *cup-jâ-mi*, mozgásba jöni, haragudni. — Lat. *sap-i-o*, gör. *σαφ-ής*, *σοφός* = sapiens, aeoliai *v* = *o*-val reduplikálva *Σι-ουφ-ος* (v. ö. *Τίτυρος*, *μῦμος* 'erővív' cselekvő értelem-ben. — Lat. *rup*, *rump-o*, *rup-tu-s*, *rup-es* szikla; szkr. *lup*, *lump-â-mi* rumpo, interrumpo, perdo, *lup-jâ-mi* confundo, perturbo, part. perf. pass. *lupta* = *ruptu-s*. — Lat. *carp-o*, *crisp-us* göndör; gör. *κάργ-ω* összevonok, ránczolok, *κάρον-ος* gyümölcs; szkr. *karp*, *krasp* tépni. — Lat. *scalp-o*, *sculp-o*, *scalp-ru-m*; gör. *σκορπ-ίζω* szétválasztok, elszórok, *σκορπ-ιός* scorpio; szkr. *skarp*, *karp*, *kalp*, *kalp-ajati* szétvágni, *kalp-ani* olló. Másképen tanít. Curtius Grundz. d. griech. Etymologie 55, 152. és 633. l.; szerinte a latin *scalp-o*, *scalp-ru-m* és *talp-a* vakondok szavaknak a görögben e következők felelnek meg; gyök: *σκαλπ*, *σκάλοψ*, *σπάλαξ*, *ἀσπάλαξ* vakondok.

3. Foghangan végződő gyökigék.

Lat. *pet*, *pet-o*, *im-pet-u-s*, *pen-na* (clav. *pes-na*), *acci-pit-er*; gör. *πετ*, *πέτ-ομαι* repülök, *πί-πτ-ω*, dór. aor. *ἔ-πιτ-ο-ν* esem; szkr. *pat*, *pat-â-mi* repülök, esem. — Lat. *pand-o*; gör. *παια*, *πιά-νν-μι*, *πίτ-ν-μι* kiterjesztek. — Lat. *me-t-o*, *mes-si-s*, *mes-sor*; gör. *ἀμά-ω* aratok, gyűjtök, *ἄμη-το-ς* aratás; szkr. *mâ*, *maj-ati* kaszálni, aratni. — Lat. *vert-o* (*vort-o*); szkr. *vart*, tulajdonképen *vrt*, *vart-ati* fordítani, *vart-uka-s* = rotundus, *vartikâ*, *úrtika* = *ὄρτυξ* (tő: *ὄρτυγ* és *ὄρτυκ*) fürj. — Lat. *bê-t-e-re* (*ad-bê-t-ē-re*, *im-bê-te-re*, *re-bê-t-ere*) *ar-bi-ter*; gör. *βα*, aor. *ἔ-βη-ν*, praes. *βαίρ-ω*; szkr. *gâ* megyek, aor. *a-gâ-m*, praes. *gi-gâ-mi*, *ga-ti-s* menet. — Lat. *scat-eo*, ennek gyöke a litvánban van meg: *skat-au* ugrom. — Lat. *nit-or*, *nîsu-s*, e h. *nî-tu-s*, *nî-t-i*; szkr. *nath* gyámot keresni, *nath-a* támasz, segítség, menedék. — Lat. *utor*, *ûti* = *oitier*, *uitier*; mitto, e h. *mit-jo* és a következő származtatott praesenstőjü igék: *vetâre*, de *vetitus*, *sentâre*, perf. *sensi* (ebből: *sent-si*). — Lat. *ed-o* (3. sz. *es-t*), *ed-â-x*, *êsu-s*, *êsu-ri-o*, *es-ca*; gör. *έδ*, *έδ-ω*, *έσ-θ-ω*, *έσ-θ-ι-ω* eszem; szkr. *ad-mi* esse, *ad-ana-m* evés, *ad-a-ka-s* evő, *ad-ja-s* eheth. — Lat. *scid*, *scind-o* (*sci-cid-i*, *scid-i*);

gör. *σχαίω* e h. *σχαδ-ω, σχάσ-ω, ἑ-σχασ-α*, töalak: *σχαδ* = szkr. *skhad* hasítani, *σχεδ-άρρῡ-μι, σχεδ-άω, κεδ-άω*, szétugratni, szétszórni, *σχιδ-να-μαι* elszéledék, *σχιζ-ω, σχίσσω*, töalak: *σχιδ* hasítani; szkr. *skhad, skhadate* széthasítani, *chid, chinat-ti* hasítani, törni. — Lat. *ol-eo*, e h. *od-eo, od-or, od-oravi*; gör. *ὄζω*, e h. *ὀδ-ω* szaglom, perf. *ὀδ-ωδ-α, ὀδ-μή (ὀσ-μή)* szag; szkr. *vad, vad-jati* szaglani. — Lat. *sēd-e-o, sid-o, sel-la*, e h. *sed-la, sēd-e-s, sēd-āre, sol-iu-m*; gör. *ἔδ, εἶσα*, e h. *ἑ-σεδ-σα, ἑ-ἔδ-σα* ültettem, *ἔδζομαι*, e h. *ἑδ-ζομαι, ἔδ, ἔζομαι*; szkr. *sad, sad-ti, sīdati* = *sīdit*. — Ide tartoznak még következő praesens-tőjüket származtatással képző gyökigék: *ardēre*, perf. *arsi, audēre*, perf. *ausus sum, mordēre*, part. *morsus, prandēre*, part. *pransus, pendēre*, perf. *pependi, spondēre*, perf. *spopondi, tondēre*, part. *tonsus, rīdēre*, perf. *rīsi, taedet*, perf. *taesum est*. Ezen igegyökök között valószínűleg vannak olyanok is, melyeknek gyökük *dh-n* végződött, melyeket csakis a rokon nyelvek megfelelő alakjaiból lehet kimagyarázni; *fīdēre*, gör. *πείθεσθαι, πείθειν*; *gaudēre*, perf. *gavisus sum*, gör. *ῥηθεῖν* stb.

4. Sziszegőhangon végződő gyökigék.

Ezen igék a görögben, hol a sziszegő *s* gyakran kiveszett, különösen a jelenidői töben, alig ismerhetők meg többé; ennél fogva az alább következő igékről is nem lehet bizonyosan állítani, ide tartoznak-e vagy pedig a származottakhoz. A latinban az *s* két önhangzó között jobbra *r*-be ment át: *εἶναι*, elavúlt, *ἔμμεναι* (ebből: *ἔσμεναι* esse lenni, *εἶεν* (ebből: *εἴςειν*) égetni, *αἶεν* (ebből: *αἴςειν*) felgyújtani, *ἄρere* égetni, *πίσσειν* széttaposni, *πίσere*, összetörni, zúzni, *τέρσεισθαι* száradni, de már *torrēre* szárítani származtatott ige, part. *tostus*, (ebből: *torstus*), *τρέιν* (ebből: *τρέσειν*) reszketni, de *terrēre* ijeszteni már származtatott ige. A görög *γεύσθαι* (ebből: *γεύσεισθαι*) élvezni gyökigének a latinban csak a származtatott *gustare* kóstolni felel meg. — Megjegyezni valók még e nemből a latinban: *gerere* (ebből: *gesere*) viselni, *quaesere* és *quaerere* kérdezni, keresni, *queri* (ebből: *quesi*) panaszkodni, *vīsere* látni, meglátogatni és a származtatott jelenidői tövel bíró: *haurire* meríteni, part. *haustus, censēre* becsülni, part. *census, haerēre* függni, perf. *haesi*.

5. Orrhangon végződő gyökökék.

Ilyenek: *gignere* nemzeni, *γενεσθαι* lenni, melyekhez *γενεσθαι* és *nasci* (ebből: *gnasci*) születni igék is tartoznak; *μένειν*, *μῖναι*, *manêre* maradni, mely utóbbi már bizonyára származtatott ige, de van régibb képzésű alakja is, p. o. *mansi*. — Ezen gyöknek *man* számos ige felel meg valamint a latin úgy a görög nyelvben is: *μύμονα* (perf.) akarok, *meminisse* perf. emlékezem; *μέλλειν* (ebből: *μῆναι*) szándékozni, *re-minisci* visszaemlékezni, *μυμνήσκειν* emlékezni, *μνᾶσθαι* gondolni, *μνᾶσθαι*. Ennek: *κλίνειν* meghajtani, a latinban csak a származtatott *de-clinâre* elfordítani, meghajtani és *ac-clinâre* ráhajolni, rátámaszkodni felel meg. Ezekből pedig: *creare* teremteni, *hiâre* tátongni, száját felnyitni, melyeknek a görögben *κραίνειν* és *χαίνειν* igék felelnek meg, a nasalis egészen kiveszett. Megjegyezni való még a latinban *canere* énekelni, dalolni, és *vannere* szórni (buzát). — Ide sorozhatók az *m-en* végződő gyökökék is, milyenek: *τρέμειν*, *tre-mere* reszketni, *βρέμειν* zúgni, *fre-mere* morogni; *δάμνημι* és a származtatott *δαμνάω*, *δαμάω* szelidíttek, *domâre* eredetibb *domitus* alakjával; *βαίνειν* (ebből: *βάμναι*) lépni, menni, és a származtatott *venîre* (ebből: *vemîre*) jönni, mely utóbbihoz a régibb alaku *vêni* tartozik. Magából a latin nyelvből megjegyezni valók még: *gemere* sóhajtatni, *premere* nyomni, *con-temnere* megvetni, és *emere* venni, összetételeivel együtt: *sumere* venni, *prômere* elérkezni, *cômere* díszíteni, *inter-imere* megölni, *per-imere* megsemmisíteni, *red-imere* vásárolni, kiváltani, *dir-imere* elválasztani.

6. Folyékonyhangon végződő gyökökék.

Ilyenek: *φέρειν*, *ferre* hozni, *ὄρνυμι* felegyenesíttek, *ὄρνυσθαι* föl-emelkedni, *οἰρῖν* eredni, támadni, régibb alaku perfectumával: *ortus sum*; *εἴρειν* *serere* egymás mellé rakni; *τείρειν*, *terrere* dörzsölni; *στορνῖναι*, *στορνῖναι*, *στορνῖναι* *sternere*, kiteríteni; *cernere* elkülöníteni, látni, *κρίνειν* ítélni. A görög *βιβρώσκειν* enni, aor. *βορεῖν* igének a latinban csak a származtatott *vorare* elnyelni felel meg; épen így felel meg ennek: *ἐγείρειν* felkölteni a származtatott *vigilâre* virasztani. — Sajátságosak a latinban az ilyenek; *carere* gerebenezni, *currere* futni, *parere* szülni, *spernere* megvetni, *mōri* meghalni, *ver-rere* süpörni, *dê-serere* elhagyni, *dis-serere* megbeszélteni, *ex-serere*

kinyújtani, mondani, s a következő származtatott igék: *com-perire* tapasztalni, perf. *com-peri*, *re-perire* találni, perf. *re-peri*.

Az *l*-en végződő gyökigék körül, melyek a latinban a görögnek megfelelnek, álljanak itt a következők: *σπάλλειν*, *fallere* megejteni, rászedni, *βούλεσθαι*, *velle* akarni, *κέλλειν*, *ὀκέλλειν* hajtani, döfni, *re-cellere* visszalökni, *per-cellere* átdöfni; *τλῆναι* (aor.) elviselni, kitarítani, *tuli* (perf.) vittem, *tollere* fölemelni; *πέλεσθαι*, *πέλειν* (ebből: *κρέεσθαι*, *κρέλειν*) lenni, mozogni, tulajdonképen, forogni; *colere* felügyelni, ápolni, *in-colere* lakni; *ἄλλεσθαι* (ebből: *ἄλγεσθαι*) ugrani, ennek a latinban a származtatott *salire* felel meg ősbibb alakjaival: *salui* és *in-sultum*. Ezen ige: *psallere* cziterán játszani, a görög *ψάλλειν* igéből van átvéve; ennek: *βέλλειν* vetni, dobni, a latinban csak a származtatott *volare* repülni felel meg, mint szintén ennek is: *ὀλλύναι* tönkretenni csak a származtatott *ab-olere* kiirtani felel meg; ellenben a régibb latin *oc-culere* elrejtteni igének a görögben csak a származtatott *καλύπτειν* (ebből: *καλύβειν*) felel meg. — Megjegyezni valók végre a latinban ezek: *ex-cellere* kitűnni, *pellere* üzni, *con-sulere* tanácskozni, *molere* örölni, *e-vallere* hántani, *vellere* kitépni, *alere* táplálni, *olescere* növekedni; *se-pelire* eltemetni régi alakjával együtt: *se-pultus*.

Az eddig eléadottakból kitűnik, hogy a gyökigék különösen a latin és görög nyelvben még meglehetősen számban felelnek meg egymásnak; sokkal nagyobb azonban azoknak a száma, melyeken az azonosságot többé fölismeri nem lehet. Miből nem az következik, mintha a latin és görög nyelv egymáshoz nagyon távol vagy éppen semmi rokonságban sem állanának, hanem az, hogy a nyelv élő organismus, mely mindig működésben van: fejlődik, növekedik, fogy, kopik és csonkúl, s éppen ezért soha sem engedi magát előre megszabott rációkba erőltetni. Gyakran megtörténik, hogy míg valamely gyökige egyik nyelvben vagy egészen kiveszett vagy pedig annyira elmosódott, hogy azt többé fölismeri még a rokon nyelvek segítségével is nagy feladat, addig a másokban ugyanazon szó nemcsak megmaradt, hanem számos belőle származtatott szavakat is képes felmutatni. Hogy ez így van, az alább következő származtatott igék eléadásánál világosan ki fog tűnni.

B. Származtatott igék.

Valamint a görög úgy a latin nyelvben is sokkal nagyobb számmal vannak az oly igék, melyek bizonyos képzők segítségével

verbum vagy nomen-ből képeztetnek. A gyökigékhez, hogy azok a mondat élő alkatrészeivé lehessenek, a személyragok, nem (genus)-, idő- és módjelzők közvetlenül csatoltatnak, melyeknek elvétele által a puszta gyök marad ott. A származtatott igéknél ez nem úgy van, mert ha ezektől a személyragokat s a több jelzőket elszakasztjuk, nem marad ott a gyök, hanem egy olyan alak, mely már maga is képezve van, s mely többnyire már maga is teljesen kifejezett szó értékével bír. Így pl. *φέρειν* hozni, vinni, a görögben gyökige, mert ha egy ehhez tartozó időalakból, pl. *ἐφέρειν* imperfectumból először is a plur. 1. sz. ragát *μεν*, azután a jelenidői tőhöz tartozó *ο*-t és a kezdő *ε*-t, mely mint augmentum a cselekvés elmúlására utal, elveszszük, akkor *φερ* marad ott, melyet — a mennyire legalább eddig meghatározható — gyökalaknak nevezhetünk. Ha azonban *φιλεῖν* szeretni igének ugyancsak az imperfectumból *ἐφιλέομεν* az említett képzőelemeket elveszszük, ott *φιλε* marad, melyet már csak azért sem nevezhetünk gyökalaknak, mivel két szótagból áll; épen így ha ebből: *curabam* az 1. sz. ragát: *m*, azután az imperfectum képzőjét: *ba* elveszszük, nem marad ám ott a gyökalak, hanem egy valóságos szó, t. i. *cura*, mely gyökalaknak semmiesetre sem nevezhető. Az ilyenek tehát csakis származtatott, de gyökigék nem lehetnek. — Mi módon történt eredetileg ezen származtatás, azt a latin és görög nyelvből többé biztosan meg nem határozhatni; ha azonban az összes indo-german nyelveket mélyebben kutatjuk, világos, hogy minden származtatott ige a neki alapúl szolgáló szóalaktól *ja* szótaggal jött létre, mint pl. a szanszkritban *miçra-ja-ti* vegyít, ettől: *miçra-*, és *baudhá-ja-ti* tudat, ettől: *baudha-*; a gótban *varmja*, melegítek, ettől: *varma-*, *rignjan* esik (az eső), ettől: *rigna-*. Micsoda változásokon ment légyen ezen *ja* a görög s latin nyelvben az idők folytán át, míg egészen kiveszett, azt csak az árja nyelvek történetéből lehet következtetni, de bizonyossággal a fokenkénti kiveszést többé meghatározni nem lehet. — A görög nyelvben ugyanis az oly igékről, melyeknek jelenidői tőjükben *ζ* van, a legnagyobb valószínűséggel lehet következtetni, hogy a még úgynevezett görög-latin korszakban a *j* még megvolt, úgy hogy pl. *ἐπιζω* igének végzete *idjō* vagy talán épen *idjōmi* volt. — A mi azután ezen *ja* vagyis inkább *a-ja* (az első *a* nem egyéb mint a mindenkor alapúl szolgáló névszó vagy ige végönhang-

zója) képzőt illeti, azt Bopp a szanszkrit *ja* *) menni gyökből származtatja, tehát benne a „menés“ fogalma rejlik, melyből azután a „tevés“ és „cselekvés“ jelentést lehet kimagyarázni. — Különben bármi legyen is eredete a *ja* képzőnek, annyi bizonyos, hogy ezen képző által létrejött származtatott szónak eredetileg egy és ugyanaz jelentése és alakja volt, mely jelentés nem lehetett egyéb mint az alapúl szolgáló szónak cselekvő hatása, azaz, hogy a szó mindig ige-értelmet vön fel, habár ezen értelem azután nagyon is különböző volt.

A görög igéknek ezen képzőre való visszavitele következőképen eszközölhető. — Az eredeti *a-ja*-ból *s-je*, *o-je*, *a-je* lett; hangtani szabály következtében később a *j* két önhangzó közül kiesett, tehát: $\varphi\varphi\epsilon\iota = \varphi\varphi\epsilon\iota$, e h. $\varphi\varphi\epsilon\iota\tau\iota$, eredetileg *bharaja-ti*, ezen tőalaktól: $\varphi\varphi\varphi$, ebben: $\varphi\varphi\varphi\sigma$, vagy pedig ezen tőalaktól: $\varphi\epsilon\varphi\epsilon$, ebben: $\varphi\epsilon\varphi\epsilon\iota$, ebből: $\varphi\epsilon\varphi\epsilon\tau\iota$, fokozás folytán *s* átment *o*-ba; $\chi\varphi\varphi\sigma\iota =$ auro obducit, összevonva ebből: $\chi\varphi\varphi\sigma\iota\epsilon\iota$, ez ismét ebből: $\chi\varphi\varphi\sigma\iota\epsilon\tau\iota$, ezen szótól: $\chi\varphi\varphi\sigma\iota\sigma$ = aurum; $\tau\iota\mu\tilde{\alpha} = \tau\iota\mu\acute{\alpha}\epsilon\iota$, ebből: $\tau\iota\mu\alpha\iota\epsilon\tau\iota =$ honorat, ettől: $\tau\iota\mu\eta =$ honor; $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\upsilon\epsilon\iota =$ numerat, összevonva ebből: $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\epsilon\iota\tau\iota$, ettől: $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{o}\sigma =$ numerus. — Az ily származtatott igék közül némelyek praesenstőjüket *ska*-val is képezhetik: $\eta\beta\acute{\alpha}\sigma\kappa\epsilon\iota$, e mellett: $\eta\beta\acute{\alpha}\epsilon\iota$, ettől: $\eta\beta\eta =$ iuventus; különben az is lehetséges, hogy $\eta\beta\acute{\alpha}\sigma\kappa\omega$ egyenesen $\eta\beta\alpha$ -ból van képezve; $\acute{\alpha}\lambda\delta\eta\sigma\kappa\omega =$ cresco, e mellett $\acute{\alpha}\lambda\delta\acute{\epsilon}\omega$ stb.

A latin nyelvben mint szintén a hozzá tartozó testvérnnyelvekben is — a mennyire eddig meghatározható — ezen *a-ja* az *a* hangnak *a* és *e*-be való feloldása s azután *i*-be való gyengülése folytán háromféle alakban fordul elő.

1. Az *a-ja* képző összevonatik *â*-ba, p. o. *sêda-t*, ebből: *sêdâ-t* = *sêdaja-ti* (v. ö. ezen gyököt *sed*, ebben: *sed-eo*); igen gyakori ezen képzés a névtöktől származtatott igékben, p. o. *nomina-t*, ettől: *nomin-*, nominativus: *nomen*; *remiga-t*, ettől: *remig-*, nom. *remex* (*remig-* tőalak bizonyára ebből van képezve: *remo-*, nom. *remu-s*, és *ig*, mely *ag* (*agere*) gyökből gyöngült el). Az 1. sz. singularisban az eredeti *ajâ-mi*-ből, azaz: *ajô*-ból a *j* kiesése után *ao* lesz; ezen képző az umber nyelvben mint *au* ebben: *subocau* = sub-

*) Másképen tanít Benfey Sanskritgramm. 56. l.; szerinte az *a-ja* régiebb *apaja* és *âpaja*-ból elkopás által jött létre; különben a *ja* képzőt \bar{u} is *ja* menni gyökre viszi vissza.

vocao, subvoco, megmaradt; ezen *ao* később *ô*-ba vonatott össze, mint a görögben *ωω* ebből: *ajω*, *ω*-ba, p. o. *nominô* e h. *nominao-mi*, *gnomina-jô-mi*, tőalak: *gnâman-ajâ-mi*; *nominâs*, tőalak *gnâman-aja-ti*; *nominât*, tőalak: *gnâman-aja-ti* stb. — Az ilyenekben mint *son-wi*, e mellett *sona-t*, ettől: *sonu-s* képezve, a képzőelem elenyészett.

2. Az *a-ja* képző összevonatik *ê*-be, p. o. *mon-ê-mus* = *mâna-jâ-masi* (verb. caus. praes. plur. 1. sz., ezen gyöktől: *man cogitare*), *moneo* = *mânajâ*, e h. *mânajâ-mi* (1. sz. sing. praes.); épen így *flaveo*, ettől: *flavu-s*, *caneo*, ettől: *canus*, stb. — Ezen alakot különösen a nem származtatott, azaz gyökigék, vették föl.

3. Az *a-ja* képző összevonatik *i*-be; 1. sz. sing. — *io*, — *ajâ*, ebből: *ajâ-mi*, p. o. *sôpio* = *svâpajâ*, e h. *svâpajâ-mi*; *sôpî-mus* = *svâpajâ-masi* (verb. caus. 1. sz. plur. praes., ezen gyöktől: *svop dormire*); épen így a perfectumban *sopî-vi*, part. *sopî-tu-s*, *saevî-mus*, ettől: *saevu-s*, *mollî-mus*, ettől: *mollî-s*, itt tehát az *i* eredeti, mivel minden tőalakban megmarad. Ezen *î* eszközésével a *tôr*, *turu-s*, eredetileg tar képzőjü participiumtól igék is származhatnak, p. o. *ê-surî-mus*, azaz: *ed-tur-î-mus*, tőalak: *ad-tar-aja-masi*. — Megjegyezni való itt, hogy a latinban a származtatott igék alakjai a gyökigékével igen gyakran összevegyülnek. Gyakori eset az is, hogy a gyökigék a praesenstőben származtatott igékké lesznek, ide tartoznak az ilyenek: *venî-mus*, e mellett: *vên-i* és *ven-tum*, *re-perî-mus*, e mellett: *re-(pe)per-i*, *re-per-tum* stb. — Az *eo-n* végződő igék az ige-tőből rendesen kivetik a képzőelemet, úgy hogy az oly gyökigéket, melyek az *ê-t* (= *aja*) csak a jelenidői tőben veszik föl, mint pl. *sedê-mus*, e mellett: *sêd-i*, *sessum* = *sed-tum*, *vidê-mus*, e mellett: *vîd-i*, *vîsum*, ebből: *vid-tum*, a származtatott igéktől, melyek a képzőt elejtik, nem lehet megkülönböztetni. — Ezen származtatott igék jelenidői tőjüket *ska*-val is képezhetik, p. o. *in-vetera-sci-t*, tő: *veterâ* = *vetesâ*, ezen névtőtől: *veter-*, nom. *vetus*; *flave-sci-t*, ettől: *flavu-s* stb.

1. Oly igék, melyek *aja-t* *â*-ba vonják össze.

Valamint a görög úgy a latin nyelvben is igen nagy az oly igék száma, melyeknek nőnemű tárgyanevek szolgálnak alapul. Az ily igék — mint fentebb láttuk — úgy képeztetnek, hogy a *ja* szótag a tárgynévhez kapcsoltatik, p. o. *κομᾶω* = *κομᾶω* como hajfűrtös

vagyok, ezen tárgynevektől: *κόμη* (*xómē*), *coma*, tehát mindenek előtt ezek helyett állnak: *κομᾶν*, *comān*. — Ilyen igék *causāri* (*causa*) okolni, okul adni; *cénāre* (*cēna*) ebédelni; *umbrāre* (*umbra*) beárnyékolni stb. — Ide sorozhatók az oly igék is, melyeknek alapúl már nem *a*-, hanem *o*-tőjü tárgynevek szolgálnak, mert hiszen ezekben is a többeli *o* eredeti *a*-ra vihető vissza. Ezen görög igének pl. *λιμᾶν* szórni (gabonát) az *o* névragozáshoz tartozó *λιμο-* tőalak szolgál alapúl; épen így a latinban ennek: *fūmāre* füstölni, *fūmo-* tőalak felel meg, mely a szanszkritban még *dhumā-*, tehát az eredeti tőönhangzó még itt megvan. — Ilyen igék: *acervāre* (*acervo-*) halmozni; *caelāre* (*caelo-*) vésni; *damnāre* (*damno-*) kárhozatni; *dominari* (*domino-*) uralkodni stb. — Igen sok ide tartozó ige van olyan is, melyeknek alapjáúl tulajdonságnevek szolgálnak, ilyenek: *caecāre* (*caeco-*) megvakítani; *curvāre* (*curvo-*) görbitni; *firmāre* (*fir-mo-*) erősíteni; *iterāre* (*itero-*, adverb. *iterum*) ismételni; *liberāre* (*libero-*) megszabadítani stb. — Ide sorozhatók az oly *a* igeragozáshoz tartozó igék is, melyek némely igéknek részesülői tőjétől képeztetnek, p. o. *specere* látni (mely ige rendesen csak összetételben mint pl. *per-spicio* stb. használtatik), igető: *spec*, a részesülő képzője *to* eredetileg *ta*, tehát *specto*; ebből lesz *spectāre* szemlélni. — Mily korán fejlődhetett ki az ily képzés a nyelvben, azt abból is lehet következtetni, hogy köztük igen sok ige van olyan, melyek a nekik alapúl szolgáló egyszerű igét egészen elvesztették, p. o. *gustāre* kóstolni, mely mindenek előtt ezen részesülői tőalaknak: *gusto-* felel meg, melynek — egybevetve a görög *γεύειν* e h. *γεύσειν* kóstoltatni gyökigével — egyszerű igéje bizonyára *gūrere* lehetett, épen úgy mint *ūrere*, e mellett: *usto-*; épen így *cunctāre*, *cunctari* késedelmezni, szkr. *śānkatai* gondolkodik, *hōrtāri*, melynek egyszerű alakja Enniusnál *horitur* még előfordúl. — Ily neműek még: *adjutāre* segítségül lenni (*adjuto-*, ettől: *adjuvāre* segíteni); *cursare* (*currere*) futkosni; *ductāre* (*dūcere*) vezetni; *natāre* (*nāre*) úszni; *saltare* (*sal-lire*) tánczolni stb. — Kétségkívül ez történik az oly igékkel is, melyeknek részesülői képzőjét egy rövid *i* előzi meg, p. o. *domitare* szelidíteni, e mellett: *domito-*, ettől: *domāre*; *crepitāre* erősen zörögni, e mellett: *crepito-*, ettől: *crepāre*; sőt azon idetartozó igéknek száma sem kevés, melyek a másképen képződött részesülői tőktől egészen elütnek, p. o. *agitāre* mozgásba hozni, ettől: *agere* mozgatni, melynek részesülői tője *acto-*; *sciscitāre* tudakozódni, ettől: *sciscere*;

melynek részesülői töje *sc* nélkül van meg: *scito*-. Különben ezen *itâre*-n végződő igék is visszavihetők már gyakran származtatott igékre is, s épen ezen fejlődésnek tulajdonítható a részesülői tö előtt álló *i* megrövidülése, mely szabály már a fentebb felhozott *domito*- (e h. *domâto*-), *crepito*- (e h. *crepâto*-) igékre is alkalmazható. — Így vihető vissza pl. *minitâri* a hasonjelentésű *minâri* (részesülői tö: *minâto*-); *êjulitâre*, *êjulâre*; *vocitâre*, *vocâre*; *volitâre*, *volâre* igékre. Az ilyen igékhez legközelebb állanak a *titâre*-n végződő igék, melyeknek belsejében hasonlóképen ilyen hangrövidülés mutatkozik, mint pl. *dictitâre*, mely először is ezen részesülői töre: *dictâto*-, ettől: *dictâre* vihető vissza, mely ismét a fentebb eléadott módon *dicere* egyszerű igétől származik; épen ilyen: *cursitare* (*cursâre*, *currere*), *ductitâre* (*dûcere*) stb.

Sajátságos ezen a igeragozáshoz tartozó igék egyik osztályának képzésében azon tünemény, miszerint a mássalhangzón végződő alapszavak először egy *a*-val növekednek, s úgy lesz belőlük egy származtatott ige, p. o. ebből: *nomin*-, lesz *nominâre*, mintha az alapúl szolgáló tárgynév nem *nomin*-, hanem *nomino*- vagy *nomina*-volna, mi a görögben egészen másképen van. Itt ugyanis a mássalhangzón végződő névszók a képző *j*-t közvetlenül fölvehetik, p. o. *ὀνομαίνω*, e h. *ὀνομάζω* vagy *ὀνομάζω*, e h. *ὀνομάδω* stb. — Ilyen igék a latinban: *criminâre* (*crîmin*-) vádolni, *exâminâre* (*examin*-) vizsgálni, *fulminâre* (*fulmin*-) villámlani stb. — Ezeken kívül sok ige van még valamint a latin úgy a görög nyelvben is, melyek a bennök levő képzőnél fogva nyilván tárgynevi alapszókra mutatnak vissza, a nélkül, hogy ezen alapszók a nyelvben már megvolnának. Valamint *μηχανᾶν* és *μηχανᾶσθαι*, kigondolni, ezen alapszóra *μηχανή* és *πλανᾶσθαι* bolyongni, ez utóbbi ismét *πλάνη*-ra vihető vissza, épen ilyen vagy ezekhez hasonló alapszavakra utalnak vissza az ilyenek: *δευκανᾶσθαι* üdvözölni, *ἰσχυανᾶν*, *ισχυανᾶν* feltartóztatni stb. Abban sem lehet kétség, hogy pl. *aedificâre* építeni, *ambulâre* sétálni, *cantillâre* énekelni, *educâre*, *opinâri* stb. ezen alapszavakra: *aedifeco*- vagy *aedifico*-, *ambulo*-, *cantillo*-, *educ*-, vagy *educo*-, *opino*- (mely utóbbi még ebben: *nec-opino*- megvan) utalnak vissza.

Végre vannak még az *a*-igeragozáshoz tartozó igék között olyanok, melyek egyszerűeknek, gyökigéknek látszanak és semmiféle alapszókra többé vissza nem vihetők, ilyenek: *adulâri* hizegni, *amâre* szeretni, *arâre* (= *ἀποιρ*) szántani, *beâre* boldogítani, *cre*-

âre teremteni, *meâre* menni, *conâri* szándékozni, *rogâre* kérni stb. — Valószínű, hogy ezen igék, vagy legalább közülök némelyek egyenesen, azaz, minden közvetítő névszó nélkül, igegyökökre utalnak vissza, épen úgy mint a szanszkrit úgynevezett verba causativák, melyeket épen oly egyszerű igéknek szoktak tekinteni, mint a nekik alapúl szolgáló gyökigéket, p. o. ezen verbum causativum-ot: *partâjâmi* dobok, épen úgy *pat* gyökre viszik vissza, mint ezt: *pâtâmi* esem. Az is meglehet azonban, hogy ezen igéknek épen úgy mint a latin és görög nyelvben tárgynév szolgál alapúl, mint ezt az ily igék mellett gyakran találjuk is, p. o. *baudhâjâmi* tudatok mellett ott van *baudha-* tudás tárgynév, *smarâjâmi* emlékezem mellett *smara-* emlékezés stb.

Ilyen valódi verbum causativum a latinban kevés van, p. o. *fugâre* megszalasztani, e mellett: *fugere* futni, *sedâre* megnyugtatni, tulajdonképen „leültetni“, e mellett: *sedere* ülni; *placâre* kibékíteni, e mellett: *placere* tetszeni; *lavâre* (ebből: *plavâre*), szkr. *plavâtyati* leönt, e mellett: *plávatai* foly stb.

2. Oly igék, melyek az *a-ja-t é*-be vonják össze.

Az ilyen igék száma a latinban sokkal kevesebb, mint az olyanoké, melyek az *a-ja-t á*-ba vonják össze. A görögben azonban épen ezen igék száma igen nagy, melyek a latinnak egészen megfelelnek, p. o. *ἀρκεῖν* = *arcêre* visszatartani. Ezen *ἀρκέω* pedig — mint a fentebb mondottakból is kitűnik — *ἀρκέω*, *ἀρκέωμι* helyett áll, mely képzés a fentebb felhozott *δαμάω*-tól ebből: *δαμάω*, *δαμάωμι* csak abban különbözik, hogy az *a-ja* itt nem *a*-ba, hanem *ε*-ba vonatott össze. Itt nem lehet mondani — mint az *âre*-n végződő igéknél — hogy a *ja* képző oly alapszókhöz járult, melyek *e*-n végződnek, mert ilyen tárgynevek sem a görög sem a latin nyelvben nincsenek. — Az ilyen képzéseket mint pl. *arceo* közönségesen úgy magyarázzák, hogy az ennek alapúl szolgáló igealak *arkâjâmi*-ből a *j* nem veszett ki, mint pl. ebben: *domô*, e h. *domaô*, *domajômi*, hanem a megelőző *a*-val először is *ai*-vá, később *ae*, *é*-vé, végre pedig megelőző önhangzó előtt *é*-vé lett, hogy tehát *arceô*, régiebb *arkêô*, azután *arkiô* helyett áll. — Így tanítottunk fentebb mi is; ámde Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 22.) azt hiszi, hogy *arceo*, régiebb *arcepo* alakra utal vissza, melyből később *arceiô*, *arceô* fejlődött ki; s ezt annyival inkább állítja, mivel a fentebb említett *arceo* = *ἀρκέο*

igéken kívül még a következők is megfelelnek egymásnak a két nyelvben: *ῥοφεῖν* (e h. *σροφεῖν*) = *sorbére*, *τροπεῖν* = *torquere*, *γηθεῖν* = *gaudére*, *πιοῖσθαι* = *pavére*, *δηλεῖσθαι* = *délére*, s valószínűleg *τρομεῖν* = *timére* (ebből: *trimére*). — Ezek ellenében azonban maga Meyer felhossa ezeket: *καλεῖν*, *λορεῖν*, mint a melyeknek a latinban *caläre* és *laväre* felel meg. Felhossa még Meyer állításának bebizonyítására azon tüneményt, miszerint a szóban levő igéknek a görögben igen gyakran *o*-névragozáshoz tartozó szavak szolgálnak alapul, p. o. ennek: *νοστέω* alapul *νοστο-* szolgál. Azon körülmény pedig, hogy itt *s* helyett *o* áll, épen oly kevésbé lehet feltűnő mint ebben: *τέκος*, gen. *τέκεος* (e h. *τέκεσος*) gyermek, mivel mindkét önhangzó eredeti *a*-ra mutat vissza. — Általában mindaddig, míg az *o*-nak *s*-hoz való viszonyát tökéletesen nem értjük, addig nem mondhatunk többet, mint hogy az *s* úgy a latinban mint a görögben gyengébb hang mint az *o*.

A latin nyelvben olyan *e*-igeragozáshoz tartozó ige, melynek *o*-névragozásu tö felelne meg, nem igen sok van, p. o. *miseréri*, e mellett: *miseret*, ettől: *misero*; *poenitet*, *oportet*, melyek hasonlóképen *poenito*- és *oporto*- töalakokra látszanak visszautalni. — Ezen három ige azért is nevezetes, mivel csak ezek állanak több szótagból, míg a többiek mindnyáján feltűnő egyformasággal bírnak képződésükben, sőt még jelentésükben is feltűnően hasonlóknak egymáshoz, a mennyiben lételet, állapotot jelölnek s ez által bizonyos szenvedőlegesség rejlik bennök, p. o. *aegrére* (*aegro*-) betegeskedni, *albére* (*albo*-) fehérnek lenni, *calvére* (*calvo*-) kopasznak lenni, *canére* (*cāno*-) szürkülni, *salvére* (*salvo*-) egészségesnek lenni, *suére* (*suo*- övé, tulajdona) megszokva lenni stb. — Épen így az oly igék, melyeknek alapul *i*-tőjü tárgynevek szolgálnak: *putrére* (*putri*-) rothadtnak lenni, *lactére* (*lact*-, elavúlt: *lacti*-) szopni, *mollére* (*molli*-) puhának lenni stb. — De vannak oly ide tartozó igék is, melyeknek alapul — épen úgy mint az *a*-igeragozásnál — mássalhangzón végződő tök szolgálnak: *florére* (*flōs*-) virággazni, *senére* (*sen*-) öregnek lenni, *algére* (*algōr*- e h. *algōs*-), *dolére* (*dolōr*-) fájlalni; sőt olyanok is vannak, melyek alapnevöket elvesztették, p. o. *fatéri* vallani, *tumére* dagadtnak lenni stb. — A több ide tartozó igéknek jelentése egészen szenvedő vagy átható, p. o. *jacére* feküdni, *carére* szűkölködni, tulajdonképen 'elvágvá, mentt lenni' (v. ö. *καρῆραι*, aoristos, ettől: *καίρειν* nyírni, levágni) stb.

Megjegyezni való itt a görög *ovr*-on végződő igék, mivel ezekben az eredeti *a* helyett *o* áll, úgy hogy az ilyen igék praesensében az eredeti *ájāmi* végzet *óω* (e h. *ójω*) összevonva *ō* áll; infinitívusokban pedig *ovr*, ebből: *όειν* van összevonva. — A latin nyelvben az ezeknek megfelelő igéknek *ōre*-n kellene végződniek; ilyen igék azonban a latinban nem találhatók, hanem a mely igék a két nyelvben egymásnak e nemből megfelelnek, azok mindnyájan az *a*-igeragozáshoz tartoznak, miből következik, hogy az ily latin igék képzése eredetibb, sokkal régibb amazokénál. Ilyen igék: *ᾠοῦν* = *arāre* szántani, *λιγῶν* *kōtni*, *λυοῦν* meghajtani, *novāre* = *νεοῖν* megújítani, ettől: *neo* = *novo*-, *liberāre* = *ἐλευθεροῦν* (*libero* = *ἐλευθερο*-) stb.

3. Oly igék, melyek az *a*-ja-t *i*-be vonják össze.

Az ezen osztályba tartozó latin igék száma körülbelül annyi, mint az *é*-igeragozásba tartozóké. A görög igék között egy sincs, a mely ezeknek képzésével teljesen egyeznék, hanemha *κλειειν*, Homerus szerint *κληφιζειν* latin *claudere* zárni, mely utóbbinak valószínűleg egy régibb *clavidiere* felel meg, és *ἐμποδιζειν*, mely ennek: *impedire* megakadályozni felel meg. Az ilyen latin igék jobbra visszavihetők a nekik alapúl szolgáló *i*-tőjű névszókra, p. o. *partīre* és *partīri* (*parti*-) részekre osztani, *potīri* (*pot*-, *poti*- = szkr. *pāti* úr) urává tenni, *sēpīre* (*sepi*-) bekeríteni, *sītīre* (*siti*-) szomjazni, *lēnīre* (*lēni*-) enyhíteni, *dulcīre* (*dulci*-) édesnek lenni stb. — Vannak azonban ide tartozó igék is, melyeknek más önhangzón végződő névalakok felelnek meg, p. o. *blandīri* (*blando*-) hizelegni, *ignavīre* (*ignavo*-) restté tenni, *ineptīre* (*inepto*-) helytelenkedni, *in-sanīre* (*insāno*-) őrzöngeni; ez utóbbi háromnak azonban *ignavi*-, *inepti*-, *in-sani*- is lehetett tőalakjuk épen úgy mint *inermō* mellett *inermi*-, *inanīmō* mellett *inanimi*- tőalak is van. — Megemlíthetők itt még a *tūrīre* (*sūrīre*)-n végződő, kívánságokat, akarást kifejező igék is, melyek hasonlóképen névszói tőalakokra mutatnak vissza. Nem lehet ugyanis kételkedni, hogy az ilyen igék a *tūro*-n végződő részesülökhöz tartoznak, tehát *parturīre* vajudni akarni, *partūro*-hoz, mely helyett azonban *paritūro* van használatban, tartozik. — Némi nehézséget gördít itt elénkbe az *u* hosszúsága, mely Horatius szavaiból (*parturiunt montes* etc.) itélni rövid; ámde az sem lehetetlen, hogy ily nehézkes képzésben az *u* megrövidült, különösen ha megfontoljuk, hogy a *tūro*-n végződő részesülök *s a*

velük szorosan összefüggő *tôr* (*datûro-* adni akaró, *datôr-* adó) képző eredetileg rövid önhangzóval bírtak, mit már abból is következtethetni, hogy *datôr-* tőalaknak a görögben *δατορ-* tőalak felel meg; épen így a szanszkritban *dâtâr-* (*locativus*: *dâtari*). — Ilyen igék: *cénâturîre* ebédelni akarni, *moriturîre* meghalni akarni, *ésurîre* enni akarni stb.

Valamint a többi osztályoknál úgy itt is vannak oly igék, melyek világosan névszókra mutatnak ugyan vissza, de ezen alakok többé a nyelvben nem léteznek, p. o. *balbûtîre* (*balbo-*) dadogni, hebegni, *dormîre* aludni, *mentîre* hazudni. Nevezetesen ezen igék között az olyanok, melyek valami emberi vagy állati hangot fejeznek ki, mint *blatîre* fecsegni, *friguttîre* vagy *frigultîre* csicseregni, csiripelni, *grunnîre* rőfögni, *hinnîre* nyeríteni, *mintrîre* vagy *mintrâre* czinczogni, *mûgîre* ordítani stb. — A több ide tartozó igék, melyek látszólag gyökigékből származtak, a nélkül, hogy alapszavuk megvolna, az ilyenek causativum alakot vettek föl, p. o. *sôpîre* elaltatni, mely a szanszkrit *svâpâyati*, e mellett: *svâpiti* alaknak egészen megfelel; *audîre* hallani és *ob-oedîre* engedelmeskedni, melynek a görög *αἰσθαῖσθαι*, ebből: *αἰσθαῖσθαι* észrevenni felel meg; *linîre* bekenni, mely nem egyéb mint *linere* tovább képzett alakja; épen így *δαμνάω*, ebből: *δάμνημι*; *nanâre*, rendesen *nancisci* megnyerni, *ordîri* elkezdeni, *orîri* fölemelkedni, támadni, *ὀρνίραι* mozgásba hozni, felköltetni, *ὀρνσθαι* mozogni, fölemelkedni; *pavîre* = *παίειν*, e helyett: *παίειν* ütni, *salîre* = *ἄλλεσθαι* ugrani, *venîre* jönni, *βαλνείν* menni stb.

Vége van a latin igéknek egy nem igen sok szót magában foglaló osztálya, melyek *uo-n* (e h. *ujo-mi*) végződnek, s melyeknek a névszók változatlanul szolgálnak alapúl; a j ezekből is nyomtalanul kiveszett. — Ilyen igék: *acuere* (*acu-* tö) élesíteni, *tribuere* (*tribu-* osztály) részesíteni, *statuere* (*statu-*) állítani. Ezen igék tőalakjai eredeti *a-t* vettek föl, tehát *statui-t*, e helyett áll: *statua-ti*.

IV. Névszók (nomina.)

Valamint az igék két részre, úgymint gyök- és származtatott igékre oszthatók fel, úgy a névszók is gyök- és származtatott névszók lehetnek. — A névszók képzésében rendesen úgy járnak el, hogy először is azon alakokat veszik, melyek a gyökalakokkal egészen megegyeznek, azután az oly szokat tárgyalják, melyeknek

képzők *a, i* vagy *u* önhangzók, végre átmennek a teljesebb képzőkre, melyenek: *ta, ma, na* stb., s csak ezek után térnek át a még nehezebb *mant, vant* képzőkkel bíró szavakra. — Ezen rendszert azonban már csak azért sem tanácsos követni, mivel eddigelé egyetlen képzőnek sem határozhatjuk meg eredetét biztosan, és pedig annnyival inkább nem, mert némely megcsonkult, elkopott egyszerűnek látszó képző, mely egy tekintetre a legősibbnek tartható, bebizonyíthatólag teljesebb és kiképzettebb volt, mint sok más nála nagyobb teljességgel dicsekvő képző. — A nyelv történeti fejlődése ugyanis azt bizonyítja, hogy az eredetileg teljes alakok időfolytán mind inkább-inkább erőtlenednek, s azután egészen elvesznek, nem pedig azt, hogy a rövidebbek, tökéletlenebbek megerősödnek és azután megnövekednek. — Legcélszerűbb tehát az oly képzőkön kezdeni el, melyek minden időben a legtöbb életrevalósággal bírtak, az igékkel a legszorosabb összeköttetésben állnak, s valamint a nyelv szervezetében úgy annak használatában is fontos szereppel bírnak, értjük a részesülőket és határozatlant. — Részesülő minden igéből képezhető, sőt minden eredeti névszó vagy gyöknevszó is fogható úgy fel mint részesülő.

1. Részesülői képző: *ant**).

Ezen *ant* vagy *nt* képző a szanszkritban és görögben nemcsak a praesenstől származó participii praesensben, hanem az *as* gyökkel képzett part. fut. és aoristusban is használatban van. — A

*) A part. praes. activi az indo-európai nyelvek eredeti egységének képviselésében a fénypontot képezi. — Nevezetes ezen alakra nézve azon körülmény, miszerint az említett nyelvek közül többekben, és pedig olyanokban is, melyek mind maig mint élőnyelvek szerepelnek, ezen eredeti képzőelem teljesebb alakban van meg mint a szanszkrit legrégibb nyelvemlékeiben. Ez utóbbi ugyanis csak kevés casus-alakban tartotta meg a képző nasalisát, és pedig csak az úgynevezett gyenge casusokban (a gyenge casusok ezek: accusativus plur., s a három szám (sing. dual. plur.) több casusai, kivéve a nominativust, vocativust mind a három számban, végre a singularis és dualis accusativusát), p. o. *bharantam* = *φέρωντα*, *ferentem*, dual. *bharantāu*, a védában *bharantā* is (nom. acc. voc.) = *φέρωντε*; plur. *bhārantas* (nom. voc.) = *φέρωντες*; ámde az accusativusban már *bhāratas* ellentétben a görög *φέρωντ-ας* alakkal, mely a nasalist mindvégig megtartotta. — Épen így enyészett el a nasalis a több gyenge casusokból is mind a három számban, tehát gen. sing. *bhāratas*, de *φέρωντος*, lat. *ferentis*, gótul: *bairandin-s*, új-németül: *stehendes, gehendes* stb. — A latinban egyedül *ferens* alak az, mely az eredeti töalakból: *ferent-* képződik, a többi casus mind az *i*-tök szerint képezetik. — *Fe-*

mássalhangzón végződő tők *nt*, az önhangzón végződők *ant* képzőt vesznek föl, p. o. *ad-ant*, gyök : *ad* (edere), praesenstő : *ad* ; *s-ant*, gyök : *as* (esse), praesenstő *as* ; *tudá-nt*, gyök : *tud* (tundere), praesenstő : *tudá* ; fut. *sjá-nt*, neutr. *sjá-t*, fem. *sjá-nti* vagy *sjá-ti*, p. o. *karis'-já-nt*, fem. *karis'-ja-nti* vagy *karis-ja-ti*, gyök : *kar* (facere), futurumi tő : *karis-já-* ; aoristus-tő : *vidha-*, ezen gyöktől : *vardh* (crescere), part. *vrđhánt*.

A görögben e képző alakja : *ovt* és *vt* ; a *v* itt mindig megmarad, fem. *ovtja*, *vtja*, mely hangtani törvény szerint : *ovσα, ovσα, σα* lesz, a megelőző önhangzó megnyújtásával, p. o. *éovt* (később : *örvt*), azaz : *éσ-óvt*, fem. *éovσα*, azaz : *éσ-ovt-ja*, gyök : *és* (esse), praesenstő : *éσ* ; *féovt*, fem. *φεovσα*, ebből : *φεov-ovσα, φεov-ovtja*, gyök : *φερ* (ferre), praesenstő : *φεov, φερε*. — Épen így a futurumban : *λvσo-vt*, gyök : *λv* (solvere), futurumi tő : *λvσo-* stb. Aoristus simplex : *θé-vt*, gyök és aoristusi tő : *θε* (ponere) ; *δo-vt*, gyök és aoristusi tő : *δο* (dare) stb. — Aoristus compositus : *λvσα-vt*, gyök : *λv*, aoristus-tő : *λvσα-* stb.

A latinban ezen képző alakja *ent*, elavúlt *ont*, *unt*, többnyire pedig *nt*, mivel csaknem minden praesenstő a latinban önhangzón végződik : tehát : (prae) *s-ent*, e h. *es ent*, gyök és praesenstő : *es* ;

rentia és *ferentium* épen oly határozottan az *i*-névragozáshoz tartozik, mint pl. *facili-a*, *facili-um*.

Az indus grammaticusok azt tanítják, hogy a part. praes. képzője a gyenge casusokban : *at*, az erősekben : *ant*. Bopp azonban (Vergl. Gramm. III. 142. l.) azt tanítja, hogy az *a*, ebben : *bharant*, épen oly kevésbé számítható a képzőhöz, mint ebben : *φεpovt* az *o* ; az önhangzó mindkét nyelvben az osztályszótaghoz tartozik, azaz, az *o*, ebben : *φεp-o-vt* azonos az *o*-nal ezekben : *φép-o-μεν, φεp-o-vti*, és az *ε*-nal ezekben : *φεp-ε-τε, έφεp-ε-ς* stb. — Hogy a görög részesülői képző csak *vt* és nem *ovt*, világosan kitünik a *μ* igék conjugatiójából, hol a gyök végönhangzójához vagyis az igetőalakhoz *vt* járúl : *διδο-vt, τιθε-vt, ιστα-vt, δειx-vu-vt* ; a szanszkrit azonban azon sajátossággal bír, hogy valahányszor az *nt* vagy *t* képzőnek nem *a* vagy *á*-hoz kell kapcsoltatnia, az igetőalakot egy *a*-val toldja meg. Innen van az, hogy pl. *střpvant* (e h. *střpñunt*) a görög *στροφvnt* alaknak felel meg. — A latin harmadik conjugatio participii praesensében levő *e*, ebben : *veh-e-ns, veh-e-ntem* = szkr. *vah-a-n, vah-a-ntam* eredetileg nem egyéb, mint az osztályönhangzó *i*, ezekben : *veh-i-s, veh-i-t* stb., mivel a latin két consonans előtt jobban kedveli az *e-t* mint az *i-t*. A negyedik conjugatio participii praesensében az *ie*, ebben : *aud-ie-ns*, a gót *ja*, szkr. *aya* képzőnek felel meg az ilyenekben : gót : *sat-ja-nds* ülte = szkr. *sád-aya-n* ültetve. — Hogy végre az első és második conjugatio part. praesensében az *a* és *e*, ezekben : *am-a-ns, mon-e-ns* az ige tőalakjához, az *a* pedig ezekben : *da-ns, sta-ns, fa-ns* és *fla-ns* a gyökhöz tartozik, azt említünk sem szükséges.

i-ent, e-unt = *e-ont*, gyök: *i*, praesentstő: *ei*; *vehe-nt*, gyök: *veh*; praesentstő: *vehe* stb. — A *ja* képzővel bővült nőnemű tőalak, melyet a szanszkrit és görög futurum-tőkön láttunk, itt tárgynevi functióval bír: *sapient-ia*, *abundant-ia*, *labent-ia*, *prudencia* stb. — A latin ige-nevekre nézve megjegyezni való, hogy közülök igen számosan ige-természetűket elvesztvén egyszerű tulajdonságnevekké lettek, melyeknek még az igéjük sincs meg többé a nyelvben. Ilyenek: *frequent-*, melynek a szkr. *bhr̥ga-* (sok) felel meg, *in-gent-*, *recent-*, *repent-*, *sont-*, *in-sont-* stb. Másoknak megvan ugyan alapigéjük, de sajátságosan fejlődött jelentésük folytán az összefüggés lazult meg közöttük, p. o. *éloquent-* ékesen szóló (*éloqui* kibeszélni), *praestant-* jeles (*praestare* elülállani), *praesent-* jelenvaló (*prae-esse* élen állani), *infant-* még nem beszéllő, csecsemő (*fari* beszélni). Ezen képzés külső alakjára nézve feltűnő az, hogy a nyelv virágzó korában, ha nem is szigorú következetességgel, de névszerint a sing. nominativusban igen gyakran megkülönbözteti az ily adjectivumokat a valódi participiumtól, a mennyiben amazoknak tőalakja: *nt-*, emezeké: *nti-*; amazok tehát a foghangu, emezek pedig az *i*-tők szerint ragoztatnak. Különbség van tehát pl. ebben: *splendente sôle* = a nap sütvén, azaz, fényes nappal, ettől: *splendentî sôle* = a fénylő nap által. — Ezen tünemény megvilágosítására felhossa Meyer Leo az ó-szász nyelvet, melyben a tárgynevileg használt részesülői tőalakok *and*, a tulajdonságnevek pedig *andja* képzőt vesznek föl, p. o. *hêlandi* (tőalak: *hêliandja*-) *crîst* = a megszabadító Krisztus, e mellett: *the hêlago heleand* = a szent üdvözítő. Ezen különbség még az új-németben is megvan. Különböző pl. ezen kifejezés: *der Weg ist lang* (itt a tulajdonságnév képzése: *lang*, gót: *laggs*, elavult *longus* helyett, a végzetre nézve *longus* és *δολιχός* szavakkal teljesen meg-egyezik), ettől: *ein langer Weg*, mely utóbbiban *langer* össze van olvadva egy eredetileg önálló névmással: *jas*, melynek semmi más czélja nem lehetett, mint a szónak tulajdonságnevi természetét jobban kiemelni, azaz, azt szigorubban meghatározni, s melynek a latin tulajdonságnevi részesülőket jellemző *i*-vel ugyanazon alapja van. — Ezen participiumok között végre olyanok is találtnak, melyek egészen tárgynevekké lettek, p. o. *in-fant-*, *animant-*, *ad-ules-cent-*, *parent-*, *serpent-*, *client-* = *κλυοντ-* halló stb.

2. Részesülői képző: *vant**).

Ezen képző eredetileg a kettőzött gyökhöz járult, s a part. perf. activit képezte. Mint ilyen képzőben a *t* gyakran *s*-be megy át, mi *n* után az indo-európai nyelvekben nem ritka. Úgy látszik,

*) A reduplicált praeteritum part. act. képzője a szanszkritban a casusok különfélesége szerint (erős, gyenge, leggyengébb casusok) *vāns*, *vat* és *ush*. Az indus grammaticusok azonban ezen képző valódi alakjául *vas-t* tartják, noha a képző ezen alakban egyetlen casusban sem fordul elő. Az erős casusok ugyanis *vāns*-ból, a közép-casusok *vāt*-ból, a leggyengébbek pedig *ush*-ből erednek.

Minthogy pedig — mondja Bopp (Vergl. Gramm. III. 156. l.) — részesülő képzővel gyakran névszók is képezhetők, tehát a latin *őő* képzőt az ilyenekben: *lapid-ősus*, *lumin-ősus*, *fructu-ősus*, *form'-ősus*, *pisc'-ősus* a szanszkrit *vāns* képzővel lehet egybevetni, melyhez amaz körülbelül olyan viszonyban áll, mint *īdr* középfoki képző a szanszkrit *īdāns* vagy *yāns*-hoz, csakhogy itten az eredeti sziszegő hang megmarad, de a *v* kiesik, körülbelül úgy, mint *sōpio*-ban, összevetve a szanszkrit *svāpdyāmi* igével. — Bopp tehát a latin *őő* képzőt a szanszkrit part. perf. activi erős casusaiban előforduló *vāns* képzőből származtatja, mit Corssen (Kritische Beiträge zur Lateinischen Formenlehre, 480. l.) kétségbe von, mivel először is nem valószínű, hogy egy igen számos latin tulajdonságnevekben előfordult képző egy a szanszkritban csak bizonyos meghatározott casusokban előforduló részesülői képzőre volna visszavihető, azután meg a szanszkrit *vāns* képzőnek megfelelő alakja a latinban bizonyára *vons* vagy *vens* volna, vagy pedig *o*-val bővülve: *vonso*, *venso*. Ámde a latinban előforduló *onso*, *unso*, *osso*, *oso* képzőalakokban a kezdő *v*-nek nyoma sincs. Oly képzések, melyek a görög σκυό-εσσα-félének, pl. *aqua-vosus*, *vinu-vosus*, *pisci-vosus* megfelelhetnének, a latinban egyáltalában nincsenek. Az ilyenekben: *mont-u-osu-s*, *monstr-u-osu-s*, *volupt-u-osu-s* az *u* nem állhat eredeti *v* helyett, mert az ilyen képzés csakis félreértésen alapuló utánképzése a hozzá hasonló *sumptu-osu-s*, *saltu-osu-s*, *quaestu-osu-s* szónak, épen úgy, mint *volupt-u-ariu-s* egészen *sumptu-ariu-s*, *quaestu-ariu-s* szerint van képezve. — Az *őso* képzőt maga Corssen is még „Aussprache und Vocalismus“ 1.99. l. *onto*-ból, mely *ont* képzőből *o*-val tovább van képezve, származtatja. Ezen nézetét azonban („Beiträge“ 481. l.) egészen tarthatatlannak nyilvánítja, mivel semmi hangtani szabályt nem lehet felhozni, mely szerint a *t* ebben: *onto* sziszegőhangba mehetett volna át, annyiival inkább nem, mivel a *t* számos névszóképzésben (névszerint az *ento*-val képzett névszókban) változatlanul megmarad. Nem tagadhatni azonban, hogy *onso*, *osso*, *oso* képzők alapja bizonyára nem más mint *ont*, mely épen úgy, mint *ent* ezekben: *cru-ent-u-s*, *flu-ent-u-s*, eredeti *ant-ra* vihető vissza; ámde ezen *ont* a latinban nem csak *o*-val, hanem *io*-val is bővíülhet, a mint már Pott is (Etym. Forsch. II. 1009. l.) helyesen vélte, hogy az *s* ezen képzőben a következő *i* befolyása következtében lett *t*-ből. A fokenkénti fejlődés tehát következőleg történt: — ebből: *form-ont-io-s* lett a *t* assiblatiójával: *form-ons-io-s*, azután az *i* kiestével: *formons-u-s*, az *o*-nak consonanscsoport előtt *u*-ba való homályosulása után: *form-uns-u-s*, a nasalisnak s előtt való elenyészése után: *form-osu-s*. — Épen így

hogy ezen képző két elemből van összetéve, t. i. *va* és *nt* = *ant*-ből, épen úgy mint a vele rokon *mant* is ebből van összetéve: *ma* és (*a*)*nt*. — Jelentésére nézve *vant* annyi mint 'valamivel bírni', 'valamivel ellátva lenni', p. o. *açva-vant* = *equis praeditus*, lovakkal ellátva lenni, fem. *açva-vatî*, azaz: *açva-vatjâ* az *n* kiveszésével. Épen így *agni-mant* = *igne praeditus*, tűzzel ellátva lenni.

A görögben ezen képzőnek *φερτ* felel meg, fem. *φεσσα*, azaz: *φερτα* = szkr. *vatî*, azaz: *vatjâ*, p. o. *χαρτ-φερτ*, fem. *χαρτ-φεσσα* stb.

A latinban a *vant* képző foghangja sziszegőhangba ment át, tehát: *vans* s ezután az *a*-tők közé lépett, úgy hogy a képző tőalakja: *vansa*, melyből azután: *vonso*, *vôso* lett; ezen *vôso* azonban a *v*-t egészen elvesztette, p. o. *fructu-ôso*, *lumin-ôso*, *forma-ôso*, mely utóbbiból azután *formôso* lett. A latinban ezen képzőnek következő alakjai vannak: *oso*, ezekben: *aqu-osu-s*, *vin-osu-s*, *pisc-osu-s*, *sal-tu-osu-s*; *osso*, ezekben: *odi-ossu-s*, *form-ossa*, *fam-ossa*, *verruc-os-su-s*; *onso*, ezekben: *form-onsu-s*, *gramm-onsu-s*; *unso*, ebben: *form-unsu-s*; *uso*, ebben: *Lumin-usu-s*.

(Folytatása következik).

SZÉNÁSSY SÁNDOR.

A JELENKORI GÖRÖG IRODALOMRÓL.

(Előadatott december 21-én 1867).

I.

Száthasz, Vrétosz, Zavírasz.

(Σάθας, Βρέτος, Ζαβίρας.)

Az athéni egyetem 1865-ben Rhodokanákisz Tódor alapítványából a következő, 1000 drachmányi (400 forintnyi) pályakérdést tűzte ki:

Adassék elő bizonyítékok kíséretében a görög mivelődés története Konstantinápoly bukásától 1821-ig, kimutatván

lett ebből: *Can-ont-ia* a közvetítő *Can-ons-ia* által: *Orn-us-ia*, s az *i* kiestével s az *u*-nak régiebb *o*-ba való visszatérésével a mai *Can-osa*; ebből: *Ven-ont-ia*: *Ven-us-ia* s a mai *Ven-osa*.

1) Mely görög tanodák menekedtek meg Konstantinápoly bevétele után? minő új tanodák keletkeztek és hol? mit tanítottak azokban s minő tanmód szerint?

2) Kik állították föl e tanodákat? kik járultak nagylelkűleg a könyvek kiadásához? s kik védték másképen is az irodalom ügyét?

3) Kik voltak e hosszú időszakban a legkitünőbb tudósok? hol képezték ki magokat? melyek a munkáik? s minő véleményök volt a mostani görög irodalmi nyelvről?

4) Mikor és hol állíttatott föl az első görög nyomda, s melyek az első nyomtatott görög könyvek?

5) Hol és kik által adattak ki legelőször görög hírlapok? s végre

6) Minő hatással voltak mindezek a görög nemzetnek erkölcsi újjászületésére s az 1821-ki fölkelésre?

1867-ben május 7-én hirdettetett ki az egyetemi bírálók ítélete, mely szerint Száthasz Konstantin munkája találtatott érdemesnek a pályajutalomra. Száthasz kiadta az idén e jeles munkáját, kihagyván azonban belőle a tanodákra és nyomdákra vonatkozó részt, mivel ezekről időközben *Paranikas* és *Lampros* két külön munkát bocsátottak közre. Ezért nem akarta a szerző a 48 ívre terjedő munkáját még terjedelmesebbé tenni. Munkája e cím alatt jelent meg: *Νοελληνική Φιλολογία. — Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς χρόνοις διαλαμψάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας.* (1453—1821). — *Σύγγραμμα Κωνσταντίνου Ν. Σάθᾶ. Ἐν Ἀθήναις* 1868. Azaz: *Új-hellén irodalom. — Az irodalomban kitűnt hellének életrajzai, a byzanczi császárság felbomlásától a hellén nemzet föltámadásáig.* (1453—1821). Száthasz Konstantin N. munkája. Athén 1868.

Tagadhatatlan, hogy szerző e nehéz föladatot sok szerencsével oldotta meg, s érdeme annál nagyobb, minél kevesebben voltak azelőtt az ilyen természetű munkák. Mert Európa tudósai azon előítéletből indulván ki, hogy Konstantinápoly bevétele után végét érte a hellének története, majdnem egészen elhanyagolták ama tanulmányokat, melyek a török uralom alá került görögök mivelődési állapotaira vonatkoztak.

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

A MAGYAR NYELV RENDSZERE, 2-dik kiad. Buda 1847. 1 ft.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGOZÁS főbb szabályai. 10-ik kiadás. Pest 1853. 20 kr.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ügyében a M. Akad. Nyelvtud. Bizottmány Előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz. Pest 1856. 10 kr.

A MAGYAR SZÓKÖTÉS főbb szabályai, 2-dik kiadás. Pest 1852. 70 kr.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. I. Csató és Nagy János: A m. nyelv ragai és szóképzői, Buda, 1834. 53 kr. — II. Engel és Nagy J. A m. nyelv gyökei. Buda, 1838 53 1 — III. Szilágyi István: A m. szókötés szabályai. Pest 1846 1 ft. — IV. Szvorényi: Magyar ékes szókötés. Buda, 1846. 70 kr.

A DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS. Vass József jutalmazott pályamunkája Pest 1860. 60 kr.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA, készítették Czuczor és Fogarasi. I—V. kötet. Pest 1862—8. Sajtó alatt az VI. k. Minden kötet ára 5 ft

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. II-dik v. német-magyar rész, 2-ik kiadás. Buda 1843. 2 ft.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Buda 1838. 70 kr

MAGYAR TÖRVÉNYTUDOMÁNYI MŰSZÓTÁR. 2-dik kiad. Buda 1847. 2 ft.

MAGYARÍTÁS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN, Szabó Józseftől. Pest 1861. 20 kr.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda 1838. 5 ft — II. Kinizsi Pálné imakönyve. Vegyes m. iratok, Buda 1840. 5 ft. — III. Tarrosi Biblia. Vegyes m. iratok, 1842. 5 ft. — IV. I. Guary-codex, Buda 1846. 1 ft. 93 kr. — V. Batori Bibliája sajtó alatt.

MAGYAR LEVELESTÁR. I. Szalay Ágostontól. Pest 1864. 4 ft.

CORPVS GRAMMATICORVM Linguae Hung. Veterum. Toldy Ferencztől. Pest 1866. 4 ft.

FINN NYELVTAN, Fábián Istvántól Pest 1859. 2 ft.

CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól, Pest 1861. 3 ft.

ABUSKA. Csagatajtörök Szógyűjtemény. Vámbéry Ármintől. Pest 1862. 1 ft.

VOCABULARIUM CEREMISSICUM utriusque dialecti, Budenz Józseftől. Pest 1865. 1 ft

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI I. A vogul föld és nép. Pest 1864. 4 ft.

M. AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ. Új folyam: Nyelv- és Széptud. Osztály. I. Pest 1860—61, 3 ft. — II. 1861—62, 3 ft. — III. 1863—65, 3 ft.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. I—VI. k. Pest. 1862—8. Mindenik kötet ára 5 ft.

ÚJ MAGYAR-SZLÁV ÉS SZLÁV-MAGYAR SZÓTÁR, Jancsovícs Istvántól. Szarvas 1848. 2 kiad. 3 ft. 36 kr

HANGRENDI PÁRHUZAM ezer példában, Lugossy Józseftől. Pest 1858. 20 kr.

MAGYAR NYELVÉSZET, szerk. Hunfalvy Pál. Pest 1856—61. 6 köt. Egy-egy köt. 6 ft. 25 kr. A hat kötet együtt 25 ft.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVI PÁL.

H E T E T I K K Ö T E T .

MÁSODIK FÜZET.

P E S T E N ,

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1869.

TARTALOM.

	Lap.
A jelenkori görög irodalom. Télfy János.	161
Amrau'l Kaisz és Tarufa költeményei. Jónás János .	185
Europaeus, a finn magyar helynevekről. Hunfalvy Pál.	198
Az ujjurok nyelvemlékei. Vámbéry Ármin. . . .	222
A rokonnyelvekről és dialectusoktól. Gr. Kuun Géza.	244
Ihtat=iochtat-e? Hunfalvy Pál.	254
Összehasonlító szónyomózás. Szénássy Sándor. . .	256

Az ide vágó legnevezetesebb munkát szintén egy görög írta e század elején, t. i. *Zavírasz György*, a ki görög, latin, francia, német, olasz és magyar könyvekből jegyezte ki mind ama görög munkákat, melyek Konstantinápoly bevétele után napvilágot láttak, vagy csak kéziratban őriztetnek Európa különféle könyvtáraiban. *Zavírasz* azért meríthetett magyar könyvekből is, mert 1760 óta hazánkban tartózkodék s Pesten végezte be földi pályafutását 1804-ben augusztus 28-án. A tudományok iránti szeretetét tanusítja az, hogy könyvtárára ötvenezer forintot költött. Halála után könyvtárát a pesti göröggözség örökölte, mely azonban nem tartván könyvtárnokot, hozzáférhetlenné teszi e könyvtárt, melyben *Zavírasznak* mintegy 29 kézírata is találtatik. Ennélfogva időszerű volna talán a pesti görögajku községet felszólítani, hogy engedje át e könyvtárt a Magyar Akademiának.

Zavírasz munkája a Konstantinápoly bevétele után virágzott görög írókról szintén csak kéziratban létezik, és pedig Athénben, a nemzeti könyvtárban. Címe ez: 'Νέα Ἑλλάς, ἥτοι ἱστορία τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων, τῶν μετὰ τὴν θλίβεράν τοῦ γένους ἡμῶν κατάστασιν ἀκμασάντων καὶ τὴν προβεβηκίαν καὶ ψυχροραγοῦσαν Ἑλλάδα τοῖς αὐτῶν πόνοις τε καὶ ἰδρώσιν ὥς οἷόν τε ἦν ἀντιπελαροῦσάντων καὶ ἀναζωπυρησάντων, ἐν ἧ καταλέγονται καὶ πάντα σχεδὸν τὰ συγγράμματα αὐτῶν, καὶ ποῦ καὶ πότε καὶ ποσάκις ἐξεδόθησαν, τὰ δὲ ἀνέκδοτα ἐν τίσιν βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ἑλλάδος ἐναπόκεινται, συνερανοσθεῖσα ἐκ διαφορῶν Ἑλλήνων, Ἀσίων, Γάλλων, Γερμανῶν, Ἰταλῶν, Οὐγγρων συγγραφέων, αἵμα δὲ ἐξ ἰδίης ἀναγνώσεως πολλῶν συγγραμμάτων ἐκδοθέντων τε καὶ τύποις ἐτι ἀνεκδόντων, ἐν τάξει χρονολογικῇ τεθεῖσα, παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, τοῦ ἐκ Σιατίσσης τῆς Μακεδονίας.

Azaz: *Uj-Hellasz, vagy a tudós hellének története, kik nemzetünk sanyarú állapota után virágoztak s az előregedett és vonagló Hellasz munkáik s izzadásuk által kitelhetőleg ápolták és fölélesztették, melyben elő is soroltnak majdnem összes munkáik s hol és mikor és hányszor adattak ki s Európának vagy Hellasznak mely könyvtáraiban találkoznak kiadatlan munkáik; összegyűjtötte különféle görög, latin, francia, német, olasz, magyar írókból, valamint saját olvasmányu kiadott és kiadatlan munkákból, s időrendbe szedte Zavírasz György János Sziaüstából Macedóniában.*

Száthasznak második segédforrásul szolgált *Vrétoz Papadó-pulosz András* hasonnemű munkája, melynek első része 1854-ben,

másodika 1857-ben jelent meg Athénben e czím alatt: *Νεοελληνική Φιλολογία, ἔτοι κατ'ἀλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.*

Azaz: *Új-hellén irodalom, vagy a byzanczi császárság bukásától a görögországi királyság föllállításáig görögök által a társalgási vagy régi görög nyelven kinyomatott könyvek jegyzéke.*

Ebben 523 görög írónak az életrajza és 1272 görög munkának a czíme közöltetik, melyek Konstantinápoly bukásától a görög királyság föllállításáig nyomattak ki. E munkák közül 466 hittani tartalmu 101 szerzőtől. A többi 806 munka világi tartalmú és pedig:

Beszélyek, regények	16
Bölcsészet	49
Classicusok kiadásai	117
Encyclopaedia	7
Festészetről	1
Földrajz	32
Gazdászat	5
Görög classicusok népnyelvre fordítva	28
Hadtudomány	3
Hírlap	7
Jogtan és politika	43
Kereskedelem	10
Költészet	114
Mathematika	27
Mythologia	3
Naptár	12
Nevelészet	34
Nyelvtan	103
Orvostudomány	30
Rhetorika, szónoklat, emlékbeszédek	21
Szótár	26
Tengerészet	4
Természettudomány	19
Történelem	73
Vegyes	18
Verstan	4
Zenészetről	1

Ezek közül fordítás, és pedig:

Angolból	8
Arabsból	1
Francziából	62
Latinból	20
Magyarból	1
Németből	32
Olaszból	41
Oroszból	6
Perzából	1
	<hr/> 172

Innen látszik, hogy a görögök Konstantinápoly bukása óta a görög királyság alapításaig nem élődtek idegen irodalmakból, mint-hogy munkáiknak csak egy negyede van fordítva.

Naugyobb jelentőségű *Száthasz* munkája, mely kimutatja a régi és újkori görögök szellemkötelékének folytonosságát s diadalmasan czáfolja meg némely európai tudósok előítéleteit, kik azt állítják, hogy a jelenkori görögök semmi szellemrokonságban sem állnak a régiekkel; mert a szolgaság legsanyarúbb korában is találkoztak elegendő számú görög férfiak, kik ismereteik, ritka tudományuk, irodalmi munkásságuk, a szabadelvű eszmék terjesztése s a nemzeti műveltség előmozdítása által tűntek ki. Mindjárt a görög császárság elenyészte után sokan egész vagyonukat hagyományozták nemzeti tanodák alapítására s észtehetséges ifjak kiképeztetésére, hogy majdnem mint tanítók világosítsák föl a népet.

Száthasz 1475 görög férfit nevez meg, kik Konstantinápoly bukásától 1821-ig irodalmilag működtek. S ezek közül mintegy 570-ről részint bővebb részint rövidebb életrajzot is közöl.

Miután azonban Vretosz és Száthasz munkái csak időrendben sorolják elő az írókat és munkáikat, nem pedig irodalmi szakok szerint, nem sajnáltam a fáradságot, Száthasz munkájából minden századról átnézeti táblát készíteni, melyből kitűnjenek az akkor élt görög írók születési helyei s munkáik nemei. De csak azon születési helyeket jegyeztem föl, melyek egykor, legyenek akár Görög-, akár Törökországban, valóságos görög területet képeztek.

XV. század.

A.

Hely vagy tartomány neve : Az ott született írók száma :

Aegeumi szigetek	1
Aetolia	1
Agrapha	1
Athén	2
Chios	4
Créta	12
Ephesus	1
Euboea	1
Imbros	1
Karystos	1
Konstantinápoly	9
Korfú	1
Korinth	1
Koróni	1
Lesbos	1
Leukadia	1
Peloponnéz	3
Rhodus	2
Sparta	4
Thessalonik	2
Trapezunt	4
	<hr/> 54

B.

Munkák neve : Munkák száma :

Beszélyek	1
Bölcsészet	36
Chronologia	4
Classicusok kiadásai	34
„ magyarázatai	11
Csillagászat	1
Festészet	2
Földrajz	6
Hittan	117

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Költészet	30
Mythologia	1
Nevelészet	1
Nyelvtan	28
Orvostudomány	4
Politika	10
Régészet	7
Rhetorika, emlékbeszédek	33
Szótárak	5
Természettudomány	1
Történelem	21
Törvénytudomány	1
Zenészet	1
	<hr/> 356

E közül van fordítva:

Latinból	5
Olaszból	1

XVI. század.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve:</i>	<i>Az ott született írók száma:</i>
Acarnania	1
Anchialos	1
Argos	1
Arta	1
Athén	2
Cephalonia	3
Chios	14
Creta	23
Cyprus	12
Epirus	1
Janina	2
Konstantinápoly	1
Korfu	14
Korinth	1
Koroni	1

Hely vagg tartománg neve: Az ott született írók száma:

Megalospilaeon	1
Messene	1
Monembasia	4
Nauplia	4
Patras	1
Peloponnéz	1
Rhodus	2
Rhyndakos	1
Samos	1
Sparta	1
Thessalonik	2
Zante	6
	<hr/> 103

B.

Munkák neme: Munkák száma:

Beszélyek	1
Bölcsészet	6
Chronologia	8
Classicusok kiadásai	9
" magyarázatai	56
" fordításai népnyelvre	4
Csillagászat	2
Czimertan	1
Építészet	1
Ethnographia	1
Festészet	1
Földrajz és útleírás	9
Hittan	130
Költészet	30
Nevelészet	1
Nyelvtan	8
Orvosi	1
Régészet	1
Rhetorika	1
Számtan	1
Szobrászat	1
Szótár	7

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Természettudomány	2
Történet	30
Törvénytudomány	4
Vegyesek	30
Zenészet	1
	<hr/> 345

Íme tehát a XVI-ik századból, melyben némely újabb írók a görögöket mint barbárokat festik, 103 szerző 345 munkával. Ha pedig azon férfiakat is számítjuk, kikről nem tudni, hogy miféle munkákat írtak s kiket csak név szerint sorol elő Száthasz, kitűnik, hogy a XVI-ik században mintegy négyszáz tudós virágzott a görögöknél.

Azt sem lehet említés nélkül hagyni, hogy a 345 munka közül csak három fordítás van, és pedig latinból.

Ha végtére ama munkákat is venném számításba, melyeket e században a görögök latin és olasz nyelven írtak, könnyen ötszáz munkában látnók feltüntetve a görögök szellemi termékeit.

XVII. század.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve:</i>	<i>Az ott született írók száma:</i>
Acarnania	1
Aetolia	1
Andros	1
Arcadia	1
Arta	1
Athén	6
Callipolis	1
Cephalonia	5
Chios	15
Creta	32
Cyprus	12
Ephesus	1
Epiphania	1
Epirus	3
Janina	7

<i>Hely vagy tartomány neve :</i>	<i>Az ott született írók száma :</i>
Konstantinápoly	4
Korfu	14
Korinthia	1
Leukadia	2
Locris	1
Macedonia	3
Melos	1
Nauplia	1
Naxos	1
Patmos	1
Peloponnéz	4
Rhodus	1
Salona	1
Thera	1
Thessalonik	1
Trapezunt	2
Zante	6
	<hr/> 133

B.

<i>Munkák neve :</i>	<i>Munkák száma :</i>
Anthologia	1
Bölcsészet	18
Chronologia	1
Classicusok kiadásai	23
„ magyarázatai	10
Csillagászat	1
Encyclopaedia	1
Ethnographia	1
Földrajz és útleírás	6
Gazdászat	1
Hadtan	1
Hírlap	2
Hittan	187
Költészet	50
Könyvészet	1
Nevelészet	1
Nyelvtan	11

<i>Munkák neve :</i>	<i>Munkák száma :</i>
Orvostan	3
Politika	4
Régészet	2
Rhetorika és emlékbeszédek	26
Szótár	2
Természettudomány	6
Történelem	62
Törvénytudomány	7
Vegyes	40
Verstan	1
	<hr/> 351

E közül van fordítva: arabsból 1, francziából 1, latinból 8, olaszból 1.

XVIII. század.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve:</i>	<i>Az ott született írók száma:</i>
Acarnania	4
Aetolia	4
Agrapha	6
Ampelakia	1
Andros	1
Antiparos	1
Argos	1
Arta	1
Athén	11
Callipolis	1
Cephalonia	17
Chios	6
Creta	16
Cyprus	6
Cythéra	1
Dodóna	1
Epirus	4
Galaxidion	1
Ithaka	1
Janina	25

<i>Hely vagy tartomány neve:</i>	<i>Az ott született írók száma:</i>
Kastoria	5
Konstantinápoly	13
Korfü	16
Korinth	2
Laconia	2
Larissa	2
Lesbos	1
Leucadia	4
Macedonia	24
Melos	1
Messenia	2
Missolunghi	2
Mityléne	2
Monembasia	2
Naupactos	1
Nauplia	1
Paros	1
Patmos	2
Patras	4
Peloponnéz	8
Philippopolis	1
Rhodus	4
Salonae	1
Sinope	2
Skiathos	1
Skopelos	1
Théra	1
Thessalia	8
Thrácia	3
Trapezunt	5
Zante	10
	<hr/> 241

B.

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Anthologia	1
Beszély	5

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Bölcészet	58
Chronologia	4
Classicusok kiadásai	2
" magyarázatai	12
" fordításai népnyelvre	26
Csillagászat	2
Encyclopaedia	2
Ethnographia	3
Földrajz és útleírás	19
Festészet	1
Hadtudomány	2
Hittan	122
Irodalomtörténet	5
Kereskedelem	1
Költészet	130
Költészettan	2
Könyvészet	3
Mennyiségtan	5
Mértan	4
Mythologia	4
Naptár	6
Nevelészet	9
Nyelvtan	40
Orvostudomány	24
Politika	16
Regény	3
Régészet	7
Rhetorika	33
Számítan	7
Szótár	8
Természettudományok	22
Történelem	78
Törvénytudomány	14
Vegyesek	60
Zenészet	1

Ezek közül fordítás:

angolból	1
arabsból	2
franciából	21
latinból	27
magyarból	3
németből	12
olaszból	22
törökből	2
	<hr/> 90

XIX. század.

1821-ig.

A.

Hely vagy tartomány neve: *Az ott született írók száma:*

Acarnania	1
Agrapha	1
Athén	2
Cephalonia	5
Chios	3
Creta	1
Epirus	1
Janina	2
Kastoria	1
Konstantinápoly	5
Korfú	2
Larissa	2
Leucadia	1
Macedonia	1
Naxos	1
Olympia	1
Paros	1
Siphnos	1
Smyrna	2
Thessalia	5
Thessalonik	1
Thrácia	1
Zante	2
	<hr/> 43

B.

*Munkák neve :**Munkák száma :*

Beszély	23
Bölcsészet	29
Chronologia	2
Classicusok kiadásai	48
" magyarázatai	19
" fordításai népnyelvre	4
Csillagászat	2
Encyclopaedia	2
Festészet	1
Folyóirat	2
Földrajz és útleírás	10
Hittan	60
Irodalomtörténet	2
Költészet	50
Költészettan	1
Mértan	2
Mythologia	1
Nevelészet	1
Nyelvtan	23
Orvostudomány	4
Politika	12
Rajztan	1
Regény	2
Régészet	7
Rhetorika	7
Számтан	2
Szótár	20
Természettudományok	14
Történelem	31
Törvénytudomány	2
Vegyes	20
Verstan	2
Zenészet	1

Ezek közül fordítás

angolból	2
brahmanból	11
francziából	7
latinból	2
németből	15
olaszból	40
	<hr/> 77

Száthasz könyvében tehát 2200 munkát találtam följegyezve, melyek Konstantinápoly bevétele óta 1821-ig íratlak; s ezek közül csak 187 van fordítva. A többi eredeti. Továbbá a tartalomra nézve e 2200 munka között van 616 hittani, marad tehát 1584 tudományos és irodalmi munka.

Meg kell azonban jegyezni, hogy Száthasz számtalan, ezekre menő, leveleket is említ különféle íróktól, melyek legnagyobb része kiadatlanul őriztetik még a számos görög könyvtárakban; úgy hogy ezek, ha kiadatnának, könnyen száz legnagyobb rétű s vastagságu kötetet képeznének.

Ezekről tehát eltekintvén, csak azt akarom kimutatni, hogy minő sorban következnek egymásután *mennyiségök* szerint a különféle világi tartalmu munkák. Ez pedig kiderül a következő átnézetből:

290	költészeti
222	történelmi
147	bölcsészeti
116	classicus kiadása
110	nyelvtani
108	magyarázat classicusokhoz
100	rhetorikai
55	föld- és néprajzi
44	természettudományi
43	orvostudományi
42	politikai
42	szótár
35	beszély és regény
34	classicus fordítása népnyelvre
29	törvénytudományi
24	régészeti

21	szám-, mér-, és mennyiségtani
19	chronologiai
13	nevelészeti
9	csillagászati
7	irodalomtörténeti
6	könyvészeti
"	mythologiai
"	naptár
5	festészeti
"	encyclopaedia
4	zenészeti
3	hadtudományi
"	költészettani
"	verstani.

Ha e számarányok fölött elmélkedünk, nem lehet fölismerni azt a csodálatos összhangzatot, mely a hajdan- és jelenkori görögök irodalmi hajlandóságai között mutatkozik. Valamint a régi görögök kiválólag költői nép lévén sokkal több költészeti munkát teremtettek, mint prózáit, úgy késő ivadékaiknál is azt látjuk, hogy a munkák nemei közül egyben sem írtak annyit mint a költészetben.

Nem tagadhatni továbbá, hogy a régi görögök a költészet után leginkább a történetírást kedvelték. *Müller Károly* munkájából. (*Fragmenta Historicorum Graecorum*) kitűnik legalább, hogy a Kr. e. VI. századtól Kr. u. a VII. századig mintegy 760 görög történetíró élt.

A mi átnézetünkéből pedig látszik, hogy a mai görögök is épen olyan szeretettel karolják föl a történetírást, mint dicső őseik.

Ugyan ezt a szellemi rokonságot a görög hajdan és újkor között mutatja a mi átnézetünk a bölcészetben és nyelvészetben is.

Hogy Száthasz sokkal több anyagot gyűjtött össze, mint Vréstosz, az onnan van, mivel Száthasz számos görög könyvtárt kutatót fel, mihez egész készséggel szavazta meg neki a görögországi kormány a szükséges költségeket.

II.

*Paranikas.**(Παρανίκας.)*

Száthasz munkájával rokontermészetű az, melyet Paranikas Máté a Konstantinápolyban székelő görög irodalmi egyletben (Φιλολογικὸς σύλλογος) olvasott fel s ennek hozzájárulásával ki is adott e cím alatt: *Ματθαίου Παρανίκα σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ᾗθρῃ καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. X.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.*

Azaz : *Paranikas Máté vázlata a tudományosság állapotáról a görög nemzetnél Konstantinápoly bevétele óta (1453 Kr. u.) a jelen század elejeig. Konstantinápoly 1867.*

E munkában elsorolja mind ama görög férfiakat, kik Konstantinápoly bukása után a jelen század kezdeteig tanítással foglalkodtak, és ama görög tanodákat, melyek e hosszú idő alatt fenálltak.

E munkákból újra fényesen bebizonyúl, hogy a sanyarok századai sem voltak képesek a régi görög szellemet és érzelmet a jelenkori görögökben kioltani; hanem hogy e szellem és érzelem tanodáik eszköze által nemzedékről nemzedékre átszállott.

Ilyen görög tanoda volt:

Konstantinápolyban	20
a török birodalom európai tartományaiban	100
ázsiai tartományaiban	20
a szigeteken	25
a török birodalmon kívül	20

E tanodákban mindenek fölött a régi görög írókat magyarázták, kiknek munkáit a hazafiuság szent végrendeletének tekintették. Mindegyik tanító, mindegyik, csak némileg is művelt, atya könyv nélkül tudta a régi görög írók számos emlékmondásait, úgy hogy mintegy élő anthológiát képviselt. A tanítók buzgalma fáradhatlan volt; növendékeik pedig nem azért tanultak, hogy hivatalokat hajhászszanak, hanem hogy miveljék a nemzet szellemi talaját, s ezt tették daczára a tanítókat és tanulókat fenyegető ezer és ezer veszélynek.

De ha semmi vérkötelék nem tartotta össze a hajdan- és jelenkori görögöket, miért veszélyeztették volna ez utóbbiak életüket, hogy megmentsek az amazoktól reájok szállt örökségüket?

A pusztá számok többet bizonyítanak mint hosszú okoskodások; azért nem vonakodtam összeszámlálni a görög tanárokat, kiket Paránikaszk munkája különféle helyein névszerint említ.

A törökbirodalom

európai tartományaiban volt . . .	349 tanár
ázsiai és afrikai tartományaiban . .	41 „
a jóniai szigeteken	66 „
Créta szigetén	7 „
Cyprus szigetén	3 „
Chiosz szigetén	19 „
A Cycladok és Sporadok szigetein .	27 „
	512

Természetes, hogy itt csak olyanokról van szó, kik tudományokat tanítottak, nem pedig elemi tanítókról.

III.

Hírlapok és folyóíratok.

Vrétoosz és Száthasz említnek néhány görög hírlapot és folyóíratot a görög királyság előtti korból. De adataikat kiegészítette a *Pandóra* című athéni folyóírat, mely szerint a XVIII. századtól kezdve Görögország feltámadásáig tizenkilencz görög hírlap és folyóírat látott napvilágot. Ugyan is:

1) 1793-ban január 4-kén adatott ki Bécsben az *Εφημερίς* című görög hírlap első száma, melynek folytatását ismerjük ugyanazon évi június 28-áig. Ez tehát félévi folyam, mely 520 lapból áll 8 ad rétben.

A XIX-ik században megjelentek a következők:

2) *Ελληνικός Τηλέγραφος*. Politikai, irodalmi és kereskedelmi hírlap. Kiadta Alexandrides Demeter. Későbbben Pharmakides és Kokkinákisz. Bécs 1811. 1812. 1813. 1814. 1816. 1817. 1818. 1819.

3) *Ερμής ο Αόριος, ή φιλολογικαί άγγελίαι*. (A tudós Merkur, vagy irodalmi jelentések.) Szerkesztette Gazísz Anthim. Bécs, 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821.

4) *Μέλισσα, ἡ Ἐφημερίς Ἑλληνική*. (Méh, vagy hellén hirlap). Szerkesztette Kondósz Korfúból. Páris 1819. 1820. 1821.

5) *Καλλιόπη*. (Calliope. Irodalmi lap). Kiadta Athanász Stagirából. Bécs 1820. 1821.

6) *Ἑλληνική σάλπιξ* (Hellén kürt). Messenia mezővárosában, Kalamában 1821.

7) *Ἑλληνικά Χρονικά*. (Görög évlapok). Missolonghiban 1824.

8) *Ὁ φίλος τοῦ νόμου, ἡ Ἐφημερίς τῆς διοικήσεως*. (A törvény barátja, vagy a közigazgatás hirlapja). Hydrában 1824.

9) *Ἐφημερίς Ἀθηνῶν*. Szerkesztette Psyllasz, Athénben 1824.

10) *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*. (Görögország általános hirlapja). Kormánylap. Naupliában 1825.

11) *Ἀνεξάρτητος Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος* (Görögország független hirlapja). Aeginában 1827.

12) *Ἠώς* (Hajnal). Irodalmi és politikai lap. Naupliában 1830.

13) *Ἡ Αἰγιναία, Ἐφημερίς φιλολογικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ*. (Aeginea; irodalmi és régészeti hirlap). Aeginában 1831.

14) *Ἀθηνᾶ, Ἐφημερίς φιλολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ*. (Minerva; irodalmi és tudományos hirlap). Naupliában 1831.

15) *Ἀπόλλων*. Ellenzéki hirlap. Előbb Naupliában jelent meg 1831-ben, azután Hydrában.

16) *Ἑλληνικὸς καθρέπτης*. (Hellen tükör). Naupliában 1832.

17) *Ἑλληνικὴ Μέλισσα*. (Görög méh). Ugyanott 1832.

18) *Ἡ Ἐθνικὴ*. (A nemzeti). Aeginában 1832.

19) *Χρόνος* (Idő). Naupliában 1833.

Innen látszik, hogy sem Vrétosz, sem Száthasz nem sorolták elő szabatosan a görög hirlapokat és folyóiratokat, melyek a görög királyság felállításáig megjelentek.

A ma megjelenő görög hirlapokat és folyóiratokat pedig mutatja a következő átnézet, melyet Vrétosz Marinosznak az 1868-ik évre szóló nemzeti naptárából (*Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον*) merítettem.

A.

Hírlapok.

<i>Nevé :</i>	<i>Megjelenési helye :</i>	<i>Évfolyama :</i>	<i>Tartalma :</i>
1. <i>Αθηνά</i> (Minerva) . . .	Athén . .	34 . .	Politikai és irodalmi.
2. <i>Αιτωλικός Ἀστὴρ</i> (Aetoliai csillag)	Missolongi	2 . .	Politikai és tudósítási.
3. <i>Αἰών</i> (Század)	Athén . .	28 . .	Ugyanaz.
4. <i>Ἀλήθεια</i> (Igazság) . . .	Athén . .	2	"
5. <i>Ἀναγέννησις</i> (Újraszületés)	Korfú . .	1	"
6. <i>Ἀναμόρφωσις</i> (Reform) .	Cephalonia	1 . .	Politikai
7. <i>Ἀνατολή</i> (Kelet)	Athén . .	13 . .	Politikai és irodalmi.
8. <i>Ἀργολίς</i> (Argolisz) . . .	Nauplia .	2 . .	Néplap.
9. <i>Ἀρκάδια</i> (Arkádia) . . .	Tripolis .	10	"
10. <i>Ἀστὴρ Κυκλάδων</i> (A Cykládok csillaga)	Hermopolis	10 . .	Politikai és irodalmi.
11. <i>Ἀγγή</i> (Reggel)	Athén . .	9 . .	Politikai.
12. <i>Βροντή</i> (Mennydörgés) .	Patras . .	1 . .	Éleczlap.
13. <i>Δικαιοσύνη</i> (Igazságosság)	Athén . .	1 . .	Politikai.
14. <i>Δικαστικὸς Κλητὴρ</i> (Törvénytörvénykezési idéző)	Athén . .	6 . .	Törvénykezési.
15. <i>Δίκη</i> (Jog)	Zante . .	1 . .	Jogi.
16. <i>Ἐθνεγερσία</i> (Nemzet ébredése)	Athén . .	1 . .	Politikai és irodalmi.
17. <i>Ἔθνος</i> (Nemzet)	Hermopolis	2	"
18. <i>Ἐθνοφύλαξ</i> (Nemzetőr) .	Athén . .	5	"
19. <i>Ἐλευθερία</i> (Szabadság) .	Tripolis .	1	"
20. <i>Ἐλπίς</i> (Remény)	Athén . .	31	"
21. <i>Ἐπαφρόνησις</i> (Örködés) .	Cephalonia	1 . .	Kritikai.
22. <i>Ἑρμοῦπολις</i> (Hermopolis) .	Hermopolis	3 . .	Közhasznu.
23. <i>Ἐφημερίς τοῦ Λαοῦ</i> (A népjósága)	Korfú . .	1 . .	Néplap

<i>Neve :</i>		<i>Megjelenési helye :</i>		<i>Érfolyama :</i>		<i>Tartalma :</i>	
24.	Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως (A kormány hirlapja)	Athén	33	..	Törvények, rendeletek, kinevezések stb.		
25.	Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων (A viták hirlapja)	Tripolis	1	..	Politikai.		
26.	Εὐαγγελισμός (Jó hír)	Athén	5		"		
27.	Εὐριπος (Euripus)	Chalkis	2		"		
28.	Εὐφρόνη (Enyhítés)	Patras	1		"		
29.	Ἑωθινὸς Ταχυδρόμος (Reggeli futár)	Athén	1		"		
30.	Ἥλιος (Nap)	Athén	9		Politikai és irodalmi.		
31.	Ἠπειρος (Epirus)	Leukádia	1	..	"		
32.	Θέμις (Jogistennő)	Cephalonia	1		Jogi		
33.	Θέμις	Zante	2		"		
34.	Καθῆκον (Kötelvény)	Kaláma	1	..	"		
35.	Κεραινός (Mennykő)	Athén	1	..	Élczlap.		
36.	Λακωνία (Lakónia)	Sparta	6	..	Politikai és irodalmi.		
37.	Λευκάς (Leukadia)	Leukádia	1	..	Politikai és irodalmi.		
38.	Μανρῆς (a szerkesztő neve, melynek jelentése : Feke- tés)	Hermopolis	2	..	Élczlap.		
39.	Μέλλον (Jövő)	Athén	3	..	Politikai és irodalmi.		
40.	Μέριμνα (Gond)	Athén	9		"		
41.	Μεσσήνη (Messene)	Kaláma	1	..	Néplap.		
42.	Μεσσηνία (Messenia)	"	10		"		
43.	Μίνως (Minos)	Patras	24	..	Vegyes.		
44.	Νέα (Újdonságok)	Hermopolis	1	..	Politikai.		
45.	Νέα Γενιά (Új nemzedék)	Athén	5		"		
46.	Νέα Ἐποχή (Új korszak)	Cephalonia	9		"		
47.	Νέα Σπάρτη (Új Sparta)	Sparta	2	..	Politikai és irodalmi.		
48.	Νόμος (Törvény)	Hermopolis	3		"		
49.	Ομόροια (Egyetértés)	Zante	1		"		

<i>Neve :</i>	<i>Megjelenési helye :</i>	<i>Évfolyama :</i>	<i>Tartalma :</i>
50. Παρατηρητής (Figyelmező)	Athén . .	2 . .	Politikai és irodalmi.
51. Παλιγγενεσία (Újjászületés)	Athén . .	5	"
52. Πάτραι (Patras)	Patras . .	16	"
53. Πατρίς (Hon)	Syros . .	1	"
54. Πελοπόννησος (Peloponnéz)	Kaláma . .	7	"
55. Προϊνός Κήρυξ (Reggeli hírnök)	Athén . .	21 . .	Kereskedelmi és gazdasági
56. Ραδάμανθους (Rhadamanthus)	Athén . .	26 . .	Politikai és irodalmi.
57. Ρουμελιώτης (Ruméliai)	Missolungi	1	"
58. Τύπος (Sajtó)	Leukádia	1	"
59. Φάρος Όθρυος (Othrys világító tornya)	Lamia . .	11	"
60. Φήμη (Hír)	Athén . .	32 . .	Politikai, irodalmi és kereskedelmi.
61. Φιλόδημος (Község barátja)	Aegium . .	1 . .	Politikai.
62. Φιλόλαος (Népbarát)	Athén . .	8 . .	Politikai
63. Φιλόπατρις Έλλην (Honszerető görög)	" . .	12	"
64. Φοίνιξ (Phoenix)	Patras . .	9 . .	Politikai, irodalmi és kereskedelmi.
65. Φραγκλίνος (Franklin)	Athén . .	1 . .	Politikai.
66. Φωνή του Έλληνος (A görög szava)	Zante . .	2 . .	Politikai és irodalmi.
67. Φωνή του Λαού (Nép szava)	Lamia . .	5	"
68. Φωνή των Έπαρχιών (Megyéek szava)	Tripolis . .	7	"
69. Φωνή των χωρικών (Parasztok szava)	Korfú . .	2	"
70. Φως (Világosság)	Athén . .	7	"
71. Χρηματιστήριο (Tőzsde)	Hermopolis	3 . .	Kereskedelmi.

B.

Folyóiratok.

Neve:	Megjelenési helye:	Érfolyama:	Tartalma:
1. Ἀγανίπη (Aganippe) . . .	Zante . . .	1 . .	Tudományos és irodalmi.
2. Ἀρτεμὶς (Diana) . . .	Athén . . .	1 . .	Nők lapja.
3. Ἀσκληπίος (Aesculáp) . . .	Athén . . .	11 . .	Orvosi.
4. Ἀστὴρ Ἀνατολῆς (Keletcsillaga)	Athén . . .	9 . .	Családi lapok.
5. Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη (Nemzeti könyvtár)	Athén . . .	2 . .	Tudományos és irodalmi.
6. Ἐλευθερίαι τοῦ ἐμπορίου (A kereskedelem szabadsága)	Hermopolis	2 . .	Kereskedelmi.
7. Ἐφημερίς Νομική καὶ τῶν Ἀγγελιῶν (Törvénytudományi és hirdetési folyóirat)	Athén . . .	1 . .	Törvénytudományi.
8. Ἐφημερίς τῶν φιλομαθῶν (A tanszeretők folyóirata)	Athén . . .	16 . .	Közzoktatási.
9. Ἐὐαγγελικὸς Κήρυξ (Evangéliomi hirnök) . . .	Athén . . .	10 . .	Egyházi.
10. Ὀρήσανδρος (Onosander) . . .	Athén . . .	3 . .	Hadtudományi.
11. Πανδώρα (Pandóra.) . . .	Athén . . .	17 . .	Tudományos és irodalmi.
12. Φιλόστοργος Μήτηρ (A gyöngéden szerető anya) . . .	Athén . . .	5 . .	Nevelészet.
13. Χρυσάλλις (Arany pillangó) . . .	Athén . . .	4 . .	Tudományos és irodalmi.

Összesen tehát 71 hirlap és 13 folyóirat. S mind ezek a szabad Görögországban jelennek meg. Vannak azonban ezeken kívül görög hirlapok és folyóiratok, melyek más országokban jelennek meg, ú. m.:

1) Ἀμάλθεια (Amalthea) politikai és irodalmi lap, Smyrnában, 20 év óta.

2) 'Ανατολικὸς ἄστὴρ (Keleti csillag) politikai lap, Konstantinápolyban.

3) *Bvžavtič*. Politikai lap, ugyanott.

4) 'Επιτάλοφος (Hét domb), irodalmi folyóirat ugyanott.

5) *Ἡμέρα* (Nappal), politikai. Triesztben 18 év óta.

6) *Ἡχώ* (Visszhang), politikai és kereskedelmi, Alexandriában, Egyiptomban.

7) *Yqls* (Szivárvány) Bukaresztben.

8) *Κλειώ* (Clio), politikai és irodalmi, Triesztben, 7-dik évfolyam.

9) *Μυρία ὅσα* (Sokféle), képes folyóirat. Párisban.

10) *Νεολόγος* (Ujító), politikai; Konstantinápolyban.

11) Νέος Βρεταννικός αστήρ (Új britanniai csillag), politikai, Londonban.

12) *Φιλολογικὸς Σύνλογος* (Irodalmi Gyűlde), tudományos és irodalmi folyóirat; Konstantinápolyban, 10 év óta.

13) *Ἡ γωνὴ τοῦ Δουράβεως* (A Duna szava), Galatzban; politikai, irodalmi és kereskedelmi lap.

14) Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου (*Bosporus távirója*), Konstantinápolyban; politikai lap.

Utóirat. A Görögországban megjelenő hírlapokhoz teendő még e három is: 1) *Θεαίης* (*Szemlelő*) kormánylap Athénben, 1-ső évfolyam; 2) *Ἐθνικὸν Πνεῦμα* (*Nemzeti szellem*) ellenzéki lap ugyanott, 2-ik évfolyam; 3) *Ἐρωσις* (*Egyesülés*), Eleusisben.

1914. TÉLFY IVÁN.

AMRAU L-KAISZ ÉS TARAFÁ KÖLTEMÉNYEIK.

Arabból fordította

JÓNÁS JÁNOS*).

A következő két költemény azon két Muhammed kora előtti, az araboknál nagy becsben álló és minden tekintetben igen érdekes művek közé tartozik, melyek „Moallakah“ név alatt ismertek. Ezen első tekintetre sajátos névnek (Moallakah = felakasztottak) vonatkozását megértendők tudnunk kell, miszerint Muhammed előtt az araboknál azon szokás uralkodott, hogy a hírneves költők műveikkel versenytérre léptek, a Mekkába a Kaabahoz zárandokoltak előtt maguknak nagy nevet, családjuknak tiszteletet, törzsüknek hírt s dicsőséget, ősi hagyományaiknak kegyeletet szerzendők. Ezen szokást, mint a mely a művelődés fejlődésére, a nemzetet egybekapcsoló láncz szilárdítására nagy befolyást gyakorolt, feltaláljuk nem csak a görögök olympiai játékaiban, de majdnem minden nép történetében, midőn a nemzeti létének első stadiumát, avagy hőskorát élte. Az ilyen versenyben legjobbnak talált mű, mely a vitézséget legszebben dicsőítette, a középkor lovagjait díszítő, az araboknak még most is fő jellemvonásaikat képező tulajdonokat, minők főleg szerelem, nagyszerű tettek utáni vágy, gyengék megvédése, vendégszeretet, vérbosszú, a legmagasztosabb fénybe állította; mely a nemzet szellemi kincseinek halmozásából az erkölcsi tanok legszebb gyöngyeit fűzte előadásának

*) Szilády Áron ak. tag szívességből és ajánlatára közöljük e fordítást, a mely egy híres irodalmi ténynyel ismertet meg az arabok világából. Közzöljük a végett is, hogy buzdítsuk a fiatal tehetséget; úgy is nálunk elismerő buzdításnál alig találhat egyebet az, ki a mindennapi úton kívül is bátorkodik járni.

Szerkesztő.

fonalára: azon mű arany betűkkel selyem szőnyegbe himezve, a Kaaba ajtajára, mint a nemzet legbecsesb javainak archivumába akasztatott fel.

A mi a Moallakah-k szerkezetét illeti, erre nézve nem igen térnek el egymástól. Szerelem, nem az ideális, hanem az érzéki szerelem, és pedig rendesen annak boldogító és keserű állapota egyformán; saját vagy ősök vitéz tetteinek dicsőítése, lovagias tulajdonok dicsérése, főleg az önzetlen vendégszeretet magasztalása, és bizonyos a Korán elveitől még ment természetes irányu életbölcse-ség tanai; ezek azon tárgyak, melyek körül mindegyik forog. A költő rendesen azon kezdi, hogy társaival utazva azon helyhez ér, hol nem rég kedvese lakott. A hátramaradt nyomok látása, melyek legcsekélyebbjenek is oly nagy fontosságot tud tulajdonítani, kesergő panaszokra indítja őt; társainak buzdítására férfiasodik, és bánatát elűzendő, kedvesének keresésére vagy merész tettek elkövetésére indul. Ide fűzi rendesen kedvesének és — tevéjének vagy lovának leírását, a hol gyakran az utóbbi veszi nagyobb mértékben igénybe ékesszólását és dús képzelő tehetségét, mely az egész érzéki világot, úgy a mint az egy beduin előtt jelenkezik, szelleme körébe vonja, hogy ott jelentőséggel ruházza fel. A többi motívumok különböző rendben következnek egymásután, és a költő egyéni jellemétől függ, hogy melyik legyen nagyobb mértékben megénekelve. Úgy látszik, a Moallakah-k írói vagyis inkább éneklői teljesen kimeríték erejüket a rájuk nézve oly dicsőséges eredményű versenyben, és az egységet — melyet bármely keleti költőnél hasztalan keresnénk — nem ismerve, összehordák mind azt, a mi dalra fakaszthatja a heves vérű beduint, csak néha függesztve össze finom szállal a különböző részeket. — A mi a költemények nyelvezetét illeti, bennök azon egyszerű és mégis erőteljes, a későbbi czifra stilistika mesterséges fordulataiban a mily szegény, fogalom-szókban ép oly gazdag nyelvet találjuk fel, melynek hasonmására csak a szintén Muhammed kora előtti nagy és kis Hamaza nevű költeménygyűjteményekben akadunk, és mely ma már még az araboknál is magyarázatot igényel, de érdemel is.

Legmelegebb érzelme, legdúsabb képzelő tehetsége és legbensőbb kedélye a költők közt Amrau 'l-Kaisznak van. Három szerelmi viszonyát beszéli el költeményében a nélkül, hogy kimerülne meglepő szép képeinek gazdag tára, a nélkül, hogy elhagyná creje,

midőn mindegyik viszonyát más-más oldalról teszi előttünk érdekessé. Szívének ezen keserédes emlékei annyira elfoglalják, hogy néhány versben sokat zaklatott kodélyt érintve, csak kis helyet tud szorítani egy vadászatának és alkalmilag kedvencz lovának leírására, mit még egy vihar ecsetlése követ, költői tehetségének nem legkevesébbé fényes tanujelo.

Amrau 'l-Kaisz, a Keudan törzsből származott Hodsr fia, szerencsétlen fejedelem volt, mert alattvalói ellene fellázadtak, és ő szomszédainál volt kénytelen menhelyet keresni, a kiktől hidegen fogadtatva, sőt elutasítatva, végre a görög császárhoz menekült, s a Galatia tartományhoz tartozó Ancyra városban telepedett le, a hol nem sokára meg is halt; némelyek szerint egy megmérgezett ruha felöltése vetett volna erőszakos véget sokat zaklatott életének. — Hogy mily nagy tekintélyben állt költeménye az araboknál, arról egy Muharred nevű író tesz tanúságot.

Teljesen ellentéte ennek másik költőnk Tarafa (teljes neve: Amru bnu 'l Abd Tarafa), Mutalammesz, szintén híres költő, nővérének fia, a ki Amru bnu Hend hirai udvarában élt. Mivel azonban ezen pártfogója s annak udvaronczaival ellen némely költeményeiben a satyra ostorát kiméretlenül forgatta, huszonhat éves korában kivégeztetett.

Amrau 'l-Kaisz bensősége, a tárgyakat melegen felölelő inkább idealis lelkülete helyett, Tarafánál féktelen szenvedélyének vakon hódoló jellemet találunk. Beduin ő egész lényében, a ki nem győzi dicsérni vendégszeretetét, élveken gazdag életét és vakmerő bátorságát. A megrovásokat, melyeket féktelen élete vont maga után, különösen unokatestvére, Maleknek szemrehányásait, szájhöz-höz illő dicsekvésekkel ügyekszik elűtni. Költeményének első részében leíró és — untató. Nem mintha meglepő képeket nem tudna teremteni; de több mint harmincz versben tevéjének csaknem minden csontját írván le, bennünk nem gerjesztheti azon érdeket, melyet Amrau 'l-Kaisz bájos ecsete önkénytelen előidéz.

Amrau 'l-Kaisz költeménye.

1. Merengve kedvesem s lakának emléken
Megálljatok, sírjunk ; ott a homok végén
2. *Dachul, Haumal, Tudzih s Makrat* ¹⁾ közt nyomára
Találhatsz a homokfuvatok daczára.
3. Megállva társaim buzdítva szólának :
„Üdülj és ne engedj szerelmed bújának !“
4. De az én gyógyszerem egyedül könnyözőn —
Mi haszna ? azt is csak tűnt nyomra öntözöm !
5. „Hisz ép így könnyeztél, mikoron elhagyád
Maszalban Huvairát s Rababa szomszédját !
6. Körültük a mosusz ²⁾ illata terjedt el,
Mint a mikor Zephyr a szegfűn ellehel.“
7. De bánatos könnyüm patakként folyt alá
Szememből arczomon, majd övem áztatá.
8. Mennyi boldog nap nem fűszerzé életem ?
A Dara-Dsulsuli-t ³⁾ még sem feledhetem.
9. Tevém a szűzeknek ekkoron levágtam,
Hogy nyergem elvivék, ugyancsak csodáltam.
10. Húsát egész estig vidáman éldelék,
Selyemhez hasonló zsírból is volt elég.
11. Magam hogy Unaiza nyergére ültem fel,
„Jaj néked“ — szóla ő — „így gyalogolnom kell!“

¹⁾ Városok vagy falvak Jemama tartományban, puszta Arabiában.

²⁾ Keleten szagos olajok és szerek használata nagy mértékben van elterjedve, mely szokást főleg a nők túlságos fényűzésig viszik. Csaknem minden keleti költőnél gyakran történik erre vonatkozás.

³⁾ Az esemény, melyre itt a költő céloz, a következő : Amrau 'l-Kaisz szeretőjét, Unaizát egyszer meglepte, midőn az társnőivel a Dara Dsulsuli tóban fürdött. Tevéjéről leugrani és a fürdő lányok ruháját összeszedni Amrau 'l-Kaisznak egy pillanat műve volt, a ki is megesküdött, hogy az öltöndarabokat addig ki nem adja, míg a leányok azokért meztelen ki nem jönnek a tóból. Midőn minden töprengés hasztalan volt, a lányok engedtek. Legtovább vonakodott maga Unaiza. Az elfázott és kiehezett szűzek panaszára Amrau 'l-Kaisz tevéjét levágta, melynek húsát vígan költötték el. Dúsan kárpótolta Amrau 'l-Kaisz vesztességét azon körülmény, hogy teve nélkül maradván, Unaizájával egy nyeregre ültetett.

12. Alattunk a nyereg csakugyan görnyede:
„Szállj le, ó Amra 'l-kaisz, hisz kidől a teve!“
13. Csak nógasd — mondám én — s ereszszed meg fékét,
Ne tiltsd meg szerelmed mézédos gyümölcsét!
14. Sok hozzád illő hölgy nekem már engede
S talizmánra *) bízva hevert csak gyermeke;
15. Ha sírt is, anyja csak félig fordult felé,
Míg másik féltéstét a karom ölelé.
16. Egykor ama halmon hidegen fogadott,
S oldhatlan esküvel végzé a kemény szót.
17. Ó Fatima! miért o fájó hidegség?
Elhagyni engemet — csak most ne, ó ne még!
18. Vagy talán epesztő szerelmem bánthatna?
S ez mindent áldozó lü szívem jutalma?
19. Tán természetem az, mely tőled eltaszit?
Szakítsd hát el végkép szerelmem lánczait!
20. Te könnyezel? tán hogy szemeidnek nyila
Haldokló keblemet még inkább szakgassa?
21. Jóhírű lánynyal is, kinek sátrát még nem
Látogatá férfi, szabad volt enyelgnem.
22. Mit nekem örök és halálos ellenség?
Ő hozzá vitt útam és én nem rettegek.
23. Mikor a fiastyúk az égen csillámlott,
Miként selyemövön a drágakő, legott
24. Sátrában termettem; leöltvén már mezét
Egy köntös fedte csak irígyen termetét.
25. „Istenre mondom — szólt — ellened nincs segély!
Látom már vakká tett téged a szenvedély.“
26. Hozzám símulva ő velem kilépdele,
Besepre nyomunkat köntöse szegélye.
27. Családja sátrain túlértem már vele,
Ürébe fogadott egy halmos völgy öle.
28. Magamhoz vontam s ő gyengéden rám hajolt;
Dereka mily karsu, lába mily vékony volt.
29. Sugár a termete — boldog, ki öleli! —
Keble síma tükrét a hó is irigyli.

*) Az arabok, mint minden keleti nép, babonásak, és a gyermekeket amuletek által hiszik rossz szellemek és betegségek ellen megóvhatni.

30. Vegyülve színezé halmait rózsá s tej,
Azt vélnéd strucztójás, nevelte a csermely.
31. Hát még ha arcát is lefátyolzá! szeme....
Így néz a félénk őz kicsinyét keresve.
32. Nyakához a zerge nyaka csak gyenge kép,
Nem csak az ékszer az, melytől oly bájló szép.
33. Éjfeketén omlott hajzata vállára,
Dúsan mint sokágu pálmának lombsátra.
34. Díszesen hátrafont fürtökben hullt alá,
Szalagját a szellő susogva ingatá.
35. Sinórral versenyzett hajlékony termete,
Lába a pálmának miben sem engede.
36. Álmait mosusztól szagos ágyon szövé,
Bájjait irigyen csak pongyola fedé.
37. Ha gyengéd ujjával összefogta mezét
Eselán a bíbor féreg ily ellentét ¹⁾).
38. Az éj árnyát tovaűzé ragyogása
Miként a szerzetes éjjeli lámpása.
39. A legszemérmesb is szerelmre gyuladna,
Ha ily tökéletes teremtetést láthatna.
40. A szenvedély vakká férfit már nem tehet,
Mégis elbűvölted örökre szívemet.
41. Hányszor nem intettek miattad őszintén!
Dorgálva feleltem, feddést nem tűnök én.

* * *

42. Palástját rám az éj hullámként teríté
S a soknemű aggály lelkem kimeríté.
43. Hidegen karolt át sötét komor teste,
Keblemre hajolván sohajim megleste.
44. Ó hosszú éj, — mondám — bár mindig tartanál!
Hisz megnyugvást keblem hajnalban sem talál!
45. Maradj, éj! késsenek csillagid miként ha
Kötéllel sziklához volnának csatolva.
46. Türelmes tevéként hányszor nem hordoztam

¹⁾ Az arab nők körmeiket vérvörösre szokták festeni, azért mondja költőnk, hogy kedvese ujjai a fehér leplen olyanok mint a Jaszrúna nevű bíbor színű féreg az Esel nevű fán, melylyel a nők fogaikat szokták fehéríteni.

Családom tömlőit hátamra csatoltan ?

47. Sivar, zordon völgyön hányszor vitt útam el!
Vonított a farkas, mint az kit gond terhel.
48. Bizony — mondtam hozzá — szegények vagyunk mi,
Nem gazdag az, a ki éltét így tengeti.
49. Mi kettőnk élelmét csak a zsákmány teszi,
Ki utánuk fárad nem nagy hasznát veszi.

* ~ *
* ~ *

50. Alszik még fészken a madár, midőn korán
Felkapok nyílsebes lovamra szaporán.
51. Támad, kanyarodik, most fordúl, majd rohan,
Miként a szikla ha lesepri vízroham.
52. Lehúll a takaró síma pej hátáról,
Miként a víz lefoly a kopasz szikláról.
53. Karsu, toporzékló lovamra felkapok,
Ha prüszköl azt vélnéd forró katlan buzog.
54. Ha más leget-szelő lovak kifáradtan
A port verik fel csak, léptén a kő pattan.
55. A könnyű ifjonez nem maradhat meg rajta,
A nehéz lovasnak ruháját szakgatja.
56. Látnád midőn forog — gyorsabban aligha
Perdül szépen fonott ostorról a csiga.
57. Csipőinek párját nincs a ki ismeri,
Szépen nőtt farkával majd a földet sepi.
58. Ha otthon áll, háta mint a kő oly síma,
Melyen mosuszt törnek az ara számára.
59. Serényén piroslik még a vadak vére,
Miként ha Hennát ¹⁾ öntsz ősz ember fejére.
60. Vad tehén csordára akadtam útamon,
Miként ha Devaar ²⁾ szüzei lettek von',
61. Ugráltak valamint ékszer közt a csiga
Nyakán a sok ősz ifjúnak forogva.
62. Elérte csakhamar lovam a csapatot,
Keresni menhelyet csak egy sem futhatott.

¹⁾ Henna egy növény, melynek kisajtolt nedve vörös festéket szolgáltat.

²⁾ Devaar, az araboknak egy bálványa Muhammed kora előtt, melynek tiszteletére a szüzek phantasticus tánczokat rendeztek.

63. Fut üldve a bikák s tehenek csapata,
Eléri jó lovam s csak meg sem izzada.
64. Szakácsok a sok húst sietve megfőzék,
Van dolga a nyársnak, sustorog a fazék.
65. Ha estve visszatér, elbámúl minden szem,
Lovamhoz foghatót nem lelni festve sem.
66. Készen áll mindig a nyereg és fék rajta,
El nem bocsátanám szemem elől soha.

* * *

67. Nézd ott a felleg közt czikázó villámot!
Azt vélnéd két lángkéz csapásait látod.
68. Sugára fényt lövel mint dervis lámpája,
Ha szépen font belét olajjal itatja.
69. Társim elszélednek Dzarids s Udzaib közé,
Mig bámuló szemem a villám leszegzé.
70. Úgy látszik Kataura nehezül jobb fele,
Mig a bal elvonul Szítár s Jadzbul fele ¹⁾.
71. Vízárját Kutaifa ²⁾ fölé kiüríti,
A sudaras fákat mind földre teríti.
72. Hömpölygve vonszolja Kánán fölött farkát,
Riadva hagyják el a zergék a sziklát.
73. Taimában ³⁾ a pálmák törzsöke még hagyján,
Csak sziklán épült ház marad meg alapján.
74. Miként ősz férfiú köpenybe burkolva
Úgy áll elárasztva Tebir ⁴⁾ vénhedt csúcsa.
75. Reggelre Mudsaimir beseprett tetejét
Körülfont gigasi orsónak nézhetnéd.
76. A gábiti pusztán hullik le a tereh,
Miként ha málháit ledobja a teve.
77. A regg hús lehétől miként a bort ivók
Ittasan röpködnek a szárnyas völgyalakók.
78. A hullámokba fúlt vadak fennúszkálnak
Miként ha kitépett gyökerek volnának.

¹⁾ Városok Al Hedsasz tartományban, sziklás Arábiában.

²⁾ Falu Damask tartományban.

³⁾ Megerősített vár Nedsid nevű tartományban, pusztá Arábiában.

⁴⁾ Magas hegy Hedsaszban.

Tarafa költeménye.

1. Úgy látszik Chaulának nyoma Tszahmed fölött
Mint kézen a festék ha már eltörlődött ¹⁾.
2. Megállva társaim buzdítva szólának:
„Üdülj és ne engedj szerelmed bújának!“
3. A maleki gyaloghintók ama reggel
Dad kanyarultain hajókként tűntek fel.
4. Melyekkel a hajós, ha Adaulból ²⁾ evez,
Majd egyenesen hajt, majd görbe irányt vesz.
5. A hullámok keblét széthasgatja velek
Miként homokhalmot a játszi gyermekek.
6. Egy zergét ismertem, bíbor volt ajaka,
Szemében éj lakott, gyöngysoros volt nyaka.
7. Bár gyengéd, a bokrok között, külön legel,
Az Arak ³⁾ lombjait köpenyként ölti fel.
8. Ha bíbor ajkait mosolyra nyitja fel,
Azt vélnéd harmatos halmon bimbó fesel.
9. A nap sugára rá felyülről fényt terjeszt,
Azonban az alap sötéte mit sem vesz.
10. Redőtlen és fehér elbájló arczára,
Mintegy fátyolt borít a napnak fényárja.
11. Ha szívem ilynemű aggályoktól sebes,
Tevémre felkapok; futása nyílsebes.
12. Oly bizton ülök rajt miként gyaloghinton.
A sávolt öltönyhöz hasonló járt úton.
13. Nöstény bár — mint himé erősek izmai,
Fut mint a strucz, szürkék gyér szőre szálai.
14. A leggyorsabb tevét elhagyja serényen,
Egymásután rakja lábát az ösvényen.
15. Tavaszkor esőtől dúsan beöntözött

¹⁾ Az arab nők hegyes tűvel csillagokat, rózsákat s több efüléket szoktak kezeikbe szurkálni és azon helyeket különböző színű porokkal hintik be, mit, ha az első behintés kihűllik, ismételni kell.

²⁾ Helység a vörös tenger jobb oldalánál.

³⁾ Arak néven egy, Arábia hegyes tájain gyakori terebélyes bokrot neveznek, melynek bogyói, ha megérnek, a cseresnyéhez hasonlóak.

Réten legel aszott tölgyü tevék között.

16. Hogy visszatérjen, a hajtónak csak szó kell,
A barna mént boglyas farkával üzi el.
17. Miként a sas szárnya lecsüng az oldalán
Ha árral átszúrják, úgy lóg le az farán.
18. Vele a lovagnak czombjait legyinti,
Majd ránczos tömlöként aszott tölgyét üti.
19. Kitünő tevéznek húsos két czombja van,
Erősek mint kapuk a magas várakban.
20. Szilárd a gerinceze, íjj a két tompora,
Erősen nyugszik a csigolyákban nyaka.
21. Barlanghoz hasonló két vállának gödre,
Egy-egy kifeszített íjj czombjának ere.
22. Ha megy, lapoczkái egymástól szétállók,
Erős kezekben két vederhez hasonlók.
23. Erősek valamint görög vízvezeték,
Ha azt a mesterek remekül építék.
24. Veres a szakála, sok izom van hátán,
Sietve rak'gatja lábát egymásután.
25. Mentében kötélként csavarja azokat,
Görbednek mint oszlop a boltozat alatt.
26. Siet, elhajlanak erős fejcsontjai,
Magasan s szilárdan foglalvák czombjai.
27. A gyeplő nyomától olyan hátán a púp
Mint vízmosásoktól barázdált sziklakúp.
28. Némelykor egyenlők, különbözök néha,
Mint színesen sávolt, szépen szabott ruha.
29. Ha könnyedén mozgó nyakát felemeli,
Az ember nagy hajó árboczának véli.
30. Üllőhöz hasonlók agyának csontjai,
Ráspolyként élesek azoknak ágai.
31. Pofája ép olyan mint a syr papiros,
Jemeni szíj ajka, fekete, nem ránczos
32. Szemének két tükre csontbarlangba merül,
Miként ha tiszta víz a sziklaürbe gyül.
33. Tiszták, hibátlanok, csillognak mint ádáz
Vad tehén szemei, ha üzi a vadász,
34. Kitünő fülei a csendes éjen át

- Hallják a nagy zsvajt s a halk moraj zaját.
35. Mint füle Haumalban kóborló bikának
Élesek és nemes származást mutatnak.
36. Keblében remegve gyorsan dobog szíve,
De erős mint a kő szilárdan eresztve.
37. Lágý orra átfúrott, hasított ajaka,
Kettőzi lépteit, ha lehajlik nyaka.
38. Ha akarom gyorsabb vagy lassabb léptében,
A szíjból jól fonott ostortól féltében.
39. Ha akarom fejét nyergemre emeli,
A leget nyargához hasonló szeldeli.
40. Ilyen tevén megyek, ha társam jajgat is:
„Bár megmenthetnélek téged s magamat is!”
41. Remegő félénk szív, mindenhol csak vést lát,
Ha bejárom vele a puszták vadonát.
42. „Ki az a vakmerő?” kérdik az emberek,
Magamra értem és annál többet merek.
43. Tevémet nógatva csak egyet suhintok,
Gördülnek léptein a forró kavicsok.
44. A földön vonszolja farkát maga után,
Miként uszályát a rabnő a lakomán.

* * *

45. Nem félelem miatt lakom a sziklavár,
A ki segélyre hí nem hasztalanba' jár.
46. Megtalálász ha a népgyűlésben keressz fel,
De fáradságod a csapszékben sem vész el.
47. Ha reggel látogatsz, gyöngyellő pohárral
Kínállak s ismételd ha ízlik az ital.
48. Ha a törzsek nemes ösökkal pompáznak,
Én is fia vagyok egy kitűnő háznak.
49. Csillagként szép ifjak lakomám részesi,
A szem a hölgyeket örömmel keresi.
50. Kivágott, száfránszín ruha fedi őket,
Gyönyör érinteni meztelen keblöket.
51. Ha kérjük : Hallassad bájos szép hangodat!
Közels lép s ajkáról andalgó dal fakad.
52. Ha egy kissé fölebb emeli a hangot,

- Vélnéd a fiókját hívó anyát hallod.
53. Így foly le habzó bor s gyönyör közt életem,
Örököm s birtokom már mind elköltöttem.
54. Családom most kerül és én kizáratom
Miként a szurokkal bekent utált barom.
55. Ismernek a földhöz ragadt inségesek,
A gazdag emberek közmondása leszek.
56. Ó te, ki harc s élv közt osztott életem feded,
Adhatsz-e te nekem örökös életet?
57. Nem tarthatod te fel az öldöklő kezét,
Hadd élvezzek tehát sietve míg lehet.
58. Ne volna, hogy a lét három gyönyört kínál,
Jöhetne bármikor miattam a halál.
59. Ilyen, ha gyöngyöző veres bor mossa le
Az undort, melylyel a dorgálás tölt tele.
60. Vagy ha segélyre hí, kit üldnek fegyverek,
Rohanni mint mikor bős farkast felverek.
61. Vagy végre a borús napon sátram alatt
Szép lánynyal enyelgve üzni az unalmat.
62. Bájait gyűrű és karperecz emeli,
Sugár szép termetét a pálma irigylí.
63. A bölcs az élvkehelyt éltében üríti,
Ki szomjas? a halál holnap felderíti.
64. A végzet, úgy látom, fukarnak sem kínál
Különbet kéjvadász, pazarló sírjánál.
65. Egyenlő porhalom mindkettőnek laka,
Fölé a kegyelet köemléket raka.
66. A legderekabbb is a halál zsákmánya,
A fukar legbecsesb kincseit kívánja.
67. Látom, hogy életünk mulandó kincshalmaz,
Mit minden nap apaszt, mily gyorsan elfogy az.
68. Csak pányva, hidd nekem, miből ez élet áll,
Hosszú lehet ugyan, de fogja a halál.
- * * *
69. De honnan hogy Malek úgy elidegenült?
Mikor közeledtem ő mindig elkerült.
70. Bár nem tudom vétkem, ő mindig csak lehord,

- Miként a napokban Abednek fia, Kord.
71. Kérek tőle mi jót — tagadólag felel,
Miként ha azt mélyen temettük volna el.
72. Ha szoltam volna még, s ezt vette vón' zokon —
De nem, csak mert Mabed tevéit nem hagyom.
73. Verem ne volna csak! — hevem e szón kihül —
De így is ott leszek, ha végre kerül.
74. Ha ellenség közelg s segélyre hívatom,
A veszélyben levőt soká nem váratom.
75. Halállal itatom — üres szónak ne vedd —
Ki rút rágalommal moeskolja jó neved.
76. Nem fogy a rágalom, a panasz ellenem,
Bár hibám felhozni mindenki képtelen.
77. Bezeg ha más volna unokatestvérem,
Elűzné bánatom, biztatna ha kérem.
78. Ámde ő fojtogat, könyörgés és hála,
Esdeklés éltemért mit sem tesz ő nála.
79. Pedig hát jobban fáj a rokon bántása
Mint az ind éles kard legmélyebb csapása
80. Hálás hogy legyek, már természet ösztönöz,
Feküdnek bár köztünk ezer mérföldnyi köz.
81. Akarta vón' az ég, Tszahmednek Amruja,
Chaled fia Kaisz lesz éltem mintája, —
82. Gazdája lettem vón' roppant nagy kincseknek,
Uralni kit nagyok fiai sietnek.
83. Ama könnyű testü férfiú vagyok én,
Láthatsz mint kígyóföt csapatok elején.
84. Ne hagyja oldalam — ezt szentül esküvém —
Kételű jó kardom; — Indiából vetém. —
85. Ha bosszúra kelek, csapási nem késnek,
Bár csak egy is elég; ne nézd konyhakésnek.
86. Bizalom testvére, mitől sem rettegő,
Csak lassan, mondom én — „elég már“ — mondja ő.
87. Ha fegyvert fog a nép, magam is ott vagyok,
Kardommal kezemben győzetlent nem hagyok.
88. Sok tevecsapatot riasztottam már fel
Közelve hozzájuk kihúzott fegyverrel.
89. Egy erős, nagy tölgyü még is csak elfuta.

Kiaszott, perelő zsugori birtoka.

10. Midőn már levágtam czombját és lábszárát,
„Nem látod“ — mondá az — „a szegény nagy kárát?“
91. „Nézzétek — ily szóval társaihoz fordul —
„Mint tör ez iszákos ránk igaztalanul!
92. De hagyjátok neki, legyen az zsákmánya!
A többivel félre! nehogy megkivánja.“
93. Leányok a borját sietve megfőzik, ~~azt a szegény~~
Kövér és izletes púpját elének tevék.

* * *

94. Sirass meg miként azt érdemem kívánja,
Ha meghalok egykor, ó Mabel szép lánya!
95. Csak egy sorba engem olyannal ne tennél,
Ki zsákmányt nem szeret, ki dicstelenül él!
96. Ki lassan megy nemes, gyorsan aljas tette,
A férfigyülésből ki vagyon rekesztve.
97. Ha az alávaló név reám illenék,
Egyaránt gyűlölné barát és ellenség.
98. De kit nem némit el ily hősi lelkelet?
Egyenesszívűség s oly nemes eredet?
99. Ily élet engemet nem búsít, elhihedd,
Nem nyújtja hosszúra napom és éjemet.
100. Hányszor nem fékezém öldöklő hevemet,
Midőn minden csapás félelmet terjesztett.
101. Ott a hol megrendül a ló a hős alatt;
Hol a derék remeg, megálltam a sarat.
102. Barnított nyilvesszőt ¹⁾ tettem én eleget
Zsugori játékos kezébe tűz mellett.
103. Arról a mit nem tudsz, majd felvilágosít
Az idő, s kit nem vársz, oszlatja kételyid.
104. Olyan hoz hírt a kit nem bízál meg vele,
Ki nálad e végre napot nem rendele.

¹⁾ Az arabok barnított és tiszta nyilvesszőket egy sorsolásszerű játékra szoktak használni.

EUROPAEUS A FINN-MAGYAR HELYNEVEKRŐL.

Petermann A. Gothában 1867-ben Európának térképét adta ki ¹⁾, a mely egyik mellék-képen Európának népességét a nemzetiségek szerint osztályozza és számlálja elő. Az európai népesség tehát állana ind-európaiakból, finn-uraliakból, turkokból, sémiekből, vaszkokból stb. Helytelenebb elnevezés alig lehet az *ind-európai*-nál. Mert a nevezet első része, az *ind*, egyikre sem illik azon nemzetek közül, a melyeket ind-európaiaknak neveznek; mert ha mindegyiket Ázsiából lehet is, de Keletindiából csakugyan egyiket sem lehet származtatni, kivéve talán a cigányokat ²⁾; a nevezet másik része, az *európai*, pedig mindegyiket megilleti, a mely Európában lakik, a zsidókat szintűgy mint a vaszkokat. Azért az ind-európai helyett az *árja* nevet alkalmazván, s némileg a földrajzi helyzetet is követvén, az európai lakosságot imígy sorozzuk fel:

I. Vaszkok	410,000 lélek
II. <i>Árják</i> , még pedig:	
1) Keltek (<i>ország</i> Írországbán, <i>galok</i> Skóciában, <i>valok</i> Angliában, Wales és Kornwallisban, <i>breyzadok</i> Bretagneban, özszesen)	8.420,000 „

¹⁾ Karte von Europa u. dem Mittelländischen Meere, entworfen u. gez. von F. v. Stülpnagel und g. C. Bär. Fünfte verbesserte u. vermehrte Auflage durch Dr. A. Petermann. 1867. Gotha, bei Justus Perthes.

²⁾ Tudva van, hogy közönségesen a Kr. u. XIV. századba teszik a cigányok feltűnését Európában. Schaffarik azonban megemlíti, hogy „die Zigeuner nach der Meinung Einigen sind Nachkommen der alten indischen (nach Herodot medischen *Sigynner*, deren älteste europäische Colonie am adriatischen Meere in der Nachbarschaft der Weneter bereits Herodot erwähnt.“ Slawische Alterthümer, deutsch von Mosig v. Aehrenfeld, I. B. 28. S. (Leipzig, 1843.)

2) Románok, (francia, spanyol, portugál, román, olasz)	89.733,000	lélek
görög Európában	1.787,000	"
oláh vagy rumun	7.500,000	"
3) Germánok (német)	50.274,000	"
(dán, norvég, svéd, angol)	31.783,000	"
4) Szlávok, még pedig orosz	49.862,000	"
cseh, szlovák stb.	5.899,000	"
polák (lengyel)	12.688,000	"
illir, szerb, bolgár	10.677,000	"
5) Lettek, litvaiak	1.750,000	"
6) Albanok	1.564,000	"
7) Oszetek, ironok, alanok	60,000	"
8) Örmények Európában	53,000	"

III. *Altajiak:*

1) Finn-ugorok, úgymint:		
a) Lapp, finn, eszt	2.411,000	"
b) Zürjän, permi, vogul stb.	1.290,000	"
c) Magyar	4.867,000	"
2) Törökök, úgymint:		
európai Törökországban	2.100,000	"
európai Oroszországban	1.864,000	"
Ázsiában	8.500,000	"
3) Szamojedek	4,500	"
4) Mongolok	120,000	"

IV. *Sémiek:*

arami, arab, zsidó	3.093,000	"
------------------------------	-----------	---

V. <i>Georgiaiak</i>	50,000	"
--------------------------------	--------	---

A számok, azt jegyzi meg maga a kiadó, többnyire csak föltevéseken alapúlnak, mit abból is észrevehetünk, hogy a magyarok számát még teljes öt millióra sem teszi: mind a mellett, a nemzetiségek számarányának kifejezésére bátran elfogadhatjuk azokat.

E szerint Európában legszámosabbak a románok, germánok és szlávok, az elsőek együtt 99 milliót, a germánok együtt 82-t, a szlávok 79-et, a lettek és litvaiak számával együtt majdnem 81 milliót tevének ki. A nagy nemzetek után következnek Európában

(a $8\frac{1}{2}$ millió ázsiai török nem tartozván ide) a finn-ugorok, kik együtt 8.568,000 számlálnak, s a keltek, kik 8.420-000-re mennek.

Európa legrégebbi lakosainak maradványai a 410,000-nyi vaszkok, és az albanok, a kik 1,564,000-en vannak. Amazok a régi iberek, ezek az úgynevezett thrákok maradványai. (Az örmények újabb időben, a XVII. század utolsó negyedében, költözének be Európába). Az iberek és thrákok közt a keltek terjeszkedtek vala, míg a rómaiak és germánok el nem nyomták. A keltek maradványait Írországbán (hol az 1861-ki népszámlálás csak 1.100,000-et találta, a kik még irtlyelven beszéllenek; a többi már elángolosodott), Skót, angol és Franciaországban találjuk, mindenütt oszló és olvadó félben.

A románok *nyugatiak* (portugálok, spanyolok, francziák, olaszok, románok az Alpokon) és *keletiek* (oláhok vagy rumunok, a Balkáni félszigeten, Bolgár, Szerb, Oláh, Moldova, Erdély, Magyar országokban és Bukovinában. A nyugatiak ott keletkeztek, a hol ma is találjuk, az eredeti lakosságból, római gyarmatokból, és elrómaisodott germánokból. A keleti románok, vagy rumunok a Dunán túli részeken és a Balkáni félszigeten keletkeztek, az V. és VI. században, mint Schaffarik is mondja, hasonlóképen az eredeti (thrák) lakosságból, római gyarmatokból és elrómaisodott szlávokból. A római elem mind ezeknél, mind azoknál szabályozó, döntő, ennélfogva rokonítója is a két félnek; a mi különbség van a két fél közt, az az eredeti lakosság különbségéből, s a nyugati félnél a germán, a keletinél meg a szláv hatásból fejthető meg. A keleti római gyarmatok csak a Balkáni félszigeten jutottak a szláv hatás alá; a régi Dáciában soha sem laktak húzamosabb ideig szlávok. A mióta a Dunán inneni tartományokból, a római gyarmatok a Dunán túli részekbe vitettek, azólta Dáciában egymásután a gótok, hunok, gepidák, avarok, bessenyők, kunok uralkodának a mongolok bérohanásáig. Ha tehát ott képződött volna a rumun nép, mai nyelve magán nem szláv hatást, hanem más nyelvbelit mutatna, s a nép nem is nevezné magát *rumun*-nak, azaz romának, mert ezt a nevet is a byzantinus tartományból hozta magával, a mely a törökök alatt is *rum-ili*-nek (rum tartománynak) nevét viseli, a melyből való a *rumelia* nevezet *). Se Havaselföldet

*) Az alább idézett „de facto Magnae Ungariae“ tudósításban a II. András vége felé a pogány magyarok felkeresésére indúlt négy szerzetes „per Bulgariam

se Erdélyt soha senki nem nevezte *rum*, *római* országnak. A rumun nép Bolgárországból és a Balkáni félszigetből költözött éjszakra Kúnországba (a mai Havaselföldre és Moldovába), s onnan Erdélybe, Bukovinába és Magyarországra.

A nyugati románok Európának déli és dél-nyugati részeit bírják, a germánok meg Európának közepét és éjszak-nyugati részeit (Skandináviát, a brit szigeteket) tartják. A germánoktól keletre a szlávok ülnek; a szlávoktól keletre és éjszakra a finn-ugorokat találjuk, kik közül a magyarok a közép Duna mellékeire jutottak, a melyeket a Kárpátok választanak el a határos tartományoktól.

Ha azt kérdezzük: mely tájakon laktak hajdan és laknak most a finn-ugor népek? azt felelhetjük bizvást: a melyekre a skandináv germánok és a szlávok nem terjeszkednek vala ki, és a melyekről máig nem szorították le azokat. Világos ez Skandináviára nézve, melynek határai nem változhatók, s a melyben délfelől terjeszkedtek a germánok; nem oly világosak a mai Oroszországban a finn-ugorok régi tájai, mert ott a természet a Kárpátoktól kezdve az Uralig határokat nem rakott sehoh. De világosabbak lesznek a mai Oroszországban is a finn-ugor népek régi tájai, ha visszapillantunk Kr. u. az V. századba, s nézzük az akkori néprajzi viszonyokat.

Mint Schaffarik megmutatta, a szlávokat az idegen népek a legrégibb időkben *vend*, *vind*, magok magokat *szerb*, névvel nevezik vala. Ezen vendek, vindek vagy szerbek lakhelyei, Schaffarik szerint, Herodotos idejétől fogva Jordanes és Procopius idejéig, a Kárpátok megetti országok a Balttengerig, továbbá a Viadra és Viszla köztől a Donig. De már Krisztus előtt a skandináv germán népek, jelesen a gótok foglalják el a Balttenger dél-keleti partvidékeit, s Kr. u. a II. századtól fogva nagy mozgalom keletkezik a Kárpátok megetti országokban, melynek egyik fő oka bizonyosan az a nyomás, melyet az urali népek (a későbbi hunok, bolgárok, avarok, kazarok) gyakorlának az ottani népekre. A német népek, a gótok, gepidák, burgundok, vandálok, elhagyják a Balttenger mellékeit, s a Bug, Neszter, Deneper folyók mentében a Fekete tengerig és a Dunáig, sőt nyugatiabbra a mai Erdély- és Magyarországra vonódnak, míg eminnen

Assani et per Romaniam cum ducatu et expensis Domini Belae, nunc Regis Ungariae, usque Constantinopolim pervenerunt. — Tehát nálunk is Romániának nevezték azt a tartományt.

is a hunok kizavarják. A nép-hullámok a Dunántúli részekre is átesapnak, jelesen a gótok egy része; ezen hullámokkal pedig szlávok is jutnak a Dunántúli részekre, a hová később, kivált Justinianus idejében, mind sűrűbben tódúlnak új szláv csapatok, melyek Moesiát, Thraciát és Illyricumot megtöltik.

S folyvást tart a mozgalom a Kárpátok mögötti tartományokban. Az V. század végével a szlávok Cseh- és Morvaországban meg a nyugati Kárpátok inneni részein terjeszkednek; 600 körül Felső Ausztriában, Stájer, Karantan és Krajna tartományaiban szaporodnak; 634—638 a hrovátok vagy horvátok, és szerbek, hasonlóképen a Kárpátok megetti országból, a mai Dalmát, Horvát, Bosnyák és Szerb tartományokba telepednek. De azon időben a szlávok éjszak felé is nyúlnak, a hol a finn népekre találunk.

Lassankint államok is emelkednek ki a szlávok közt; a cseheknél már 695 tájban, melytől fogva 1306-ig a Przemiszl-ek uralkodnak; Szvatopluk 870—894 nagy hatalomra teszen szert, Nagy Morvaországban, melyet 907-ben a magyarok megszüntetnek. A lengyelek a Piastok alatt jutnak állami létre 860-ban. Az orosz birodalom is 862-ben kezdődik.

A mit ma Európában Orosz birodalomnak nevezünk, melyet a panszláv eszme védőjének tudunk, sőt alkalmilag valósítójának is képzelünk, az még a IX. század másik felében is szláv nem vala. Mi volt hát akkor, s mi az előbbi századokban? Nyugat-éjszaken a finn népek, kelet-éjszaken az ugor népek ülnek vala, dél-kelet felől török népek nyúlnak befelé; csak délnyugatról terjeszkedik a szlávság. Ennek leghatalmasabb ellenei valának a skandináv varégok, kiket a finnek *ruots-oknak* neveznek (ebből lett a byzantinus íróknál a *ρωσ* s a latin íróknál a *russus*, *ruthenus*, nálunk a *rusznyák* és orosz szók) s a dél-kelet felől hatalmaskodó kazarok. Se a finnek, se a szlávok állami létre nem vergődhetvén, a kölcsönös pusztításokat azonban megunván, abban egyesülnek egymással, hogy a varégok közül hijjanak uralkodókat, kik törvényt szabjanak és rendet tartsanak közöttök, s így történék, hogy 862-ben *Rurik* Novgorodban, mely város akkor nyeré ezt a nevet, egyik atyjafija *Szineusz* Valgedjävben (Bjelo-Osero = Fejér-tó), másik atyjafija *Truvor* pedig Iszborszokban telepedtek le. Szlávok csak Novgorodban valának, a többi helyeken finn népségek laktak vala. Ugyanazon időben két más varég hős, *Aszkold* és *Dir*, Kievben

kezde uralkodni, mely a kazarok adózója vala. De Kievet már Rurik első utódja *Oleg* (879—912) foglalta el, s ezentúl a Rurik nemzetség uralkodik egyedül. — A rósok (955, 988-ban) keresztyénekké lesznek, s hamar elszlávosodnak. I. *Volodimir* (980—1015), Szent Istvánunk kortársa, nagyon kiterjeszté uralkodását, de felosztván azt tizenkét fija között, véghetetlen zavart okozta.

Az orosz hatalom ellenségei valának nyugatról a svédek és litvaiak, délkeletről előbb a kazarok és bessenyők, azután 1058 — 1240-ig a poloveczok vagy kúnok, kik a bessenyők után a mai Moldvában és Havaselföldön is uralkodának, melyek akkori neve Kúnország (Cumania) vala.

De a sokféle oszlott oroszok mégis kisebb-kisebb terjedének. Moszkvát 1147-ben említik először, melynek vidéke előbb Szmoszenszkhoz, utóbb Szuszdalhoz tartozék. Szuszdal maga előbb Rosztov alá tartozott volt, de 1149-ben függetlenné lön; 1155-ben Rosztov, Szuszdal és Vladimir egy fejedelemséget tesznek, s azután együttesen a moszkvai fejedelem alá kerülnek, ki azontúl mind hatalmasabbá lön.

A mongolok 1224 óta nyomják a kúnokat, a kiket a Kalkai ütközetben legyőznek; 1240-ben Batü khán az orosz fejedelmeket is megalázza. De a mongolok miatt az ugor népekben is nagy változás történék.

A XIII. század feléig tehát a mai Oroszország éjszaki és keleti téerein nem szlávok uralkodának, jóllehet a novgorodiak, a kereskedés miatt, már előbb is hódításokat tőnek a keleti éjszakra, egész az Ural hegységig. Miféle nép vagy népek mozogtak hát azokon a téereken? Közös névvel finn-nek nevezik mind azokat, melyek éjszaki Skandináviától fogva az Uralig terjeszkednek. De már a régiek is különbséget találának a skandináviai finnek vagy lappok, a finn öböl és a Ladoga környékein, meg a Dvina mellékein lakók között, kiket biarmiaknak neveznek vala. A Kr. u. 550 körül írt Jordanes Scythia belsejében, azaz a mai Oroszországban, az *Eszteket* tudja, „pacatum hominum genus omnino“, s így folytatja: „quibus in Austro assedit gens *Acatzirorem* fortissima. Ultra quos distenduntur supra mare Ponticum *Bulgarorum* sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecere. Hinc jam *Hunni* quasi fortissimarum gentium foecundissimus cespes in bifariam populorum rabiem pullularunt. Nam alii *Ultziagiri*, alii

Saviri nuncupantur, qui tamen sedes habent divisas stb. Hunuguri autem hinc sunt noti, quod ab ipsis pellium murinarum venit commercium, quos tantorum virorum formidavit audacia. — Procopius, Jordanis és Justinianus császár (527—567) kortársa, a kunok közt *szavir kunokat*, (σῆννοι δὲ, οἱ καὶ Σάβειροι καλοῦμενοι), *uturgur* és *kuturgur* hunokat különböztet meg (de bello gothico IV. 3, 4, 5.). Theophylactus Simocatta, Heraclius (612—640) kortársa, a Justinianus idejében ide tódúlt avarok eredetét leírván, azokat *ogor-ok*-nak nevezi, kik a 'Til mellékein laknak, mely folyót a turkok feketének neveznek. Az ogorok legrégibb fejedelmei *Uar* és *Cheuni* valának, azért némely ogorokat *uar-nak*, másokat *chunn-nak* neveznek.

A Jordanis *ultiagur*, *hunugur*-jai, a Procopius *uturgur*, *kuturgur*-jai, azután a másutt említett *szaragurok* stb. ügylátszik mind az *ogor*, *ugur* nevet viselik magokon, mely előttünk azért is nevezetes, mert a magyarok *ugor*, *unger*, *ungar* neve is, mely a legrégibb latin íróknál előfordúl, s mely a szláv népeknél is a magyarok neve, onnan való. Méltán nevezzük tehát *ugor* népeknek azokat, a kik nyelvékre nézve a finneknél is közelebb állanak a magyarokhoz *).

A nyelvek a népek szellemi birtokát foglalják magokban, azért oly nevezetes azon történeti forrás, mely a nyelvekben feltalálható. Ezen forrásnak igen nagy része a helynevekhez ragadt. A ki Oroszország helyneveinek magyarázatát képes volna kitárni, az a finn és ugor népek történeteinek nagy szakaszait fedezné fel, a melyekről nincs tudomásunk még. A finn tudós Europaeus rég ólta fáradozik abban, hogy felvilágosítsa Finn- és Oroszország helyneveit, azt vévén észre, hogy Finnországban felette sok helynév van, melyet nem

*) Ha a mi íróink csak némileg figyelmeznének az illető tudományok mozgalmaira, lehetetlen volna még most is tatár eredetűnek nevezniök a magyarokat, mint azt, magyar tudósítók után. Emil de Lavaleye teszi a Revue d. d. mondes, 1868. I. Nov. füzetének 38. lapján, a hol ezt mondja: „La Hongrie offre un des exemples les plus instructifs de l'influence que les institutions exercent sur les mœurs. Voilà un peuple d'origine tatare, de sang meridional, plein de passions (?), qui use de la liberté aussi correctement que les Anglais.” — A népek rokonságát csak a nyelvek mutathatják ki, a magyar nyelv az ugor nyelvekhez tartozik, s sokkal, de sokkal közelebb áll a finn nyelvekhez, mint az úgynevezett török-tatár nyelvekhez.

lehet a tulajdonképi finn vagy szuomi nyelvből megfejtteni, s tudván, mi egyébiránt köztudomásu, hogy Oroszországban meg számtalan helynév van, mely nem az orosz nyelvből fejthető meg. Hozzáférvén Europaeus a Reguly hagyományainak első kötetéhez, melyet én az akademia megbizásából kiadtam, s abból a vogul nyelvvel megismerkedvén, mely az osztjakkal együtt az ugarságnak mintegy magja, úgy látszik neki, hogy nagyobb sikerrel foroghat a helynevek magyarázatában. Mert Europaeus szerint, egész Finnországban a nem finn-nyelvbéli helynevek közt leginkább osztják nyelvűek kerülnek elő szakadatlan sorban az éjszaki Svéd földtől fogva a Svéd, Finn és Oroszországhoz tartozó Lapp földön keresztül a Fehértenger déli partjáig. Oroszországban sokkal délebbre, Vladimir kormányzóságban (a régi Szuszdalban) és egyebütt talál ilyeneket.

Most Europaeus a *Suomi* folyóiratnak 1868-ban megjelent kötetében 190 lapon első részét adá ki hosszú értekezésének, a Finn- és Oroszországban előforduló azon helynevekről, a melyek nem finn (annál kevesbbé szláv) nyelvűek, hanem a melyek ugor nyelvűek volnának, s azt tanusítanak, hogy azokban a tartományokban hajdan ugor népek tanyáztak. Én Europaeus munkáját olyannak találom, mely méltán igényli a magyar tudomány figyelmét; mert lehet, hogy elősegíti az ugor népek régiségeinek földerítését, melyek „éji homályban“ vannak elrejtve. Annálfogva, úgy hiszem, helyesen cselekszem, ha kimerítőbben ismertetem a finn tudósnak munkáját, melynek czíme: *Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista* (= Tudósítás a finn-magyar népek régi lakó helyeiről).

Először is Europaeus az *Unugur*, *Onugur*, *Utigur*, *Saragur*, *Kutsiagur*, *Kutrigur* vagy *Kuturgur* neveket magyarázza ki. Ezeket, alig is lehet másképen, összetett szóknak vevén, melyek utórésze *ugur*, a byzantinus írók *ogor*-ja (s tegyük hozzá a Herberstein által először ismeretessé vált *jugar*, *juhar* *), előrészeit, az *un*, *on*, *uti*, *sara*, *kutsi*, *kutri*-t, igyekszik megfejtteni. Szerinte tehát az *on*, *un* nagyot tenne, mert az osztják nyelvben *éne*, *ána*, *uno*, a vogulban *jüni* nagy; *un-ugur* vagy *on-ugur* = nagy ugur. Az *uti* kicsit tenne,

*) Jugariae provinciae situs ex supradictis patet. Rutheni per aspiratio-nem *juhra* proferunt, et populos *juhria* vocant. Haec est *Juharia*, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt stb. *Rerum Moscovitarum Commentarii*, Basileae. 1556. a 85. lapon.

mert a vogul nyelvben *uš, iš, (utš) uš*, a lappban (uts) *uc* kicsiny; s ezekhez, úgy hiszem, a magyar *öcs* is sorolható; uti-ugur (utur-gur) tehát kis-ugur. E két megfejtés nagyon valószínű, grammatikai tekintetben; még inkább az, történelmi tekintetben; mert a népek szerették magokat ilyen jelzőkkel megkülönböztetni. Europaeus azt hiszi, hogy az *unger, ungar* szó (uger, ugar helyett) un-uger, un-ugarból van *unger-, ungar-rá* összevonva. — Elfogadván ezt, a Jordanis *hunugur*-ja se volna egyéb, mint *un-ugur*, azaz nagy ugur; sőt a híres 'Frater Ricardus' tudósításában előforduló *Ungaria maior* is némi bizonyítékot nyerne ez által *).

Ámbár *ugri* szó is fordul elő, még is az *ungri, ungari* szokottabb. Így sz. Istvánnak legelső oklevelében ezeket olvassuk: Stefanus, superna providente clementia, *Ungrorum* rex; — Inguente bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et *Ungaros* seditio maxima excreverat; — nee dum enim episcopatus et abbatiae, praeter ipsum locum, in regno *Ungarico* sitae erant.

A *saragur* (sar-ugur), Europaeus szerint, fejér ugur, mert a régi *Sarkel*-ről Constantinus Porphyrogenitus így emlékezik: 'Ἀπὸ δὲ καίτωθεν τῶν μερῶν Λανούβειας ποταμοῦ τῆς Δίστρας ἀντίπερα ἡ Πατζινακία παρέχεται, καὶ κατακρατεῖ ἡ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάρκελ τοῦ τῶν χαζάρων κάστρου. ἐρμηνεύεται δὲ παρὰ αὐτοῖς τὸ Σάρκελ ὁσπίτιον = a Dunának alsó részeitől fogva, Disztrával átellenben terjeszkedik a bessenyők földje, s lakóhelyeik *Szarkelig*, a kazaro-k váráig, érnek. Szarkel pedig náluk *fejér-szállást* jelent. (Constant. de administr. imperio cap. 42.) A csuvasok nyelvén máig *šor-kil* fejér ház; a voguloknál is *sarn'* fejér, s *sarn' kel* fejér ház. Ennélfogva *sara-gur* csakugyan jelenthet fejér ugurt. E jelző *fejér* a magyaroknál is divatozott, innen *Székes-fejérvár*, *Gyula-fejérvár*, *Nándor-fejérvár*, szlávul bjelograd. Fehér Magyarországnak nem találtam ugyan még nyomát, de igen is *Fekete Magyarországnak*. Sz. Bruno 1002 és 1008 közt II. Henrik német császárnak írt levelében elbeszéli, hogy sz. Istvánnál vala, „cum moram facerem in terra Ungrorum,” s hogy innen a *Senior Rutorum*-hoz (kit senior *Ruzorum*-

*) Tudva van, hogy Desericius, 1715-ben találta meg Rómában a Vatikáni könyvtárban azt a tudósítást Nagy Magyarországról, mely így kezdődik: „Inventum fuit in gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia *Ungaria maior*, de qua VII. duces cum populis suis egressi fuerant. ut habitandi quaererent sibi locum stb.”

nak is ír), a ruots-okhoz (I. Volodimir-hoz-e?) azért ment, hogy a bessenyökhöz kerüljön, „ad omnium paganorum crudelissimos Pecenegos.“ A bessenyöktől ismét a senior Ruzorumhoz tért vissza, s így folytatja: „Ego autem nunc flecto ad Pruzos, ubi qui precessit precedere debet, qui illa omnia fecit et nunc facere debet: clemens Deus et senior meus, pretiosissimus Petrus. Audivi enim de *Nigris Ungris*, ad quos, que nunquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri, quod Deus indulgeat! — cum magno peccato aliquo cecarentur; qui conversi omnes facti sunt christiani.“ (Lásd M. Nyelvészet III. 158—163 ll.). Kik és hol lehettek a fekete magyarok? Ademarus Chabanenis (lásd Katona I. 104.) sz. Istvánnak Erdélybe tett hadjáratát 1003-ban így hozza fel: *Stephanus autem, rex Ungariae, bello appetens Ungriam Nigram* tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit. E szerint a meghódított Erdélyország volt-e *Ungaria Nigra*? Nem kutatván most e dolgot, avval érhetjük be, hogy az ugor népeknél szintúgy mint a törököknél, a fejr és fekete szín szokott megkülönböztető jelző; tehát a sar-ugur = fejr ugur, igen is lehetséges.

Végre Europaeus szerint a kutsiagir, kuturgur nem volna egyéb, mint kutya-ugur, mert az esztben *kutsi*(kas), a zürjānben és votjākban *kuči*, *kuč'an*, *kuč'a* azt teszik, mi kutya a magyarban. Ezt nem tartom elfogadhatónak, minthogy a kutya jelző megvetést fejez ki; evvel tehát egy nép sem nevezi maga magát. Hozzájárul Procopius tanúsága, mely így szól: „Hajdan a hunnoknak sokasága bírta volt e vidékeket, a melyeket most említék, s mindnyájoknak egy királyuk vala. Egyszer egyik királynak két fija vala, *Uturgur* és *Kuturgur* nevű. Ezek atyjok halála után megoszták a birodalmat, s mindegyik a maga nevét saját részének adá, s így a hunnok egyik részét uturgurnak, másik részét kuturgurnak nevezik az én időmíg.“ Ebből annyi világos, hogy Procopius nem tud semmit arról, hogy az egyik nevezet kisebbitést jelentene, sőt inkább egyenlő méltóságuaknak tartja, s azért származtatja két atyától (Procop. de bello Gothico IV. 5).

Én a Reguly hagyományainak I. 346. lapján a *magyar* szót így taglalván: *ma-gyar*, föld emberének magyaráztam. Arra, hogy összetett szónak gyanítsam, a régiek *mo-ger*, *ma-ger* ejtése és írása bátorított. Valamint az *ün-nap*-ból ünnep, úgy megfordítva a *mo-ger*,

ma-ger-ből magyar lett, t. i. az összetétel utórésze az elsőhöz alkalmazkodott, miután kiveszett volt a nép öntudatából az összetétel mivolta. A mi a szónak előrészét, a *mo*, *ma*-t illeti, épen nem volna föltetsző, ha a magyarban is megtaláltatnék a finn- és ugor nyelvekbeli *maa*, *mu*, *mo*, *má*, *mä*-nek megfelelő szó, mely „terra“; s ezt én a *ma-ger*, *ma-ger* szónak első részében találok fel. E szerint a finn *pelto*-nak a magyar *föld*, a finn *maa*-nak pedig a magyar *mo*, *ma* = terra, ebben : *mo-ger*, *ma-ger*, felelne meg. A szónak utórészét, *ger*-t bátran azonosítom a *gyer*-ek, *gyer*-m-ek szó töbjével, melyhez *ek* kicsinyítő járult. *Gyer*-ek = parvus homo, puer; tehát a *gyer* maga = homo, vir. S hogy a *gyer*-ek szó igazán puer, bizonyítja a népünknel még divatozó mondás, gyerek az nem lány. E szerint *mo-gyer*, *ma-gyer* föld embere. Így szeretik magukat nevezni a népek, p. o. a vogul *má-kum*, *má-gum*-nak, az eszt is *maa mees*-nek = föld emberének nevezi magát. A *mo-gyer*, *ma-gyer*-ből, az újabb kifejtés szerint, *ma-gyar* lett a már megemlített okból. A *gyer* szót pedig a vogul *kär*-hez hasonlítottam, mely ezekben fordul elő : *kuša-kär* parázna ember, *poaj kär* gazdag ember, *kär kalem* ember holtja, halott, *hujs-kär*, *iš-kär* kis ember. A vogul *kär* = *kärem* is, mint a vogul *má* = *mám* is, a nélkül hogy az *m* birtokos rag volna, így a vogul *mám-kum* = *má-kum* = föld embere. Mind a *kär*, mind a *kärem* kicsinyítővel fordulnak elő, így : *kär-kve* = *gyer*-ek, *kärem-kve* = *gyerm*-ek, mi annyit teszen, mint *hujs-kär*, *iš-kär* = kis ember. Tehát a vogul *kärem*-nek *m*-je valóban nem birtokos rag, mint a *gyerm* szónak *m*-je sem az *), továbbá a *kär-kve* *gyer*-ek, s *kärem-kve* *gyerm*-ek olyan meglepő hasonlítások, milyenek, úgyszólván, csak azonos nyelvekben fordulhatnak elő. S ezek így levén, a *mo-gyer*, *ma-gyer* megfejtése is bizonyossá lesz. Ezt az egész megfejtést nem adtam elő ily bőven és világosan az idézett könyvben, s lehet hogy azért támaszt kétséget ellene Europaeus. Ő először azon kétkedik, hogy a vogul *k*-nak (*kär*) magyarban *gy* felelhetne meg, holott rendesen a *k*-nak megfelelője a magyarban *h*. Ez igaz, s még is lehetséges a *kär* = *gyer*, minthogy a vogulban magában is *má-kun* helyett gyakran, igen gyakran, különösen a déli vogulban, *má-gum* fordul elő, a mi nagyon szól a magyar *ger*, *gyer* mellett

*) Ilyen *m*-es végű névszókhoz tartozik p. o. a magyar *tetem* = esont *holt-tetem* ném. überbein; a vogul *lušem* = *tetem* stb.

a vogul *kär* ellenében. Azután felhossa Europaeus, hogy Ahlquist szerint a *kär* csak rag volna, mely tulajdonság-nevekhez járúl akkor, mikor praedicatumúl állanak. Én nem ismerem Ahlquistnak ezen állítását, de hihetetlen is, hogy *kär* csak rag („paljas pääte“) volna, mert ilyen nincsen az egész finnségben és ugorságban, a mennyire ismerem. Hogy ilyen szók, minők *kuša kär*, *poaj kär*, mind subjectumúl, mind praedicatumúl állhatnak, azt a vogul szövegek bizonyítják; de hogy *kär* essivus vagy praedicativus rag volna, arról az ismeretes vogul szövegek mitsem tudnak. S ezen bővebb kifejtés után Europaeus bajosan fogja még a *mager* szót így taglalni: *mag-er*, *mag* is föld lévén az osztják nyelvben, *er* pedig ember-t jelentvén a török-tatár nyelvekben, a melyekből az *iri* szó a déli vogulokhoz is eljutott. A *ma-gyer* taglalását minden kétkedés ellen igazolja a *gyer* szó, mely a *gyer-ek* *gyer-m-ek*-ben megvan.

A Nagy Szótár is (IV. köt. 46—59) a *magyar* szót így taglalja: *mag-er*, s azt mag férfinak (Kernmann) fejtegeti. A *mag*, *magy*-ot egynek tartja, s innen lett volna a *magyaró*, *mogyoró* is. A Horvát István *mag-eresztő*-féle magyarázataát így bővíti a N. Szótár: „Ha pedig a *mag*, *magy* szót átvett értelemben vesszszük, mint az emberi fajnak szaporítóját, akkor *magere* v. *magyere* am. *magerö* vagy *magyerö* (kern macht).“ — Ezen megfejtéseket a rokon népek elnevezései nem javallják, mint látjuk: úgyde hogy mily eredeti felfogás teremtette a szókat, az csak a rokon nyelvek útmutatása mellett sejthető meg. Ha tehát valamely magyar szónak fejtegetésével a rokon nyelvekbeli szók ellenkeznek, azt a megfejtést nem lehet igazolni.

A N. Szótár továbbá az *unger*, *ungar* szót nem az *ugor* szóval rokonítja, hanem a *hungarus*-t a hunok történeteivel fejt meg, a melyeket Déguignes és Neumann munkáiból merít. Nem veszi azonban észre azt a legyőzhetlen ellenkezést, mely a Déguignes-féle hun történetek és a N. Szótár következtetése között áll fenn. A következtetés t. i. az, hogy a hunok a magyarok elei, tehát a hun nyelv, ha tudnók, csak régibb magyar nyelv volna, s közelebb állana a mai magyar nyelvhez, mint a vogul is, annál közelebb pedig mint akármely más rokon nyelv. Már Déguignes szerint a hunok (engedjük meg, a magyarok elei) a sinai, senszi, sanszi és pelsőli tartományok éjszaki határain laktak a Kr. e. időkben. — A ma ismert rokon nyelvű áltaji népek, nyugatról keletre haladva, így következnek: 1) a finnek az Atlanti tengertől a Ladogaig, 2)

az ugor népek a finnektől kezdve keletfelé a török-tatár népekig tehát a Ladoga irányától az Irtisig; 3) a török-tatár népek a Kámtól és Irtistől fogva éjszakon, európai Törökországtól fogva Tibetig és a mongolságig Ázsia közepén; 4) a mongol népek, a török-tatár népektől fogva a nyugati Sinaországig; 5) a mandsu népek, a mongoloktól fogva Sinaország éjszaki tartományáig, a senszi, sanszi, pécseli tartományokig. Ily földrajzi sorban következnek ma egymásután az áltaji népek. S a mennyire biztosan látunk visszafelé a történetekben, a török népeket mindenkor az ugor népektől keletre találjuk, valamint a mongol népek csak a török népek után következnek kelet felé. Európában hasonló sort látunk ma, és a múlt ezer években. Nyugat felől előbb vannak a germán, azután következnek a szláv, s ezek után a finn-ugor népek. Az itt említett földrajzi sor bizonyos, azon nem lehet kételkedni.

Vegyünk most egy más, hasonlóképp bizonyos tényt, a melyet nem lehet kétlenie, a ki akarja és képes azt megsejmelni. A mai magyar nyelv az áltaji nyelvek közül legközelebb áll az ugor nyelvekhez, jelesen a vogulhoz, osztjákhoz és mordvinhoz; azután következnek a rokonsági sorban a finn nyelvek; de a finn-ugorságtól távolabb állanak a török nyelvek, még távolabb a mongol és mandsu nyelvek. A mi nyelveink rokonságát döntőleg határozzák meg a *számnevek és az igének tárgyi ragozása*. S ezeket nem szükséges kiokoskodni, kitalálgatni, azokat látni kell. A számneveknél és az igének tárgyi ragozásánál fogva a magyar nyelv ugor nyelv, s legközelebb rokonai a vogul, osztják, mordvin.

Azt hiszik, mert az írott monda tartja, hogy a hunok a magyarok elei; tehát a hunok nyelve csak régibb magyar nyelv volt, s okvetetlenül azon egyediségi jellemmel bírt, mely a magyar nyelvet magyarrá teszi. Ha igazat mond az írott monda (mert tudnunk nem lehet, nem maradt nyoma a hun nyelvnek), de ha igazat mond az írott monda: akkor a hunok az ugor népekhez tartoztak, mit lehetetlen tagadni. Már most hogy egyeztessük meg az ugorság mai geographiai helyzetét a hiongnu-k lakhelyével? A Déguignes hiongnuji ott laktak, hol ma a mandsuk laknak, a hiongnuk tehát vagy mandsuk vagy mongolok voltak. Mert azt lehetetlen képzelni, hogy az ugorok átlépven a törökségen a mongolok és mandsuk helyére tették volna magokat, vagy megfordítva. Ha a hunok hiongnuk voltak, akkor mandsuk vagy mongolok, s akkor nagyon

távol maradtak a magyar rokonságtól. De ha a hunok ugorok voltak, akkor nemcsak rokonai, hanem elei is lehettek a magya roknak. Az első föltevés geographiai és linguisticai lehetetlenség, melyet Déguignes nem is sejtetett, de hogy Neumann sem sejtette, az nem az én hibám. A másik föltevés geographiai és linguisticai lehetőség, melyet közelebbi tényekkel valósággá kell tenni. Én nem találtam még azon tényeket; lehet hogy sikerül egyszer megtalálni. De a mongol-mandsu magyarsággal igazán nagy ideje felhagyni. Hisz a számnevek és az igeragozás megtanulására igen kevés eszköz és idő kell!

Minekutána Europaeus Nestorból, és arab írókból a régi *Ugor*, *Jura* országnak leírását közölte, ismét a helynevekhez fordul, állítván, hogy osztják nyelvű helynevek nem csak a legéjszakiabb vidékeken találkoznak, hanem szinte egész Finnországbán, úgy mindazonáltal mégis, hogy a déli vidékeken inkább zürjän nyelvűek fordulnak elő. S az látszik, úgymond, hogy az osztjakok a zürjänekre következtek, mert vannak zürjän nyelvű helynevek, melyekhez osztják vég járúlt, p. o. Kuusamo-ban van *Kolvanki*, mely nyilván *Kolva*, mily nevű folyó a Zürjän földön az Uralban is van (Kol-va = hal-víz), s ahhoz *nki* osztják vég járúlt. Oroszországban az osztják nyelvű helynevek a Ladoga, Onega és Dvina mellékein kerülnek elő sűrűen; a Valged järvi (bielo-sero, fejez tó) vidékén és délfele Vitebsz városig, meg az Oka folyó mellékein található helynevekből pedig azt lehet kihozni, hogy ott a magyarok és vogulok még egymástól el nem válva laktak.

Erre nézve hivatkoznom lehet azokra is, miket Kézai Simonból, a Névtelenből és Constantinus Porphyrogenitusból közöltem a már idézett könyvben. (Lásd: Reguly Hagyományai I. 336—346). A Névtelen szerint a magyar legrégibb időben, a meddig a monda ér, *dentumoger* volt; minthogy pedig *Dent* az Irtis folyó, s *mo-gyer* föld embere: a magyar tehát az Irtisi ország vagy föld embere. A Kézai-féle Togora folyó, mely Ircaniába s evvel a Jeges tengerbe siet, nem más mint a Tobol, mely Ikarba vagy Ikranba foly, mert így hívja még Abulgazi is az Ob folyót. A magyar monda, vagy történeti emlékezés tehát oda vezet fel, a hol ma is az ugorságot, az osztjakokat és vogulokat találjuk. A mondának azonban nincs fogalma a népek költözéséről, az könnyen és rövid idő alatt viszi

oda, a hol neki kell. Constantinus Porphyrogenitus, mint történetíró, s mint ki sokkal közelebb is áll a történetekhez, három lakhelyéről tud a magyaroknak, a lebediai, vagy levediai, atelkuzui, s az utolsó állandó lakhelyről. 945 körül a magyarok éjszak-keleti határosaik a bessenyők, kik a Szeret, Pruth, Neszter, Deneper folyók mellékeit bírják, úgy hogy a bessenyők a Deneper felső részein a roszokkal, a Szeret és Pruth alsó részein a dunai bolgárokkal, a Don felé a kazarokkal érintkeznek. Constantinus szerint a bessenyőktől a kazarokhoz és uzokhoz 5 nap járó föld, az alanokhoz 6, a mordiakhoz (mordvinokhoz) 10, a roszokhoz 1, a magyarokhoz (turkokhoz) 4, végre a bulgárokhöz az alsó Duna éjszaki mellékein, fél nap járó föld van. A kazarok a Don mellékein terjeszkedvén, mely mellett a 832-ben épült vár Szarkel (Σάρκελ = fejezszállás) van, nyugotra a bessenyőkkel, keletre és délre az alanokkal, éjszakra a fekete bulgarokkal (a Káma és Volga mellett) és az uzokkal érintkeznek; a Mordia-föld tehát a bulgárok nyugati részén van.

De azelőtt mások voltak a néprajzi viszonyok. Akkor, Constantinus szerint, a bessenyők az Atel és Jajk (Ἀτὴλ καὶ Γαῖα), azaz a Volga és Ural folyók közt, a mai baskirok földjén, lakván, éjszaki határosaik valának a kazaroknak, a magyarok pedig Lebediában vagy Levediában laktak vala, a hol *Chydmos* folyó van, melyet *Chingylos*-nak is neveznek, úgymond Constantinus. A magyarok a kazarok szövetségesei, sőt némileg alattvalóik. Lebediában *savartioiasphalok* nevét viselik valami okból, melyet Constantinus nem tud. A kazarok az uzokkal szövetségzén legyőzik a bessenyőket, a kiknek helyét az uzok foglalják el. A bessenyők meg a magyarokat szorítják ki Lebediából, s ezek Atelkuz-ba telepődnek. Itt, Atelkuzban, emeltetik Árpád nagy fejedelemségre, itt szerveződik a hetumoger, itt egyesülnek velök a kabarok, kik a kazaroknak egyik ága, s itt kapják a byzantinusoktól a turk nevet. A magyarok Atelkuzban a bulgárokkal hadakoznak, a konstantinápolyi császár ösztönzésére. A bolgárok meg a bessenyőkkel szövetségznek a magyarok ellen, s a bessenyők elfoglalják Atelkuz-t is, a melyet most is (945 körül) tartanak; a magyarok pedig Pannoniába vonulnak.

A népvizonyok tehát ilyfélék valának azon időben, a melyet Constantinus említ: A déli bulgárok a Duna mellékein, s az éjszaki

vagy fekete bulgarok a Volga és Káma mellékein, déli és éjszaki határát teszik a rajzolt történetek helyszínének. A kazarak, a Fekete tengertől fogva a Don mellékein, mintegy középett vannak a két bulgarság közt. De az éjszaki bulgarok és a kazarak nem töltek be a közt, mely átjáró helyül szolgál azoknak, kik a Volga és Jajk mellékeiről nyugat-délfelé nyomulnak. A bessenyők a magyarokat, az uzok meg a bessenyőket követik: föl lehet tehát tenni, hogy a magyarok is a Volga és Jajk mellől jöttek ki, a hova meg Ugorországból származtak volt. Constantinus annyit tud, hogy mikor a bessenyők a Volga és Jajk közt laknak vala, a magyarok Lebediában tanyáznak egy különös név alatt.

Hol lehet Lebedia? Ott, Constantinus szerint, *Chydmos* vagy *Chingylos* folyó van. Hol keressük ezt a folyót, déli vagy éjszaki részeiben Oroszországnak? Déli Oroszország folyóit igen jól ismeri Constantinus, ha ezek közt kellene keresni a *Chydmos*-t, az valami kicsiny volna, s nem lehetne felfogni, miért nem jelezte az író világosabban, azt valamely ismeretesebb folyóhoz irányozván. Éjszaki Oroszországban, a zürjének földjén van ugyan *Chydmor* folyó, zürjünül *As-va*: de ennek mellékein nem fogjuk keresni Lebediát, mert az nem esett volna a bessenyők útjába, kik a messzi éjszakra szorított magyarok mellőzésével jöhettek volna a mai Moldovába és Bessarábiába. Lebediát tehát közelebb kell keresni a mai Moldovához és Bessarabiához, már azért is, mert Lebediában laktuk alatt is közlekedésben maradnak a kazarokkal.

S valamint nem találhatjuk fel Lebediát vagy Levediát, azonképen nem tudjuk, mi név lappang a *savartoisphal* alatt.

A magyarokat a bessenyők követik, ezeket az uzok követik; az uzok pedig a később úgynevelt poloveczok vagy kúnok. Az orosz krónikások szerint a poloveczok vagy kúnok 1061-ben hadakozának először a roszokkal. Vszevolod eléjük megyen, de legyőzetik. „E vala az első szerencsétlenség, melyet ez a pogány és gonosz ellenség a roszoknak okozott“, úgymond Nestor. Ezen író szerint a magyarok 883—888 években vonulának el Kiev mellett; ekkor a poloveczok mint uzok a Volga és Jajk közti helyeket foglalák el a bessenyők után; ekkor tehát lehetetlen volt nekik Kiev mellett a magyarokkal egyesülniök, mint a Névtelen beszéli. Ez alkalmassint a kabarok egyesüléséről tud valamit, kik Constantinus szerint a kazaroaktól elszakadván a magyarokhoz állának Atelkuzban, s e

kabarokat tartja kúnoknak. Lehetnek-e a kabarok kúnok? azaz, a kazarak, kiknek egyik nemzetsége a kabar, magyarnyelvűek-e? A bessenyők, kunok (uzok, poloveczok) nyilván nem csak ugorok, de nyelvre nézve is vagy éppen azonosok a magyarokkal, vagy igen közel rokonok. Számtalan bessenyő-telepítés történt, ha nem is a királyok ideje előtt, de az első királyok alatt. Ezek utódai sehol nem egyebek mint magyarok. A kúnok még nagyobb csapatokban jöttek az országba, s itt kiváltságos helyzetet nyervén még könnyebben megőrizhették volna külön nemzetiségüket, s íme ők is ma a legtörzsszerűbb magyarok. A csangó magyarok is Moldovában a bessenyők utódainak látszanak. Mind ebből méltán következtetjük, hogy a bessenyők és kunok, nyelvre nézve, vagy azonosok voltak a magyarokkal, vagy igen-igen közel rokonok, úgy hogy csak nyelvjárási különbség foroghatott fenn köztök és a magyarok között.

A kazarookról ellenben azt kell tartanunk, hogy török nyelvűek voltak, mert az annyira külön álló csuvasok a kazarak maradványai lehetnek, minthogy nem tartoznak azon török-tatár nyelvű népekhez, melyek ma is keleti és déli Oroszországban laknak. Azután Constantinus Porphyrogenitus, a ki oly jól ismeri korának és az azt előző kornak történeteit, elmondván, hogy a kabarok elszakadtak a kazaroaktól s a magyarokkal szövetkeztek, azt teszi hozzá: „Azért a kabarok a turkokat (magyarokat) kazar nyelvre tanították, melyet mai napig tartanak, de megtartották a másik nyelvet is, t. i. a turkok (magyarok) nyelvét“ = *ὅθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσιν; ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἑτέραν γλῶτταν.* A kabarok külön nyelvűsége oly föltetsző tény vala, hogy róla Konstantinápolyba is tudomás jutott, mi bajosan történt volna, ha a kazar nyelv nagyon rokon talált volna lenni a magyarhoz. Tehát a kazar nyelv nem volt ugor nyelv. Hogy azonban milyen volt az, arra a magyar nyelv felelhet legvilágosabban és döntőleg is.

A magyar nyelv mind azon népvegyületi események nyomait viseli magán, a melyeken általesett a nemzet. A sok szláv szó a szlávokkal való érintkezést és vegyülést tanúsítja; ugyanazt teszi a kevesebb német szó is, mely a németek hatását bizonyítja. Van azonkívül a magyarban igen sok török szó, mely azonban kétféle, vagy szőröstől bőröstől átvett szók, vagy nem olyanok. Az első-

höz tartoznak például: árpa, alma, majom, teve, oroszlán, balta, papucs, tepsi, deli, kapu, kalpag, korom, kapocs, kazán, kefe, szatócs stb. De vannak olyanok is, a melyeken hangváltozás tűnik elő, melyek tehát nem egyszerűen kölcsönvett szók. Különösen utóhangban sőt belhangban is, a török *z* helyett a magyar nyelvbeli szókban *r* van, p. o. iker, ökör, tenger, borju, bor, tér-d, nyár, ír, karó, gyűrű, szűr-ni stb., melyek a török-tatárban így hangzának: ikiz, öküz, deñiz, buzagu, boza, diz, jaz (nyár), jaz (ír), kazik (karó), jüzük (gyűrű), söz (szűr) stb. Minthogy a *z* hang nálunk a szók mind elején, mind beljében, mind utóján igen szokott hang, tehát a török ikiz, öküz stbinek átvétele semmi kiejtési bajjal nem járt volna: nem lehet tehát mást képzelni annál, hogy ilyenféle szók nem az ismeretes török-tatárból kerültek a magyar nyelvbe, hanem olyanból, melyben már *r*-esek voltak. A csuvas nyelv e tekintetben megegyez a magyarral, abban p. o. *pru* a borju, török buzagu, *sir* ír, török jaz; így a magyar atlan, etlen tagadó-nak török megfelelője *siz* a csuvasban *sir*, s evvel azonos a magyar *szer* ebben: kény-szer = kénytelen, kényszeríteni = kényteleníteni. Más csuvas szók is inkább közelednek a magyarhoz, mint a megfelelő török szók. Így p. o. a török *jel*, csuvasúl *sil* (szil), magyarul *szel*; a török *dag*, *tau*, csuvasúl *tu*, magyarul *tő* = hegy, a lappban is *tieva* hegy; török *ben*, *min* (az összes finnségben is *min*), csuvasúl *ep*, *äp*, vogulúl *üm*, magyarul *én*. Ezek világosan mutatják azt, hogy nem az ismeretes török-tatár nyelvekből kerültek a magyarba, hanem másból, a melyből való a csuvas nyelv is. A történetekben nem találunk más tényt, mely azoknak a magyar nyelvbe átültetését jelentené, mint a magyaroknak a kazarsággal való közlekedése, s az ezektől elszakadt kabarokkal való szövetkezése. S a magyar nyelvnek eme tanúsága a csuvasok kazarságát is kétségtelenné teszi.

Azon finnországi helynevek közt, melyeket Europaeus osztják nyelvüeknek talál, melyek tehát az osztjások ottani lakását bizonyítanak a mostani lakosok ideje előtt, legszámosabbak az *inka*, *enka*, *inki*, *nki*, s a *ja*, *jaa*, *ia*, *io* végűek, amazokban az osztják *jink* víz, ezekben az osztják *jaga*, *jeaga* folyó szók lappangván; az elsőből Europaeus 151-et, az utóbbiakból 82-t hoz fel. S valamint szerző a helynevekből azt hozza ki, hogy valaha leginkább osztjások bír-

ták a legtúlsóbb éjszaki vidékeket: úgy azt is kihozza azokból, hogy iramszarvasokat tartó és halászó osztjások bírták azokat.

Lássuk most néhány példán, mint fejtegeti Europaeus a helyneveket, s micsoda nyelvészeti tanúságot von ki azokból.

1) *Lusminki*, úgymond, az osztják helynevek legvilágosabb példájának egyike Kuusamoban. A név *lusm-jink*-ből lett, mi finnül *luu-vesi* = csont-víz; a *lusm* pedig a vogul *lušem* = tetem. A *lusm*, *lušem* szó az irtisi osztjában *teu*, a szurgutiban *tlouh*, a zürjában és votjában *lü*, a cseremiszen *lu*, az ersza-mordvinban *lovaša*, az orosz-lappban *luš* (*pan-luš* = fogcsont, azaz orcacsont), a finnben is *luu*. A *Lusminki* = csont-víz pedig onnan vehette nevét, hogy ott csontokból fegyvereket készítenek. — Europaeus a vogul *lušem* szót a magyar *tetem*-mel azonosítja, azt állítván, hogy a magyarban és más ugor nyelvben az eredeti *l* és *s* sokszor *t*-vé keményedett (*luš* = tet). — Ez, úgy látszik nekem, nem igazoltatik a helyesen felfogott nyelvtények által, mert *t*-ből válhatik ugyan *s*, de soha nem megfordítva. Ennélfogva helyesebbnek találom a *tetem* és a lapp *takte*, *daſte* hasonlítását (Budenz J. magy. finn-ugor szóegyvez. 219. sz. a.). Két különböző szó-sort kellene tehát a kérdéses szókra nézve felvenni: 1) *luu*, *lu*, *lü*, *luš*, *lovaš*; 2) *tetem*, *takte*, *daſte*, *tlouh*.

2) Rovaniemi-ben *Kuoringin oja*, Kuusamoban *Kuoringin järvi*, Liperiben is *Kuoringin järvi* van, azaz Kuoring-vízfolyás, Kuoring-tó, mert *oja* vízfolyás, *järvi* tó. E háromszor előforduló *Kuoring*-ot Europaeus osztjákul *kâr-jink*-nek, finnül *kuori-vesi*-nek, kéregviznek magyarázza. A *kér(-eg)* szónak megfelelőji az egész finn-ugorságban előkerülnek: finn *kuori*, lapp *garra*, *kar*, *karr*, moksa-mordvin *ker*, zürjân *kürs*, vogul *kér*, cseremis *kargas*. Ezen szó tehát, úgymond Europaeus, igen régi, s megvolt már, mielőtt az osztjások Finnországba jöttek. A szó régiségét az is bizonyítaná, hogy az árja nyelvek részéről minden szláv ágban a kérget (*kuori-t*) jelentő *kora* szó találtatik; a latinban *corium*, görögben *κόριον*, walesben *cwr* olvasd *kúr*, irben *corrach* is azt jelentik. Annak pedig, hogy *kéreg*-folyó, *kéreg*-tó helynevek lettek, azt az okát adja Europaeus, mert halászó és vadászó népnek, milyen az akkori osztják vala, nagy szüksége volt a fenyő-kéregre, mely házfedelül szolgál. — Ez okadás elfogadható; kevésbbé lehet helyeselni, hogy Europaeus szeret az árja nyelvek körébe is átesapni, mint a felhozott példa mutatja, melyben a finn-ugor szokat menten a latin *corium*mal és

ennek rokonaival azonosítja. Lehet, hogy ez véletlen találkozás, de az értelemre nézve nagy különbség van a *kéreg* és *bőr*, a finn *kuori* és *nahka* között. Inkább tartoznék ide a latin *cortex*, de csak az első felére nézve, s minthogy a szónak másik felével, a mi nyelvünk körében nem tudunk elbánni, jobb az egész szót az árja nyelvésznek hagyni. A szláv nyelvekbeli *kora*, nem tudom, mennyire tartozik a latin *corium* rokonságához: azt azonban elfogadom, hogy legközelebb és legrégebb időktől fogva tartó érintkezés lévén a szláv népek és a finn-ugor népek között, azt az illető nyelvek is tanúsíthatják. S erre nézve bizonyosan ez áll: a mi az egész finn-ugorságban, még annak azon részeiben is megvan, a melyek nem voltak a szlávok felé fordúlva, ha az csak a szláv nyelvekben találtatik, s nem találtatik a többi árja nyelvekben is, azt finn-ugor tulajdonnak lehet tekinteni, mely a finn-ugorságból származott a szláv nyelvekbe. Ha tehát a szláv *kora* nem állana etymologicus kapcsolatban a latin *cortex*-vel: akkor inkább azt kell mondanunk, hogy az a finn-ugor nyelvekből való, mintsem azt állítani, hogy a finn *kuori*, osztják *kâra*, vogul *kêr*, magyar *kér*-eg stb. szó az árja nyelvekben is megvan. Így a *fél*, *puoli*, *pál* finn-ugor szónak bizonyosan hasonmása a szláv nyelvekbeli *pol*; de minthogy ez, tudtomra, a többi árja nyelvekben nem találtatik: tehát a szláv *pol*-t inkább a finn-ugorból származottnak tartom, mintsem állítom, hogy a *fél*, *puoli*, *pál*-féle szó nemcsak a finn-ugor, hanem az árja nyelvekben is megvan. A magyar *lep*, *leped*, *lepedő*, a vogul *lep*, *lepil* = házfedél, azonos szók; de a görögben is van *τὸ λέπος*, *ἡ λεπὶς* = kéreg, haj: azért nem bátorkodnám állítani, hogy a magyar *lep*, és a görög *λέπος* etymologicus kapcsolatban vannak egymással. Tartsuk tehát külön a finn-ugor és külön az árja nyelveket, s ne akarjuk az egyiknek szavait a másikéival felvilágosítani. Elég dolgunk van még avval, hogy a finn-ugor szótakat magokban és egymással világosítsuk fel.

3) Ue-jokiban, a Lapp földnek legéjszakai,bb zugában, *Pulmanki* nevű tó van, a melyből hasonló nevű folyó ered s a Teno folyóba siet. A Friies által készített lapp térképen lappul *buolbmag* és *pulmag*-nak van írva, de *pulmang*-nak is ejtik a lappok. E szót *pulmanki* Europaeus darázsvíznek, finnül *parma-vesinek*, magyarázza. A mostani osztják nyelven *pédem-jink* volna, vogulul *pülm*.

Az osztják megfelelő szókban a vogul *l* gyakran *d*, *t* (päl/m,

*pel*m = *pèdem*); minok néhány példáját ide teszem: *nyelv*, vogul *n'elm*, osztják *n'âdam*, *n'âdem*; *nyíl*, vogul *n'âl*, osztják *n'ot*; *nyol-cz*, vogul *n'ala-lu*, osztják *nît*, *nîda* stb. Minthogy pedig a pulmankiban is *l* van, azt hiszi Europaeus, hogy akkor még az osztjakok is *pelem*-et ejtenek vala, mikor tőlök ezen szó keletkezett; hogy tehát náluk Finnországban még nem fejtett ki azon hajlam, mely szerint az *l*-et *d*-vé változtatják. Másfelül pedig azt hiszi, hogy már akkor is megvolt a hajlandóság az *l*-nek *r*-ré változtatására, mert a *pâlm*, *pel*m, *pèdem* = darázs, finnben *parma*, cseremiszen *purmo*, mordvinben *bromo*, és *brum*, lappban *porev*. S Europaeus itt is átcsap az árja nyelvekbe, felhozván a szanszkrit *bhramara*, az új német *bremse*, svéd *bröms*, ó-német *brema* stb. szokat.

4) Felső Tornio-ban *Juoksenki* nevű folyó van, mely *jöks-jink*, finnül *joutsi-vesi* = ív(ij)-víz volna. Most az íj az osztjakban *jôgot*, mely az eredeti *jöks* alakból lett, úgy hiszi Europaeus. Mert a lappban *juks*, *juoks*, a mordvinben *jonks*, cseremiszen *joñges*, vogulban *jaut*, *jajt*, *jout*, *jût*, magyarban *íj*, *iv*; zürjänben *vuč*, votjakban *vudž* (*vuč*, *vuž*). — A folyó tehát arról neveztetett volna-e, hogy ott íjakat készítettek?

Azonban, hogy eme helynevekben csakugyan *jink* = víz-féle szó lappanghat, világosan bizonyítja e következő:

5) *Liinanki*, mely egy tó a Muonioniska és Sodankylä határ-földeken; e tóból *Liinaja* nevű folyó ered. Ezek első szava *liina*, másika *nki*(*jink*) víz és *ja* folyó; *liinanki* tehát liina-víz vagy tó, *liina-ja* pedig liina-folyó. S ez legyen átmenet, a *ja*, *jaa*, *ia*, *io* szóval összetett helynevekre, melyet Europaeus 82-t hoz fel.

Az osztják *jaga*, *jeaga*, finn *joki*, lapp *joga*, szamojed *jaha* kis folyót jelent; tudjuk, hogy nálunk is a *sa-jo* (saj-jó), *hé-jő*, *hev-jó*, *tap-jó*, *berek-jó*, *si-jó* folyó nevekben megvan ezen szó (Nyelvt. Közl. VI. 350. stb.). Annál érdekesebb látnunk, hogy Finnországban is az osztják szóval szerkezett folyónevek fordulnak elő.

Ezen szók ugyanazon vidékeken találhatók, a melyeken az *ink* végűek; mind ketten az egész országban kerülnek elő, kivéve a Vuoksitól délre való részeket. Előbb nem igen bátorkodtam az *io* végűeket osztják-féléknek tartani, úgymond Europaeus, hanem zürjäneknek gondoltam, minthogy zürjänben *ju* a folyó; de szorosabb nyomozás és számos ok azt mutatják, hogy osztják szók azok. Felületesen nézván a dolgot, néki a *ja*-véget inkább vogul-

nak gondolná, mert a vogulban *ja* a folyó. E felfogással ellentétben az, hogy ezen rövid *ja*-t nem találjuk Oroszország azon vidékein, melyeken által húzódtak el innen az osztjások; mert azokon mindenütt *jaga, jega, oga, uga* végű folyónevek kerülnek elő. S ezen végek azt mutatják, hogy Finnországban is az előtt a folyónevek teljesen osztják nem vogul végűek voltak, mert később rövidült meg a vogul *ja, jä* az osztják *jaga, jega*-ból, melyet Oroszországban a vogul-ugor vidékeken rendszeren találunk a folyóneveknél. Bajos is volna képzelni, hogy az osztjások itt Finnországban olyan nyelvjárási sajátossággal bírtak legyen, melyet innen elmenvén visszaállítottak volna a régi állapotba, s mely azután a vogul nyelvben újra feltűnt volna. Azt is meg kell említeni, hogy vogulok nem voltak soha Finnországban.

6) Éjszaki Svédországban *Luleå* nevű folyó van, melyet a finnek most is *Luulaja*-nak neveznek. Egy másik *Luula-ja* folyó Kuhmoban van, közel az orosz határhoz. Ezen név világosan az osztják nyelvben *lula-jaga*, vöcsög-, vagy buvár-rucza-folyó. Egyetlen nehézség az, úgymond Europaeus, hogy nem tudhatom, mint van ezen szó a vogulban. — Erre nézve segíthetnek. Vogulban *luli*-nak híjják a vöcsögöt vagy buvár-ruczát, mint a Teremtés mondjában látjuk. Az elmkals (ember, égből való halandó) felmegyen Taromhoz megkérdeni, hogyan teremtsen vagy hozza elő a földet. S a Tarom által „ákve táht saul mäjves, ákve *luli* saul mäjves“ = egy kacsabőrrel ajándékoztattott meg, egy vöcsög (buvár-rucza) bőrrel ajándékoztattott meg, a végett, hogy abba belebújván, a tengerbe buk-jék, s kihozza a földet. — A vogul *luli* tehát azonos az osztják *lula*-val; s így a *luula-ja* osztjákul *lula-jeaga*, vogulul *luli-já* volna.

7) A *Kalajoki*-nak (hal-folyó) eredeti tavát vagy fokát *kalaja*-nak nevezik. E különös névnek, úgy látszanék, rossz helyre jutott a vége. Ámde abban nyilván a *Kalajoki* régi osztják neve van megtartva, minélfogva a *Kalaja tava* finnül a *Kalajoki tava*.

8) A Kernala-tóba s ebből a Hiite folyó (hiidenjoki, ördög folyó) által a Häme-városi vasút mellett Vanaja-vízbe két *Puu-joki* nevű folyó esik, s a keleti *Puu-joki* mellékén, a Havusjärvi kápolna mellett *Puu-jaa* nevű falu van. Ebben a falu-névben is nyilván a *Puu-joki*-nak régi osztják neve van megtartva. A *puu* = *fa* szó azonképen minden finn-ugor nyelvben találhatik, mint a *joki, jó, ja* szó.

A Turku (Åbo)-kerületben a Loima községen által a *Loimajoki* foly, melyet *Loimaa*-nak is neveznek, mi bizonyosan eleinte *loimaja* volt. Itt is tehát a *joki* vég mellett a *já* vég találkozik.

Nem akarván szaporítani a példákat; röviden említem még, hogy a *ma*, *mo*, *moi* végű helynevek is gyakoriak. Europaeus 77-et hord össze. Egyebek ritkábban fordulnak elő, s azok közül hozza fel a *Lentiira* és *Ivantiira* tőneveket Sotkamoban, a *Lievestuori*-tavat Laukaaban és a *Koitere*-tavat Ilamantsiban. A *Koitere*-ből *Koita*-folyó ered, a mi azt mutatja, hogy a tónak neve *Koit-tere*, s hogy a *tere*, *türa*, *tuori* nem más, mint a vogul *tor*, *tur* = tó. Továbbá a *Lentiira* mellett van másik tó is, *Lentua*, mely nyilván *lent-va*, lond-víz; a miből az is világos, hogy a *lentiira*-t így kell írni, *lent-tiira*, vogulúl *lent-tur*, mint *lent-va*. E *lent-va* pedig azért felette érdekes, mert azonosnak látszik a magyar *lend-va* folyónévvel, melyről lásd Nyelvt. Közl. VI. 360. l.

A helynevekben sok tanúság rejlik, de a helynevek magyarázatában könnyű tévedni is. Europaeus, mint láttuk, a *Luleå*-t a finnek kiejtése szerint *luula-ja*-nak veszi és magyarázza; hasonlóképen magyarázza a *Tornio*-t, mely szerinte „nähtävästi ostjakin sanasta tôrañ = kurkinen, kantasana tôra, ungarin daru, syrjänin turi stb.“ nyilván az osztják tôrañ szóból való, mi darvast teszen, a tôra tőszóból, magyarul daru, zürjänül turi stb. *Tornio* ennél fogva *torañ-jo* = darvas folyó. Ezt olvassuk a könyv 184. lapján. De a 191. lapon Calamnius értéközése kezdődik, mely *Tornio* vidékét földrajzilag és történelmileg leírja. Calamnius pedig így szól: *Tornio* nyilván a svéd *torn*, *torni* (torony) és *ö* (sziget) szókból ered, s eleinte *Torneö*-nek is neveztetett, mint azt XI. Károlynak oklevele bizonyítja. A hely halász-hely volt, s a Sventsar nevű szigeten tornyot építtetének, útmutatónak és irányzónak, s így a sventsar-ö (szventszar sziget) lassankint *torneö* (torony sziget) nevűvé lett. — Ennél fogva a *torneå* folyó is torony-folyó volna, nem darufolyó. Az is kérdés, vajjon a lule-å, ume-å, torne-å nevekben előforduló å = aa nemde skandináv szó, mely folyót jelent, mint a német *aa*, *ah*? A skandináv *aa* = å külsőleg is közel járván az ugor *jaa*, *jaga* (folyó) névhez, a tévedés nagyon könnyen a skandináv helynevet is finn-ugornak fejtegeti.

Tévednek másutt is. Nálunk is *va* végű folyónevek vannak, de még több *ava* végűek, melyek szlávok, p. o. *morava, moldava* stb. S így történt, hogy az igen tudós és nagyon gondos Schaffarik „Schajawa“-nak írja a *sajót* (lásd *Slawische Alterthümer* I. 249. l. *) s ebből szláv nevet csinál. Nem volna módunk megczáfolni Schaffarikot, ha a gömöri szlávok a Sajót *slaná*-nak = sós-nak, s a dob-sinaiak azt Salzah-nak = sós folyónak, nem neveznék. De ezekből világos, hogy a Sajó = saj-jó (sav-jó) = só-folyó.

(Folytatása következik.)

HUNFALVY PÁL.

*) „Die von den andringenden Kelten aus ihrem alten Vaterlande verdrängten Slaven wandten sich grösstentheils, wie Nestor bezeugt, zu ihren Stammgenossen hinter den Karpathen; wie dies indess gewöhnlich bei solchen Auswanderungen zu geschehen pflegt, blieben einige Überreste derselben auf dem südlichen Abhange der Karpathen, an der Waag, am Hron, an der Eipel, an der *Schajawa*, am Hernád, an der Torisa, Ondawa und der obern Theisz zurück, vor den Angriffen ihrer Feinde durch die unzähligen Berge geschützt.“

AZ „UJGUROK NYELVEMLÉKEI“ CZÍMŰ MUNKÁ- NAK BEVEZETÉSÉBŐL.

Az ujugurok.

„Ujgur“ név alatt egy török néptörzset értünk, mely még Krisztus születése előtt a „mennyei birodalom“ nyugoti részén lakott, magát azonban *türk*, nyelvét pedig a *turkok nyelve* névvel je-
lölte. Tudósaink, figyelembe nem véve ama viszonyt, mely az ázsiai
népek, névszerint a turkok egyes törzsei, ágai és családai közt lé-
tezik, ezen ujugurokat gyakran mint török eredetű, önálló népet
vették; sőt Klaproth, e téren a legilletékesebbek egyike, az ujugur
szót ujugur írásjegyekkel írva adja a kétségbe vonhatlan eredetiség
bizonyítékául. Amde ez nem egészen helyes. Miként az özbegek,
turkománok és kipcsákoknál az újkorban, kik *maguk* közt kiváló
ragaszkodást mutatnak illető törzsük vagy águk külön megneve-
zésére, — a *külvilág*gal érintkezésnél azonban a *türk* jelző mellett
maradnak; ép úgy történt ez az ujuguroknál is. Leginkább tanús-
kodik ezen állítás mellett a legrégibb török, illetőleg ujugur nyelv-
emlék, hol a nemzet mindig *türk*-, a nyelv *türk cse*- vagy *türk tili*-
nek, ujugurnak pedig soha nem mondatik. E szó „*ujgur*“ egyéb-
iránt az ó ujugur-török tájszólás hangtana szerint kimondható sem
volna, hanem egyenesen *utkur*-nak kellene hangzania, épen úgy,
mint a mai *تويماق* *tojmak* = jóllakni, *يایماق* *jajmak* = kiteríteni,
تييماق *tijmak* = megtiltani stb. régibb alakjokban mindig *totmak*-,
jatmak-, *titmak*- s a többinek mondatnak.

Kétségenkívüli, hogy az ujugurok képezték a török nemzet
első és legrégibb törzsét, mely rendezett állami és társadalmi vi-
szonyok által tűnt ki. Az *ogur* vagy *ujgur* névnek *oguzsal* *), a leg-

*) Miként Kazembeg állítja „Ob Uigurach“ (az ujugurokról) czímű érte-
kezésében a miniszteri „Journal der Volksaufklärung, 1841, nyolczadik számában.

régibb iratokban a törökök ősatyjának mondott fejedelem nevével való rokonsága is az ujgurok messze felnyúló ősvolta mellett tanúskodik; ők azonban mindig egy törzset képeztek, törzset, mely ugyan a régi hazában külön nevét elveszté, ámde Turkesztánban, névszerint a khivai és bokharai khánságokban, még ma is tekintélyes számmal fordul elő; a többi özbegektől magát szorosan megkülönbözteti, sőt ama ¹⁾ gúnynevek, melyeket rá alkalmaznak, nem egyebek, mint jelei azon szellemi fensőbbiségnek, melylyel ősei a messze ó-korban kitűntek.

Az ujgur név jelentése.

A mi a név etymológiáját illeti, arra nézve kell, hogy minden újkori török nyelvész a szó helyes jelentését azonnal felismerje. Az új gyök jelentése, mint ²⁾ Abulgazi már észrevehé, *követni, alkalmazkodni, ráhallgatni, megegyezni*, miként ebben: امامغه اويدوم imamga ujidim követém az imámot. *غور* gur utórag, pedig (lásd: Čagataische Sprachstudien, 28. lap.) a turkesztáni nyelvben még ma is mint melléknévképző használtatik igegyököknél; p. o. *تويغور* tojgur, jóllakó, *تويماغور* tojmagur, jól nem lakó; *تينغور* tingur, pihenő, *تينماغور* tinmagur, nem pihenő stb. Ujgur tehát annyi, mint: engedelmes, alkalmazkodó, békésen együtt élő, miként ujmagur: a békétlen, egyet nem értő, ellenszegülő jelentéssel bírna; és ezen elnevezés egészen igazolt, ha tekintetbe vesszük, hogy az ujgurok már akkor *békés* életmódot követtek, midőn többi törzsrakonaik, mint a legféltelenebb nomádok, egyes csapatokban hegyárként kezdtek nyugot felé hömpölyögni.

Az ujgurok hazája, múltja és társadalmi viszonyai.

A mit Abulgazi az ujgurok régi hazájáról, névszerint a *tiz és kilencz* folyóról beszél, nagyon is homályos, nagyon is mesészerű,

Oguz, mint az őstörökösség jelzője, a későbbi, idegen műveltség utáni törekvések-nél azonos lett a *durva, bárdolatlan* elnevezéssel, és ezen értelemben használják azt még ma is az oszmanlik.

¹⁾ *اويغور عقلى* ujgur akli = ujgur ész, annyit jelent, mint a ravaszság, szőrszálhasogatóság, és valóban még ma is szellemi tehetséget illetőleg nevezetes a különbség az ujgur-özbegi törzs és a többi özbegek közt.

²⁾ Abulgazi, editio Romanzoffi ana, Casani 1825. 11. lap.

mintsem azt kutatásaink kiinduló pontjául felvehetnők ¹⁾. Az ujgurok, kétségkívül az első törzs, mely a Közép-Ázsia és Szibiria beláthatatlan vadonjain pásztorkodó török nép óriási magvától elszakadt, hogy északról délfele, a magas Thien San hegy túlsó oldalára vándorolva állandó lakhelyet alapítson magának, nagyon valószínűen a Közép-Ázsia népterületén levő azon ürt töltötték be, mely a khinai-mandsu elemek által keleten és az ősz Szogdiana és Khorazmia Parszai által nyugoton létezett. Ezzel az ujgurok országának közvetkező határokat jelelhetünk ki: keletre Kanszu khinai tartományt és a Gobi pusztát, délre Thibetet és a Kuen-Lun hegységet, nyugotra a pamiri felsíkot, és végre északra Dzungariát és az Alatau hegység déli ágait, mely oldalról egyszersmind folytonos közlekedésben voltak többi törzsrakonaikkal. Meglehet ugyan, hogy az ujgurok fő lakhelye a mai Komul ²⁾, Turfan és Karasehr tájékán volt, mind a mellett ők tovább nyugotra, névszerint Kasgarban is ott-hon voltak, sőt ha a helyrajzi nomenclatura nem csal, akkor ³⁾ Szamarkand és Karsi is, melyek közül az első ujgur nyelven „gazdag város“, a második „palota“ értelemmel bír, ujguri vagy ó-török gyarmatoknak tekintendők. Ha tehát az ujgurok hazájaként a mai keleti Turkesztant, vagy, a mint szintén neveztetik, khinai Tatárországot vesszük: mindamellett meg kell jegyeznünk, hogy egyes gyarmatok a megjelölt határokon kívül is fordultak elő, mely vidékek idővel mandsu vagy mongol népektől meghódítatva, most az utóbbiaknak is szolgálnak hazául. Ilyek Urumdsi, a régi Almalik és Karakorum, szóval számosak a Thien San hegység túlsó oldalán létezett helyek közül, melyekre eddigelé bennünket csak néhány köfelirat emlékeztet, vagy pedig ama körülmény szolgálhat tanujelül, miszerint Dr. Radloff Vilmos állítása szerint még a felső Altai török pásztornépei közt is mind e mai napig találkoznak ujgur íratok.

Épen ily gyérek és bizonytalanok azon vázlatok, melyek a történeti viszonyokat illetőleg ránk maradtak. Hogy egy összes

¹⁾ Ép oly alaptalannak találom Kazembeg törekvéseit, a ki az ujgurokról való, fennemlített értekezésében (27. lap) Khahrezmia történetíróját a török Göl tónak a mongol Göl folyóvali elcserélésével vádolja, és ekként akarja a 19 folyó számát kimagyarázni.

²⁾ Komul a keletturkesztani nyelvben annyit jelent, mint „rakás“, „halom“, mely utóbbi értelemben az ujgurban is előfordul. Khamil s Hami vagy Hamil, tehát csak a kérdésben álló, eredeti szó romlott alakjai.

³⁾ Szemír = kövér, gazdag, és kend vagy kand = város.

nagy birodalmat, avagy apró, független államokat képeztek-e? nem tudhatni. Az utóbbi azonban több valószínűséggel bír, mivel először, ez a törökök nemzeti jellemében fekszik, és csakis rendkívül erős kezek hozhatták az egyesítés művét létre; másodsor, a Kudatku Bilik a Hidsre ötödik századában egy önálló Kasgar Ili (Kasgarország)-ról beszél, hol Bokra Khan uralkodott, valamint egy másik uralkodóról, a ki Mesrik = keleten, azaz Komul felé országot, egy törököül beszélő fejedelem, a ki a kérdésben álló kéziratot magának meghozatta és nagy tiszteletben tartotta. Hogy mennyire terjedt a keleti khinaiakkal való közlekedésök, arról kevés tudomásunk van, bár a pekingi évkönyvek és útleírások gyakran említik az ujgurokat. Ugyanezt lehetne az ujguroknak nyugoti szomszédaikkal, a régi Szogdiana lakóival való érintkezésökről mondani. A Tarikhi Narsakhiban azt találjuk írva, hogy Khatun bokharai királynő, midőn az araboktól szorítottatott, egy *szomszédos* török fejedelemtől kért török segédsapatokat, melyeket meg is kapott. Meglehet ugyan, hogy ezen turkok a Zerefsan éjszaki részén vagy a Jaxartes mellett lakó pásztornépek, avagy talán kasgari ujgurok voltak; bár mint legyen a dolog, kétségbevonhatlan, hogy a nyugottali tulajdonképeni közlekedés csak az iszlám elfogadása után növekedett mind inkább, és hogy ezen korszaktól kezdve a tulajdonképeni uigur szójárás idegen török, részben arab-perzsa elemek befolyása alatt állván, eredetiségéből némikép veszteni kezdett.

Mérhetlen fontosságu volna, ha az Iszlám előtti korból származó uigur nyelvemlékeket bírnánk, a mennyiben ezek nagy fényt deríthetnének a turk-népek legrégibb nyelvviszonyaira; azonban a Kudatku Bilik már magában véve is roppant kincs, és több felvilágosítást szolgáltat nekünk mint az összes khinai források szörnű szövegeivel, melyeknek eredeti török szókkal azonosítása valóban a legélénkebb képzelem műve. A Kudatku Bilik be hagy *először* is pillantanunk a törökök társadalmi és kormányzati viszonyaiba, melyekre részint a legegyszerűbb pásztornépeknél, részint a törökök legfinomultabb országglásánál még ma is bukkanunk. A rendeknek kara am = fekete nép és tapukcsi = hivatalnokok, szolgákra való felosztása nagyon emlékeztet a kirgizek kara szöngék = fekete csontu (= nép) és ak szöngék = fehér csontu (= nemesség)-ére. A népet alkotó kereskedők (szatikcsi), földművelők (tarancsi), baromtenyésztők (igdiscsi), továbbá az előkelőket képező Szeid (alevi), orvosok

(otacsi), bűvölők (ap szuncsi) és csillagjósok (muneddsim) osztályzása a társadalomnak legrégebb és legeredetibb alakja a török-iszlami népségeknél. Szintígy az uralkodási viszonyok és azok elvei, melyekben egy jó vezér, tábornok (Szu basi), írnok (bitikcsi), követ (jolaudsi), ajtón álló (kapukcsi) kötelességeinek leírásánál ugyanazon szellem uralkodik, mely egy Alp Arszan, Melik Sah s az Oszman ház első fejedelmeinek uralkodását lelkesíté. Nagyon érdekes volna kipuhatolni, hogy vajjon az ujguroknak politikai és társadalmi alkotmányaik, úgy a mint azokat a Kudatku-Bilikben találjuk, a régi Szogdiana vagy Bedakhshan farsz civilisatiójából eredtek-e, avagy fordítva, mert khina-budhai befolyásnak a legkisebb nyoma is alig található. Más, erkölcstani tartalmu szerkezetekkel összehasonlítva, a Kudatku Bilik eredeti török jelleme különösen a törökös nézetű számos tartalomdús mondatok által tűnik ki. A tanítások, melyeket Öktülmis vezir a fejedelem körüli szolgálatba lépő fiának ad, csaknem ugyanazok, melyekkel még ma is ellátja a vén özbek a khan szolgálatára készülő fiát. Mindenhol vezérfonalként húzódik át az erkölcstan szövedékén a bátorság, becsületesség és hűség, úgy szintén szavakkali gazdálkodás, szelidség, és mindennek eltűrése a mindenható végzettel szemben. Ezen mély alázat és hódolat a nagyok iránt, a szelidség és leereszkedés a szerencse legmagasabb lépcsőjén is, a nagylelkűség és az adakozás a különben is mulandó földi kincsekkel, melyeket a Kudatku Bilik ajánl, bélyegzik a török állam és családi élet tisztán patriarkhai jellemét, mely ily éles és kitűnő vonásokkal az iráni vagy sémi törzs egy más ázsiai népénél sem jelentkezik. — Csak egy van, a mi az Ázsia minden részeiben létező török állapotok ismerőjét idegenül érinti, és ez ama nagy fontosság, melyet a Kudatku Bilik erkölcstanítója a tudomány és tudományosságnak (Bilik, Biliklik) általában tulajdonít. A tudást jobban dicsőíti, mint a fejedelmi pompát, gazdagságot, sőt azt minden isteni áldás és földi kincs fölé emeli. Ezzel egy fokon csak az értelem (okus) áll, mégis minden szellemi tehetség a tudásnak van alárendelve, és alig van lap a 93 levélből álló kéziratban, a hol ezen nézet nem részesül a legerélyesebb kifejezésekben. Ez azon egyetlen körülmény, mely a török műveltségi viszonyok mai és előbbi állapotánál is idegenül hangzik, és a sokszor tárgyalt *Bilik*, akár vallástudományra (علم ilm, a mint azt a Mohammedánok értik), akár világi tapasztalatokra általában vonatkozzék az, csak akkor

érthető, ha felteszszük, hogy az ujugrok Közép-Ázsia nyugatra fekvő népségei közül már korán kitűntek a műveltség magasabb foka által.

Másodszor, a Kudatku-Bilikben az ujugrok egyetlen és legrégibb nyelvemlékét találjuk, a mi által először van megengedve, hogy az ujugrok nyelvébe és a többi turktörzsekhez való viszonyukba egy pillantást vessünk. — Mindenekelőtt azt látjuk, hogy orientalistáink az ujugr néptörzsrre vonatkozó értekezéseik, tárgyalásaik és tanulmányaikban, eredeti nyelvemlékek hiányánál fogva nagyon sikamlós téren állottak. A mai napig ismert kéziratok, minők: a Párisban levő Miradsnameh s Tezkeret ül evlia, az oxfordi Bakhtiarnameh, a bécsi Timurdiploma, a genuai ¹⁾ archivumban levő szabadalmi levelek és szerződések, legfőlebb a tizennegyedik századból ²⁾ valók, és másnak nem mondhatók, mint *ujgur írásjegyekben írt nyelvemlékei a középázsiai vagy csagatai szójárásnak*, míg a négyszáz évvel öregebb Kudatku Bilik nyelvsajátságokra nézve az utóbbiakhoz körülbelül úgy viszonylik, mint például a „Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft“-ban (20. kötet, IV. füzet, 574. lap.) Wickerhauser Mór által közzétett seldsuk költemény a stambuli szójárásban írt legújabb szerkezetekhez. A Klaproth

¹⁾ Berezine „Recherches sur les dialectes mussulmans„ czímű művének 37. lapján Toqtamische (Tochtamis)-nak Yagaïlohoz intézett egy iratáról beszél, melyet Kasembeg török átírással és orosz fordítással tett volna közzé; azonban ezen darab mai napig még nem került elem.

²⁾ A Bachtarnameh kelte a Hidsre 836. éve (1432. Kr. u.), miként az egy a könyv végén levő észrevételből kitűnik: Kutluk bolsun tarikh sekiz jüz otuz sekizde tanskan jil zil hidse aj ning availinde Manszur Bachsi bitidi = Legyen áldott. A 838-ik évben a kígyóévben a zil hige hónap kezdetén írta (hol?) Manszur a troubadour. A párisi könyvtár Miradsnameh és Tezkeret ül evliája Heratban 846. Hig egy bizonyos Melik baksi által iratott a mint ezen szép írásu kézirat végén található következő feliratból kitűnik.

Mesaikh ül evlia tarikhi.

Szekiz jüz kirk alti jil Dsemazül akhir onunda Heri da Melik Bakhshi, = azaz Mesaikh ül evlia évszáma 846 Dsemazi ul akhir 10-ike Heratban Melik baksi (által iratott), tehát nem Szamarkandban, mint Remusal, ki vagy a Heri szót nem értette, vagy az egész tételt észre nem vette, Recherches sat. 61. lapján mondja.

A különböző kéziratok kelte, évsora tehát a következő:

	Kr. után	Hids
Miradsnameh	1442	846
Bakhtiarnameh	1432	836
Timur okmánya	1397	800
Kudatku Bilik	1068	462

által közölt ujjur-kinai szótár csak nagyon keveset tartalmaz az ó-ujgur szójárás eredetiségéből, keveset, mondom, mert ez is először határozottan későbbi eredetű; másodszor a khinai leírók által nagyon el van éktelenítve; végre harmadszor nem a sajátképi Ujjurországban, hanem, a mint az a számos mongol és khinai szavakból kitűnik, ujjur-mongol elemek határvidékén, sőt talán éppen egy mongol által lőn szerkesztve. Mindenesetre hiányzik úgy ezen szógyűjteményben, miként azon folyamódások gyűjteményében, melyek khinai szavak- salakoktól hemzsegnék, szóval minden egyéb ujjur nyelv- és írásemlékekben, amaz eredeti typus, mely a Kudatku Bilik nyelvében fekszik, úgy hogy könnyen igazolható Remusat Abel ama téves nézete, miszerint az ujjur nyelv messze felnyúló régiségeknek semmi nyomát sem tünteti fel. A tulajdonképi ujjur szövegnek könnyebb szemközt állítása kedvéért, én itt közöltem némit a meglevő ujjur írásbani csagatai nyelvdarabokból. Menynyire különbözik az első az utóbbiaktól, azt minden török nyelvész csakhamar be fogja látni, mindamellett azonban szükségesnek tartom ezen, a viszonylagos összehasonlítás által előállt színezeteket röviden a következőkbe foglalni.

Az ujjurok nyelve

vagyis azon turk szójárás, melyet immár a Kudatku Bilik kéziratból ismerünk, tulajdonképeni forrása az összes, előttünk ma irodalmilag ismert Khina belsejétől kezdve a Duna partjáig létező turk szójárásoknak, a mit egyébiránt az ujjurról már előbb észrevett *) Rubruquis bámulatosan éles elméje. Nem úgy kell ezt értelmezni, mintha az ujjur olyan nyelv volna, melyből a többi turk szójárások származtak, — nem! Az ujjur nyelv, mint az írásjegyek által először megállapított szójárás, forrása a török nyelv azon legrégebbi alak- és gyökkincsének, mely *szétszórtan* még ma is található a messze elterjedt turk törzseknél, nála azonban *inkább összpontosítva* maradt. Külön sajátosságai fő vonásaiban a nyugoti turk szójárásokkal, minők a csagatai, kazani és oszmanli, van legtöbb közössége, sőt a szó tágabb értelmében az elsőhöz számítható; hangtanának és szó-

*) „Parmi les Jugures est la source et l'origine du language Turc et Coman.“ Klaproth jegyzete szerint az „Abhandlung über Sprache und Schrift der Ujguren“ című mű 3-ik lapján.

kincsének egyes részei azonban feltűnő rokonságban állnak az Ázsia messze éjszaki részében lakó Jakutok nyelvével, a mi vitathatlan tanujelet szolgáltat arra nézve, hogy az ujugurok nyelve még azon korban állapítottatott meg, melyben a ma legtávolabbra szétszórtan élő törzsrokonok az együttlét sokkal szorosabb kötelékében éltek, sőt csaknem azon gondolatra is jöhetnénk, hogy az ujuguri szójárásban ama nyelvet lássuk, melyet a törökök legkorábbi lakhelyükön, tehát mielőtt minden irányban szétterjedtek, használtak.

Csak egy felületes pillantást kell vetnünk a ma előttünk ismert, éjszaki és déli szibiriai turk szójárásokra, a mint azok Boethlingh s Radloff jeles dolgozataikban előttünk fekszenek, egyet a nyugoti mohammedan szójárásokra más részről, hogy belássuk, miszerint az alak- és szókincsbeni hangtani eltérések nem kezdetleges eredetűek, hanem inkább azon idő és térbeni távolság okozatai, melyben a turk nép illető törzsei minden további érintkezés nélkül éltek; — mert minél csekélyebb ezen tér, minél rövidebb az idő, annál inkább eltűnnek az elütő egyediségek, annál inkább szaporodnak a közös eredet kimutathatóságára vonatkozó adatok. — A még ma is durvaság állapotában élő jakutok, altaiok, teleutok, kirgizek s a többiekre nézve nem bírnak egy ilyenmü összehasonlítás felállítására szolgáló nyelvemlékekkel, a bizonyítással tehát egyelőre adósaknak kell maradnunk. Másként áll a dolog a nyugoti tájszólásokkal. Itt az Iszlám elfogadása, a törökök állandó életmódja által azon helyzetben vagyunk, hogy régibb keltü nyelvemlékeket újabbakkal, vagy mindkettőt az ujugurral összehasonlíthatunk, s az ilyenmü eljárásnak legkisebb lépése is igazolni fogja állításunkat. — Így például az oszmanli Nesri történetében vagy a fentebb említett szeldsuki költeményben az egyes szavak és nyelvtani alakok használata által sokkal több hasonlatossággal bír az azerbajdsani csagatai azaz a keleti törökhöz, mint a mai oszmanli. Ugyanezt találjuk a kazani szójárásnál, melynek régibb íratái már inkább hasonlítanak a csagataihoz *), sőt ha végül magát a különböző korokból csagatait egymással összehasonlíttjuk, csakhamar ki kell hogy tűnjék, miszerint minél előbbi valamely csagatai nyelvemlék kelte, annál szembe ötlőbbek az ujugurral való hasonlatosság-

*) Le dialecte écrit dans les anciens ouvrages littéraires paraît d'après ses formes grammaticales et lexicographiques comme une section du djagataïen. Berzine, Recherches sur les dialectes musulmans. Casan 1848. 41. lap.

gának vonásai. Miként Nevai és Baber nyelvének sok sajátosságai vannak, melyek a mai keleti török nyelvben hiányzanak: úgy találjuk más részről, hogy Timurnak ujjur betűkkel írt, tulajdonképen azonban csagatai nyelven szerkesztett, a Hidsre 800-dik évéből (1397 Kr. u.) származó szabadalmi levelének nyelve sokkal közelebb áll az ujjurhoz, mint az ezután következő évszázadból irodalmi maradványai a keleti török nyelvnek.

Rendkívülinek tekinthető-e, ha azt állítjuk, hogy a Kudatku Bilik nyelve, mely Kudatku Bilik a Hidsre 463-ik évéből (1069. Kr. u.) kelt, tehát a timuri szabadalmi levélnél több mint 300 évvel régiebb, sőt nem csak a legrégiebb, hanem egyszersmind az első török iratdarab, minden ismert turk szójárások közt a legeredetibb alakot és szókincset nyújtja? Nagyon kíváncsok volnának természetesen, ha az 1069-beli Kudatku Bilik és az 1397-beli szabadalmi levél közt létező űrt más nyelvmemlékekkel betölthetnék, mert ezekben szükségképen kellene a fokenkénti változások nyomainak előfordulniok, oda lehetne névszerint határozottan ama csagatai elemekre mutatni, melyek gyakori közlekedés következtében az ujjurba becsúsztak s azt eredeti alakjából lassanként kivetköztették; mert épen úgy, miként az ujjur irodalmi nyelv a csagatai irodalmi nyelv előállítására az első lökést adta, úgy Transoxania keleti Turkesztánra való későbbi erkölcsi és természeti hatásának nagy része volt abban, hogy az ujjurok nyugoti törzs- és hitrokonaikhoz mindinkább hajoltak, és miként a Tadsik-özbeg bevándorlások az ujjurokat néprajzi szempontból elékteleníték, úgy az arab-perzsa szó- és alakkincs által már akkor beszennyezett csagatai szójárás az ujjurt eredetiségétől mindinkább megfosztá, és neki oly ikeralakot adott, mely sem ujjur sem csagatainak nem mondható. Önként értetődik tehát, hogy egy mai turfani lakos szájából vett ama szógyűjtemény, melynek vagy negyven év előtt a tudós Klaproth és minden szaktársai még annyira örvendtek, nem nyújthatja az ujjur nyelvény valódi kincsét. Nem csak ma nem, de már a 13-dik és 14-dik században sem volt többé keleti Turkesztannak török szójárása tisztán ujjur, és azon tájzólás, melyet a hat város (Altisehr) lakói ma használnak, az ó ujjurtól szókincset illetőleg sokkal távolabb áll, mint az Ob és Jenissei jeges partjain otthonos jakut szójárás.

— Ily hatalmas a hitnek és társadalomnak befolyása a nyelvre!

Miután előre bocsátott észrevételeinknél fogva a Kudatku Bi-

lik török szójárásával, mint az egyedüli valódi ujjur szöveggel van dolgunk, nem lesz háládatlan munka ezen szójárás sajátosságairól kimerítőbben szólni. — Mielőtt azonban ehhez fogunk, az ujjur írásról és magáról a Kudatku Bilikről akarunk kissé részletesebben szólni.

Az ujjur írás behozatala.

Az után, a mit Klaproth, Remusat és más elődeim a szyr-szabái alphabetnek a Thien shan távol völgyes tájain lakó törököknél való behozataláról írtak, és a mi azon körülmény által, miszerint a mai, Urumia tava mellett lakó Nestorianusok ujjur írásokat folyékonyan olvasnak *), eléggé van bizonyítva; az ujjur írás eredetének kérdése egyszerűen mindenkorra teljesen eldöntöttnek tekinthető. — Nemcsak történeti tények tanúskodnak ezen körülmény mellett, hanem nyelvészeti bizonyítékaink is vannak erre nézve, melyek közül néhányat meg fogok említeni. Miként az oszmanli és más török szójárásokba behozott arab alphabet ellen panaszkodnak újkori török nyelvészeinek, mely mint tisztán sémi épület anyaga, altai nyelveknél nem csak meg nem felelő, de nagyon káros is; úgy az ujjur írásjegyek közelebbi megtekintésénél is kell hogy észrevegyék, miszerint azok bizonyára inkább syrarami hangok kifejezésére alkalmasak, mintsem a tisztán altai szellemtől áthatott ujjur átírására. — Nagyon sajátos az, hogy az ujjurban a szabái alphabet csaknem mindazon hibákat és hiányokat okozza, melyeket az arab az oszmanliban ٱ, ٲ, ٴ magánhangzók, körülbelül az arab ٱ fatha, ٲ keszre és ٴ zannuával azonosak, ép oly hiányosak az a, e, i, ı, o, u,  ,  , megjelelésére mint az arab   Elif,   Jad és   Vav. További hibákat a torokhangok   es   okoznak, melyek a héber   kaf és   kuffal azonosak lévén, nagyon is szegények a keleti török nyelv soknemű torokhangjainak kifejezésére; úgy hogy történeti adatok hiánya mellett is már az ujjur alphabet szellemének kellene sémi eredetét el r lnia.

A mi a behoz s idejét illeti, azt biztos források teljes hiányában nehéz volna meghatározni. — A szerint, a mit Yule ezredes

*) Néhány katolikus Nestori n, kik Európába váló koldul si  tjokban Pesten mentek  t, nálam tett látogatásuk alkalmával nagyon  r ltek egy nestorian kézirat l t s n, de ugyancsak b m ltak, midőn azt elolvasva nem értették. Ez a Kudatku Bilik eredetije vála.

nagy gonddal tett búvárlatai nyomán mond *), a nestoriáni keresztyén vallás Khinába, és ez alatt természetesen a mai „mennyei birodalom nyugoti része értendő, csakhamar a byzantini egyháztóli elszakadása után (körülbelül 498) Perzsián és közép-Ázsián át nyomult, a mi tényleges történeti adatok által, minő a herati, szamar-kandi és khinai érsekségeknek már a nyolczadik század első negyedében történt felállítása, eléggé van bizonyítva, nem kevésbé egyszersmind azon körülmény által, hogy az üldözött felekezetűek a messze távolban kerestek tért lázas munkálkodásuk számára. Ha már most a megtérítés idejét száz évvel, mint legkevesebbel tesszük az érsekség felállítása elé, akkor a hetedik század kezdetét lehetne azon korszaknak tekinteni, melyben az akkor tekintélyes Kasgar a keresztyénséggel, és egyszersmind a keresztyének, azaz a Nestoriánusok írásával megismerkedett. Kasgarból, mely a távol Cathayba vezető fő út s még a tizennegyedik században is érseki székhely vala, nyomultak a nestoriani tan apostolai az egész ujgur földön át egész Khina belsejéig; — fő lakhelyük azonban maga Kasgar városa volt és maradt; — úgy látszik, itt léteztek fő iskoláik, hol először íratott ama táj török szójárása szabái betűkkel, és innen lőn vezérelve ama bámulatos harc, melyet Krisztus tana némely lelkesedett követőinek az akkor keleti Turkesztanban hatalmas Budhismus, sőt később a nem kevésbé erélyesen fellépő Iszlam ellen kelle folytatniok. Hogy a török nyelv Budha vallásának tanítói által thibeti vagy sanscrit betűkkel íratott volna valaha, nagyon valószínűtlen, mivel a keleti vallástanáitók a hitcikkelyeket azon nyelvtől, melyen azok íratnak, elválhatlanoknak tartják, továbbá mivel a thibeti nyelv a Kuen Lun hegységen túl aligha volt egészen idegen. — Egészen másként állt a dolog a Nestoriánusoknál. Miként ma a térítők a bibliának, liturgiának és más imáknak az illető országos nyelvre való lefordítását mint első kezdetet tekintik: úgy állt a dolog akkor is, és bizonyára tekintélyes száma létezett a kérdéses, ujgur nyelven írt daraboknak, melyeket később a mindenhol romboló dühvel fellépő Mohammedanok megsemmisítettek miként ilyesmit a törökök, perzsák, egyiptomiak, spanyolok, bosniaiok és görögöknél láttunk, hol a szigorú vallási parancs minden

*) Lásd: Cathay and the way thither by col. Henry Yule, London, Hackluyt society, 1866. Vol. I. 88. lap a Preliminary Essay VI. fejezetében Nestorian christianity in China czímű cikkében.

olvasmányt az arab kivételével, a mely pedig mindnyájok előtt idegen, kárhozasnak itél. — Csodálatos és csaknem egyetlen a maga nemében azon tünemény, hogy az ujjur írás még az Iszlam behozatala után is, mindazon útalat daczára, melylyel minden a Vakt-i-Dsihal azaz Iszlam előtti korszakra vonatkozó emlék iránt viseltetnek, mégis soká, sőt imitt-amott mai napig fentarthatta magát. Haytun püspök, Marco Polónak kortársa, azt beszéli, hogy az ő idejében, tehát a 13-dik század vége felé, az ujjurok földén még számos előkelők és nemesek ragaszkodtak a keresztyén valláshoz, a mi eléggé tanúskodik az ujjur írásnak még az arab jegyek behozatala után való fennléte mellett is; azonban nem csak keresztyének, hanem budhisták és mohammedánok is még soká megtartották az ujjur írást, még akkor is, midőn már ezen keleti egyház befolyásának minden árnyéka eltűnt. — Sőt ezen írásnak az Ujjurok földjén kívül való felvirágzása épen az ujjurok állami létének felbomlása után veszi kezdetét; mert míg egy részről egy Budha-főpap Szaadsa Bandita (Pendit?) Dsingiz alatt alkalmazta először *) az ujjur alphabetet a mongol nyelvbeni használatra, más részről Dsingiz és utódai alatt nagy számát találjuk az ujjurok törzseiből származott, állami szolgálatban levő írók és számolóknak, és a jelenleg fennlévő ujjur kéziratok legtöbb másolatai is azon időből származnak.

Azon időtől kezdve, midőn Dsingizkhan utódai az Iszlamot elfogadták, s a nyugati mohammedán tudományosság befolyása a társadalmi és állami viszonyokra túlsúlyra emelkedett, az ujjur írásjegyeknek végre helyt kelle engedniök az újonan elfogadott arab jegyeknek. A Dsingiz Khan által Maverá-ül- nehr, Khoraszan s Irákban alkalmazott ujjur írók és számvivőknek, kikről Abulgazi beszél, kell, hogy részint kihaltak, részint ős hazájukba visszatértek legyen; — arab s perzsa írástudókban azonfelül a nevezett tartományokban nem volt hiány, és e szerint könnyen megérthető, hogy az ujjurok írása, mihelyt az említett tartományokból, melyek az iszlam értelmiség középpontját képezték, kitakarodni kénytelen volt, ha nem is halálos, de igen is a legveszélyesebb sebet kapta. — Turkesztánban, névszerint Bokhara, Szamarkand, Belkh és Khahrezmben, az arab jegyek csakhamar az arabok megjelenése után

*) Lásd : Klaproth, Sprache und Schrift der Ujguren, 59. l.

el lönek fogadva, az ujjur írás pedig az Iszlam felvétele után az Oxus sem innen sem túli részében nem dívottak többé. Ez épen-séggel lehetetlen is lett volna oly országokban, melyekben még a bagdadi khalifaság bukása előtt vallásosságra nézve a nyugoti Iszlammal vetélkedtek. — Azonban a nagy sivatagtól éjszakra, a Volga és Kuban partjain, valamint a Krimben lakó turk törzseknél, hol az Iszlam nem verhetett oly erős s mély gyökeret, a Dsingiz házából uralkodók által, de talán már előbb is ismert ujjur írás tovább tarthatta fenn magát, és nem csak a genuai kereskedőkkel, kik a 13. 14. és tizenötödik században Krimmel nagy kereskedést űztek, váltattak okmányok török nyelven de ujjur jegyekkel írva, hanem Timur emir is, ki mindenhol elnyomni törekedett a durva törököséget arab-perzsa műveltség által, kénytelen volt a 800-dik évben (1379) a Dnieper partjain, és bizonyára máshol is, ujjur betűkkel írt okmányokat adni ki.

Timur után, különösen az ő utódai uralkodása alatt, az ujjur írás a turki (csagatai) szójárás felvirágzása következtében ismét a Thien-San völgyes tájaiba nyomatott vissza. Itt, és névszerint Ak-szu, Turfan és Komul kerületeiben, valamint a Dzungariába száműzött Tarandsi-k (a hat városhól való, a khinaiak által átvitt szántóvetők) közt állítólag még találatnak iratok, még vannak írásjegyeket értő emberek, és hogy kedvelt vallásos könyvek átírása az újjorban történt, leginkább a Miradsnameh és Terkezet ül evlia párisi kéziratok által van bebizonyítva, melyek nyelvi alakjai pontosan tanúsítják, hogy *legfőlebb a múlt században íratlak*, és pedig olyan tudós által, a ki jártasabb volt a khokandi és bokharai mint a keleti turkesztani szójárásban.

Hogy sikerül-e a legközelebb jövő évtizedekben, melyekben a középázsiai sötét kamarának nyugotról kiinduló búvárokodások fáklyája által derülnie kell, ujjur kéziratokat hoznunk napfényre, ez mai napig még a jövő titka. Teljesen kétségbevonhatlan, hogy léteztek oly ujjur kéziratok, melyek ezen sajátságos turk törzs történeti, társadalmi s vallási viszonyaira vonatkoztak. Sokat pusztított el az idő vas foga, még többet a tatár harcvtágy romboló tüze. Ázsia ama távol tájai történetének becses, kipotolhatlan kincsei, milyen az is, melyet Rasid-ed-Din Tads-et-tevarikhjának összeállításánál használt, ránk nézve örökre elvesztek; de talán még ma is

csillámlik valahol elrejtve némely becses szikra, melyet jótékony világgá lehet szítani.

Ujgur írásnemek.

A mi az írásnemeket illeti, mai napig *három* eltérő írást különböztethetünk meg. Az *első* és leggyakoribb a Kudatku Bilik és Bachtiar-nameh-é; az *első* inkább folyó, a másik észrevehető gondossággá szépíróilag írva; ezen írásnemet az ujgur نسخی Neszkhi-jeként, egyszersmind mint legdívóbbat és legrégebbit tekinthetjük. Jellemzik leginkább a vastag, kerek, inkább széles mint magas vonások. *Másodiknak* a diplomákban és más hivatalos iratokban előforduló nagy, vastag írást számíthatjuk, melyet vastag, hosszú, phantasticus vonásainál fogva találólag nevezhetünk az ujgurok Divani (دیوانی) írásának; mert a tulajdonképeni Divani az Osmanliban szintén csak Timur után hozatott be, s nagyon lehetséges, hogy az ujgur-hivatalos betük ékesen pompás alakja nem volt minden befolyás nélkül a Divani előállítására. — A *harmadik* írásnem hegyes hajlású, négyszögletes alakja által ötlík szembe. Ez a legutolsó, tehát legújabb alak, melyet az ujgurok írása felvett, és a Klaproth-féle szögyűjteményben (körülbelül 1417), a 878, 1474-ben írt Kudatku Bilik utolsó lapján, továbbá mint felirat a helagu pénzekben található. Az *első* és *harmadik* írásnem közt középhelyet foglalnak a párisi császári könyvtár kéziratai, t. i. a Miradsnameh s a Tezkeret ül evlia, melyek írása az említett nemekhez körülbelül oly viszonyban áll, mint az Osmanlik Rikaa (رکعه)-ja az arabok tulajdonképeni Nészkhi-jéhez, — szóval az az eredeti, szabályos, összméretes betűknek kuszált, gyors kézírata.

A nestorian térítőik által behozott szabái alphabet megpillantásánál, mely alphabetet inkább négyszögű alak jellemzi, úgy látszanék, hogy az általam *harmadik* helyen felhozott vehető *eredetinek*; ámde a legbiztosabb tanúságot a történeti adatok nyújtják, melyek szerint pedig az *első* írásnem mindig régiebb mint a *harmadik*.

[Következik az ujgur Alphabet és annak magyarázata, mi ezúttal elmaradt, mivel az ujgur betük, melyek előadó rendelkezése folytán csak Innsbruckban léteznek, még nálunk hiányoznak.]

A Kudatku Bilik eredete és kelte.

A Kudatku Bilik egy erkölcstani tartalmu, rimes versekben szerkesztett könyv, és főleg a fejedelemnek népe iránti kötelességeiről, a különböző hivatalnokok osztályainak mivoltáról, a helyes életpályához szükséges erényekről, a társadalomnak káros bűneiről, — szóval az egyénnek a mulandó világ és a sors kérlelhetlen végzeteihez való viszonyáról beszél. A szellem, mely az egész iraton átvonúl, tisztán *altai*, azaz: oly erkölcstan, melyben török nézet az uralkodó, melyre thibet-khinai tanok tekintélyes, parsz-arabok pedig csak igen gyenge befolyást gyakoroltak. A könyv szabása az istennek, a prófétának s az uralkodó fejedelemnek bevezetesként szokásos dicsőítése által mohammedan ugyan, ámde magában a műben a prófétáról és négy társáról csak néhány kegyes felkiáltásoknál van szó, a vallásra pedig, a mai Iszlámnak és még kevésbé a mostani Közép-Ázsiának eszmeterményeihez viszonyítva, épen nincs tekintet. — A Kudatku Bilik címnek jelentése, mely nem egyet előzőim közül foglalkodtatott, „szerencsés vagy szerencsétlő tudás“ *حکمته علم*, a mint erre a szövegben *többször* van célzás ¹⁾; a leszármazás pedig a következő: kut = szerencse, kutatmak vagy kudatmak = szerencsétlőtetni, és a melléknévképző ku, ki hozzájárulván, Kudatku = szerencsétlőtető, Bilik bilmek szóból = a tudás.

A mint a Kudatku Bilik előszavából kitünik, a művet egy bizonyos Juszuf szerkesztette Kasgarban Bokra vagy Boghra Khan ²⁾ uralkodása alatt, a miért is a szerző ezen Bokra által annyira ki lőn tüntetve, hogy az őt Khasz (خاص) titkos vagy külön vezír czímmel tisztelte meg: Jussuf Khasz Hadsib, a mint tehát a szerző teljes czíme hangzik, az utolsó fejezetben, melyben keleti írók módjára hibáiért engedelmet kér, magát is e néven szőllítja: „ó Juszuf, egyenesen és nyíltan mondd a szükséges szót.“

¹⁾ Csodálom, hogy ez Jaubert figyelmét elkerülte, a ki a címet „az uralkodás tudományának“ fordította; a Kudatku szóban némi módon a perzsa „chuda“-t akarta felfedezni.

²⁾ Hihetőleg ugyanazon Satik (Sadik ?) Bokra Chan, a ki, egy Velichanoff által Kasgarból hozott történeti kézirat szerint, Komult és Turfant karddal kezében tértítette meg, és Kr. u. 1051-ben halt meg, a miért par excellence *Gazi Khan*-nak is nevezetett. A Kudatku Bilik előttünk fekvő példánya tehát a nevezett fejedelem halála után 19 évvel keletkezett.

A mennyiben e könyv az első, mely török nyelven íratott, a szerzőnek meglehetősen igaza van, midőn mondja: „hogy ő a türk nyelvet hiányosnak találta“; — és mégis jobban tudott magán segítni, még kölesön vett arab-persa szókinces nélkül is, mint 500 évvel később író nyelvrokona Mir Ali Sir, a ki az általa kölesözött temérek arabpersaszók és szólásmódok daczára, idézi a következő mondatot: ¹⁾ „*اربيق ترکی تیلیکا نظم ایتیب من*“ Tiszta török nyelven költöttem.“ — A Kudatku Bilik első olvasásánál az nekem valamely idegen, talán khinai vagy persa eredeti ²⁾ fordítása vagy átdolgozásának látszott. Most azonban gondos vizsgálás észrevéteté velem tévedésemet. A Kudatku Bilik tisztán török termény, a mi a következő körülményekből eléggé látható: *Először*, az anyag tisztán török társadalmi és kormányzati viszonyokból van merítve, oly viszonyokból, melyek hasonlók ugyan Közép-Ázsia akkori, persa szabásu állapotaihoz, de mégis a legtöbb esetben a külön török typust engedik felismerni. *Másodszor*, a szövegben előforduló, gyakori türk szözi = török szó és türkese meszel = török közmondás-nak idézése eléggé kezeskedik ez állításért. *Harmadszor*, az előszóban eléforduló azon észrevétel, hogy a mű Kasgarban íratott, s az Iraniaktól: Sa name türki = *török Sahnameh*³⁾-nek neveztetett. A Kudatku Bilik, melynek szelleme a Jaszao Dsingiz és Tüzükat Timurban híven tükröződik, az egyéni életpályára és világnézetre vonatkozó olynemű erkölctani mondatok gyűjteménye, milyenekre még ma is akadunk özbeg-turkoman vagy oszmanli közmondásokban, részint pedig azon elvek és uralkodási szabályoké, melyek egész keleten, főleg pedig a török uralkodók által mérvadókúl tekintetnek, s melyek közül az elsők Ibní Khalidun, az utolsók pedig Kotsi Begnek az alkotmányról írt könyvében nyomós kifejezést nyernek. — Kétségbefonhatlan, hogy az akkori Nyugot-Ázsia irodalmi állapotai Juszuif Khasz Hadsibra nem maradtak befolyás nélkül miként azt Efrasziaznak, mint földi nagyság, és Nusirvannak, mint

¹⁾ Utolsó fejezet a Nevai által írt *قصة سيف الملوك* Kissa-i Szeif ul Muluk című romanzban.

²⁾ Mely nézetet „Vázlatok Közép-Ázsiából“ című művem 288-ik lapján tettem közzé.

³⁾ Nagy, tekintélyes műveknek volt tehát Iranban még Firduszi előtt *Sahnameh* címűk, mely utolsó szó jelentése nem annyira „a királyok könyve“, mint inkább „királyi könyv“, épen úgy, miként Envari Szuheili mesegyűjteményének *Humajunnameh* török címe császári könyvet jelent.

az igazság jelképének idézéséből látjuk; egészben véve azonban a könyv török elmetermék mesterműve marad, mely valószínűleg későbbi fordítás vagyis helyesebben átírás által lett a nyugoti törökökre nézve hozzájárulható, kiknek irodalmi munkáiban gyakran megütköztető hasonlósággal tükröződik vissza.

A könyv kelte két helyen pontosan van adva. Az első (92. lap) az utolsó-előtti fejezetben ekként hangzik: Jil altmis iki erdi tört jüz bile bitegüi tökettim bu sözölküre. „A négyszáz hatvankettedik évben ezen szót (könyvet) mértéke szerint bevégeztem“, — és ismét a végső fejezetben (93. lap): — Jil altmis iki erdi tört jüz bile bu söz sözledim men tutub dsan szere. „A négyszáz hatvankettedik évben mondtam ezen szót, tisztán megóva lelkemet.“

Hogy miként lehessen már most a felhozott keltet, 463. a Hižre szerint = 1069. Kr. u., azon állítással, miszerint ez az *első* török nyelven írott *könyv*, összeegyeztetni, nem egy könnyen magyarázható meg. Nehéz elhinni, hogy egy nyelv, melyen egy oly könyv mint a Kudatku Bilik szerkesztve lön, ezen korszak előtt más írott emlékeket ne mutathatott volna fel, főleg midőn a Nestorianusok az írás behozásával a keresztyén hitcikknek terjesztését akarták czélozni; nekem ezen tekintetben úgy látszik, hogy ebben csak a kitab (ujgur nyelven okus) mohammedán szót kell keresni, melynek jelentése „olvasmány“; a „könyv“ czím csak a mohammedan korszakban előállt műveket illeti.

A Kudatku Bilik előttem fekvő példánya egy a 843. évben Heratban írott másolat, a mint ez a végső vers utáni észrevételből kitünik: Tökenti Kudatku kitabi tarikh sekiz kirk ücs jil te Koj jil Moharrem aj ning törti Heride. „Be lön végezve a Kudatku könyve keltén a nyolcz (száz) negyvenháromnak a birkaévben a negyedik Moharremben Heri (Herat)-ben“; tehát Mir Ali Sir *) születésének évében, a ki végül nevezett szülővárosát szintűgy nevezi, és pedig a Timur családjából származó Abul Kaszim Bahadur uralkodása alatt, a ki Abu Szaidnak kortársa, akkoriban Khoraszanból (főváros) Herat fölött uralkodott. Heratban, bár az Khoraszan persa művelt férfainak középpontját képezte, mégis azon időkben az udvarnál és a hivatalnokok közt sokat beszéltek törökül, és hogy

*) Ali Chir naquit a Héri l'an 844. *Belin Notice Biographique et littéraire de Mir Ali Chir Nevai.* Paris 1859.

az ujjur írásjegyek a csagatai nyelven beszélő törökök előtt nem voltak egészen ismeretlenek, leginkább bizonyítja ezen másolat előállása, melyet valamely előkelő török, talán maga a fejedelem készíttetett. Harminczhat évvel később ugyanazon kézirat Heratból Tokatba (Kis-Ázsiába) és innen Konstantinápolyba jutott, a mint azt a kézírathoz függesztett Kaszidek végén álló következő jegyzetből látjuk: Tarikhi sekiz jüz jetmiş tokuz jilan jil bu Kudatku Bilik kitabini Abd-ur Rezzak baksi učun Isztambulda Tokattin Fakri Ogli Kazi Ali bitib jiberib kiltürti ler mubarik bolszum devlet kilszün minnet kitszun. „A 879. évben a kígyóévben a Kadi oglu ezen Kudatku Biliket Abdur Rezak bakhsi számára Tokatból Stambulba hozatta. Legyen az áldott. Jöjjön szerencse s távozzék a baj.“ —

Végül a legutolsó költemény után egy jegyzet így hangzik: Naalbend Hamzadin szatun aldúk Molla Khair eddin ning Dsumaa meszdsidi ning janida asnakucs hadsi dellal. „Hamza patkókovácstól vétel által megszerezte a Khair-ed-din péntek mecsetje mellett levő Hadsi dellal (közbenjáró).“ Ez utóbbi által Konstantinápolyban maradt a mű, mig nem végre Hammer-Purgstall báró birtokába jutott, a ki ezen nagy irodalmi kincset Európába hozván, az most a bécsi császári udvari könyvtárban van. (Lásd: Flügel, die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien, 1867. III. kötet, 296. lap.)

A kézirat.

A Kudatku Bilik papírja.

A könyv középpázsiai papírra van írva, melynek legjobb fáját úgy a hajdani mint a mostani időkben Szamarkandban készítik. A selyemnek durva, le nem motollált részéből készítik, többnyire síma felületű, de csak ritkán egyenlő vastagságú, úgy hogy világ elé tartva csaknem mindig felhőnemű lapnak látszik. Találkoznak néha levelek, melyeknél a hiányos öntés későbbi foltozás által van javítva; nagyon ízléstelen eljárás ez, és vele még azon veszély van összekötve, hogy az ilyennemű, utólagos foltok a nedves papírból kihúlnak, miáltal a szöveg nagy mérvben megcsönkülhat. Szamarkandban a papírgyártás jóval a Timurházbeli uralkodók előtt, tehát még előbb mint nálunk Európában, virágzott, és oda valószínűleg Khinából jutott (miként a porcellán, tus és se-

lyem). A középkorban ezen czikk Szamarkandból az egész iszlammallású Ázsiába kivetetett, sőt ma is igen kerestetik, és az ugyancsak nagy, négyszög-alaku ívekben készülő, szélein metszetlen papirost Perzsia és Törökországban az arab szépírás, névleg a Taalik-írás kedvelői jól fizetik, mivel simasága és finomsága által a keletieknek úgy írásához, mint íróeszközeihez, minő író nád és sűrű ténta, alkalmasabb mint a mi vastag és nem mindig oly síma *) papirunk.

A Kudatku Bilik 93. levele feltűnően vastag, de síma papírra van írva, milyen papir ma Közép-Ázsiában nem igen találkozik, valószínűleg Kkotenben készült, honnan még ma is hoznak olyanemű papírra írt koránokat.

A Kudatku Bilik írása,

miként már mondva volt, kétségtelen a legrégibb minden létező ujgur írásnemek közt, nem olyan szép ugyan mint az oxfordi Bakh-tiarnameh-é, de eredetibb és kezdetlegesebb. Az egész Kudatku Biliket egy kéz írta, de, sajnos, nem mindig egyforma igyekezettel. A 6-dik lapig az írás feltűnően olvasható és világos, nagy, gondosan összekötött betűkkel írva, különösen áll ez a Pehrisz ti Eb vab, فهرست ابواب, „a cikkek jegyzéké“nél, sőt úgy látszik, mintha az író ebben az ujgur írásban járatlannak kezdő-olvasmányt akart volna adni. A 6 és 7-ik lap igen rosszúl van írva, számos gyakran egész sorokat betöltő javításokkal. Néha a toll vágása szerint is változik az írás; néha ugyanis a betűk nagyok, vastagok, mint a 8—14. lapon, néha ismét vékonyak, összméretesek, mint a 14—16. lapon. Ez szakadatlan változik, a szerint a mint a másoló ujonnan vágott vagy elhasznált tollal írt. Az egyes sorok közti térre nézve sincs megtartva a szemmérték, néha szorosan, néha távolabb lévén azok egymáshoz. Némely helyen a második versezet az első elé van téve, mikor azután a másoló el nem mulasztja a sorok egymásutánját „borun = először, és szong = azután“ szókkal jelezni meg, sőt egy helyt, például a 62-ik lapon, 9 vers számjegyek által van kellő sorba hozva.

A Kudatku Bilik kibetűzésére különösen hasznos és elősegítő azon körülmény, hogy az előttem fekvő kézirat későbbi olvasói el

*) Perzsiában és Törökországban szokás az európai papírt a kellő símaság előállítására két kő között sútni, mit az első országban Möhrnek neveznek.

nem mulaszták jegyzeteket és magyarázatokat mellékelni a műhöz. Ezek többnyire olyan ujjur szavak sorközi fordításából állnak, melyek az olvasó korában már elévültek és használaton kívül lévén csak néhányak, de nem a nagy tömeg előtt voltak ismeretesekek. Ezen tolmácsolás részint arab jegyekkel van írva, mint komar, aszisz, etkü stbbinél, melyek نيك jó, بد rosz, یادگار emlék szavakkal vannak körülírva; részint pedig az ujjur betűkkel egy új, névszerint Kasghari szójárásban, mint: evik asukkan sietős, arkiš kervan karaván és titmak a mely tiymak: tiltani stb.

Néha ujjur betűkkel írt perzsa szókkal is történik a magyarázat, mint: szir = szir jóllakott. Sok ilynemű magyarázat, sajnos, oly rosz írásban van pontozás nélkül feltűnő gondatlansággal odavetve, hogy azok kibetűzése teljes lehetetlenné válik, és a búvárkodó tantalusi dühe ily esetekben könnyen felfogható.

Az egész kézirat olvashatóságát illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy csaknem mindenhol oly lelkiismeretlen gondatlanság uralkodik, mely a biztos olvasást mindenkorra nehezíteni, sőt lehetetlenné fogja tenni. Gyakran fordul elő egy sorban ugyanazon szó majd helyesen, majd hibásan írva. Ez áll különösen a g, h, g, k, s, č betűk írásáról, hol a hegyes vagy kerek alakra, a jobb egyenes vagy bal állásra kevés gond fordított, úgy hogy a kérdéses betűk közül az értelemhez leginkább illőt úgy kell eltalálni, a mi annyival inkább értelemzavaró, a mennyiben ezen betűk nagy számú hangokra vonatkoznak.

VÁMBÉRY ÁRMİN.

A ROKONNYELVEKRŐL ÉS DIALECTUSOKRÓL.

Úgy a rokonnyelvek, mint a dialectusok összetartozását a nyelvi belalak és nyelvanyag közössége tünteti fel. A közös belalakok az alakképzés közös rendszerét jelentik. Egy anyagból vett rag és képző, mely a rokonnyelvek belalakját kifejezi, közös külalak; a közös külalak nem az anyag azonegységéből áll, hanem az alak sajátosságos érteményéből. E közös érteményt különbözőleg lehet kifejezni, se ezért nem mindég felel meg közös külalak a közös belalaknak. Lássunk erre példát. A görög melléknév comparatiója kétféleképp történik, u. m. 1) *τερο, ταιο* 2) *ιωρ, ιωτος (ιωτο-ς)* végzés által. Az utóbbi ragok az epikai dialectusban elég gyakoriak, Homer kedveli őket. Ezen kétféle comparatio már a szanszkritban előfordúl, ott is az utóbbi az előbbinél ritkább. E kétféle comp. a szanszkritban 1) *tara* (nőnem *tarâ*), *tama* (n. n. *tamâ*), 2) *îyas, îyâns* és *is'î'a*. A comp. e két ragozásánál azt vesszük észre, hogy a gradus superlativus a gr. comp.-ból származott, a *tama* és *is'î'a* ragok a comparativus jelét és egy leszármaztató suffixumot tartalmaznak, *tama tara-ma*-ból lett. A görög *τα-το-ς* superlativust nem *ma*, hanem *ta* rag származtatta a gradus comparativustól, ez azonban ép oly kevésbé zavarja meg a belső alak közösségét, mint meg nem zavarja a kétféle comparatio. Mind kettő fogalmi növedéket jelentő inflexio, melynek gradus superlativusa gradus comparativusából származott, s mely a melléknévet semleges nemű szavá lenni nem engedte. Az inflexio ezen ragjai nem jelvesek, hanem saját és önálló érteménynyel bírnak. *Tara* Bopp szerint a *tar* gyökből jön („transgredi,“ „átmenni.“) A rokonnyelvek és dialectusok választhattak a kétféle ragozás közt ¹⁾, sőt még a leszármaztató ragok közt is ²⁾, az egyikből

¹⁾ Így tettek a germán nyelvek, választották az utóbbi szanszkrit comparatiót. — ²⁾ Így látjuk a görög superlativusban.

a comparativusra, a másikból a superlativusra választhatlak ragot ³⁾, s mind ez nem zavarta meg a belalak közösségét. Mit láttunk eddig? Azt láttuk, hogy a dialectusok és rokonnyelvek közös joga, belalakjaik kifejezésére különböző eszközökhöz nyúlni. Azt láttuk, hogy nem mindig felel meg közös külalak a közös belalagnak. Valamely nyelvcsalád belalakját úgy értjük meg igazán, ha egy más nyelvcsalád megfelelő belalakjával összehasonlítjuk. A sémi comparatio eléggé különbözik az indogermanokétól, lássuk, miben áll e különbség. A gradus comp. és superlativus az arab nyelvben **أَفْعَلٌ** (af'alu) alakban jelenik meg; ez a két gradus közös alakja, itt nincs a gradus comparativusból alaki fejlődés a gradus superlativusra, s e két fokot csupán csak a szó szerkezet módja választja el egymástól. A superlativus a „status constructus“ (genitivus) szerkezetében jön elő (p. o. 'a'lamu l'falâsifati „a legbölcsebb“), míg „min“ praepositio az, mi a gradus comparativust a vele összehasonlított tárgy vagy személy felé helyezi, p. o. hua 'afdalû minni „ő nálam kitünőbb.“ A gradus comparativus és sup. alakját nem külön, önálló léttel bíró rag jelenti, hanem egy jelves értelmű betű, az elif, mely a melléknév elé jön. Az ezen alakba helyezett melléknév rideg neutrummá válik, mely a nemek és számok megjelölését kizárja; chairu lbarijjati ép úgy lehet a legjobb férfi, mint a legjobb asszony, egyformán tehet egy vagy több férfit vagy asszonyt. Az éjszaksémi nyelvekben a comparatio nem bír külön alakkal, egyedül a szó szerkezet különbözteti meg az egyik gradust a másiktól. A különböző belalakok választják el egymástól a különböző nyelvcsaládokat, s egyedül a gyökközösség s a közös emberi észjárás képzi a nyelvcsaládokat egyesítő köteléket.

A különböző nyelvcsaládokhoz tartozó rokonnyelvek egymással való rokonsági foka nem egyenlő. A nyelvképzés körében három nagy korszak tűnt fel, ú. m. a gyökkorszak, az agglutinatio és flexio korszaka. E három nagy fejlődési korszak nincs határozottan körülírva, sőt inkább érintkeznek egymással. Más a rokonnyelvek rokonsági foka az elsőben, mint a másodikban vagy a harmadikban. Míg a gyökkorszakon túl nem haladott nyelv szavainak viszonyait önálló szavak jelentik, s az agglutináló nyelvek még darabos, a belalak közsörűjén meg nem csiszolt ragokhoz nyúl-

³⁾ Ez történt a római nyelvben.

nak, addig az inflexio korszakát elért nyelv szótöveit ragjaival művészileg összeforrasztotta. Ott a hol a fogalom viszonyainak megjelelésére önálló szavakat használnak, mint a hogy ez a gyökkorszakban történik, a kifejezés még nem bír állékonyssággal. Az agglutináló nyelvek ragjait szoros kapocs nem kötve a szóhoz, az alakok anyaga még nem lehet oly állékony, milyen az inflexio ragozása. Ebből az következik, hogy a hajtogató nyelvek közti rokonság sokkal közelebbi, mint a ragozóké, s hogy a gyökkorszakon át nem haladott nyelvek származhatnak el legkönnyebben egymástól. Lássunk erre példát. A chinai többesszámot „sokaság“, „halmaz“, „csoport“, „osztály“-t jelentő szók képzik. A dialectusok ennyiféle kifejezésből választhatnak, az egyik dialectus a sokaságot, a másik a csoportot vagy osztályt jelentő szót választhatja többese kifejezésére. Mily távolinak látszik a rokonság e különböző eszközöket megragadó dialectusok közt! A cochinchinai nyelvben a többesben gondolt szót „fo“ szócska előzi meg, e szócska értelmé „sok“, „számos“; ezen fo a chinaiban többesszámot soha se képez. Nung „különböző“ is többest képez a cochinchinaiban, e szó se fordul elő a chinai nyelvben. A chinai és cochinchinai szerencsére még bír egy pár a többesszámot kifejező közös szóval, ilyen choung, kak. Így van ez az igénél is; más a cochinchinai, más a chinai nyelvben az indicativus praesens első személye, s ezen első személy se itt se ott nem névmás, hanem egy „szolgát“ jelentő szó. A múltat úgy a chinaiban mint a cochinchinaiban egy a névmás és ige közé helyezett „már“ értelemmel bíró szócska jelenti, csak hogy ez nem ugyanazon szó e két dialectusban. Az agglutináló nyelvek többese se egyforma, a magyarban *l* betű, a török-tatár nyelvben *lar*, *ler* *) szótag képi a többest. Mily másképp van ez a hajtogató nyelvek körében! A szanszkritban s a vele rokon nyelvekben az esetjel megválasztása, vagy elváltozása jelenti a többest, p. o. *b'yam*, *b'yām* és *b'yas*. A sémi kultöbbest a nominativus magánhangzójának megnyújtása képi. Ezen nyelvekben a flexio állékony, s a belalak kifejezése nem lehet oly sokféle, mint ott, a hol a ragok tág köteléke könnyen felbontható. Ebből az következik, hogy a rokonnyelvek és dialectusok köteléke tágabb vagy szorosabb lehet, hogy az, a mi a gyökkorszakon túl nem haladott nyelvek körében dia-

*) A mongol többesszám ragja : *nar*, *ner*.

lectusnak mondatik, a hajtogató nyelvek két családjában rokonnyelvnek beillik. A rokonnyelvek és dialectusok még egy más oknál fogva is válhatnak idegen képet, s ez a messze elszármazás, a különböző éghajlatok alatt való lakás, a hosszú ideig tartó vándorélet. A cigány nyelv az ind dialectusokhoz tartozik, és még is mily különböző a többi ind dialectustól! Pott langesze hozott világosságot és rendet e nyelvi zürzavarba. A dialectusokra nézve még az egymás közti érintkezés vagy nem érintkezhetés is fontos körülmény. Végül még az idő kérdését említem meg; az se lehet közömbös, hogy mikor kezdődött a széjjelmenés.

A rokonnyelvek és dialectusok rokonsági foka a nyelvcsaládok keretén belül meghatározandó, s még itt is, mint várni lehet, különböző, s e különbözőzés a haladó idővel mind nagyobb-nagyobb arányt ölt. A jelenlegi román nyelveknek a régiségben itáliai dialectusok felelnek meg, az itáliai legiók dialectusai. A nyelv összekötő és elemező korszakában egyaránt különböző eszközök-höz nyúlhat belalakjai kifejezésére. A synthesis elmosódott képe az analysis büv-tükrében újolag feltűnt. Vegyük elő a comparatiót, az olasz azt mondja: „l' uno es piu docto dell altro“, a spanyol ugyanezt így mondaná: „el uno es mas docto del otro.“ Így osztott el a latin nyelv „plus“ és „magis“ két igehatározója. A synthesis ezen osztály újítása, a növekedő alakromlás, az alakok iránt fogyó érzékenység, s mind az, mi ebből folyt, nagyra növelték azon ürt, mely a kezdetleges itáliai dialectusokat egymástól olválasztotta.

Mi választja el egymástól a rokon nyelveket? A közös gyök, szó vagy szótó ilyen vagy olyan ráillesztése a megnevezendő fogalmakra, a hanganyag sajátyszerű elváltozása, a külalakok saját-sága, kisebb-nagyobb alakromlás, a képzők és ragok megválasztása, némely a rokonnyelvek egyikében vagy másikában támadt új alak. Mi választja el a dialectusokat egymástól? A szó értelmének módosulása, szótári archaismus, némely régi szó, mely a múlt időkből az újkorig megmaradt, kisebb-nagyobb hangromlás, a hanganyag sajátyszerű elváltozása (p. o. a spanyolban a latin *f* betű *h* betűre való elváltozása), a külalakok saját-sága, kisebb-nagyobb alakromlás, az alakokról való öntudat kisebb-nagyobb meggyengülése (p. o. a kiveszett vagy ritkává lett alakok más létező

alakokkal való pótlása). Ezen szótári, hang- és alaktani különbségekhez még a mondataniak is hozzásorozandók, p. o. a szórend, idiotismusok. Úgy a rokonnyelvek, mint a dialectusok e tekintetben is különbözhetnek egymástól. A rokonnyelv és dialectus egymáshoz viszonyát sikeresen kimutatni csak úgy lehet, ha előadásunkat nem általánosságokkal, hanem részletezve kezdjük. A rokonnyelvek egymáshoz rokonsága igen közlelő való lehet, mint p. o. a sémi nyelveké, míg a dialectusok messze elszármazhattak egymástól, mint p. o. a cigány nyelv a többi ind dialectustól. A három görög dialectus igen közeli rokonságban áll egymáshoz, míg a chinai nyelv dialectusai messze eltávoztak egymástól. A rokonnyelveket és dialectusait egymás mellé helyezvén, a különbséget fokozatosnak fogjuk látni. Úgy a szótárban, mint a nyelvatanban azt fogjuk látni, hogy a rokonnyelvek különbsége dialectusai különbségének felsőbb foka. Ezek szerint a különbség mindenek előtt mennyiségi, de azt kérdezzük, kizárólag az? Azon idő, melyben a rokonnyelvek elváltak egymástól, igen régi idő, még ekkor az alkotó nyelvszellem egészen be nem végezte munkásságát. A rokonnyelvek egyike vagy másika oly alakokat is bír felmutatni, melyek a többiben elő nem fordulnak, vagy legalább nem minden rokonnyelvvél közösek. Lássunk erre példát az indo-german nyelvek köréből. A praeteritum a szanszkritban következő formákkal bír: imperfectum, aoristos s perfectum; ezen alakok a szanszkritban nem fejezik ki a múlt fogalmának azon fokozatát, melyet a görögben kifejeznek, valamennyi alak a görög imperfectum vagy aoristos értelmével bír. A görög perfectumnak alakilag megfelelő szanszkrit praeteritum leggyakrabban egyértelmű a görög aoristossal. Nincs a szanszkritnak oly ideje, mely a bevégezett cselekvést jelentené, és ha ezt ki akarja fejezni, legtöbbször szenvedő alakhoz nyúl. Egy a latin tus-nak megfelelő, a segédige jelenével vagy a nélkül használt részesülő helyettesíti a meg nem levő alakot. Mily másképp van ez a görögben! A görög formák a múlt fogalmának különböző módosulásait jelentik, s a görög nyelv e tekintetben értékenyi gazdagságot fejtett ki. A plusquamperfectumnak még formája sincs meg a szanszkritban, és a hol ez mégis kifejezendő, két mód közt választ a nyelv, ú. m. vagy „után“ viszonyát jelentő gerundiumot használ, vagy egy „absolutus locativust“ léptet a mondatba, p. o. apakrântê nalê rágan damayantî .. abud'ayta „miután

Nalas elment, ó király! (profecto Nalo) felébredt Damayanti.“ A zendben sincs plusquamperfectum. Ám de ezen alak megvan a görög és latin nyelvben, új fejlemény ez Italia s Görögország talaján. A latinban a perfectum töve és a segédige imperfectumának összetételéből lett a plusquamperfectum alakja, fueram = fui + ram. A görög plusquamperfectum alakja augmentumtól megelőzött perfectum, p. o. ἐλέλυνκειν = ε + λελύνκειν (λε-λύ-κ-ει-ν). Az altai nyelvcsaládhoz fordúlva hasonló nyelvtüneményt veszünk észre. A török ige változó érteményei negyvenkilencz alakban fejezhetők ki, negyvenkilencz névimódot (infinitivus) ismerünk a török nyelvben. Mily gazdagság ez az altai igeképzés fejezetében! A török oly alakokat fejtett ki, melyeket a többi altai nyelv nem ismer. Térjünk át a sémi nyelvekhez, s bámulni fogjuk az arab nyelv alakgazdagságát. Elativus előfordul az éjszaki sémi nyelvek körében is, de a comparativus és superlativus külön alakjával csak az arab nyelv bír, s ezen alak az új arabban még ott is eléjön, a hol az ó arabban közhasználatban nem volt. A régi خير helyett az új arab احسن, افضل, اشر,

اطيب alakokat használ; هو اشر منك helyett هو شر منك az új arabul hangzó mondat. Mind ezekből azt látjuk, hogy a rokonnyelvekben az alakképzés forrása még folyvást buzog. Ebben látom a rokonnyelvek és dialectusok közti egyik minőségi különbséget: a rokon nyelvek dialectusaiban nincs több új alakképzés. Az a mi új alakképzésnek látszik, nem más, mint felelevenítése a réginek. A rokonnyelvek széjjelválásuk idejében megosztották az összes nyelvkincset, érezték, hogy mijök van, s mijök nincs, s a meg nem levőt új alakjaikban megszerezték. A rokonnyelvek képzése hosszú, igen hosszú időt kívánt, s e hosszú időben a még netalán érezhető szükség kipótolható volt. A rokonnyelvekben a teremő nyelv-szellem munkás, s e munkásság végét érvén, az összegyűlt kincs elosztása s használata következik. A dialectusok képzése megszakadás nélkül foly az idők során át, míg a rokonnyelvek legszebb virágzásuk idejét még az ős hajdankorban érték el.

Azon változások, melyek az egy nyelvtörzshöz tartozó nyelveket a kezdet kezdetén érik, korrendi tekintetből két osztályba sorozhatók. Az első korszakban a központhoz közeli erő hozza egymáshoz közelebb a tájszólásokat, a vidékek, törzsek nyelveit, melyek az akkori élet merev elkülönzésében némileg magok is különváltak. Lassanké at beállott az érintkezés, a tágabb kör szűkebbre szo-

rúlt. Mind azokat, a kik egy nyelvet beszéltek, érdekek közössége kötötte egymáshoz, az eredeti dialectusok különösségei apadni kezdettek, habár egészen el nem nyésztek soha. Ezt nevezzük középre tartó korszaknak, mely egy azon idővel, melyben a népcsalád még eredeti hazáját lakta. Ezt követi a széjjelmenés, a gyarmatítás ideje, melyben, az előbbiekhöz hasonló s csak a fokozatra nézve különböző körülmények közt, a nyelvekben munkás középonttól futó erő a némileg elért egyformább kinézést megváltoztatta. A nomád életű népek vándorlása hosszú ideig tartott, s nyelveik elváltozása se lehetett rögtöni; végre megállapodnak, s itt kezdődik egy új tényező közreműködése, a második haza éghajlatát értem. Így támadnak a rokonnyelvek, melyeknek az előbbi időkben eredeti dialectusok felelnek meg. Ezen rokonnyelvek csakhamar magok is dialectusokra válnak, melyeknek egyike vagy másika későbbi historiai fejlemények nyomán hegemoniát érhet el a többi felett, irodalmi nyelvvé válhatik.

E rajz felel meg legjobban a nyelv azon belső természetének, melyet egyéninek mondhatunk. A különböző völgyeket megszálló eredeti népesség mind annak, mi feltűnt (s mily figyelmes lehetett az eredeti ember!), tehát hegynek, melynek alakja különbözött a régibb völgyben látott hegytől, vagy a többi völgyben láthatótól, pataknak vagy folyamnak, melynek folyása különbözött attól, mit előbb látott, külön tulajdonító neveket adott. Később némely anyagi érdekközösség miatt, az ős vallás, némely talán soha egészen ki nem aludt összetartozás homályos érzetének befolyása alatt támadt valami nyelvi megállapodás, *transactio*, hogy úgy mondjam. Innét erednek a rokonnyelvek, erednek tágabb vagy szűkebb összekötetésben álló dialectusoktól. A későbbi dialectusok a meghomályosult nyelvérzék idejével esnek össze, melyben már csak a meglevő szók vagy alakok értelmi, hanganyagi változása s a dialectusokat mind inkább s inkább hatalmába kerítő nyelvanalysis a tényezők. A nyelvérzék elhomályosodása a nyelvképzés alkonyát jelenti, kezdetét még a rokonnyelvek ős fészkeiben vehette; így homályosodott el az assyr nyelvben az eset-ragozás. Maga az analysis is régibb, mint az új dialectusok, az esetragokat magyarázó viszonyyszók még a rokonnyelvek keletkezésének idejéből valók. A szó értelme a legrégebbi időktől fogva változékony volt, s maga a hangi romlás majdnem oly régi mint maga a hang. A hangi romlás alakromlást

okoz. Nem mondjuk azt, hogy ezen alakok rosszabb hangzásuak lennének a régieknél, sőt jobb hangzásuak lehetnek; azt se mondjuk, hogy a fogalomnak némileg jobban reáillő kifejezései ne volnának, melyek a fogalmat rövidebben s lehet határozottabban fejezik ki. Azonban másfelől el kell ismernünk, hogy hang- és alakromlással van dolgunk. Az új-syr cho „egy“ mi egyéb, mint az ó-syr chad alak elromlása. Az új-arab ta'á a régi arab تعالى elromlása, pedig ezen új alak, a parancsoló mód rövidségét találóbban fejezi ki, mint a régi.

A rokonnyelvekből dialectusok, s a dialectusokból tájszólások váltak. Az irodalmi nyelv dialectusokból ered, egyfelől egyes dialectusok hegemoniájának hódol, másfelől a többi dialectusból is neveli gazdagságát. Dante mielőtt „Divina Commediáját“ megírta volna, egész Olaszországot beutazta, hogy a különböző vidékek tájszólásaiban az olasz népnyelv egész gazdagságát megismerhesse. Innét van, hogy maga az irodalmi nyelv se ment a tájszólások befolyásától. Titus Livius írómodorán meg lehetett ismerni a patavi-umi eredetet.

Végig tekintettünk a nyelvtörténet lapjain, s az eredeti dialectusokból kiindult nyelvet egész a legkésőbbi tájszólásokig kísértük. Láttuk, mint változik a szó értelme s alakja kezdettől fogva. Láttuk, mint választottak a rokonnyelvek az egyértelmű szók közül, mily szabadságban részesültek a külalakok megválasztása körül. Itt még egy pont nyomatékosan kiemelendő, s ez a származéki hangok vagy szótagok tana, mely az alaktan egyik részét képi. A gyököknek és szótöveknek származéki hangok vagy szótagokkal való kibővülése kétféle meghatározást jelent, ú. m. 1) belsőt, 2) külsőt; az első a gyök értelmét általánosságából kiemeli, p. o. a szanszkritban dyu „világítani“, dyut (dyu-t) „fényleni;“ a második a határozottabb értelem módosulásait jelenti, p. o. dhâ-ka-sa „tok“ (θίχη). A leszármaztatás és ragozás abban különbözik, hogy míg az első a fogalom módosulásait jelenti, addig a másik viszonyait fejezi ki. Úgy a ragok, mint a származéki szótagok vagy hangok a gyökök névmási osztályából valók. Azon időben, melyben a rokonnyelvek elváltak egymástól, még a szóképzők és ragok iránti nyelvérzék oly eleven volt a rokonnyelveket teremtő nyelvszellemenben, hogy a meglevő képzők s ragok közt választhatott. Lásunk erre példát, s keressük fel a latin „caput“ rokon alakjait. A

szanszkritban kap-âla jelenti a fôt, görögül kef-ale, gothul houb-ith. Itt két különböző képzôt látunk, ú. m. 1) az âla, 2) az ut, it (ith) képzôt, a görög e szónál az elsôt, a latin a másikat választotta. Mit látunk a későbbi dialectusok körében? A macedoniai dialectus a κεφαλή helyett κεβαλή κεβλή, (κεβλη)-t mondott, az alak változást szenvedett, a nélkül, hogy új képző váltotta volna fel a régít. A rokonnyelvek a képzők közt szabadon választhatnak, míg a rokonnyelvek dialectusai csak akkor cserélik fel a régi képzôt újjal, mikor a régi alakjának rövidsége miatt értelmetlenné vált, ôket a szükség vezetí oda, hová a rokonnyelvek szabadon érnek. Így áll a dolog a spanyol cab-eza-val „fő“; a spanyol dialectusra nézve a latin caput ut képzője értelmetlenné vált, nem érezte e szótag képző természetét, s kénytelenítve volt egy más, hosszabb képzőhöz nyúlni, ez esetben a latin ita többesszámhoz (capita), mely végzet a spanyolban eza-vá lett. Mily nagy a különbség a latin és germán ut, it s a spanyol eza képzők közt! az előbbi eredeti s szabadon választott képző, az utóbbi a többesszám képzővé vált ragja, melyhez szükségből nyúlt a spanyol nyelv. A dialectusok szeretik a hosszabb képzőket s a képzők megszorítását, a kisebbitő alakokat; e hajlamban igen különböző dialectusok egyeznek meg, p. o. a román nyelvek s a székely dialectus s tájszólásai, p. o. a háromszéki dialectus, mely túlon túl kicsinyít (csinosocska az a leányocska stb.) Mig a dialectusok a reájok nézve értelmetlenné vált képzőket és ragokat értelmesekkel váltják fel, addig a rokonnyelvek a reájok nézve még értelmetlenné nem vált képzők és ragok közt választanak. Ez a rokonnyelvek és dialectusok közti második minőségi különbség. Mig a dialectusok a meglevő alakokat újakkal nem szaporíthatják, addig a rokonnyelvek új alakokat is teremthetnek, mint ezt a görög és latin plusquamperfectumnál láttuk. Ebben látom én a rokonnyelvek és dialectusok közti két minőségi különbséget.

Itt most azon kérdés támad, mi a rokonnyelvek keletkezésének oka, vagyis mi ok fejlesztette ôket? A fő ok abban rejlik, hogy mielőtt a nyelv a néptörzs közös birtoka lehetett volna, mielőtt az összes vagyon egy részét forgalomba hozhatta volna, a forgópénz értékét megállapíthatta volna: bekövetkezett a vagyonosztály, s úgy az eredeti dialectusok, mint a belölők támadt rokonnyelvek osztalékukat tették forgópénzzé. Ilyeténkép a nyelv nem

válhatott egységessé, már a kezdet kezdetén dialectusokra szakadt. Oly régi időkben, mint a minőkről itt emlékezünk, még nagyobb néptörzs nem maradhatott együtt, nem voltak még meg az együttmaradás azon kellékei, melyek idő múltával lehetővé tették az első államok keletkezését. Kísérjük a mindég nagyobb-nagyobb távolságokban széjjelmenő rokonnyelvek viszontagságait. A vidék, melyet valamely népség megszállott, reá kétféle irányban fog hatni, ú. m. 1) belsőleg, 2) külsőleg; az első befolyást élettaninak, a másikat szemléletinek nevezhetjük. Ezen befolyás egyenes arányban áll a régi és új vidék közti kisebb-nagyobb különbséggel; annál hathatósabb, mentől nagyobb e különbség. Mit értünk az első befolyás alatt, melyet élettaninak neveztünk? Értjük a physikai geographia befolyását az emberre, a helyrajzi és éghajlati befolyást. A második befolyás alatt, melyet szemléletinek neveztünk, leginkább azon hatást értem, melyet a vidék szemlélete tesz az emberre. A természet nem csak képekből, hanem hangokból is áll, e hallható természetet is ide sorozzuk. Itt ismétljük, a mit már fentebb mondtunk. A különböző völgyeket megszálló népesség mind annak, mi éber figyelmét felköltötte, hegynek, pataknak, folyamnak, az új látmány befolyása alatt a régítől különböző tulajdonnevet adott. Azon nyelvtünemény, hogy a nomen appellativum eredeti nomen propriumtól származik, az új völgyekben megújult. Az, a minek első eredetét az idők homálya befedte, szemünk előtt újjul meg. A nem neve valamely alája tartozó individuum legelső feltünésekor támadt, tehát azon individuum s nem nemének neve. Azonban ezen nomen proprium mindjárt appellativummá válhatott s vált is, mert általánost jelentett, azt a mi az egész nemre tartozik. Így vezetnek a láncszemek nomen propriumtól nomen propriumhoz. A mi az élettani befolyást illeti, élénken sajnáljuk, hogy ez még mind eddig kimerítő tanulmány tárgyát nem képezte. Magára a hangok kimondására is befoly a physikai geographia. A rokonnyelvek különböző kiejtését nem lehet egyedül a kimondás megkönnyítésének tulajdonítani. Ismerjük az indogerman hangváltozás törvényeit, de még mindig nem tudjuk, miért felel meg a szanszkrit tenuisnak az ó-németben media, a medianak aspirata, az aspiratanak tenuis. Ismeretes nyelvtény, hogy némely nép nem tud bizonyos hangokat kiejteni, így a khinai nem tudja az *r* betűt kimondani; honnét van ez? Talán az egyes nép, úgy mint az egyes ember, képtelen bizo-

nyos betűket kiejteni. Honnét van az, hogy némely nyelv saját hangokkal bír, melyek más nyelvekben elő se jönnek? Úgy hiszem, hogy ennek oka a climatologiai befolyásban rejlik. A rokonnyelvek a belalakok megválasztásánál saját hajlamaikat követhették, s e fontos nyelvtényénnél az alakcéloosság önleges felfogásától vezéreltettek. A szabad választás nem abban állott, hogy minden ok nélkül választottak, s a szabad akarat se abban, hogy szeszélyt követtek. A nyelvfejlődés három korszakán át lassan haladtak a nyelvek. A két felsőbb fejlődési fokon képzett nyelvek (tehát az agglutinálók és flexióval bírók) képzőik és ragjaik összetételében érezték, hogy mi a rag, és mi a képző; és bárha ezen alaki rész önálló értelme elhomályosodott, alaki működésének értelméről még nem feledkeztek meg a rokonnyelvek. Ekkor tehát még választhattak, mert választani csak addig lehet, a míg a választandó tárgyak értékkel bírnak. Ezen gyök- és alakválasztás mellett még az új alakok megjegyzendők. A nyelvképző szellem elé tűzött cél egy egész teljes alkotás lévén, a mit az eredeti dialectusokban el nem ért a nyelv, azt a rokonnyelvekben éri el. Ezt így hozza magával a nyelvfejlődés törvénye. Ez az a pont, melyben a rokonnyelvek és későbbi dialectusok oly szemlátomást különböznek egymástól. Nem szembetünő-e az alakteremtés s az alakmegújulás közti különbség? Az ó-italiai plusquamperfectum s az olasz io ho, io aveva, ebbi amato nem szemlátomást különböznek-e? Az első oly anyagok összetétele, melyek előbb külön voltak, a másik egy már meglevő alak enyészeteiből támadt új élet.

Lássuk azon okokat, melyek a későbbi dialectusok képzését eredményezték. Itt az előbbiekhöz hasonló okokra találunk. Nem egyedül a geographiai távolság s a különböző éghajlat, hanem a tájrajzi viszonyok is képesek a nyelvet vidékek szerint megváltoztatni, egyformaságát megzavarni. Az előbbi okok nagyobb, az utóbbi kisebb változást eredményez. Innét származik a rokonnyelvek és dialectusok közt való mennyiségi különbség. A minőségi különbséget már fentebb említettük. Még a rokonnyelvek fejlődésében láttuk, mint múlik bizonyos alakok iránt a nyelvérzék, s ez elmúló nyelvérzékben kerestük az első alakromlás magvát. A latin nyelvben a genitivus helyét a locativus foglalta el, míg a zendben a locativusét a genitivus. Ezen alakromlás a régi nyelvek dialectusaiban folytonos előmenetelt mutat, s még mai napig se szűnt

meg. A német nyelvben a régi erős igealakok (starke Verbalform) mind több-több helyt engednek az újabb, gyenge igealakok terjedő árjának. A dialectusok megint dialectusokra válnak, és ez így folytatódik. A magyar nép tájrajzi viszonyai a dialectus képzésre kedvezőtlenek. Nem hogy a dialectusok szaporodtak volna, de még a létezettek is enyészetnek indultak. A székelyföld sajátos tájrajzi viszonyainál fogva kedvezett a tájszólások képzésének, s kivételt képez az előbb elmondott megjegyzés alól. A népnyelv irodalmivá válván, idő múltával a nép nyelvén élő dialectusoktól különbözövé válik, így történt ez az olasz „vulgare illustre“-vel, Dante nyelvével.

GR. KUUN GÉZA.

SAJTÓHIBÁK.

A Ny. K. hatodik kötetének harmadik füzetében megjelent „Cyprus szigetének phoeniciai felírásai“ című értekezésemben, a 368. l. 20-ik sorában תי helyett תי kiigazítandó.

A Ny. K. hetedik kötetének első füzetében megjelent „a sémi névszó számviszonyai“ című értekezésemben eléjövő jelentékenyebb sajtóhibák kiigazítása.

A 66-ik l. 15-ik sorában خفف helyett خفف olvasandó.

A 70-ik l. 6-ik sorában — alúlról felfelé számítva — كل helyett كل kiigazítandó.

A 72-ik l. 21-ik sorában خامة helyett خامة olvasandó.

A 73-ik l. 1-ső sorában וישבה helyett וישבה olvasandó.

A 73-ik l. 16-ik sorában מיד helyett מיד kiigazítandó.

A 87-ik l. 8-ik sorában יי— helyett יי— kiigazítandó.

A 98-ik l. 6-ik sorában فُعْلَةٌ helyett فُعْلَةٌ kiigazítandó.

A 108-ik l. 4-ik sorában — alúlról felfelé számítva — au helyett an kijavítandó.

A 109-ik l. 4-ik sorában kettős helyett kettőst olvasandó.

A 111-ik l. 18-ik sorában البنعى helyett البنعى kijavítandó.

A 113-ik l. 13-ik sorában — alúlról felfelé számítva — فتوحات helyett فتوحات olvasandó.

A 116-ik l. 16-ik sorában מודעת helyett מודעת kiigazítandó.

A 118-ik l. 3-ik sorában — alúlról felfelé számítva — מודר helyett מודר kijavítandó.

GR. K. G.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Iktat = *iochtat-e*?

(*Iktatás*. Magyar nyelvészeti értekezés. Felolvasatott a nyelvészeti szakosztálynak 1868. jan. 8-kán tartott gyűlésén. *Ponori Thewrewk Emil*).

„Múlt november havában egymást érték az *iktatás* orthographiáját és etymológiáját vitató értekezések“, így kezdi szerző, ki azután a 22-dik §-ban közli a mások és maga nézeteit az *iktat* szóról, melyet sokan *igtat*-nak szeretnek írni. A kérdés tehát, *ik-e* vagy *ig* a szónak töje? Lássuk P. Thewrewk úr értekezéséből, mit feleltek az írók e kérdésre.

Molnár Albert így írja: *iktatás*, *iktató* levél, *iktatom*, s *deductio*, *statutio*, *introduco*, *promoveo* stb. szókkal magyarázza.

Baróti Szabó Dávidnak is *iktatom* annyi, mint bevezetem.

A debreczeni magyar grammatika először okoskodja ki, hogy *iktatni* vagy *igtatni* lehet, mert annyi, mint a határon, az *ig*-on túl vinni; tehát mint *al*-ból *al-tatni*, úgy *ig*-ből *igtatni* lett, vagy *iktatni*, a *tat* képző miatt.

Révai a Halotti Beszédben előforduló *iochtatnia* szót *ioktatnia*, *iktatnia*-nak olvassa és értelmezi, *ik*, *ikik* szokatlanná vált igét vevén annak töjének, melyből *ik-tat* lett, mint *ok*, *okikból* *oktat*.

Toldy Ferencz az *ig*, *jog* névszót tekinti a kérdéses szó töjének, azért irassék *ig-tat*, s nem *ik-tat*.

Így az akadémiai Nagy Szótár is.

De Vadnay Lajos az *ék*, *fa-ék*, *cuneus*, szót, melyet *ik*-nek is ejtenek, hiszi az *iktat* ige töjének, elfelejtvén, hogy ha véleménye állana, az ige *éktet*, *íktet* volna, nem pedig *iktat*.

Szerző nem fogadja el se a debreczeni *ig* = *usque*, se a Vadnay *ék*, se a Toldy-féle *jog* szót a kérdéses *ik*tat ige tőjének, az utolsót már azért sem, mert az, mint „*jus*“ újabb volna (ámbar a *jog* kéz' réges régi), hanem a *jonh*, *joh*, *ih* szót, mely májat, belső részt jelent, tartja annak. „Mit jelent hát eredetileg *ik*tat? *Tat* a tevés fogalmát fejezi ki, *joh* pedig itt csak localis értelmű, s úgy van e szerint mint bél, mi a *belé*, *belül*-félékben már csak helyet jelent. *Iktat* tehát etymologiailag véve szakaszlott annyi, mint *belétesz*, s *elik*tat a nyelvnek ugyanazon észjárása szerint áll, mint *elbéllel*, mi a székeleyknél találkozik, s annyi mint elpalástol, elcsinál valamit.“

Hogyan lehet a nyelv észjárását eltalálni? Bizonyosan úgy, ha figyelemmel hallgatjuk ki tanúságait. Révain kívül valamenynyien az *ik*tat igét névszótól származtatják, mely *ig* = *határ*, *ék*, *jog*, *joh* = *bél* volna; de Révai igétől származtatja azt. Kinek van igaza, a soknak-e, vagy Révainak? Mit felel maga a nyelv e kérdésre? mert az dönt. A magyar nyelv számos ténynyel azt feleli, hogy *t*, *t-t* igeképző csak *ige-tőhöz*, *nem névtőhöz* járul. Ennélfogva *ik*tat olyan származott ige, mint *ok*tat, *altat*, *vítat*, *buktat* stb., melyek tője *ige*: *ok-ik*, *al-(sz)ik*, *vi*, *buk-ik*, s a melyek hasonlósága szerint *ik*tat-nak is *ik*-igét lehetne tőjének fölvenni. Ha pedig ez áll, — s addig áll, míg maga a nyelv nem mutatja az ellenkezőt, azt t. i. hogy *t*, *t-t* képzővel névszótól is származik *ige* —: az egy Révainak van igaza, s nem a többi soknak. Révai tehát jobban leste el a nyelv tényeit, mint a többiek.

De lássuk bővebben is, hogy mennyire jó a nyelv eszejárását ellesni. P. Thewrewk az *ik*tat igét a *jonh*, *joh*, *ih* = *máj* névszótól származtatván, ezt helyesen a *bél* szóval társítja össze, azonban nem hallgat ennek tanúságaira. A *bél*-től csak *l* képző által lesz *ige*: *bél-el*, vagy *bél-l* (*béll*), s csak ez igétől lesz *t*, *t-t* képző által új *ige*: *bélel-tet*. Ennek hasonlósága szerint a *joh*, *ih*-től *joh-al*, *ih-al* igét várhatnánk: de ilyen nincsen, hanem van *ik*tat, mely tehát, származására nézve, a *bélel-tet* igével volna egy foku, azaz, mindkettő ige-tőtől, s ugyanazon képzővel, származott új *ige*. Vegyünk még más, a *bél*-hez hasonló, névszókat, p. o. *fe*, *fő*, *fej*, *al*, *ala*, *fél*, ezektől is *l* vagy *z* képző által lesznek igék: *fej-l(ik)*, *fej-el*, *fej-ez*, *alá-z*, *fel-el*; mely kész igékből azután a *t-t* képző új igéket alkot: *fej-t*, *fej-tet*, *fej-ez tet*, *aláz-tat*, *felel-tet*. A *fej-t* ige nyilván a *fejlik* igével

viszonylik, s a *tan-it*, *boldog-it* félékhez tartozik, melyeket *tanul*, *boldogul* igéktől, nem pedig *tanu* (tan), *boldog* névszóktól kell származtatni. Továbbá, a *bél-ből* *lett* viszonyítók jelentései soha sem ellenkőznek az eredeti szónak eredeti jelentésével, p. o. *be* menni soha sem tehet annyit mint *ki*-menni, vagy *el*-menni. Minthogy pedig *ki*-iktatni, *el*-iktatni ellenkezőjét jelentik a *be*-iktatni igének: világos, hogy a vélt *localis* jelentés nem a vélt *ik*-ben rejlik, hanem a *be*, *ki*, *el* viszonyítóknban.

Iktat igétől származott ige lévén, hiába való minden elmésség, mely azt névszótól származtatja. De a kérdés: *iktat-e* vagy *igtat*? evvel még nincs eldöntve, mert nem találtuk még fel az igetöt. Azonban addig is *iktat*-ot kell írni, nem *igtat*-ot, az euphonia miatt.

A helyesírás az etymológiát és az euphoniát közleni kénytelen; a helyes közlést pedig a képzők és a ragok jelölik ki. A képző új szókat alkot, és soha nem mozdul el a töjétől: itt tehát az euphonia a szabályozó. A rag nem alkot új szókat, s valahányszor a szónak viszonya változik, más-más ragnak enged helyet; itt az etymologia a szabályozó. Tegyük p. o. hogy *labda lap* névszóból és *da* képzőből lett, a szót helyesen így írjuk: *labda*, vagy *lapta*, mert ezt kívánja az euphonia, mely itt soha nem támaszthat zavart, a szó mindig vagy *labda*, vagy *lapta* lévén. Már *kalapba* helyett nem lehet írni: *kalabba*, jóllehet az euphonia azt követelné; a *ba* rag nem marad meg, hanem a viszony változtával más-más rag áll helyébe. — De a képzős szókban melyik rész hajoljék a széphangzat szerint, a szótó-e vagy képzője? E kérdésre maga felel a nyelv. Ha nem tudja elváltoztatni a képzőt, a szótót veti a széphangzat alá: ha el tudja változtatni, a képzőt veti alá annak. A *gat*, *get*, *tat*, *tet* képzőket soha sem változtatja el a nyelv: tehát ezekhez hajlítja az igetöket, s lesznek *faggat*, *iktat*, akármik legyenek is töjeik. A *b* képző is, mely a comparativust alkotja, nem változhatik el soha, tehát a széphangzat hozzá hajlítja a szótót, és képez: *szeb-b*, e helyett: *szeb-b*, *job-b*, e helyett: *jov-b*. Ugyan ez okból helytelenül írnak sokan *külön-b*, *külön-bőzik* stb. e helyett: *külöm-b*, *külömbőzik* stb. A közlő szabály szerint helyes *külön-be*, *külön-ből*, *külön-ben*: de helytelen a *külön-b* comparativust és minden származékát (*különbőzik*, *különbség*, *különben* — aliter) *n*-nel írni. Még helytelenebb ezeket *b* nélkül is írni, mint sokat írnak: *külön-ség* = differentia, mert a differre fogalmát a *b* adja a *külön* szótöhhöz.

Látván, hogy miért kell *iktat*-ot írni, keressük a szónak eredetét, ha sikerülne azt a magyar nyelv régiségében vagy a rokonnyelvekben megtalálnunk. A rövidebb Halotti Beszédben ezt olvasuk: „Hug birsag nop *ivtua* (jutva) mend w szentii és unuttei *cuzicun iov* felevl *iochtotnia* ilezie wt.“ Ezt az *iochtotnia* szót Révai *ioktatni*-nak akarja olvasni, tehát kezdő *i*-vel, nem *j*-vel. Találunk-e ez olvasásra indokot a Halotti Beszédben? Az idézett helyben ott van *ivtua, iov*, melyeket Révai így olvas: *jutva, jov*; ezek hasonlósága szerint az *iocht* — szót is bátran *jocht*-nak, sőt az egészet *jochtotnia, jochtutnia*-nak, nem *iochtatnia*-nak olvassuk. A kezdő hang után lássuk, mint kelljen a *ch*-t olvasni, *k*-nak-e vagy *h*-nak? A két Halotti Beszédben a szók végén a *k* hang mindenütt *c*-vel van kifejezve (mic, vogmuc, halalnec, intetvinec, evcec, ozvk, latiatuc), még ha rag követi is azt (zumtuc-hel, isemuc-ut, angele-ut, szemtuc-ut, cusic-un). A szók beljében a *k* hang vagy *c* (zocoztia, muncas, puculnec, iacob), vagy *k* (neki, lelkiért); a szók elején is *k*-t találunk (keseruv, kie, kegilmec, kinec, ketnie, kinzotviatwl, kegilmehel, kebelében, keassatuc, kit) vagy *c*-t (*cuzicun*). Ezek legalább is kétségesse teszik, vajjon a Halotti Beszédek írása szerint a *ch* lehetett-e *k*. S ha világosan látjuk, hogy azokban hatszor a *ch* a mai *h* hangot fejezi ki (*chomuv* = hamu, *choltat* = holtát, *mulchotia* = mulhatja, *ozchuz* azhoz, *charmul* = harmul, *zoboducha* — szabaduha, vagy szabadóha, mint helyesen olvassa Mátyás Flórián [Magy. Nyelvtudomány II. füzet, 56. lap.] *), s csak egyszer teszen *k*-t, *turchucat* = torkokat): inkább hajlandók leszünk *jochtotnia*-t vagy *jochtutna*-t, mintsem *joktotnia*-t olvasni. Sőt a *turchucat* példa is, úgy látszik, a *h*-t a *c* után csak a következő *u* miatt teszi, hogy erősebben ki legyen fejezve a *k* hang; ilyen segédeszközre pedig nem volt szükség a *jochtut* szóban, minthogy itt a *ch* után *t* következik. Szinte bizonyosnak lehet állítani, hogy ha a Halotti Beszédek írója *joktut*-ot akart volna írni, a szót így írta volna: *ioctot*. Előfordúl ugyan a *ch* még *michael*, *archangel* és *achscin* szókban is: de a két első szó idegen lévén, s saját helyesírásával tűnően elő, a *ch*-nak magyar ejtésére nem bizonyíthat semmit; az utolsó, az *achscin* szó, pedig hasonlóképen a *ch*-nak *h* ejtését bizonyítja, mely sz-hez ha-

*) Mái Fehér megyében és másutt így mondják: fordíh fordíhon, fordíts fordítson helyett.

sonúlt (asz-szony). — Tehát a kérdéses szót *johtut*-nak vagy *johtot*-nak kell olvasni.

De ilyen szót nem ismer a mai nyelv, nem a régibb nyelv, melyet a bibliai fordításokban találunk: pedig legelső érdekünk volna megtudni, vajjon igazán milyen alakban létezett ez a szó, hogy a Halotti Beszédék írását is igazolhassuk! Ez érdekből a rokon nyelvekhez folyamodunk; mert ha ott megtaláljuk a keresett szót, avval igen sokat nyerünk; az illető rokon nyelv nem csak a szónak mivoltát, hanem jelentését is megmondhatja nekünk, tisztán őrizvén meg a régiség emlékeztetését, mely a mi nyelvünkben már homályosodni kezdett. A Halotti Beszédben az *iochtotnia* szót *ivotua* szó előzvéen meg, nagyobb bizonyosság végett lássuk ezt is a rokon nyelvekben.

Finnben *joutu* jut, idejében érkezik, p. o. *kuhun(-ka)* *joutunen* hová jussak, *joutui mieleeni* juta eszembe, *joutui köyhyyteen* juta szegénységbe. Ez igétől lesz, *t* képzővel, *joudu-t* jutat, érkeztet. — Ugyanott van *johtu* casu feritur, ducitur, s ennyiben jelentése közeledik az előbbiéhez, a mennyiben *joutu* is azt teszi: casu pervenit, ducitur, magyarul: jut. A vogulban is megvan a *joht*, s ugyanazt jelenti, mit a finn. A *johtu*-nak, *t* képzővel, lesz: *johd-(a)-t* *johdat* vezet, p. o. *johdatan küdestä* vezeték kezén (valakit); *johto* vezetés, *johto-mies* vezető ember. Íme a finn *johdat* szakasztott hasonmása a régi magyar *iochtot*, olv. *johtot* szónak, melynek jelentése, a finn hasonmása után ítélve: vezet, bevezet. A vogulban a *joht*-nak származéka nem kerül elő a meglévő szövegekben. Két magyar igetőnek *jut*- és *joht*-nak a finnben is *jout* és *joht* felel meg; a vogulban csak *joht*.

A magyar *jut-at* képzett ige a *jut* igetöt fölteszi; a régi magyar *johtot* hasonlóképen képzett ige, mely *joht* igetöt föltételez, melyet a vogulban is megtalálunk. Amaz igető máig is megvan a magyar nyelvben, ez már nincsen meg, csak képzettje *johtot* maradt meg a Halotti Beszédben. Ezt tehát így kell taglalni: *joht-ot*. A finn- és vogul-magyar szók így viszonylanak egymáshoz:

jout(u) jut; *joht(u)* joht
joudu-t jut-(a)t; *johd-(a)t* joht-(ó)t.

Megtaláltuk tehát a vogulban és finnben a régi magyar *johtot* szónak tőjét (*joht*), meg a finnben képzettjét is (*johdat*), s megtalálván ezt, biztosan is tudjuk taglalni a régi magyar szót. Ezennel pedig

kellő világosságba jut, a miről eddig okoskodás útján igen sokat, de biztos alap nélkül, lehetett írni.

Második érdekünk megtudni, vajjon a mai *iktat* szó a régi *johtot*-e? Mátyás Flórián, a „Magyar Nyelvtudomány“ II. füzetének 54. 55. lapján, többi közt *ihatat* igét hozza fel, ebben a példában: „Vevek üt ierusalembe, hogy *ihatai*ak ütöt Úrnak.“ Minden más ott felhozott példa már *iktat* igét mutat. Minthogy pedig legkisebb kétségünk arra nézve, először, hogy *iktat* és *ihatat* azonosak, másodszor, hogy *iktat*, *ihatat* a régi *johtot*-ból vált: a mai *iktat* tehát a régi *johtot*-nak újabb alakja. Révai eltalálta az azonosságot: de az *iktat* képzett igének tőjét nem volt képes eltalálni, minthogy nem ismerte vala a finn megfelelőjét. *Iktat*-nak tője tehát *ikt*, nem *ik*; erre nézve a finn és vogul tanúság megegyezhetetlen. Ez is nem megvetendő bizonyossága annak, hogy a rokon nyelvek nélkül csak ugyan nagyon vakoskodunk.

A kik az *iktat* igét névszótötől származtatták, azok mind már azért is elvették a dolgot, mert a legelsőt nem vették észre, azt, hogy nálunk *t*, *t-t* képzővel csak igékből lehetnek képzett igék. Révai biztos tapintata és szilárd nyelvészeti eljárása kikerülte e nagy hibát, mert ő az *iktatni* szót igéből származottnak állította. De az igetöt nem találá el, mert nem tudja vala, hogy annak a finnben *joht* felel meg. Ha ezt tudja, bizonyosan így taglalja a szót: *ikt-at*. Révai hibája olyan, melyet a ténynek fölismerése előtt, találmatra igen, de biztos tudomással kikerülni lehetetlen.

Budenz József a *Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyeztések* 176-dik száma alatt a finn *joht*-ot a magyar *jut*-tal veti egybe. Úgy hiszem, ezentúl ő is a finn *joht*-ot a régi magyar *joht*-tal (*ih*-tal), a magyar *jut*-ot pedig a finn *jout*-tal fogja egybe vetni, s szóegyeztéseit egy számmal szaporítani.

HUNFALVY PÁL.

II.

(Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. Szepesi Imre, kegyes tanítórendi tag stb. a m. k. egyetemben a római classiciaphilologia h. tanára stb. felolvasta akadémiai értekezése. Ezzel kapcsolatban: Ellenbírálat Tély Iván úr bírálatára, és Homér Iliása és Xenophon Anabasisa magyarított első könyvének bírálata, Bécs, 1868. 8r. 366. l.)

A czimből is az tetszik ki, hogy a könyvnek két része van, melyek elseje értekező, másika vitató; ez teszi a könyvnek 6/7-ét (53—363 l.), amaz csak 1/7-ét (1—52 l.) Ismertessük meg előbb a hosszabbik részt.

Szepesi három latin ódát, egyet a m. akad. palotájának megnyitása ünnepélyére, mást gr. Dessewffy Emil, s egy harmadikat Scitovszky János primás halálára írt volt, melyekre Télfy Iván a Nyelvtud. Közlemények VI. kötetében (102—170 l.) „Latin ódák Szepesi Imrétől“ cím alatt bíráló észrevételeket ada ki, azokat egy indítvánnyal fejezvé be, hogy a hivatottak, kik latinúl tudnak írni, alkalmi ódák helyett, a magyar irodalomból választott remek darabokat fejezzék ki tiszta szabatos latinságu versekben; — mi által közvetve nemzeti ügyünk is nyerhetne valamit a külföldnek mindennemű tekintélyei részéről. „S nem lehetne prózai irodalmunkból is a legkiválóbb termékeket latin prózára fordítani?“

Szepesi hosszú ellenbíralatában Télfynek mindenik szavát előveszi, s megczáfolja bírálóját, magát pedig igazolja oly bő és — mint legalább nekem látszik, ki, fájdalom, távol állok ettől, — oly alapos tudománnyal, melyet szinte sajnálna az olvasó ilyen csekélységekre vesztegetve látni, ha másfelől nem kellene örülnie, hogy hozzá jut, habár ily alkalommal is. Sok egyes szóról egész philologiai értekezéseket találunk, a melyeket minden ember tanusággal és gyönyörködve olvashat, a tanárok pedig szinte kötelesek volnának megolvasni; ellenbírálatilag is, — mert Szepesi megállja a szót — lehet vele vitatkozni. Azonképen találunk itt, néha kitérésekben, néha más tárgyba belépszöve, latinistákról, és más tudós írókról értesítéseket, a melyeket hasonlóképen köszönettel kell fogadnunk. Ezekre nézve egy jó tárgymutató a könyvnek használatát nagyon könnyítené. A bő tartalom ismertetésére megnevezünk némely szókat, személyeket és dolgokat, melyekről alkalmat talált vagy vett magának írni a szerző.

Szók: lessus 54. l. ingemit 59. l. visio 71. lucro ponere 84. praesuleus és általában eus végzetű tulajdonságnév 104. l. evanidus 115. l. caverna 143. ineptus 165. l. egy gyönyörű latinsággal írt fejtegetés; elucubrare 193. l. egy párbeszéddel, melyet a szerző Télfyvel tart, mit a szerző több ízben gyakorol, nem csín nélkül: docte docentes-t czáfoló értekezés 209. stb. l. character 243. regula 254. gazophylacium 268. evolutio 276. l. stb.

Személyek: a római és görög classicus írókon kívül előfordulnak rövidebb hosszabb értesítéssel Balde Jákó 55. l. Casimirus Sarbievius u. o. Lescaloperius Péter 130. l. Wakefield, Lucretius magyarázója; Douza János 88. l. Paulinus Cheluccius 186. l. Gasparus Scioppius 191. l. Muretus, kinek egy hymnusát közli, Horváth Péter, kinek egy sikerült fordítását veszi fel Pfeffel egyik költeményének. Továbbá ismerteti Ausoniust és korát 166. l. Lucius Apulejust 187. l. Statius Sylvae-jét 57. Macrobiust 81 l. stb.

Dolgok: a római kalendarium, melyet, példát mutatólag, rövidebb és hosszabb előadással fejteget meg a 210. stb. lapon; — a sötét bádog mint készül, 126. l. — hogy mindent az észből hozunk ki 133. l. Krebs Antibarbarusa sok helyütt; — valamint Georges latin szótárának ismertetésére vonatkozó tudósítások több helyütt.

A 295. lapon Télynek azon indítványára kezdi meg észrevételeit, hogy alkalmi latin odák helyett inkább a magyar irodalomból válogatott darabokat fordítának szép latinságra, mely észrevételeinek veleje az — s ezt helyeselnünk kell — hogy a ki latinul ír, olyan tárgyat választ, a mely az írónak a régi latinok gondolkozásába való elmélyedést engedi meg. Egyébiránt, úgymond, „könnyű másnak tanácsot adni; könnyű a dudát felfújni és mondani, hogy más billegesse stb.“

Egy külön (negyedik) szakaszt szán az író Télynek két fordítására, úgymint az Ilias I. s az Anabasis hasonlóképen I. könyvének fordítására, a melyben számos botlást jelöl ki, s észrevételeit bőven indokolja.

Minthogy a szerző nagyon sokszor teszen kifogást a Tély által használt kifejezések ellen, s többnyire alaposan: meg fogja nekem engedni, hogy én is az ő nyelvéből jegyezzek ki némelyeket, — a melyek, gondolom, nem helyesek.

Szepesi, mint sokan, az „officium“-ot *kötelem*-nek mondja. „Sok kigyelmével (Luther szerint: der herr Multus)“ nem lehet a szó helyes vagy nem helyes voltáról beszélni, de Szepesivel lehet. Ugyan, mint is nevezzük magyarul azt, qui alicui aliquid debet, nemde *adós*-nak, *köteles*-nek? Tehát emennek *adósság*, ennek *kötelesség* a származéka. Kötelem haszontalan szó, akárki canonisálta is.

Szepesi, mint sokan, a „differentia“-t *különség*-nek mondja, pedig nagyon helytelenül. A latin separatus és diversus két fogalom, amaz magyarul: *különvaló*, ez *külömböző*. Különség = separa-

tusság, de különbség = diversitas, differentia. Két darab krajczár nem *külömbözik* egymástól, még is két *külön* darab. A differentia, diversitas fogalmat a comparativusi *b* fejezi ki a *külön* szótőnél.

Nagyon elharapózott a *ben-ső* szó, pedig, bizony, csak a *bel-ső* helyes. Miért? Mert a *ső* képző csak pusztá tö-höz (fel, al, kül, el, utol) járúlhat, nem pedig ragos töhöz. Be-n ragos szó, mint kü-n; kül-ső helyes, künső helytelen; azonképen *benső* helytelen, csak *belső* helyes. Ezek csekélységek, de olyan munkában, milyen az előttünk lévő, semmi sem lehet annyira csekély, hogy figyelemre ne méltassuk. Különben Szepesi magyarsága csinos, helyes.

Most térjünk át a könyvnek első részére, a *mely jelen viszonyainkról* értékezik az *ó-classicai irodalomhoz*. Ennek én sokkal nagyobb nyomosságot szeretnék kölcsönözni, mint a mennyit abban talállok. Már címe: „Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz“ nem elégít ki. Sokfélék a viszonyaink, s nagy részök vonatkozás nélkül van az ó-classicai irodalomhoz; azután az ó-classikai irodalom kettő, görög és római. A „jelen viszonyaink“ helyett *tudományunk viszonyát* a két ó-classicai irodalomhoz szeretném fejtegetve látni; a mely fejtegetés háromra felelne meg: először arra, hogy a philologia, mint a historiai és philosophiai tudománynak lelke, az újkori tudomány élesztője; másodszor arra, hogy az új európai tudomány a görög philologia nélkül nem szükölködhetik; harmadszor arra, hogy összes magyar tudományunk bizony szegényes, gyámoltalan marad a magyar nemzet végéig, ha a philológiát egész terjedelmében nem honosítjuk meg, s nem termékenyítjük meg vele irodalmunkat. Tehát fel kell mutatni a hazai tudomány előtt, hogy mi szerep jutott a philológiának az európai műveltségben és tudományban, hogy belássák embereink, minek híjával vagyunk. Nem hiszem — nagyon örülnék, ha csatlakoznám, — nem hiszem, hogy e könyvnek értekező része fel bírná költeni az olvasókban azt a képzetét a philológiának, melyet imént röviden körülírtam. Sok helyest mond szerző a latin nyelv tanításáról, a latin írók olvasásáról, a latin írásról: ámde ez mind a gymnasium feladata; ennél sokkal több jut ki az egyetemnek, melynek feladata a philologia. Az egyetemi feladatot nem bírom kiolvasni a következőkből: „Egy század előtt még jogosan és alaposan mondhaták és mondák Európa tudósai, miszerint (jobb: hogy) kevés költő forgott úgy mindenik kezén vagy inkább száján mint Horatius Ezen magas állásáról csak akkor taszíták le elő-

ször, midőn a graecomania (!!) vagyis az úgynevezett műelkese-
 dés fennebb emelkedett és a tökély ösképeit kizárólag Hellas ha-
 táraiban keresé össze. Miután pedig vélték vala, hogy már ez irány-
 ban a véghez jutottak, létrejött a magasb műbírálat, mely az ó és
 új bölcsészettől eltelten, neki ereszté nyilait az ó-classikai iroda-
 lomnak, és ki akará jelölni a nagy mestereknek is a pályát, melyen
 járniok kellett volna, ha az emberi nem nagy tanítói gyanánt akar-
 tak föllépni. A határtalan tisztólet helyett tehát, melylyel előbb
 Virgil-, Horác- és másoknak meghódoltak vala, *beállott egy min-
 denütt dorgáló és javítgatni akaró vizsgálás, mely mindenütt kár-, ron-
 tás- és hibákra talált, és midőn a valót, az igazat a valótlan- és igaz-
 talantól elkülönítgeték, a kételyek tengerébe jutottak.* És míg a
 14. és 15-dik században az ó-classicai irodalom iránt újonan föl-
 éledt szeretet a legjelesebbet utánzásra lelkesíté: addig a jelenkor,
 saját szelleme megcsodálásán kívül, minden mástól felszabadúltnak
 érzi magát; és *minthogy a classicai irodalommal való foglalkodás az
 értelmképzést is nagyon előmozdítja, feljogosítottnak érzi magát ezen
 fegyvert magok a classicusok ellen felhasználni, s critikai boncz-
 késsel mindent szétदारabolni; ... és a szerkesztésnek új szabályokat,
 új alakzatokat fölláztatni. (!)* És valamint Procrustes a maga dühé-
 nek hozott áldozatokat vagy gyötrés által nyújtá ki, vagy csonkí-
 tás által rövidíté meg: úgy mostan mind az, mi az előre megállá-
 pított fogalmaknak alárendeződni, vagy a critica keretében beszo-
 rúlni nem akar, elvágatik és abba becsomoszoltatik“ stb. stb. Eb-
 ben állana-e az újkori philológiának igyekezete, mely a szövegek
 lehető helyreállításán dolgozott és dolgozik, mely a különböző ko-
 rok jellemét kitakarja és előállítja, mely általában az emberi mive-
 lődés föltételeit, viszontagságait, lefolyását felfogatja, s teremője
 lesz az igazi történelemnek; mely fegyezi a tudományoskodást,
 hogy megkülönböztethesse a hamisat az igaztól, mely az emberi szel-
 lem összes munkálkodását felölelvén, valóságos lelkiismérete lesz
 az újkor tudományának?

HUNFALVY PÁL.

ÖSSZEHASONLÍTÓ LATIN SZÓNYOMOZÁS.

(Folytatása.)

3. Részesülői képző: *ta**).

Ezen perfecti part. passivi képző gyökigéknél közvetlenül a gyökhöz csatoltatik, származtatott igéknél pedig az igetőhöz, p. o. szkr. *data* = *datus*, nom. sing. masc. *da-ta-s*, neutr. *da-ta-m*, fem. *da-tā*, gyök: *da* = *dare*; *sādaja-ta* = *positus*, igető: *sādaja* = *ponere*, gyök: *sad* = *sedere* stb.

A görögben a képző *τό*, nom. sing. masc. *τό-ς*, neutr. *τό-ν*, fem. *τή*, p. o. *αὐ-τό*, gyök: *αὐ* = *audire*; a gyökönhangzó fokozása úgy marad mint a praesensben, p. o. *φειν-τό*, praes. *φεύω*, gyök: *φνν* = *fugere*; más praesensképzések azonban nem maradnak meg ezen képző előtt, p. o. *σπαρ-τό*, gyök: *σπερ* = *serere*, praesens: *σπειρω* = *σπερνω* stb.

A latinban a képző: *tu*, elavúlt: *to*, nom. sing. masc. *tu-s*, elavúlt: *to-s*, neutr. *tu-m*, elavúlt: *to-m*, fem. *ta*, p. o. *da-to*, gyök: *da* (*dare*), *in-clu-to*, gyök: *clu* (*audire*), *coc-to*, gyök: *coc* (*coquere*), *rup-to*, gyök: *rup* (*rumpere*), *stra-to*, gyök: *ster*, *stra* (*sternere*), *passo*, e. h. *pas-to*, ebből: *pat-to*, gyök: *pat* (*pati*) stb. — A *ta* képző a latinban egészen eredeti elevenségében megmaradt, minek bizonyára az az oka, hogy a latinban ezenkívül semmi más részesülő nem fejlődött ki a passivum vagyis mediumban, mint pl. a görög-

*) Bopp (Vergl. Gramm. III. 206. l.) nagyon valószínűnek hiszi, hogy a latinban többnyire a 2. conjugatióra tartozó középigéktől *idus* végzettel származó tulajdonságnevekben, melyeknek: *pall-i-dus*, *feru-i-dus*, *frig-i-dus*, *torr-i-dus*, *tim-i-dus*, *tep-i-dus*, *splend-i-dus*, *nit-i-dus*, *luc-i-dus*, *fulg-i-dus*, *viv-i-dus*, *sap-i-dus*, *flu-i-dus* — a *du*, azaz: *do* képzőben a *d* nem egyéb mint az eredeti tenuis (*t*) elgyengülése, s hogy tehát pl. *frigidus* körülbelül úgy áll *frigitus* helyett mint *quadráginta* e helyett: *quatraginta*.

ben, mert az úgynevezett fut. part. pass. tulajdonképen nem is passivum, hanem egy szükségességet jelölő tulajdonságnév (adjectivum verbale); az *ant* és *turō-n* végződő részesülők pedig a mediumba egyszerűen az activumból mentek át, melyeket mindig *se*-vel kell kiegészíteni, mivel csaknem minden mediumi vagyis eredetileg reflexivumi alakok mindenek előtt *se*-vel képezettek. Másképen van ez a görögben, hol a mediumi képzővel: *μνο*-val képzett alakok a *το*-val képezettek egészen háttérbe szorították. — Valószínűleg ezen képzőhiánynak kell azt is tulajdonítnunk, hogy a *to*-val képzett part. perf. passivinak gyakran — és pedig valódi átható igék-nél is — activumi jelentése van, p. o. *pranso* az, a ki reggelizett, ettől: *prandeo*, *cénâto* az, a ki ebédelt, ettől: *cêno* ebédelek, *jûrâto*, az, a ki megesküdött, ettől: *jûro*, de *juror* esküszöm is stb.

4. Részesülői képző: *na*.

Ezen eredetileg perf. part. passivi képző már a szanszkritban is gyéren találtatik, p. o. *pûr-nâ*, e h. *par-na*, gyök: *par* (implere), *stîr-na*, e h. *star-nâ*, gyök: *star* (extendere), *bhugna*, gyök: *bhug* (flectere), *bhin-na*, e h. *bhid-na*, gyök: *bhid* (findere) stb.

A görög és latinban *na* mint részesülői képző elé sem fordul. A görögben ide számíthatók a következő adjectivumok: *σεμνó*, e h. *σεβ-ró* tisztelt, gyök: *σεβ* (*σεβ-ομαι* vereor, revereor), *στυγ-ρό* gyűlöl, megvetett, gyök: *στυγ*, ebben: *ἔ-στυγ-ον* (*στεφειν* detestari), *στεγρο* befedett, gyök: *στεγ*, ebben: *στεγ-ω* (tego) stb. Tárgynevileg van használva ebben: *τέκ-πο* született, gyök: *τεκ* (parere, v. ö. *ἔ-τεκ-ον*, *τέκ-ον-α*). — A latinban az ilyen képzésű participiumnak csak töredékét találjuk az ilyenekben: *ple-no* megtöltött, gyök: *ple* = *pla*, eredetileg: *par* (implere), *mag-no* megnőtt, gyök: *mag* = szkr. *mah* (crescere), *do-no* az adott, gyök: *da* (*dare*), *reg-no* kormányzott, gyök: *reg* (regere) stb. De annál gyakoriabbak az ezen képzővel származtatott tulajdonság- és tárgynevek, p. o. *bono*-, *cano* (ebből: *casno*), *digno* stb. — Sajátságos a latin nyelvben ezen *no* képzőre nézve az, hogy előtte a tőönhangzók különbözőleg, hogy ne mondjuk önkényesen változnak, p. o. *salû-nu-s*, *regî-na* (tehát itt a mássalhangzón végződő tő az *i*-tők közé megy át); *aliê-nu-s* (tő: *aliêno*-); *montâ-nu-s* (tő: *monti*-), *urbâ-nu-s* (tő: *urbi*-), *veterâ-nu-s* (tő: *veter*-), *oppidâ-nu-s* (tő: *oppido*-); ellenben: *ebur-nu-s* (tő: *ebor*-), *pater-nu-s* (tő: *pater*-), *ver-nu-s* (tő: *ver*-) stb. A tárgynevek közül

ide számíthatók az ilyenek: *som-no-*, e h. *sop-no* = szkr. *svap-na*, gör. *ῥπ-ro*; *vî-no* = *ρῖvo*, *ag-no-*, *an-no* stb. A *na* képző önhangzójának elgyengülése folytán létre jött *ni*, p. o. *im-mani* = szkr. *a-ni-mâna*, *in-âni*, *im-mûni*, *com-mûni*, *lêni*, *segni*; épen így: *crê-ni-s*, *pâ-ni-s*, *fê-ni-s*, *fû-ni-s*. — Meyer Leónak (Vergl. Gramm. II. 192. l.) az is nagyon valószínűnek látszik, hogy az ilyenekben: *fundo*, mely a szanszkrit *budhna*-nak felel meg, *unda*, ebből: *udanâ*, mely a szanszkrit *udân*- víz, tárgynévhez áll közel; *lanc-*, *tâl* = *λακάνη* = *λεκάνη*, a nasalis nem egyéb mint a *na* képzőnek maradványa, s azt hiszi, hogy pl. *pando*, melynek a görögben *πίττημι* (gyéren előforduló mellékalakja *πιτάρνυμι* igének) felel meg, s mely mindenek előtt *πίττημι*, azután pedig *πίττημι*, helyett áll, visszavihető a szanszkrit *patnâmi* igére; épen így felel meg szerinte *σκίδνμι* a latin *scindo* igének.

5. Részesülői képző: *ma*, *man*.

Ezen képzőnek szenvedő és középigei értelme van; *ma* különösen mint töképző használtatik gyakran (a szóképzésben az 1. személyt jelöli), mint másodrendi képző a superlativusban fordul elé, mint elsőrendű találtatik p. o. a szanszkrit *ghar-ma* (calidus, calor), gyök: *ghar*; *dhû-ma* vagyis inkább *dhau-ma* (fumus), gyök: *dhu* (movere); *tig-ma* (acutus), gyök: *tig* (acuere); *bhî-ma* (timendus, adjectivum), gyök: *bhi* (timere). — Igen közel áll ehhez *man* képző, p. o. szanszkrit *aç-man* (lapis), gyök: *aç*; *nâ-man* (nomen), e h. *gnâ-man*, gyök: *gna* = *gan* (nosse) stb.

A görög és latin nyelvben az eredeti *ma* helyett többnyire *mo* áll, p. o. *θερ-μό* (calidus), *θερ-μη* (fem. calor), gyök: *θερ* (*θερ-ο-μαι* calesco), eredetileg *ghar*; *κομμό* (planctus), e h. *κοπ-μο*, gyök: *κοπ* (*κόπ-τω*, *κε-κοπ-ώς* ferire); *ἄν-ε-μο* (ventus) segédönhangzóval ezen gyökből: *an* (spirare) stb.

Az eredeti *man* képző helyett *μον* és *μεν* is használtatik, p. o. *ἰδ-μον* (adjectivum nom. sg. masc. *ἰδ-μων*, neutr. *ἰδ-μον* gnarus, gyök: *ῖδ*, eredetileg *vid* = videre, scire); *ποι-μὲν* (masc. nom. sg. *ποι-μήν* = pastor), gyök: *pi*, valószínűleg *pa*-ból (tueri) elgyengülve. Ide sorozhatók a görögben *μῖ-ν* és *μῖ-ρο* képzők is ezekben: *ῥήγ-μῖν* (masc. gen. sg. *ῥήγ-μῖν-ον* aestus), gyök: *ῥαγ*, ebben: *ῥήγ-νμι* (frango); *ῡσ-μῖν* (dat. sg. *ῡσ-μῖν-ι*) és *ῡσ-μῖν* (pugna), gyök: *ῡθ*, szanszkrit *judh* (pugnare); *κυκλά-μῖρο* (masc. és neutr. cyclamen növénynevén),

ettől: κύκλος (κύκλος circulus). — A görög nyelvben végre *ma* képzőhöz *ματ* is közel áll, mely utóbbi gyakran mint amannak mellékalakja tűnik föl, p. o. *σεισ-μός* és *σεισ-ματ* (motus terrae); különben erre még a szanszkritban is fordul elé példa, p. o. *dhar-ma* és *dhar-man* (lex, ordo, mos).

A latin nyelvben az eredeti *ma* képző helyett mindig *mo* (*mu*) áll, p. o. *ani-mo* (nom. sg. *ani-mu-s*), gyök: *an* (spirare); *fú-mo* (*fu-mu-s*), gyök: *dhu* (movere); *fir-mo* (*fir-mu-s*), gyök: *dhar* = tenere (v. ö. *fre-nu-m*); *for-mo* (*for-mu-s*), gyök: *fer* (ebben: *ferveo*); *al-mo* (*al-mu-s*), gyök: *al* (alere). — Gyakori a latinban *men* az eredeti *man* helyett, p. o. *ger-men*, gyök: *ger*, eredetileg *ghar* (virescere); *gnô-men* (*nô-men*, *co-gnô-men*), gyök: *gno*, eredetileg *gan* (noscere); *teg-men* vagy *tegi-men*, gyök: *teg* (tegere); *ag-men*, gyök: *ag* (agere); *sola-men*, igetű: *sola* (solari); *certa-men*, igetű: *certa* (certare); *molî-men*, igetű: *molî* (moliri) és *flâ-men*, melyből — mint Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 275. l.) gyanítja — valami veszett ki, s e szerint egészen megfelel a szanszkrit *brahman*-tőalaknak. — Ezen képző a latin nyelvben gyakran *mon* alakban tűnik föl, p. o. *ser-môn*, gyök: *ser* (ebben: *ser-o*, *ser-tum*); *ter-môn*, elavult mellékalakja a használatosb *termino* tőalaknak (v. ö. *termen*), gyök: *ter*, eredetileg *tar* (transgredi, ad finem pervenire) stb. Az is megtörténik, hogy a *men* képző *to*-val szaporodik meg, p. o. *co-gno-men-to*, mely nem egyéb mint *co-gno-men* kevésbé használatos mellékalakja, mely szó már azért is igen nevezetes, mivel benne az egyszerű *nomen* ősi alakjában, t. i. torokhanggal kezdődve van meg. Mily régen vesztetett ki a *nomen*-ből a torokhang, mutatja azon körülmény is, hogy a rokon nyelvekben is épen így fordul elé, p. o. szkr. *nâman*, gót *naman*, görög *ὄνοματ*-, mely utóbbiban a kezdő önhangzó valószínűleg a kiveszett *g*-re utal vissza. — Ilyenek még a latinban: *argû-mento* ok, ismertető jel, *blandî-mento* hízelgés, *dê-lectû-mento* gyönyörködés, *ex-perî-mento* kísérlet, *fundâ-mento* (sőt *fundamen* is) alap, *ornâ-mento* (néha *ornâmen* is) ékesség, *vestî-mento* ruházat stb. — A latinban végre az is megtörténik, hogy a *môn* képzőhöz *ja* járul, mi által azután *mônio* eredetileg *manja* áll elé, mely már többnyire másodrendű képző, p. o. *querî-monîa*, ettől: *queror*, *acri-mônîa*, ettől: *acri*-, *testî-mônio*, ettől: *testî*-, *matri-mônio*, ezen tőalaktól: *mâtri*, ebből: *mater*, eredetileg *mâta* r stb.

A *man* képzőre nézve a vélemények szétágaznak. — Auf-

recht (Zeitschr. f. vergl. Spr. VI. 177. l.) azt tanítja, hogy a latin *men* és *mento* képző a szanszkrit *mant*-ból jött létre, amaz a dentalis lekopás, emez pedig *o*-val való továbbképzés által; szerinte tehát ez: *momentum* s ennek mellékalakja: *momen*, így választhatók el: *mo-ment-u-m*, *mo-men*, amabban *mant*, *o* (*u*)-val szaporodott, emebben pedig a foghang veszett ki; épen így *sementis*, ezen gyökből: *se* és ezen képzőből *ment* áll, mely utóbbihoz még egy *i* járult. Ebben pedig *semen* a foghang veszett ki. — Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 263. l.) ezen tanítást a görög *μαρ* képzővel is támogatja, melyből szerinte a nasalis épen úgy veszett ki mint a szanszkrit *man* képzőből a dentalis. Ha még ezen tanításhoz hozzáadjuk azon kétségbe nem vonható tényt, hogy t. i. a szanszkritban a *mant* képző *vant*-tal teljesen egyértékűleg használtatik, s hogy bizonyos esetekben egymásért állhatnak is, p. o. *balavant* erővel (*bala*-) megáldott, erős; *prajāvant*-utóddal (*prajā*-) megáldott; *jāvamant*-árpával (*java*) ellátott, *madhumant*-mézzel (*madhu*-) ellátott stb. — el kell ismernünk, hogy ezen tanítás nem kis valószínűséggel bír. — Lásuk tehát elég fontosak-e az okok, melyek velünk Corssen (Kritische Nachträge z. lat. Formenlehre 125. l.), Bopp (Vergl. Gramm. III. 166. l. 2. kiadás), Pott (Etymol. Forschungen I. 592. 594. l.), Schleicher (Compend. d. Vergl. Gramm. II. 330. l.) azon véleményüket fogadtatják el, hogy *men* képzőt a latin *mon*, *min*, görög *μωρ*, *μωρ*, a szanszkrit *man*-nal együtt *mant* képzőtől elkülönítsük, s hogy *men-to* csakis *men* latinos továbbképzése, melynek a szanszkrit *mant* képzővel épen semmi köze sincs.

Oly *men*-nel képzett szók, melyeknek *mento*-val képzett mellékalakjuk nincs, a régi és classici korban, e következők:

ag-men,	ger-men,	dis-cri-men,
sag-men,	ter-men,	peti-men,
ab-leg-men,	cul-men,	speci-men,
ful(g)-men,	ru-men,	fle-men,
ex-a(g)-men,	nu-men,	se-men,
fla(g)-men,	colu-men,	fe-men,
su-(g)-men,	no-men,	sta-men,
lu(c)-men,	prae-no-men,	gra-men,
sub-te(x)-men,	o-men,	suf-fla-men,
dis-cer(p)-men,	ab-do-men,	alû-men,
ver-men,	cri-men,	bitûm-en,

acû-men,	forâ-men,	curva-men,
volû-men,	sola-men,	gesta-men,
statû-men,	puta-men,	voca-men,
cacû-men,	certa-men,	farcî-men.

Ezen szavak közül körülbelül kétharmad ön-, vagy mássalhangzón végződő egyszerű igetőalakokból, még pedig minden közvetítő vocalis nélkül, vannak képezve, úgy hogy a *men* képző előtt gyakran az igető vég-mássalhangzója esett ki; egy harmada pedig oly igetőalakokból származik, melyek *û, â, î*, önhangzókkal képezvék.

A későbbi nyelvben csak kevés oly *men*-nel képzett szók vannak — a fentebb eléadottakon kívül —, melyeknek náluk régebb vagy velök egyidejű *mento*-val képzett mellékalakjuk ne volna. Ilyenek:

ferrû-men,	ef-fa-men,	nuta-men,
af-fa-men,	prae-fa-men,	seda-men.

Oly *men-to*-val képzett névszók, melyeknek *men-en* végződő mellékalakjuk nincs, a regibb és classicus latin nyelvben e következők:

pig-men-tu-m,	ele-men-tu-m,
mag-men-tu-m,	ali-men-tu-m,
co-ag-men-tu-m.	de-tri-men-tu-m,
ru-men-tu-m,	inter-tri-men-tu-m,
iu-men-tu-m,	re-tri-men-tu-m,
ter-men-tu-m,	vesti-men-tu-m,
fer-men-tu-m,	sepi-men-tu-m,
pul-men-tu-m,	blandi-men-tum,
lo-men-tu-m,	ex-peri-men-tu-m,
fo-men-tu-m,	exa-men-tu-m,
ad-iu-men-tu-m,	ind-igita-men-tu-m,
a-men-tu-m,	luta-men-tu-m,
in-stru-men-tu-m,	purga-men-tu-m,
com-ple-men-tu-m,	paluda-men-tu-m,
cre-men-tu-m,	tempera-men-tu-m,
in-cre-men-tu-m,	in-rita-men-tu-m,
e-molu-men-tu-m,	ferra-men-tu-m,
monu-men-tu-m,	sternuta-men-tu-m.
iugu-men-tu-m,	

Ezen szók nagyobb része egyszerű igealakoktól, más része pedig névszavakból képzett igéktől származnak.

A latin nyelv későbbi korában is jönnek oly szavak elé az épen említettekén kívül, melyeknek *men*-nel képzett mellékalakjuk nincs:

pag-men-tu-m,	con-cre-men-tu-m,
strig-men-tu-m,	ex-cre-men-tu-m,
de-strig-men-tu-m,	de-cre-men-tu-m,
o-men-tu-m,	in-tri-men-tum,
stru-men-tu-m,	ludi-men-tu-m,
in-du-men-tu-m,	iura-men-tu-m,
sternu-men-tu-m,	spissa-men-tu-m.
im-ple-men-tu-m,	

A latin nyelv régibb és classica korából 45 szó van itt olyan felszámítva, melyek *men*-nel és 37 olyan, melyek *men-to*-val vannak képezve, a későbbi korból pedig 6 *men* és 15 *men-to* képzővel van hozzáadva, melyek közül a *men*-nel képezetteknek semmi *men-to*-val képzett mellékalak s a *men-to*-val képezetteknek semmi *men*-nel képzett mellékalak meg nem felel. Ezen szám bizonyít legalább annyit, hogy a régibb korban számosabbak a *men*-nel képzett szók, míg a későbbi korban a *men-to*-val képzett szók száma nagyobb. Ezenkívül a két képzés jelentése között is mutatkozik, ha nem is lényeges, de mindenesetre figyelemre méltó különbség. A *men-to*-val képzett szók többnyire szerszámot, edényeket vagy más gazdasághoz, földmíveléshez és mesterséghez megkívántató eszközöket jelölnek; a *men*-nel képzettek ellenben többnyire a személynek vagy tárgynak valamivel való ellátottságát az igealakban rejlő cselekvés fogalmával fejezik ki, p. o. *ag-men*, *fla-men*, *lu-men*, *ful-men*, *ru-men*, *nu-men*, *no-men*, *vi-men*, *se-men*, *sta-men* stb. — Mit dem suffix *men-to* — folytatja Corssen — erscheint eine genauere Ausprägung des Wortsinnes zu dem Begriff des Werkzeuges oder Mittels verbunden, als das bei dem Suffix *men* der Fall ist.

Nagy a száma az oly névszóknak a latin nyelv valamint egy és ugyanazon, úgy különböző korszakában is, melyek ugyanazon igealból mindkét képzővel származtatott alakokkal bírnak. — Már Cicero s Augustus kora előtt egymás mellett tűnnek föl e következő alakok:

suf-fi-men	és	suf-fi-men-tu-m,
docu-men		docu-men-tu-m,
teg-men		teg-men-tu-m,
mo-men		mo-men-tu-m,
pro-pag-men		ante-pag-men-tu-m,
fru-men		fru-men-tu-m,
moli-men		moli-men-tu-m,
li-men		Li-men-t-inu-s
flu-men		Flu-men-t-ana (porta).

Épen így állnak a classicus korban egymás mellett:

tegu-men	és	tegu-men-tu-m,
tegi-men		in-tegu-men-tu-m,
frag-men		frag-men-tu-m,
muni-men		muni-men-tu-m,
nutri-men		nutri-men-tu-m,
co-gno-men		co-gno-men-tu-m,
ob-lecta-men		ob-lecta-men-tu-m,
leva-men	és	leva-men-tu-m,
vela-men		vela-men-tu-m,
firma-men		firma-men-tu-m,
funda-men		funda-men-tu-m.

A későbbi korszakban egymás mellett állanak:

albu-men	és	albu-men-tu-m,
in-volu-men		in-volu-men-tu-m,
sedi-men		sedi-men-tu-m,
fig-men		fig-men-tu-m,
crassa-men		crassa-men-tu-m.

A nyelv különböző korszakaiban egymás mellett feltűnnek, és pedig úgy, hogy a régibb alakok többnyire a classicus és későbbi korban is megmaradnak:

<i>régibb,</i>	<i>classicus,</i>	<i>későbbi korszak.</i>
fla-men,	—	fla-men-tu-m,
aug-men,	—	aug-men-tu-m,
vi-men,	—	vi-men-tu-m,
legu-men,	—	legu-men-tu-m,
sar-men,	sar-men-tu-m,	—
tor-men,	tor-men-tu-m,	—
regi-men,	—	regi-men-tu-m,

<i>régibb :</i>	<i>classicus :</i>	<i>későbbi korszak :</i>
—	fulci-men,	fulci-men-tu-m,
stra-men-tu-m,	stra-men,	—
sub-stra-men-tu-m,	sub-stra-men,	—
pro-pag-men,	—	pag-men-tu-m,
seg-men,	seg-men-tu-m,	—
prae-seg-men,	—	—
—	medica-men,	medica-men-tu-m,
—	sola-men,	sola-men-tu-m,
—	cona-men,	cona-men-tu-m,
—	imita-men,	imita-men-tu-m,
dura-men,	—	dura-men-tu-m,
—	canta-men,	in-canta-men-tu-m,
—	liqua-men,	liqua-men-tu-m,
—	liga-men,	liga-men-tu-m,
de-lecta-men-tu-m,	—	de-lecta-men,
spira-men,	spira-men-tu-m,	—
corona-men-tu-m,	—	corona-men,
salsa-men-tu-m,	—	salsa-men,
orna-men-tu-m,	—	orna-men,
funda-men-tu-m,	funda-men,	—
pulpa-men-tu-m	pulpa-men.	—

Ezen összeállításból kitűnik, hogy a *men*-nel képzett szók, melyek az összes számnak több mint kétharmad részét teszik, régebben megvannak a nyelvben mint a *men-to*-val képezvők.

Az itáliai dialectusokban kevés az oly szók száma, melyek *men*-nel vannak képezve. Ilyen pl. az umber-dialectusban: *no-men*, *u-men*, az oskusi, sabellusi és volskusi dialectusban pedig egy sincs, mint szintén a *men-to* képzővel való származtatások is egészen idegenek az itáliai nyelvemlékekben.

Összefoglalva az eddig mondottakat, úgy találjuk, hogy a latin nyelv régibb korában a *men*-nel képzett szók száma sokkal több mint a *mento*-val képzetteké, különösen az oly képzésekben, hol ezen képző minden önhangzó segélye nélkül egyenesen az igegyökhöz van kapcsolva, a későbbi nyelvben azonban a *men-to*-val képzett szók száma mindinkább-inkább növekedik, és pedig feltűnően az oly szókban, melyek az *a*-conjugatióhoz tartozó ige-tőkből vannak

képezve, s hogy végre az itáliai dialectusokban ezen képzés egészen idegen.

Hogy pedig a régibb latin nyelv a *ment* képzőt, (e h. *mant*) ha benne megvan, el nem csonkította volna, azt eléggé bizonyítja azon eljárás, melyet a nyelv a görög — *vr*-n végződő tőalakok latinositásában követett. Következő tőalakokból pl. *Ταγαντ*-, *Ἀγαγαντ*-, *Σιποντ*-, *Πεξοντ* — ilyen latin névszókát képez: *Tarent-u-m*, *Agri-gent-u-m*, *Sipont-u-m*, *Buxent-u-m*, e h. *Puxunt-u-m*; nem dobja tehát el a görög tőalakok végéről a foghangot, hanem még tovább képzí *o*-val. Ha tehát *ment* (e h. *mant*) volna az a képző, melyből a latinban *men* és *men-to* létrejött, akkor az épen említett görög tőalakok vagy változatlanul maradtak volna, mint más számos *nt*-n végződő tőalak, vagy pedig, mint ezen tőalakok *o*-val tovább képezve, mindjárt *ment-o* alakjában lépett volna fel a nyelvben, s ezen képzést a nyelv úgy a régi mint későbbi korban épségben tartotta volna meg. — E szerint az eredeti *mant*, *ment* képzőből a foghang kiesése a latin hang- és szóképzéstan szabályaival ellenkeznék.

Figyelemre méltó továbbá a régibb nyelvben azon tünemény, hogy a *men-to*-val képzett szók mellett *men-ta*-val képzettek is fordulnak elé, ilyenek:

la-men-tu-m	la-men-ta, Pacuv. Non. p. 91. G.
ar-men-tu-m	ar-men-ta, Enn. Fest. p. 4. M. Non. p. 129. G.
cae-men-tu-m	cae-men-ta, Enn. Non. p. 129. G.
ful-men-tu-m	ful-men-ta, Plaut. Trin. 720. Cat. R. R. 14.
of-feru-men-tu-m	of-feru-men-ta, Plaut. Rud. 753.
ra-men-tu-m	ra-men-ta, Plaut. Rud. 1016. Bacchid. 513.
	v. ö. Non. 151. G.

Ide sorozható végre: *Car-men-ta*, mely *car-men*-től (jóslat) származván, egy jóslattehetséggel megáldott istennőt jelöl. Itt tehát világosan látható, hogy *men* tovább van képezve *ta* képzővel. Sőt *men-to* képzőnek nem csak *men-ta*, hanem *men-ti* alakja is előfordul ezekben: *Car-men-ti-s* és *se-men-ti-s*, melyekben a nőnemet jelző *ti* képző *men*-nel képzett névtökhöz járúl.

Mindezekből kitűnik, hogy a *men-to* képző nem egyéb, mint a *men* szkr. *man* képzőnek *to*-val való tovább képzése, mely képzés a latin nyelvnek kizárólagos tulajdona. Így magyarázható meg, hogy a *men-to*-val képzett névszók száma a későbbi korban mindig szaporodik, az itáliai dialectusokban pedig egészen idegen, sőt a

görög s más rokon nyelvekben se találhatik. Hogy pedig *to* képzővel már meglevő névszóból új szók képezhetők, mutatják a következő szóképzések: *rob-us-tu-s*, *onus-tu-s*, *ang-us-tu-s*, *aug-us-tu-s*, *vet-us-tu-s*, *sceles-tu-s*, *funes-tu-s*, *in-temp-es-tu-s*, *moles-tu-s*, *mod-es-tu-s*, *hones-tu-s* stb. — A semleges nemű *men-to*-val képzett szóknak a nyelvhasználatban tárgynevi functiójuk van, épen úgy mint a *cro-bro*, *culo*, *bulo*, *ar-io*, *tor-io* képzők semleges nemű alakjainak, milyenek: *in-volu-cru-m*, *mem-bru-m*, *cubi-culu-m*, *lati-bulu-m*, *Bó-ariu-m*, *de-ver-sor-iu-m* (e h. *de-ver-tor-iu-m*), melyek mellett hím- és nőnemű képzések épen úgy fordulnak elő, mint a *men-to*- mellett a *men-ta* és *men-ti* nőnemű képzések.

Ha a fentebb mondottakból eléggé kitűnik, hogy *mento* képző *men-to*-ból áll, akkor az a kérdés támad: miből lett a képző második része? Bopp (Vergl. Gramm. III. 175. 2. kiad.) azt hiszi, hogy a *men*-nek *mento*-vá való továbbképzése nem egyéb tiszta phonetikai jelenségnél, mely körülbelül úgy áll *men*-hez, mint a gót *hun-da* (nom. *hunds*) a szkr. *śun*, görög *κῡν* (*κῡν*, *κῡνός*) alakhoz, vagy mint a latinban a szkr. gyök *tan* (kinyújt) és *han* (ebből: *dhan* ütni, ölni = görög: *θαν*) *tend* és *fend* (*f* = *dh*, *θ*) alakokká bővültek, sőt ilyen bővülés magában a szanszkritban is fordul elő, p. o. *kan* és *čand* (ebből: *kand*) fényleni, eredetileg egy és ugyanazon alak. Általában az orrhanghoz igen könnyen csatlakozik némahang, s ehhez ismét önhangzó, úgy hogy *mento* megfelel az ó-német *munda* (ebből: *manda*) tö-alaknak, nom. *mund*, ezen szóban: *hiu-munda*, nom: *hlumund* (megcsónkúlva: *liu-mund* = új ném. *Leumund*.) — Pott (Etym. Forsch. II. 594) ellenben azt tanítja, hogy a *mento*-ban levő második képzőelem eredetileg részesülői képző: *tō* (*tus,ta,tum*); ezen tanítást mi elfogadhatóbbnak tartjuk az elsónél.

6. Részesülői képző: *mana*.

Ez a részesülői képző eredetileg praesens-, futurum-, aoristos- és perfectumtökhöz szokott járulni. A szanszkritban hosszú belőnhangzóval fordul elő: *māna*; oly igéknél pedig, melyeknek töalakjai nem *a-n* (kivéve: *na-t*) végződnek, *māna* helyett *āna* másodrendű képző áll, p. o. *bhara-māna*, praesenstő: *bhara*, gyök: *bhar* (ferre); *dā-sja-māna*, futurumtő: *dā-sja*, gyök: *da* (dare); *sasr-māna*, perfectumtő: *sasar*, gyök: *sar* (ire); ellenben *lih-āna*, gyök és praesenstő: *lih* (lambere); *dadrç-āna*, perfectumtő: *dadrç*, gyök: *darç* (videre) stb.

A görögben a képző alakja: *μενο* = *mana* (nom. sg. masc. *μενο-ς*, neutr. *μενο-ν*, fem. *μενη*) mely a mediumban az említett tökhöz rendesen járúl, p. o. *φερο-μενο*, praesentstő: *φερε*, *φερο*, eredetileg *bhara*, *bharā*, gyök: *φερ*, eredetileg *bhar* (ferre); *δωσο-μενο*, futurumtő: *δωσο*, gyök: *δο*; *λελυ-μενο*, perfectumtő: *λελυ*, gyök: *λυ* (solvere), *λελειμ-μενο*, e h. *λελειπ-μενο*, perfectumtő: *λελειπ*, gyök: *λιπ* (linquere); *δο-μενο* egyszerű aoristostő és gyök: *δο* (dare); *λιπό-μενο*, aoristostő: *λιπε*, *λιπο*, gyök: *λιπ* (relinquere); *λυσα-μενο*, összetett aoristostő: *λυσα*, gyök: *λυ* stb.

A régibb görög nyelvben ezen képzőnek nomen actionis vagyis infinitivusi funkciója is van, a mikor a képző alakja *μεναι*, megrövidítve *μεν*, p. o. *ἔδ-μεναι*, eredeti tőalak: *ad-mana*, gyök s elavúlt praesentstő: *εδ*, eredetileg *ad* (edere, különben a praesentstő *εδε*, *εδο*; *ἀμυνέ-μεναι*, *ἀμυνέ-μεν*, praesentstő: *ἀμυνε* (arcere, defendere); *ἄσξ-μεναι*, *ἄσξ-μεν*, eredeti tőalak: *agsja-mana*, futurumtő; *ἄξε*, azaz: *ἄγσε*, *ἄγσε*, tőalak: *ἄγ-σja*, gyök: *ἄγ*, eredetileg *ag* (agere); *τεθρά-μεναι*, *τεθρά-μεν*, perfectumtő: *τεθρα*, gyök: *θρα* = *θεν* (mori); *ἐλθέ-μεναι*, *ἐλθέ-μεν*, egyszerű aoristostő: *ἐλθε* (*ἦλθον-ν*, *ἔλθον*), gyök: *ἐλθ* (venire) stb.

A latin nyelvben *mana* mint participiumi képző nem tarthatta fenn magát, de fent van egy más igealakban, t. i. a 2. személy plur. passiviban; itt, ha a nyelv úgy jár vala el mint a több személy képzésében, *amatur*-nak kellene lenni. Ámde ez a sing. 3. személylyel külsőleg egészen egyenlő lenne, azért a nyelv a közönséges képzéstől egészen eltérve, a szóban levő 2. személyt *minî*-vel képezte, mely nem egyéb, mint egy a görög *μενο*-val egészen megegyező participiumi plur. nominativus a hímnemben; e szerint *feri-mini* egészen összeegyezik *φερό-μενοι* s a szanszkrit *bhara-mânās* alakkal. Hogy azután ezen hímnemü *minî* mind a három nemet (genus) képviseli, azt ezen nem többiek fölött való elsőségének lehet és kell tulajdonítani. — Megjegyezni való azonban, hogy ezen alak pl. *amâminâ*, melylyel a nyelv tulajdonképen a 2. sz. plur. indicativ passivi-t jelöli, egyszersmind az imperativus többesi 2. személyt is jelölheti. — Min megütközni — mint Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 289. l.) hiszi — már csak azért sem lehet, mivel az indicativusban is nagyon könnyen kiegészíthető ezen participiumi alak: *feri-mini*, ezzel: *estis*, tehát jelentése mintegy „hordva vagytok“ volna; épen így lehet az imperativusban ezt: *amâ-minî*, ezzel: *este* vagy *estôte* kiegészítve.

szítai, tehát *amâminî este* vagy *estôte* = legyetek szeretve. — Az imperativusnak azonban az egyesi szám második és harmadik személyében is fordul elé néhány oly elavult alak, melyek *mino*-val vannak képezve, mely képző *minî*-vel szorosan összefügg; ilyen: *fâ mino* = kell, hogy mondja (Festus); *prae-famino* = kell, hogy szólítsd meg előbb (Cato de re rustica 141. 2); *fruimino* = kell, hogy élvezzen (Orelli 3121-dik felirat); *profitêmino* = kell, hogy jelentse föl (egy régi törvény szava); *antestâmino* = kell, hogy tanubizonyságul hívja (a tizenkét törvény táblán); *progredimino* = kell, hogy előre lépjen (Plautus Pseudulus 3, 2, 70), és *arbitrâmino* = kell, hogy hidd (Plautus Epidicus 5, 2, 30). — Valamint tehát *minî* nemegyb mint a participium plur. nominativusának elavult hímneme, úgy *mino* sem lehet egyéb hímnemű participiumi alaknál, s eredetileg *mino-s* helyett állott, melyből azonban a sziszegő hang nyomtalanul elenyészett, mint ez más szókban is gyakran megtörtént, p. o. *Terentio*, *Turpilio Albânio*, ezek helyett: *Terentios*, *Terentius* stb. — A mi pedig jelentésüket illeti, az itt is könnyen kiegészíthető *es* vagy *estô*-val.

A praesens indicativi és imperativi személyein kívül eléjön még *minî* az imperfectum és futurumban is, hol *bhû* vagy *bhav* gyökök közbevetésével vagy pedig a conjunctivus jelzőjével azonos képzőelem hozzájárulásával szerepel; sőt az úgynevezett conjunctivi praesens és imperfectumban is használtatik, p. o. *amâbâminî*, *laetabâminî*, *sequêbâminî*, *amâbimînî*, *fatebimînî*, *de sequêminî*, *experîemînî*, mely utóbbiakban az *ê* bizonyára *ai*-ből vonatott össze, s a tulajdonképeni futurum-jelző csakis az *i*, mint szintén a conjunctivi praesensben is a jelző nem egyéb mint egy elavult, használatból egészen kiveszett *i*, mely azonban már csak a származtatott *a*-tökből összevonva *î*-be szokott feltűnni. — Ezen *ê* régebben *ja* volt, mely a több igékben egészen egy hosszú *a*-vá lett, p. o. *sequâminî*, *fateâ-minî*, *ordiâminî*, melyekben az *â* az elkopott teljes *ajâ* helyett áll. Az imperfectum conjunctivi a görög sziszegőhangos optativi aoristossal egészen megegyezik, úgy hogy pl. *boârem* vagyis az elavult *bovârem* nem egyéb mint a görög *βοήσαιμι* elavult *βοήσαιμι*; épen így felel meg *domârem* a görög *δομήσαιμι*-nak, mely utóbbi helyett azonban a rövid önhangzós *δαμάσαιμι* van használatban. — Ezen cselekvő alakokhoz valamint a több időben, úgy itt is nagyon közel állnak a szenvedő *minî*-vel képzett alakok, milyenek: *laetarêminî*, *ûterêminî*, *faterêminî* stb. — Ezekén kívül fordulnak még elé a la-

tinban itt-ott *mini*-vel vagyis *mana*-val képzett névszók is, ezek azonban már amazoktól egészen függetlenül fejlődtek ki a nyelvben, p. o. *alumno*, e h. *alo-meno* (tanítvány), s az ennek megfelelő *alumna* (fogadott lány), melyet még úgy is foghatunk fel, mint *alere* igéhez tartozó participiumot; *termino* (határ), mely a szanszkrit *tārati* (gyéren *taratai* = átmegy) igéhez áll közel, s következőleg egy szanszkrit mediumi participium-alaknak: *taramāna* felelne meg. Ide tartoznak még: *auctumno* (ősz), *Vertumno*, e h. *Verto-meno* (istennév), *Volumno* s az ehhez tartozó *Volumna*, *Pilumno*, *Portumno* vagy *Portúno*, és a *Neptumno*-ból lett *Neptúno*.

7. Nomen agentis-t és fut. part. activi-t képző: *tar*.

Az ezen képzővel származtatott szanszkrit, rokonságot jelölő, névszóknak nominativus singularisa *tā*, e h. *tar-s*, accusativusa *tar-am*, p. o. *pi-tar*, e h. *patar* (pater), *mā-tar* (mater), *bhrā-tar* (frater) stb. — Az ezen képzővel származtatott nomina agentis a képzőt gyakran *tār*-rá fokozzák (nom. sg. masc. *tā*, e h. *tar-s*, az acc. sing. pedig *tār-am*), melyekhez *svasar*, e h. *sca-star*, *sva-su-tar* (soror) is sorozható. — Az ilyen nominaknál a képző egyenesen a gyökhöz járúl, melynek önhangzója első hangfokozást nyer, p. o. *dā-tar* (dator), gyök: *da* (dare). A femininum *ja* képzőt vesz föl, p. o. nom. sing. *dā-tri*, azaz: *da-trjá*, ebből: *dā-tarjá*. A *tar-on* végződő tök a futurum körülírására szolgálnak, és pedig úgy, hogy a masculinum a más két nem helyett is állhat. Az 1. és 2. személyben a singularis nominativus megridegült alakja (mely alak a pluralis és dualisba is átmegy) az *as* segítőige praesensével olvad össze, a 3. személynek ezen igealakra szüksége nincs, tehát 1. sz. *dātāsmi*, ebből: *dātā + asmi*, 2. sz. *dātāsi*, ebből: *dātā + asi*, 3. sz. *dātā* (gyéren *dātāsti*, ebből: *dātā + asti*); pluralis 1. sz. *dātāsmas*, ebből: *dātā + smas*, 2. sz. *dātāstha*, ebből: *dātā + stha*, 3. sz. *dātāras*. — Az összevont *tra* képző csaknem mindig semleges nemű szókat képez *tra-m* sing. nominativusszal, gyéren nőneműeket *trā* sing. nominativusszal, p. o. *grō-tra* (auris) gyök: *gru* (audire), *gā-tra* (membrum), gyök: *ga* (ire), *vas-tra* (vestis), gyök: *vas* (vestire), *vak-tra* (os), gyök: *vač* (loqui), *dams'-tra* masc. és *dams'-trā* femininum, a hangtani szabályok törvénye szerint e h. áll: *damç-tra*, *damç-trā* (dens) gyök: *daç*, *damç* (mordere).

A görög nyelvben már nincs meg többé a *tar* képzőnek azon

ereje, hogy futurumi viszonynak kifejezést adhatna. Itt mint *τερ* a rokonságot jelölő szavakban fordul elé, ellenben mint *τηρ, τορ* nomina agentis képez, ez utóbbiak itt is *ja* másodrendű képzővel nőnemű szavakat képeznek.

1. Rokonságot jelölő névszók: *πατέρ* (pater, acc. *πατέρ-α*), *μητέρ* (mater, acc. *μητέρ-α*).

2. Nomina agentis: *δοτήρ* (dator, acc. sg. *δοτήρ-α*), gyök: *δο* (dare), a femininum-képzésekben a *tar* nem fokoztatik, p. o. *δότερα*, azaz: *δο-τερ-ja*, tőalak: *da-tar-jâ*, *σωτήρ* (servator), tőalak: *σω*, femininum *σω-τερα* stb. Az ilyenekben mint: *γενετήρ*, gyök: *γεν* (gignere), az első rész nem egyéb, mint a praesensstő eredeti *a*-val bővítve. — A *τρια*-val képzett nőnemű szók csak abban különböznek a *τερα*-val képzettektől, hogy az eredeti önhangzó a képzőből kiveszett; *tar-ja*-ból ugyanis lett *trja*, azaz: *tria*, p. o. *ποιή-τρια*, igető: *ποιη* (facere). A *ja*-val való továbbképzés a görög nyelvben igen gyakori, p. o. ebből: *πατήρ*, lesz ezen tőalak: *πα-τρ-ιο* (patrius), fem. *πα-τρ-ια* (origo, gens); *σωτηρ-ιο* (servans, salutem ferens), ezen tőalaktól: *σωτήρ*, mely nőnemű továbbképzés megszilárdulván, az eredeti *tar* képzőt csaknem egészen kiszorította. A *tra* képzőnek a görög nyelvben *τρο, θρο* (neutr.), *τρα, θρα* (fem.) felel meg, mely utóbbiban a hehezetes hang bizonyára az *r* befolyásának köszönheti létét, p. o. *νιπ-τρο* (neutr. aqua manibus vel pedibus lavandis), e h. *νιβ-τρο*, gyök: *νιβ*, eredetileg: *nig* (az eredeti alak megvan ezen igében: *νίζω* = *νιγ-ιω* lavo), *ἀρο-τρο* (neutr. aratrum), ezen igetőtől *ἀρο* (arare), ebben: *ἀρό-ω*, *ἀρό-σω*, *ἀρόσαι*, gyök: *ἀρ* (arare); *βα-θρο* (neutr. fundamentum), gyök: *βα*, eredetileg *ga* (ire) stb. — A *τλο, θλο*, fem. *τλη, θλη* képzők nem egyebek mint amazoknak mellékalakjai: *χί-τλο* (neutr. liquor, aqua), gyök: *χv* (fundere), *θύσ-θλο* (neutr. instrumentum, Baccho sacrum), gyök: *θυ*, *ἐχέ-τλη* (stiva), igető: *ἐχς* (v. ö. *ἐχε-τε*), gyök: *ἐχ* (habere, tenere), *γενέ-τλη* (origo), tő: *γενε* (v. ö. *γένε-σις*, *γενέ-σθαι*), gyök: *γεν* stb.

A latin rokonságot jelölő nevekben ezen képző alakja *ter*, melynek önhangzója azonban csaknem minden casusból kiveszett; a nomina agentis-t képzőalak: *tôr*, melyben az eredeti *tar* fokozva van, épen úgy mint a görög *τηρ*-ben. A futurum part. activi körülírása *tûro* képzővel történik, mely nem egyéb mint *tôro*, tőalak: *târa*, melyben először is az eredeti képző (*tar*) fokozva s egy más a képzővel van megtoldva, épen úgy mint ebben *tro*, tőalak: *tra*.

A *túra* képző nőnemű alakja: *túra*, nomina actionis-t is képezhet. A nőnemű *tríc* torokhanggal van tovább képezve, s valószínűleg egy *tria* mellékalakot föltételez, épen ilyen továbbképzés: *trî-no*, *trî-na*.

1. Rokonsági nevek: *pa-ter*, *mâ-ter*, *frâ-ter* (ellenben: *soror*, ebből: *sosor* s ez ismét ebből: *sos-tor*, *svas-tar*, mint a szanszkritban *sva-sar*, accusativus: *sva-sâr-am*. Hogy pedig *soror* = *svasar* csakugyan *tar* képzővel van származtatva, mutatja a vele egészen megegyező *Schwester*, gót *svistar*, mely előbbiekből tehát a foghang egészen kiveszett).

2. Nomina agentis: *vic-tôr*, gyök: *vic* (vinco, vic-tus), *censor*, e h. *cens-tor*, gyök: *cens* (censeo), *sponsor*, e h. *spond-tor*, gyök: *spond* (spondeo), *balnea-tôr*, igető: *balnea*, mely azonban a használatból egészen kiveszett, *da-tôr*, gyök: *da* stb.

3. A *tára* képző futurum participii activi-t képez, p. o. *da-túra*, gyök: *da*, *vic-túra*, gyök: *vic* stb.; mint femininum nomina actionis-t is képezhet, p. o. *sepultúra* (v. ö. *sepul-tus*, ettől: *sepelio*), *ûsûra*, e. h. *ût-túra* (v. ö. *ût-or*), *censûra*, e. h. *cens-túra*, gyök: *cens* stb.

4. A semleges névszókat képző: *tro*, mely többnyire igetökhöz s csak gyéren járúl névtökhöz, p. o. *ros-tro* (rostrum), e h. *rod-tro*, gyök: *rod* (rodo), *clauastro*, e h. *claud-tro*, gyök: *claud* (claudio); ellenben: *mons-tru-m*, ezen szanszkrit gyöktől: *man* (putare, credere, opinari, meminisse, nosse, scire), mely gyökből a szanszkritban: *man-as* (animus) semleges névszó, a görögben *μῆν-ος* származik, melynek a latinban: *men-er*, e. h. *men-os*, ezen szóban: *Men-er-va* (későbbi alak: *Min-er-va*) felel meg, s épen úgy jött létre mint: *vet-er*, ebből: *vet-us*, *vet-os*; *plaus-tru-m*, ezen gyöktől: *plu* (natare, nave vehi, fluctuare, huc illuc commoveri), melyből önhangzó fokozással a szanszkritban: *plav-as* (navis) és *plav-e* (nave vehor) származik, miből kitünik, hogy *plaustrum* alapjául is *plav-os* névtő szolgál, nem pedig *plaud-ere* mint Pott (Etym. Forsch. II. 273.) hiszi. A *tro* képzőnek nőnemű alakja is eléfordúl, de csak igen ritkán, p. o. *fulgê-tra* = *fulgor*, igető: *fulgê* (fulgere). Ebben: *li-ttera* *) a képző önhangzója is megmaradt.

*) Ezen névszónak valamint írásmódjára úgy származtatására nézve is elütők a vélemények. — Fleckeisen (Rhein. Mus. VIII, 229) azt vitatja, hogy egy *t*-vel kell írni. mivel a régi feliratokon ilyenek is fordulnak elő: *leiteras* (lex agr. Serv.), *leiterai* (lex repet.). Szerinte *litera* össze van vonva ebből: *lucitera*, mely a szanszkrit *lûk* (vakarni, írni) gyökre vihető vissza, tehát belőle torokhang ve-

Az eredeti *tar* képző tovább képzései:

1. *ja*-val, tehát *trio* és *tôrio*, p. o. *pa-tr-io*, eredetileg *pa-tar-ja*, ettől: *pater*; *audî-tôr-io*, ettől: *audî-tôr*, *légâ-tôr-io*, ettől: *légâ-tôr* stb.

2. *ic*-kel, p. o. *vic-tr-ic*, ettől: *vic-tôr* vagyis inkább a régiebb, még nem fokozott *tar* képzőtől, melynek önhangzója *ic* elül, nyomtalanul kiveszett; *ex-pul-tr-ic*, ettől: *ex-pul-tôr*, mely azonban nem fordul elé; *pis-tr-ic*, ettől: *pis-tôr*, gyök: *pis* (pinso, pis-tus) stb.

3. *ina*-val, p. o. *pis-tr-ino* (pistrinum), *pis-tr-ina*, ettől: *pis-tôr*, gyök: *pis*; *doc-tr-ina*, ettől: *doc-tôr*, gyök: *doc* stb.

Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 356. l.) ide számítja még a következő képzőket is: 1. *cro*, mely szerinte nem egyéb mint a *tro* hűmása. Megjegyezni való ugyanis, hogy a *tro*-val képzett névszónak nagy részében ezen képző előtt sziszegőhang áll, s éppen ebből következtethetni, hogy a képző kezdő foghangját ez a megelőző s védte; mihelyt azonban ez mellőle eltűnt, ő is módosuláson ment át, s valamint ebben: *exanclâre* (kimeríteni, elviselni) s a gyérebben eléforduló *anclâre* igében a görög megfelelő alakkal szemben: *ἀντλῆν* és *ἐξαντλῆν* a régiebb foghang helyett torokhangot találunk, mely bizonyára a rá következő folyékonyhangu *l*-el való összeütközésnek tulajdonítható, éppen így igen sok más képzés van *cro*-val olyan, melyekben a *c*-nek régiebb *t* helyett való létele félreismerhetlen: *ambulacro*- (*ambulacrum*, sétahely), *lavacro*-, *simulacro*-, *lucro*-

szett ki. Corssen ellenben erre (Krit. Beiträge 19. l.) azt válaszolja, hogy a felhozott régi felirati példák semmit sem bizonyíthatnak, mivel még akkor a consonansok megkettőzésének szabálya nem volt megalapítva, s miolta ez történt, azolta még a nyelv legjobb korszakából eléforduló feliratokon is kettős *tt* áll. Megengedi, hogy néhány Plautus-féle codexben *litera* áll, de ezekben is, és pedig a legjobbakban, gyakoribb *littera*. Ha tehát erőnek erejével azt nem akarjuk állítani, hogy *littera*-ból torokhang esett ki, akkor semmi okunk sincs *littera-t* *li-nere*, *linea* és *linus* alakoktól elszakítani. Ha ezen alakokat az ó ném. *slī-m*, új ném. *schlei-m*-mal összehasonlítjuk, akkor kitűnik, hogy a szóban levő alakok gyöke: *slī*, melyből a latinban az s következő folyékonyhang elől kiveszett. *Li-nere* tehát éppen úgy származott *li* gyökből, mint *da-n-unt*, *nequi-n-unt*, *obi-n-unt*, *redi-n-unt*, *frunī-scor*, *degu-n-ere* (v. ö. *gus-tu-s*, γούστω alakokat, ezen gyöktől: *gus*), *po-n-ere*, e h. *pos-n-ere* a nekik megfelelő egyszerű igetökből. Ezen igetöből származik *li-ttera* is, melyben a foghang hosszu önhangzó után élesen ejtetett, éppen úgy, mint ebben: *quattuor*, s éppen azért megkettőzve íratott, a nélkül, hogy valami etymologiai oka volt volna.

stb. — 2. *clo*, vagyis belönhangzóval *culo*, melyben az *l* a régibb *r* helyett áll, p. o. *baculo*- (*baculum* v. *baculus*), mely valószínűleg *bacelo* helyett áll, s mint ilyen az azonos jelentésű görög *βακτηλο*-nak egészen megfelel; *poculo*-, olykor *pôclo*- (ivóedény) stb. — 3. *bro* és *blo* vagyis *bulo*, p. o. *pâbulo*-, mely képzők úgy jöttek létre, hogy a foghang a *tra* képzőben már igen korán hehezetet vett föl, mint ezt fentebb a görögben is láttuk, a mikor neki a latinban rendszeren *bro* felel meg, p. o. *ἐρυθρό* = *rubro*- stb. Mindezen képzéseknek a latinban mellékalakjaik is vannak; *fenestra* vagy *festra*, *frustra*, *patera*; *indûcula* (alsó-öltöny), *novâcula* (vágókés), *illecebra* (csalétek); *fâbula*, *fîbula*, *confîbula* stb.

Mi részünkről ezen képzőkre nézve elfogadhatóbbnak tartjuk a másik iskola tanítását, mely szerint *cro*, *cra*, *cri* képzők a szanszkrit *kar* (facere) gyökre vihetők vissza. Ezen gyökből származott ezen őslatin istennév: *Cer-us*, melynek jelentése: teremtő. In *carmine saliarum* — mondja Festus — *Cerus Manus intelligitur creator bonus*. Régi latin edény-feliratokon előfordúl: *Keri pocolum* (v. ö. Ritschl, *Prisc. Lat. Mon. epigr. T. X. D. d.*); ugyanezen tőalaktól származik *Cer-es* is. Az oskus nyelvben megfelel *Ker-r-i* a latin dativusi alak *cer-er-i*-nek. Volt tehát a latin nyelvben egy *cero* névtőalak, mely képzőnek használtatva egyrészről ez *e* elejtése után *cro*-vá, másrészről az *r*-nek *l*-lé való ellágyulása s az *e*-nek *l* előtt *u*-vá való homályosulása által *culo*-vá lett. — A semleges nemű *cro* képzővel igetőkéből származnak névszók, p. o. *sepul-cru-m*, ettől: *sepeli-re*, mint *sepul-tu-s* a tőönhangzónak (*i*) kiesésével s az *e*-nek *l* előtt következő mássalhangzóval *u*-vá való elhomályosulásával (v. ö. Corssen, *Ausspr. I. 259*); *simula-cru-m*, ettől: *sim-ul-âre*, tulajdonképen „hasonlóvá tenni“, tehát oly dolog, mely hasonlóvá tevést eszközöl, ezért „hasonmás.“ Épen ilyen viszonyban áll *lava-crum* (fürdőhely), ehhez: *lavâre* stb. — A *cro* képző *cri-vé* gyengült az ilyenekben: *volu-cri-s*, *volu-cer*, *medio-cri-s*, *ala-cri-s*, *ala-cer* stb.

Ezen *cro*-val képzett névszókkal jelentésre nézve egészen meg-egyeznek a semleges nemet jelző *culo*-val képzett névszók, p. o. *baculu-m*, mely *ba* (szanszkrit *gâ*) gyökből származik, és a botot mint a menéshez szükséges eszközt jelöli. Hogy pedig *baculum* nem ezen gyököknek *c*-vel való tovább fejlődéséből és *ulo* képzőből áll, mint Curtius a görög *βακτηλο-ν*-ból következteti, az kitűnik először is abból, hogy *ulo* képző a latinban sohasem jelöl eszközt, azután pe-

dig ezt bizonyítják az ilyen képzések is: *ob-sta-culu-m*, mely épen oly viszonyban áll *ob-sta* igetövel, mint *ba-culu-m*, *ba* gyökkel. Hasonló ehhez *po-culu-m*, mely épen úgy van képezve a latin *pô* (szanszkrit: *pâ* bibere) gyökalakból, mint *po-tu-s*, *po-tor*, *po-ti-o*. Ide sorozhatók az ilyenek is: *vehi-culu-m*, *perpendi-culu-m*, *curri-culu-m*, *di-verti-culu-m*. stb. Megjegyezni való, hogy ezen névszónak nem ritkán megfelelő himnemű mellékalakjaik is vannak: *ba-culu-s*, *sar-culu-s*, *tor-culu-s*, ezek mellett: *baculum*, *sarculum* és *torculum*; ilyen himnemű képzések továbbá: *arti-culu-s*, *ridi-culu-s*, *anni-culu-s*, *mas-culu-s*, sőt nőnemű névszók is képezhetők — mint fentebb is említők — ezen képzővel, p. o. *spe-cula*, *subu-cula* stb.

A mint *kar*, latin *cer* gyökből egyrészt *cro*, *cra*, *cri* és *cer*, másrészt *culo*, *cula* (*clo*, *clu*) képzők származtak: épen így jöttek létre a szanszkrit *bhar*, latin *fer* gyökből egyrészt *bro*, *bra*, *bri*, *ber*, másrészt az *r*-nek *l*-lé való gyengülése s épen ezen gyengülés folytán a gyökönhangzónak *u*-ba való homályosulása által *bulo*, *bula*, *bili* képzők, p. o. *mem-bru-m*, *la-bru-m*, *Vena-fru-m* (városnév Campaniában, tehát oszkusz szó, melyben a *bro* képzőnek *fro* felel meg); *late-bra*, *palpe-bra*; *septem-bri-s*,¹⁾ *ancla-bri-s*,²⁾ *fa-ber*, *cre-*

¹⁾ Hogy ezen alak régibb *September*-nél, mutatják Priscian eme szavai: *Vetustissimi tamen genetivo quoque similem nominativum eorum proferebant. Cato de sacrificio commissio: mense Octobri fecimus, Novembris reliquus erat, et omnia, quae faciunt feminina in is, sic solebant etiam in masculino proferre: hic equester et equestris, alacer et alacris, celeber et celebris, hic campester et hic campestris.*

²⁾ Ettől: *ancla-re*. Paulus (de significatione verborum 11. lap) ezt mondja: *Ancla-bri-s mensa ministerii divinis aptata. Vasa quoque in ea, quibus sacerdotes utuntur, ancabria appellantur. Ugyancsak Paulus (77. lap) így folytatja: Escariae mensae quadratae vocantur, in quibus homines epulantur. Anclabris ea, qua in sacrificando diis antlatur, quod est hauritur ministraturque. — Ezen szavakra van alapítva Meyer Leo fentebb felhozott tanítása, melynél fogva *ancla-re* egybevetve a görög ἀντλῶν igével „haurire“ értelmében vétetik. — Minthogy azonban *Anculi* és *Anculae* szolgálattévő istenségeket jelentenek, mi Paulus eme szavaiból: quod antiqui anculari dicebant pro ministrare, ex quo dii quoque ac deae feruntur coli, quibus nomina sunt *Anculi* et *Anculae*, — világosan kitűnik; és minthogy az *an-cula*-ból tovább képzett deminutivum *ancilla* is „szolgáló“ asszonyt jelent: tehát sokkal valószínűbb, hogy *ancul-à-re* értelme = *ministrare*, nem pedig *haurire*. Ennélfogva *ancla-bri-s* jelentése is „szolgálattétel“; *ancla-bri-s mensa* = áldozathoz elkészített asztal; ellenben: *escaria mensa* = evőasztal, e szerint *ancla-bri-a vasa* is oly edényeket jelölnek, melyek az áldozat végbeviteléhez szükségesek, nem pedig ivóedényeket.*

ber, *Mulci-ber*; *lati-bulu-m*, *pati-bulu-m*; *fi-bula*, *ta-bula* (ennek az umber-nyelvben *ta-fla* felel meg, tehát először is a képző önhangzója enyészett el, azután pedig a media aspiratába ment át); *aequa-bili-s*, *flexi-bili-s* (*bili* képzőnek az umber-nyelvben *fele* felel meg, ezekben: *face-fele*, *pur-ti-fele*, az első képzésnek a latinban egy *faci-bili* alak felelne meg, a második pedig alakra nézve *por-ti-bili*, értelemre nézve pedig *porr-ici-bili* lenne.)

Ha már mostan összefoglaljuk a *tar* képző főbb alakjait, úgy találjuk, hogy a közös tőalak: *tara*, ezen szanszkrit gyökből: *tar* (conficere); ebből a szanszkritban *tra*, *trā* képzők származnak, a görögben: *τρο* (*θοο*), *τρα* (*θρα*), a latinban: *tro*, *tra*. E szerint a latin *tro* úgy viszonyúl *tara* tőalakhoz és *tar* gyökhöz, mint *cro* viszonyúl *kara* tőalakhoz és *kar* gyökhöz. Végre a *bhar* gyökből származó képzőalakok átnézete ez:

Közös tőalak: *bhara*-.

Lat.: *bri*, ó-ném.: *bari* *), köz. ném.: *baere*, új-ném.: *bar*.

Itáliai tőalak: *fero*-.

Lat.: *bulo*, *bula*, umbr. *fla*, oszk. *fro*, lat. *bro*, *bra*.

Lat.: *bili* umbr. *fele*.

8. A participium necessitatis-t képző: *ja*.

Ezen képző kétféle, t. i. első- és másodrendű. Mint első rendű képző előtt a szanszkritban a gyök önhangzója rendszeren fokoztatik, p. o. *jōg-ja* és *jog-ja*, gyök: *juṣ* (jungere), *pāk-ja* és *pač-ja*, gyök: *pač* (coquere) stb. Az *aja*-val származtatott igékben ezen képző elmarad, de a gyökönhangzó fokozása itt is megmarad, p. o. *čōr-ja*, ezen igetötől: *čōr-aja* (furari) stb. Ezen képzővel azonban már a szanszkritban sem lehet mindig participium necessitatis-t képezni, p. o. *vid-jā* épen olyan substantivum mint *scientia*, mely ezen gyöktől: *vid* (scire) származik.

A görög nyelvben már egyáltalában nem lehet vele partipiumot képezni, de functiója némely esetben ugyanaz a mi a szanszkritban, p. o. *ἀγ-ιο* (sanctus, sacer), tőalakja: *jag-ja* (v. ő. szkr. *jāṣ-ja*) venerandus, gyök: *jaṣ* (colere); *στυγ-ιο* abominandus, gyök: *στυγ* (*ἐ-στυγ-ον* abhorrere, odisse); *παγ-ιο* firmus, fixus, gyök: *παγ*

*) Ezen három képzőalakra nézve v. ő. Schleicher, Die Deutsche Sprache 229. lap.

(*πήγνυμι*) defigere; *γλῶσσα* lingua, e h. *γλῶχ-ja* (v. ö. *γλῶχ-iv*, gen. *γλῶχ-ivos* apex); *μοῖρα*, e h. *μορ-ja* pars, rata pars, gyök: *mar* stb.

A latinban hasonlóképen nem fordul elő úgy mint participiumi képző, hanem annál gyakrabban képez vele a nyelv adjectivum és substantivumot, p. o. *ad-ag-io* (adagium), gyök: *ag* dicere (v. ö. *ājo*, e h. *ag-jo*); *ex-im-io* (eximius), gyök: *im* (ex-im-o); *pro-gen-ie* (progenies), gyök: *gen* (gen-us, gi-g[e]n-o); *in-ed-ia*, gyök: *ed* (ed-o); *per-nic-ie* gyök: *nec* (nec-are, noc-ere). Néha nem könnyű az ilyen képzéseket a másodrendű képzésektől megkülönböztetni, p. o. *con-jug-io*, előbb utal *con-jug* (nominativus: *conjug*) névszóra vissza mint *jug* gyökre. — Mint másodrendű képző *ja* minden árja nyelvben nagyon ki van fejlődve. A szanszkritban gyakran *u-n* végződő nomen actionis-hoz járúl, mely *tu* képző azután rendesen *tav-vá* fokoztatik, tehát az ily módon összetett képző alakja *tav-ja*, s ez van közönségesen használatban. A fokozatlan *tu*-val összetéve lesz: *tvja*, mely csak a régiebb nyelvben fordul elő; ezen utóbbiból a *v* kiesése után *tja* képző lesz, mely már a közönséges nyelvben is használatban van; a *j*-nek *tvja*-ból való kiesése után végre a védá-nyelvben otthonos *tva* lett. Ezen képzőknek (*tav-ja*, *tv-ja*, *t-ja*, *tv-a*), melyek eredetileg azonosak, a nyelvben épen azon functiójuk van mint az egyszerű *ja* képzőnek, t. i. participium necessitatis értelme.

A *ja* mint másodrendű képző a görögben is igen gyakori, p. o. *πάτρ-ιο* (patrius), *πατριά* (fem. gens), ezen tőalaktól: *πατήρ*; *τέλειο*, e h. *τελεσ-jo* (finitus, perfectus), ezen tőtől: *τέλες* (neutr. nom. sg. *τέλος* finis). — Itt is épen úgy mint a szanszkritban a végtőönhangzó *o*, eredetileg *a*, az *io*, eredetileg *ja* képző előtt kiesik, p. o. szkr. *dhan-ja* (dives), ezen tőtől: *dhana* (neutr. divitiae); *οὐραν-ιο* (caelestis), ezen tőtől: *οὐρανός* (caelum). — A szanszkrit *tav-ja* képzőnek a görög *τεο*, azaz: *τερ-jo* egészen megfelel, p. o. *δο-τέο*, szkr. *dā-tav-ja*, gyök: *da* (dare) stb.

Egyszerű adjectivumi képzések *io*-val a latin nyelvben nem oly gyakoriak mint a görögben, p. o. *rég-io* (rex), *augur-io* (augur), *égreg-io* (grex), *patr-io* (pater) stb. — Az *o*- és *a*-n végződő tők önhangzója a *ja* vagy *io* képző előtt itt is nyomtalanul elvesz, p. o. *lúd-io* (tő: *ludo*-), *luc-rio* (tő: *lucro*-), *Serv-io* (tő: *servo*-); *nox-io* (tő: *noxa*-), *sublic-io* (tő: *sublica*- czölöp) stb. — A latinban igen gyakran csatlakozik ezen képző a fentebb eléadott *tör* képzőhöz,

melyből azután *tório* lesz, p. o. *accusa-tório*-, *adula-tório*-, *ama-tório*-, *uxório* (*uxor*-, nagyon valószínű, hogy ebben is *tór* képző van, épen úgy mint *sorór*-ban, melytől hasonló módon képeztetik *sorório*). Az *io* képző a *tríc*-kel származtatott nőnemű szókhoz is járúlhat, p. o. *nutricio*- (*nutrix*), *obstetricio*- (*obstetrix*).

Mindezeken kívül még számosak a latinban az oly képzések, melyekben *io* mint másodrendű képző foglaltatik :

a) *ario*, melylyel a latinban rendkívül sok szó van képezve. Mi az eredete ezen képzőnek, arról a nézetek nagyon különbözők, s végre is abban kell megállapodnunk, hogy vagy *ari* + *io*-ból keletkezett, vagy pedig régiebb *asio*-ból lett, vagy végre mint önálló képző lépett fel a latin nyelvben (v. ö. Corssen, Beiträge, 337. l.). Ilyenek: *advers-ario*-, *aer-ario*-, *agr-ario*-, *aliment-ario*-, *alt-ario*-, *columb-ario*-, *laque-ario*- stb.

b) *cio* vagy *tio*, hogy ezen utóbbi írásmódnak is némi-nemű alapja van, pl. a tulajdonnevekben mint: *Domitio*- (mely bizonyára *domito*- megszelidített, megzabolázott alakhoz tartozik), nem lehet tagadni, a legtöbb esetben azonban *cio* az, mely etymologiailag egyedül helyes lehet, s a helyette gyakran iratni szokott *tio*, csak az amazzal egyenlő kiejtés hibás megszokásának tulajdonítható. Így írtak pl. *secius* helyett még a nyelv jobb korában is *setius*-t, holott pedig ezen szó a görög ἑσσιον (ebből: ἑσιον)-nal egy és ugyanazon szó. Ezen *cio* képzőt rendszeren *i* önhangzó előzi meg, p. o. *aedilicio*- (*Aedilis*-t illető), *canalicio*- (*canali*-), *cathedralicio*- (*karszék*-hez tartozó), *éricio*- (ettől: *ér*- vérszopó), *lâncio*- (*lâna*- gyapju) stb. Különösen szereti a latin nyelv ezen *cio* képzőt a *to*-val képzett participium alakjaihoz csatolni, melyekben megjegyezni való a megelőző *i* önhangzó hosszúsága, p. o. *suppositicio*- (helyére tett), *surrupció*- (ellopott), *adoptatio*- (örökbe fogadott), *conducticio*- (kibérelt), *deditio*- (magát föltétlenül megadott) stb. Az *i* hosszúsága megvan ezen névtőben is: *novicio*-, melynek alapjául mindenek előtt *novio*- vehető fel, s csak azután az egyszerű: *novo*-, épen úgy mint a szanszkritban, hol *navja* és *nâva* tőalakok hasonló viszonyban állanak egymáshoz. E szerint *novicio*- épen úgy jött létre *novicio*-ból mint pl. *tibicen*-, ebből: *tibiicen*-, tehát nagyon valószínű, hogy a szóban levő *ticio*- másodrendű képző is úgy állott elé, hogy *cio* oly *tio*-n végződő szókhoz kapcsoltatott, melyek már *to*-n végződő participiumaikhoz közvetlenül *io*-t vettek föl. — Ezen *ticio*-

nak a görög nyelvben *τικο* képző felel meg, p. o. *διδασκικό-, θρεπτικό-*; épen így felel meg *cio*-nak a görögben *κο*, p. o. *βασιλικό- (βασιλεύ-), κελικό- (κύκλο-)*, mely előbbieken hasonló módon mint a latinban *to*-n végződő participiumokra utalnak, s melyekkel a Gelliusnál előforduló *mātuâtico-* (kölcsonzött), képzésre nézve egészen megegyez.

c) *eio*, ebből később épen azon a módon mint fentebb az *e*-igeragozáshoz tartozó szóknál láttuk *éo*, azután az *e* megrövidülésével *eo* lett, mely képző a latin nyelv virágzó korában volt leghasználatosabb, p. o. *aereo-* (aereus érczből való), *arboreo-* (arboreus), *aureo-* (aureus), *argenteo-* (argenteus), *consanguineo-* (consanguineus) stb. — A görög nyelvben is igen korán ment át az *ειο* képző *εο*-ba; már Homerusnál gyakoribb ez mint amaz, sőt némelyeknél mind a két alak előfordul; p. o. *αἶγιο* és *αἶγιο* (*αἶγ*-kecske), *βόρειο* és *βόρειο* (*βορ*-ökör), *χρῦσειο* és *χρῦσειο* stb.

d) *neo* *), mely a görögben is megvan, s a latin képzéssel tökéletesen megegyezik, p. o. a homerusi *φήγιο*-nak a későbbi nyelvben egy gyéren használt mellékalakja van: *φήγειο*-, mely a latin

*) Hogy jött létre ezen képző, arról a vélemények nagyon különbözök. Kuhn (Zeitschr. f. vergl. Spr. II. 319. III. 158. l.) azt hiszi, hogy *eo*, *neo*, *no* képzők a szanszkrit *maja* képzőből az *m* nek *n*-be való átmenete által lett, tehát a szkr. *ajas-maja-s* szerinte egészen megegyez a latin *aheneus*-szal. Ezen tanítást azonban Corssen (Beiträge, 258. l.) kétségbe vonja, s azt állítja, hogy *ah-enu-s* vagy *ah-e-neu-s*, umber: *ah-es-ne-s* nem jöhetett létre egy itáliai *ah-es-me-u-s* vagy szkr. *ajas-maja-s* alakból, mert ha a szó belsejében *s* következő *m*-mel összetalálkozik, akkor a sziszegő hang a folyékonyhang elől egyszerűen kiesik, de az *m* maga változatlanul megmarad. Így lettek pl. következő ó-latin alakokból: *casmena*, *resmus*, *dumosus* a közönséges: *Camena*, *remus*, *dumosus* alakok. Következésképp a szanszkrit *ajas-majas*, ó-lat. *ahesmeu-s*-ból a latin hangtan szabályai szerint csakis *ah-e-me-u-s* lehetett, de *ah-e-neu-s* sohasem. Ha továbbá összevetjük a *no* és *neo* képzéseket, az *eo*-val képzett szókkal, nem lehet elgondolni, hogy miért csonkult volna el ezekben a szanszkrit *maja* a latinban *eo*-vá, míg ellenben az ilyenekben: *ebur-neu-s*, *quer-neu-s*, *neo*-vá lett. Legjobb tehát azt mondani, a mit Pott (Etym. Forsch. II. 502. 503. l.) mond, hogy t. i. *eo* a szanszkrit *éja*-nak felel meg, melynek a latinban következő alakjai lehetnek: *aeio*, *eiio*-, *eio*-, *aio*-, *aeo*-, *éo*-, *ío*-, *io*-, p. o. *Ann-aeiu-s*, *Sabin-eiu-s*, *Ann-eio-s*, *Ann-aeu-s*, *Ann-éu-s*, *Ann-ío-s*, *Ann-iu-s* (v. ö. Zeitschr. f. vergl. Spr. V. 88—93. l.) Ha már mostan a következő szókat:

<i>ebor-eu-s</i> , <i>ebur-nu-s</i>	<i>ebur-neu-s</i>
<i>aer-eu-s</i> , <i>ah-e-nu-s</i>	<i>ah-e-neu-s</i>
	(umbr. <i>ahes-ne-s</i>)
<i>fag-eu-s</i>	<i>fag-i-n-éu-s</i>

fāgineo (tölgyfából való)-val egészen azonos. — Ilyenek továbbá a latinban: *aeneo*- vagy *ahēneo*- (*aes* = szkr. *ajas*), *eburneo*- vagy öszszevonva *eburno*-, *saligneo*-, vagy *saligno*- (fűzfából való) stb. Néha ezen *neo*-t egy más képzőelem, t. i. *g* előzi meg, mely, mint az épen felhozott *saligneo*- szóban (ezen tőalaktól: *salic*-) látható, egy régi *k*-ra mutat vissza; épen úgy ezekben: *oleāgineo*- vagy *oleāgino*-, *tiliāgineo* (*tilia* hársfa) stb. Sajátságosak az ilyenek: *ultrōneo*- (*ultrō*), *idōneo*- stb. Megjegyezni valók itt különösen azok a képzések, melyekben a *neo*-t egy *ā* előzi meg, úgy hogy egy külön saját jelentéssel bíró *āneo* képző áll elé, p. o. *circumforāneo*- (*foro*-), *consentaneo*-, *mediterrāneo*-, *supervacāneo* stb. — Az *eo* képzőt azonban *n*-n kívül még *c* is gyakran előzi meg, mely kétségkívül nem egyéb mint az elavult *ka* képző maradványa; az ekként létrejött *ceo* képző azután a tőalakhoz rendesen egy hosszú *ā*-val kapcsoltatik, p. o. *ampullāceo*- (*ampulla* = palaczk), *argillāceo*- (*agyagnemű*), *gallināceo*- stb.

e) *ion*, mely képzőben nem elül, hanem hátul áll a nasalis, s mely előtt a megelőző *o* (eredetileg *a*) mindig hosszú, p. o. *centuriōn*- (egy *centuria* parancsnoka), *curiōn*- (egy *curián*ak feje), *decuriōn*-, *respertiliōn*-, *histriōn*- (*színész*) stb.

Ezen névszók mind hímneműek, de a nőneműek száma még nagyobb, p. o. *legiōn*-, *regiōn*-, *opiniōn*-, *religiōn*- stb. — Említhetők végre még az oly képzések is, melyekben *io* megelőző *tōr*, *mōn* és *cīn* képzőkhöz csatlakozik, milyenek: *adjutōrio*-, *auditōrio*-, *deversōrio*-; *gaudimōnio*-, *matrimōnio*-, *vadimōnio*-, *latrōcinio*-, *putrōcinio*-, *ratiōcinio* stb.

Az eléadottakból kitűnik, hogy a latinban igen sok szó képeztetik az eredeti *ja* segítségével, de a participium necessitatis-nak egészen más képzője van, t. i. *endo*, elavult *ondo*. Ezen igetőkbeől származtatott névszónak a régi grammaticusok különbnél különbféle elnevezéseket adtak, milyenek: *participale* (Prisc. VIII. p. 409. H), *participalis modus* (Diomed. 1. p. 342. K.), *participium futuri* (Pompej. Com. Art. Don. p. 361. 362. 366. L.), *adverbium* (Charis. II. p. 169. K.), *supinum* (Charis. II. p. 169. 171. K. Prisc. de XII. vers. Aen. X. 189. p. 505. K.), *gerundi modus* (Dion. I. p. 356. K.

egymással összehasonlítjuk: lehetetlenség, hogy azt ne következtessük, miszerint *neo* képzőben *no*+*eo* épen úgy vannak egymással egyesítve, mint *moment-an-eu-s*, *spont-an-eu-s*, *consent-an-eu-s*, *supervac-an-eu-s* stb. tulajdonságnevekben *ano* és *eo* képzők.

Macrob. De diff. et societ. p. 749. Z. Pomp. Com. Art. Don. p. 265. 275. L.), *verbum gerundi* (Cledon. p. 1873. P. Serv. A. Gr. p. 510. Verg. Mar. Mai, Class. auct. V. p. 146), *gerundium* (Prisc. VIII. 409. H.), *modus gerundivus* (Serg. A. S. Don. p. 1188. P.). Hogy azután ezen sok elnevezés közül a homályos értelmű *gerundium* maradt használatban, az csak Priscian a több grammaticusok felett való tekintélyének tulajdonítható. A gerundivumnak a gerundiumtól való elválasztása új találmány, mint szintén a futurum participii passivi-féle elnevezés is, mely a dolog lényegét épen nem, az általunk használt participium necessitatis pedig csak részben jelöli. A mi ezen alak írásmódját illeti, arról, a mint tudjuk, grammaticusaink azt tanítják, hogy *endu-s* a classicus korszak, *undu-s* pedig a régi korszak elavult alakja. — Annyi bizonyos, hogy *u* önhangzó általában régibb *e*-nél, de ezen alakban az átalakulás oly korán történt, hogy a legrégebb nyelvemlékek is az újabb alakot mutatják fel. Már az „Epistula consulum ad Teuranos de Bacchanalibus a. u. c. DLXVIII” ez áll: De Bacchanalibus quei foederatei esent ita *exdeicendum* censuere (Inscriptiones latinae antiquissimae, I. ed. Theodorus Mommsen, 196. 3.), ellenben a „Lex repetundarum a. u. c. DCXXXIvel DCXXXII” ez áll:....ubei ioure *deicundo* pracesse solent (u. o. 198. XXXI.). Ezen ingadozás az egész köztársasági és császársági korszakon át végig vonúl, minek bizonyosságául szolgáljon egy a legközönségesebb part. necessitatis-nak következő rendben történt használata:

faciundus.

a. u. c. 631/2 *faciundai* Corp. Inscr. Lat. I. 198. LIII.

650 *faciundum* ibidem 568.

676/94 *faciundum* ib. 592.

714 *faciunda* Inscript. regni Neapolitani Latinae 4221.

762 *faciundum* Gruter 176, 2.

888 *faciund.* Orelli 1280.

faciendus.

a. u. c. 568 *faciendam* Corp. Inscr. Lat. 196, 26.

656 *faciendum* ib. 569.

anteann. 683 *faciendos* ib. 572.

790 *faciend.* Orelli 690.

894 *faciendum* Gruter 155, 4.

964 *faciend.* Renier Inscr. de l' Alg. 1429.

1121/8 *faciendam* Orelli 6509.

A felszámolt példákban tehát kitűnik, hogy épen úgy lehet mondani *faciendus* mint *faciendus*, csak az *u*-töknél nem fordul elé ez utóbbi alak, tehát csak: *statuendus* és nem: *statuendus*. Azt sem lehet tagadni, hogy az archaismus korszaka oltá az *endus* a legtöbb igékben gyakrabban fordul elé mint *undus*, s épen ezen szempontból kiindulva tanítja Marius Victorinus: *agendum, cedendum, capiendum, faciendum* per *e* potius quam per *u*, de már Probus következő szavaival: sunt vocabula, quae *e* litteram et in *u* litteram convertant, ut puta *capiendus* et *capiendus* et cetera talia, — mindkét alak jogosultságát elismeri. Az *endus* és *undus* végzetek tehát nem elavultak, s ha van elavult alakja ezen képzőnek, az csak *ondu-s* lehet, mely *e* két szóban: *faci-onda-m, vere-c-ondu-s*, fenn is maradt. — Az *ondo, undo, endo* *) latin képző megfelel a görög *ω-δο*, szkr. *an-da, un-da* képzőknek, ezekben: *φρυ-ιρ-δα*, lat. *frig-en-da, φρυ-ιρ-δα*, lat. *fugi-en-da*, szkr. *žar-and-a-s* (elgyengült), gyök: *žar* (öregedni), *čaj-an-da-s* (alvó), gyök: *çi* (fekünni, aludni). A képző alkatrészei a latinban: *ôn*, görögben: *ω*, szanszkritban: *an*, p. o.

*) Mi módon jött létre ezen képző, arra nézve a vélemények különbözők. Bopp (Conjugationssystem, 115. l.) még 1816-ban azt tanította, hogy ezen képző a part. praesens activi *ont, unt, ent, nt* képzőknek *o*-val való tovább képzése, s ezen véleménye mellett mindvégig megmaradt (v. ö. Vergl. Gramm. III. 183. l. 2. kiadás). — Ezen tanítást Meyer Leo (Zeitschr. f. vergl. Spr. 1857, 373. l.) egészen elvetette, s azt állította, hogy a képző *ana-twa* kettős képzőből áll; ezen véleményétől azonban 1863-ban egészen elállott, s Bopp tanítását vallotta egyedül helyesnek (v. ö. Vergl. Gramm. II. Band, 1. Theil, 91. l.). Pott ellenben (Etym. Forsch. II. 521. 2. kiadás) ezen tanítást egészen hibásnak, értelem és külalakra nézve egyiránt meg nem állhatónak nyilvánítja, s Aufrechtel együtt a képző első részének (*on, un, en*) alapjául a szanszkrit *ana-t* veszi föl, melylyel a szanszkritban semleges nemű elvontnevek képeztetnek, és a melynek az ó-németben az infinitivus végzete *an*, új-német *en* egészen megfelel, p. o. szkr. *bhand-ana* (kötés), gót *bind-an*, ó-ném. *bint-an*, új-ném. *bind-en*. A második rész alapjául *do* képzőt veszik föl, melynek segítségével a latinban számtalan tulajdonságnév képezte-tik, p. o. *tar-du-s, sur-du-s, nu-du-s; vali-du-s, avi-du-s, palli-du-s* stb., s szerintők pl. *stupē-n-du-s* és *stupi-du-s* ugyanazon egy *do* képzővel van származtatva. Curtius (Grundz. d. griech. Etym. 592. l.) *on-do* képzőt a szanszkrit *an-ja*-ból igyekszik származtatni, s Schleicher ezen tanítást (Compend. d. vergl. Gr. II. 351. l.) magáévá teszi; szerintők az *an-ja* főalakja: *an-ja* a latin nyelvben egy *d*-nek a *j* élébe való fölvételével először is *an-dja* lett, mint a későbbi korban *Maius*-ból *Madius*, azután pedig a *j* kiesett épen úgy mint *minus*-ban.

lat. *lig-ôn*- (kapa), gör. *τελ-iv* (írigy ember), szkr. *raġ-an* (király), továbbá a lat. *do*, gör. *δο*, szkr. *da*, p. o. lat. *frigi-du-s*, gör. *κρύβ-δα* (tőlak: *κρύβ-δο-*), szkr. *bhar-an-da-s* (úr, uralkodó), ezen gyöktől: *bhar* (megtartani, táplálni). — A latin *ondo*, *undo*, *endo* képző többnyire igetökhöz, de ezeknek analogiája szerint névtökhöz is járulhat; jelentése háromféle lehet: tárgynevi, a *ti-ôn*-nal képzett névszók értelmében, p. o. *Quid tibi hanc curatioſt rem?* (Plaut. Amph. 519.); igei, p. o. *Hercle, opinor, mi advenienti hac noctu agitandumſt vigiliis* (Plaut. Trin. 869); tulajdonságnevi, p. o. *decemvir ſtlitibus iudicandis*. Ebből látható, hogy a gerundivumot képző *undo*-ban a szükségesség fogalma eredetileg nincs meg, sőt a szanszkritből az is kitűnik, hogy ezen képzőnek magában véve sem cselekvő, sem szenvedő jelentése nincs, p. o. ezeknek: *kar-an-ďa-s* (sértő), *var-añ-ďa-s* (betakaró) jelentése cselekvő, ellenben ennek; *bhâ-r-an-ďa-s* (félelmes = timendus) szenvedő. Helyesen határozza meg Schoemann valamint a gerundium úgy a supinum jelentését is eme szavakkal: „Beide drücken zunächſt nur die Thätigkeit als eine verwirklichte oder zu verwirklichende aus, und ob der dabei angegebene Gegenstand der ausübende oder der erleidende ſei, iſt nur aus der Beſchaffenheit der Thätigkeit und des Gegenſtandes zu erkennen.“

Ide sorozhatók a *c-un-do*-val, *bu-n-do*-val képzett névszók is, milyenek: *rubi-c-un-do*-, *fa-c-un-do*-, *fe-c-un-do*-, *vere-c-un-do*-, *ju-c-un-do*-, *ira-c-un-do*-, *furi-bu-n-do*-, *mori-bu-n-do*-, *freme-bu-n-do*- stb. Ezeket elemezni következőleg lehet: *rubi-c-un-do*-, itt először is az igetökhöz: *rubé* járult *co* képző, épen úgy mint ebben: *pu-ďi-cu-s*, ettől: *pudé*, az *é* azonban *ĭ*-be gyengült, mint pl. ezekben: *algĭ-du-s*, *calĭ-du-s*, *frigĭ-du-s*, ezektől: *algé-re*, *calé-re*, *frigé-re*, tehát *rubi-co*-, ezen tőalak ismét *on*-nal képeztetett tovább, így: *rubi-c-on*-, s ezen alak megvan a *Rubi-co-n* folyó nevében; végre hozzájárult *do*, s így lett *rubi-c-un-do*. Épen így *furi-bu-n-do*- stb., csak hogy ezekben a *bu* képző *fu* gyöktől (szkr. *bhû*) származik, épen úgy mint az *a* és *e*-igetökhöz tartozó verbumoknak imperfectuma és futuruma. Ez az oka annak, hogy Vossius a *bundu-s*-szal képzett névszókat egyenesen az imperfectumból származtatja, p. o. *errabundus*, ettől: *errabam*, *vagabundus*, ettől: *vagabar*, *gemebundus*, ettől: *gemebam* stb. —, mit azonban már maga az értelem sem enged meg, mivel *gemebundus* pl. nem azt teszi „qui gemebat“, hanem ezt: „gemens“.

9. Eredetileg részesülői képző: *ra*.

A szláv nyelvben *la*, eredetileg *ra* képzővel minden igetből lehet participii perfectum activi-t képezni, a több árja nyelvekben ennek csak némi-nemü nyomát lehet találni, p. o. szanszkr. *rudhi-ra*, gör. *έρυθ-ρός*, lat. *rub-ro*, szláv *rŭd-rŭ* (vörös lett), gyök: *rudh* (rubescere). A latinban *ra* képzővel származtatott tulajdonságnév igen sok van, ilyenek: *glab-ro* (kopasz), *acro*- (éles), e helyett azonban *acri*- van használatban, *aegro*-, *atro*- (fekete), *cáro*- (kedves), *cláro*-, *crébro*-, *gnáro*-, *i-gnáro*- stb.

* * *

Eddig az oly részesülőket tárgyaltuk, melyeknek functiójuk tulajdonságnevi; lássuk mostan az olyanokat is, melyek mint tárgy-nevek lépnek föl a nyelvben. — Mindenek előtt megjegyezni való, hogy nagyon valószínű, miszerint az árja ős nyelvben oly gyökök is vannak, melyek egyszersmind igetők is lehetnek, mint pl. *bhar* (ferre), *vid* (videre), *judh* (pugnare), s mint ilyeneknek nomen actionis et agentis functiójuk is van. Vannak ugyanis olyan névtők, melyek — legalább látszólag — vagy tiszta igegyökökből állanak, vagy pedig a gyökökköz csatolt *a*, *nu* stb. képzőkből. A szanszkritban az infinitivus, mely egyenesen a gyökből képeztetik, úgy szerepel mint nomen actionis vagy agentis, p. o. *drç*, dativus: *drç-é* (videre), *sad*, dativus: *â-sad-é* (considerare). Az oly *a*-n végződő névtők használata is gyakori, melyek egyszersmind igetők is lehetnek, p. o. *bhava* (nomen actionis) existentia, origo; 3. személy sing. praesentis: *bhava-ti* gyök: *bhu* (feri, esse). Az ilyen nomen actionis dativusának infinitivusi functiója van, p. o. *bharâja*, accusativusának pedig gerundiumi, p. o. *gamaṅgamam* (semper eundo), ettől: *gama*, gyök: *gam* (ire). Ilyen nomen agentis pl. *plava* (navis), praesens: *plava-té*, gyök: *plu* (natare). A *nu*-val képzett névtők is ide tartoznak, mivel egyszersmind jelenidői tőalakok is lehetnek, p. o. *tanu* (mint adject. = tenuis, mint subst. fem. = corpus), jelenidő: *tanu-mas*, gyök: *ta*, *tan* (extendere) stb.

A latinban ide sorozhatók az ilyenek: *lúc*, elavúlt *louc* (lux), gyök: *luc*, eredetileg *ruk*, *vóc* (vox), gyök: *voc*, *rég* (rex), gyök: *reg*; épen így *ju-dic* (judex), gyök: *dic*, *con-jug* (conjux), gyök: *jug*; ezek: *fid-o* (fidus), gyök: *fid*, *jug-o* (jugum), gyök: *jug*, eredeti

a képzővel vannak képezve. — Épen így képviselheti a szanszkritban a *ti*-vel képzett tárgyneveknek is némely casusa az infinitivust és gerundiumot, p. o. ezen nomen agentisnek *juc-ti* (junctio), gyök: *juṣ* (jungere), dativusa: *juk-tajé* úgy szerepel mint infinitivus, ez pedig: *saṁ-cru-tja* (casus instrumentalis), ezen gyöktől: *gru* (audire) úgy mint gerundium. Mint másodrendű képző *tā-ti* is épen azon functióval bír, melylyel az egyszerű *ti*, p. o. *sarva-tā-ti* (τὸ πᾶν), ettől: *sarva* (omnis.) — A latinban az első rendű *ti* képzővel származtatott szavakban a mássalhangzói tőknek az *i*-tőkkal történt összevegyülése következtében ezen képző *t*-vé rövidült, p. o. *do-ti* (dos), gyök: *da* (dare), *men-ti* (mens), gyök: *men* (cogitare), *morti* (mors), gyök: *mor* (mori). — A latinban mint nomen agentis szerepel a *ti* képző ezen névszóban: *po-ti*, nom. sing. *po-ti-s*, szkr. *pa-ti* (úr), gör. *πόσι* (v. ö. a *poti*-val összetett: *com-po-ti*, *impoti* szókat). — A latin nyelvben ezen képző rendszeren *ôn*-nal van tovább képezve, mely azután elvont-neveket képez, p. o. *sta-ti-ôn*-, *colli-si-ôn*- (e. h. *collid-ti-ôn*-) stb. — A *ti* képzőnek egy másik tovább képzése *tio* neutr., *tia* fem., mindkettő többnyire másodrendű képző, mely *o*-val (eredetileg *a*-val) van tovább képezve, p. o. tő: *servi-tio*, ezen tőtől: *servo*-, de: *in-i-tio*, ezen gyök és igetőtől: *i* (ire), *justi-tia*, ettől: *justo*-, (tőbeli végönhangzó másodrendű képzők előtt és összetételben rendszeren *i*-be gyengül); *duri-tia* és *duri-tie*-, ettől: *duro*-, *avar-tia*- és *avari-tie*-, ettől: *avaro*-, *molli-tia*- és *molli-tie*-, ettől: *molli*- stb.

Igen gyakori képző továbbá a latin nyelvben a *ti*-vel összetett *tāti*, mely mindig nőnemű névszókat képez, s rendszeren tulajdonságnevekből képez állapotot jelentő elvont-neveket, p. o. *duri-tāti*-, ettől: *duro*-, *vetus-tāti*-, ettől: *vetus*; *veri-tāt*-, *ebrie-tāt*-, *facilitāt*- stb. Ezen képző mellékalakja: *tū-ti*, mely valamint amaz *ta+ti*-ből, úgy emez *tu+ti*-ből van összetéve, p. o. *senec-tūti*-, ettől: *senec* (senex), *vir-tūti*-, ettől: *viro*-. Sőt olyan névszók is vannak, melyek mind a két képzőt fölvehetik, p. o. tő: *juven*, ebből lehet: *juven-tāti*- és *juven-tūti*-, tő: *tempes* (tempus), lesz: *tempes-tāti*- és *tempes-tūti*-. Libri augurum — mondja Varro Ling. Lat. VII. 51 — pro tempestate tempestutem dicunt supremum augurii tempus. A *tāti* összetett képző alkotórészei ezek: 1) *tā*, mely úgy a latinban mint a görögben sőt a szanszkritban is gyakran elvontneveket képez, p. o. *juven-ta*, *senec-ta*, *vindic-ta*, a görög nyelvben az *ἀ* átment *η*-ba,

p. o. ἀρε-τή γεγε-τή, πινυ-τή, a szanszkritban épen úgy van mint a latinban, p. o. *sama-tā*, ettől: *sama* (egyenlő). 2) a nőnemű névszókat képző, *ti*, mely hasonlóképen úgy a latinban mint a több rokonnyelvekben elvontneveket képez, p. o. *ves-tis*, *pes-ti-s*, *mes-si-s* (e. h. *met-ti-s*) stb. Megjegyezni való azonban ezen összetett képzőre nézve az, hogy utolsó alkatrészében az önhangzó már a szanszkritban sem mindig fordul elé, p. o. *upara-tāt* (*upara-* szomszéd), *daiva-tāt* (isteni tisztelet) stb., a görögből pedig egészen kiveszett, úgy hogy a képző alakja csak *τητ* vagy *τᾶτ*, p. o. *νέο-τητ* = *novitāt* (ettől: *νέο-* = *novo*), *λείο-τητ* = *levi-tāt*, *βραχύ-τητ* = *brevitāt* stb. — A latinban pedig azonkívül, hogy itt is rendesen megcsonkúlva fordul elé, még az előtte álló tőönhangzót is csaknem mindig *i*-be gyengíti, a honnan itten az általa képzett névszók végzete *itāt*, p. o. *acerbitāt*, ettől: *acerbo-*, *aequalitāt*, ettől: *aequali-*, *atrocitāt*, ettől: *atroci*, sőt ha a névtő mássalhangzón végződik, akkor rendszeren az *i*-tőkbe megy át, p. o. *auctori-tāt* (tő: *auctōr-*), *hérēdi-tāt* (tő: *herēd-*) stb. — Az *io-n* végződő névtők a *tāt* képző előtt az *o*-t elgyengítik *e*-be, hogy az által két egyenlő önhangzó összetalálkozása elhárítassék (dissimilatio), p. o. *anxie-tāt*, ebből: *anxio-*, *ebrietāt*, *pie-tāt*, *proprie-tāt*, *satie-tāt* stb. — Megtörténik azonban az is, hogy a mássalhangzón végződő tők a nélkül, hogy az *i*-tőkbe mennének át, veszik fel ezen képzőt, p. o. *vetus-tāt*, ettől: *vetus*, tő: *veter-*, *venus-tāt*, ettől: *venus*, tő: *vener-*, *hones-tāt*, ettől: *honos*, *honor*; *tempestāt*, ettől: *tempus*, tő: *tempor-*; *majestāt* (méltóság), ettől: *mājōs* nagyobb; *eges-tāt*, e h. *egēt-tāt* (tő: *egēt-*) stb. Végre az is megtörténik, hogy a megelőző önhangzó egészen kiesik, p. o. *liber-tāt*, tő: *libero-*, *facul-tāt*, tő: *facili-*, *simul-tāt*, tő: *simili-*, *aetāt*, e h. *aevi-tāt*, ettől: *aevo-*, *aestāt*, e h. *aesti-tāt*, ettől: *aestuhőség*. Az is megjegyezni való itten, hogy *tāt* mellékalakjával *tūt*-tal az egész latin nyelvben csak öt szó van képezve: *juven-tūt*, tő: *juven-*, *senec-tūt*, tő: *senec-*, *vir-tūt*, tő: *viro-*, *servi-tūt*, tő: *servo-*, és az elavúlt fentebb említett *tempes-tūt*, ettől: *tempus*, tő: *tempōr-*, hogy azonban eredetileg ez is *tūti* és nem *tūt* volt, mutatja a Plautusnál előforduló *servitūti-um*.

Ezen képzőhöz számítható *tūdon* összetett képző is. Nyelvtörténeti szempontból nevezetes azon körülmény, hogy ezen képzővel származtatott névszókat a régibb auctorok jobban kedveltek mint a későbbiek, alkalmasint azért, mert a későbbi korban az ezen

képzővel származtatott szók közül számosan elavultak s részben a használatból is kivesztek, ilyen képzések: *anxi-tu-d-o*, *albi-tu-d-o*, *clari-tu-d-o*, *ari-tu-d-o*, *cari-tu-d-o*, *casti-tu-d-o*, *celebri-tu-d-o*, *dulci-tu-d-o*, *duri-tu-d-o*, *firmi-tu-d-o*, *gracili-tu-d-o*, *gemini-tu-d-o*, *hilari-tu-d-o*, *honesti-tu-d-o*, *inepti-tu-d-o*, *leni-tu-d-o*, *maesti-tu-d-o*, *orbi-tu-d-o*, *suavi-tu-d-o*, *saevi-tu-d-o*, *severi-tu-d-o*, *sancti-tu-d-o*, *tardi-tu-d-o*, *temeri-tu-d-o*, *vani-tu-d-o*, *vasti-tu-d-o*. Ezen képzések helyébe a nyelv arany korában nagyrészen *tât*-tal képzett névszók léptek, p. o. *anxie-ta-s*, *clari-ta-s*, *casti-ta-s*, *celebri-ta-s*, *duri-ta-s*, *firmi-ta-s*, *gracili-ta-s*, *hilari-ta-s*, *hones-ta-s*, *leni-ta-s*, *orbi-ta-s*, *suavi-ta-s*, *saevi-ta-s*, *severi-ta-s*, *sancti-ta-s*, *tardi-ta-s*, *temeri-ta-s*, *vani-ta-s*, *vasti-ta-s*, részben pedig más képzések, melyenek: *inept-ia*, *miser-ia*, *maesti-t-ia*, *cani-t-ies*, *duri-t-ies*, *dulce-do* stb. Általában különösen a régi költők nyelvében gyéren jönnek oly *tât*-tal képzett szók elé, melyek helyébe a későbbi korban *túdon*-nal képzett szók léptek volna, melyenek: *magni-ta-s*, *pulchri-ta-s*, *sol-i-ta-s*, *simili-ta-s*, ezek helyett: *magni-tu-do*, *pulchri-tu-do*, *sol-i-tu-do*, *simili-tu-do*. Ezen *túdon* képző többnyire tulajdonságnevi tőalakokhoz járúl, s még az ilyenek is: *consue-tu-d-o*, *mansue-tu-d-o*, *hebe-tu-d-o*, *sollici-tu-do*, következő tulajdonságnevi tőalakoktól származnak: *consueto-*, *mansueto-*, *hebet-*, *sollicito-*, s eredetileg ezek helyett állanak: *consueti-tu-d-o*, *mansueti-tu-d-o*, *hebeti-tu-d-o*, *solliciti-tu-d-o*, s csak később az *i*-nek két foghang közül való kivetése után vonattak össze, mivel a latin nyelv két oly egymásra következő szótagnak, melyek ugyanazon mássalhangzóval kezdődnek, összetalálkozhatását kikerüli, épen úgy mint az összetételekben, p. o. *veni-ficium*, *stipendiu-m*, *cordoliu-m*, ezek helyett: *veneni-ficium*, *stipipendium*, *cordidolium*. Egyébiránt az is megtörténik, hogy *túdon* vagyis *túdin* közvetlenül igetökhöz csatoltatnak, p. o. ezekben: *vale-tu-d-o*, *habi-tu-d o*, *ari-tu-d-o*, ezen igéktől: *vale-re*, *habe-ré*, *are-re*.

A képző itt következő alkatrészekből van összetéve: *tu+do+ôn*. Az első rész ugyanazon *tâ*, mely *tâti* és *tâti* képzők első részében is megvan; bizonyítja ezt ezen régi alak is: *negritu*, melyről Festus (165. l.) ezt mondja: *Negritu* in auguriis significat *nigritudo*, tehát nagyon valószínű, hogy az auguralis könyvek ezen alakjában épen úgy lett a *iuven-ta*, *senec-ta* stbiben meglevő *tâ* képző *tú-vá*, mint az ugyancsak ezen könyvekből fentebb idézett *tempestu-tem* szóban a *tú-t* létrejött *tât*-ból. A második rész (*do*) vagy ezen szkr.

gyökre: *dhā* (ponere), vagy pedig erre: *dā* (dare) vihető vissza, úgy hogy az oly adjectivumok, melyek e képző segítségével képzettek, szigorúan véve compositák, p. o. *frigi-du-s*, *cali-du-s*, *palli-du-s* stb. Pott ezen tanítása (v. ö. Etym. Forsch. II. 114. 365. 482) annyival inkább elfogadható*), mivel régen eldöntött dolog az, hogy a latin nyelvben vannak oly adjectivumok, melyeknek képzői ige-
gyökökre vihetők vissza, p. o. *ludi-cru-s*, *ala-cer*, *volu-cer* stb. a szkr. *kar* (facere), *salu-ber*, *fune-bri-s* stb. a szkr. *bhar* (ferre), végre *acer-bu-s* ezen szkr. gyökre: *bhū*, lat. *fu* vihető vissza. — A harmadik rész *ôn*, mely nem egyéb mint a szanszkrit *ân* képző, ezekben: *raġân* (király), *taksh-ân* (kőmives); a képző önhangzója *i*-vé gyengült az ilyenekben: *kâr-in* (faciens), *kâm-in* (amans) stb. A görögben ezen képzőnek következő alakjai fordulnak elő: *av*, ebben: *τᾶλ-av*; *ov*, ebben: *κλύθ-ov*; *or*, ebben: *τέκτο-ov*; *er*, ebben: *ἄρσ-er*; *iv*, ebben: *τελχί-iv*, *θελγί-iv*. A latinban megvan némely igeiktől származott névszókban, milyenek: *lig-ôn*- (nom. ligo kapa), *err-ôn*- (erro bolyongó), *ed-ôn*- (edo), *mand-ôn*- (mando), *con-bib-ôn*- (conbibo) stb. — Az eléadott három képzőből *tudôn*, *tudîn* következőleg állott elő: az összetett képző két utóbbi részéből először is az első *o* esett ki, s lett belőle *d-ôn*, azután a megmaradt *o* az obliquus casusokban *i*-vé gyengült, épen úgy mint *ôn* gyengült *în*-be ezekben: *turb-în*-, e. h. *turb-ôn*-, *virg-în*-, e. h. *virg-ôn*-, *marg-în*-, e. h. *marg-ôn*- stb.

A ti után következik *ni* képző, melynek épen az a functiója van a nyelvben, a mi a *ti*-nek, csak hogy gyérebben használtatik, tehát: *ti*: *ni* = *ta*: *na*, p. o. szkr. *glā-ni* (fatigatio, languor), gyök: *glu* (fatigari, languescere), az ilyen elvontneveknek a dativusban, épen úgy mint a *ti*-vel képzetteknek, infinitivusi értelme van.

A görög nyelvben ezen képző ritka, p. o. *μῆ-νι* (*μῆνι-s*, gen.

*) De azért nem fogadják ám el többen a nyelvtudósok közül. Bopp (Vergl. Gramm. III. 206. l.) azt tanítja, hogy az *ido*-val képzett adjectivumoknak, melyeknek jelentése cselekvő, *ta* képzővel származtatott participiumok felelnek meg, p. o. *sthi-ta-s*, (állva), *sup-ta-s* (alva), a görögben pedig az ilyenek: *στα-τό-ς*, *μν-ε-τό-ς*, *ἐπ-ε-τό-ς* stb. Benfey (Zeitschr. f. vergl. Spr. II. 226. l.) a *do* képzőt a szkr. *tva*-ból származtatja, s eztanítványa Meyer Leo (ugyanott IV. 291. l.) magáévá teszi. A Kuhn-féle „Zeitschrift“ egy másik tanítása szerint az *id* a szanszkrit részesülői *ant* képzőből származik. Ugyancsak ezen folyóiratban (II. 226. l., VI. 291. l.) Benfey és Meyer *dôn*, *dîn*, képzőt a szanszkrit *tvan*-nal vetik egybe.

μήτι-ος ira), eredeti gyök: *ma* (cogitare), σπά-ν (penuria, inopia), gyök: *spa*.

A latinban a *ni* képző himnemű szokat képez, ellentétben a szanszkrit s görög nyelvvel, melyekben a vele képzett névszók gyakran nőneműek, p. o. *amni* (amnis), *pā-ni* (panis), gyök: *pa* (v. ö. *pa-sc-o*), *crī-ni*, *fū-ni*, *fī-ni*, *lē-ni*, *seg-ni* stb. A *ni* képző tehát *na* eredeti képzőből úgy állott elé, hogy az *a* elgyengült *i*-be; bizonyítják ezt különösen az olyan szók, melyeknek megfelelő alakjuk a görög és szanszkrit nyelvben megvan, p. o. σχοίρο- = *fūni*, szkr. *agni* = *igni* stb. Az sem lehetetlen, hogy az oly szóknak, melyekben ezen képző az egyszerű nasalisszal kezdődik, mellék alakjaik lehettek, melyekben a nasalis előtt még egy más önhangzó állott, úgy hogy a képző eredeti alakja *ana* vagy *āna* lehetett; erre utalnak legalább a következő névszók: *ulna*, mely valószínűleg egy más, a görög ὠλένη-nek megfelelő teljesebb alakból van összevonva; ilyen továbbá *magno*, mely hasonlóképen egy elavult *magano* (v. ö. gör. μεγαλο-) alakból van összevonva, ez pedig: *asino*, mely a hasonjelentésű *ōro*-hoz tartozik, mutatja, hogy ez az utóbbi alak a teljesebb *ōro* alakból jött létre; épen így áll a dolog evvel φάτιν, melynek a latinban *patina* felel meg, s megfordítva épen így viszonylik *colli*- a teljesebb görög κολωνό-hoz, mely latin alak tehát *colni*-, azután pedig a teljesebb *colōni* vagy *colini* helyett áll.

A *ni* képző után *tu* következik, mely hasonlóképen igeféle tárgyneveket képez. Ezen képző bizonyára eredeti, s valószínűleg eredetileg minden igéből lehetett vele nomen actionis-t képezni, mely egészen ragozható volt. — Ezen *tu*-val képzett szók a szanszkritban sajátágosan fejlődött jelentéssel bírnak, p. o. *rtu* meghatározott idő, időszak, szabály, *autu* a szövet behajtása (*vajati* szó), *gātu* ének (*gājati* énekel), *gātu* menet, út stb. Közönségesen azonban az infinitivus képzésére használtatik ezen képző, mely azon változhatatlan rideg egyalakuságra, melyben mi az infinitivust képzelni megszoktuk, csak lassan-lassan jutott. A szanszkritban még a mondat különböző viszonyaihoz képest különböző infinitivust jelző casusok fordulhatnak elé, így pl. sing. dativus: *d ātavai* = *dare*, *kartāvai* = *facere*, *attavas* = *edere* (ettől: *ad-mi* eszem), *aitavai* = *ire* (*aimi* megyek), *pātavai* = *defendere*, *mantavāi* = *cogitare*; továbbá a genitivus vagy ablativus, p. o. *sthātaus* = *stare*, *aitaus* = *ire*, *kartaus* = *facere* stb; végre az accusativus, mely a ké-

sőbbi szanszkritban az infinitivust rendszeren képezi, p. o. *dātum* = *dare*, *stantum* = *praedicare*, *kartum* = *facere*, *pactum* = *coquere* st b. Az infinitivus ezen alakja oly szilárd, hogy csak az összetétel első részében — hol szükségesképen a töalaknak kell állani — vesztí el az accusativust jelző ragot, p. o. *bhanktu-kama* enni kívánás, de az egyszerű alak már *bhancum* enni.

Ezen infinitivusi alaknak egészen megfelel a latin úgynevezett supinumi alak, úgy hogy a szkr. *dātum*, *pactum* = lat. *datum*, *coctum*, *pātum* = *pōtum*, *jōtum*, *jāvitum* = *jātum* stb. — Hogy a régi grammaticusok ezen alaknak a *supinum* nevet adták, arra bizonyára ezen alaknak a part. perf. passivi-val való látszólagos hasonlósága szolgáltatott alkalmat, mi Priscian (VIII. 9. 49) eme szavaiból: *supina nominantur, quia a passivis participiis, quae quidam supina nominaverunt, nascuntur* — nyilván kitűnik. A *supinum* szó nem egyéb mint a görög *ὑπτιον*, mely — mint tudva van — passivumot jelent, mivel ez az alanyt, mint a cselekvésnek alárendeltjét jelöli; azért választották pedig a *supinum*-ot passivum helyett, mivel amabban az elnevezés a jelentéssel nem áll oly egyenes ellentétben mint ebben; azt, hogy mit jelent a *supinum*, nem minden ember tudta, azt azonban, hogy jelentése legtöbb esetben cselekvő és nem szenvedő, mindenki észrevehette. A *supinum* jelentése tehát se nem cselekvő, se nem szenvedő, s épen azért, mivel egyik sem a kettő közül, a körülményekhez képest majd ez, majd amaz lehet; ő csak az ige által megjelölt cselekvés valószínűségét fejezi ki, a nélkül, hogy annak valamely meghatározott cselekvő vagy szenvedő alanyra való viszonyulását jelölné. Ha a cselekvés átható s a tárgy mellette ki van téve, akkor ez azon casusban áll, melyet az ige vonz, p. o. *cur te is perditum?* s ilyenkor a *supinum* jelentése cselekvő. Ha azonban a tárgy ki nem tétetik, akkor egyedül az összefüggésből lehet megtudni, hogy vajjon az oda gondolt tárgy a *supinum* által kifejezett cselekvéshez cselekvő vagy szenvedő viszonyban áll-e. Ha tehát pl. Martialisnál (XI. 8. 13.) egy nőszemélyről ez van mondva: *quoties placet ire fututum*, úgy világos, hogy ezt nem ezzel: *ut futuat*, hanem ezzel: *ut futuatur* lehet és kell feloldani, itt tehát lehet mondani, hogy a *supinum*nak szenvedő jelentése van. Épen ilyen jelentésben vétetik akkor is, ha mellette az alany *itur*-ral köttetik össze, p. o. *contumelia mihi factum itur* (Cato ap. Gell. X. 14.), mint szintén akkor is, ha az *itur* helyett infiniti-

vus áll, p. o. *mihi istaec videtur praeda praedatum irier* (Plaut. Rud. IV. 7. 16. l.) és: *reus damnatum iri videbatur* (Quintil. IX, 2. 88. l.) Ámde az ilyen szószerkesztés tévedésen alapszik, melynek gyökere nem annyira a supinum szenvedő alakú jelentésének használatában, mint inkább a személytelenül használtatni szokott *itur* vagy *iri* alaknak személyes használatában rejlik. Tudjuk ugyanis, hogy a fut. inf. passivi-t *iri*-vel szokták körülírni, mint azt is, hogy micsoda jelentést szoktak neki adni, hogy t. i. arról van szó, hogy a supinum által kifejezett cselekvés valószínűség. Ha a cselekvés átható, akkor a tárgynak mellette accusativusban kell állani, p. o. *sci-mus rem publicam perditum iri*, itt tehát a supinumnak cselekvő jelentése van. Épen ilyen a viszony akkor, ha az infinitivus helyett a személytelen *itur* áll, tehát ekkor is így kell mondani: *itur rem-publicam perditum*, mint szintén a fentebbi mondatokat is így: *reum damnatum itur*, *contumeliam factum itur*, és: *reum damnatum iri videbatur*. Ezen tévedésbe a régiek bizonyára nem estek volna, ha a supinumnak szenvedői jelentést is nem tulajdonítottak volna.

A supinum *tu*-n végződő alakja, legalább jelentésére nézve, megegyezik a fentebb idézett *kartaus* ablativusi alakkal, melyet azonban még eddig tiszta ablativusi functióban nem találtak, hanem mindig előljárótól vonzatva, míg a latin *tu* végzetű supinum épen az előljáróval való összeköttetést nem tűri. — Ablativusi természete ezen alaknak legjobban kitűnik akkor, ha mellette egy más elvont tárgynevi ablativus egyenlő viszonyban áll, mint pl. Terentiusnál: *parvum dictu, sed immensum expectatione*, és Liviusnál: *pleraque dictu quam re sunt facilliora*. — Minthogy pedig az *u*-tőknél a dativus ragja a tőönhangzóba be is olvadhat: *u=ui*, tehát a *tu*-val képzett supinumot is lehetne dativusnak tartani az oly tulajdonságnevek mellett, melyek dativust vonzanak, p. o. *jucundum cognitu atque auditu*, ezek helyett: *cognitui, auditui*. — Bopp azonban ezt elismerni nem akarja, mert véleménye szerint a *tū*-val képzett supinum többnyire mint ablativus limitationis tűnik föl, mint pl. a fentebbi példában: *dictu quam re facilliora* (v. ö. Bopp. Vergl. Gramm. III. 298. l.)

Ezen *tu* képzővel származtatott névszóknek a latin nyelvben igen nagy a száma, melyek többnyire az igének egyszerű fogalmát fejezik ki, de rendszeren úgy, hogy inkább a cselekvés eredményét, mint

magát az eleven cselekvést jelölik. Ezek között vannak olyanok is, melyeket igére visszavinni többé nem lehet, s jelentéseikre nézve is sajátosságosan fejlődtek, p. o. *portu-* kikötő, *aestu-* hőség (*αἶθυσ*, felgyújtani), *artu-* tag, *gustu-* ízlés (*γεύεσθαι*) stb. — Rendesen azonban elvont hímnemű névszók azok, melyek ezen képző segítségével létrejönnek, milyenek: *actu-* (actus), *coactu-*, *abscessu-* (e h. *abs-ced-tu-*), *accessu-*, *decessu-* stb., mi a görög nyelvben egészen másképen van, mert itt a *tv* képzővel mindig nőnemű szavak képeztetnek, p. o. *βρωτή-* evés, *άλυτή-* halom, *ἀσπαστή-* üdvözlés, *διωχτή* üldözés stb. — A latin nyelvben ilyen nőnemű képzés egy sincs, mert az igehatározói *noctu-*t nem lehet a *nocti-* tőalak mellékalakjának tartani, mint szintén semleges nemű képzés is mindkét nyelvben nagyon kevés, p. o. a görögben: *ἄστυ-* város, vár, mely Homerusnál még *ῥᾶστυ*, tehát a szkr. *vāstu* ház alakkal egyez meg, *φῆτυ-* csira, utód; a latinban ilyen *artu-*, mely azonban rendesen hímnemű, *testu-* cserépedény, mely nem egyéb mint *testo-* mellékalakja, és végre *ossu-* (sőt: *osso-* is), ebből: *ostu-*, mely ismét nem egyéb mint a rendes *ossi-* = *osti-*, szkr. *asthi-* (de már a görögben: *ὀστέο-*) tőknek mellékalakja.

A *tu* képzőn kívül van még a szanszkritban egy másik képző is, mely hasonlóképen infinitivusi functióval bír: *as*, p. o. szkr. *žanas*, (genus) gyök: *žan* (gignere), *vač-as* (sermo), gyök: *vač* (loqui). Az ezen képzővel származtatott substantivumok jobbra neutrumok, de van masculinum is, p. o. *us'-as* (aurora), gyök: *us'* (ardere, splendere), sőt a régi nyelvben adjectivum (nomen agentis) is, p. o. *tar-as* (velox, fortis), e mellett: *tar-as* (velocitas, vis), gyök: *tar* (transgredi), *ap-as* (agens), e mellett: *ap-as* (opus) stb. — Az ilyen alakok a jelenidői tőtől származnak; ha a tö *a-n* végződik, akkor *as* helyett csak *s* áll, azaz a tőalak végönhangzója egyszersmind a képző önhangzója is; azok a jelenidői tők ellenben, melyek nem *a-n* végződnek, az egész képzőt fölveszik, s épen ezen alakok használatnak a dativusban úgy mint infinitivusok, p. o. *čī-vas-é*, ezen jelenidői tőtől: *čīva-*, sing. 3. sz. *čīva-ti-*, gyök: *čīv* (vivere), ellenben: *aj-as-é*, mert a jelenidői tö: *ai*, sing. 3. sz. *é-ti*, e h. *ai-ti*, gyök: *i* (ire). — A görögben, valamint a latinban is, a képző eredeti önhangzója elgyengül, és pedig amott *s* és *o*-ba, itt pedig *e* és *u*-ba. p. o. *μῆν-ες* (*μῆν-ος* animus, ira), gyök: *men*, eredetileg *man*; *γέν-ες* (*γέν-ος* genus), gyök: *γεν*, eredetileg *gan* (gignere); *γέν-ες* (*γέν-ος*);

verbum), gyök: $\rho\epsilon\pi$, eredetileg $\nu\alpha\chi$ (loqui). Adjectivumok (nomina agentis) itt is képezhetők, p. o. $\psi\epsilon\upsilon\delta\epsilon\varsigma$, nom. sing. masc. és fem. $\psi\epsilon\upsilon\delta\eta\varsigma$, neutr. $\psi\epsilon\upsilon\delta\epsilon\varsigma$ (mendax), különösen az összetételben mint második tag szerepel gyakran az ily adjectivum, p. o. $\acute{o}\xi\upsilon-\delta\epsilon\rho\kappa-\acute{\epsilon}\varsigma$ (acute cernens), gyök: $\delta\epsilon\rho\kappa$, eredetileg $\delta\alpha\rho\kappa$ ($\delta\epsilon\rho\kappa-\omicron\mu\alpha\iota$, $\delta\acute{\epsilon}-\delta\omicron\rho\kappa-\alpha$ videre), $\acute{\alpha}-\lambda\eta\theta\acute{\epsilon}\varsigma$ (non latens, verus), e mellett: $\lambda\tilde{\eta}\theta\acute{\epsilon}\varsigma$ ($\lambda\tilde{\eta}\theta-\omicron\varsigma$ oblivio), gyök: $\lambda\alpha\theta$ ($\acute{\epsilon}-\lambda\alpha\theta-\omicron\nu$ latere) stb. — Az ilyenekben $\acute{\alpha}-\lambda\acute{\eta}\theta\epsilon\iota\alpha$ (veritas), azaz: $\lambda\eta\theta\epsilon\iota\sigma-\iota\alpha$, $\epsilon\iota-\mu\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\alpha$, ion. $\epsilon\upsilon\mu\epsilon\nu\acute{\epsilon}\eta$ (benevolentia), ebből: $\epsilon\upsilon-\mu\epsilon\nu\epsilon\iota\sigma-\iota\alpha$, tőalak: *asu-man-as-já* (v. ö. $\mu\acute{\epsilon}\nu-\omicron\varsigma$, eredetileg *man-as*) *já*-val van az *as* képző tovább fejlesztve.

A latin nyelvben az ezeknek megfelelő képzések ezek: *gen-us*, elavúlt *gen-os*, szkr. *žan-as*, gyök: *gen*; *op-us*, elavúlt *op-os* = szkr. *ap-as*; *corp-us*, gyök: szkr. *karp*; *foed-us*, elavúlt *foid-os*, gyök: *fid* stb. — Ezeken kívül ide sorozhatók még: *rób-ur* (v. ö. *rob-us-tu-s*), *Ven-us*, *Cer-es*; továbbá ezen himnemi névszók: *cín-er* (nom. sing. *cín-is*), *pulv-er* (nom. *pulv-is*); *vet-us* (tő: *veter-*); végre számos *ôr-on* végződő substantivumok, melynek: *sop-or* (*sop-îre*), gyök: *svap*; *od-ôr*, gyök: *od* (*ol-ere*, e h. *odere*). Ezen *ôr* képző különben úgy is szerepel mint másodrendű képző, p. o. *albôr-*, ettől: *albo-* (*albus*) stb. — Az ily *as*-szal származtatott névszókknak, a latin nyelvben többé semmi élettel nem bíró s egyáltalában casusnak nem is tartható, dativusa használatik úgy mint infinitivus, p. o. *veher-e*, tőalak: *vaghas-ai*, szkr. *vahas-ê*, ezen jelenidői tőtől: *vehe*, eredetileg *vagha*, gyök: *vagh*; *dâcer-e*, tőalak: *daikas-ai*, jelenidői tő: *dâce*, tőalak: *daika-*, gyök: *dic*; *monê-r-e*, tőalak: *mânaja-s-ai*, jelenidői és igető; *monê*, tőalak: *mânaja*, gyök: *man* stb. — Az ilyen képzés a latin infinitivus activi-ban oly szorosan csatlakozik a jelenidői tőhöz, hogy az oly igéknél, melyeknek tőönhangzójuk nincs, az egész *as* képző föllép, p. o. *es-se*, *posse*, mely utóbbi az elavúlt *pot-es-se*-ből van összevonva, tőalak: *as-s-ai* (nem: *as-as-ai*, miből a latin nyelvben bizonyára *ese-re*, *ere-re* lett volna); *es-se*, e h. *ed-se*, tőalak: *ad-s-ai*, gyök: *ed* (*edere*); *fer-re*, e h. *fer-se*; *velle*, e h. *vel-se*; *da-re*, gyök és jelenidői tő: *da*; *fo-re*, e h. *fu-re*, gyök: *fu*, itt az *r* befolyása következtében *u*-ból *o* lett; *î-re*, elavúlt *ei-re*, tőalak: *ai-s-ai*, jelenidői tő: *î*, *ei*, eredetileg *ai*, gyök: *î* stb. — Általában ezen egyedül a latin nyelvben eléjövő új képzésekre döntő befolyást gyakorolt a jelenidői tőalak, s nagyon valószínű, hogy az említett alakok egykor így voltak: *eses-e*, *edes-e*, *feres-e*, *veles-e*, *eies-e*,

mely régi alakok következő szanszkrit képzésekkel: *asas-é*, *adas-é*, *bharas-é*, *varas-é*, *ajas-é*, egészen megegyeznek.

Sokkal több nehézséggel jár ennél a praesens inf. passivi magyarázata. Lange ezen infinitivust: *fieri* activumnak tartja, mely ezek helyett áll: *fieri*, *fieri*, *fieri*, az *i* később *ě*-be rövidült, s valószínűleg *fieri* Enniusnál elé is fordul; *fio* igének általában csak activumi alakjai vannak, gyöke valószínűleg *dha* (ponere, facere), melyből *fio* mint jelenidői tö *ja* képzővel van származtatva, s intransitiv functióval bír; tőalakja: *dha-jā-mi*, melyben a szanszkritban a többeli *a* elgyengült *ě*-be, tehát *dhěja*, ehhez hozzáadva a mediumi egyes harmadik személy végzetét, lesz: *dhija-tě*, ebből: *dhaja-tě*, vagy pedig az is lehetséges, hogy a régi szanszkritban a gyök végőnhangzója elenyészett, s hogy *ija* e helyett áll: *ja*. — Akárhogy legyen a dolog, annyi világos, hogy a szanszkrit alak nem eredeti, hanem újabb képzés, s mint ilyen a szóban levő latin alaknak megfejtésére sehogy sem alkalmas. A *dha-jā-mi* tőalak a latinban így fejlődött szabályosan: *fe-io-mi*, *feio*, *fio*, tehát *fieri*, *fieri* tőalakja *dhajas-é*. Ebben: *fieri* a *fi*, hogy ebből: *fě* rövidült meg, mutatja ez elavult *fieri*, mely Naevius, Plautus és Pacuviusnál még előfordul. Az ilyen alakot: *legier*, úgy fogja fel Lange mint *legi-fier* megrövidülését, mely a jelenidői tö: *legi* (v. ö. *legi-t*) és *fieri*, *fieri*-ből van összetéve. Az *f* úgy esett ki *legi-fier*-ből mint a *b* ebből: *lupis*, e h. *lupois*, ebből: *lupo-bis*. Az ilyen alakok továbbá: *ama-rier*, *da-rier*, Lange tanítása szerint ezek helyett állanak: *ama-siere*, *da-siere*, melyek épen úgy fejlődtek a megfelelő jelenidői tö, továbbá *es* gyök és *asja* jelenidői töből képzett infinitivusi alakból *siere*-ből, melynek töje *sjas-ai* (e h. *esiere*, tőalak: *asja-s-ai*), mint *fieri* létrejött *dha* gyök és *dhaja* jelenidői töből. Épen így jött létre *ferrier* (tőalak *bhar-sjasai* vagy *bharasjasai*), noha ezen *sier*, *rier* végzetekkel csak őnhangzón végződő igei infinitivusai bírhatnak: *amā-rier*, *monē-rier*, *mollī-rier*. Végre *legi*, *amarē* alakok ezekből lettek: *legies*, *amasies*, melyből az *s* épen úgy veszett ki, mint ebből: *Furio*, e h. *Furios*; azután a *je* összevonatott *ě*-be, épen úgy mint ezekben: *siēm*, *siēs*, melyekből később: *sēm*, *sēs* alakok lettek. E szerint tehát az infinitivus passivi a latinban csak *se*-vel volna képezve, mivel mindnyájan ezen két infinitivusi alak: *fieri* (tőalak: *dhajas-ai*) és: *siere* (tőalak: *(a)sjas-ai*) összetételéből állanak. Wir kennen — mondja

Schleicher, Compend. II. 378. — keine bessere Erkläerung dieser schwierigen Formen ¹⁾).

* * *

Bevégeztük immár mindazt, a mit jelesenleg eléadni szükségesnek tartottunk. — Természetes, hogy a mit itt eléadhattunk, az csak rövid kivonatát tartalmazhatja azon fényes és nagyszerű eredménynek, melyet az összehasonlító nyelvtudomány mai napig felmutatni képes; mindazáltal azt hiszszük, hogy nagyon is elégséges arra, hogy megismerkedhessünk azon eljárással, melyet mainapság a szóképzéstanban követnünk elmulaszthatlan kötelességünk.

Hogy vajjon czél- vagy korszerű dolgot tettünk-e a fentebiek eladásával, azt leginkább az által bizonyíthatjuk be, ha eladásunkat a latin nyelvtanainkban adatni szokott „szóképzéstan”-nal összehasonlítjuk. — Vegyük elé tehát Szepesi ²⁾ és Warga ³⁾ úr latin nyelvtanait, lássuk mi módon tanítják a szóképzést.

Szepesi úr a 192. lapon az igék származtatásáról így tanít: 1) a gyakorias igék (verba frequentativa) *tare, itare v. sare* szóta-

¹⁾ Schleicher tehát Lange véleményét egészen magáévá teszi, de már Meyer Leo másképen gondolkozik. Azt tanítja ugyanis (Vergl. Gramm. II. 124. 125. l.), hogy az ilyen elavúlt infinitivusokban: *dācier, amārier*, a végző *r* nem egyéb mint *se* megcsonkulása, az ott maradt *amarie* pedig *amasie*-ből lett, mely utóbbiban a *sje* nem egyéb mint egy elavúlt infinitivusi végzet, s melyet közvetlenül a szanszkrit *sjāi*-ra lehet visszavinni. Szerinte az is lehetséges, hogy ezen *sje* vagy ennek *esje* teljesebb alakja nem egyéb, mint egy elavúlt dativusi alak, mely az infinitivus activi *as* képzőjéből *ja*-val van tovább képezve, tehát: *as-ja*. Véleménye támogatására felhossa a görögből ezeket: *ἀγγειο-* (ebből: *ἀγγεος-jo*, e mellett: *ἀγγος*); *αἰδοιο-* (ebből: *αἰδοος-jo*, e mellett: *αἰδοος*); *ἐπξειο-* (ebből: *ἐπξεος-jo*, e mellett: *ἐπξος*), melyekben hasonlóképen *as-ja* összetett képző foglaltatik.

Bopp (Vergl. Gramm. III. 274. l.) az ilyen elavúlt infinitivusokban: *laudari, videri, credi*, a végső *er* szótagot *re* áttételének tartja; ezen *re* pedig *se*-ből lett, mely nem egyéb mint a reflexivum pronomen accusativusa. Az újabb alakok tehát szerinte amazok megcsonkulásából származtak: *laudari, videri, credi*. Hogy pedig ezekben az activumi *re* átment *ri*-be, a rá következő *er* előtt, annak szerinte csak az az oka, hogy a nyelv nem tűrte volna az ilyen alakokat: *laudareer, amareer*, roszt hangzása miatt. Az *i*-nek a hosszúságát végre egyedül az elejtett *er* pótlásának tartja.

²⁾ Elemi Latin Nyelvtan, gyakorlatilag eléadva Szepesi Imre kegyesrendi tanár által. II. rész, hatodik kiadás, Pesten, 1866.

³⁾ Latin Nyelvtan. Első kötet. Alaktan, gyakorlókönyvvel és szótárral együtt. Az I. és II. gymnasialis osztály számára Dr. Schulz Ferdinánd nyomán készítette Warga János, a nagykörösi hely. hitv. lyceumban bölcsészeti- és neveléstanár, s a Magyar Tud. Akadémia tagja. Negyedik kiadás, Pest, 1865.

gokkal képeztetnek más igéktől: *cap-ere, cap-târe; lat-êre, lat-itare; curr-êre, cur-sare*. 2) A kezdő igék (verba inchoativa) *scêre* szótagokkal, p. o. *horrêre, exhorescere*. 3) A készülő igék (verba meditativa v. desiderativa) *turîre* szótagokkal: *nub-êre, nup-turîre*. 4) Kicsinyző igék (verba diminutiva) *illare* szótagokkal: *cantâre, cantillâre*.

Ugyanezeket Warga úr így adja elé: 1. Gyakori cselekvést jelentő igék; ezek következőleg képeztetnek: a) Az első conjugatiótól úgy, hogy a supinum (*âtum*) *îto*-vá változik, mint: *clamo — clamatum, clamîto*. b) A második és harmadik conjugatiótól úgy, hogy a supinum *um*-ja *o*-vá változik, némely negyedik conjugatiótól is épen így: *habeo — habitum — habîto; dormio — dormitum — dormîto*. (Egyenként megjegyzendők: *agito, ago*-tól; *sciscitor scisco*-tól). 2. Kivánást vagy óhajást jelentő igék. A supinumtól úgy képeztetnek, hogy az *um, urio*-vá változik: *esurio, edo, esum*-tól. 3. Kezdetst jelentő igék. Ezek *asco*-val képeztetnek, ha az első conjugatiótól származnak; *esco*-val a másodikiktól; *isco*-val a harmadik és negyedikiktől. 4. kicsinyítő igék *illo* képzővel: *conscribillo*.

Szepesi úr szerint tehát a „gyakorias igék”: *tare, îtare v. sare*, szótagokkal képeztetnek; Warga úr szerint pedig úgy, hogy a supinum *âtum* és *um* változik *îto* és *o*-vá. Mennyire különböző tanítás ugyanazon tárgyról! Mi azt hisszük, hogy minden szó csak egyféleképpen származtatható helyesen; hogy azonban ezt tehessük, szükséges tudnunk az alapelveket, melyeken a szószármaztatás nyugszik, ezeknek alapos ismerete nélkül szétvagdalhatjuk, szétcibálhatjuk a szókat, de azokat helyesen elemezni sohasem leszünk képesek. Ha valaki egy szál növényt szétdarabolt, abból még nem következik, hogy ő azt alkatrészeire fölbontotta; a ki ezt akarja tenni, annak szükséges, hogy a növény alapszerveit: a g y ö k e r e t, a s z á r a t és l e v e l e k e t ismerje. Épen így, a ki valamely szót képezni akar, annak határozott tudomásának kell lenni: a t ő l a k r ó l, k é p z ő r ő l és r a g r ó l. Ezekről a fentebbi tanításban említés sem tétetik: Szepesi úr „szótagok”-ról, Warga úr „átváltozás”-ról beszél. Hát ezekben: *cap-târe, lat-îtare* és *cur-sare* csak a *tare, îtare* és *sare* szótagok, hát a *cap-, lat-* és *cur-* ugyan micsodák? Még furcsább az ilyen tanítás: a supinum *âtum* *îto*-vá változik, mert ha pl. *atum*, *îto*-vá változhatik, akkor *îtum* még könnyebben mehet át *îto*-ba, de már itten nem volt szükség *î*-re, csak *o*-ra, mi által a megtanulás van megkönnyebbítve, mert az *atum* helyett

csak *um*-ot, az *ito* helyett pedig csak egy *o*-t kell megtanulni a tanulóknak. Mi ismerünk még egy könnyebb módot is, t. i. mi azt tudjuk, hogy a szóban levő igék mindnyájan egy és ugyanazon képzővel, t. i. részesülői *to* (ered. *ta*) képzővel gyökigékből származnak, még pedig úgy, a mint azt fentebb (VII. köt. 1. füz. 149. l.) eléadtuk, tehát gyök: *cap*, részesülői képző *ta*, lesz: *capta*, ebből az infinitivus *re* képzővel ismét így lesz: *cap-ta-re*, mely utóbbi képző előtt azonban az önhangzó megnyúlik, mivel a képző eredeti önhangzója is benne van, tehát e helyett áll: *cap-ta-ere*, összevonva: *captāre*, épen így *lati-tā-re*, csak hogy itten a töönhangzó *e*, mint rendesen szokott, *i*-be gyengült. Ebben pedig *cur-sa-re*, e h. *cur-tā-re* mint látjuk a foghang sziszegő hangba ment át, mi orr-, folyékony- és torokhang után a latin hangtan szabálya szerint nagyon könnyen és gyakran megtörténik, p. o. *man-su-m*, e h. *man-tu-m*, *pul-su-s*, e h. *pul-tu-s*, *spar-su-s*, e h. *spar-g-tu-s* stb. Továbbá ige: *clama*, részesülői képzővel: *clama-to*, a töönhangzónak elgyengülésével: *clami-to* összevonva ebből: *clamita-o*; ige: *habe*, képzővel: *habito*; ige: *dormi*, képző: *to*, tehát *dormito*. Fölösleges volna ezeket is *agito*, *sciscitor* külön jegyeztetni meg a tanulóval, mert ezek is úgy képeztetnek mint a fentebbiek, tehát ige: *agi* (v. ö. *agi-t*), képző *to*, tehát *agito*, épen így *scisci*- ige: *to* képző, tehát *scisci-to-r*.

A kezdő igék Szepesi úr szerint *scere* szótagokkal képeztetnek, Warga úr szerint pedig *asco*, *esco*, *isco*-val. Melyik igaz? Felelet: egyik sem, mert a képző *sca*, tehát: *exhorre-sce-re*, mely alakban tehát a képző önhangzója gyengült *e*-be. Warga úr elfelejtett példákat hozni fel, tehát hozunk mi: *asco*, p. o. *pasco*, *esco*, p. o. *cresco*, *isco*, p. o. *disco*. Tegyük fel most, hogy a szerző ezen semminek sem nevezett *asco*, *esco*, *isco* alatt képzőket ért, akkor a felhozott igék ezek lesznek: *p*, *cr*, *d*. Hát nem képtelen tanítás az ilyen? Így lesznek azok: *pa-sc-o*, *cre-sc-o*, *di-sc-o*. Különben ezen tanítás még ezen nyelvtan szempontjából kiindulva is hiányos, mert nem áll pl., hogy a harmadik conjugatióra tartozó igék csak *isco*-val képeznék ezen alakokat. Vannak olyanok is, melyek *osco*-val képzik, p. o. *nosco*, *agnosco* stb.

A készülő igék Szepesi úr szerint *turāre* szótagokkal képeztetnek: *nup-turāre*, ettől: *nub-ere*, Warga úr szerint pedig a supinum *um*-ának *urio*-vá való átváltozása által. Önkényes és pedig hibás tanítás mindkettő. A képző mint fentebb (VII. I. füz. 148. 153. l.) eléadtuk: *tōr*, melyből a fut. part. activi képzője *o* továbbképzéssel

állott elő, mely utóbbi azután az ilyen igékben *i-vé* gyengült, tehát: *é-sûri-mus*, e h. *ed-'urî-mus*, tőalak: *ad-tar-aja-masi*. Tehát nem áll a mit Warga úr mond, hogy pl. ezen supinumtól: *esum* elvevén az *um*-ot ott *ed* maradna, hanem csak *e*, mert midőn a supinumban (*ed-tu-m*) a két foghang összetalálkozott, az egyik, t. i. az első, azonnal kiesett, a másik pedig sziszegőhangba ment át.

A kicsinyítő igék Szepesi úr szerint *illâre* szótagokkal, Warga úr szerint pedig *illo* képzővel származnak. Meg kell vallani, hogy itt Warga úr képzője sokkal közelebb jár az igazsághoz, mint Szepesi úr szótagjai. A képző *illa*, tehát: gyökige *can-o*, ebből gyakorisító ige *canto*, ebből kicsinyítő ige *can-t-illo* (e h. *can-to-illa-o*). Ezt azonban ily rövid képzéstanból bizvást elhagyhatták volna, mivel a legjobb próza írók egészen mellőzik ezen képzést.

Szepesi úr a 193. lapon ezt tanítja: *tor v. sor* — *ôris* végzettel (t. i. képeztetnek főnevek igéktől) az igék hanyattszavától sok működést jelentő személynév, pl. *adiûtor*, ettől: *adjutum*, *tonsor*, ettől: *tonsum*; soknak ezek közül megfelelő nőalakja is van, pl. *adiutrix*, *tonstrix*; továbbá az 1. és 2. ejtegetésű főnevektől, p. o. *viator*, ettől: *via*; *gladiator*, ettől: *gladius*.

Warga úr ezt így adja (146 l.): A supinum tövétől (t. i. származnak főnevek) következő végzetekkel: 1. *or*, mint: *amâtor*, *doctor*, *cursor*, *auditor*, *victor*, *victrix* (ez is *or* végzettel?), *viator*, *viator*, *janitor* *janua*-tól, *funditor* *funda*-tól, *scriba* az igetőtől, így: *incola*, *advena*, *conviva*.

Ha semmi mást nem tudnánk is felhozni ezen két nyelvtan ellen, elegendő ezen két idézett tanítás is arra nézve, hogy ezen tanmódnak hasznavehetetlenségét bebizonyítsa. Azt mondja ugyanis Szepesi úr, hogy ezt: *adiûtor* az ige hanyattszavától *tor* végzettel (tehát a mi fentebb 'szótagok' neve alatt figurált, itt az már 'végzet') kell származtatni; úgyde az ige hanyattszava — mint maga mondja — *adiutum*, a képzett szónak tehát *adiutumtor*-nak kellene lenni, *tonsum*-tól pedig: *tonsumtor*, ha ugyan a tanuló ez utóbbi helyett nem inkább ezt mondaná, *tonsumsor-ôris*, mert azt kívánni tőle hogy ő találja ki, miszerint az az *ôris*, mely úgyis vízirányos vonallal van a *sor*-ral egybekötve, a genitivusra vonatkozik, jogosan kívánni nem lehet, mivel a genitivusra a szóképzéstanban semmi szüksége nincs. Azt mondja továbbá Szepesi úr, hogy ezen szók némelyikének nőalakja is van, de azt eifelejtette megmondani,

hogy itt a végzet más. Kíváncsiak is vagyunk arra, hogy vajjon a felhozott *adiutrix*, *tonstrix* szókban mi lehet a végzet, mivel itt a tulajdonképeni végzet, azaz a rag, a foghangba van beolvadva. Azt, hogy *via*-tól *viator* származik, könnyen belátja a tanuló, de már azt, hogy *gladius*-tól *gladiator* származik, aligha elhiszi ezen tanítás után. Nevezetesebb ennél a másik tanítás, mely szerint hasonlóképen a supinum tövétől származnak ezek a szók, de nem *tor*, hanem *or* végzettel, tehát *amât-or*, *doct-or*, *curs-or*, a supinum töve tehát: *amât*, *doct*, és *curs*. Továbbá *viator*, ettől: *via*, *janitor*, ettől: *janua*, *funditor* ettől: *funda* származik, de hogy? talán csak nem azon szabály szerint mint a fentebbiek, mert akkor így kellene lenniük: *via-or*, *januaor*, *funda-or*. Az ilyenekben pedig: *scriba*, a végzet nem *or*, hanem *a*, tehát nem is tartozhatnak ide.

Ezen zürzavaros és érthetetlen tanítást az összehasonlító nyelvtudomány alapján a fentebb adott (278. l.) szabály szerint következőleg lehet egyszerűvé és megérthetővé tenni:

Képző: *-tôr*, nominativus: *tôr* (hímnem), képző: *tríc*, nominativus: *tríc-s*, *trix* (nőnem). Ezen képző segítségével Warga úr által (v. ö. 146. lap.) primitivum-oknak nevezett névszók származnak leginkább, p. o.

Tőalak: *vic-tôr*-, nom. *vic-tôr*, igetô: *vic*, praes. *vinc-o*

" *vic-tríc* " *vic-trix* " " " "

" *ton-sôr*, " *ton-sôr* " *tond*, praes. *tond-e-o*

(e h. *tons-tor*)

" *tons-tríc* " *tons-trix* " " " "

A több felhozott szók épen így képeztetnek, kivéve *viator*-t, *janitor*-t, *funditor*-t és *gladiator*-t, melyek már, a mint Warga úr a fent idézett lapon nevezi, denominativumok; ebben: *via-tor* a névszó töönhangzója épségben maradt a *tôr* képző előtt; ebben: *fundi-tor*, *i*-vé gyengült; ebben: *janua*, leesett, s azután az *u* gyengült a vele rokon *i*-be; végre ennek: *gladiator*, így kellene lenni: *gladio-tor*, ámde a képző előtt az *o*-nál eredetibb *a* önhangzó maradt meg.

Warga úr a 148. lapon így tanít: *tas*, többnyire *itas*, mint *bonitas*, *svavitas*, *atrocitas*, *vetas* az *ius* végzetű szavaktól, mint *anxietas*, *anxius*-tól, *pietas*, *pius*-tól: *stas*, *stus* végű szavaktól, mint *vetustas* *vetustus*-tól. *Libertas*, *paupertas*, *difficultas*, *simultas*, *facultas*, *facilitas*. Szepesi úr ezt rövidebben adja (v. ö. 194. l.): Mások (t. i. dolognevek) *tas-tâtis* végzettel (t. i. képeztetnek) a 2. és 3.

ejtegetésü mellé knevek-, gyéren főnevektől, mint *bonitas*, *celeritas*, *auctoritas*. Ismét *tus-tūtis* végtaggal (itt tehát a „szótagok,“ „végzetek“ helyett „végtag“ figurál) főnevektől, mint: *servitus*.

Ha az előbbi magyarázat zürzavaros volt, akkor ez czikornyás. A *tāt* képző, melyről fentebb (292. l.) szólottunk, Warga úr tanítása szerint *tas*, *itas*, *ietas* és *stas*-ra volna szét darabolható. Mi már máshol is figyelmeztettük az illetőket az ilyen tanítás botrányos voltára, s megmondtuk, hogy ezen képzőknek vélt monstrumokból egyedül a *tas* magyarázható meg, mely nem egyéb mint a nominativus singularis végzete, s e helyett áll: *tāt-s*, tehát benne a képző a nominativusi raggal egyesülve van, de miután a latin hangtan szabályai szerint a sziszegőhang a foghangot nem tűri, tehát a foghang kiesett, s így állott elé a nominativus; az *itas*-ra felhozott példákat így kell megszakítani: *boni-tas*, e h. *bono-tas*, *svavi-tas*, *atroci-tas*, ezen tők-től: *bono-* (csak hogy itt a többeli önhangzó *i*-be gyengült), *svavi-*, *atrōci-*. Az *ietas*-ra felhozott példákat Warga úr szerint így kellene megszakítani: *anx-ietas*, *p-ietas*; itt az *anx*-ra még rá lehetne fogni, hogy gyök vagy tö, de hát a *p* micsoda? Nem könnyebb itt azt mondani, hogy *pietas*, *anxietas* ezek helyett állanak: *pīi-tas*, *anxi-tas*, ezekből: *pio-tas*, *anxio-tas* (mint fentebb *boni-tas*, *bono-tas*-ból), de mivel a dissimilatio a két *i*-nek egymásra való következését nem engedi, az egyik *i*-nek *e*-be kellett átmenni. Végre a *stas*-ra felhozott példát így kell megszakítani: *vetus-tas* (nem mint Warga úr tanítja: *vetu-stas*), mert a *tāt* képző a mássalhangzón végződő töknél közvetlenül a tőhöz kapcsolatik, még pedig ez esetben a tőönhangzó (*veter-*) helyett a nominativus önhangzója (*vetus*) marad, tehát *vetus-tāt*, e h. *vetes-tāt*, de *tempes-tāt*, és nem *tempus-tāt*, *hones-tāt* (dissimilatio-val) és nem *honos-tāt*. Ebből kitűnik, hogy *vetustas* nem *vetustus*-tól származik, mint Warga úr hiszi, hanem mindketten ettől: *vetus* (tőalak: *veter-*), amaz *tāt*-, ez pedig *to* képzővel. Mennyire elvadúlhat azután az ilyen tudákoskodás, mutatja a 150. lapon álló tanítás, hol Warga úr tanítványaival csakugyan el akarja hitetni, hogy ezen tulajdonságnevekben: *molestus*, *venustus*, *honestus*, *scelestus*, *onustus* és *robustus*, a képző *stus*, tehát így kellene őket szét darabolni: *mole-stus*, *venu-stus*, *honestus*, *scele-stus*, *onu-stus*, *robu-stus*. Hát nem látta meg szerző ezekben a nominativusi alakokat: *moles*, *venus*, *onus*, *robus* azaz: *robur*? mert hogy *hones*, azaz: *honos*, nom. *honos* és *honor*, azután *sceles*-,

nom. *scelus*, ily sötétségben észre nem vehető, azon nincs mit csudálkozni. Valóban nem merném tanítványaimnak feladni megtanulás végett az ilyen szabályt, mert bizonyosan húsz közül tizenkilenc észrevenné a tökéletlenséget. Panaszolkodunk, hogy ifjaink nem tanulják többé a latin nyelvet azon buzgalom és kedvvel, melylyel hajdanában, s ennek okait mindenütt fürkészszük, csak ott nem, a hol valósággal van, t. i. a tanításunkban. Mindaddig míg ezt gyökeresen meg nem változtatjuk, addig remélni sem lehet több kedvet és buzgalmat; az ilyen tanítás nem hogy ébresztené a tudvágyat s fejlesztené az észet, hanem amaszt, ha volt is, megsemmisíti, emezt pedig eltompítja. — Szepesi úr tanításáról itten csak annyiban lehet szó, a mennyiben ő a *tas-tātis* végzethez a *tus-tūtis-t* is adja, és csakugyan a *tāt* képzőhöz igen közel áll *tūt*- (v. ö. fentebb 292. l.). De mit akar Szepesi úr ezzel a *tas-tatis*-szal? Mert hisz az ilyen eljárás nem a szóképzéstanba, hanem az alaktanba, a declinációhoz tartozik, mert ott szokása ezen nyelvtannak ezt mondani: *civitas, civitatis*, s a fiú ott tudja, hogy ez a nominativus és genitivus; de mit csináljunk az ilyen tanítással a szóképzéstanban, hol nem arról van szó, hogy van e vagy ama szó nominativus és genitivusa, hanem arról, hogy miből áll e vagy ama szó, mik annak az alkatrészei. Hát ha ezen tanítást a tanuló, rá levén szoktatva a *civitas civitatis*-féle nominativus-genitivusokra, így fogja hirtelen kiegészíteni: *tas-tatis tātī tatem tate?* szóképzés lesz ez? — A mi a több felhozott példákat illeti, azokra nézve megjegyezni való, hogy némileg a rendes szabálytól eltérnek. Míg ugyanis a fentebbiek a *tāt* képzőt a tőalakhoz csatolják, ezek addig a tőalak önhangzóját vagy elejtik, s ez által a mássalhangzói tőkhöz mennek át, vagy pedig megfordítva ezekből az *i*-tőkhöz csatlakoznak: *liber-tāt*- (tőalak: *libero*-) *facul-tāt*- (tőalak: *facili*-) *difficul-tāt*- (tőalak: *difficili*-), *simul-tāt* (tőalak: *simili*-); ez utóbbiakban tehát a végső tőönhangzó kiesése után a megelőző önhangzó *u*-ba ment át, de megmaradt a tőönhangzó ebben: *facili-tāt*; végre ezen két szó: *celeri-tāt*- (tőalak: *celer*-) és *auctori-tāt*- (tőalak: *auctōr*-) a mássalhangzói tőktől az *i*-tőkhöz ment át.

Szepesi úr a 194. lapon ezt tanítja: *tus sus us* végzetekkel képeztetnek a dolognevek az igék hanyattszavaitól, pl. *motus* (movere, môtum), *quaestus* (quaerere, quaesitum). Warga úr ezt így adja (v.

ö. 144. l.) A supinum tövétől *us* genit. *ús* végzetekkel képeztetnek: *motus*, *adventus*, *auditus*.

Ha az előbbi idézetben igazsághoz közelebb járónak nyilvánítottuk Szepesi úr tanítását, most be kell vallanunk, hogy Warga úr tanítása hasonlíthatatlanul többlet ér (természetes, hogy az ő nyelvtana szempontjából ítélve), mint amaz. Azt mondja ugyanis Szepesi úr, hogy ezen szó *motus* igéje hanyattszavától *tus* végzettel van képezve, s hozzáteszi, hogy a hanyattszó *motum*; tegyük most már ezen hanyattszó után a *tus* végzetet, lesz: *motumtus*; ámde erre a szerző úr azt mondja, hogy minden józan ember úgy érti azt, hogy előbb az *um*-ot el kell venni. Igen de ekkor meg *mot-tus* lesz, tehát nem elég az *um*-ot elvenni, hanem az egész *tum*-ot el kell dobni, ha azt akarjuk, hogy *mo-tus* kijöjjön. Hát ez a *mo* a hanyattszó? Hát ha pl. a tanulóknak eszébe jutna kérdezni a tanártól, hogy hát az ilyenek: *magistratus*, *senatus*, *principatus*, *consulatus*, vagy még inkább ezek: *portus*, *aestus*, *artus*, *fétus*, *gustus*, *luxus*, *metus*, *tumultus*, *vultus* (v. ö. fentebb 299. lap és „Latin nyelvtani tanulmányok“ 33. lap) stb. —, micsoda supinumoktól származnak? Mit feleljen nekik a szegény tanár? Lám, mennyire meggyűlhet a szegény tanulóknak s vele együtt a tanárnak is a baja, ha nem mondjuk meg magyarul, mit mihez kell adni, hogy abból valami létrejöjjön. Még furcsább a másik felhozott példa, mivel a hanyattszó *quaesitum*, s ha ehhez *tus*-t adunk, lesz: *quaesitumtus*, a mi absurdum; ha pedig azt akarjuk, hogy *quaestus* kijöjjön az adott hanyattszóból, az egész *itum* végzetet el kell ejtenünk, ha pedig ezt elvetjük, akkor ott akármi maradhat, de hanyattszó nem. A dolog így áll: *quaero* ige, ámbár a harmadik conjugatióra tartozik, perfectumát és supinumát azonban a negyedik szerint képzí, ezért a supinum *quaesitum* és nem: *quaestum*; ámde a származtatásban saját supinumával él, ezért *quaes-tu-s* és nem *quaesi-tu-s*. A *tus* végzetre pedig elfelejtett szerző példát hozni fel, keressen a tanuló a hogy tud. Különben az is lehetséges, hogy azért maradt el a példa, mert azt még nehezebb volna az adott szabálylyal megegyeztetni, p. o. *visus*. Tessék a *sus*-t elvenni, bizony nem maradt ott supinum, sőt igető sem, mert ez utóbbi így van: *vid*, ebből lesz: *vid-tu-* s az egyik foghang kiesése s a másiknak épen ezért sziszegőhangba való átmenete után, lesz: *vîsu-*, s ebből azután a nominativus *vîsu-s*. Warga úr tanítása szerint nem kell ennyit kínlódní a szegény tanulóknak, mert ő a *tus* helyett csak *us*

végzetet vesz föl, az ő hanyattszavából tehát csak az *m*-et kell elvenni, s eléáll *adventus*, *auditus*. Hogy azután a szerző megelégszik-e ezen rövid eljárással, az más kérdés, mivel az általa felállított szabály értelmében cikornyásabb úton kell a tanulónak célhoz jutni.

Szepesi úr a 196. lapon így folytatja a tanítást: kicsinyző nevek (diminutiva), melyek a tárgynak kis voltát vagy kedvességéből vagy megvetésből jelentik; nemre nézve a tőnévvel rendesen meg egyeznek, ezek *lus*, *la*, *lum* képzők által származnak, és ugyan:

1) *ű* segédhangzóval az 1. 2. és 3. ejtegetésű nevektől, pl. *ara*-tól, *árűla*; *hortus*, *hortulus*; *scutum*, *scutulum*; *aetas* *aetatulula*, *vox*, *vocula*.

2) *ő* segédhangzóval az 1. és 2. ejtegetésű nevektől, mint: *filia*, *filiola*; *filius*, *filiolus*; *malleus*, *malleolus*.

3) Segédhangzó nélkül az 1. és 2. ejtegetésű nevektől, melyek a végtagokban *ul* szótagot v. *r* betűt tartalmaznak, megelőzván ezt mássalhangzó, továbbá melyeknek végzeteiben *er* szótag v. *n* betű van, de úgy, hogy az *u* és *i* *e*-re változzék, az *r* és *n* pedig a következő betűvel hasonhanguvá váljék, és ha a tő (ezt az elnevezést itt először halljuk) mássalhangzóval végződik, hangejtés végett *e* közbesítessek. Ezen kicsinyző szók *ellus*, *a*, *um* szótagokra mennek ki, pl. *fabula*, *fabella*; *oculus*, *ocellus*; *asinus*, *asellus*; *fenestra*, *fenestella*; *liber*, *libellus*; *capra* *capella*; *signum* *sigillum*.

Mielőtt a Warga úr hason tanítására átmennénk, kísértsük meg ezzel tisztába jönni, ha ugyan lehetséges. Azt mondja ugyanis a szerző úr, hogy a diminutivumok *lus*, *la*, *lum* képzők által *ű* és *ő* segédönhangzók közvetítésével származnak. Megjegyezni való ezen tanítás már azért is, mivel a szerző úr eddig az ilyen *lus*, *la*, *lum*-féléknek mindenféle nevet adott csak „képző-“t nem; most használja ezt először, és most is rosszul, mivel *lus*, *la*, *lum* a világért sem képző, hanem nominativus, melyben már rag is van, a képző csak *lo*, eredetileg *la*. De fogadjuk el képzőnek, akkor meg először is azt kérdezzük, micsoda segédönhangzóra van ennek a *lus*-nak szüksége, ebben: *hortulus*? hiszen, mint a szerző is tanítja, ettől származik: *hortu-s*, ebben pedig már az az *u* megvan; vagy azt kívánja, hogy az adott szabály értelméhez képest a *hortus*-ból *hortu-ulus*-t képezzen a tanuló? épen így ebben: *scutu-lum* megvan már az alapszóban az *ű*, miért oda még egy másikat tétetni? Sőt a többi

felhozott szóban sincs ilyen segédhangzóra semmi szükség, csak a meglevőt kell változtatni, mint alább az *u* és *i*-t *e*-re; tehát ebben: *ara*, az *a*-t, ebben: *aetacula*, és *vacula* az *i*-t (mert ezek helyett állanak *aetati-la*, *vocila* (v. ö. *voci-fer*) kell *u*-vá változtatni, mely utóbbiakban már maga a nyelv megelőzte a szerző urat, mivel a helyett, hogy ezen szókat, mint rendesen az összetételben is szokta, az *i*-tők közé vitte volna, az *u*-töknél hagyta meg. Ezekben pedig: *filio-la*, *filio-lus*, *malleo-lus*, a *filio* és *malleo* nem egyéb mint *filius* és *malleus* töalakjai, tehát itt sincs szükség tulajdonképen semmi segédönhangzóra, csak azt kell tudnunk, hogy az *o*-töknél a tőönhangzó a nominativus és accusativus ragja (*s*, *n*) előtt mindig *u*-ba homályosul. Sokkal bonyolodottabb és cikornyásabb ennél a 3) alatt adott szabály; e szerint ugyanis az oly szók, melyeknek végtagukban *ul* szótag v. *r* van, nem szorúlnak segédönhangzóra, p. o. *fabella*, ettől: *fabula*, *ocellus*, ettől: *oculus*, *libellus*, ettől: *liber*. Mi szükség volt erre a szabályra, különösen az utolsó szóra nézve? hiszen abban az assimilation és képzőn kívül ugyanazon betűk vannak, mint az alapszóban: *liber-lus* = *libel-lus*. Különben lehetséges, hogy mi nem jól értjük ezt az épen idézett szabályt, s hogy tehát a példakul felhozott szók közül ide nem *liber* (mivel ez, a mint a szabály folytatásából kitűnik, nem tartalmaz *r*-et, hanem *er*-et végtagjában; furcsa elnevezés ez is, hát ebben: *fabula*, a végtag *ul*? Ez nem lehet, mert az egész szótag három tagból áll, melyek közül az *ul* a középső és nem végső), hanem *fenestra* és *capra* tartoznak; ámde ezekben épen szükség van a segédönhangzóra — ezen nyelvtan methodusa szerint —, mivel amabból *fenestella*, emeből *capella* lett; vagy talán az is lehetséges, hogy a szabály eme szavai: és ha a tő (először halljuk ezt az elnevezést s itt sem értjük) más-salhangzóval végződik, hangejtés végett (értsd: könnyebb kiejthetés végett) e közbesítessek —, ezen két szóra vonatkoznak. Ha így van a dolog, akkor még jobban nem értjük a szerzőt, mivel a 3) alatt felhozott példák közül egyetlen egy szó tője sem végződik mássalhangzón. Ama két szó ezek helyett áll: *fenestera*, ebből a *la* képzővel lett *fenester-la*, assimilatio után: *fenestella*; *capera*, *caper-la*, *capella*; e szerint mindkettő az *a*-tökhöz tartozik. Nevezetes még a példák közül *sigillum*, ettől: *signum*, mivel ezt az adott szabályból sehogy sem lehet kimagyarázni. A szabálynak legfőlebb eme szavait lehet rá alkalmazni: v. *n* betű

van, de úgy hogy az *u* és *i* *e*-re változzék, az *r* és *n* pedig a következő betűvel hasonhanguvá válik. Ezek azonban nem illenek hozzá, mivel ebben a szóban sem *u* sem *i* nem változott *e*-re, mert már magában az alapszóban *i* van. Mindezekből kitűnik, hogy ezen szabály nem csak tökéletlen, hanem érthetetlen is. Warga úr az ennek megfelelő szabályt (147. l.) sokkal rövidebben, de annál tökéletlenebbül adja: Kicsinyítő szavak képzésére *lus*, *la*, *lum*: *hortulus*, *ma'ercula*, *ingeniolum*, *filiolus*, *gloriosa*, *corculum*, *osculum*, *homunculus*, *asellus* (*asinus*), *agellus*. Tessék azután a tanulónak hibául felróni, ha azt mondja, hogy ezekben: *matercu-la*, *corcu-lum*, *homuncu-lus* stb. a képző *la*, *li m*, *lus*, *matercu*, *corcu*, *homuncu* pedig alapszavak.

Minekutánna fentebbi előadásunkban ezen kicsinyítő névszókat származtató képzőkre ki nem terjeszkedhettünk, szükségesnek látjuk azt röviden itt érinteni meg azért, hogy annál élesebben ki-tűnjék a két tanítás közötti különbség:

Kicsinyítő szók névtőkből képeztetnek következő képzők által:

la
lo nom. *lu-s* *lu-m*.

Tő és nom. *lunu-la*, névtő és nom. *luna*.

Tő: *filio-lo*-, nom. *filio-lu-s*, névtő: *filio*-, nom. *filio-s*.

Tő és nom. *tabel-la*, névtő és nom. *tabula*

" " *vocu-la* " (e h. *voci*-) nom. *vox*.

Ebből tehát látható, hogy az *a*- és *o*-tőkben a töönhangzó a képző folyékonyhangja előtt *u*-vá homályosul, ha azonban a töönhangzót egy más önhangzó előzi meg, akkor az a töönhangzó is az *o*-tők közé megy át, p. o. *lunu-la*, *oppidu-lu-m*; *glorio-la*, e h. *gloria-la*, *filio-lu-s* stb. A mássalhangzóitők pedig ilyenkor az *i*-tők helyett az *u*-tők közé mennek át, p. o. *vocu-la*, *aetatu-la* stb. Ha pedig az *a*- és *o*-tőknél a töönhangzót folyékony- vagy orrhang előzi meg, akkor ez a töönhangzó elejtése után a képző folyékonyhangjába hasonul át, s a tö belönhangzója (*o* kivételével) *e*-be megy át, p. o. *tabella*, ettől: *tabula*; *ocellus*, ettől: *oculus*; *asellus*, ettől: *asinus*; *corolla*, e h. *coron-la*, ebből: *corona*. Ha végre a töönhangzó a tőalakból kiesett, ilyenkor visszajő, p. o. *ager*, tő: *agro*-, lesz: *ager-lu-s*, assimilatioval *agellus*; *capra*, e h. *capera*, lesz: *caper-la*, *capella*; *fenestra*, e h. *fenestera*, lesz *fenester-la*, *fenestella*. Kivételes képzések az ilyenek: *bacil-lu-m* (az *u*

elgyengülése után ebből: *baci-lu-lu-m*), ettől: *bacu-lu-m*; *signu-m*-ből lesz: *sigil-lum-* (*i* betoldása által, ebből: *signu-lu-m*); épen így *pugnus*-ból *pugil-lu-s* ebből: *puginu-lu-s*); *pulvînus*-ból *pulvîl-lus* (az *i* tehát ebben megmarad, mivel hosszú önhangzó), ebből: *pulvinu-lu-s*. — Ezek azok a szabályok, melyek szerint a *la, lo* képzővel kicsinyítő szókat képezni kell; nem szükséges tehát az úgyszólamint nehézséges képzéseket czikornyás szabályok által egészen érthetetlenekké tenni.

A Warga úr által a *la, lo* képzők közé bezavart *cu-la, cu-lo* összetett képzőkről Szepesi úr külön szám (4. v. ö. 196. l.) alatt így tanít: *cûlus, a, um* végzetű a 3. dik ejtegetésű *es, is* végtagu, és 5-dik ejtegetésű *es*-ei végzetű nevektől (t. i. kicsinyző nevek származnak), p. o. *apis, apicula*: *nubes, nubecula*; *spes, specula*; — továbbá az *o* végzetű 3-dik ejtegetésű nevektől *ônis* v. *înis* sajátítóval, de az *o* v. *i* hangzónak *u* hangzórai változtatásával, pl. *ratio-ônis, ratiuncula, homo-înis, homunculus*; valamint azoktól, melyek *l, r* végbetűkre vagy *as, is, os, us* végtagokra mennek ki, pl. *anîmal, animalculum*; *pater, paterculus*; *vas, vasculum*; *pulvis, pulvisculus*; *flos, flosculus*; *os (oris) osculum*; *lepus, lepusculus*; *corpus, corpusculum*; — végre azon 3. és 4. ejtegetésű nevektől, melyeknek *tője m á s s a l h a n g z ó v a l* végződik, de *i* segédhanggal, pl. *pars, particula*; *dens, denticulus*; *os (ossis) ossiculum*; *artus (uum) articulus*; *anus (us) anicula*; *cornu corniculum*.

A mint fentebb láttuk, Warga úr ezeket egyszerűen a többi kicsinyítő szókhöz dobja, a nélkül, hogy csak egy árva szóval magyarázná a tanulóknak, hogy mihez kapcsoltatik tulajdonképen ez az összetett képző és mi módon. Szepesi úr, mint látjuk, ezen a bajon segíteni akar, meg akarván magyarázni, hogy mi módon képez a nyelv ezen képzővel új szókat. Ámde ezen magyarázattal a tanulókat és tanárt még nagyobb bajba keverte mint Warga úr, mivel amott egyszerűen betanulja a fiú a képtelenséget, itt azonban lehetetlen, hogy már a fiú is észre ne vegye, hogy az adott szabálylallyal nem egyeznek a például felhozott szók; azt tanítja ugyanis, hogy oly 3. és 4. ejtegetésű nevektől, melyeknek *tője mássalhangzóval* végződik, de *i* segédhanggal. Hogy *pars, dens* és *os (ossis)* ezen nyelvtan szerint a mássalhangzóitökhöz van adva, azon csudálkozunk nem lehet; mert, hogy ha ezen nyelvtan a tökről szól, akkor nem tudja mit cselekszik, épen azért benne váltakozva egészen ön

kényesen figurálhatnak a nominativus, a genitivus és tö; — de hogy ezt: *artus*, melynek a genitivusát (*uum*) maga Szepesi úr kiteszi, vagy ezeket: *anus* (*us*) és *cornu* a mássalhangzói tők-höz számítja, ez már ezen nyelvtan szerint is képtelenség, mert az úgynevezett 4. declinatióról még ő sem hiszi azt, hogy bele mássalhangzón végződő szók tartoznának. Legalább mi sehogy sem tudunk ilyesmit a különben nagy tudományu szerzőről föltenni, habár ezen tanítás, mint szintén a 1. rész 43. lapon álló *fruc-tu-s* és *corn-u* megszakítása is az ellenkezőt bizonyítja; sőt ha ezen tanításhoz szigoruan alkalmazkodni akarunk, akkor az 1. és 2. declinatióra is mássalhangzón végződő tők tartoznak, mert ezen nyelvtan 1. részének 29. és 32. lapjain ilyeneket látunk: *mens-a*, *bell-um* stb. — Továbbá azt tanítja, hogy az oly szóktól képeztetnek ezen képzővel új szók, melyek *l*, *r* v. *as*, *is*, *os*, *us*-on végződnek, tehát lehetnének az ilyenek is: *civitas-culus*, *civis-culus*, *mos-culus*, *tempus-culus* stb. A *cula*, *culo* képzőre nézve a szabály így van: A *cula*, *culo* összetett képző mindig a töalakhoz csatoltatik, mely képző előtt azonban a töönhangzója gyakran *u*-ba gyengül, p. o. *api-cula*, (tö: *api*-, nom. *api-s*), *spe-cula* (tö: *spe*-, nom. *spes*), *ration-cula* (tö: *ration*-, nom. *ratio*), *homin-culus* (tö: *homin*-, nom. *homo*), *pater-culus* (tö: *pater*-), *vasculum* (tö: *vas*-), *flos-culus* (tö: *flös*, *flór*-), *os-culum* (tö: *os*-), *lepus-culus* (tö: *lepör*-, *lepös*-), *corpus-culum* (tö: *corpor*-, *corpos*-), *parti-cula* (tö: *parti*, nom. *pars*), *denticulus* (tö: *denti*-, nom. *dens*), *ossi-culum* (tö: *ossi*-), *arti-culus* (tö: *artu*-), *aniculus* (tö: *anu*-), *corni-culum* (tö: *cornu*-). Ez utóbbiakban a töönhangzó *i*-vé gyengült, mint rendszeren a plur. dativus és ablativusban: *fructi-bus*, *corni-bus* stb.; ebben pedig: *nube-cula*, az *i* ment át *e*-be, végre ebből: *animalculum*, az *i* töönhangzó épen úgy mint a nom. acc. és vocativusban, egészen kiveszett. Mivel pedig ezen képző a sziszegőhangot előtte megtűri, tehát az ilyenekben az alapszó épen úgy tűnik fel mint a nominativusban, p. o. *pulvis-culu-s*, ámde ezért ez a *pulvis**) nem nominativus ám, mert ennek ragja szokott lenni (*pulvis* is e h. áll *pulver-s*), a képző pedig ragozott szóhoz soha nem járul-

*) Idem evenit (t. i. hogy a nominativust jelző *s* előtt a megelőző önhangzó meghosszabbúl) in paucis vocabulis, quorum stirps finitur in *s*: *arbös* ex *arbos-s*, *Cerēs* ex *Ceres-s*, *pulvis* ex *pulvis-s*. Quamquam in *pulvis* postea vocalis correpta est. (v. ö. Studien z. griech. et lat. Gramm. Herausgegeben von Curtius II. Heft (185. lap), Leipzig, 1868.)

hat, hanem csak tőalakhoz. Eddig tiszta latin képzéseket láttunk, vegyünk most olyanokat is, melyeknek képzésénél a görög nyelvet kell szemünk előtt tartani, mert ebből vétettek át. Szepesi úr a 196. lapon ezekről így tanít: Személy- és nemzetségi nevek (patronymica), melyek a görögből latinba felvétettek és következő végzetűek: *ides*, saj. *idae*, és *is* s. *idis* az *us* és *or* végzetűekből, pl. *Priamus*, *Priamides*; Agênor, *Agenorides* (itt az *i-n* a hosszúság jele bizonyosan sajtóhiba); Tantalus h. *Tantalus* n. továbbá *ides* saj- *idae* him és *eis*, *ēidis* nőneműek az *eus* végzetűektől, pl. *Pelides*, *idae*, ettől *Peleus*; *Theseis*, *-eidis*, ettől *Theseus*; *ādes* s. *ae* a görög *as* s. *ae* végűektől pl. *Aenēādes* (Aeneas), és *īades*, s. *ae* him, valamint *ias* s. *iadis* nőnevek az *ius* végzetűektől, pl. ettől *Thestius*, lesz: *Thestiādes*, *ae* és *Thestias-iadis*.

Mily nehéz és erőltetett tanítás ez! és ha legalább avval igazságtalhatná magát a tanuló, hogy bár nagy erőlködésébe került, míg megtanúlhatta, de nem sajnálja még sem a fáradságot, mert már mostan tudja és érti ezen szóképzést. Ettől azonban távol van, mert ő nem csak nehezett tanult, de tökéletlent is; nem áll ugyanis, hogy csak az *us* és *or* végzetűekből lehetne *ides* végzettel új szót képezni, mert pl. ebből: *Cecrops* is így lesz: *Cecropides*; épen így nem áll az sem, hogy *ides* végzettel az *eus*-on végződő szókból lehetne egyedül más szókat képezni, mert bizony *Heracīdes* is olyan mint *Pelīdes*, még sem ettől jön: *Heracleus*, hanem ettől: *Heracles*; az sem igaz, hogy *īades* és *ias*-szal csak az *ius* végzetűektől lehetne más neveket képezni, mert bizony ezt is mondják: *Anchīsiades*, ettől: *Anchīses*, *Atlantiades*, ettől: *Atlas*, melynek femininuma: *Atlantias* és *Atlantis* stb. — Ebből látni való, hogy a mely tanuló a fentebb idézett tanítást megtanulta, az akármit tudhat, de a szóképzésről fogalma sincs. A patronymikák a latinban következő görög képzőkkel származnak:

da, nom. *de-s* himnem

d, „ -s nőnem.

Ezen képzők az *a*- és *o*-tökhöz közvetlenül járúlnak, az utóbiak azonban töönhangzójukat *i*-be gyengítik. p. o.

hímn. *Aeneā-de-s*

névtő: *Aenea-*, nom. *Aenea-s*

„ *Priami-de-s*, nőn. *Priami-s*

„ *Priamo-* „ *Priamu-s*.

Az *eo*-n végződő tök miután a töönhangzó *i*-be gyengült, ezt a megelőző önhangzóval együtt *i*-be vonják össze a hímnemben, p. o.

hímn. *Pelei-de-s*, nön. *Pelēi-s* névtő: *Peleo-*, nom. *Peleu-s*

„ *Pelē-de-s*

Az *io-n* végződő tökben az *o* átmegegy *a*-ba, p. o.

hímn. *Thestia-de-s*, nön. *Thestia-(d-)s*, névtő: *Thestio-*, nom. *Thestiu-s*.

A mássalhangzón végződő tök az *i*-tök közé mennek át, p. o.

hímn. *Cecropi-de-s*, nön. *Cecropi-(d)s*, névtő: *Cecrop-*, nom. *Cecrop-s*

„ *Heracle[s]i-des*, nön. *Heraclei-(d-)s*, névtő: *Heracle(s)*, nom. *Heracles*

„ *Heracli-de-s* (v. ö. *Pelides*).

Megjegyezni való, hogy az *iade-s* végzetet nem csak az *io-n* végződő tök, hanem az *a*- és mássalhangzón végződő tök is fölvehetik, de csak úgy, ha a megelőző szótag hosszú, p. o. *Anchīs-iades*, tő: *Anchīsa*, nom. *Anchīse-s*, *Atlant-iades*, tő: *Atlant-*, nom. *Atla-s*, nön. *Atlant-ias* és *Atlant-is* stb.

Az összetett szókról Szepesi úr a 199. lapon így tanít: A határozó szó rendesen tiszta tőszónak alakjában járúl a meghatározandóhoz, ha pedig ez utóbbi mássalhangzóval kezdődik, hangejtés végéig egy *i* közbeszítjük, p. o. *art-i-fex*, *corn-iger*. Néha *o*, gyéren *u* segédhangzó járúl közbe, pl. *sacr-o-sanctus*, *quadr-ū-pes*. — Ugyancsak erről Warga úr a 151. lapon így tanít: Összetételben a meghatározó szónak csak gyöke marad meg. Ezt, ha a határozandó mássalhangzón kezdődik, a határozóhoz *i*, (ritkán *o* vagy *u*) köthangzó által kötjük, mint: *arm-i-ger*, *quadr-u-pes*, *sacr-o-sanctus* (ellenben *magn-animus*). Feltűnő ezen két tanításban az, hogy egymással csaknem teljesen megegyeznek. Az egyetlen különbség köztük az, hogy amaz a határozó szót *tiszta tőszónak* mondja, ez pedig azt állítja, hogy az összetételben a meghatározó szónak csak gyöke marad. Mit ért amaz a *tiszta tőszó* alatt, s mit ez a *szó* *gyöke* alatt, nem lehet tudni, mert egyik nyelvtan sem tartja érdemesnek róla csak egy szót is szólni, az adott példákból pedig a kinek legkisebb fogalma van a *tőszó* és *gyökről*, épen az ellenkezőt veszi ki, mert pl. hogy ezekben: *artífex*, *corniger*, *sacrosanctus* és *quadrupes* a meghatározó szók *tőszavai* ezek lennének: *art*, *corn*, *sacr*, *quadr*, azt már mai világban, a nyelvtudomány több mint félszázados korában senki sem fogja elhinni, s ha netalán elhiszi, akkor higgye el azt is, hogy ő a tudományban több mint félszázaddal van hátra. A másik állításra pedig, hogy t. i. ezekben: *armiger*, *quadrupes*, *sacrosanctus* a meghatározó szavak gyökei ezek volnának: *arm*, *quadr*,

sacr, csak azt jegyezzük meg, hogy a szerző is csak leírta ezt mások számára, de ő maga ilyesmit sohasem merne senkinek se tanítani. Azt tanítják továbbá ezen nyelvtanok, hogy az összetétel eszközlésére köthangzókat (*i, o, u*) vesz föl a nyelv. Ez is tökéletlen tanítás, mert ezen szabály szerint pl. e következő összetett szókba is köthangzót kellene beszúrni: *vindemia*, *puerpera*, *malluviae*, *triumviri*, *decemviri* stb., mivel ezekben is mássalhangzón kezdődnek a meghatározandó szók. Mi részünkről azt hisszük, hogy az összetételben éppen úgy mint az ige- és névragozásban inkább kivesszük egyes önhangzók, vagy legalább nagyon elgyengültek, mint sem hogy hozzájuk új köthangok járultak volna. Hogy ez így van, világosan kitűnik a fentebb idézett példákból; ebben ugyanis: *sacro-sanctus*, a töönhangzó változatlanul megmaradt, éppen úgy mint ezekben: *albő-galerus albő-gilvus*, *merő-bibus*, ebben pedig: *quadrupes* a töönhangzó (*a*, v. ö. *quadraginta*) *u*-vá homályosul, éppen úgy mint ebben: *locu-ples*; továbbá ezekben: *armi-ger*, *corniger* a töönhangzók (*u, o*) *i*-vé gyengültek, éppen úgy mint ezekben: *coeli-cola*, e h. *coelő-cola*, *lani-ger*, e h. *lanager*, *fructi-fer*, e h. *fructu-fer*, *mani-pulus*, e h. *manu-pulus* stb.; ebben pedig: *artifex*, a töönhangzó egyszerűen megmaradt, mivel itt a töönhangzó *i*, éppen úgy mint ezekben: *parti*-, *denti*-, *morti*-, *menti*- stb. Ha az összetétel második tagja önhangzón kezdődik, akkor ezen töönhangzók egészen kiesnek: *un'-animus*, *fleŕ'-animus*, sőt néha akkor is, ha mássalhangzón kezdődnek, p. o. *nau-fragus*, e h. *navi-fragus*, *au-spex*, e h. *avi-spex*, *vin'-demia*, e h. *vini-demia* vagy *vino-demia*, *puer'-pera*, e h. *pueri-pera* vagy *puero-pera*, *malluviae* (assimilatióval), e h. *mani-luviae*, ebből: *manu-luviae* stb.

Szünjünk meg immár ezen két nyelvtan gyengeségeit fűrkészni, mivel attól lehet tartani, hogy kiderül, miszerint az egész szóképzéstanban egyetlen egy szabály sincs olyan, mely tökéletlen ne volna, s melyet a tanár vagy tanuló csak félig-meddig is megérthetne. Szepesi úr ugyanis azt, a mivel képez más szavakat, s z ó t a g o k n a k (v. ö. 192. l.), v é g z e t n e k (193. l.), v é g t a g o k n a k (194. l.), k é p z ő k n e k (196. l.), az összetételben pedig t ő s z ó n a k (199. l.) nevezi. E szerint az igék képeztetnek s z ó t a g o k k a l, a személynevek v é g z e t e k k e l, a dolognevek v é g t a g o k k a l és v é g z e t e k k e l, a kicsinyző nevek k é p z ő k k e l, a melléknevek hasonlóképen k é p z ő k k e l, végre az össze-

tétel t ő s z ó v a l eszközöltetik. Mindezen elnevezések az illető szónak csak hátulsó részét akarják jelölni; micsoda nevekkel tisztelje meg a tanár az első részeket, arról Szepesi úr egy árva szót sem szól, pedig kár, mivel még ott nyílt volna ám tér czifrábbnál czifrább elnevezésekre, p. o. ebben: *erro* (v. ö. 193. l.) az *o* végzet, hát az *err* micsoda? Ebben: *eques* (v. ö. 193. l.) az *es* végzet, de hát az az *equ* micsoda? Warga úr szerint ez *ívus* képző (v. ö. 149. l.) ezekben: *tempestivus*, *aestivus*, *captivus*, de hát ezek: *tempest*, *aest*, *capt* micsodák? Továbbá ezekben: *molestus*, *venustus*, *honestus*, *scelestus*, *onustus*, *robustus* (v. ö. 150. l.) a *stus* képző, de hát ezek a monstrumok: *mole*, *venu*, *hone*, *scele*, *onu*, *robu* micsodák? Vagy talán fölösleges a tanulónak megérteni azt, a mire tanítják? Ha így van a dolog, akkor hagyjunk fel az egész tanítással, mert az értés nélkül való tudás úgy sem sokat ér. Mi azt hiszszük, hogy nem fölösleges, hanem ezen tanítás szerint lehetetlen a tanulónak megértenie azt, a mit tanul. Tudjuk ugyanis a fentebbiekből, hogy a szóképzésben három dologra kell különösen ügyelni: t ő a l a k r a, k é p z ő r e és r a g r a. Ezen nyelvtanokban pedig a szó csak két részből áll; innen van az, hogy ha az általuk adott szabály értelmében járunk el, vagy a tőalakot, vagy a képzőt szakítjuk szét, ebben pl. *eque-s*, a tőalak: *equo-* van megcsonkítva, mint szintén ezekben is: *molestus*, *venustus*, *honestus*, *scelestus*, *onustus*, *robustus*; az ilyenekben pedig: *tempestivus*, *aestivus*, *captivus* stb. a képző. Hogy ez így van, a fentebbi előadásból kitűnik, mely szerint *eques*, e helyett áll: *equet-s*, ez pedig eredetileg e helyett: *equent-s*, a tőalak tehát *equent-*; ámde ebben ismét más névtő, t. i. *equo-*, és *ent*, eredetileg *ant* (v. ö. VII, I, 155. l.) képző van. Miután a tőalakból a nasalis kiesett, az önhangzó is *i*-be gyengült, így lett: *equit-*, ebből ismét a nominativus az *s* rag hozzájárulásával jött létre, így *equit-s*; minthogy pedig ezen nominativusi jelző előtt foghang a latin hangtan törvénye szerint nem állhat, tehát az kiesett, s az önhangzó *e*-be ment át, így lett: *eques*. Ebből kitűnik, hogy ha ezen szót úgy szakítjuk ketté mint Szepesi úr tanítja, akkor az egész szót érthetatlenné teszszük, megsemmisítjük. Ezeket ismét: *molestus*, *honestus*, *scelestus*, azt parancsolja Warga úr, hogy így vágjuk ketté: *mole-stus*, *hone-stus*, *scele-stus*, holott pedig így kell: *moles* (tőalak: *moli-*), azután *to* képző, s végre *s* rag, mely utóbbi előtt a képző önhangzója, mint rendesen az *o*-declinációban, *u*-ba homályosult; épen így: *scelestus*, tőalak: *sceler-*, képző, *to*, rag

s, stb. Végre az ilyeneket: *aestivus, captivus* stb., ha így vágjuk ketté: *aest-ivus, capt-ivus*, a képzőt semmisítjük meg, mert itt így kell eljárni: *captivus*, tőalak: *capto-*, képző *vo (uo)*, rag *s*, mely képző előtt a tőalak végőhangzója *i*-be gyengült, így lett: *captivu-s* stb.

Mindezekből az a tanúság, hogy a latin nyelv megtanításában csak két módszer van, t. i. a régi, mely a nyelvi anyagot, úgy a mint találta, minden okoskodás nélkül tanította be, és azon módszer, melyet a nyelvtudomány szab elénk. — Ezen két nyelvtanban e kettő közül egyik módszer sincs, hanem a kettő, mint láttuk *i, u* és *o* köthanggal, továbbá *gy ö k k el, t ő v el* és *t ő s z ó v al* (v. ö. Szepesi Lat. Nyt. 196. és 199. l. Warga Lat. Nyt. 151. l.) van egybe kapcsolva, mely kapcsolatok azonban a két módszert sem egybeolvasztani, sem pedig tisztán elválasztani nem képesek. Innen van az, hogy a két nyelvtan ugyanazon egy képzésről is többnyire különbözőleg tanít, mert ezen harmadik módszer szerint a hány nyelvtaníró, annyi okoskodás lehetséges. Ezen okoskodásnak azonban a nyelvtudomány nyakát szegte; s a ki ezután latin nyelvtant akar írni, annak nem szabad többé a nyelvre czifrábnál-czifrább szabályokat octorozni, hanem a nyelvtörténelem megdönthetetlen tényeivel kell megismerkednie. Valamint a történetíró nem vallja többé tudománya alapjául az egyes királyok s királycsaládok életrajzeit, hanem a népek történelmét, úgy a nyelvésznek sem szabad többé egyes grammaticusok okoskodásait nyelvészkedése zsinórmértékéül venni, hanem az egymással rokonságban levő nyelvek történeti fejlődéseit kell figyelemmel kísérnie, s az ezeknek összehasonlítása által nyert eredményt alapul vennie. Ez az eredmény az, mely határozottan tiltakozik az ellen, hogy mi tanítsuk a nyelvet okoskodásainkkal, hanem azt követeli, hogy mi tanuljunk a nyelvtől: míg ezen követelésnek nem engedelmesszük, addig nyelvrontók igen, de nyelvtanítók nem lehetünk. — Jól tudjuk mi, hogy a nyelvtudomány tanulmányozására senkit sem lehet erőltetni, mint szintén azt is, hogy akárkinek van joga latin nyelvtant írni; mindazonáltal szeretnők az illetőket arra figyelmeztetni, hogy ne iparkodjanak műveiket a nyelvtudományból kikapott egyes érthetetlen szókkal, milyenek: *k ő t h a n g, g y ö k, t ő, t ő s z ó*, a tudomány színvonalára emelni, mivel, a helyett hogy ezélt érnének, ártanak mind magoknak, mind a tudománynak egyaránt: magoknak, mivel ezen ért-

hetetlen szókkal tanmódszeröket semmisítik meg; a tudománynak, mivel ily célra való felhasználása által annak jó hírét rontják.

SZÉNÁSSY SÁNDOR.

1) *Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri quinque.* — Szabatos fordításra vezető jegyzetekkel s tárgymagyarázattal ellátta *Szarvas Gábor* pozsonyi kir. gymn. tanár. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór.

2) *Phaedrus Augustus Szabadosának aesopusi meséi.* — Fordította *Szarvas Gábor*. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. A szerkesztő és fordító úr mind jegyzeteiben mind fordításában a helyességet keresi, és többnyire nagy sikerrel. A tanulók, úgy hiszszük, kedvvel fogják használni a latin *Phaedrust* (a magyart ne tartsák kezeik közt), leginkább a jegyzetek miatt. (A 49. lap csillagos jegyzetében ott áll: a *szabad* ige nem módosítható. A *szabad* szó talán nem is ige, hanem tulajdonság-név; alkalmasint csak hibából áll ott az *ige*. — A magyar igeidőket helyesen jellemzi a fordító így: praesens: *tud*, imperfectum: *tud vala*, perfectum historicum: *tuda*, p. logicum: *tudott*, pl. perfectum: *tudott vala* v. *volt*, futurum: *tudni fog*, futurum exactum: *tudand*.

HUNFALVY PÁL.

A M. TUD. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

A MAGYAR NYELV RENDSZERE, 2-dik kiad. Buda 1847. 1 ft.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGOZÁS főbb szabályai. 10-ik kiadás. Pest 1853. 20 kr.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ügyében a M. Akad. Nyelvtud. Bizottmány Előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz. Pest 1856. 10 kr.

A MAGYAR SZÓKÖTÉS főbb szabályai, 2-dik kiadás. Pest 1852. 70 kr.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. I. Csató és Nagy János: A m. nyelv ragai és szóképzői, Buda, 1834. 53 kr. — II. Engel és Nagy J. A m. nyelv gyökei. Buda, 1838. 53 l. — III. Szilágyi István: A m. szókötés szabályai. Pest 1846 1 ft. — IV. Szvorényi: Magyar ékes szókötés. Buda, 1846. 70 kr.

A DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS. Vass József jutalmazott pályamunkája. Pest 1860. 60 kr.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA, készítették Czuczor és Fogarasi. I—IV. kötet. Pest 1862—8. Sajtó alatt az V. k. Minden kötet ára 5 ft.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. II-dik v. német-magyar rész, 2-ik kiadás. Buda 1843. 2 ft.

MAGYAR TÁJJSZÓTÁR. Buda 1838. 70 kr.

MAGYAR TÖRVÉNYTUDOMÁNYI MŰSZÓTÁR. 2-dik kiad. Buda 1847. 2 ft.

MAGYARÍTÁS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN, Szabó Józseftől. Pest 1861. 20 kr.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda 1838. 5 ft — II. Kinizsi Pálné imakönyve. Vegyes m. iratok, Buda 1840. 5 ft. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok, 1842. 5 ft. — IV. I. Guary-codex, Buda 1846. 1 ft. 93 kr. — V. Bátori Bibliája sajtó alatt.

MAGYAR LEVELESTÁR. I. Szalay Ágostontól. Pest 1864. 4 ft.

CORPVS GRAMMATICORVM Linguae Hung. Veterum. Toldy Ferencztől. Pest 1866. 4 ft.

FINN NYELVTAN, Fábíán Istvántól. Pest 1859. 2 ft.

CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól, Pest 1861. 3 ft.

ABUSKA. Csagatajtörök Szógyűjtemény. Vámbéry Armintól. Pest 1862. 1 ft.

VOCABULARIUM CEREMISSICUM utriusque dialecti. Budenz Józseftől. Pest 1865. 1 ft.

REGULY ÁNTAL HAGYOMÁNYAI I. A vogul föld és nép. Pest 1864. 4 ft.

M. AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ. Új folyam: Nyelv- és Széptud. Osztály. I. Pest 1860—61, 3 ft. — II. 1861—62, 3 ft. — III. 1863—65, 3 ft.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. I—VI. k. Pest. 1862—8. Mindenik kötet ára 3 ft Sajtó alatt a VII. köt.

ÚJ MAGYAR-SZLÁV ÉS SZLÁV-MAGYAR SZÓTÁR, Jancsovícs Istvántól. Szarvas 1848. 2 kiad. 3 ft. 36 kr

HANGRENDI PÁRHUZAM ezer példában, Lugossy Józseftől. Pest 1858. 20 kr.

MAGYAR NYELVÉSZET, szerk. Hunfalvy Pál. Pest 1856—61. 6 köt. Egy-egy köt. 5 ft. 25 kr. A hat kötet együtt 25 ft.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI
HUNFALVY PÁL.

H E T E D I K K Ö T E T .

HARMADIK FÜZET.

P E S T E N,
EGGENBERGER FERDINÁND M. AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1869.

T A R T A L O M.

Némely újabb szó alkotásáról. — Joannovics György	Lap 321
Tanulmányok a magyar régi egyszerű és az újabb összetett szenvedő igealak körül. — Barna Ferdinand . .	333
Osztják evangélium s az éjszaki osztják nyelv. — Hun- falvy Pál.	403
Schleicher nyelvtudományi elmélete. — Lindner Ernő.	420

NÉMELY ÚJABB SZÓ ALKOTÁSÁRÓL.

(Székfoglalólag olvastatott 1869. február 22-én.)

Azon kegyességért, a melylyel a Tekintetes Akadémia engemet levelező tagjának megválasztott, forró köszönetemet nyilvánítom ezennel. De hálaérzetemnek kézzelfogható jelét kívánom adni ezentúl, a nyelvészet mezéjén nagyobb mértékben kifejtendő munkássággal; csak így remélvén némileg kipótolhatni a közelebb lefolyt évek mulasztásait.

Aggódva érzem, hogy parányi készúltséggemmel nem vergődhetem föl a megoldandó feladat színvonalára, és tartok tőle, hogy tevékenységem eredménye még a szerényebb varakozásnak sem fog megfelelni. De mindemellett sem csüggedek; sőt épen ez okból kettős szorgalommal fogok a munkához; bátorságot merítvén egyrésről elvállalt kötelességem érzetéből, másrésről annak vigasztaló tudatából, hogy a mélyen tisztelt Akadémia nem a kérlelhetlen szigor, hanem a kegyes elnézés mértékével méri azok műveit, a kik, mint én, csekély tehetségükhöz képest, a tudománynak csak szerény napszámosai közt foglalnak helyet.

Értekezésem tárgyát *az új szók alkotásának kérdése* képezi.

Ma már nem vagyunk kénytelenek sok idegen szóhoz folyamodni. De az idegen szók használata a magyar nyelvben is csak akkor fog végképen megszűnni, ha az új szók alkotásának fontos munkája be lesz fejezve. E munka, egészben véve, örvendetesen halad, s az útjában álló akadályokhoz mérve, sikeresnek mondható. Sok szép és szabatos új szó jelzi e sikert; és ha egyik másik nem felel meg a szóalkotás szabályainak, ne csodáljuk; mert a kellő útmutatás öszveségének bírása nélkül gyakran nehéz eligazodni a szószármaztatás és elemzés tévkertjében.

Ezentúl, remélhetőleg még kielégítőbb eredményt mutat föl majd az e téren működő nyelvészet. Nem vagyunk segédeszközök nélkül. A régi nyelvemlékek, a régi nyelvészek egybegyűjtött művei, a nyelv gyakorlati használatát gondosabban ellenőrző értekezések, szabatosabb nyelvtanaink és szótáraink az ez irányban haladó munkálkodást is nagyban elősegítik.

A Nagy Szótár, és ennek a szóképzés törvényeit fejtegető előbeszéde, valamint a gyökök, képzők és ragok értelmét részletebben ismertető egyes cikkei nem csak becses anyagot, hanem vezérfonalat is szolgáltatnak e részben. A Történeti Szótár elkészültével új szókinestárt nyer majd a magyar nyelvészet; és e segédforrások, egyesítve azokkal, a melyek a mindinkább fejlődő külhasonlításban rejlenek, könnyíteni fogják a szóalkotási szabályok megállapítását, és külön rendszerbe foglalását, a mi nélkül bizton haladni nem lehet. Addig is azonban mindegyikünk tegyen, a mit tehet, a rendezés terén.

Rég fennálló elvből indulok ki, azt mondván, hogy a szóalkotás fő kellékeinek egyike a helyes szóképzés; a mely is mindenekelőtt azt kívánja, hogy egyrészt a gyökben, illetőleg a törzsben rejlő fogalmat, másrészt a szóképző értelmét, sajátosságát, működési körét tartsuk szem előtt.

Ezen elv szem elől tévesztése olyan alakokat szül, a melyeknek logikai alapjuk nincsen; a melyeket a nyelv természetével összeegyeztetni, és eredeti szervezetébe okszerűen beleilleszteni nem lehet. A szók ilyenén képződése a nyelv rendszerét támadja meg; pedig a rendszer teszi elvitázhatatlan szépségét a nyelvnek.

A fentebbi elvből a következő szabályt vonom ki: *Az egyes képző túl ne csapongjon működési körén.* Valamely képzőnek szerepekkel túlterhelése szüli az igazi „összeférhetlenséget“, az „incompatibilitást“. Ezt kerüljük, a hol csak lehet.

E szabály fejtegetését az *ász ész* képzőn kezdem, a melynek nem egy szép és szabatos új szót köszönhetünk.

Vizsgálódásom tárgya szükségessé teszi, hogy e név- és ige-képző működésének rövid taglalásába bocsátkozzam.

Az *ász ész* képzőjü nevek csaknem kizárólag nevekből alakulnak; *csaknem* kizárólag; mert van egypár ilyen képzőjü név, a mely igéből alakul, például: *hunnyász, fürkész.*

Az ugyane képzőjü igeik legnagyobb részben nevekből alakul-

nak; van e szerint néhány ilyen képzőjű ige, a mely névből alakul, pl. *vad-ász-ik*, *hal-ász-ik*.

A Nagy Szótár szerint: „Ezen képzők az összekötő, sokasító, illetőleg gyakorlatos *as es*, *az ez* neműekhez tartoznak. Ugyanis a) az ily képzőjű főnevek jelentenek valamivel foglalkozót, folytonosan bántót; b) az igeik ily foglalkozási cselekvést.”

E magyarázatot magamévá teszem; s az igeik elemzését későbbre hagyván, áttérek egyenesen a nevekből alakuló nevek elemzésére.

Az *ász ész* névképző = *as es* ös *s*, és így: *vadász*, *halász*, *kertész* = *vadas*, *halas*, *kertes*; a *gulyás*, *birkás*, *tyúkos*, *tehenes* hasonlatára. (van egyébiránt *tyúkász*, *tehenész* is :) E szerint: *nyelvész* — természetesen „*sine ira et studio*” elemezve = *nyelves*, azaz: nyelvvel vagy nyelvekkel foglalkozó.

E képzőnek, mint látjuk, igen határozott az értelme; és így szereplése sem lehet sokoldalú. Mint főnévképző csupán csak olyan főneveket alkot, a melyek bizonyos mesterséggel, tudománnyal, művészettel, bizonyos életággal foglalkozót jelentenek; kizárva minden tágabb magyarázatot. Az *ilyen* főnevek, természet szerint, csak főnevekből alakulhatnak; mert az illető foglalkozás *tárgyát* csak a főnév fejezi ki; továbbá csak olyan főnevekből alakulhatnak, a melyek nem *személyt*, hanem *tárgyat* jelentenek.

Ím ezen elv szerint működött a szóban forgó képző újabb időkig; de újabban az eddigetől eltérő irányt kezd követni. Így például a személyt jelentő *gazda* szóból lett *gazdász*, *gazdászat* stb. továbbá *bölcs*, *régi*, *szép* melléknevekből lettek: *bölcsész*, *régész*, *szépeész* szók és ezek révén: *bölcsészet*, *régészet*, *szépeészet* stb.

Félreértések kikerülésére a következő észrevételt bocsátom előre:

Az *ász ész* képzőjű főnevek vonzereje különösen abban áll, hogy az *at et* névképző elfogadásával *) magát az illető mesterséget, művészetet és tudományt is röviden kifejező főnevek alakulását teszik lehetővé, pl. *bányász*, *bányászat*, *borász*, *borászat*, *színész*, *színészet*, *bölcsész*, *bölcsészet*, *régész* *régészet* stb.

Az ilyen előny könnyen háttérbe szorítja a törvény szigorát; kivált műszók alkotásánál, a melyek fő kelléke a rövidség és hajlé-

*) Az *at et*-nek az *ász ész*-szel való egyesülését értekezésem végén fejtegetem.

konyság; és főleg ott, a hol a parancsoló szükség a szabálynak kevésbé szigorú magyarázatára utal.

A kérdés csak az, ha vajjon az illető műszónál fenforog-e valóban a szabálytól eltérés elkerülhetetlen szüksége? Ha igen, akkor a nyelvtan embere is kénytelen engedni. De mindaddig, míg erről meg nem győződik, köteles kimutatni a szó szabálytalan alkotását; nehogy ez a parancsoló szükség esetén kívül is történjék; mert a műszó is csak akkor felel meg a czélnak teljesen, ha nemcsak szép, rövid és hajlékony, hanem szabatos is egyúttal.

Gyerygyai Ferencz „A magyar nyelv sajátosságairól“ írt munkájában figyelmeztet a *gazdász*, *bölcsész*, *régész*, *szépész* szók szabálytalan képződésére. A *gazdász*-t a Nagy Szótár is helytelennek mondja. *Gazdász* annyit jelentene, mint *gazdakkal* bánó; *bölcsész* — ha a *bölcs* szót *philosophus* értelemben vesszük — annyit mint *bölcs emberekkel* bánó. Ebben az értelemben mind a kettő mást jelent, mint a mit kellene jelentenie. De a *bölcsész*, *régész*, *szépész* szókat úgy értelmezik, hogy: „*bölcs*, régi, szép *dolgokkal* foglalkozó“.

Ezt az értelmezést, mely az illető melléknevet főnévvé alakítja át, kissé merésznek tartom. Ekkor *újász* is annyit jelenthetne, mint *újságitró* vagy *újdonságok közlője*; a mint hogy csakugyan van is *újdónász*, *újdondász*, szó; de *újdonság-hajhász* (Neuigkeitskrämer) értelemben; már pedig itt az *ász* és *ész* képzőnek nem *ilyetén* szerepléséről van szó.

A magyar nyelv egész múltja azt mutatja, hogy ez a képző melléknevekhez nem ragad. Ilyen ténynyel szemben, nézetem szerint, legjobb megőrizni a képző működését egész tisztaságában, és más képzőre bízni azt, a mit amazzal okszerűen eszközölni nem lehet.

A *bölcs*, *régi*, *szép* szókhöz, mint főnévi értelemben vett melléknevekhez nem járulhat az *ász* és *ész* képző. A *bölcs főnév*hez, és *rég határozó*hoz inkább járulhatna elsőben mint igeképző, a mely azután névképzővé változnék át: *Bölcs-ez*, *rég-ez* ebből *bölcsészik*, *régészik*; *bölcsésző*, *régésző*, és (az *ő* elhagyásával) *bölcsész*, *régész*. A *szépész*-nek még így sem tudok elfogadható elemzést adni.

Ez teszi egyik elemzését az *ász* és *ész* képzőjü neveknek, a melyek igeikből alakúlnak; a mint alább elő fogom adni. A *bölcsész*, *régész* szók elemzésének ezen módja, szokatlansága mellett is szabályosabb amannál, mely a melléknevet főnévül szerepelteti. Egyébiránt az így igazolt *bölcsész*-nél is sokkal egyszerűbb elemzésű a még

használatos *bölcselő*; mint a mely szabatosan kifejezi a hellen-latin *philosophus-t*; valamint *bölcsélet* a *philosophiát*, *bölcselmény* a *philosophémát*; nem is említve a *bölcselem* (bölcselem) szót, a mely jól értelmezve, czélszerűen kiegészíti a *bölcs* származékaiból álló csoportozatot.

Áttérek az *ász ész* képző azon szerepének taglalására, a melynél fogva ő igékből alkot neveket, pl. *merész*, *hunnyász*, *nyerész*-(kedő) — Mi módon járul e képző az igéhez?

E kérdés tisztába hozatala megkívánja, hogy az e képzőjű *igéket* elemezzem röviden. Itt ismét a Nagy Szótárban előforduló elemzéshez folyamodom, mely szerint: „Az igéképző *ász ész* = gyakorlatos az ez, nyújtva *áz éz*, pl. *hadonász* = *hadonáz*, *kotorász* = *kotoráz*, *fűrkész* = *fűrkez*, *tollászkodik* = *tollazkodik*, *tetvéskedik* = *tetvezkedik*; miszerint ezen igék: *vad-ász*, *madar-ász*, *eger-ész*, *fűrj-ész* = *vadaz*, *madaraz*, *egerez*, *fűrjez*.”

Közbevetőleg mondom, hogy a *vadász*, *halász*, *agarász* és ezekkel azonnemű igéknél nehezen nélkülözöm az *ik* képzőt. Értekezésem folyamában mindamellett is pusztá *ász ész* igéképzőről szölok; mert az *ik* külön képző.

Az *ik-esség* kérdésébe nem bocsátkozva, előre kijelentem, hogy az *ik-et* már csak az igének a névtől való megkülönböztetése végett is használom.

Mínthogy e képző igét is alkot igéből, kétféle lehet a szóban forgó névképződés pályaszakainak egymásutánja. Az egyik ez:

Igéből ige, és ebből név. Például: *fűrög*; ebből *fűrkészik*, és ebből vagy egyszerűen, vagy a *fűrkésző* ő-jének elhagyásával *fűrkész*.

A másik képződés a következő:

Igéből név, és ebből ismét név; vagyis: az ige részesülőjéhez járuló *s-sel* tiszta név, a mely azután *ász ész* képzőjű névvé változik; pl. *huný*, *hunýós*, *hunýász* (a *hunýás* melléknév még közelebb áll ugyan a *hunýászhoz*; de ritkább, szokatlanabb alak), *mer*, *merős*, *merész*; *fűrög*, *fűrgös* (talán *fűrgés* is) (*fűrgész*), *fűrkész*. A névképződés mozzanatainak emez egymásutánja közel áll a *vadas*, *madaras*, *tehenes*, *egeres*-féle elemzéshez; egyébiránt mind a kettő ugyanazon eredményre vezet. E képző, tudniillik, midőn igéből alkot nevet, nem közvetlenül, mint névképző járul az igéhez, — mint a *kertész*, *zenész* szóknál — hanem igéből fejlődik azzá; és így ige születtje.

Kétségtelen lévén e szerint, hogy az igéből való névalkotás, bár kevés szóra szorítkozik, nincs nyelvünk természete ellen; kérdés: helyesek-e ezen újabb alkotásu főnevek: *termész*, *költész*, *fesztész*, *építész*, *történész*, *nevelész*, *elmélész*, *gyakorlász*?

Vizsgáljuk a *termész* szót. A *terem* (itt-ott *termik* is *) igéből van régi főnevünk: *természet*, a melyben az *ész* középképzőül szolgál. De ez még nem jogosít fel arra, hogy *termész* szót csináljunk *termesztő* (Produzent) értelemben. A *természet* szóval rokon a *tenyészet*, *enyészet*. Nem vagyok talán fölötte merész, ha a *tenyészik*, *enyészik* szók hasonlatára *természik* alakot állítok föl; mint a melynek képződése nem ellenkeznék, vagy nem ellenkezett volna a nyelv törvényeivel. *Terem*, vagy *termik* a növés alapérteménységét egyszerűen adja; a. m. *létrejő*; *természik* a termés folytonosságát tükrözné vissza. Nem is képzelhető a *természet* *természes* nélkül, valamint ez sem képzelhető *természik* ige nélkül.

Ebből azt következtetem, hogy a *termész* szó csak a *természő*, (folytonosan termő) igenév, vagy a *termős* melléknév értelmének felelhet meg; ez értelem pedig nem lehet cselekvő, hanem belszenvedő, illetőleg a *terem* középige jelentésének megfelelő. Ugyanez áll akkor is, ha a *terem* igének *producit* átható jelentéséből indulunk ki; mert nem az ember, hanem a föld termi, például a gabonát, a fa a gyümölcsöt. A mindenség *terem*, isten *teremti*; a föld *megtermi*, az ember pedig *termesztí* az élet különböző neveit. *Termesztő* tehát annyi, mint eszközlője a termésnek, elősegítője a föld termő erejének. A *tenyésző*, *enyésző* hasonlatára *termesztő* lenne alakja e szónak; de ezt a képződést fölöslegessé teszi a *terem*-hez járuló *eszt* képző. Valamint tehát *heverész* (heverésző, vagy heverős) soha se jelenthetne *hevertető*-t, ép oly kevésbé felelhet meg a *termész* a *termesztő* értelmének, hanem inkább azt jelenti, hogy: *folyvást termő*, *termőerőt rejtő*, *termékeny*.

Az *ész* képző, mint mondtam, vajmi kevés nevet alkot igékből. A *természet* szón kívül van még egy régi szónk: *merész*, a melynek igéje hajdan *merészik*, sőt (áthatólag) *merész* alakban is élt. „Senki nem *merészik* vala ellenek állani.“ „Senki nem *merészi* vala megnyitni.“ „Senki nem *merészte* oly bátor szózattal istent igazságnak vetekedetébe hívni.“ (Bécsi Codex). A *merész* név, a Codex ma-

*) Csikban, Gyergyóban Döbrentey szerint.

gyarázata szerint, a *merész* ő-jének elhagyásával alakult. Egyébiránt a másik elemzés is: *mer*, *merős*, *merész* ugyanazt az értelmét tünteti föl a *merész* melléknévnek; mely is annyi mint *folyvást merő*.

Ilyen a *nyerész*(kedő) is. Újabban *nyerész* önálló főnév képződött, *nyerkém* (Spekulant), valamint *nyerész* melléknév is *speculativ* értelemben.

Ilyen a már elemzett *fürkész* főnév is 1) nagy gonddal kutató; 2) Ichneumon nevű rovar. 3) *fürkészeb*.

Ide tartozik a *hunnyász* főnév is 1) leskelődő; 2) *Stachys* nevű növényfaj. Csak a játszi nyelvszokásnak tulajdonítom, hogy a *hunnyászkodik* mellett nincs *hunnyászik* ige is.

Lehetnek még ilyen képzőjű nevek, de nem hiszem, hogy nagy számmal legyenek.

E nevek elsorolásával azt akartam kimutatni, hogy *ász és* képzővel igékből főneveket is lehet ugyan alkotni; de ez a műtét, — kivált foglalkozási nevek alkotásánál igen nagy óvatosságot igényel; mert a képző sokszor tetemesen megváltoztatja az ige értelmét a mi egyébiránt eredete fentebbi magyarázatából is eléggé kiviláglik.

„Duo, dum faciunt idem, non est idem”: A főnév *ász és* képzővel félreérthetetlenül *tárggyal bánó* — az ige pedig inkább *ilyen vagy olyan hajlamu, tulajdonságu* egyént fejez ki. A főnév e képző segítségével tiszta főnevet, — az ige ellenben melléknevet szül, a mely csak azután válhatik főnévvé. E szók: *merész*, *nyerész*, *fürkész*, *hunnyász* az illető egyénnek hajlamát, sajátságát tüntetik elé; a mi egyszersmind melléknévi természetükre is mutat; mintha mondanók: *merékony*, *nyerékony*, *kutatókony*, *hunyékony*; és akárhány ilyen nevet alkossunk is igékből, mind *ilyen* jelentésű lenne, pl. *kotorász*, *hadarász*, *vakarász*, *heverész* ember.

Ez a képző, gyakorlatos természeténél fogva kicsinyző, — ennél fogva pedig gyakran tréfás, néha gúnyos értelmet is ad az igének, a melyhez járul. Ez a kicsinyezési, mondhatni aprózási hajlama onnan is kitetszik, hogy önmagához hasonló képzőkkel is szeret egyesülni, pl. a *kaparász*, *kotorász*, *hadarász* szóknál az *ar* or képzőkkel. Indulatszókhoz is szeret csatlakozni, pl. *bámész*, *hajhász*; tehát: „noscitur ex sociis.” — Nem csodálom e szerint, hogy az *írász* (nem régi) szó, mely keletkeztekor is csak az *írnok* szerény értelmének akart megfelelni, szótáraink tanúsága szerint is, *írkász-szá*, *firkász-szá* sülyedt.

Ha *írásh* nem csak nem eszményképe, hanem gúnyneve az az *írónak*, akkor, kérde, mi a *költész*? Mit tartsak a *festész*-ről, — a ki pedig a mostani felfogás szerint, *képző művész*; míg a *festő*, ugyanez új felfogás szerint: nem *művész*, hanem *míves*, *mesterember*? Mit lássak az *építész*-ben, a ki szintén *művész*, míg az *építő-mester* „eo ipso” csak *mesterember*? Ezeket hogyan egyeztetsem össze a szegény *írásh*-szal, a ki legjobb esetben is megint csak az *író* rangjára vergődhetnék vissza? . . .

De mellözve e szó tragico-comicus sorsának szemléletét, kérde: Az *ész és képző* minek alapján fejezné ki kizárólag a művészi képzettség fogalmát? Csak azért lehelne művészi szellemet az igékbe, mert a cselekvés *folytonosságát* fejezi ki? Nem uraim! *festező*, *festész*, *festető*, *festős* nem művészibb valami a *festő*-nél; valamint: *építész*, *építésző*, *építőgető*, *építés* sem több az *építő*-nél. Megfordítva inkább állna a dolog, ha már csakugyan kellene ilyenét különböztetése a foglalkozási neveknek (a *tanítész*, *fordítész* alakok, ha megszülemlenének, az *írásh* szót juttatná eszembe.)

Ilyen különböztetésekre, ilyenét szó-kasztok felállítására, néztem szerint, legkisebb szükség nincs. Mily nagy a különbség a *lakatos* és *tanácsos*, *kádár* és *tanár*, *futár* és *huszár*, *juhász* és *művész*, *szabó* és *író*, *versfaragó* és *költő* közt! és e szók mégis szépen pajtásilag megfértek eddig egymással, mint foglalkozást jelentő s egyúttal azonegy képzőjü alakok. Most ellenben e szók egynémelyike, a *míves*-től különvált *művész* példája által felbátorítva, címet változtat, és lesz: a *költőből* *költész* stb. és lesz talán, — ki tudja! — az *asztalosból* is *asztalész* (Kunsttischler). A *míves* és *művész* közti különbség alapján, — a melyet egyébiránt magában véve nem támadok meg, — mindenesetre okszerűbben válhatnék az *asztalosból* *asztalész*, mint a *költőből* *költész*; pedig távol vagyok ilyesminek óhajtasától; mert ellene vagyok a már meglevő jó szók megváltoztatásának, értelmük megcsonkításának.

Jó magyar szók a *költő*, *festő*, *képi*, *építő*; épolj jók, mint a *szabó*, *faragó*, *rémetsző*, *vívó*-, *úszó-mester*, a melyekből még eddig nem lett *szabász*, *faragász*, *rémetszész*, *vívász*, *úszász*. Hagyjuk meg amazokat is csonkítatlanul.

De mondhatná: „*Építőmester* nem *architectus*; *építő-művész* pedig igen hosszú szó. Hosszacska, nem tagadom, és ha *műépítő* nem találja kiállani a tűzpróbát, akkor nem tudok kielégítőleg fe-

lelni az ellenvetésre; hiszem azonban, hogy szorgos kutatás útján ráakadhatnánk a czélszerűbb alkotás nyitjára. Egyébiránt az *építész* mellett legalább a rövidség és még az a körülmény is szól, hogy *építő* szót „Baumeister“ értelemben, a *mester* hozzáadása nélkül nem használunk. Az *építőmesterrel* szemben tehát még inkább megjárja az *építész*, (talán *építész*) mint a *költő*, *festő* mellett a *költész*, *festész*.

Itt még csak azt jegyzem meg, hogy *költés*, *költelem*, *festés*, *építés* okkal-móddal magát az illető művészetet is kifejezik. Elismérem egyébiránt, hogy *költészet*, *festészet*, *építészet* szebb, tetszőbb alakok. Arra a gondolatra is jutottam, hogy ez alakok a *költész*, *festész*, *építész* szók nélkül is megállhatnak; annál is inkább, mivel úgy sem tekinthetők amazok származékainak; az *at et* névképző, szabály szerint, csak igékhez járulván. De nem állok meg e gondolatnál, hanem más szókra térve át, abbeli nézetemet nyilvánítom, hogy az olyan szók, mint *nyelvújítászat*, *nyelvhasználtászat*, *szóalkotászat*, *szóelemzészet*, ha létrejönnének, se szebbé, se szabatosabbá nem tennék magyar műnyelvünket.

Történész a legegyszerűbb magyarázat szerint a. m. *folyvást történő*, és így épen nem állja ki a próbát; de *történet-ész történelm-ész* igen.

A *nevelész* szóról, mint a mely a *költész* *festész* rovatába esik, nincs külön mondani valóm.

A *theoreticus*, *practicus* főnevek értelmének, *elmélész* *) *gyakorlász* helyett, véleményem szerint, a következő módon alakítandó szók felelnének meg:

Az *elmelet gyakorlat* gyököszókból: *elméletész*, *gyakorlatász*. De minthogy *elmél* és *gyakorol* már is magukban rejtik a *theoria* és *praxis* eszméjét (*elmél* legszorosb értelemben a. m. *conceptus* puross format), rövidebb alakokat szolgáltatna az illető igék részesülője: *elmelő*, *gyakorló*. Az *elmélér*, *gyakorlár* szabályossága ellen sem lehetne alapos kifogás; mert az *ár ér* névképző nevekhez, igékhez egyaránt járul; különben is kezelhetőbb s kevésbé kényes az *ász* és-nél. Van újabb alkotásu *elmész* is 1) *Bölcsész* 2) *Theoreticus*. Ez csak akkor felelhetne meg a célnak, ha a *bölcsész*, *bölcselő* értelmé kizárásával csak *elmélőt*, *theorizálót* jelentene. Eme képződés

*) A N. Szótárban *elmélész* nincs.

szerint *elmér* is megállhatna a *gyakorlár*-ral szemben. Az elsorolt alakok közül az *elmélő gyakorló* szópárt tartom legalkalmasabbnak a *theoreticus, practicus* főnevek értelmének kifejezésére; pl. „Péter jó *elmélő*, rossz *gyakorló*.“

Melléknevekül: *elméletes, gyakorlatos, elméleties, gyakorlatias* szók szolgálnának; pl. „Pál csak *elméletes* művész.“ „Péter *gyakorlatos* ember, katoná^stb. „Ez nagyon *elméleties* felfogása a kérdésnek.“ „Ez *gyakorlatias* kezelése a dolognak.“

Részben új szók gyártására is bátorkodtam vállalkozni. Erre régi jó Márton Józsefünknek egy megjegyzése ösztönzött, a melyet ő épen az akkor keletkezett új szók bírálására nézve tett 1811-ben megjelent szókönyve bevezetésében: „Mert“ — úgymond, „ha a mások által tett próbatételekre csak azt mondjuk, hogy: nem jó; azt pedig, hogy mi jobb, s miért jobb, soha meg nem mondjuk, magunk sem használunk, s úgy látszik, mintha másoknak sem akarnánk engedni, hogy használjanak.“ — Nehogy engemet is méltán érjen ez a szemrehányás, iparkodtam kimutatni, „hogy mi jobb, és miért jobb.“

A kérdés itt egyszerűen ez: Megkívánja-e a magyar műnyelv, hogy az irodalom, tudomány, művészet avatottja mind *ász és*, — maga az irodalom, tudomány, művészet pedig minden egyes ágában *ászat és*zet legyen? Szép-e ez az egyformaság, és szabatosabbá tenné-e műnyelvünket? A mondottak alapján *nem*-mel vagyok kénytelen felelni.

Nem folytatom tovább a kérdés bonczolását. Azon tisztelt nyelvésztársaim, a kik a fentebb jelzett szóalkotási irányt talán helyesnek tartják, bizonyosan csak fontos okoknak engedve cselekszik azt. Én amaz irány ellen nem a végre tettem kifogást, hogy minden áron igazam legyen, hanem azon célból, hogy eszmecsere útján az igazság földerítésére szolgáltassak alkalmat; a magyar nyelvészetnek így vélvén legjobb szolgálatot tehetni.

Az *ász és*z névképző műkörének taglalását a következő észrevétellel fejezem be.

Újabban az e képzővel alakuló — nem csak igékhez, hanem főnevekhez is egyaránt járul az *at et* névképző, pl. nem csak: *vadászat, halászat*, stb. a mi természetes, mert van *vadászik, halászik*, ige; hanem *kertészet, méhészet, művészet, színészet, bölcsészet, költészet* is a mi még nem igen régen szokatlan volt mert *kertészik, méhészik*,

művészik, színészik stb. igék még eddig nincsenek; az *at et* képzőről pedig azt tudjuk, hogy e képző, szoros viszonyban állván az *és* és névképzővel, csupán csak igékből alkot neveket. (Azon *at et*-ről, a mely elvont, s jobbadán homályos eredetű gyökökből alkot neveket, mint: *borbat, kuvat, harmat, gyarmat* stb. itt, önkényt érthetőleg, szó sem lehet.)

E tény a következő megjegyzések tételére ösztönöz engemet: Egyrésztől kívánatos az *ászat, észet* igazolása; másrésztől tagadhatatlan, hogy az *at et* névképző csak igékből alkot főneveket. Tanúsítja ezt még az olyan szó is, mint *folyam-at*, a melynek *folyamik* igéje ma már nem használatos. *Szóz-at* a *szavaz-at*, *műz-et* a *művez-et* segítségével elemezhetők, és elárulják igéből való eredetüket. Más képzőjü foglalkozási névhez nem ragad az *at et*; mert nincs: *ács-at, kovács-at, lakatos-at*, stb. szó. Mikép van tehát, hogy épen csak az *ász ész* képzőjü nevekhez szorot járulni?

Oka talán az *ász ész* kettős természetében és e kettőnek szoros kapcsolatában rejlik; melynél fogva e képző, nem csak hogy neveket is, igéket is alkot, hanem nevet névből és igéből; pl. *hal-ász, mer-ész*; és viszont igét igéből és névből; pl. (a régi) *mer-észik, legeg-észik* — *hal-ászik, vad-ászik*.

Az *ász ész* névképző igeképzővé, és ez viszont névképzővé változhatik. *Vadász* névből lesz *vadászik* ige; *fürkészik*, vagy *fürkész* igéből lesz *fürkész* név. Úgy hiszem tehát, hogy a nyelvérzék, a a *böngészik, csikászik, agarászik* igék behatása alatt megszenvedné az olyan alakokat is, mint *kertészik, művészik, borászik, erdészik*. A *tollászkodik* = *tollaszkodik*, *tetvészkedik* = *tetvezkedik* igék elemzése is mutatja, hogy az *ász ész* névképző legszorosb viszonyban áll az *ász ész* igeképzővel. Az *ászat észet* kettős képzőjü neveknél tehát az *ász ész*-nek mindig igeképző voltát kell oda gondolnunk, ha czélt akarunk érni.

Ha e képzőknek nem csak forma-azonossága, hanem lényegöknek is legbensőbb egybefüggése elegendő arra, hogy az *at et* képző kizárólagos igekedvelésének eleget tegyen; ha ez az elemzés a tetszetességnél biztosabb sikert talál aratni: akkor az *ászat észet* képzőpár szóban forgó működése jogosult; ellenkező esetben kétesnek tűnik fel e jogosultság.

Az *ász ész* név- és igeképzőre vonatkozó fürkészetem eredményét összefoglalom röviden;

a) A névképző csaknem kizárólag főneveket, jelesül „tárgygyal bánó“-t kifejező főneveket alkot. Ezeket ismét legnagyobb részben főnevekből alkotja. Melléknevekkel nem egyesül.

Igékből tulajdonképen melléknveket alkot, a melyek „bizonyos hajlamu, szokásu, tulajdonságu egyént (néha dolgot is) jelenitenek, és így csak átvitt értelemben válhatnak főnevekké. E minőségében az *ász ész* képző [távrolról sem oly alkalmas a „tárgygyal bánó“-t jelentő főnevek képzésére, mint a midőn főnevekből alkotja azokat.

b) Az igéképző többnyire igékből alkot, jelesül gyakorlatos cselekvést, vagy állapotot jelentő, s az igegyök értelmét kicsinyező igéket. „Tárgygyal bánó“-t jelentő nevekből is képez néhány igét. — Helylyel-közzel indulatszóból is alakul, tán másból is alakúlhat *ász ész* képzőjü név vagy ige; de ez elszigetelt esetek meg nem igazthatják a szabályt.

E két képző legbensőbb kapcsolatban áll egymással. E szoros kapcsolat és viszonyosság megfejthetővé teszi, úgy látszik, azt a felötlő tény, hogy a csak igékkal egyesülni szokott *at et* névképző újabban oly könnyen ragad az *ász ész* képzőjü nevekhez is.

Az *ász ész* képző elég bő anyagot szolgáltat a szóalkotás kérdésének megvilágítására. Szerencsésnek érezném magamat, ha az itt felhordott anyag legalább olyannak mutatkoznék, a mely az enyémnél avatottabb kézben hasznavehetővé válhatik.

A szóalkotás kérdésének tárgyalását közelebbi alkalommal befejezem.

JOANNOVICS GYÖRGY.

TANULMÁNYOK

A MAGYAR RÉGI EGYSZERŰ ÉS AZ ÚJABB ÖSSZETETT SZENVEDŐ IGEALAK KÖRÜL.

Azon heves nyelvészeti küzdelem, mely a magyar igerendszer, különösen az *ik*-es igék, s ezek legszámosb jutaléka a *tatik* *tetik* külszenvedő ige-idom őseredetisége, továbbra is fentartatása avagy kiküszöböltetése körül a múlt század végső tizedétől kezdve, megszakításokkal — egész e század első fele végéig folytattatik vala, minden látszat szerint még napjainkban sem ért véget. Ugyanis alig hogy a Révay elvei a 40-es években különösen e tek. Akadémia legjobb tehetségei erélyes közreműködése folytán elvégre elismertettek, s a magyar irány legalább e tekintetben immár örövendetesen kezdett eljutni végmegállapodására, s az annyira kíváncsi irodalmi egységre: íme az 50-es évek egyéb nyomorúságaink közepette egy törvénytelen ágyból eredett csudaszülött ige-idomot, egy élődi gyomot is rá erőszakoltak a nemzet legféltőbb kincsére, az ősi magyar nyelvre, mely annak egész méltóságos szerkezetét pusztulással fenyegeti, hasonlólag a százados tölgyön élődi fagyöngyhez, mely annak legfőbb sudara kellő csúcsára telepedvén, díszes, s még késő ősszel is, immár az egész természet kihalta után viruló zöld koronáját látszik képezni, holott valósággal csak annál tovább szívja annak tartós életerét s becses nedveit.

E kárhuzatos gyom az újdon sült „lett“-es szenvedő ige-pót-lék, ajánlatva az ősmagyar külszenvedő helyettesítésére, de nyelvészeti vitás kérdések eldöntésére elegendő készséggel nem bíró, s az előítéletek hinárjából már csak ennél fogva is menekülni képtelen emberek által, a kiknek jóakarata ennél fogva egészen azok közé tartozik, melyekről szokták a francziák és németek mondani, hogy a pokol tele van ilyen jó akaratokkal.

E nyelvészeti tusáknak két megállapodási fokát (stadiumát) különböztethetni meg:

Az első az volt, midőn Gyarmathy, a debreczeni grammatica írói, és Verseghy, tagadván a „tatik tetik”-féle külszenvedő ige tősgyökeres magyarságát, azt ősi származása, úgyszólván nemessége bebizonyítására kényszerítették, ellenesetre korcsnak s a családba belopózott jogbitorló fattyúnak nyilatkoztatván. — Tudjuk, hogy ügyének védője Révay mindezt oly fényesen igazolta, hogy eredetét egész a honfoglalásig, sőt azon fölül is egész a magyar nemzet születéséig fölvitte, s ezenkívül úgy a magyar nyelvnek mint az összes rokonságnak nemzetségi fáját is szerencsésen összeszerkesztette, az ügyben végítélet hozatott, s mint ítélt dolog nyugodott háboríthatlanul egész az 50-es évekig.

Második megállapodási foknak azt tekinthetni, midőn az 50-es években az előbbi zavargóknak még veszélyesb nyomdokosaik ugyanazon fegyverekkel, mint előzőik, újból támadást intéztek ugyancsak a „tatik tetik”-féle külszenvedő ige ellen; de most már föl volt találva azon csuda szülött is, mely hivatva volt előbb ugyan csak a külszenvedőt szorítani ki, de mint a következők megmutatta, ezzel meg nem elégedve, a belszenvedőre, sőt a mint a létige eddig a körülíró mondatokban használtatik vala, ezekre is kiterjesztette pusztító hatását, s e harc még folyvást tart.

Lássuk tehát mindkét megállapodási fok rövid történetét:

I.

Föl kell ugyan tennem o tek. Akadémia összes tagjairól, még azokról is, a kik nyelvészettel tüzetesen nem foglalkoznak, hogy azon elkeseredett tollharczokat, melyek ekként az „ik”-es igék, s ezek között jó részben a szorosán vett „tatik, tetik” külszenvedő, mint az „ik”-es igék tetemesen nagyobb része iránt folytak, s a Révay elvei győzelmével végződtek, s ennek minden fejlődési mozzanatait jól ismerik, — habár azon körülmény, hogy nem egy tagja e tek. Akadémiának a „lett”-es szenvedőféle igéhez dolgozataiban makacsul ragaszkodik, az ellenkező vélelem mellett látszik szólni. Tekintve azonban azt a körülményt, hogy e harcok ez előtt több mint félévszázalával vívattak Révay, Verseghy, s az azzal egyező debreczeni grammatica szerzői között, s ennyi idő egy különben is annyi belső bajok által igénybe vett nemzetnél több mint elegendő

volt ennek az irodalmi történetünkben oly fontos és messze hordásu mozzanatnak végképen a feledékenység tengerébe való merítésére, e nyelvészeti vitás kérdés története főbb mozzanataiban való ecsetelését annyival inkább szükségesnek látom, mert ebből mindenki meg fog győződhetni, hogy a „lett“-es szenvedőféle ige kérdése semmi egyéb, mint az ez előtt több mint félévszázaddal vívatott tollharcnak folytatása, s az előbbinél sokkal veszélyesb stadiuma; annyival szükségesbnek látom pedig, mert e téren a legképtelenebb nézetek uralkodnak, a magyar közönség abban a hitben lévén, hogy a „lett“-es szenvedőféle ige elfogadása mellett sem tesz egyebet, mint a Révay és Kazinczy elismert alaposágu elveiket, tanaikat követi, holott ennek éppen ellenkezője történik; ugyanis a „lett“-es szenvedő-féle ige úgy a Révay mint Kazinczy tanainak valóságos és pedig konok tagadása.

Hogy a közönség erre nézve valóban tévedésben van, — elég legyen a száz meg száz közül csupán egy nagyon jellemző, s tárgyamra már csak tartalmánál fogva is kiválóan alkalmas idézettel igazolnom fennebbi állításomat, — mely is a következő:

Révaynak egyik ijabbkorszaki életírója *), e valóban lángeszű és a magyar tudományosság méltó büszkesége életrajzát megírván, ebben ily helyek fordulnak elő:

„A magyar t. társaság felállítása ügyében „Előrajzt” nyújtott be az országgyűlésre, mely véleményadás végett a literaturai választmányhoz *lőn* utasítva” — ismét

„E közben meghalálozott Vályi, a pesti egyetemnél magyar nyelv- és irodalom-tanár. Révay a megürült tanszékért nem folyamodott, — Tóth Farkas véleményét kérte ez ügyben a helytartótanács, és általa egyedül Révay *lőn* ajánlva; így 1802-ben hatalmasaktól hatalmasbak ellen *pártfogoltatván* ki is *neveztetett*.” — és alább

„Révay magyar nyelvtudományi rendszere már akkor is a kitűnőbb magyar írók által legalaposabbnak *ismertetett* el, mégis vetélytársa Verseggy annyira vitte a dolgot, hogy iskoláinkba az ő nyelvszokáson alapuló rendszere *vétetett* be. Mai íróink közül alig találkozik egy, ki Révayt ne követné.” Íme a tisztelt író, a kinek e

*) Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Gyűjté Ferencz Jakab és Danielik József. Kiadja a Szent-István-Társulat. Pest 1856. 8r.

néhány soraiban ilyenek fordulnak elő: „lön utasítva,“ „lön ajánlva“ s a ki szerint ezek a „*pártfogoltatván,*“ — „*ki is neveztetett,*“ — „*legalaposbnak ismertetett el,*“ — „*vétetett be*“ ösrégi magyar külszenvedővel egy fedél alatt szépen megférhetnek, — szentül hiszi, hogy úgy ő, mint a mai összes magyar irodalom férfiai, a Révay magyar nyelvtudományi rendszerének követői; — és íme ez az, a mit határozottan tagadnom kell mindnekem, mind mindazoknak, a kik a Révay tevékenységét nem csupán hírhordásból, hallomásból, hanem közvetlen tanulmányozás folytán ismerik. — A mily tévedésben van e tisztelt író, épen oly tévedésben van erre nézve az összes magyar irodalom, a mint ez az adandom vázlatból nyilván ki fog tűnni. Nagy ideje annak, hogy a közönség erre nézve valahára tisztába jöjjön, mert az csak szigoruan igazságos kíváнат, hogy a ki csalatkozni nem akar, ne csalathassék meg, a ki pedig megcsalódott, mert megcsalattott, hadd épüljön ki valahára a hibából, melyben oly sokadmagával leledzik vala.

Révay „*Antiquitates literaturae hungaricae*“ című műve, mely a régi halottas beszédet fejtegette, 1803-ban, nagyobb műve „*Grammatica elaborator*“ -ja, melylyel a magyar nyelv rendszerét megállapította, 1803—1806-ban jelent meg. Mind azok, kik őt megelőzőleg nyelvtanokat írtak, nyelvtanírók igen is, de nyelvészek oly értelemben, a milyenben e szó jelenleg vétetik, nem voltak. Mert habár Gyarmathy, mint a ki ily című művében „*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata,*“ a magyar nyelvet a finn, lapp, eszth, s a rokon nyelvekkel sikeresen hasonlítgatta össze. az áltáji összehasonlító nyelvészet legelső úttörői közé méltán számíttatik is: de e tekintetben igyekezetei eredményei alig többek, nem sokkal előhaladottabbak a Sajnovicsénál, ki 1770-dik évben az akkori dán király által Venus bolygónak a nap tányéra alatt elvonulása megfigyelésére Wardochusba meghívott Hell Miksa csillagász hazánkfiához csatlakozván, a lappok között a helyszínen nyelvészeti tanulmányokat tett, s tanulmányai eredményét ily című művében tette le: *Demonstratio idioma hungarorum et lapponum idem esse*; — de már magokat a finn nyelveket a magyar nyelv rendszere megállapítása ötletéből tűzöttes vizsgálódása, kiaknázása tárgyául ép oly kevésbé tette, a mint Sajnovics sem. Hogy nyelvész nem volt, annak pusztá empirismusra fektetett „*Okoskodva tanító nyelvmester*“ -ében a számos elkövetett

hibák által, — melyeknek nem legcsekélyebbike épen a „tatik tetik“-féle külszenvedő ige ősrégi magyarsága kétségbevonása volt, — elég bizonyosságát adta*). A Beregszászi erőfeszítéseit, ki a magyar nyelvet erőnek erejével a sémi nyelvekkel akarta rokonítani, nem is említem; összehasonlításai egész tárházát képezik oly álom-hüvelyezéseknek, melyeknek ma már egyike sem állhat meg az összehasonlító nyelvészet ítélő széke előtt.

A magyar nyelv rendszere megállapításának nagy fontossága és messzekihatásu gondolata a Révay lángeszű agyában fogamzott meg, érlelődött meg, s általa mívelve termette meg azon fölséges gyümölcsöt, mely a magyar nyelv rendszere, s mely a mióta annak egyedül helyes volta s alapossága elismertetett, kivéven a keletkezésekor Verseghy és a debreczeni grammatica írói által támasztott vitákat, egész az 50-es évekig, egyetlen nyomtalanul elenyészett kísérletet kivéve — megtámadva senki által nem volt.

A Révay fennebb említettem két műve sokkal kevésbé van elterjedve a magyar közönség között, hogysem azokat közvetlen olvasásból ismerhetné, és úgy az ő egész buvárlati tevékenysége, mint annak rendszere iránt kellőleg tájékozva lehetne; másrésről a Révay követte módszer is olyan természetű, hogy a mily alapos és biztos, ép oly nehezen hozzáférhető még különben alapos, és a latin nyelvet, melyen írva vannak, tökélyesen értőknek is, — nem is említve a korunkbeli új nemzedéket, mely ma már latin nyelven írott műveket vajmi ritkán olvas; innen van az, hogy — el merem mondani — a mai közönség Révayt egészen másképen ismeri, mint a mint valóban volt; szükségesnek látom tehát egy-két vonással ecsetelnem, miből állott az ő tevékenysége, s minő volt az eszköz, melyet használt vala.

Mindez rövideden ennyibe vonható össze: czélul tűzte ki magának, a magyar nyelvet minden reá tapadt mocsoktól, rontásoktól megtisztogatva, a maga hamisítatlan őstisztaságában állítani elő, ezt tekintette ő a nyelv purismusának, melylyel azonban összekötötte a benne szükségtelen idegen elemek lehető eltávolítását, s a szó-

*) Egyébiránt Gyarmathy „Okoskodva tanító nyelvmestere“ 1794-ben, — latin nyelven írott műve pedig, melyben a magyar nyelvet a finn-eredetű nyelvekkel rokonítja, 1799-ben jelent meg. — és így nem tudhatjuk a változást, melyet nézeteiben e tanulmányok idéztek elő, a mit minden összehasonlító nyelvész méltán fájlahat.

kincsben ekként támadó hiánynak a szógyökök által — a hozzájuk járult képzők eltávolításával — való pótolgatását is; de az így fellesztett szógyököket csak is mint fogalom-szavakat kívánta a szó-kincsbe fölvenni, nem pedig — mint némely újabb íróink a német nyelv utánzásául teszik — összetett új szavak elő-részéül is; ez volt a feladat.

Ennek megoldására két eszközt használt, ú. m. 1-ör) a régi magyar nyelveimlékek gondos felkutatását és kiaknázását, a miben Pereszlényit követte; 2-ör) lelkiismeretesen tudomásúl vette Sajnovics és Gyarmathynak a magyar nyelvnek a rokon finn-lapp-észti nyelvekkel tett összehasonlításaiuk eredményét*), nem csak hanem tanulmányozása tárgyává tette ezenkívül a lángeszű Meninszkynak Kollár Adám Ferencz hazánkfia átdolgozta török nyelvtanát is, mint a melyben, ha bárcsak gyéren, szinte fordulnak elő összehasonlítások a magyar és török nyelv idomjaik között, még pedig oly szellemben, mely nem hagy fenn semmi kétséget az iránt, hogy e nyelvtan átdolgozója e nyelveket közel rokonoknak tartotta. Révay ezen eljárás módja annál nagyobb méltánylást érdemel, mert akkor még az európai összehasonlító nyelvészet meg sem születvén, nem tudta az európai tudomány, hogy a török, magyar és finn nemzetek az őket egymástól elválasztó roppant földterületek daczára rokonok lehetnek; még akkor nem volt tudva előttük úgy mint ma van, e nemzetek közös ural-altaji bölcsőjök, s eredetük, a honnan van ma magának e nyelvcsaládnak végleg megállapított „ural-altaji nyelvek“ közös elnevezése is; azért még előzője Gyarmathy is, a ki a magyar nyelvnek a finn népek nyelveivel való egyezését bizonyíthatja, ezt a török nyelvre nézve határozottan tagadja.

Gondos figyelmére méltatott ezenkívül minden a két testvér-hazában felmerült nyelvtan-írási jelenséget, a milyenek voltak a debreczeni nagy grammaticán, és a Verseghy dolgozatain kívül, melyek hibás elvei ellen volt intézve egész élete tevékenysége, más kisebb írók, sőt az ezeket megelőzőtt Corpus Grammaticorum íróinak dolgozataik is, melyekre esetről esetre több ízben hivatkozik is, helyeslén a mi bennök helyes, elítélvén a mi bennök rossz volt.

Ímé, e két eszközzel élt Révay a magyar nyelv rendszere megállapításában, s ha nagy művének szónyomozási részében monnót

*) E kettő Révaynak rendszeres, és bevallott bizonyító eszköze volt.

egyaránt használta, nincs benne kétség, hogy a ragozási rendszer egész mivolta szerinti fölismerésében s megállapításában főleg a rokonnyelvek ragozási rendszerét tartotta szemel előtt.

Összehasonlítgatta ezenkívül még a magyar nyelvet a sémi nyelvekkel is, de nem mint közvetlen, hanem távolabbi rokonokkal, — az e nyelvekben kínálkozó hasonlatosságokat egy közös ős nyelv maradványainak adván ki; s e tekintetben is oly szerencsésen járt el, hogy az így fölfedezett hasonlatosságok nem csak hogy nincsenek ellenkezésben azokkal, melyeket a rokonnyelvekből vont el, sőt egyaránt illvén azok finn-, török- és magyarra, teljes és tökéletes összhangzást tudott közöttök létesíteni.

Ezek az összehasonlítgatások oly sűrűn érik egymást művében, hogy épen ez által a nem tűzöttesen nyelvészre, sőt még a nem szigoruan összehasonlító nyelvészre is, fárasztókká lesznek. Ugyan e nehézséget kellett érezni Révay egyik nagynevű kortársa, tisztelője, barátja, s az alkotta nyelvrendszer legelszántabb védőjének, a tiszteletre oly méltó szép és tisztalelkű Kazinczy Ferencznek; ő ugyanis a Révay megállapította rendszerét a magyar nyelvnek készséggel elfogadta, az egyszer elismert igazsághoz egész életén át törhetetlen szilárdsággal ragaszkodott, s a Révay ellenfelei magyarságára talán még Révaynál magánál is jobban boszongodott, — a mint ez kivált Dr. Szentgyörgyi Józsefhez a debreczeni grammatica nagy hívéhez írott leveleiből untig kitűnik; de már azokat az összehasonlítgatásokat, melyeket Révay a finn- lapp- eszt, és török-tatár meg a magyar nyelv úgy szó- anyaga, mint alakjaik között tett, már csak mint kiválsólag aestheticus is, aligha birta figyelemmel olvasni, — hanem megelégedett a felmutatott eredményekkel, azokat inkább a Révay éles eszének, és a régi nyelvemlékek az előtt soha nem is álmodott arányokban való kiaknázásának, semmint a magyarnak a rokonnyelvek szerkezetével, úgy szólván természetével való egybehasonlítgatásának tulajdonítván, különben nem nyilatkozhatott volna felüle úgy a mint nyilatkozott a „Felső magyarországi Minerva“ 1825-iki évfolyam I. negyed 6—14. l. a hol, a nyelv és az írás feltalálását, s a magyar nyelv bölcsőjét fejtegetvén, így szól: „Így a népeknek hajdani honjaikra nyelvöknél fogva is alkalmas biztossággal hozzávethetni, mert másképen szól a grönlandi lakos a Jeges tenger szélein, másképen a jóniai tündér széleken lakott görög s a Veres-tenger meleg tájain megtelepedett

arabsz, s az egyipti lakos. Ha tehát a történetek nem mondanák is, hogy a magyar nép oda, hol mostan él, Ázsiából költözék: ez a folyó, egymásra halmozott consonánsok által keménynyé nem tett nyelv, s a hím és nő vocalisok össze nem vegyítése, a gyökér szókhöz raggatott névmások (suffixa), s a sok egyhangu monoton szók (melyeket Spanyolországban is feltalálunk az arabsszók után (Quadalaxara, Salamanca, Calatrava), és a melyek a mi szép zengésű nyelvünknek ugyan díszére nincsenek), bizonyosságot tehetnének, hogy mi Ázsiából eredünk. Mert mindezek a szemitai nyelvek tulajdonai. De mely részében lakánk Ázsiának, azt most már sem a históriai, sem a philologiai úton nem lehet bátorsággal meghatározni. (Itt Kazinczy megfélekedezett arról, hogy a görög, latin, szláv, és germán népek mind Ázsiából egy közös bölesöből származtak, közös rokonokul a szanszkritot ismervén, s mégis mily különbség van e nyelvek hangzása közt! Épen így megfélekedezett arról is, a mit erdélyi utazását tárgyazó leveleiben a magyarok eredetéről ön-maga nagy ünnepélyesen adott volt elő, hogy: „a magyarok 889-ik évben az Ural hegye, és a Volga, Jajk, Tobol folyamok tájairól *Európába* jöttek“ stb. a honnan tisztán láthatni, hogy itt Kazinczy maga-magával ellenkezésben van, mert hiszen maga megírta, mely vidékéből Ázsiának költöztek őseink mostani hazájokba, valamint ahhoz is könnyen hozzá vetthetett volna, hogy Ázsiának azon részeiben ősidőkben ugyan sémi népek épen nem laktak, hanem igen is egymással mindnyájan rokon-nyelvű altáji népek.)

De halljuk már most azt, hogy mit mond a magyar nyelvnek az ural-altáji nyelvekkel való rokonságáról:

„A finn és lapp népnek Sz.-Pétervár felett Torneo körül számos szavai vagynak, melyek néha csak hangban, néha jelentésben is hasonlítanak a mieinkhez; innen a gondolat, hogy a két nép mi tölünk erede, vagy mi ő tőlök, hogy nemzetünknek egy része oda tolatott, hogy a finn és lapp nép a legrégibb időkben eleinkkel baráti vagy ellenségi viszonyban álla, s így némely szavainkkal meggazdagodva tére fagyos, szűk, kietlen honjába. Erre Rudbeck voná. legelsőbbben figyelmünket stb.“

A lidércz-rém még a nagy Révayt, nyelvünknek leglelkesebb, és legtudósabb grammaticusát sem hagyá kísértetek nélkül. Ellenben Beregszászy nem egyes szók, hanem az egész nyelv alkotmányának összehasonlítása által mutatá meg, hogy a magyar nyelv a

szemítai nyelvek számába tartozik, hová a lapp és finn nyelveket nem számlálhatni (Kazinczy nyilván nem tudta, hogy a múlt századbeli finn tudósok nemcsak hogy e nyelveket egyenesen a héber, szír és chaldeai nyelvekkel közvetlenül rokonoknak tartották, hanem még olyan is találkozott, a ki e népeket egyenesen Izrael egyik oda tévedt nemzetségének bizonyíttgatta) . . . „és hogy így — mondja tovább — az egész állítás nem egyéb káprázatnál. A ködös kérdésnek philológiánkra kevés haszna. Históriánkra épen semmi sincs.“

A Révay tanainak Kazinczy Ferencz által lett elfogadtatása a mily megtisztelő, és a siker biztos reményével kecsegtető lehetett Révayra, ép oly jellemző volt a művelt lelkű Kazinczyra nézve; mert tudnunk kell, hogy Kazinczy egész a Grammatica elaboration megjelentéig csak oly „ódi, ódik és tatodó tetődő-s magyar, s már csak mint költő is, a kinek annyira keze ügyébe esnek a magánhangzón végződő szók, a féligmúlt időkben, s a kedveshangzásu on végzet az óhajtó mód jelen idejében, az *ik*-es igéknek csak úgy nem kedvelője, mint akármelyik debreczeni tudós, és nem tudós ember. Ugyanis előbbi dolgozataiban ilyenek jönnek elő: „méltóztasson az úr engem tudósítani.“ (1789. ifj. Szilágyi Sámuelhez) . . . „hallhatatlan poéta . . . Ha így íródik: inaudibilis poétát tesz“ stb. (1792. Bíráló Csokonayhoz.) „A sermo pedester talám legjobban tetődik ki piperétlen beszéddel.“ (1793. Töredék u. ahhoz.) „Míg a versek kinyomtatódnak (1792. u. ahhoz). „Ez az orthoglottus D anathemát kiált mindenre a mi nem a nálók készült Grammatica izlésében íródik“ stb. (1801. Kis Jánoshoz) sőt még meg is róttá: „Bátorkodna nézni a kárpiton belől“ — és „Hogy neked tetszhessen.“ — „A praesens ugyan bátorkodom és nem bátorkodok, és tetszem, noha jó a tetszek is. De a praesens indicativin kívül bátran lehet *k*-val is élni, p. o. bátorkodnék, tetszenék. Nem jól van mondva: ha neki tetszeném, de jól: ha neki tetszenék“ (1802. Bíráló u. ahhoz.) „Mely kényesen nyomtatódnak a németek zsebkönyvei“ stb., melyek a Révay tanaival homlokegyenest ellenkeznek, s tisztán az 1795-ben megjelent debreczeni grammaticaszellemében vannak írva, — ilyenekkel a Grammatica elaboration megjelenté után többé csak nagy ritkán találkozunk Kazinczy Fer. műveiben.

Hogy ez a Révay elveinek Kazinczy Fer. által lett elfogadtatása előleges és heves viták nélkül meg nem eshetett, azt már csak az e két nagy férfú között létezett szoros baráti viszonyból, Révaynak

nyelvésziesen ingerlékeny természetéből (grammatici certant), mely Kazinczynak most jellemeztem debreczeni szellemü magyarságát megrovás nélkül nem hagyhatta, Kazinczynak a tudomány csalhatatlan igazságai előtt föltétlenül meghajlani szerető nagyszerü igazságérzetéből, végre leveleinek egy minden látszat szerint erre vonatkozó helyéből, melyben egy ily vitáról nyilván emlékezik, eléggé gyaníthatjuk, a hol Kazinczy férfias nyíltsággal megvallja, hogy a vitában Révaynak volt igaza.

A ki, mint Révay, nyelvtani igazságok búvárlatát s napfényre hozatalát tűzte ki élte feladatául, nem lehet annak sürgösb és mulhatatlanabb kötelme gondos tanulmány tárgyává tevésénél mind annak, a mi az ő művelte téren előtte már mások által akár helyes akár helytelen irányban megtéve volt. A fennebb adtam vázlatból eléggé látjuk, hogy Révayt a téren mulasztással teljességgel nem vádolhatni, mert ha valaki, bizonyára ő gondosan felhasznált minden segédeszközt, melyek czéljára alkalmasnak kínálkoznak vala.

Ha a nyelvész tanulmányait annyira megtette, hogy azok által képesítve van minden egyező, és eltérő nézetek felett tiszta átpillantást szerezni magának, legott eljutott arra a magaslatra, a melyen választást tehet a jó és rossz, helyes és helytelen között, s mint igazságokat kereső ember azon nézeteket fogja elfogadni, melyek ítélete szerint egyedül helyesek, s a kitűzött célhoz legeggyenesb úton vezetők; a mily rendületlenül fog ezekhez ragaszkodni, épen oly kérhetetlenül fogja irtani mindazon hibákat, melyeket ilyenekül biztosan fölismert, s a helyesb elvek terjedésének útjában állanak; végre vagy maga fog egy rendszert alkotni, vagy pedig egy már előtte mások által elfogadottat, ha mindjárt a tárgy megkívánta módosításokkal, tenni sajátjává.

Lássuk, hogyan járt el itt Révay.

Minden nyelvnek legfontosb két része, úgyszólván két fenntartó oszloprendszere a két fogalomszó, a név és ige, és azoknak viszonyítási rendszere.

A névragozás körül visszaélések alig voltak előzői által elkövetve, s az e körül tett előmunkálatok ellen Révaynak is alig lehetett kifogása; mindez egészen másképen vala az igéknél.

A debreczeni grammatica immár 1795-ben megjelent, s mivel hiányt pótol, a Tisza-vidéken mohón fogadtatott s terjedett el, —

melyet csakhamar követett a Verseghy „Proludium“-a és német és latin, később magyar nyelven is írott nyelvtani dolgozatai.

Mind a debreczeni grammatica, mind a Verseghy művei a szokásra voltak alapítva, és így lehetőleg ingatag alapra fektetve, s ez által a visszaéléseknek mintegy kapu tárva. Leginkább nyilatkozik vala ez mindkét rendbeli dolgozatoknál főleg az igerendszerben, s annyira ment, hogy az előbbi sok századokon át egész a múlt század elejéig tartott általános helyes használatot komoly veszélylyel fenyegette.

Íme ezek ellen akart Révay örökre áthághatatlan gátot építeni, megdönthetetlenül szilárd, mert szigoruan tudományos alapra fektetvén a magyar nyelv igerendszerét, a mi neki szerencsésen sikerült is az ő nagy művében a „Grammatica elaboratio“-ban.

Feltűnő e műben, hogy a névragozás abban oly hiányos, hogy a hangrend megállapításán, és a latin nyelvtanok szellemében elszámított néhány egészen önkényesen meghatározott esetrag értelmezésén, és az ezekhez nyújtott ragozási mély és magashangu mintákon kívül egyebet alig ad, — ellenben mihelyt az igékhez ér, azonnal megváltozik minden, s a nyelvész mintegy az őt megillető küzdő-téren elemében látszik magát érezni.

Vajjon ok nélkül, s csupán szeszélyből járt volna el így Révay egy oly messzehordatu, s úgy szólván végfontosságú ügyben? — Aligha. — Lássuk tehát az okokat, melyek őt tárgyának így és nem másképen kezelésére határozták.

Ezek elseje az volt, hogy, mint fennebb előadám, a magyar nyelv rendszere a névragozásban megtámadva nem volt, s a takarékoság azt ajánlotta, hogy művét ok nélkül túlterjedelmessé ne tegye, egy oly korszakban, midőn hasonszellemű tudományos műveket, kiadók útján épen nem, hanem csak is egyes lelkesek moecónáskodása útján lehetett kiadni.

Volt azonban ennél egy másik nem kevésbé fontos ok, s a melyet én a valódinak gondolok, mely is a következő volt.

A Menninszky-Kollárféle török nyelvtanból arról győződött meg, hogy míg a sémi, héber, arab, s ezek rokonnyelveit az európai nyelvek nyelvtanai, különösen az akkoron még általános tanítási és mintanyelvnek a latinnak nyelvtani rendszere szerint előadni merő lehetetlenség, addig ugyanezt a török nyelvvel úgy Menninszky mint utánna mások is sikeresen eszközölték, — továbbá Menninsz-

kynek a nagy tudományu magyar születésü Kollár Ádám Fer. átdolgozása szerinti eme művében a magyar és török nyelv közt nyilván ez utóbbi által tett nem egy oly összehasonlításra bukkant, melyekből — miután e nyelvek nyelvtani rendszere egyezéséről, magoknak pedig e nyelveknek rokonságáról meggyőződött, — ez által egyszersmind művének előadási módszere is szerencsésen fel volt fedezve. Hozzájárult ehhez azon szerencsés véletlen is, hogy a Menninszky török nyelvtana is a névragozásra egész addig, míg az igékhez nem ér, aránylag kevés gondot fordít, az e körül való bővebb tárgyalást a II-ik vagyis szófüzési résznek hagyván fel. Ez Révaynak egészen kapóra jött, úgy ítélvén, hogy ha a Menninszky-Kollár-féle török nyelvtan beosztását fogadja el, — az alaktanban a többi beszédrészekkel egyelőre kevés dolga lesz, s azonnal hozzáláthat a magyar nyelv leginkább megtámadott és úgy a debreczeni grammatica, mint a Verseghy tanai által leginkább veszélyeztetett s legfontosb része, az igerendszer megállapításához, — az alaktan kiegészítését a szófüzési részben fogván kényelmesen eszközölni; egy szóval, műve előadási modorául több kínálkozó közt ezt fogadta el, — tennie kellett pedig ezt annyival inkább, mert a többi a töröknél még közelebb rokon, s így még nagyobb felvilágosítást nyújtó finn- lapp- eszt nyelvek nyelvtanai ez idők szerint hiányosbak voltak még a mieinknél is, alig csak olyak is, a melyekből az idegen e nyelveket egészen elsajátíthatta volna, — a mi a Révay összehasonlításain is meglátszik, — mint a melyek e nyelvek alakjait a magyar nyelvével többnyire helyesen egyeztetik, de nem egyszer lényeges dolgokban hibáznak is. Méltó sajnálkozás fog el tehát bennünket annak elgondoltára, hogy művének III-ik vagyis szófüzési része kéziratban maradván elveszett, mert abban gyaníthatólag egyebet is, s nem csupán azokat fogtuk volna találni, a mikre művének szónyomozási részében hivatkozik, mint olyanokra, melyeket majdan a szókötési részben fog előadni. Hogy mit vesztettünk e becses műben, megítélhetjük már csak onnan is, hogy a Verseghyvel folytatott tollharczban tanítványai által kiadott 3 műnek nyelvezetében oly szerencsés és a jelenlegi irodalmi nyelvben jobbára szokatlan mondat-szerkezetek fordulnak elő, melyek épen ott szolgáltatnak igen szerencsés kiegészítő eszközöket, a hol a magyar nyelv arra legjobban rá van szorúlva; e tekintetben elég legyen a magyar nyelvben oly túl-szaporá „hogy“ kapocs-szavak

apasztgatására irányult igyekezetre rámutatnom, a mi nyilván közvetlen az ő, nem pedig tanítványai agyában támadott.

Taglaljuk már most a) a Révay igerendszerét, b) a debreczeni grammaticáét, és c) a Verseghyét.

Révay idejekorán észbevéén s egész távhordatuk szerint felfogván mind a debreczeni grammatica, mind Verseghynek az igerendszer megállapítása körüli téves nézeteiket, — támadását főleg ezek ellen intézte, felhasználván erre mindazon eszközöket, és fegyvereket, melyeket neki a régi nyelvemlékekben való nagyszerű jártassága, alapos tanulmányai, s az összehasonlító nyelvészet terén e tudománynak Európában úgy szólván még meg sem születése előtt inkább éles esze és ítészes egybevetései, semmint magának e tannak az idők szerint még igen-igen gyér fényű szövőneke szolgáltatnak vala.

Révay a debreczeni grammatica nagy tudományú írónak tevékenységét érdem szerint méltányolta, s az ők érvényesített igazságokat tisztelő reájok való hivatkozással fogadta el; ugyanezt tette ő különösen az igenemek megállapításában is, mindazt, a mit e körül helyesen állapítottak meg, készséggel elfogadván, s művében érvényesítvén is, úgy hogy az ő adta osztályozása az igéknek lényegileg alig tér el egyébben emezekétől, mint abban, hogy céljához képest a Menninszky-Kollár műve útmutatása szerint, mely a török nyelv igényeihez képest kölcsönös vagyis öszthatásu igéket is (reciprocum aut cooperativum), a milyen példáulúl sevišmek szeretkezni, szerelmeskedni, és magára visszatérő (reciprocum seu deponens) igéket is, a milyen sevinmek = amare se ipsum, gyönyörködni, kedvet találni, különböztet meg, — íme különböztetést is a képzőkre való tekintettel némi módosítással a magyarban is érvényesítette, a nélkül azonban, hogy mint Menninszky a török nyelvre nézve teszi vala, ez igenemeket deponenseknek nevezné el, a deponens ige fogalmával a magyar cselekvő ige infinitivusi alakjait vetvén egybe, a mire az útmutatást neki nyilván a finn nyelvek szolgáltatták. — A finn nyelv szinte nincs híjával ezen az összes altaji nyelveket mint syntheticus vagyis egybefoglalókat oly igen jellemző, és az indo-európai alaktól oly élesen elválasztó egyszerű magáraható igéknek, p. o. pannaita = letelepedni, laskeita = ereszkedni, de ők is egészen úgy vannak vele mint mi, — az irodalom minden áron fenn akarja tartani, de ma már csak a régi költemé-

nyek classicus nyelvében, s ezenkívül a karjalai és szavói nyelv-járásban vannak még meg, a kik a finneknek ugyanazok, a mik nekünk a székely nép, más nyelvjárásokban már két szóval fejezik ki.

Hogy mily nagy súlyt helyezett Révay és tanítványai általában az ikes, s különösen a magyar nyelvet oly igen jellemző „kozik közik“ egyszerű magáraható ik-es igékre, eléggé kitűnik onnan, hogy még Révay halála után is egész 1848-ig állandóan fenn volt az igyekezet, a magyar-nyelvet a latin és német nyelvből tett kölcsönzések folytán belője átjött minden oly magáraható igéktől lehetőleg megtisztogatni, melyek a magárahatást nem mint egyszerű igék fejezik ki, hanem magok mellé még a *magam, ad, magát* személyes névmásokat is tárgyraggal igénylik, a milyenek: fészülködni = fészülni magát, mosakodni, = mosni magát, alkalmazkodni = alkalmaztatni magát stb. a mint erre jól emlékezhetnek mindazok, a kik szerencsések valának neveltetésöket az 1848-ik év előtti korszakban az akkori kor jelességeitől a pesti egyetemen nyerhetni.

A debreczeni grammatica cselekvő igének azt jellemezvén, *melynek első személyét háromféleképen lehet kimondani*, az igealakok megkülönböztetésében alapúl ezt vette, s ehhez képest: segítékes, csonka, és ragasztékos alakot különböztetett meg, p. o.

Segitékes: szeretek, szeretsz, szeret.

Csonka: szeretlek, szeretel, (nincs)

Ragasztékos: szeretem, szereted, szereti.

Úgy hogy a cselekvő igének a verbum finitum valamennyi idejeiben háromféle ragozása volna. E három alak elsejét a segéd létigével származtatja, — másodikénak *k*-ját (szeretlek) a vagyok vagy leszek-ből, *l*-jét pedig ebből „leszel“ véli öszve öntődöttnek, — a harmadikban a személyragokat véli az alakok végén szerepeltetni, — a honnan a fennebbi három elnevezés. Az *ik*-es igék szerinte mind szenvedők.

Révay e csudálatosan zűrzavaros, és egészen alaptalan igerendszer ellenében bebizonyította — hogy az egésznek egyetlen tétele sem nyugszik a valóságon; az úgynevezett segítékes alaknak a létigével semmi köze, mert hát a létige hol vette ugyan ezen ragokat? — A csonka alak 2-ik személye még csak nem is létezik, ilyesmit a magyar nyelv nem ismer. A ragasztékosnak nevezett alaknak sincs semmi köze a személyragokkal, egyebek

azok, nem pedig személyragok, és pedig a dolog ott áll, hogy az igeragozásban pusztán és egyedül csak is a személyes névmások, én te ő, mi ti ők, részint régiesen ejtve, részint megfordítva, részint a szükséghez képest átalakítva járúlnak az ige gyökéhez, — sőt van egy-kettő, melyeknek valamikor élni kellett nyelvünkben, a milyenek az *ék, ál*, sőt némileg az *ik*-is, de ma már kihaltak; a honnan világos, hogy úgy az egész rendszer, mint a három-féle alak elnevezései, mind megannyi tévedés, — igealak csak kettő van, és pedig: van a magyarban egy határozott, és két határozatlan alak, egyike ezeknek a csupasz, másika, az *ik*-es vagyis a meg bővült gyökű igealakok, melyeknek keretében valamennyi magyar ige-nemek kényelmesen megférnek.

Ez is nagy hiba volt a debreczeni grammatica íróitól, de egészen másban követtek el egy még nagyobb szarvas hibát, abban t. i. hogy ők a *tatik tetik* külszenvedőt, — épen mint a mostaniak — egészen ki akarták szorítani, s helyette, habár egy a maga elég terjedelmes szerepkörében egészen jogos tős-gyökeres igenemet, az országszerte közhasználatu *ódik ódik* belsenvedőt, nem pedig mint a mostaniak tesznek, egy sültidegen, s a magyar nyelv természetével merően megférhetetlen, összetett szenvedő igét akartak elfogadni, nemcsak, hanem ezen szándékukat a debreczeni grammaticában azonnal tettleg végre is hajtották.

Érveik erre nézve a következők voltak :

Nem mondják ugyan ki világosan, hogy a *tatik tetik* külszenvedőt idegennek, és a latin szenvedő ige analogiájára képzettnek, s mintegy mondvá csinálnak tartják, de a külszenvedőről szóló következő helye a debreczeni grammaticának világosan erre látszik mutatni :

„Szenvedő igo az, melylyel azt jelentjük, hogy más cselekszik bennünk, velünk, vagy reánk nézve valamit. Ennek jelentésére a könyvekben *régtől fogva az at et, tat tet* végzetek vevődtek fel“ stb. Ezután így folytatja: „De bizonyos a feljebb valókból, hogy ezek a cselekedtető (míveltető) igéknek is végezetjei, melyek ha a szenvedőktől hajtogatásokra nézve imitt-amott különböznek is, de sok személyekben csakugyan megegyeznek, és így zavarodást és kettős értelmet okoznak; melyon kivált az idegennek nehéz elmenni. Sőt bizonyos, hogy a köznép is ezt a szenvedő formát mind hallgatva mind olvasva hibásan érti, és csele-

kedtető gyanánt veszi, (ez a bizonyosság azonban csak is pusztá gyanítás.)

„Bizonyos továbbá, hogy a közbeszédben, valamint a tanúlt emberek is igen ritkán: úgy a köznép még sokkal ritkábban él ezzel a szenvedő formával, hanem a helyett:

1) A cselekvő igének, a szerint a mint a beszéd hozza magával, ez vagy amaz idejének ragasztékos harmadik többes személyével élünk így: azt mondják dicitur, azt mondák dicebatur, meggyőzték victus est, megverték volna caesus fuisset, adták datum est. stb.

2) Az *ódom*, és *ödöm* végezetekkel így: *megverődött, elcseréldött, ütődött, törődött, megmutatódott, kivetődött, lekaszáldott* stb.

3) Az igének viselőjével, mellé tévén a segítékesnek *valame-lyik* idejét, így: *megvan fogva, már fogva van, nincs megköszörülve, meg vagyon írva, meg volt mondva, le van kaszálvá*, stb.

Ha kérdésbe hozzuk, vajjon az *at*, *et*, és *tat*, *tet*, vagy pedig az *ód* és *öd* végzetek alkalmasabbak-e a szenvedő formának kijelentésére? Így lehet gondolkodni: hogy mivel a szenvedő formával azt szoktuk jelenteni, hogy más cselekszik bennünk, velünk, vagy reánk nézve valamit, az *at*, *et*, *tat*, *tet* végzetek pedig épen olyanok, a melyek magunkon kívül másnak tulajdonítják a cselekedetet; az *ód* és *öd* vagy *ódik* és *ödik* végzetek ellenben a közép igék tulajdonsága szerint magától a dologtól, vagy magában a dologban kezdődő és véghezmenő cselekedetet vagy állapotot jelentenek: ezek szerint tehát így lehetne okoskodni, hogy az *at*, *et*, *tat*, *tet* végzeteket helyesebben fordíthatjuk a szenvedő formának kijelentésére, mint az *ód* és *öd* végzeteket.

De szorosan szólván, szintúgy más valaki vagy valami azt a bennünk véghez menni szokott cselekedetet, vagy állapotot is, melyet az *ód* és *öd* végezetekkel jelentünk ki, p. o. a *bajlódom*, *tünődöm* stb. a *bajlódás*, *tünődés* magunkban megyen ugyan véghez, de azt *másvalaki* vagy *valami* szokta okozni (milyen fogalomzavar, hisz ezek nem is szenvedő igék, hanem az igék azon neme, melyet Menninszky verba cooperativáknak, Révay pedig a magyar nyelv szelleméhez képest *visszatérő középigéknek* (verba neutra reflexa) nevez) stb.

Ezen kívül senki sem tagadhatja, hogy az *ik* a szenvedő forma végezetje: úgyde ez a végezet nem a cselekedtető, hanem az *od*-os *öd*-ös igék tulajdon végezetje.

„Ezek szerint világos, hogy sokkal nagyobb hasonlatosság vagyon a szenvedő és *od*-ba vagy *öd*-be végződő ige között, mint sem a cselekedtető (míveltető) ige között stb. stb.

Továbbad így szól: „Ezek mindazáltal nem oly czéllal hozódnak fel: mintha a szenvedő formában az *at*, *et*, *tat*, *tet* végzetekről végképen le kellene mondanunk. Már e most késő, rakva lévén vele könyveink, és neki szokván már észre sem vesszszük, mikor reá megy a pennánk; sőt gyakran hibáznánk, ha vele nem élnénk. De hogy sem a közbeszédben, sem írásainkban a kettős értelemre alkalmatosságot ne szolgáltatassunk: szükség, hogy ne mindig az *at*, *et*, *tat*, *tet* szenvedő formával éljünk, hanem hol az egyikkel, hol a másikkal.“ stb.

Az *ik*-es igéket elismerik, de a 3-ik személyben egyaránt jónak tartják: *csalódjon* és *csalódjék*, *csalódna* és *csalódnék*.

Az egész mű hű képe az akkori tiszta-vidéki magyar nyelvnek, a minél szerzői többet elérni nem is akartak, — a nyelv egyéb vitás kérdéseit többnyire meglepő biztossággal nem annyira megoldják, mint egyszerűen rámutatnak a helyesb használatra, a miért e művet maga Révay is becses anyagnak, de csak is ennyinek tekintette; de hogy miért van valami így s nem másképen, azt legtöbb esetben megoldatlan hagyják, egyszerűen oda vetvén, mint például a létigét tárgyaltakban: „Ezen létigének némely idejeiben, az egyesben, hol vette magát a *k*, p. o. *vagyok*, *valék*, *lennék*, *legyek* stb. továbbá az *l* és *sz* miért vagy miképen jelentenek második személyt, így: *valál*, *voltál*, *levél*, *lettel*, *lennel*, *leszesz*, által menvén ezek, és hasonló erővel bírván a regulás hajtogatásokban is, így: *szereték*, *szeretél*, *szeretsz* stb. talám *valaki valaha* kinyomozza“ stb. Összehasonlítgatják néha a magyar nyelvet a régi hagyományos gyanítás alapján a sémi, néha a latin nyelvekkel, a nélkül, hogy az utóbbival létező hasonlatosság okát — különösen a szenvedő igéknél — távolról is gyanítanak, — néha a némettel is.

Áttérek a Verseghy elveire.

Verseghy iránt a magyar közönség nem eléggé van jól tájékoztatva. — Miután a nyelvújítás korbeli hosszas küzdelem elvégre a Révay elveinek az övéi felett győzelemre jutásával szerencsésen bevégeződött: ő reá is alkalmaztatott a „*vae victis*,“ — s ez részben igazságosan történt, — de csakis részben, mert hogy nagyszerű tehetség volt, az elvitázhatatlan tény, s ha a debreczeni grammatica

becses anyaggyűjtemény, még inkább a Verseghyé, s ezenkívül vannak műveiben kérdések, melyeket oly szerencsésen oldott meg, hogy a megoldás örök időkön át csak is egy lehet, az, a melyet ő nyújtott, — oly kérdések ezek, melyekről Révay véleményét műve szöfűzési része elvesztével nem tudhatjuk, de azt igen, hogy azokra nézve közöttök vitatkozás nem volt.

Verseghy democratá volt a szó teljes értelmében, egészen úgy, a mint e szó Franciaországban azon korban vétetik vala. — Úgy szólván valamennyi európai művelt nyelvek birtokában, különösen a francziát kegyelé, s mint oly embernek, a kinek a franczia forradalom democraticus eszméi vérévé váltak, kiválólag a franczia irodalom termékei valának kedvencz olvasmányai; s a milyennek tudta a franczia nyelvet, olyannak óhajtotta volna ő a magyart is, — s e gondolkozásmód teszi megfoghatóvá azon tettét, hogy ő a régi magyar nyelvemlékekre mit sem adva, a nyelvművelés terén azok tekintélyét nem csak el nem ismerte, mint ez „Tiszta magyarság“ című művéből eléggé kéri, — sőt azokat a nyelvművelésben inkább akadálnak, semmint követendő, avagy csak meg is kérendő mintáknak tekinté; s valóban neki, a ki a lángész elbizottságával a magyar nyelv rendszerét egészen úgy, mint az a francziáknál tetteleg megtörtént, conventionellé akarta megállapítani, a mi a 19-ik század nyelvében szólva octroyálásnak is beillett volna, — ily embernek a régiek tekintélye csakugyan akadály is volt épen; ily akadály vala reá nézve Révaynak az a fáradhatlan szorgalma és éleseszű bűvárlatai, melyekkel a magyar nyelv valamennyi képzőiről és ragairól kimutatta, hogy azok valamikor önálló értelemmel bíró szók voltak, — a mi mai nyelven szólva a magyar nyelvnek oly elévülhetetlen jogfolytonosságát képezte a Révay kezében, melyről Verseghy minden támadásainak ártalmatlanul kellett visszapattanni. Révay mindig adatokkal, tényekkel igazolta az állításait, Verseghy oportunitási érvekkel, és igen szélesen értelmezett nyelv-philosophiával; — Révay szerint a nyelv-művelésnek adott esettel van dolga, mely őseink nyelvének az ők reánk hagyta alapokon, és annak kimutatható korlátain belül való tovább fejlesztése, s e közben nem csak minden idegen elem, kivált alakok elfogadásának gondos kikerülése, de még az időjárástól reá tapadtnak is lehetőleg eltávolítása, — Verseghy ellenben a magyar nyelvet tabula rasának képzelte, a melyre mindazt reá lehet írni, a mit ő oportunitási

szempontból jónak lát vala, — ő szerinte a nyelvben az egyedüli törvényhozó a tényleges nép nyelve és annak szokása a status quo vala.

Ezt akará ő a magyar nyelvben érvényesíteni.

Rendkívül könnyen, s magyarul, németül, latinul egyaránt folyékonyan írt, mintha csak anyanyelvei lettek volna. — Révaynak ellenese és vetélytársa léteére ő szólalt meg előbb magyarul „Tiszta magyarságában“, melyben a Révay megállapította igerendszernak tűzöttesen hatad izent.

Ez a harez ebben állott:

Révay, mint a debreczeni grammaticáról szoltomban látók, az igeragozási rendszer megállapításában két határozatlan, és egy határozott alakot állapított meg, — ezek közül a határozottra nézve sem a debreczeni grammatica, sem Verseghy részéről nehézségek nem forogván fenn, csupán csak a két határozatlan alakot kell rövideden ismertetnem. Láttuk, hogy a debreczeni grammatica igerendszerének alapjául az ige egyes számbeli első személye három különböző alakja *szeretek*, *szeretlek*, *szeretem* szolgált. — Révay ellenben az egész igeragozási rendszernek alapjául az első határozatlan alak csupasz gyökét (p. o. *szeret*) állapította meg a sémi nyelvek példájára, melyeknél gyökül szinte a harmadik személy szokott vétetni; innen van, hogy a Révay elvei győzelemre jutása óta úgy nyelvtanokban, mint szótárakban igegyökül ez szokott kitéetni, mint a melytől valamennyi többi származik, s íme ez az 1-ső határozatlan alak; — második az úgynevezett meg bővült gyökü, vagy is az *ik*-es igék-é, mivelhogy itt a jelentő mód jelen ideje egyes számú 3-ik személyében a különbeni gyökhöz az *ik* végzet járúl, s ezzel meg bővül, — s ragoztatására nézve is különbözik az elsőtől, mert míg az elsőnek jegye a jelen és jövő időben *k* és *sz*, múlt időben *m*, és *l*, a másodiknak minden időben *m*, *l*, *k*. Az utóbbiak között kevés számmal, de vannak cselekvő igék is, — felesek közöttök a közép igék, ide tartoznak valamennyi visszatérők, valamennyi szenvedők és ezek tehető igéik. Az így megállapított igeragozási alakokról minden kétséget kizárólag kimutatta, hogy erre nézve egész a múlt század derekáig, tehát a nemzetiség hanyatlásáig, írónknál elvétel nem volt.

Mindezeket Verseghy makacsúl tagadta. — Ő ugyanis csak két ragozási alaknak, egy határozott, és egy határozatlannak léte-

zését engedte meg, az *ik*-es igéket pedig a nyelvbe csak időjárással becsúszottaknak, tótosságnak, sparagógicusoknak, azaz olyanoknak tartotta, melyeknek megbővült *ik* gyökük tetszés szerint elhagyható, például hozván fel azt a néhány igét, melyek, mint: *omol*, *omlik*, *bomol*, *bomlik*, mindkét alakjokban egyaránt közkeletűek, s ezt valamennyi *ik*-es igékre kiterjeszthetőnek vélte, elannyira, hogy még a *török* igét is csak tör alakjában ismerte el helyesnek. — Nagy súlyt helyezett ő is, mint a debreczeni grammatica írói, az idege-
nekre, a kiknek a magyar nyelv tanulása ez által szerfelett megnehezítettetik, s csaknem lehetetlenné tétetik. E csudálatos érv már akkor is megvolt, mintha bizony valamely nyelv rendszere megállapításában ilyesmire tekintettel lehetne lenni; mit mondana a büszke angol, ha tőle ilyesmit kívánnának, nem is említve, hogy az egészen téves nézet, bal felfogás, mintha az ily tekintetek által az idege-
neknek a nyelvtanulás megkönnyítették, — a tapasztalás épen az ellenkezőt bizonyítván, azt t. i. hogy az ilyeneknek, ha egyszer magyarról megtanultak az ily soloecismusoknak (Révay tanítványiként szóliságok és szolnokiságok) a nyelv szellemével össze nem illése még hamarabb feltűnik mint a született magyaroknak ... igen-igen nagy fontosságu okoknál fogva.

Jobb okok és bizonyítékok hiányában a csufondárossághoz is hozzá folyamodott, felhozván, hogy ha az *ázik* igében az *ik* csak oly hozzájárult gyök mint a *lágýt*-ban az *ít*, a melyet így ragozunk: *lágýtok*, *lágýtsz*, *lágýt*, miért nem ragozzuk az *ázik*-ot így: *ázikok*, *áziksz*, *ázik*. stb.

Nem is álmodván, mi lehet annak az oka, hogy a latin nyelv és a magyar nyelv igerendszerei között van némi hasonlóság, Révayt a latin nyelv szolgai utánzójának, s arról a magyarra bímet varni akarással vádolá is, gúnyolá is.

Legjobban haragudott a *tatik*, *tetik* ősmagyar külszenvedő *ik*-es igére, mint a mely az ő újításának legáthághatlanab akadályát képezi vala, mivelhogy ha ettől az *ik* képző elmarad, megszűnik szenvedő ige lenni, és csak a miveltető marad meg; — de hamar készen lett vele; újtában volt, eltette, kimondván rá ugyanazon ítéletet, a melyet az újdonsült *lett*-es szenvedő igepótlék pártolói minduntalan, s ugyanannyi alapossággal mint Verseggy tette, szájokon hordoznak, — hogy a magyar nyelvnek eredetileg szenvedő igéje nem volt, — holott ilyen nyelv, — tán az amerikai vad indiánok nyelvét

kivéve nincs, nem létezik, — mindegyiknek van vagy egyszerű vagy összetett szenvedő igéje; — hogy azt az írók csak is akkor gondolták ki, mikor a latin nyelv a keresztény vallás behozatalával terjedezni kezdett, ennek szolgálai utánzására, s a magyar nyelv keleti természetén való erőszak-tétellel. — Nem volt előtte ismeretlen a *lett*-es szenvedő ige pártolói azon érve sem, hogy a *tatik* *tetik* külszenvedő a műveltetővel igen sok időben összeesvén, állítólag kétértelműséget, rendellenességet okoz. Ugyan-e nézetekkel már a debreczeni grammatica méltatásában is találkoztunk, — melyből azokat Gyarmathy is átvette „Okoskodva tanító nyelvmester“ ébe.

Ezeknek a rendellenességeknek az által lehet szerinté véget vetni, ha az *ik*-cs igékre nézve ezeknek atyjok által (Vater der 3-ten Form) megállapította 3-dik alak, mely a többiektől úgy sem sokban különbözik, és csak zavart okoz, elvettetik, maga a megmaradt két alak pedig úgy ragoztatik, mint ezeket a szolnoki, és tiszavidéki nép egyedül helyesen használja, azaz azoknak *ik*-es voltukra való tekintet nélkül és az egyes szám 1. 2. 3-ik személyei *m*, *l*, *k*-ja nélkül; p. o. *vonatok* *vonatol*, *vonatik*, *vonaték*, *vonatál*, *vonata* stb. *vonatnék*, *vonatnál*, *vonatna* stb. *iszok*, *iszol*, *iszik* stb.

Összevonva az eddig mondottakat, a Verseghy támadása e 3 fő dologra volt intézve: 1-ször. A nyelvemlékeknek a nyelvművelésben lehető tekintélye 2-or. A képzőket és ragokat önálló értelemmel bíró nyelvelemekül tekinthetés ellen. 3-szor. Az *ik*-es vagyis, a Révay elnevezésével élve, a meg bővült gyökerű igéknek az igeragozás 3-ik alakjául elfogadása ellen.

Révay Verseghynek 3 irányban támadása czáfolását 3 tanítványára bízta, a kik is azután: Világosvári Miklósfő János, Fényfalvi Kardos Adorján, és Boldogréti Vig László álnevek alatt adák ki a magok önálló műveiket, de a melyekről igen helyesen gyanítja Kazinczy Ferencz, hogy azok egyenesen a Révay tollából folytak, ezek pedig csupán csak neveiket kölcsönözték oda, e a dologhoz Révay maga is hozzá szól fennebb említettem nagy művének végén, a hol a fennebbi 3 műben elmondottakra egész általánossággal hivatkozva, ő magarészéről is csak az *ik*-es igék, sezek különösen a Verseghy önkénykedése által veszélyeztetett külszenvedő *tatik* *tetik* védelmére kel ki, melyről ekképen nyilatkozik: „Az európai nyelvekben nincs deponens ige, de szenvedő sincs ám úgy mint a mi nyelvünkben, meg a latinban, t. i. oly rövidítéssel, hogy

értelmét egyetlen szóval ki lehessen fejezni, p. o. latinul *amor*, *aestimor*, magyarul: *szerettetem*, *becsültetem*. Más nyelvekben ez a szenvedő értelem körülírással, s több szóval tétetik ki: *ich werde geliebt*, *ich werde geschätzt*, *je suis aimé*, *éstimé*, *io sono amato*, *io sono stimato*. De nekünk, mint mondtam, külön szenvedő alakunk van, melylyel az igék szenvedő értelmét egyetlen szóba foglalva rövideden ki tudjuk fejezni. — Ennek minden idő és mód egyes számú személyeiben saját megkülönböztető jegye van, és pedig az 1-ső személynek *m*, a 2-iknek *l*, a 3-iknek *k*, kivéven mindazáltal a második múlt időt. — Azután is még:

„E szerint ragoztatnak a külszenvedőn kívül a többi meg bővült gyökü mind cselekvő, mind közép igék is. Én ezeket magam részéről sehol sem nevezem deponenseknek, az én elnevezésem a különbözet első jegyétől van véve, innen nevezem őket meg bővült gyökűeknek. A mit rólok már előbb is előadék, e helyütt is ismétlem. „Molnár ezeket deponenseknek nevezte, mint olyanokat, melyek szenvedő ige végezettel bírnak, a latin nyelvvel való némi hasonlatosságnál fogva. És csakugyan van is e hasonlatosságnak, még pedig igazi oka, s a hasonlatosság, a nélkül, hogy nyelvünk a latinnal összefüggésbe hozathatnék, teljes és tökéletes. A latinoknak is van külön szenvedő alakjuk, s a latinban is szinte vannak szenvedő végezetű, s azért mégis cselekvő avagy közép jelentésű igék az úgynevezett deponensek; épen így a magyarban is van külön szenvedő alak, de a mely szerint ragoztatnak a meg bővült gyökü úgy cselekvő mint közép jelentésű igék, s íme ezek az *ik-es* igék. Hiába való tehát ezen nyilvánvaló hasonlatosság ellen intézett minden csürés-csavarás, csufondároskodások, és rágalmak.“

Már csak ezekből is kiki meggyőződhetik, hogy Révay a *tatik tatik* külszenvedőt az *ik-es* igék úgy szólván lelkének, legmagasb kifejlésének, előképének tekintette, melynek kiküszöböltetése egyértelmű volna az egész magyar nyelv rendszere felbomlásával. — Hogy azonban a Révay elveire nézve egészen elámitva lévő irodalom emberei Révaynak erre vonatkozó vallott elveiről még jobban meggyőződjenek, szükségesnek látom ugyancsak Révay „*Antiquitates Literaturae hungaricae*“ című művének, melyben ő a régi halotti beszédet fejtegeti, egy ide vonatkozó helyét rövid ki-vonatban emlékeztetőbe hozni. — Ugyanis az „*odut*“ szót fejtegetvén, e szót a „*tilott*“ szóval veti össze, melyek hajdan „*tilom*, *tilol-*

ílik“ szenvedő alakban dívhattak, s így egészen szabály szerint monnónak múlt részesülője „tilott, adott“, mely tudjuk, hogy az ige múlt idejével ugyanegy, s ez némileg a magyarázata annak is, miért mondjuk: „*fogadott szolgál*“ e helyett „*fogadtatott szolgál*“ — *olvasott pénz*“, e helyett „*olvasztatott pénz*“, holott a régi nyelvemlékek, melyek a külszenvedő *tatik tetik*-féle alakot e tekintetben is szigoruan megőrzik, másrésről a nép nyelvén maig tetteleg élő ily tős-gyökeres jó magyarságok, mint: „*sokat látott, hallott, olvasott ember*“ nem hagynak fenn az iránt semmi kétséget, hogy az ősmagyar nyelv a cselekvő és szenvedő igékkel eredetileg a rokon nyelvekkel egészenegyezőleg úgy élt, hogy a cselekvő alak nem csak a verbum finitumban, hanem az infinitivus minden idejeiben is cselekvő értelemben vétetett, egészen úgy, mint az a latin nyelvben a deponens igéknél történik, a szenvedő pedig szinte így csak is szenvedő értelemben úgy, mint a latin *or*-féle szenvedő igék. Helyesli tehát azoknak az íróknak az eljárását, a kik a szenvedő igét nagyobb világosság okáért az infinitivusi alakokban is *tat tet* szenvedő alak jegyével szigoruan megkülönböztetik, s kikél azok ellen, a kik a magyar nyelvnek e féltő kincsét, melylyel ez tökélyre a latint is fölülmúlja, minthogy annak csak is kivételképen vannak bár elég számos deponeus igéi, míg a magyarnak valamennyi cselekvő igéje bír az infinitivus alakjaiban is e jelentéssel, — nem érthetni, úgymond, mi időtlen újtási viszke-tegből ki akarják küszöbölni, s helyette újból kigondolt szenvedő igeszörnyeket hoznak be, melyekkel az akkor kezdődött hírlapirodalom, s egyéb iratok is csudálatosan telvék a régi írott nyelvemlékek egyhangu bizonyosságtétele daczára, s azon semmivel sem igazolható ürügy alatt, mintha azok a latin nyelv passivumai utánzásául jöttek volna a nyelvbe, s ott csak kétértelműséget okoznának. Tagadja, hogy a külszenvedő kétértelműséget okozhatna, mint-hogy nem csak a vonzat egészen más, hanem ezenkívül azok az alakok is nagyobb számban vannak, melyek a műveltetőével nem esnek össze, semmint a másfélék; s igen találóan adja hozzá, hogy oly nyelv, melyben ily találkozások nem volnának, általában nem is létezik, s még sem jut eszébe az ezeket beszélőknek azokat kiküszöbölni, miért tehát csak a mieink haszontalankodnak?.... A hazai nyelv ügye, úgymond, ha valakinek, bizonyára neki fekszik vala szívéen, s ő azt az által véli legjobban szolgálhatni, ha érdeké-

ben lelkiismeretes tanulmányokat tesz, s mint ilyen úgy a régi nyelvmemlékek vizsgálata, mint a magyarnak előbb a távolabb sémi, utóbb a közelrokon finn-lapp-eszt és török-tatár nyelvekkel tett összehasonlításai folytán egészen más tapasztalatokat tett, mintsem azok, a kik erre nem tudták magokat elszánni. Számos példákat idéz a régi nyelvmemlékekből, melyekből a külszenvedő általános divata ezekben kétségtelen. Azután az összehasonlító nyelvészetre menve át említi, hogy a chaldeai nyelv az e nyelvben létező három cselekvő ige hajlítást az *it* szótagnak az ige elébe tevésével szenvedővé változtatja; ugyanez történik a syriai nyelv cselekvő igéivel az *et* szótagnak a cselekvő igének elébetétele által; ugyanezen *et* szótag jött át mind a magyar mind a finn-nyelvekbe, melyekben a cselekvő igéből előbb miveltető, — ebből pedig ugyanazon *tat tet* szótaggal szenvedő ige képeztetik, t. o. *teen* = tesztek és *teszem*, *teetän* tétetek, és tétetem (csináltatom) *tehdään* = tétetik, (tesznek engem, téged, őt); *istun* ülök, *istutan* ültetek, és ültetem; *istutettaan* ültettetik, (ültetnek engem, téged, őt); *menen* = menek, *menän* = menetem (küldöm) *mennään* = menetik (mennek.)

Íme ezek azon alakok, melyeknél fogva Révay a *tatik tetik* külszenvedőt a legtávolibb ősrégiségre visszavezethetőnek, s öseinktől még Ázsiából, a nemzet legelső bölcsőjéből magokkal hozotaknak bizvást hiszi állíthatónak, különösen azon körülmény alapján, hogy, mint épen most láttuk, ugyanezen *tat tet* képző úgy a miveltető, mint a külszenvedő ige képzőjéül a finn nyelvben maig is megvan, ugyanis ezeknek a mienkkel rokon nyelvek valamely közös anyára avagy legalább is nagyanyára önkénytelenül rámutat. (Révay szavai.)

Végezetül bemutatja azon szenvedő ige-szörnyeket, melyeket az újítók behozni akartak. Kétfélék: Egyike ezeknek az *ül, ül* képzőjű belszenvedő, melylyel a hiszek-egynek is eme helyét „megfeszítették” kiigazítandónak vélik vala, mivelhogy e szó egy régi nyelvmemlékben az apostoli hitvallásban előfordúl, ámbár csak magában, mert továbbad: *fogattaték, születék, kinzaték, temettetéik* jönnek elő, minthogy az *ül, ül* inkább csak névszókhoz mint igékhez járúl, s ezek között inkább melléknemekhez, mint főnevekhez, p. o. *sárgúl, barnúl, nősul, korcsosul*. Így Révay, — a mihez én megemlítenédek találom, hogy a *feszül* ige ily értelemben

crucifigor maig is él még a magyar népnyelvben, így mondják a gyerekek ingerültség közben, midőn egyik a másikatól valamit kér, a mit ez nem akar adni „nem adom ha megfeszülsz sem.“ — Az *ül, ül* képzőnek igegyökkel való egyesülése egyébiránt nem csupán a *feszül* igében, hanem azonkivül több igékben is előfordúl, mint: *borúl, fordúl, lódúl, mozdúl, toldúl, vonúl* stb., s mint tudva van, csak úgy belszenvedő mint az *ódik, ödik*, s a vele képzett ige értelme is ugyanaz, — de mindkét képző nem járúl egyaránt minden gyökhöz, s különösen az *ül, ül* már csak azért sem, mert egyszersmind névrag is lévén, ha főnévhez járúl, könnyen két értelmiséget szül.

Másika az „*ódik ödik*“ belszenvedő, melyet, hogy vele egy füst alatt a külhatást is kifejezzék, a debreczeni grammatica írói jónak látták a „*tat tet*“ külszenvedő képzőnek amannak elibe tevésével megtoldani, s így lettek a: *folytatódik, emeltetődik, értetődik*“ a történeti múltban: „*folytatóda, emeltetőde, értetőde*“, és igenevekül: *folytatódás, emeltetődés, értetődés*“féle igealak-szörnyek. Igen jól teszik vala a debreczeni grammatika szerzői, ha ezek keletkezésének történetét, akár magokban fejlődtek azok ki a debreczen-vidéki nép-nél, akár pedig saját kigondolásuk eredménye volt legyen, — igaz tudomásuk szerint előadják ezt azonban nemcsak nem tették, sőt még csak érvekről sem igen gondoskodtak, melyekkel a kedvenczök megbuktatását, tönkretételét Révaynak, ha nem is lehetetlenítették, legalább megnehezíthették volna, holott a fegyvert maga Révay adta a kezökbe „*Antiquitásaiban*“, melyben a „*tatik tetik*“ külszenvedő nagy régisége és a nemzetnél egész a múlt század derekáig általános és kivétel nélkül való divatának igazolására felhozza többek közt azt is, hogy a vele való élés annyira ment, hogy még a szenvedő jelentésű *ül, ül* képzőt is megtoldották vele, hogy ennek belszenvedő természetét külszenvedővé alakítsák át, s így mondották azután: *igazoltatik, vakultatik, rémültetik, dicsőültetik, csonkultatik, kinlódtatik, gyötrődtek.* (*Justificatur, caecatur, consternatur, glorificatur, mutilatur, cruciatur, affligitur* etc.) a mint ezek régi nyelvemlékekben elég gyakran fordulnak elő; a mire a debreczeni grammatica szerzői könnyen azt mondhatták volna: íme mi sem tettünk egyebet mint azt, hogy a külszenvedőt a belszenvedővel egyesítettük. — Ez mindenesetre oly ellenvetés fog vala lenni, a minek Révay aligha kitérhetett volna, s bizonynyára

nem is maradt volna adós a felelettel, melyre, úgy látszik, igazsága érzetében el is volt készülve, mert ama nagy igazságok, melyeket Grammatica elaborationja végén Adelung s Quintilian után ki mond oly természetiek, melyek alkalmasak voltak örökre bevágni az útját minden oly könnyelmű kísérleteknek, a milyeneknek tekinthetők a debreczeni grammatica szerzői, Gyarmathy és Verseghy igyekezetei, mint a kik ha nem is oly arányokban, mint a napjainkbeli legifjabb írói nemzedék, de már ők is részint új nyelvalakokat koholtak ki, részint meghamisították a kimutathatólag egyedül helyes meglévöket, s a nemzetre rá akarták erőszakolni.

Így szól ő:

„Az írók a nyelvet nem teremtték és sajátképen még csak nem is ők művelik ki hanem csak összeszedik a mi a nyelvben immár ki van művelve, és mindezt egy tetszetes egészszé szerkesztve terjesztetik elibe a nemzetnek. Példáik másokat is megtanítanak, miként kellessék azt a szépet, és jót a mi a nyelvben valósággal megvan, utánzasképen szükségre fordítani. Ám az ilyenek nem lehetnek mások, mint a kik a ténynek kellő ismeretén kívül saját nyelvöket tudományosan bírják, és egyszersmind a szép érzetével is megvannak áldva. Az ilyenek hibáit — minthogy ők is egyes egyének — több ily iratok összehasonlítását közben könnyen föl lehet fedezni, s soha sem is fogunk hibába esni, ha azt, a mire nézve mindnyájok, avagy legalább a nagyobb résznél egyezés tapasztalható, — általános, és egy legjobb használatnak fogjuk tartani. — Veszedelmes némely íróknak abbeli önhittsége, — melyben bolondúl gyönyörködnek, — s elhítetik magokkal, hogy a mi még élő nyelvünk az ők hatalmokban van, s ők annak alakítói. Mert lehetnek romlott érzékűek is, és a nyelv ismeretével a megkívántató arányokban nem bírók, s így könnyen eltérhetnek attól, a mi a nyelvben szép, helyes, és általános használatu. Az ily író azután gögös önhittségében nem tudván, avagy megvetvén a nyelv természetét és sajátságait, kényekedve szerint koholt analogiákra új nyelvet alkot, ellenkezőt az általános észjárattal, s csudaszülöttjét képzelhetetlen szemtelenséggel feltolja ön — nagyon is elnéző hazájára. Szükség, hogy helyesb szavazatok emezeket elnémitsák, mert az író csupán azért mert író, sem nyelvet nem alkothat, sem azt ki nem képezheti, mert a művelt nyelv nem egyéb mint a társas élet nyelve a maga kifejlett fokán.“

Továbbad idézi még azon törvényeket, melyeket Adelung a német nyelvészeknek szigoruan lelkökre kötött.

„Mindazt a mi valamely nyelvnek sajátja, magából azon nyelvből kell kivonni. A nyelv törvényeit, melyek valamely nyelvet a maga egészszében s általánosságában állítanak elő, az általános, a közhasználatu művelt nyelvből kell összeszedgetni. — A nyelvész a nemzetnek nem törvényhozója, hanem csak az emez alkotta törvények összegyűjtője. A nyelvet úgy adja elő, a mint az valósággal van, nemhogy mi lehetne, avagy hogy milyennek kellene annak lenni az ő képzelete szerint. Tiszteli a nyelvszokást minden részeiben, de azt a nyelv hibáival össze nem zavarja, legyenek bár azok általános használatban, kiváltképen midőn könnyen föl lehet ismerni, hogy a nemzet saját törvényét szegte meg tudatlanságból, figyelem hiányából, gondatlanságból.“

Ezután az elmondottakat min nyelvünkre alkalmazva elmondja, hogy „ilyetén, a tanult osztály által kiképzett, általánosan elfogadott, közkeletű, használatú nyelvünk 300 évig nekünk is volt, ha nem is oly virágzásban mint a római avagy már az ő korában is a német, de tekintve nyelvünknek nemzeti fejedelmeink alatt a mainál hasonlíthatatlanul nagyobb kiterjedését, s úgy a köznép kunyhóiban, városi polgárok lakaiban, mint a hadseregnél, nemességnél, ország nagyjainál, és főpapságnál általános divatát: önként következik, hogy az sokkal általánosb, magával megegyezőbb, következetesb volt. Vannak pedig írott emlékeink mindezen néposztályoktól, melyekből nyelvünk ritka tulajdonságait, név- és igeragozás hamisítatlan módozatait bizton láthatjuk. Itt-ott ők is hibáztak, de e hibák tisztán felismerhetők, aránylag kevesek, jelentéktelenek, és így kiigazíthatók. E volt a magyar nyelv aranykora. Ennek emlékeit kell nekünk szorgalmasan tanulgatnunk, s a nyelv általános szabályait, elveit ezek világánál ellesnünk. Ezekből tanult ő maga is, s az ő alkotta rendszere is a magyar nyelvnek, ezekre van fektetve. Azoktól tehát a kik erre fejöket rá nem adták, nincs mit, s nem is fog soha tanulni.“ E szavakban tehát Révay mintegy előre megfelelt nemcsak a debreczeni grammatica írói fennebb jellemeztem tehető ellenvetésökre, hanem általában komoly feddő szövegét intézte mindazokhoz, a kik elég vakmerők öseink nyelvét nem elégegni, annak úgyszólván összetartó főoszlopait lerontogatni, s helyettök — szörnyű ki is mondani —

sült idegen, s a magyar néptől még csak nem is érzett nyelvvalak-szörnyeket tolni a nemzetre.

Nagyon érdekes a mint a magyar igerendszer keletkezését igyekszik fejtegetni:

„Fentartották a történészek, — úgymond — hogy ama jelentékeny számú nép, melynek mi maradékai vagyunk, hét nemzetségből állott, melyekhez nyolczadikúl társultak a „Kazarok“, hazai nyelven *kabarok*, egy otthoni belháborúban legyőzött török nép. De már ezt megelőzőleg is lehetetlen volt neki mozgalmai közben majd közeli, majd távolabbi nemzetségekkel el nem vegyülnie, a melyeknek különböző nyelvjárásaik azután szinte összezavarodtak, s így keletkeztek az igének *határozott* és *határozatlan* alakjai, s az utóbbi alaknak puszta és bővült gyökü alakjai, az úgynevezett *ik-es* igék, melyek a magyar igék minden nemeit magokban foglalják. Őseinknek az ökekként megállapította igerendszerökhöz való gondos ragaszkodásán tehát nekünk is annyiaval inkább meg kell nyugodnunk, mert e rendszer olyan, hogy abból egyszersmind nyelvünk fejlődésének különbféle haladási fokait, annak úgyszólván kezdetétől fogva magán az igerendszeren is gyönyörrel megfigyelhejük.“

Bár Révay az igazságot itt is egész annyira megközelítette, a mennyire csak az akkori hiányos nyelvművelési eszközök mellett lehetséges volt, — e pontban mindazáltal csak részben adhatunk neki igazat. — Ugyanis Regulynak a vogulok között a helyszinén tett nyelvbuvárlati gyűjtései, s tanulmányai kétségtelenné tették, hogy a vogul nyelvben azonkívül, hogy egyező nyelvényagára nézve is legközelebb rokona a magyarnak — ezenkívül az igeragozás kettős alakja is a magyarral egészen azon ösvényen haladva csak úgy megvan mint nálunk, — a mi nem hágy fenn kétséget az iránt, hogy az igeragozás már nemzetünknek a kazarokkal elvegyülte előtt is egészen ki volt fejlődve. — Ezen elvegyülésnek nyomai valósággal megvannak a m. nyelvben, de nem itt, hanem más-hol, és pedig az eredetileg ugor-magyar nyelvnek nem előnyére, hanem a több rokon nyelvekkel összehasonlítva annak valóságos hátrányára. A kazar nyelvből a magyar nyelvbe ájtott szóanyag még alig ártott valamit, ha igen, legfőlebb annyit, hogy ez által az őseredeti ugor szókinszből sok elveszett, de a nyelv-szerkezet még érintetlen maradt; a valódi baj egyébűtt van, ott t. i. hogy a török-kazar nyelv épen azt a részét támadta meg a nyelvnek, e

hol annak ereje leginkább szokott mutatkozni, t. i. az infinitivusban, mely ma úgy, a mint van, a finn nyelvekkel részben egyezik, sokban azonban eltér és a törököt követi, akár a finn, akár a török nyelveknek infinitivusi alakokban való gazdagsága nélkül, — és abban, hogy e közben a *tatik tetik* külszenvedő ige jelentése az infinitivusban feláldoztatott (nem valószínű, hogy ez a latin nyelv ráhatása folytán történt volna, mert a törökre a latin nyelv befolyást soha sem gyakorolt, és még is, ott is ugyanezt tapasztaljuk) s a magyar nyelvnek a többi finn-ugor nyelvekkel közös azon sajátossága is, miszerint az infinitivus alakjaiban minden cselekvő ige birt azzal az erővel és hatálylyal, melylyel a latin deponens igék bírnak az infinitivusban, ellenben valamennyi újabb európai nyelvekben példátlan, lassanként elejtetett, s ma már csak részben van meg az ilyenekben, mint szenvedő alakban: kívántatóság, elhagyattatás, szükségeltető eszköz, melyek a támadható két értelműségek eltávolítására igen gyakran az egyedüli eszközök, s a magyar köznép is jól ismeri, s használja is, — cselekvő alakban: sokat látott, hallott, tanult, olvasott ember, — s a miatyánk ezen kérése „és bocsásd meg a mi vétkeinket, mint mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek,” — melyre csak nem mondhatják, hogy a latin utánzása, — mert ott így van: *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.*

A magyar nyelv eme veszteségeinek oka nyilván abban rejlik, hogy a két távol rokon nyelv elvegyülése folytán azok teljes összeolvadása, oly rövid idő alatt, a mennyi a kazar nyelvnek a magyarral elvegyültétől fogva a nemzetnek kereszténynyé levéseig (mintegy 125 év) magának a magyar nyelvnek pedig irodalmivá váltáig eltelt, — meg nem történhetett, s az alakfejlődés a két nyelv összeforradása folyamában megszakadván hiányos maradt, — az újdun keletkezett irodalmi nyelvnek meg kellett elégedni azzal, a mit használatban lenni talált, azután pedig a nyelv nem csak hogy új alakokat nem eresztett, hanem időjárával nem egy oly becses alakot elejtett, melyek már teljesen ki voltak fejlődve, és az irodalom jó hasznukat vehette volna, — a milyen volt, p. o. ez „mikor láttunk téged éhezettet”, melyet ma így mondunk, „mikor láttunk hogy éheztl.”

E veszteség nagyságát eléggé megítélhetjük annak elgondol-
tából, hogy ezen a magyar cselekvő igeinek az infinitivus alakjai-
ban egyszersmind szenvedő jelentést nyeresé (a milyenek: *olvasott*

ember, és olvasott pénz, a mi az előtt így volt: *olvasott ember, és olvasatott pénz* stb.) az oka annak is miért lehetetlenek a „*hogy*“ kapocs-szó kihagyásai a magyarban, melyek úgy a finn, mint a török nyelvekben oly könnyen történnek, — a finn így beszél p. o. ezt „*hiszem, hogy haza érkezett, dolgához fogott, sőt talán már el is végezte*“ így mondja a *hogy* kihagyásával: *hiszem őt haza érkezettnek, dolgához fogottnak, sőt azt talán már el is végezettnek*“ jelen és jövő időben *haza érkezőnek, dolgához fogónak s csak hamar elvégezőnek*.“ A török tulajdonító rag helyett tárgyraggal, múlt időben így: „*hiszem haza érkezétét, dologhoz fogtát, s talán el is végeztét*“ és pedig különbség nélkül *multra és jellemre*; ide tartható a régi halotti beszéd e helye is „*hallá holtát a mi mai magyar nyelven: hallá hogy meghall.*“ — Ugyan-e példa a legrégibb nyelvemlékek nyelvében így volna: „*hiszem haza érkezette, dologhoz fogotta, s talán be is végezte*“. Hogy a magyar nyelv eredetileg e részben a finnel tartott, s a jelen és múlt részesülőt használta tulajdonító raggal, bizonyosnak látszik előttem az ily ma már csak közép igékkel szokásos kihagyásaiból a „*hogy*“-nak „*elérkezettnek hitte az időt*“ a mely mint az előadottakból láthatjuk, tisztán finn szerkezetű mondat, hogy pedig a finnies mondat szerkezet későbbben a törökösnek engedett helyt, kitetszik a régi halottas beszéd fennebb idéztem eme helyéből: „*hallá holtát teremő istentől, de feledé.*“

Révay a „*hogy*“ kihagyásairól az igék határtalan módbeli alakjairól szólóban csak annyit mond, hogy nem lévén a magyarban gerundiumai, nyelvünkben lehetetlenek. Ez általában véve igaz lehet, a mennyiben a magyar ige infinitivusi alakjai úgyszólván semmi egyebek mint igenevek, s ragoztatásuk tekintetében sem térnek el a többi névszók ragozásától; — de más részről úgy a régi nyelvemlékekből, mint a rokon nyelvekből, sőt némileg az élő nép nyelvből is bebizonyíthatni, hogy e lehetetlenségi rovat egy jelentékeny részét az irodalmi nyelv a maga meglévő eszközeivel lefaraghatja a nélkül, hogy a nyelv alaptörvényein ez által sérelem ejtetnék, avagy éppen oly erőszakoskodás, a minőknek méltán tarthatók az újabb időben a magyar nyelvben meghonosított germanismusok, s ezek legkárhózatosb neme a szerbtövisként pusztító *lettes* szenvedő pótlige. . . Ily segélyforrásoknak, s nyelvünkben a gerundium helyettesítőinek méltán tarthatók az *ás- és végzetű*

igenevek, — melyeknek még tárgyeset vonzata is egészen megvan csak úgy, mint akár a határolt igének, akár a határtalan mód részesülőinek, melyekről bizonyos, hogy mindnyájan tárgyraggal járnak, p. o. szám-adás, kárvallás, kinszenvedés, egyet-értés, jótállás, helytartó, tiszt-tartó, gonosztevő, gyertyatartó, hite-hagyott, szótetetlen, okvetetlen, sokat tapasztalt ember stb. — Az *ás* és képzőü igenevekkel úgyszólván párhuzamot tart a múlt idők gyöke, vagyis a múlt részesülő, melynek a fenebbi célra szinte jó hasznát vehetjük, a mint ezt Révay álnévű tanítványai fennebb ismertettem műveikben nagy következetességgel, s jó sikerrel érvényesítették is. — De a dolog két nehézséggel van összekötve, ezek egyike, hogy alanyesetben nem használhatók, másika hogy nem lehet nekik minden igénél egyaránt könnyen hasznukat venni, — különösen nehéz a velők való bánás s csaknem lehetetlen a *ít* képzőn végződő igeigyeköknél, p. o. taszít, lódit, feszít.

Íme ez volt a szenvedő igeik kérdésének első megállapodási foka.

II.

A legelső, a ki a *tatik tetik* külszenvedő igeidomot megbolygatta, Medgyesi Pál volt, mint a ki „az egyházi tanácsról” írt könyve előszavában foglaltatónyelvtani jegyzeteiben így szól: „Nem hagyhatom szó nélkül ama sok *tattatattakat*, *tettetetteket* is, a mint in passivis fel kezdők venni, mint mikor az ilyen szokat *ictus*, *raptus*, *visus*, *usus* etc. így mondjuk ki: *üttettettett*, *ragadtattatott*, *láltattatott*, *égettettett*. Ismét: *vigasztaltatás*, *teremtetés*, vagy *teremtettetés* s több effélék: mert általán fogva régen mást tesznek a mi nyelvünkön ezek, úgymint valakinek nem magától, hanem más által való cselekedését, minémű szabásúvak a Hiphil, Hophal verbumok az zsidóban: úgy hogy mikor hallom ez szokat: agyon *üttettettett*, azt értem magyar módon rajtok, mintha más valaki parancsolatjából esett volna az *ütés* az emberen. Hasonlóképen mikor ez deák szokat, *dealbatus sum*, *sanctificatus sum*, *justificatus sum* etc. így monddod magyarul, *megmeszeltettem*, *szenteltettem* etc. azt, hogy valakitől más szolgálatja által vagy megmeszeltetve, szenteltetvén etc. Igen óvást s tapogatva kell azért effélékben járni, mert megesik, hacsak mind egy lében keverünk mindent, hogy a mikor az közönséges szokás kivől, legjobban akarjuk a szót ejteni,

akkor veszjük leginkább eszét nyelvünknek. Igaz (nyelvünknek jó szerencséjével) különböző világos szókkal mondhatni ki magyarul *verbalia in io*, mely a deák nyelven mind active passive csak ugyanazon egy módon esik, mint *oratio, justificatio, sanctificatio* etc. de igen meg kell gondolni, melyik vagyon szokásban, s melyik nem, úgymint ha ez deák szókat *vivificatio, justificatio, redemptio, sanatio, regeneratio, recreatio* stb. active passive magyarul ki akarjuk mondani, így mondjuk: *élesztés, éledés; elevenetés, elevenedés; igazítás, igazulás, váltás, váltáság; gyógyítás, gyógyulás; újjászülés, újjászületés; újítás, újulás; rémítés, rémülés; ijesztés, ijedés; égetés, égés; itatás, ivás; stb.* nem pedig: *élesztetés, elevenéttetés, igazéttatás, váltatás, gyógyéttatás*, melyek igaz magyar szók ugyan, de régen mást tésznek, mint csak a közember is mindjárt megmagyarázza. Ezek pedig in verbis et participiis mind így esnek. A melyeket pedig így nem mondhatni, sokakat ilyenformán is mondanak, *kényszerítés, kényszerítődés, kezdés, kezdődés; végzés, végződés; ütés, ütődés; stb.* ha így sem megint intransitive, mint ez verbumokat, *deposita sunt, allatae sunt*, (litterae scilicet) *letették, meghozták, megadták, levágtak*. stb. mely majd legszokásosb szólás is nálunk stb. avagy így: levannak téve, el vannak felejtve, fedeztetve, választva. És ha ugyan *tattattatásra, tettettetésre* szorulunk, az szokástól fügünk, hallgatózzuk mint mondják közönségesen, s mi is úgy mondjuk; egyébként csak magunknak, s nem másnak beszélünk.

Medgyesi már az igazsághoz közel járt, de a mint ez már nem csak a nyelvészet, hanem más tudományok terén is oly sokszor történt, hogy valamely tünetnek legelső észrevevője nem volt, nem lett egyszersmind annak oka megfajtójává, hanem csak később, némelykor tetemes idő elteltével egy másik szerencsésebb, — így itt is magát a valót nem ő, hanem egy másik fedezte fel. — Medgyesi jól látta, hogy a magyar nyelvnek ugyanarra, a mire az árja latin nyelv csak egyetlen szót, a magyar többeket használ, s különböztet, — magokat az alakokat is ismerte, de a két nyelv közt létező különbség okát nem is gyanítván a cselekvőt és belszenvedőt megtartandónak, a külszenvedőt mellőzendőnek ajánlotta, — a do-logban az a legkülönösb, hogy a külszenvedőről tudta, hogy az olyan ige, mely külhatás által való cselekvést jegyez, — mint a zsidó Hiphil és Hophal, a miből önkényt kell vala következtetnie, hogy ha külszenvedő van, belszenvedőnek is kell lenni, a mint tet-

ték vala ezt a finnek is a magok nyelvében ugyanezen összehasonlítás alapján; — de latin nyelvű észjárását leküzdeni nem bírva, azt a mi később Révaynak oly szépen sikerült, felfedezni nem tudta. Íme a különbség az összehasonlító és nem összehasonlító nyelvész közt.

Medgyesi mint mondtam, megbolygatta a külszenvedőt, de arra nézve, hogy hogyan kerüljük ki, majd semmit sem nyújtott, a felhozott példákbl senki okos nem lesz, — sőt azoknak egy nagy része nem is igaz. — Továbbá összezavar mindent, mintha csak cselekvő, szenvedő (kül- és bel) közép igék, és a létigével képzett körülíró-mondatok használatukra nézve egészen egy és ugyanazok volnának; épen így összezavarja az ige határolt és határtalan módokbeli alakjait is, azt pedig vajmi könnyű egyszerűen oda vetni, hogy: használjunk helyette cselekvő igét, de ez a tanács nagyon hasonlít egy közkézen forgó adománkbeli feleletéhez annak az uralkodónak, a ki midőn jelentették neki, hogy a népnek nincs kenyere, azt felelte volna „no hát ha kenyerek nincsen, vegyenek hát zsemlyét.” Tökéletes igazat adok én mindazoknak, a kik a cselekvő igeinek nagyobb szerepkört kívánnak az irodalmi nyelvben is adni, semmint eddig történt, — ez által a magyar nyelv mind világosság- mind gördülékenységében csak nyerni fogna, mert nagyon jól tudom, egy részről azt, hogy a franczia nyelv is nagy világosságot épen azon körülménynek köszöni, hogy a szenvedő igét, a hol csak teheti, — mindenütt kikerüli, és más igenemeket használ helyette; más részről azt, hogy a magyar nyelv a külszenvedő ige nélkül még az ebben szinte nem gyönyörködő francziánál is jobban el tud lenni. — De hogy egy kifejlett irodalmi nyelv azt minden esetben nélkülözhesse, — ez az a mit határozottan tagadnom kell. Sőt azt állítani is merő meggondolatlanság, hogy a magyar nyelvnek csupán azért, mert ma a magyar nép a külszenvedő igével nem szeret élni, ne lett volna neki ősidőkben. — Az európai összehasonlító nyelvészet ily nyelvet nem ismer, van mindeniknek, a szerint a mint egybefoglaló avagy szétbontó (synthetici avagy analytici) a maga rendszeréhez képest vagy egyszerű vagy összetett szenvedője, így az árja nyelvek mindenikének van, — a sémiaknak szinte van, — az altajiaknak nem különben, — és az nagyon természetes, ugyanis ha a nép egyszerű fiai az ő korlátolt szellemi szükségéik kifejezésére nem csak a magyarban, de talán valamennyi népeknél

megelégesznek is a cselekvő igével, — egész nemzetről ezt teljességgel nem mondhatni, mert a nemzettestben mindig találkozunk részint olyanok, a kik a természettől gazdagabb szellemi tehetségekkel vannak megáldva, részint olyanok, a kik a nemzet ügyeit mint annak választott, avagy született előkelői intézik, a népek ifjú korában a keresztény vallás elterjedte előtt voltak pogány papjaik, költőik, a kiknek költői nyelvök a nemzeti nyelvet legmagasb kifejlésében képviselték; már az ilyeneknek szükségképen érezniök kellett annak szükségét, hogy gondolataikat az ügy bonyodalmaihoz, fenségéhez, fontosságához képest tökélyesb, művésziebb alakba önthessék, a mire a pusztá cselekvő ige nem elegendő. — Nem kisebb meggondolatlanság volna ennél azt hinni, hogy a köznép nem gondolkozik, avagy ha igen, de úgy gondolkozik, hogy gondolatai kifejezésére a cselekvő igével szerkesztett mondatok mindig elegendők. — A dolog ott áll, hogy a nép a mesterségesb mondat-szerkezeteket szereti ugyan elkerülni, s ez az oka, hogy a külszenvedővel a határolt módokban (*verbum finitum*) nem szeret élni; — de ha a nép nyelvét jobban megfigyeljük, úgy fogjuk találni, hogy abban valósággal minden alakok megvannak. — Lássuk ezt a külszenvedőn: a külszenvedővel élés épen megfordítása a cselekvő igével való élésnek, az utóbbi simább, s könnyebb használatu, tehát előszeretettel ezzel él; — van azonban nyelvünknek egy valamennyi altáji nyelveknek közös sajátsága, hogy t. i. kivétel nélkül minden ige nemeik igeneveket eresztenek, a mi a mondatnak rendkívüli világosságot kölcsönöz; nem kivétel ez alól a külszenvedő sem; — s íme már ezen a szenvedő igéből képzett igenevek országszerte általános divatuk a köznépnél is p. o. *elhagyattatás, megvettetés, helyheztetés, kiküldetés, kineveztetés, összeköttetés* hivatás, melynek helyett az utolsó pár sem mond elhagyást megvétést, helyhezést (a helyzet új szó, s bizony a nép nem is él vele) kiküldést, kinevezést, összekötést, a minthogy nem is jelentenek ugyanegyet, hasonlóak a még maig is élő, de ma már csak szórványosan előforduló ily igenevek, mint: *szükségeltető eszköz, megkívántató kellék, kívántatóság*, valamely könyvben *foglaltató tárgyak, találató dolgok, viseltető tisztelet* stb., melyeket szinte mindenki ért és a nép is széltire használ, holott nyelvtanainkban már ezeknek semmi nyoma, s melyek minthogy régiebb használatnak nyomaiúl vehetők. Ennélfogva a szenvedő igeinek egykor a népnél is nagy általános

sága világos bizonyítékaiúl méltán tekintethetnek. — A határolt módokbeli nevezetese s maig is dívó használatának példái ezek: *hallatik*, és *hallik*, sőt *hallszik* is, születik, folytatik, méltóztatik, *kelle- tik*, *tudtul adatik*, a miatyánkban a „szenteltessék meg a te neved“ — a hiszekegyben: *születék*, *kínzaték*, *megfeszítették* stb. a régi kö- szöntés: *dicsértessék* a Jézus. — A honnan szépen láthatjuk, hogy a magyar nyelv csak úgy nem volt el, s nem is lehetett el külszen- vedő ige nélkül, mint akármely más nyelv, csak úgy nem lehetett el a nélkül a régmúltban, mint a jelenben, mert ha belszenvedője van, kellett lenni külszenvedőjének is, — nem kis mulatságomra tapasztalám ezt Brassay „Kocsintások című értekezésében is (L. M. Nyelvészet 4. k. .1.) ugyanis midőn e tiszteletre méltó tudó- sunk legtűzesebben vitázott az igealak ellen, s bizonyára lehetőleg ki akarta kerülni; szépen reá szorúlt.

A Medgyesi nézeteit a múlt század végén a debreczeni gram- matica írói, — és Gyarmathy melegítették fel, a kiket csakhamar követett Verseghy, a mint őket fennebb jellemzém. A külszenvedő kiírtásában egyaránt meggondolatlanúl mindhárman megegyeztek, de közülök Gyarmathi és a debreczeni grammatika írói csak a külszenvedőt, s ezt is csak lassanként, Verseghy pedig már nem csak ezt, hanem általában valamennyi *ik*-es igét ki akart küszö- bölni. Verseghy semmi pótlékról nem gondoskodott; Gyarmathy és a debreczeni grammatica írói igen, — s a pótidomok, melyeket ez utóbbiak ajánlottak csakugyan oly természetűek, hogy egy rész- ről a magyar népnél közdivatnak, más részről, ha nem is egészen, csakugyan nagy részét képesek azoknak az előfordultokat le- apasztani, a melyekben az előtt külszenvedőt használt vala az iro- dalom, — maga az *ódik* *ödik* belszenvedő is olyan, hogy bizvást szélesbre terjeszthetni annak szerepkörét, mint a mi e szűk megha- tárázásban foglaltatik: hogy csak akkor használtathatik, midőn a cselekvés magától történik, — a minthogy az újabb nyelvészet egyik főfő képviselője Hunfalvy Pál Brassaynak fennebb említettem „Kocsintások“ című értekezésére tett észrevételeiben tett is e te- kintetben némi concessiót. — Ez által még a nyelven sérelem nem történik, ugyanis minden nyelv csak bizonyos számú, több vagy kevesb alakokkal rendelkezik, s talán egy sincs, mely az emberi szellem csudálatos alkotási sokféleségének megfelelő mennyiségű alakokkal rendelkezne, s ez valóban nem is volna kívánatos, egy

ily nyelv minden embernek hozzáférhető sem volna, — de azért nincs nyelv, mely a maga szükségéit pótolni ne tudná; — legszokottabb, s úgyszólván általános módja ennek az, hogy a szükséghez képest ugyanazon alakot, mely eredetileg csak egy bizonyos célra volt kigondolva, a nyelvszellem más rokonneműekre is kiterjeszti, — ilyen például a latinban az *or*-féle passivum alak, mely eredetileg csak is passivum lehetett, későbbben azonban a nyelvszellem az álszenvedők (deponensek) képzésére is kiterjesztette, így a francia a melléknevet magánhangzón kezdődő főnév előtt hím nembe teszi, ha a szó nőnemű is. Nincs különben a dolog a magyar nyelvben is, különösen pedig az igerendszerben, azily használat-kiterjesztésekre a magyar nyelv annyival inkább utalva van, mert igeigyekeink oly kényes természetűek, hogy úgy szólván egy sincs, mely különbség nélkül minden igeeképzőt felvenne, a mi egyébiránt oly nyelvben, melynek oly igen sok igeeképzői is vannak, nem is lehetséges, p. o. *kitudódik*, nem mondhatom *kitudul*; *tódul*, nem mondhatom: *tódódik*, *sárgul*, *zöldül*, *kékül*; nem mondhatom: *sárgódik*, *zöldedik*, *kékedik*; *feketedik*, és *feketül*; de már *fehérül*, *fehéredik* helyett nem járja, — hallik hallatszik, gyakorítója hallgatózik — és alszik, eszik, iszik, úszik stb. mind *ik* képzővel.

Nyelvünknek az igeigyekekbeni eme gazdagsága egyrésztől annak syntheticiai természete, másrésztől támadható két értelműségek esetére a különböztetések lehetőleg könnyen létesítése által van föltételezve.

Nevezeteseb példái az ily használat-kiterjesztéseknek: A személyrag valamely főnévhez járúlva birtok-viszonyt fejez ki; sokszor azonban csupán erő-kölcsönzés végett járúl a szóhoz, s mintegy kivetkezik a természetéből. p. o. Hogy nevet az istenadta *fatyja*, épen olyan mint az édes *apja* az *apja* szóban a személyrag természetes egyszerű ragozás példája, míg ebben istenadta *fatyja*, csupán erő-kölcsönzés végett van a szóhoz adva; — ide tartozik némileg azon különössége is nyelvünknek, hogy a személyrag 3-ik személyével szeret igehatározókat is képezni, p. o. sebtében, futtában, szörmentében, vaktában stb. a mi a finnben még szaporább előfordulatú.

A magyar nyelvrendszere szereti a személyt a dologtól megkülönböztetni, láthatjuk ezt a *ki*, *mely*, *mi* visszahozó névmásokon is, — de még jobban az igerendszeren, ugyanis ha a tárgy 1-ső

vagy 2-dik személy, az ige határozatlan alakba jön, mert a személyek fogalma a magyar nyelvben csak eddig terjed, — ha ellenben a tárgy 3-dik személy, határozott alakba jön, mert itt már a dolgok sorozata kezdődik, p. o. szeret engem, téged, szereti őt, azt; szeret minket, titeket, szereti őket és azokat; holott tudjuk, hogy a hol a magyarban egy bizonyos, előttem tudva lévő tárgyról van szó, az ige határozott alakba jön, p. o. tedd be az ajtót, zárd be a könyvet, — már pedig határozottabb valamit alig lehetne képzelni is mint épen a személyt, — és mégis határozatlan alakkal járnak, — miért? azért mert itt két elv jött összeütközésbe, — s a gyengébbnek engedni kellett, s így történt azután, hogy a nyelvszellem különböztetés végett a határozatlan alak használatát a személyekre is kiterjesztette. Összefüggésben van ezzel a magyar nyelvnek azon felette nevezetes sajátága, hogy midőn a határolt ige (verbum finitum) egyes számbeli 1-ső személye akár egyes akár többes számbeli 2-ik személylyel, mint alany és tárgy egyetlen szóban egyesül, erre nyelvünknek külön alakja van, p. o. szeretlek látlak, mit az árja nyelvek csak három szóval képesek kiteni, p. o. ich sehe dich, — vagy euch. A minnek oka nyilván nem más, mint a magyar nyelvnek a személyt a dologtól más nyelveknél élesben megkülönböztetni vágyó, nem csupán itt, — bár itt legerősben — hanem egyébütt is elég gyakran nyilatkozó iránya*). — Ennek az elvnek az újabb megtisztelő „ön“ szócska könnyelmű tagadása, — más nyelvben is logicitlanság volna, a magyarban ellenmondás, valóságos képtelenség. Ugyanezen elv az oka annak is, avagy legalább összhangzásban van vele, hogy a személyek nevei előtt a magyar nyelv a névmutatót nemtűri meg, nem mondhatjuk: a Péter a Pál, de igen is helyesen: a Bodri, a Vigyázz, a Farkas, ebekről; — a Ráró, a Linda, a Csillag lovakról szólva.

Szint azonképen személy és dolog közti megkülönböztetésen

*) Járul-e ez a képző egyaránt valamennyi igenemeink és fajainkhoz, s mondhatjuk-e ennél fogva például: bátorkodlak megkérni, nem voltalak bátor meghívni, tudtomra nem vitatta meg sem Révay sem a Debreczeni Grammatica írói, Versoghy, sem az utánuk következettek, — a Corpus Grammaticum írói közül infinitivusi alaknak föl van véve Geleji Katona Istvánnál a ki is erre nézve így nyilatkozik. „Ez is egy kivált-képen való szép szóllás a mi nyelvünkben: Megkell nékem tégedet vornelek, tanitanolak, ruháznolok stb.“ s a kit újabb időben kitévő költőnk Száz Károly is követett ezen alak felélesztésével.

„Gyöngédtelenség így rémitnelek“ Shakspeare, Macbeth IV. felv. II. szín.

és használat-kiterjesztésen alapszik az is, hogy a nyelv oeconomiája a létigének személyekre csak 1-ső és második személyét hagyta meg, a 3-dik személy pedig a birtok-igét pótolja, p. o. beteg vagyok, beteg vagy, ő beteg, nekem, neked, neki van felesége-gyermeke. (családja.)

Ily használat-kiterjesztés az is, hogy a gyakorító igék eredeti alakja a *gat get* használata eredetileg csak erre, később azonban egyébre is kiterjesztetett, — p. o. *hallgat, látogat*; maga a gyakorító *gat get* képző pedig idővel többekkel szaporított, p. o. kötöz, futos, és futkos, sirdogál, iddogál, mendegél stb.

Ily használat-kiterjesztés az is, hogy az *ik* képző eredetileg szenvedő igéket képezett, később azonban különböztetés, s ez által nagyobb világosság eszközlése végett más igékre is kiterjesztetett.

Ilyen az *ódik* *ödik* belszenvedő, mely eredetileg csak magoktól történő cselekményekre használtatott, később azonban a nyelv-szellem oly cselekmények kifejezésére is kiterjesztette, melyek habár nem magoktól, hanem külső ok hozzájárultával történnek, de idő, hely s egyéb körülmények a beszélő előtt tudva nincsenek, s így általánosságban történik a kifejezés (enunciatio); p. o. ha vásárban vagyok, s jószágot, lovat vagy tehenet akarván venni kérdem: „hogy ez a ló?” a tulajdonos, ha a vevőt ismeri, ezt fogja felelni: „nem eladó, már eladtam ennek s ennek” —, de ha a vevőt nem ismeri, vagy pedig a dolog előadását részletezni restelli, egyszerűen azt feleli „már eladódott.” — Így van ez, nem csak a magyarban, hanem más vele távolról sem rokon nyelvekben is; így van ez például, hogy egyebet ne említsek, a francziában is, mely a szenvedő igét, bár van neki, nagyobb világosság okáért szereti kikerülni, s helyette reflexiv igéket használ, p. o. *l'estime 's inspire, tout se détruit par le laps du temps.*

Oka az ily használat-kiterjesztéseknek az, hogy minden nyelv ösztönszerűleg irtózik minden idegen elemtől, s mindaddig míg a nyelvérzék ép nála, nincs rá eset, hogy idegen átvételeket tegyen, hanem él a most jellemeztem kisegítő eszközzel; a magyar ige-nemek egymás irányában úgyszólván osztatlan állapotban levő testvéri viszonyban élnek, s nem egyhamar fog születni oly nyelvész, a ki képes legyen közöttök használati határvonalat húzni; s ez nem is kívánatos, elég ha mindnyájokat fő jellemvonásaik szerint ismerjük, s legfeljebb a használatban egyiknek a másik felett

lehető aránytalan túlterjeszkedését korlátozjuk, — főleg pedig minden idegen elem belopózását lehetetlenné tesszük.

Azon kisegítő eszközök között, melyeket a debreczeni grammatica írói a külszenvedő *tatik tetik* alak pótlójául ajánlottak, volt egy, a melyet úgy a mint ajánlva volt, bizvást elfogadhatunk, a nélkül, hogy a mivé az újabb irodalom torzította, elfogadhatnók, s ez a körülíró mondat. A baj ott volt, hogy ajánlatuk, melylyel a cselekvő ige állapot-jegyzőjét a létige „*valamelyik*“ idejével kapcsolatban javasolták a szenvedő ige egyik kisegítőjéül, — nem volt elég szabatosan körülírva, különösen a *valamelyik* szó által oly tág értelmezhetésre szolgáltatván okot, a milyenre ők bizonyára nem gondoltak. A dolog ugyanis így áll, s e tekintetben hivatkozhatom az ország valamennyi vidékei nyelvjárásaira, hogy körülíró mondatokban a németül nem tudó magyar nép, a létigének, mely két igéből a *van* és *lesz*-ből van összetéve, egészen úgy mint akár a német, akár francia, sőt a latin nyelv is, kizárólag csak a „*van, vala volt és lesz*“ alakjait használja, de jól megjegyzendő, hogy a *lesz*-szet soha sem jelenben, hanem csupán csak a *van* létige kiegészítőjéül a jövő időben, így e mondat: „nem lesz neki megengedve“ korántsem teszi ezt: *es wird ihm nicht erlaubt, hanem ezt, es wird ihm nicht erlaubt sein.* A *lesz* ige múlt ideje (lett) állapotjegyzővel való előfordulata pedig egészen ismeretlen, úgy Magyar és Erdélyországban, mint valamennyi nyelvemlékeinkben, vagyis más szavakkal, a körülíró mondat a magyarban sajátképeni szenvedő igealakká soha sem alakult, akár úgy mint azt a francia és angol nyelv használja, akár úgy mint a németben létezik, — és ha a debreczeni grammaticának igazat adhatunk is abban, hogy némely esetekben a körülíró mondatot úgy a mint azt az angol és francia nyelv s nem mint a német használják, külszenvedő helyett használhatjuk, — minthogy ez úgy a nyelvemlékek mint a népnyelv használatán és így a valóságon alapszik; — határozottan meg kell tagadnunk, hogy úgy a mint a német nyelv a lét-ige werden részét szenvedő ige helyett használja, úgy nyelvemlékeink mint a népnyelv ezredéves ellene bizonyítása daczára a külszenvedőnek bármi részbeni pótlékaul elfogadhatnók a mást mint egyszerű alakokat nem ismerő magyar nyelvben. — És ehhez még tudni kell azt is, hogy a létigének a magyarban oly nagy szerepköre van, a mint

el merem mondani, széles e világon egy nyelvben sem. Lássuk annak névezetesb előfordulatait, és pedig: előfordúl:

1-ször igekötővel, igehatározóval és állapotjegyzővel az ige mindhárom személyében, melyek közül az igekötőkkel állta közben értelem-módosuláson esik át (más igeiken az igekötőknek ez az ereje nincs), az utolsóval álltában körülíró mondatokat alkot, p. o. el-vagyok, meg-vagyok, kivagyok, ha neki volnék; otthon leszünk, jól van; el van intézve, tele van, rakva van. 2-szor A lét-ige sajátképeni tisztét csupán két személyével: vagyok, vagy, teljesíti, p. o. beteg vagyok, vagy. 3-szor A német es ist, es gibt, francia il-y-a-t csupán 3-dik személyével fejezi ki, p. o. van isten az egek felett. 4-szer A birtok-igét tulajdonító raggal, és személyraggal kapcsolatban csupán a 3-dik személylyel helyettesíti nyelvünkben, p. o. van nekem, neked, neki felesége-gyermeke. 5-ször A valamivé létezt a latin fio-t, a francia devenir-t, a német werden zu etwas-t vá vé raggal fejezi ki, p. o. az ige testté lőn. — S ez még nem minden, mert vannak még ezenkívül ily szólamok is, mint: a mondó vagyok, és a régi halotti beszéd eme helye „ahhoz járó vagyunk“, „Isten a megmondhatója mennyit szenvedek“, a melyekkel egyaránt gyakran találkozunk úgy régi nyelvemlékeinkben, mint még mai napig a nép nyelvében az ország legkülönbözőbb és egymástól legtávolabb eső vidékein is, — némelykor oly sűrűen él a nép az ily létigével és a részesülő jelenével képzett mondatokkal, hogy élénken emlékeztetnek az angol nyelvre, melyben az ily mondat-szerkezetek valóban szaporák és az angol nyelv rendszeréhez tartoznak, — nálunk ma már egy csak régibb történelmet haladó használat maradványai. — Szereti még a magyar nép a létigét az *és* és képző igevevekkel kapcsolatban is használni, s nyelvemlékeinkben is gyakoriak, mint: léssen megtérése, meghálása, lakozása stb.

A mint ezt láthatjuk Koháry „Fűzfaversek, melyeket stb.“ című következő helyéből is:

Nyárnak télnek látom, nincs együtt járása,
Egy helyben s quártélyban nincsen maradása,
Tavasznak és ősznek sincs együtt lakása,
S vagyon mindeniknek magányos szállása.

A honnan láthatjuk, hogy annyira túl van terhelve, hogy komoly nyelvész alig gondolhatott arra, hogy a mi már nagy szerepkörénél fogva is merő lehetetlenség, még egy másik, valamennyi

eddigieknél kiterjedtebb szerepkörrel is megrakja, mert hisz ugyan-ezen nagy túlterhelhetése a létigének költötte fel az irodalom férfainál azon nem annyira öntudatos mint ösztönszerű vágyat, hogy a létigének e nagy szerepkörét a *bir* birtok-ige pótlóval lepassz-tani igyekezett, — ugyanily vágy adott létet a *létezik* igének a német es ist, es gibt, francia il-y-a értelemmel a létige fennebb el-számláltam használati előfordulatai 3-ika, a személytelen *van* helyett, — a mint e kettő a mai irodalmi nyelvben ma már bevégzett tény; így keletkezett a „*hiányzik*“ e h. nincs meg, nincs elé. Ily körülmények között a létigének az állapot-jegyzővel kapcsolatában a német szenvedő ige utánzásául ilyenre kiszemeltetése kíváncsú valóban nem lehetett, — mert a nyelveknek ismegvan a magok oeconomiájok, a melylyel csak úgy lehet észszerűen bánni, avagy visszaélni, mint minden egyébbel.

Döbrentei ezt mind nem gondolta meg, ugyanis ő volt az első a ki a *lett*-es szenvedőt nem csak hogy javaslatba hozta, hanem azon-nal élni is kezdett vele, s mintegy megakarta mutatni a magyarközön-ségnek annak használati módját, s így szól érre nézve a Felső magyar orsz. Minerva 1828. évi III-ik vagyis Juliusi negyede 1782-ik lapján:

„A grammaticusok észrevehék, hogy a meghatározott, és ha-tározatlan igékkel másképen él az erdélyi és tiszamelyéki magyar, másképen azok, kik tótokkal elegyesek, vagy németek szomszéd-jai; látták a különbséget, hogy a sok *attatom ettetem* inkább csele-kedettő mint szenvedő forma a magyarnál, hogy a mostan fenn-forgó szenvedő forma a deákból csúszott be, a maga nyelvénél más nyelvet nem tudó magyar pedig másképen fejezi ki a deák szen-vedő formát, s hogy a magyar sokkal több és festőbb gyakoroltató-kat (frequentativumokat) fejtett ki más európaiaknál. Ki *lett* ke-resve (de már így Erdélyben és a Tisza-melyéken nem beszélnek) minden elvlasztó különbözés regulája, s az igékben két, egyebek-ben többfelé vált pártok vélekedései meg vagynak hányva vetve.“ (Jegyzések Döbrentei Shakesperejéhez.)

Döbrentei e szavaiból szépen láthatjuk, hogy ő neki magá-nak a nyelvészet terén tett tanulmányai nem voltak, — költő és jeles régész volt, s e téren nagy érdemei vannak, de úgy a költő mint a régész még nem egyszersmind nyelvész is; — nálunk egy ily nézetnyilvánítás ellenmondásnak tűnhetik fel, — az európai művelt nemzetek nyelvészei soha sem tudták kivált a költőket nyelvészek-

nek is tekinteni, nemcsak, sőt úgy tekintik vala őket, mint a kik képesek voltak egy-egy szórővidítés végett magokat a nyelv nagy elveit is koczkáztatni, s valóban féltek is tőlök, — a mi nálunk e részben történt, legjobbnak tartom arról ez úttal hallgatni. — Döbrentei a fennebbi idézetben saját tapasztalataira nem is hivatkozik, hanem csupán csak a másokéira, a kik grammaticusok igen is, de lelkiismeretes nyelvbuvárok nem voltak. Feltűnő, hogy Révairól annyira nem emlékezik meg, mintha csak nem is ismerné, — s ime ily szilárd alapra fektette ő a maga német szenvedő igéje elfogadására nézve tett ajánlatát. Úgyszólván valamennyi európai művelt irodalmak ismerője leginkább a német szenvedő igét találta czéljaira alkalmasnak, s ennek a sült idegen igeidomnak meghonosításában németebbnak mutatta magát a született németeknél is, nagyobb szerepkört jelölván ki a *lettes* szenvedőnek, semmint ezt magában a német nyelvben tapasztaljuk, olyant, a milyenre a debreczeni grammatica romlatlan nyelvrzékű írói soha nem gondoltak. De szavai még most a pusztában kiáltónak szavaiként hangzottak el, mivelhogy a nyelvrzék még akkor annyira ép, annyira magyar volt, s a német nyelv oly kevesektől ismerve, maga ezen idom annyira idegen, s az összes magyar népnél annyira példátlan használatu, hogy egy oly újítás elfogadására, mely múlhatatlanul megkivánja, hogy a német minta-nyelv, melyből átvétetett, mintegy tükör gyanánt folyvást kezénél legyen a vele élni akarónak, okosan gondolni sem lehetett; nem élt tehát vele senki, még csak az azon korban elég számos honfias szellemű magyar katonatiszt írók sem, talán az egyetlen németnevelésű, észjárátú, különben nagy műveltségű, és tiszta hazafiúságu Staut főhadnagyot kivéve, tudtomra az egyetlen, a ki Döbrenteit ebben követte, és így a dolog szépen elaludt, elannyira, hogy nemcsak hogy a 40-es években nem tudott ez az esetlen újítás lábrakapni, sőt a mi egyaránt meglepő mint tanulságos is, külföldön élt hazánk fiai sokáig nem tudták elsajátítani, holott tudjuk, hogy nem voltak hijával oly magyar olvasmányoknak, melyekben ez már általánosan el volt fogadva, közöttök a legnagyobbak, a magyar ékesszólás örökre utólréhetetlen nagy eszményképének e folyó év januárjáig megjelent irataiban irmagúl sem találjuk, — itt már néhányszor előfordúl, — de csak hamar át tér a régi szenvedő igére, s ezt oly gyakran használja, a mint ez a mai irodalomban egészen példátlan, —

egy szóval ő még most is folyvást az 1848 előtti magyar nyelven beszél, még most is a régi alakot használja, s a mennyire én megfigyelhettem, a ma már közöttünk élő többi volt menekült hazánk-fiai mindnyájan magokévá tették ezt a *lettes* szenvedő igeidomot, — az 1865-iki két felirat egyikében az ős magyar *tatik tetik* külszenvedő ellen egyetlen elvétel sincs, — a másikban a *lettes* szenvedő van elfogadva. Mindezeket annak bizonyosságául hozom fel, hogy a *lett*-es szenvedő az újabb időkgig, vagyis a német nyelv elterjedtéig felkapni teljességgel nem tudott, — e herostratosi dicőség az 50-es éveket illeti, — most már tárt karokkal fogadta a Bachrendszer alatti tanodákból kikerült német nevelésű újabb nemzedék. Ez már németül csak úgy tudván mint magyarul, — a hírlap-irodalom ezenfelül táplálékát jobbára e nyelvből merítvén, az újmagyar ige-idom elfogadására minden elő volt készítve, és így kapván kaptak rajta, s még örültek neki, hogy ez által a tátongó hézag, mely az előtt a magyar nyelvet a némettől elválasztja vala, a magyar nyelv egyik főoszlopa romjaival ily szerencsésen betöltetett. Az ily soloecismusok átvételét rendesen azzal szerették indokolni, hogy ez a magyar nyelvbe a magyar nemzetiségnek az idegen ajkuak között való könnyebbterjedése érdekében történik, minthogy ez által a magyarul tanulni akaróknak az útmód igen megkönnyítetik, — ez azonban önámítás volt, — azért hozták be e germanismusokat, s ezek fő ékességét a külbel új szenvedőt, hogy a német nyelvet annak segélyével annál könnyebben tanulhassák, a hírlap-irodalom új nemzedéke pedig, hogy legyen egy oly camera obscurája, melyben a német hírlapirodalom hosszadalmas cikkeiit gyári szaporasággal, s gyorsasággal lefényképezhesse.

Így történt azután, hogy alig jelent meg 1857-ben Gyergyai Ferencznek „A magyar nyelv sajátságairól“ írott műve, melyben ő egészen azon módon, s ugyanazon ingatag alapokon, melyeken előtte Döbrentei kísérlette volt meg; a *tatik tetik* külszenvedőnek a magyar nyelvben létét tagadva, annak nyelvünkbe a latin nyelv utánzásaképen belopóztát nem annyira bebizonyította, mint hirdette, ugyanazon segédeszközöket ajánlván, melyeket már előtte Gyarmathy, a debreczeni grammatica szerzői és Döbrentei ajánlatak, s ezek között a körülíró mondatot is, de nem a debreczeni grammatica, hanem a Döbrentei szellemében.

A példák, melyeket annak bizonyítására hoz fel, hogy a kül-

szenvedőt a cselekvő ige többes számu 3-ik személyével helyettesíthetni, többnyire sikerültek, s e helyettesítések ellen csekély magamnak is nem hogy kifogásom volna, sőt én tovább megyek, s azt állítom, hogy sok ily esetekben helyesen használhatjuk a többes szám 1-ső személyét is, — s a mit a francziák is tesznek, az ige határtalan módját, kivált mikor a tehető *hat het* előzi meg, de a nélkül is, p. o. látni, előfűzethetni, — francziául s' abonner stb. végre sok esetben, az „en,ber“ szót az ige 3-ik személyében névmutatatóval, vagy mint Pázmány használja, a nélkül is; — de már a mely példákat a *lettes* szenvedő használatára nézve felhoz, oly hiányosak, hogy inkább arról képesek meggyőzni bennünket, hogy a *lettes* szenvedő alak, a *lesz* igével, melylyel nem szabad összetévesztetni a fennebb jellemeztem körülíró mondatot, — mint a hogy Gyergyay tette, — nem csak nem képes pótolni az ősmagyar külszenvedő igét, sőt a magyar nép egyáltalában nem is ismeri, érteni pedig meg úgy sem érti. — Gyergyay ezt maga is látszik érezni, ugyanis a *tatik tetik* külszenvedőről szóló értekezése végén három terjedelmesb példát állítván egymás mellé két hasábosan, melyek egyikében a példák a *tatik tetik* külszenvedővel, a megfelelő másikon pedig cselekvő igével vannak visszaadva, a három példa között egy sincs *lettes* szenvedővel visszaadva. Egyébiránt nem is mondja sehol sem, hogy azok a magyar népnél dívának, hanem azt igen is mondja, hogy lehet a külszenvedőt ezzel is visszaadni gördülékeny nyelvünkön, — úgy hogy az egész érv olyan a posse ad esse-féle okoskodás.

Nem állhat meg tehát a Gyergyay okoskodása azért, mert 1-ször összezavarja a szenvedő mondatot a körülíró mondatl, a körülíró mondat ki van fejlődve nyelvünkben, de sajátképeni összetett szenvedő akár úgy mint a franczia és angol nyelvben, p. o. je suis aimé = én szerettetem, azaz úgy, hogy a jelentő mód jelen idejében a létige jelen ideje, múltban múlt, jövőben jövő használatik a participe passé-val kapcsolatban, akár úgy mint a németben, melyben a létige jövőideje használatik a jelentő mód jelen idejében is a múlt részesülővel kapcsolatban, vagyis összetett szenvedő ige nyelvünkben soha ki nem felett *). A körülíró mondatban a ma-

*) Ilyesmi egy oly nyelvben, melyben a létige, midőn annak az igeidők képzésében némi csekély szerepe jut is, péld. a régmúlt időben, mint regens teljességgel nem szerepel, — merő lehetetlenség,

gyar nyelv csak a *van*, *vala*, *volt* idejeit használja a létigének, és csak a jövő időben a *lesz*-szet; ellenben sem a jelen időben nem él *lesz*-szel, sem a múlt időben *lőn*-nel és *lett*-tel, a mint ezt Döbrentei és Gyergyay ajánlották, s az újabb hírlapirodalom emberei nagy mohósággal felkapták.

Helyén valónak látom e helyütt magam világosb megértethetése végett az angol, francia, a magyar és a német szenvedő igék közti különbséget előadnom:

Az angol és francia nyelv, szétbontó (analyticai) természetűkhöz képest, a szenvedő ige képzésére az egész létigét az ige múlt részesülőjével kapcsolatban olyképen használják, hogy módnak mód, időnek idő felel meg, s így ezek szenvedő igéi nem is igen többek körülíró mondatoknál; a német nyelv létigéje azonban két igéből a *sein*, és *werden*-ből lévén összetéve, a szenvedő igéhez e felemás igének *sein*-féle része épen nem, hanem csak a *werden*-féle használtatik, az elsőt a nyelv oeconomiája körülíró mondatokra hagyván fenn, épen úgy mint a magyarban a létige *van* felét. Lásuk most a magyar nyelvet:

A magyar nyelv létigéje egészen mint a német létige két igéből van összetéve, a *van*-ból a jelentő-mód jelen és múlt idejére. és a *lesz*-ből a jövőre, és a parancsoló, óhajtó és határtalan módokra. Létigével összetett szenvedő ige nálunk ezredév alatt nem fejlődött ki; de már a körülíró mondatra a létige első felével *van*, *vala*, *volt*, jövő időben *lesz* segédigével egészen úgy élünk mint a németek, angolok, francziák; íme ez kifejlődött s országszerte szél-tire használtatik, mert a magyar nyelvnek szüksége volt reá, míg a másik nem fejlődött ki, mert nem volt reá szükség, mert ha *lesz* *vala*, okvetetlen ki kellett volna annak fejlődnie, és pedig annyival inkább, mert, mint tudjuk, a magyar létige is csak úgy, mint a német, két külön igéből, a *van*, és *lesz*-ből van összetéve; és ekkor a magyar szenvedő ige is egészen úgy fogott volna alakulni mint a németben, azaz úgy, hogy a *van* ige megmaradt volna a körülíró mondatokra, a szenvedőre pedig a *lesz* ige alkalmaztatott volna úgy a mint Döbrentei és Gyergyay ajánlották, s az irodalmi újabb nemzedék az 50-es években tetteleg felkapta; de ilyesminek annyira nincs semmi nyoma akár nyelvelméleinkben, akár nyomtatványainkban, akár a nép nyelvében, hogy ezen az összetett szenvedőnek különösen nyelvelméleinkben való teljes hiánya leghatalmasb érv

egyszersmind a mellett is, hogy a kül és a belszenvedő egyszerű igealakok, úgy a magyarban mint a többi rokon nyelvekben egészen egyenjogú, és egyenlően ősrégi alakok, mely mellett egy összetett szenvedő alak ki sem fejlődhetett, mert a kettő kizárja egymást.

Igen, de azt fogják erre mondhatni: csak az imént mondtam, hogy a francziának, angolnak sajátképeni szenvedő alakja nincs, s hogy az, melyet használnak, nem sokkal több körülíró mondatnál; hát ha ez nálunk is így van, s ennél a debreczeni grammatica írói sem ajánlottak többet? Felelet: Nincs így, ugyanis 1) A létigo fennebb adtam előfordulatai 5-ikéből láttuk, hogy a magyarban a létigének nem a *van*, hanem a *lesz* része az, mely *vá ve* raggal általában a latin *fio-t* pótolja, a melyről tudjuk, hogy szenvedő ige, az egyetlen előfordulata a létigének, a magyarban, midőn ha nem is szigoruan szenvedő igét, minden esetre egy közel álló mondat-szerkezetet alkot. Ha tehát a nyelvnek szüksége lesz vala összetett szenvedőre, mindenesetre ezt, nem pedig a *van* igét alkalmazta volna, már csak különböztetés, és nagyobb világosság végett is; de ilyesminek semmi nyoma. 2-szor A körülíró mondat terjedelmét jól ismerjük, s tudjuk, hogy szenvedő igét majd soha sem pótol, s nem is annyira cselekvést, mint valamely megtörtént cselekvésre rámutatást jegyez, míg a franczia és angol nyelvben igen; habár különösen a franczia ép úgy nem szeret szenvedő igével élni mint a magyar, a minek az oka nyilván az, hogy a francziák a belszenvedést más eszközzel teszik ki, egy nemével a visszatérő igének, és így csak a külszenvedés marad hátra szenvedő alakkal kiteendőnek, innen annak gyér előfordulata; mi sem szeretünk szenvedő igével élni, de hogy egészen, kivált az irodalmi nyelvben nem mellőzhetjük, kitetszik onnan, hogy mikor már a „pereat” előbb, mint fentebb előadám, tévedésből és a Révay félre-értetéséből a belszenvedőre, újabban pedig előbb a Döbrentei, napjainkban pedig a Gyergyay kívánatára, a külszenvedőre is kimondatott; íme helyette egy másik idegen és most már összetett szenvedő ige fogadtatott el, melylyel valóságos önámítással sokkal sűrűbben élnek, semmint emlékezet óta az előtt az egyszerű kül- és belszenvedővel, egészen úgy mint a német él a maga összetett szenvedőjével, melyről tudjuk, hogy szerepköre sokkal kiterjedtebb mint akár a kül, akár belszenvedőé a magyarban, melyek mindkettejét ez fejezi ki a németben, de a körülíró mondatot a németben sem, a mint

ennek használatát írónk még csak erre is kiterjesztették. Igazat adok én Döbrenteinnek, Gyergyaynak, sőt a „Vadrózsák“ nagyérdemű összegyűjtőjének, a ki e művében szintén ily szellemben nyilatkozott, hogy nem szereti a magyar nép, s nem is él vele; de következik-e ebből, hogy nincs? lám a francia sem szereti, s még is van neki; hát arra a logicára mit mondjunk, hogy mert a magyar nép még saját szenvedőit sem szereti, tehát idegent csempésznek be helyette, mintha az nem csak úgy szenvedő volna, mint a régi kül- és belsenvedő; hiszen ha nem szereti, abból nem az következik, hogy kiirtsuk, hanem igen is az, hogy használatát korlátozzuk, s előfordulatait szigorúan állapítsuk meg, különösen pedig, hogy hol kell helyette azon valóban gyakori és sokféle segédeszközökkel élnünk, a melyek a külsenvedő gyér használatát is részben megmagyarázzák; kerüljük ki mi is a hol csak tehetjük, adjunk a cselekvő igének nyelvünkben túlnyomóságot, mint a francziák, ez nem baj; de a hol a szenvedő igére rászorúlunk, nem lehetvén el a nélkül, ott éljünk ezekkel, nem pedig idegennel.

2-szor. Nem birkózott meg Gyergyay azzal a kérdéssel, hogy hát a határtalan (infinitivus) módban hogyan segítsünk magunkon, s mivel helyettesítsük a külsenvedőt, melyről épen ezekben az előfordulataiban bizonyos, hogy kétértelműség kikerülése végett a magyar nyelv annyira rá van szorúlva, mint ennek példáját az árja nyelvekben hasztalanul keresnők; igen jól tette volna Gyergyay, ha a lettes szenvedő infinitivusi alakjait is közölte volna, mert műve midőn megjelent, oly sok mások közt magamat is megszédített, s komolyan vévén a dolgot, tetteleg megkísértetem a *lettes* szenvedő infinitivusi alakjait összeszerkeszteni, de megvallom, hogy minden ebbeli igyekezetem vakot vetett; a nálam ekkép támadt zavarból csak is úgy tudtam kiépülni, hogy megtanultam finnül, s azóta tudom, hogy a nekünk a finn- lap- és esztekkel közös *at et, tat tet* külsenvedő képzőnk mint ilyen a magyar nyelvben még abból a valóban nagy régiségből való, mikor még mind e népek egy közös ős nyelvet beszéltek, a mint ezt a nagy Révai ez előtt több mint félévszázzal tanította vala.

3-szor. Irály-közben nem állhat mindig módunkban csupán csak cselekvő igét használnunk, különösen a *similiter cadens* mondat-szerkezeteknél; én legalább el se tudom képzelni, mit tenne akár Gyergyay, akár más erdélyi hazánkfia, ha ugyanegy mondat-

szerkezetben egyszerre létigével, középigével vagy belsenvedővel volna dolga, és ezekhez még egy másik ige is járúlna, melyet ő szerinte cselekvő jelentéssel kellenék a többiekhez csatolni; a *lett*-es német szenvedőt használjuk-e? ezt ugyan soha, mert ez valóságos hamisítvány (*falsificatum*); ugyanis merő valótlanság, hogy a létige *lesz* része állapotjegyzővel akár a székelyeknél, akár a magyar birodalom bármely tiszta magyar népü vidékén mint külszenvedő használatban volna, én legalább soha de soha sem hallottam, s bizonyára akár Döbrentei, akár Gyergyay sem, a minthogy ezt egy szóval sem állították; vaj igen, dunántúli városokban hallám oly mesteremberektől, a kik jobban tudnak németül semmint magyarul, s kizárólag e nyelven gondolkoznak, de bizony én német mesteremberektől nem fogok magyarul tanulni.

4-szer. Az az érv sem sokat ér, hogy Erdélyre és a székelysége hivatkoznak, mint a kik teljességgel nem használják; mert épen a szenvedő igék szolgáltatják azon különösen tauúlságos példát, hogy az eszt nyelv két külön nyelvjárása közül a dorpatiban tisztán megvan egészen mint a magyarban és finnben, ellenben a revali nyelvjárás elejtette; s ugyanazon *kse.* képzőt vette fel helyette, melyről fennebb mondtam, hogy a finnben a visszaható igék (*verba reciproca*) képzője, s a magyar „*kozik közik, és kodik ködik*“ képzőknek felel meg, melyekhez egyébiránt hangzására nézve is hasonlít, nemcsak, sőt az eszt szenvedőben a *tat tet* képző a *kse* képzővel, egészen úgy mint a debreczeni grammatica írói akarták volt, egyesítve van.

Lássuk ezeket példákban:

dorpatói nyelvjárás

minna } armasteta = szerettetem
sinna } „ . . . — szerettetel
temmä armastetas = szerettetik
meid armastetamme stb.
teid armastetate
neid armastetava

revali nyelvjárás

mind, sind, tedda valmistakse
eng. téged őt készítenek =
készítkezem, és mind, sind,
tedda stb. kidetakse =
köszönt-tet-kezem.

(Sőt van ezenkívül egy a német szenvedő ige kaptájára kifejlett, s a sama = esik, történik segédigével képzett, szenvedő is, tökéletes hasonmása a *lettes* újmagyar szenvedőnek, s a régibb német eszt nyelvtanok nem mulaszthatják el oda tenni: Diese Art ist Anfängern sehr bequem und zu empfehlen“), az újabbak azon-

ban csak mint visszaélést említik fel, mely a német nyelv ráhatása folytán jött be.)

Ha már ugyan e nyelvnek két nyelvjárásában a szenvedő igére nézve ily különbség fejlődhetett ki; nem történhetett-e meg, s nem valószínű-e, hogy a magyar népnek egyik része, és pedig a mint én hiszem, a dunántúli, mely vidéknek nyelve leginkább szerepel nyelvemlékeinkben, s mely ennél fogva leghamarább lett irodalmi nyelvvé, megőrizte, a másik pedig, ha nem is ejtette el egészen, hasonlólag a révai eszt nyelvjáráshoz csak hiányosan tartotta meg, a mint ennek esetei a magyarban másutt is észlelhetők; maga Révai és tanítványai is két nyelvjárását különböztetik meg a régi magyar nyelvnek, melyeknek egyikében még a hangrend nem volt egészen kifejlődve, a mint ez a palóczoknál most is így van, így mondják: botvel, késvel stb. az ősnyelvhez ez volt közelebb, a másikban már hangrend, és áthasonulások egészen végre vannak hajtvá, s ez volt az újabbi; amabban a *tatík tetik* külszenvedő teljes épségében, itt fogyó félben; és ehhez még azt is tudni kell, hogy tekintve azt, hogy a finn nyelvben a *tat tet* csak mint személytelen és pedig az alanyt tárgyraggal vonzó ige van meg, nem hiányzottak finn nyelvészek, a kik ezt a *tat tet* képző daczára cselekvő igének akarták venni s így némileg habár más szempontból is ő nálok is kérdést képzett, a honnan kitetszik, hogy ez az ige még most is átalakulófélben van, s mintegy átmenetet képez a szenvedőből a cselekvőre, de egyszersmind azt is láthatjuk, hogy a *tat tet* képző egy kiveszett ő nyelv maradványa mind e nyelvekben, egyikben épebben, másikban hiányosban maradván fenn ez az őselem, mert különben hol venné magát e csudálatos találkozás mindegyikökben, — maga azon körülmény pedig, hogy a finn-eszt nyelvben ugyan e szenvedők tárgyraggal járnak, s csak kivételképen alany esettel, arra hagy következtetnünk, hogy ez valamikor nálunk is így lehetett, de időjárával a nyelv szelleme a szenvedő alak elejtése nélkül, használatát a határolt igében megszorította, s a cselekvő igének engedett nagyobb szerepkört különösen az ige-idők többes harmadik személyében, ellenben a határoltan vagyis igenévi módban teljesen fentartotta; mert hogy ennek, valamint oly számtalan sok egyébnek egyezése finn-eszt, meg a magyarban, s részben a török nyelvekben, sőt az egész nyelvrodszer, és a nyelványagnak is majd csaknem egész azon része, mely

nem az árja nyelvekből jött át időjártával a magyar nyelvbe, hogy mindez nem a vakeset műve, azt csakis a minden haladástól és tudományos iránytól a tudatlanság idiosyncrasiájával irtózó elfogultság nem látja, és a kikre oly igen illik, az, mit egy francia könyvben olvasék: „Két út vezet a hibázáshoz: mindent elhinni, és semmit sem hinni. Az egyik csak oly észszerűtlen mint a másik, s az oka mindkettőnek az a nem törődés, az a fajunknak oly természetes vágyása a nyugalomra, mely hogy a szemlélődéssel járó bajoskodást kikerülje, szem-behunyva fogad el avagy utasít el magától egyegy lett dolgot.“

Lássuk most már a kártételeket is, melyeket e szerbtövis-féle gyom a más, mint egyszerű igenemeket teljességgel nem ismerő magyar nyelvben előbb-utóbb kell hogy okozzon, sőt már nagyban cselekszi is, és pedig:

1-ször A külszenvedőt tűzőttesen írja, s annak használata az irodalomban tetteleg meg van ingatva, a nélkül, hogy még most írónk el tudnának lenni nála nélkül, — mintha csak tetteleg meg akarnák czáfolni egyik irodalmi veteránunk azon a valóságon alapuló nyilvánítását, hogy a magyar nyelv ejtett el ugyan egyes régi idomokat, de újjakat teljességgel nem eresztett, és így a magyar nyelv alapjában véve egészen az, a melyet őseink a honfoglaláskor beszéltek; s használják pedig a *tatik tetik* külszenvedőt a határolt módokban (verbum finitum) a *lettes* szenvedővel egészen össze-vissza minden szabály nélkül, a mint épen kezök ügyébe esik, a határtalan módban azonban kizárólag csak is a régít, mivelhogy itt az összetett *lettes* újdön szenvedő egészen hasznavehetetlennek bizonyult; például, olvasám valahol a következő mondatot: „Azon majd boldogító, majd káros befolyás az emberi cselekvésre, melyet a tündérek által *gyakoroltatni* látunk“ stb. sőt költők, ha egyegy csinos kis trochaeusra van szükség, előszere-ttel is használják, p. o. Puskin Sándornak Zilahy Imre fordította „Kalandor szerzetes vagy Borisz Godunoff“ dramatizált költeménye III-ik felvonása IV. jelenetében e hely fordul elő:

„Szégyeld magad! Hát elfeledted-e Magas szent elhivattatásodat?“ Igeneveknél pedig önkénytelenül is érzik, hogy ugyan azon igenév átható igéből véve egészen más s épen ellenkező értelmét szolgáltatja annak a mit a szenvedőből vett igenév, p. o. „Hogy K... kineveztetése épen akkor, midőn az egyetem jellege megta-

madtatik, s midőn protestáns ember kineveztetéséből . . . a katholikuskus jogai ellen érvet meríthetni (Pesti Hirnök 1868. dec. 12-ki sz.), a ki ezt írta, akaratlanul is érezte, hogy nem mondhatni „K... kinevezéséből, protestáns ember kinevezéséből“ mert ez annyit tenne, hogy K.. és a protestánsok neveztek ki valakit, a mit az, a ki ezt írta, mondani nem akart; nevezetes, hogy ezt az irodalom épen akkor különbözteti meg szigorúbban, mint bármikor is az előtt, midőn a *tatik tetik* külszenvedő ellen a határolt igemódokban írtó harcztot visznek némely meggondolatlanok, kiknek nagy ideje volna valahára megfontolni, hogy ha az infinitivusban nem nélkülözhetik, neveltséges következetlenség ugyanazt az ige határolt módjaiban nélkülözni akarni.

2-szor. Semmivel sem részesül jobb sorsban a belsenvedő sem ugyanis különösen az *ódik* *ödik* belsenvedőre nézve, a mi inkább traditiók semmint közvetlen tanulmány és vizsgálatok tételeből táplálkozó közönségünk abban a tévedésben van, hogy annak Révai, mint nyelvrontó s hibás használatú igének, írtó háborút izent, holott ilyesmi esze ágában sem volt, hanem csak annak hibás, és a külszenvedő rovására egy minden bírálát és megállapodott irány nélküli időben való túlterjeszkedését akarta meggátolni, midőn az *ódik* *ödik* sőt *tatódik* *tetődik*-féle túlkapások a *tatik tetik*-féle külszenvedőt egészen azon módon, s ugyanazon védokok alapján fenyegetik vala, mint most a sokkal veeszélyesb összetett, s ugyanegy személyben kül- és belsenvedő *lettes* ige, veszélyesb mondom, mert akkor még monnó alak, úgy a *tatik tetik*, mint az *ódik*, *ödik* magyar lévén, még ha a belsenvedő a külszenvedőt kiszorítja vala is, még folyvást sajátunkkal, édes mienkkel éltünk volna, és használatára sem volt az *ódik* *ödik* oly szívtelen követelő, mint az idegen *lettes* összetett szenvedő, a mi maga körül mindent ki akar pusztítani, következőleg általa nem csak az *ódik* *ödik*, hanem az *ül* *ül*-féle belsenvedő is csak úgy meg van támadva, mint a *tatik tetik*-féle külszenvedő, a mi a következendőkben nyilván ki fog tűnni.

Mint minden altaji nyelvnek, úgy a magyarnak is szigoruan rendszeréhez tartozik, hogy a létigén kívül cselekvő és kétféle szenvedője, kül- és bel- szenvedője van; (az utóbbit a kik jobban szeretik, nevezzék bár középszenvedőnek); így van ez a törökben, így a finnben; vannak még ezenkívül más igefelegezetek (varietások) is, de mivel ezek mint alantibb fogalmak, amazoknak mint felsőbb-

beknek alárendelhetők: amazokat igenemeknek, ezeket igefajoknak nevezhetjük. Mindezek között összetett ige-alak egyetlen egy nincs, daczára annak, hogy igefajaink jóval számosbak, semmint valamennyi árja nyelvekben, nem véve innen ki még a flexiós nyelveket sem, melyekben mint szinte egybefoglalókban az ige-fajok szinte szaporábbak, s mieinknek sokkal jobban is megfelelnek, semmint az analyticai újabb árja nyelvekben. *)

Íme a magyar nyelv ezekkel fejez ki minden gondolatot s azoknak minden árnyalatait, s csak is ott használ körülíró mondatot, a hol ezekkel valamit nem tehet ki, de ez esetben is a létigének *van* felét használja, a *lesz*-szet csupán annak jövő idejéül, a *lön-t*, *lett-et* körülíró mondatokban, melyek csupán állapotot, nem pedig cselekvést jegyeznek, soha sem.

A mi az újabb analyticai germán és román nyelveket illeti, ezek és a magyar nyelv igerendszere közt ég és föld a különbség, ezek közül azonban leginkább a német érdekelhet bennünket, minthogy az új magyar nyelvnek elég szerencsétlen választással ez vétetett az újabb irodalom férfiai által mint a nyelvüül, sőt már az első akademiái szótárnak is mindjárt kezdetben ez vettetett alapjáúl, s mintegy egységéül egy oly korszakban, midőn még Magyarországon a művelt osztály emberei mind tudtak latinúl, németül pedig édes kevesen, különösen hazánk magyarabb vidékein; és ez annyira ment, hogy 1848-ig, sőt azontúl is (1852) jó darabig, még csak egy francia szótárunk sem volt. Következett a Bach-korszak, mely nekünk ugyanazon gyümölcsöket termette az irodalom

*) A latin nyelv ezredéves használata ily hosszú idő folyta alatt a magyar nyelvben kárt teljességgel nem tett; nem tehetett *először* azért, mert holt nyelv létere a nép rétegeire hatni teljességgel nem bírt; *másodszor*, mert egybefoglaló nyelv lévén, a szintügy egybefoglaló magyar nyelv alakjai s idomjai között együtt volt mind az, a mire őseinknek szükségök lehetett, ha egy bár latin fogalmazású mondat szerkezetet magyarul akartak kifejezni. Másként vagyunk akár a német akár angol, akár francia nyelvekkel; ezeknek szétbontó rendszerök ugyanis az egybefoglaló magyaréhoz viszonyítva annyira eltérő, hogy a született magyar e nyelveket nem előbb tudja elsajátítani, e nyelvek szellemébe kellőleg nem előbb behatni, mint mikor már nem kis nehézség legyőzése után hozzászokott oly mondat-szerkezeteket, melyekhez a magyarnak és latinnak elég egy avagy két ige-dát-szerkezeteket, tanulóknál könnyen a saját nyelvérzékök megromlását vonhatja maga után p.o. egy regens és egy infinitivus, ezekben 3, 4, 5 szóval is szükségképen tenni, s észjárását ezekhez idomítani; a mi nem ritkán, kivált kevésbé öntudatos.

terén is, melyeket maga idejében a II-ik József korszaka, melyeknek íze már a nyelvújításon is annyira megérzik. Azért mellőzve a többieket, ennek igerendszerére vetek egy futó pillantást, mint a melyből ültetett át a megromlott nyelvérzék, és észjárat folytán az újabb összetett *lettes* egy személyben kül- és belszenvető alak is. *)

A német nyelv a két segéd-igén kívül, melyek közül a lét-ige, mint fennebb már előadám, két külön igéből, a *sein* és *werden*-ből van összetéve, csupán csak két igealakot ismer még, a cselekvőt és szenvedőt, s e két alakkal teszi ki az ige-fajok mindazon felekezeteit, melyek sokasága által az egybefoglaló nyelvek a szétbontóktól (analyticaiaktól) oly lényegesen különböznek; ez úgy történik, hogy: némelykor a cselekvő ige egyszersmind közép ige is, p. o. riechen szagolni valamit, és érzik, szaga van valaminek; verderben = rontani és romlani, ilyen a magyarban egy sincs, (ezeknek is csak úgy összeesik a használatuk a németben, mint a *tatik tetik* külszenvedőének a míveltetőével a magyarban, de azért még eddig nem jutott eszébe egy német nyelvésznek is azok kiirtása, pedig ez a német nyelvnek éppen nem erénye; sajátságos egyébiránt, hogy ma már még csak az ilyenek is kezdenek belopózni a magyar nyelvbe; így én csak nem rég olvasám e magyartalanságot „azon nincs mit csudálni“, e helyett: *csudálkozni*, (mert csudálunk *valamit*, és csudálkozunk *valamin* van jól magyarul); máskor elibe teszik az igének az *es* határozatlan névmutatót, p. o. *es* regnet, esik; máskor ismét a *sich* személyes névmást, p. o. *sich* bestreben = igyekezni, s az elsővel személytelen, a másikkal visszatérő igéket képeznek; sokszor megint monnót egyesítik, p. o. *es* wundert mich, *es* bekommt ihm wohl, csudálkozom, jól esik neki; máskor ismét a *lassen* = *tat, tet*; *mögen* = *nám, ném*; *können* = *hat, het*; *dürfen* = *ehet* igéket teszik össze egy másik igével; nem is említve a két segéd igét a *sein-t* és *haben-t*; íme ezek a németben kivétel nélkül önálló szavakból való összetételek, melyeknek a magyarban, mint

*) Nagyon sajnálom, ha e meggyőződésen arra magyaráztatnék, mintha én a német irodalomnak és nyelvnek ellensége volnék; az nem *vagyok*; legyünk a német nyelvnek és irodalomnak tisztelői, kedvelői, örönyeinek barátjai, sőt utánpótlói is, de mind ez ne terjedjen annyira, hogy a mi abban jól van, nálunk pedig lehetetlenség, s öklelő szarvas hiba, ezt egyazon értékűnek véve nyelvünkben meghonosítani igyekezzünk.

láthatjuk, mindig igeképzők felelnek meg, melyek az igetőhöz járulván, azzal egygyé forrnak, s egyetlen szót képeznek. Szenvedő igéje a németnek csak egy van, és pedig a nyelv természetéhez képest ez is összetett, t. i. a *werden* és az ige múlt részesülőjéből. — Végre jön a körülíró mondat, mely minden nyelvben megvan, következőleg a németben is, de ez külön igefajnak nem vehető, a minthogy nem is veszik annak, minthogy mint fennebb mondtam, nem történőfélben lévő cselekvést, hanem csak egy már megtörtént, s a beszélő előtt tudva lévő cselekvésre rámutatást, szóval állapotot jegyez, a mire a magyarnak külön alakja van, az állapot-jegyző a létigével kapcsolatban; a finn nyelv meg még élesebben elválasztja az igefajoktól az által, hogy mikor a létige mondanýúl áll a mondatban, ilyenkor, vagy a *na* raggal, vagy a határozatlanság ragával egészíti ki a részesült, p. o. *työ on valmisna tähtynä* = a mű készen van, el van végezvé-n stb. a honnan nyilván való, hogy ez nem igefaj. No már a német a szenvedővel egész seregét teszi ki azoknak a mondatoknak, melyekre a magyar belszenvedőt használ, s általjában a szenvedő ige használata a németben oly szapora mint talán a világ egy más nyelvében sem, és így azok, a kik a német szenvedő mintájára készült *lettes* kül és bel-szenvedőt használják, a magyar mondatok egész azon készletét veszélyeztetik, melyekben a magyar nyelv eddig belszenvedőt használ vala, de a melyek ma már megszűntek jók lenni csupán azért, mert azokban a magyar belszenvedőnek a német kül- bel-szenvedő felel meg. *)

*) A német nyelv most adtam igerendszerével alapjában véve egészen megegyez a többi szétbontó (analyticai) p. o. angol, és valamennyi román nyelvek igerendszere, minthogy, mint fennebb kifejtém, ezek szétbontó eleme is épen a két német segédige a *sein* és *haben* elfogadása által keletkezett új észjárat, és ennek kívánalmához képest a saját lét- és birtok-igéiknek p. o. a francziában az *être* és *avoir*-nak segédigékül elfogadása, s életbeléptetése volt; ugyanis vala-mint a nyelvek fentartásának, s épségben megőrzésének egyedüli eszközéül az ép és romlatlan nyelvérvék, s minden idegen befolyástól irtózkodó észjárat méltán tekinthetők, mely a valamely nyelvvel mint anyanyelvével élőknek azt minden másoknál kedvesbbé teszi az által, hogy míg az azokon való gondolkodás azon arányban terhesb neki, a melyben valamely idegen nyelv az övének észjáratától eltér: addig az ezen való gondolkodás közben semmi nehézséget nem érez, mint-hogy az anya-tejjel együtt szíván be, a gondolatok fogamzása és kifejezése úgyszólván észrevétlenül és minden reá fordított fáradság nélkül esik meg; mi sem bizonyosb annál, hogy mihelyt a nyelvérvék idegen befolyás következtében meg-

3-szor. Tény, hogy a hirlapirodalom nem egy férfira még ott is használja a *lettes* szenvedőt, a hol a német nyelv megelégszik a a körülíró mondattal, melyről kimutatám, hogy annak használata

romlott, magának a nyelv romlásnak indultának is nyomban kell azt követni; s ha a fővárosban széttekintünk, szomorú, de igaz, hogy már most constatálhatjuk, hogy egy új magyar nyelv van keletkezésben, melynek körvonalozását még most megkísérteni is nehéz. de annak analyticai, tehát az ősmagyar nyelvvel homlok-egyenest ellenkező szerkezetére már mostan is nem egy tünetből következtethetünk, a milyenek: 1) a szóképzésben összetett szóknál a német *ungs* képző minden szükség nélküli utánzásául az *dsi ési* koholt képzők elfogadása, s életbe léptetése oly képzésekben, melyekben a romlatlan nyelvérvékü magyar nép az ángollal egészen egyezőleg a részesülő jelenét mint általános kisegítő-eszközt használja, p. o. fencingmaster, vivó-mester, dining-, sleeping-room=ebédlő-, hálószoba, riding school=lovagló-iskola, stepping-stones csekély vizek fenekére helyezett kövek száraz lábbal átjuthatás végett=lépő-kövek, drawing-force= vonzóerő, driving-wheels= hajtó-kerekek, revolving-mirror= visszaverő-tükör, — steel-cutting saw= aczélvágó fűrész, shipping and mercantile Gazette hajózó és kereskedelmi lap stb. Oka e különös találkozásnak a nemnek a magyarban teljes hiánya, az ángolban pedig csak egy bizonyos fokig megléte, a mely különösen a mindig főnév előtt álló melléknévre, — hová a részesülő is tartozik, hatást teljességgel nem gyakorol, és így csak úgy változatlan marad mint a magyarban, míg már a németben a melléknév a nem ráhatásainak egészen alá van vetve, s ezen oknál fogva az ilyféle szóképzések lehetetlenek lévén, a nyelv-szellem az abstract gyökök által segített a bajon, melyek a nem rá hatásának alávettette nem lévén, a német nyelvnek általános kisegítő eszközét képezik, s ennél fogva műszavak alkotására már csak ezért is igen alkalmasak, különben is a német népnél emlékeztet haladó idők óta általában el vannak terjedve, szorosan a nyelv rendszeréhez tartoznak, s ott valóságos szükséglet pótolnak; de hogy mi szükségünk van nekünk rá az irodalomban, holott a nép teljességgel nem használja, s miért akar az irodalmi nyelv alapján más lenni mint a nép nyelve? azt nem értem. 2) Ugyancsak a szóképzésben a: honigsüss, volkreich, kraft-voll, vasserdicht szók utánzásául ezeknek a magyarban úgyszólván lefénnyképezése, miszerint ezek magyarra: mézédés, népdús, erőteljes, vízmentes-nek vannak lefordítva s szélrtire dívnek ezek helyett: nagyon édes, népes, ép-erős, vagy épereljű, víztől ment stb. a melléknévvel avagy azt pótló főnévvel együtt járó ősmagyar *ú ű* képző pedig szépen feledékenységre kezd menni. 3) A névragozásban a birtokviszony személyragokkal jegyzésének eltunyulása. p. o. az *apám háza* helyett: az *apám ház*, az *én kalapom* helyett: az *én kalap*: hallottam született magyaroktól már ezt is, még pedig ezt több ízben „becsületelem szentségemre e h. becsületelem szentségére. 4) Főleg az igerendszerben a létige és állapotjegyzővel képzett összetett újdonsült lettes szenvedő ige általános elterjedésnek indulta, mintha csak általános elvül e közmondás volna elfogadva „jobb a másé“, nem pedig az, a mit szemes magyar gazdasszonyok szoktak a más jószágának oda kiáltani „hess te másé“, pedig tán mondanom is felesleges, hogy ez sokkal okosabb eljárás volna.

a németben ugyanaz, a mely a magyarban, azaz, hogy valamint erre nálunk a létigének csak *van*-féle része, úgy a németben a szinte két igéből álló létigének szinte csak a *sein*-féle része van használatban; az alább adandom példák e tekintetben is kellő felvilágosításokat, s állításom igazolását fogják szolgáltatni.

4-szer. Van továbbá nyelvünknek egy az angol és török nyelvekkel közös sajátága, mely a latinban sem szokatlan, miszerint ott, a hol határozatlanul s az alany megnevezése nélkül akarunk szólni, ott az ige többesszáma 3-ik, esetleg 1-ső személyét használjuk, p. o. mondják = dicunt, they say, *دیرلر* dirler, a mint ezt a következő népdal-töredékekből szépen láthatjuk:

Azt *mondják* nem adnak
Engem galambomnak;
Inkább *adnak* másnak
Annak a hat ökrös fekete subásnak;

és

Jaj beh szépen *harangoznak*
Az én kedves galambomnak,
Most *rikszik* a temetőbe
El sem búcsuzhattam tőle;

erre a német a *mann* szót használja a cselekvő ige előtt, a mi a magyarban sem szokatlan, habár nem is oly szapora használatú, mint a németben. Íme ez is veszélyeztetve van.

Ha már egy török avagy angol nyelvtan kezünkbe akad, s

5) A műveltető *tat, tet* h. a *hagy* ige elhatalmazta . . . és egész serege a német utánuható magyartalanságoknak, melyeket az irodalom ma már jelezni sem bír, s melyek ennél fogva ma már mint a gátjain átrontott árvíz az egész irodalmat minden ellentállás nélkül előzőnléssel fonyogatik. Mindezen visszaélések kezdenek ugyan a vidéken is lassanként elharapózni, de nem oly kétségbeejtő arányban mint fővárosban, hol az irodalom széke, melynek férfiai minél kevesebb jelét adják a magyar nyelv oly öntudatos bírásának, mely magyaros nyelvérzékűeknek a helybeli másajku néppel való érintkezés folytán való átalakulásának sikeresen ellen tudna állani, a mi nyilván nem volna így, ha a főváros magyar volna. Így nekünk rettegve kell még arra is gondolnunk, a mit hazánk egyik legnagyobb nyomora átk, s valóságos achilles, sarka, az áldatlan nemzetiségi kérdés egyet len sikeres megoldása gyanánt várva várunk, óhajtvá kellenék óhajtanunk, a főváros magmagyarosodására mert a jelekből ítélve, a nyelv, mely így keletkezne, nem lenne többé az ősi magyar, nem altáji többé, hanem egy új magyar nyelv, árja nyelv szerkezettel, melynek csak is teste volna részben magyar, a szellem azonban csak is német, maga a magyar nyelv nem többé az altáji, hanem a germán törzs legifjabb leánya.

abba lapozgatni kezdünk, csakhamar meg fogunk győződhetni, hogy úgy angol mint török nyelvtan írók el nem mulasztanák e sajátosságát e nyelveknek mint minden más nyelvekétől eltérő lényeges dolgot kiemelni, s mint a nyelv rendszeréhez tartozó lényegre kellő súlyt helyezni; a mi nyelvtan-íróink ily tisztességre a magyar nyelvet nem méltatják; a németben nincs így, következőképen nem nyelvtanba való; e tekintetben a megrovás annyival jogosabban éri őket, és a nyelvmestereket, mert a nyelvtani visszaélések elharapózásának épen ők volnának hivattatva legkérlelhetlenebb öreik s meggátlói lenni az által, hogy az általok tanított nyelvek igerendszerével s mondat szerkezetével a magyar nyelvet az előre haladottabb nyelvtudomány bűvárlatai, s megállapított, elismert igazságai mérve szerint egybevetnék, szigorúan megállapítván, mi felel meg egyik nyelvben a másiknak, s mindezt példák-
kal lehehetőleg bőven megvilágítják; mert bármily lényeges is az eltérés, különösen az igerendszerben, az egybefoglaló magyar és a német és valamennyi szétbontó nyelvek észjáratai között, és így az egyenértékek oly nemű kiegyenlítése, mint ezt minden német nyelven írott franczia nyelvtanban láthatjuk, melyekben ez valóban példás szorgalommal van végrehajtva, úgy hogy minden igefajnál, minden mondat szerkezetnél jól láthatjuk, mi felel meg egyik nyelvben a másiknak, némi nehézséggel jár is: mégis erősen meg vagyok győződve, hogy ilyesmi a magyarban sem lehetetlenség, ha csak úgyis, mint a hogy különböző országok pénzei értékét a pénzváltók jól ismerik, s fel tudják egymásra váltani; de a mi e részben eddig történt, alig érdemel említést, nyelvművelésünk nem kis kárára, mert mihelyt ez helyes irányban végrehajtatott, a visszaélések legalább itt azonnal lehetetlenné lesznek téve, s az ez ellen hibázásokat méltó joggal meg lehet majd róvni; eddig jogosan még csak ezt sem tehattuk, mert mi joggal lehet valakit hibáztatni oly hibákért, melyek ilyenekül felismerve, s nyilvánítván nincsenek? a törvények csak kihirdetetésük után köteleznek, s bizonyára itt sincs másképen a dolog.*)

Százával lehetne példákat felhozni annak bebizonyítására, hogy ott, hol a magyar mint egybefoglaló nyelv, a latinnal mint szintén egy-

*) Ugyanezen iránynak volt kifolyása nyelvtaníróink abbéli igyekezete hogy nyelvtanaikban az *ikes* igéket táblázatosan összeállították, egészen úgy mint

befoglalóval egészen egy ösvényt követve, s még csak az igefajokra nézve is igen kevésben térve el egymástól, ugyanegy igetöt háromféle képen (a latin kétféleképen) sőt az értelem színvegyületeihez képest többféleképen is képez ki, s az így kiképzett ige egyetlen szó marad: ott a német és más *analyticai* nyelvek csak egy és ugyanazon igét használják képzők hozzájárulta nélkül, csakhogy, mint fennebb előadám, szétbontó rendszerükhöz képest különféle összetételekkel egészítik ki azt, a mit a magyar nyelv csak egy szóval tesz ki; e példák igen tanulságosak lehetnének ugyan, de jelen értekezésnek tárgya már csak helykimélés végett sem lehetnek; e feladat nem is annyira nyelvésznek mint nyelvtan-írók, tanárok, nyelvmesterek, s szótár-íróknak tartozván nemes tisztökhöz, mert *non omnia possumus omnes*; ha ők szép feladatukat méltóan megoldották, csakhamar tapasztalni fogják, hogy igefajaink sokaságát tekintve nem csak hogy mindent ki tudunk magyarul lehető tökéletesen fejezni, a mit a németben és a többi *analyticai* nyelvekben feltalálunk, a nélkül, hogy a *lettes* szenvedőre csak egyszer is rá szorúlnánk, hanem azt is, hogy nyelvünk amazok felett épen abban az előnyben van, mint a latin, s hogy nem egy mondat szerkezetünk marad, a melyet azok csak nagy ügygyel-bajjal lesznek képesek, s akkor is kérdés, sikerül nekik általában azokat nyelvükön ugyanazon erővel és hathatósággal kifejezni; mert ne feledjük, hogy nyelvünk ritka szabatosága, rámutattam bámulatos logicája, nem csak a németet, francziát,

ezt német és franczia nyelvtanírók az-e nyelvekbeli rendhagyó igékkel szokták tenni, meglehet, abban a hiedelemben, hogy ez által a Révay elvei életbeléptetésére nevezetes lépés történt, — de ez merő tévedés; Révayt már jobban félre sem lehetett volna érteni; hiszen az *ikes* igék nem rendhagyó igék, hanem igrendszerünk egyik leglényegesebb kiegészítői, és pedig oly mozgékony természetűek, hogy azok számát meghatározni ép oly lehetetlenség, mint mindenki képtelenségnek fogná tartani meghatározni akarni, az *ds és*-sel képzett igeneveket, sőt egy ily kísérlet veszélyes is; ugyanis ekkor nem állna hatalmunkban azt más igegyökökhöz adni, mint a melyek a táblázatban foglaltatnak, a mi mondanom sem kell, hogy nyelvművelésünknek útját szegné; egészen másképen kell felfogni az *ikes* igék kérdését, — ugyanis a magyar nyelvnek jóval számos igefajai levén semmint az újabb árjáknak; használat-kiterjesztés által mind a cselekvő, mind szenvedő mind közép igéknek egy részét ezzel teszi ki, legkeveseb ezek közt a cselekvő *ikes* igék száma — ellenben a kül- és belszenvedést a jóval nagyobb számnál ezzel és az iktelen *ül ül* képzőjü belszenvedővel teszi ki, egészen úgy mint a finn, melyben a külszenvedés *tt* = *tat tet*, belszenvedés *kse* = *koz köz*, és *u, ü*, = *ul ül* képzőjü igékkel fejeztetik ki.

hanem sokszor még a latint is meghaladó velős rövidsége korántsem ott rejlik, a hol azt a múltban nem egy német nyelvérvékű tudósunk páratlan maga-ámitással keresi vala, t. i. egytagú gyökeink sokaságában, — egy ily kérdés jól állhat az angoloknak, a kik tény, hogy legkisebb magok-megerőltetése nélkül képesek egész beszélyeket írni egy tagú szókkal, a mit mindazok könnyen megeshetőnek fognak találni, a kik tudják, hogy az angolban a két fogalom szó: név és ige, csak nagy ritkán esnek át viszonyítás közben változáson; de nem ám nekünk, mert hisz ezek az egytagú gyökök úgy a flexiós mint ragozó nyelvekben vajmi könnyen nőhetnek, — a mint hogy így is van, — sesquipedalis szavakká; hanem igen is feltételezve vannak nyelvünk fennebbi tökélyei annak egybefoglaló természete s ennek leglényegesebb hordozója a két kül- és belsenvedő mindketten *ik*-es igék által, melyek segélyével képesítve van nyelvünk ugyanazon gondolatot, melyre németnek, francziának némelykor négy, öt, hat szóra is van szüksége, egyetlen szóval kitenni, p. o. kár úgy visszahúzódnok, így magatokat meg nem kedveltethetitek, Schade darum, dasz ihr euch so zurrück ziehet, so werdet ihr euch nicht beliebt machen können. Elégelni fogom tehát néhány kirívóbb példáit mutatnom fel az elkövetetni szokott visszaéléseknek, melyeket többnyire hírlapokból azóta jegyezgettem ki, mióta a szenvedő ige természetére irányzott tanulmányaimat tüzetesen folytatni, s észleleteimet rendezgetni kezdém:

Én azt tartom, hogy a templomokban, a házak, iskolák, és községekben szólhat és értekezhet (*ik*) minden ember, a mint neki tetszik, hanem a megyék termeiben, hol magyar törvény szerint magyar igazság *lesz* kiszolgáltatta. Helyesen csak így lehet jól: „magyar igazságot szolgáltatnak.“, mert a magyarban a *lesz*-nek jövő idői értelme van, jelen soha. (1867. A főrendi ház 11-ik üléséből B. Wenckheim László.)

Hanem most már világos szavakkal tudtára *lett* adva, e helyett: „tudtáraadták“ (Esti lap.)

Annak következtében, hogy a magyar posta-hivatalok a magyar kereskedelmi ministerium alá rendeltettek (helyesen), királyi rendelet bocsáttatott ki, mely szerint a szerb-bánát katona-határ-örvidék 34 postahivatala a zágrábi posta-igazgatóság alá, s tekintve a bécsi miniszterium alá *lőnnek* rendelve, e helyett: „vannak rendelve“. (Pesti Hirnök) 1867. május 3. sz.)

Szegény Széchényi még élt, de az elkeseredett Bach a „Blick“ miatt üldözni kezdé a grófot, kikutattatá s a gróf egy napon agyonlőve találtatott... Ekkor lön elhatározva egy kis körben, hogy magyar ruhát veszünk fel, e helyett: „Ekkor határozták el egy kis körben, avagy ha az író maga is jelen volt, *határoztuk el*, stb. (Pesti Hírlap 1868. marc. 29. sz. Vas Gereben jegyzetei).

A két hölgy féltékeny volt barátujére.... A bosszú terve ki lett főzve. E helyett: „A bosszú tervét csakhamar kifőzték, vagy: készen voltak vele“. (Fővárosi Lapok 1868. sept. 30. sz.)

Hónapok óta nem lett egy név annyit emlegetve mint Patty Saroltáé. (E helyett: „Hónapok óta nem emlegették valakinek oly sokat a nevét mint Patty Saroltának“. (Egyik folyóirat, midőn ez az énekes nő itt járt).

Legelőször is Oravicza felé visz utunk, még pedig vasút, mely 1847-ben *lett megkezdve*... A közben kitört forradalom idején ugyan *abban hagyatott*, de 1850-ben építése újra felvétetvén, végre 1850 ben *be lett végezve*, s a forgalomnak *átadatott*. A mondat-szerkezet similitér cadens, similiter desinens lévén, lehetett volna adni egyaránt cselekvő ige többes 3-ik személyével, és lett volna „*kezdték meg*, *végezték be*, s *adták át* a forgalomnak,“ vagy pedig szenvedő igével így: „*kezdetett meg*, *végeztetett be*, *adatott át* a forgalomnak“ (Magyarország és a nagy világ 1867. oct. 12. sz.)

Mikor aztán felállással szavaztatik, e h. szavaznak (Üstökös 1867. marc. 9. számában Tallérossy Zebulonnak szántszándékosan szájába adott magyartalanság, s igen alkalmas példa annak bizonyítására, hogy a külszenvedővel sem lehet büntetlenül élni ott, a hol a nyelvszellem a cselekvő ige többes 3-ik személyével élést javallja; a következő példa pedig (szintén Tallérossy Zebulon szavai — azt igazolja, hogy a magyar nyelv nem szereti sem a kül sem a belszenvedőt, ott a hol annak helye nincs; így szól: ... Háboru már lesz, még csupán csak az a kérdés, hogy ki fog minket ütni, és viszont ki által fogunk üttetni; e tréfás pleonasmus első része kifogástalan helyes magyarság, második része pedig olyan, hogy úgy született magyar nem beszélhet (Üstökös ugyanazon száma)

*

*

*

Ez egy évig tartott álom csak egyetlen egyszer és akkor is csak pár óráig lön félbe szakasztva, e helyett: „szakadt félbe“

mert itt nem lehet tudni, magától szakadt-e meg az álom, vagy pedig szántszándékkal szakítottatott-e az meg valaki által; a német nyelvnek e különböztetésre szüksége nincs, s ki sem tudná tenni, a magyar nyelv ellenben ilyenkor mindig különböztetni szeret. (Hazánk s a külföld 1867. január 27. sz. „Egy évi álom“)

A lelki méznek e bőséges kincstárát, mely ezer meg ezer bájos illatú virág kelyhéből *lön összegyűjtve*. E helyett: „gyűlt össze“ mert itt nem tudni, ki által eszközöltetett a gyűjtés, s ilyenkor a magyar nép belszenvédőt vagy közép ígét használ; a németben ez mindegy, a magyarban nem lehet az. (Wisemann Miklós vegyes iratai 5-ik l.)

Midőn végre Royston lord a királyi üzenetet meghozá, mintegy *el lettek* bámitva azok, kik egy La reine s' avisera-t vártak. E helyett: „elhültek bele“, mert amúgy senki sem beszél. (Esti Lap 1868. május 18. sz.)

De a rajnai bor értéke e miatt tökéletesen devalválva lett. E helyett: „deválválódott“, mert az ódik ödik-et Révay a nyelvből nem különböztette ki, hanem csak belszenvédővé devalválta, azaz csak ott használhatóvá, a hol a cselekvés tudva lévő külső ok nélkül magától történik mint itt is. (Fővárosi Lapok 1867. sept. 13. sz.)

Engem biztosít erről népeim hűsége, mely a *megpróbáltatás* súlyos napjaiban is bizonyonyítatott, e helyett: bizonyonyúlt. Én a *tatik tetik* külszenvedőnek nagy barátja vagyok, de csak ott, a hol annak helye van, itt pedig nincs, mert itt nem kül-, hanem belszenvédőre van szükség: bizonyonyúlt, vagy bizonyonyodott; ugyanis a német szöveg így szól: Mir bürgt dafür die Treue meiner Völker, die *sich* auch in Tagen der höchsten Bedrängniss *bewährt hat* (Hon 1867. május 33. sz.)

De evvel még csak a barátok *lettek megnyerve*, e helyett: nyertek meg, vagy körülíró mondattal így: vannak megnyerve. (Magyarország és a nagy világ) 1867. május 25. sz.

Nem mertük hinni, hogy most, midőn a feledés jelszavá lett emelve. E helyett: *emeltetett*, vagy körülíró mondattal: *van emelve*, monnó egyaránt szokásban van a nép nyelvében, a *lett* állapotjegyzővel nincs. (U. ott.)

Midőn már a legmérsékeltebb polgárok is kénytelenek bevalani, hogy az állam többé nincsen kormányozva. Feltétlenül nem

rosz ugyan, de szolgai fordítás, jobban lesz vala így: „hogy az állam kormány nélkül van.“ (Pesti Hirnök 1868. nov. 19. sz.)

Stanley lord.... nem tudja, hogy a francia törvények ezen statutumokat elvinni nem engedik, különben nem mondta volna, hogy ezek Anglia számára *meg lettek szerezve*. E h. megszerezettettek.

A politicai anecdoták egymást érik. Kedves Tódom, én nem szoktam nőmnek megköszönni soha az általa nyújtott csésze theát. Én megértettem őt és meg lettem elégedve. E h. „s ki voltam elégitve“ (Pesti Napló 1868. oct. 9. sz.)

De (a magyar közönség) irodalmi művei, és tevékenységére nézve még csaknem egészen tájékozatlan, a mennyiben eddigelé még egy műve sem *lön átültetve* hazai irodalmunkba (ültetettek helyett) (Wagner Richárd, Művészet és forradalom, Előszó.)

A Margit szigetet ugyanis bérbe adják (ez helyesen) és az illető bérlő fel lett jogosítva. E helyett: fel van jogosítva. (Idők Tanuja) 1866. oct. 19. sz.

Belsejét fehér moaré selyem díszíté, és nemzeti szalag segítségével *lettek* a fényképek *kiemelve*. Ezen díszmű Gorove udvari díszművész által lett Bécsben készítve. A címlap fényképezve volt. Ezek helyett „emeltetnek ki, ... készíté. (Pesti Hirnök, 1868. jan. 15. sz.)

Kétségtelen, nagy áldás minden országra, mely az örök gondviseléstől ásványokkal és nemes érzekkel oly dúsan *lön megáldva* mint hazánk. E helyett „áldatott meg,“ vagy „van megáldva,“ legalább a magyar nép így élt ezzel eddig. (P. Napló, 1867. aug. 24. sz.)

De meg tudtam fogni, hogy ha nemzetünk vezérleted alatt békés úton eljut azon határhoz, lesz oka többet, nagy szenvedések árán nem merényleni; ha pedig el nem jut, nyitva maradónak hittem a tért a jövő számára, mert nem lesz semmi jog feláldozva. Nevezetes és remek példája a körülíró mondat jövő idejének, épen ezzel tévesztik össze az újabb irodalom emberei a német *lettes* szenvedőt, s ez azon ajtó, melyen át az legalább eddig feltartóztatlanul özőnlík vala újabb időben a magyar nyelvbe. (Kossuth Lajos nyílt levele Deák Ferenczhez. (Magyar Újság, 1867. május 26. sz.)

Íme a szenvedő igék kérdésének második megállapodási foka; az első is veszélyes volt, mert nyelvünk rendszerét megingatta, a

második nem jelent kevesebbet a magyar nyelv rendszere felbomlásnak indultánál, s ezzel bevégezhetném értekezésemet, de még némely aggályaim előadását szükségesnek látom, mielőtt tollamat letenném.

III.

A debreczeni grammatica írói, utánok Gyarmathy, és Verseghy, mind azon bizonyoztak, hogy a magyarnak eredetileg szenvedő igéje nem volt, s hogy a *tatik tetik* külszenvedő a latin *or-féle* szenvedő ige utánzásaképen jött be a nyelvbe. Ezenkívül Verseghy az *ik-es* igéknek is irtó-háborút izent. Gyarmathy és a debreczeni grammatica írói ugyan kiirtandónak nem találták, de barátjai sem voltak, s lassanként kipusztultát óhajtják vala. Révay úgy a régi nyelvemlékek, mint a rokonnyelvekből vett adatokkal bizonyította be, hogy a *tatik tetik* külszenvedő ige, mint az *ikes* igék legkitünőbb s legszámosb faja, egyenlő régiségű magával a nemzet keletkezésével, a mely ellen tehát pusztá gondolomra fenekedni, valóságos hazafiui bűn, vagy, a mint Kazinczy ugyanezt nevezé, *crimen lesae nationis*. „A nyelv — úgy mond ő — a nemzetnek legdrágább palladiuma. A nyelvet oly ádáz újításokkal tagolni, gyilkolni, és zavarni, mint sokan merészlik, valóságos *crimen lesae nationis*, és ehhez minden magyarnak van szólója“; pedig még ekkor senkinek sem jutott eszébe idegen alakokat hozni be a nyelvbe, hanem csak is a meglevők számát akarták megszorítani; veszély igen is volt, de e veszély nem volt oly természetű, mint az, mely napjainkban fenyegeti a magyar nyelvet egy sült idegen s a nyelv természetével homlokegyenest ellenkező korcs alak meghonosítása közben, mert elvégre a nyelv alakok még kizárólag magyarok voltak, s következőleg még ha a debreczeni grammatica elvei jutottak volna is győzelemre a Révay egyedül helyes igerendszere felett, még azért a magyar nyelv legfőbb, legmagasb elvén, miszerint az *synthetici* vagyis egybefoglaló, nyelv, sérelem nem történt volna; visszaélés, a nyelv alakok megcsonkítása igen is, de azért még a magyar nyelv az egybefoglaló nyelvek sorából nem lépett volna ki, hanem bekövetkezett volna ugyanaz, a mi az eszth nyelvek révali nyelvjárásában e népnek a német lovagok lelketlen igája alatt nyögte közben tetteleg bekövetkezett, az t. i., hogy a külszenvedő helyett a belszenvedő igealak fogadtatott el, a mint ezt értekezésem

II-ik részében kifejtettem, csonka lett volna a nyelv, de még most egészen magyar. A valódi baj csak is a *lettes* szenvedő behozatalával köszöntött be, mert ezen összetett képzés egy oly nyelvben, melynek egybefoglaló szelleme ezt egészen kizárja, úgy hogy ilyesminek nyomát akár a név- akár az igeragozási rendszerben hiában keresnők, merő lehetetlenség, vagy ennek, vagy az ősi alakoknak veszni kell, s ezen esetben a magyar nyelv megszűnt magyar lenni. Ezzel a *lettes* szenvedő igével, a magyar nyelvnek bizonyára se inge- se gallérával, könnyen úgy járhatunk, mint midőn valamely vidék népessége ragályos kórjárványok, inség és éhesztendők, a haza érdekében s védelmében vívott pusztító tán irtó háborúk következtében részben kipusztúl; ha a kihaltak helyét nem sietnek új telepítésekkel pótolni, avagy épen, mint Magyar hazánkban nem egy helyütt s nem is egy ízben történt a törökök kiűzése után, még a megmaradottakat is lelketlenül kiböcsültetni, hogy idegen telepedőknek adjanak helyt: nem telik bele egy ember nyom, és a hiány új szapora születések által helyre van ütve ugyanazon népességgel, mely a vidéket előbb is lakja vala, s melyé az sok századok óta volt; ha ellenben a föld urai még örülnek a régi lakosság kipusztultának, s alig várják az alkalmat, hogy helyettök idegeneket szállíthassanak: az egyszer kihaltak többé nem támadnak fel gyermekeikben, új, idegen nép fészkel be magát, mely örök időn át nem akar egyéb lenni, mint a mi, s megmarad idegennek; épen így vagyunk mi a kül és belsenvedő ősmagyar, és az újmagyar összetett szenvedő igével; a legnagyobb visszaélések, s használatuk módja meghatározásának teljes hiánya azokban a nyelvészett nélküli időkben nem volt képes ozredév alatt oly kárt tenni nyelvünkben, mint az idegen összetett *lettes* pót szenvedő. Ha a külszenvedő a belsenvedő ige rovására elhatalmazott, a mint ez legtöbb régi nyelvemlékeinkben bizonydolog, elannyira, hogy e körülményből egyszerűs mind annak a nép között a mostaninál sokkalta elterjedtebb, hogy úgy mondjam általános divatát méltán következtethetjük; azért még a belsenvedő igét nem irtotta ki, s monnával egyaránt találkozunk, és viszont a külszenvedőt nem a belsenvedő, midőn ez kezdett úgy a nép-nyelvben, mint az irodalomban annyira elharapózni, hogy az ezzel visszaélés ellen való erőlyes felszólalást Révay szükségesnek találta; élt azért még mindkettő, s folyvást fenn volt a lehetőség, hogy szigorúbb rendszabá-

sok a visszaéléseket megszüntetik, s a közös birtoklásnak csak úgy vége szakad, mint vége szakadt az ösiségi communismusnak, s zálogváltó pöröknek, mert az 50-es évekig e tekintetben is egészen oly összevissza használat uralkodik vala a magyar nyelv birodalmában is, mint hazánk közbirtokosai között a nemesi földbirtokon; szépen megfértek egymás mellett; a *lett*-es szenvedő lábrakaptával ellenben nem kevesebbtől kell tartanunk, mint úgy a kül- mint belszenvedő ősmagyar igealakok előbb ugyancsak részben kiszorításoktól, később azonban teljes kivesztöktől, s ez esetben nem kisebb csapás éri nyelvünket annak egész rendszere felbomlásánál, mert úgy a magyar, mint a finn- és török nyelvek mind synthetikaiak = egybefoglalók, azaz olyanok lévén, melyekben a szók viszonyítása a szók tövéhez forradó ragok, nem pedig praeposíciók, és segédigék által történik; e részben hasonlítanak a szanszkrit, görög, és latin nyelvekhez, s oly arányban térnek el az újabb indogerman nyelvektől, a milyenben térnek el ezektől a most említett flexiós nyelvek, melyek ennélfogva mind egybefoglalók. A magyar nyelv ezen egybefoglaló természete ugyan mindenütt az egész nyelvben, de a legerősebben épen a *tatik tetik*, és a *hat-het* igeképzőknél nyilatkozik, melyhez hasonlók, habár nem ugyanazok, csak a finn és török rokon nyelvekben találhatók; innen van az, hogy a született magyar ha már meglelt korában tanul németül avagy francziául, legnehezebben tanulja meg az ilyeneket, mint „er hat es nicht wissen können, er hat betrogen werden müssen stb. mivel-hogy ily mondat-szerkezetek a magyarban egészen példanélküliek; a második nehézség, a mivel találkozunk, annak megkülönböztetése, hol kell a középigéknél a múlt időkből a „haben“, hol a „sein“ segédigét használni, mivel a syntheticai magyar nyelv mind ezeket egy szóval fejezi ki. Ha tehát a létigével, mint segédigével és az állapotjegyzővel képzett összetett szenvedőalak utat tör magának a más mint egyszerű alakokat nem ismerő magyar nyelvben, előbb-utóbb be fog, be kell következni annak, a mi a latin nyelvvel ugyanezen okok ráhatása következtében történt, melyben a lét- és birtok-igének mint segédigéknek az igék múlt és jövő idejei, de leginkább a szenvedő alak képzésére elfogadtatása eleendő volt a syntheticus latin nyelv felbontására, s ez által múlhatatlanul feltételezett sírba szálltára; mert hogy mily jelentéktelennek látszó nyelvelemek mily nagyszerű különbségek előidézésének

lehetnek okozói, jól láthatjuk ezt, ha a magyar és a török mondat-szerkezetet az európai nyelvekével egybevetjük, sem a magyar, sem a török nyelv nem képesek a birtokviszonyt, úgy mint az európai nyelvekben történik, pusztán birtokosraggal kifejezni, sőt a magyarnak erre külön raga nincs is, tehát helyette mindkét nyelv aszemélyrag 3-ikát használja, s íme ez az egyetlen egy szótag, a magyar *ja je*, s a török *i* vagy *si*, azt eszközli, hogy a magyar és török mondat-szerkezet az európai nyelvekéhez viszonyítva megfordított (inverse).

Az ily változások nem egy pár év műve, századok alatt szokott az apránként bekövetkezni irodalommal nem bíró népeknél is, irodalommal bírókra meg lassabban; az elsőkre nézve ebben semmi szégyen sincs; másként van a dolog az utóbbiaknál, mert kifejlett irodalomban ilyesminek örökre lehetetlenségnek kellene maradni, s a hol az megtörténik, oly árnyat vet az egy ily nemzetre, a melynek mássát a művelt nemzetek történetében hiában keresnénk; ugyanis egy ily szegénységi bizonyítvány nem egyebet bizonyítna, mint vagy azt, hogy egy oly nemzetnek vagy épen nincs kifejlett irodalma, s ha van is olyan a milyen, az még annyira böcsőjében van, hogy öntudatos irodalmi közönsége, mely az ősi alakok megsértése ellen erőlyes gátat tudna vetni, még nem is képződhetett; vagy pedig maga a nyelv valamely más nálánál műveltebb nyelvráhatása, avagy más okoknál fogva, a milyenek például a népnek kifogyásnak indúlta, a vagyonosb, és műveltebb osztálynak idegenné vált, idegen nyelvű főváros stb. feltartóztatlanul bomlásnak, romlásnak, kiveszésnek indúlt, melyet egy ephemer becsű felületes irodalom megállítani már nem képes; őrizzen meg bennünket az ég ily jelenségek bekövetkezésének még csak lehetőségétől is.

A veszély valóban nagyobb mint hinnők; ugyanis a közlekedési eszközök megszorodtával a hozzánk minden oldalról tóduló idegenekkel közlekedhetés végett napról-napra többen lévén kénytelenek németül tanulni, a nyelvtani visszaélések elszaporodtával, s a német észjárati mondat-szerkezetek hova sűrűbbé váltával, a *lettes* szenvedő ige-alak mintájára mind több meg több ily visszaélések fognak a magyar nyelvbe belopózni, s a nyelvérzék azon arányban kihalni, végre maga az egész nyelv annyira el fog korcsosodni, hogy többé nem lesz se magyar se német, s ily állapotában a versenyt a némettel nem állhatván ki, észrevétlen ennek fog helyt adni, a mint történik ez tetteleg a francia

és spanyol ibérekkel (baskokkal). Angolországban pedig egy eredetileg francia vidék lakosságára nézve lett dolog; mert azt sem kell felednünk, hogy ipar és kereskedés tetteleg német egész hazánkban, s hogy ezenkívül épen azok, a kiknek a magyar nyelv leghívebb öreinek kellenék lenni, a szépnem is legtöbb nevelő intézeteinkben az ismeretszerzést egészen másodrendű kérdésnek tekintve, a fő súlyt a német nyelv elsajátítására fekteti, mely ha sikerült s megszűntek stockungarok lenni, azonnal teljes igénytvélnék tarthat egy bevégzett jó nevelésű nő nevére. Hiában fognak igyekezni a magyar nyelvet külső eszközökkel minden áron fentartani, az eredmény nem lesz egyéb mint a most említettem angolországi francziáknál a kik ma már egészen elángolosodván, még most is makacsul ragaszkodnak hagyományos eredetükhöz, s fentartanak egy francia lapot, a melyet ugyan ők sem, a francziák pedig még úgy sem értenek. Mint mondám, mindez nem egyszerre, hanem fokként fog bekövetkezni az által, hogy a mit 1848. előtt az akkori nemzedék örökre lehetetlenségnek tart vala, az ma már napjainkban egészen természetesnek látszik, (a rosszat csak úgy meg lehet szokni mint a jót), a mit pedig ma mi látunk lehetetlenségnek, ugyanaz időjárással nem csak természetesnek, sőt másként sem történhetnek fog feltűnni. Mind ennek csak az által lehet elejét venni, ha a nyelv alapszabályai mielőbb véglegesen megállapítatnak, hogy azoktól igen nagy okok, s e t. Akadémia ennek megítélésére egyedül hivatott nyelvészeti osztálya komoly megvitatás után kimondott beleegyezése nélkül eltérés ne történhessék.

Igen jól tudom tek. Akadémia, mennyire nem lehet hozzám illő egy oly ünnepélyes órában, a minő reám nézve a jelenlegi, midőn e tek. Akadémia köz tiszteletnek örvendő, s kitűnő tudományosságú férfai között vékony tehetséggel helyt foglalok, bárkinnek tetteről is megrovólag nyilatkoznom, s mintegy ajtóستól rontanom be a tudomány e szentélyébe, a hol nem csak első megjelenésemkor, hanem azután is állandóan csak szerény magaviseletet tartok hozzám illőnek; vannak azonban helyzetek, melyekben kötelesség a hibákra rámutatni, s ilyenkor untig elég, ha az ember ragaszkodik a latin közmondathoz: *parcere personis dicere, de vitiis*.

E tek. Akadémia nyelvészeti osztályának, azok között, a kik szigoruan nyelvészettel foglalkoznak, nincs ma már tudomra egy tagja is, a ki a jelen értekezés tárgyául szolgáló idegen összetet

szenvedő alakot fentartandónak találná, s bármennyire különbözők legyenek is az indokolások, melyeknél fogva a magyar nyelv Révay megállapította rendszeréhez képest a kül- és belszenvedőt nyelvészeti *credojok* egyik hitelvének, az összetett szenvedőt pedig a magyar nyelv természetével ellenkezőnek, s a többi igenevek kel, melyek közt összetett egy sincs, összeférhetlennek vallják: az egyezés e részben annyira teljes és tökéletes, hogy a tárgyalások e téren néhány év óta úgyszólván megszűntek. Íme a szakemberek kötelelességeiknek lelkiismeretesen eleget tettek, méltán megvárhatták volna tehát, hogy tevékenységök a hazai irodalomban ama figyelemre fog méltattatni, melyre az valóban érdemes, s mégis mi történik? az, szomorú de igaz, hogy a nagy közönség, kivált a hirlapirodalom kezelői, e tárgyalásokat annyira nem méltatják figyelmökre, hogy minden látszat szerint többen olvassák azokat külföldi tudósok, semmint a magyar irodalom férfiai közül; s ki a vezér a példaadásban? nem más mint e tek. Akadémia összes többi osztályai, hiszen nem oly régen történt, hogy egy elfogadás és kinyomatás végett e tek. Akadémiához benyújtott értekezés fölött a bíráló felolvastatván, maga a mű kiadásra méltónak találtatott, s csak magyartalan irány ellen tétetett kifogás, mely okból újból való átdolgozás végett visszaadandónak határoztatott; s ha a kik e kifogást tették, azon osztálybeli férfiaknak dolgozataikat tekintjük, úgy fogjuk találni, hogy ezekben a magyartalanságok csak úgy nyüzsgönek, már csak azon oknál fogva is, mert, egy-két dicséretes példát kivéve, a jóval nagyobb résznek, s különösen azoknak, kiknek a magyar nyelv tanult, nem pedig anyanyelvök, mondom, ezek irányán nagyon is meglátszik, hogy ők épen nem is tartják kötelelességöknek a nyelvészeti osztály tárgyalásait, tanulmányait, megállapított igazságait megfigyelni, megolvasni, követni, holott egy oly osztálynak, mely hivatva van a hozzá beadott művek jó-avagy rossz magyarsága felett is ítéletet mondani, mondanom se kell talán, hogy erre szigorúan köteles, mert a magyar nyelv mindnyájunknak közös kincsünk, s maga a tek. Akadémia alapíttatásának is fő czélja a tudományok magyar nyelven való művelése, s ennek közegéül egyöntetű irány, és egységes irodalmi nyelv teremtése volt, és ha e tek. Akadémia egyes osztályai férfaitól méltányosan nem várhatjuk is, de kívánatosnak sem tartjuk, hogy szaktudományaikon kívül másokat is, ki-

vált heterogen szakokat tüzetesen műveljenek, a magyar nyelvészet ez alól annyiban kivételt képez, a mennyiben egyöntetű irányra kell törekednünk a tudomány minden elágazásaiban, s így méltán megvárhatni tőlök, hogy a nyelvészeti tárgyalásokat figyel-
 mőkre méltatva, a mi mint jó és helyes itt véglegesenel fogadtatik, arról tudomással bírjanak, azt magok is követni igyekezzenek, s
 • sikerét önrészükről ne rontsák le; különben soha se lesz egységes magyar irányunk, s még kevésbé fogja magát bárki is jogosítva érezhetni, valakinek iránybeli gyarlóságait megróni a nélkül, hogy a kinek dolgozataival ezt teszi, ez a legméltóbb joggal vissza ne mondhatná neki, a mi az irodalomban már nem egy ízben történt, hogy: vak veti világtalannak. Szakférfiakhoz méltányosság illik, és ha e díszes testület különböző osztályainak férfiai jogosan igénylik, hogy szaktudományaikban szakférfiaknak ismertessenek el: a nyelvész ezt nem kisebb joggal csak úgy igényelheti, a nyelvész nevezete alatt természetesen csak azokat értvén, a kik tanulmányaik tételére ugyanazon eszközökkel élnek, melyekkel él napjainkban a fejlettség oly magas fokára eljutott európai összehasonlító nyelvészet, s melyeket a magyar nyelv művelésére nézve a nagy Révay az európai összehasonlító nyelvészethez meg sem születése előtt oly kitünő szerencsével állapított volt meg, s melyeknek egyike, mint értekezésem elején említém, a régi nyelvmemlékek tanulmányozása, másika: nyelvünknek a rokon nyelvekkel való figyelmes összehasonlítására. A kik ezen ösvényen haladnak, ha csak egyikét művelik is, méltán tekinthetők Révay követőinek, míg ellenben azok, a kiknek ez az ösvény nem elég jó, örökre mükedvelők maradnak, a nélkül, hogy a szakember nevére igényt tarthatnának; az első a nyelv vitás kérdései közül tartott tárgyalásokat jól ismerik, s végleg megállapított eldöntött igazságokat ok nélkül bolygatni nem fognak, az utóbbiak ilyesminek nagyon is ki vannak téve. A nem csak mükedvelősködő, hanem a szó valódi értelmében nyelvész, hosszas gyakorlat, tanulmány, tárgyával való alapos ismeretség után ugyanazon ügyességre, képességre s tájékozottságra tesz szert, a melyet szükségképen meg kell szereznie minden valamely szaktudományt állhatatos szilárdsággal művelő szakembernek, míg eljuthat azon magaslatra, melyre állva ismeretlen új igazságok felfejtését tűzheti ki feladatául; innen van azután, hogy egész serege van oly jelenségeknek, melyek a nyelvészettel

tüzöttesen s állandóan nem foglalkozókra nézve egészen új eszméknek, carmina non prius auditáknak tetszhetnek, melyekről a nyelvész első pillanatra látja, hogy azok egy-egy régi ismerős tárgy, melyek vitás kérdések voltak úgy lehet ez előtt fél évszázaddal, de ma már nem azok, megoldotta régesrégen ez s ez, s ma már a tudomány rég felismert igazságaihoz tartoznak. Így az 50-es években egy igen tiszteletre méltó úri ember, bizonyára a legjobb akarat-tal, jutalmat tűzött volt ki a magyar nyelvben dívó két szerinte hibás használat, két hiba kitalálására, ezek egyike a *bennünket*, másika a *nálamnál* volt, s csakugyan találkozott is, a ki a jutalomtevő gondolatát kitalálta, s megnyerte a jutalmat; nyelvész ezt soha ki nem találhatta volna, minthogy ennek soha eszébe nem jutott volna ezeket hibáknak találni.

Ez ellen azonban méltán tehetni azon kifogást, hogy nem kívánhatni tőlök, hogy csupán azért, hogy az összehasonlító nyelvészet tárgyalásait figyelemmel kísérhessék, finn-lapp-eszthül, vogulul, osztyákul, törökül, tatárul, mongolul stb. megtanuljanak; ezt ugyan nem, elég ha a tárgyalások bevégezte után a végeredményt méltatják kellő figyelemre, erre azonban szükséges, hogy ezek a nem nyelvészek is hozzá férhetővé tétessenek; íme, tek. Akademia, ez volt czélja a jelen értekezésemnek a szenvedő igékre nézve.

BARNA FERDINÁND.

SAJTÓHIBÁK.

334. lap 34. sor *azzal* helyett olv. *ezzel*
 335. " 19. " *újabb* h. o. *újabb*
 336. " 26. " *össze* után hiányzik a ;
 349. " 22. " *tárgyaltakban* h. o. *tárgyaltukban*
 u. o. " 25. " *lettel, lennel* h. o. *lettél, lennél*
 350. " 23. " *volt* után hiányzik a ; *épen* után pedig nem kell
 358. " 24. " *az és* után az *egy* elhagyandó
 361. " 34. " *éhezettet* h. o. *éhezetted*
 362. " 11. " *jellemre* h. o. *jelenre*
 u. o. " 13. " *meghall* h. o. *meghal*
 366. " 23. " *nyelveknek* h. o. *nyelvekkel*
 u. o. " 38. " *Ennélfogva*, h. o. *ennélfogva*
 367. " 12. " *kimaradt* : 117. l.
 368. " 9. " *hím* h. o. *nő* s
 u. o. " 10. " *nő* h. o. *hím*.
 384. l. a jegyzet végén *kimaradt* : tanulóknál könnyen a nyelvérvék megromlását vonhatja maga után.

B. F.

OSZTJÁK EVANGELIUM S AZ ÉJSZAKI OSZTJÁK NYELV.

Néhány hete Lipcséből egy kis küldemény lepven meg, abban legkivált a *Matvej el'ta jemiň ajkol-jastipsa* (= Mátétól szent hír-mondás) tűnék szemembe. Ez Vologodszki fordítása az obdorszki osztják nyelvre, melyet Bonaparte Lucian Londonban 1868-ban kiadott, miután Wiedemann Pétervárbán átnézte volt. A most már öt évvel előbb megjelent „Reguly Hagymányai I. kötetének 54. és 55. lapján azt írtam, hogy Regulyt leginkább két ember híre vonnsá Tobolszkba, egyike *Vologodszki*, ki az Ob vize mellékein sok évig papi hivatalban élven, az osztják nyelvvel húzamosabb ideig foglalkozott, s néhány évvel az előtt a pétervári akadémiának osztják szótárt küldvén be, Sjögrén előtt úgy nyilatkozik, hogy osztják nyelvtan készítésében is fáradozik. A másik *Satigin*, a múlt nyárban meghalálozott Konda melléki utolsó vogul fejedelem tudományosan mivelt fija, ki néhány év óta Tobolszkban mint császári tanár lakik, s többféle munkákat anyanyelvére fordított vala. Azonban Reguly nem találá ott Vologodszkit, minthogy két hóval előbb Petropavlovszkba költözött volt által; azonkívül azt is megtudá felőle, hogy nehezelvén a munkát, nem készített osztják nyelvtant. A nyájas tobolszki püspök ajánlk ozék ugyan, hogy fel fogja szólítani Vologodszkit, másoltatná le számára osztják szótárát: de ő, Vologodszki osztják nyelvtudásának igen rosز hírét vevén, s rosز munkának bírását inkább károsnak tartván, mintsem hasznosnak, megköszöné a szivességet.“ Én már ott megjegyzém, hogy talán sietve ítelt utazónk, s talán nem volt egészen alapos a hír, melyet Vologodszkiról vett. Jó munkát sehol és senkitől nem kapott, de segítségére minden munka lehetett. S minthogy Schief-

ner a Castrén osztják nyelvtana második kiadásában arról értesített, hogy Vologodszkinak két osztják szótára és Máté evangéliumának megkezdett osztják fordítása is Pétervárbán van, s hogy Sjögrén után alkalmasint Wiedemann fogja feldolgozni az osztják nyelvanyagot: nagyon vágytam mendtől előbb látni valamit ez osztjakságból. Mert a Reguly hagyományaiban az osztják szövegek (83 sűrűen beírt félív) felülmúlják a vogul szövegeket; de azok megértésére nem hagyott nekünk kulcsot.

Az osztják nyelvről eddig csak Castrén nyelvtana van meg; de Castrén a déli osztjások közt, az Irtis mellékein, tartózkodván rövid ideig, nyelvtana és szógyűjteménye csak a déli osztjákat illetik. De így is nagy hasznomra van vogul tanulmányaimban, mert hol igazolást, hol útmutatást találok abban. Annál inkább szerettem volna valamit az éjszaki osztjákról kapni, mely, úgy látom, édes testvére a vogulnak, annyira, hogy Reguly előtt az orosz utazók az éjszaki, vagy nagy Szoszva mellékein és az éjszaki Uralon tanuló vogulokat osztjásoknak nevezték vala. Kedvesebb ajándék tehát nem juthatott nekem, mint Vologodszki fordítása a Máté evangéliumából.

Ez ugyan csak az első tíz fejezetet adja, de annyi is elég arra, hogy lehetséges képet alkossunk magunknak az éjszaki osztjáról, jöllehet nem elég a nyelvkincs megismerésére. Lehet, hogy nem tudományos dolog, elbeszélni, mi hogyan ragadta meg figyelmünket, s minél fogva növekedett bennünk az érdek: másfelől azonban a tanulói öröm másban is ösztönt gerjeszthet arra, minek eredménye bármi szép és nagyszerű legyen is majdan, de az eredményt előhozó munkája bizonyosan fárasztó, meg-meg lankasztó.

Már mindjárt az evangélium címe: *Matvej el'ta jemüñ ajkol-iastüpsa* = Máté tól szent hír-mondás, azt jelenti be, hogy Vologodszki az osztják nyelvbe nem kever ok nélkül orosz szokat, hogy tehát abban a kevésben is, a mit ád, több osztják nyelvanyagot találunk, mintsem egy előre gondolnánk. S íme Vologodszki a prófétát így nevezi: *jelli jastata jemüñ iki* = előre mondó szent öreg; a tevét, mely Obdorszk vidékén ismeretlen, nem orosz szóval fejezi ki, hanem így írja körül: *pa mu lov'i chorazp voj* = idegen földbeli ló-alaku állat; még a farizeust is *orkasta jach*-nak nevezi. *Jach* nép, melynek használata igen gyakori; a tanítvány, tanító, vámot szedő, írástudó stb-féle rendszeren *jach* = nép szóval van kifejezve, p. o.

nebek könyv, *nebekih-jach* könyves nép, írástudók; *unltim* tanította, tanított, *unltim jach* tanítványok. Az *orkasta* szó csak a farizeus kifejezésében fordulván elő, s azt eddigelé másunnan sem érthetvén meg, tehát még homályos. — A 2, 11, mely görögül így szól: *προσηγμενα αυτοι δωρα, χρυσον και λιβανον και σμύρναν*, s oroszúl így van fordítva: podneszli jemu dari: zoloto, ladan i szmurnu, Vologodszki így teszi ki: *luela majlěpsa tuset: sorni, jemiñ oñk pa jemiñ voj*: nékie adományt hozának: aranyat, szent szurkot és szent vaját (kenőcsöt). Ezekből a példákból is kitetszik, hogy Vologodszki tisztán osztjákúl ír, nem követi az orosz példányt, nem kever ok nélkül orosz szokat az osztják közzé.

A fejezeteket *og* = agy, fej, szóval nevezi meg. Mindjárt az *olñ og*, első fejezet-ben ezeket olvasván: Avram tais Isak, Isak tais Jakop, Jakop tais Juda i lu apsilal = (Jákob nemzé Judát és ő öcsceit); látjuk, hogy a déli osztják *teu*, vogul *tau* ő, az éjszaki osztjákban *lu*, melynek *l*-je, mint rag, előfordúl az *apsilal* öcscei, s mindjárt azután az *imel* felesége szókban. Vogulban *apši* öcs, éjszaki osztjákban *apsi*; birtokos ragokkal a vogulban: *apšiem, apšien, apšitü* öcsém stb., éjszaki osztjákban: *apsim, apsin, apsil*. Az *imi* nő, feleség, *imem, imen, imel*. A névmás harmadik személye tehát az ugor-finn nyelvekben következő változást mutat: vog. *tüu*, déli osztják *teu*, éjsz. osztják *lu*, lapp *son*, finn *hän*, magyarban hajdan *vö*, most *ő*. A *t* előhangnak ezen változását *l*-lé, *s*-sé, *h*-vá, *v*-vé, mely utóbbi azután el is enyészik, mutatják p. o. a vogul *te* (té-m eszem), a déli osztják *tev*, az éjszaki osztják *le* (li-ta enni, le-l eszik), a finn *syö*, a magyar *e*, *ev*; továbbá a vogul *tänger*, déli osztják *teñer* *),

*) Az *ng* hangot Castrén sokszor, mások mindég *n*-el fejezik ki: azonban ilyen példák, mint: *tänger* = egér, *jang* = jég, *pong* = fog, *kangém* = hág stb. azt mutatják, hogy a torokhang a *fő*, s az *n* csak olyan bővítés, milyenül *t* előtt is előfordúl, p. o. a finn *anta* = ad, s milyen a vogul és osztjákban *m* az ajakbetűk előtt, mint: *kumb*, *chumb* = hab, *amp* = eb. Azért az *ng* írást, melyet Reguly következetesen tart meg, én is követem, nem csak a tőszókban, hanem a képzőkben is. Mert a vogulban és osztjákban az *ng* tulajdonság-neveket alkot, mint *lil* = lélek, *liling* = lelkes; a vogulban az *ng* az igeszók határozatlanja is, mint *menung*, *mening* = men-ni, *teng* = en-ni (mely határozatlan az éjszakiban *ta*, a déliben *tai* képzőt veszen föl, tehát: *man-ta*, *men-dai*; *li-ta*, *tev-dai*). Ezen vogul *ng* a magyarban *nyi*, *ni*-vé gyengült, *men-(i)ng* = *men-ni*(nyi). Az *n* a torokhang előtt szükségképen orrhanguvá lesz, azért nem kell különösen megjelölni orrhanguságát, valamint az ajakhangok előtt szükségtelen volna különösen megjelölni az *m*-et; pedig ez alkalmasint egy eredeti a torokhangok előtti *n*-nel

mordvin *šejer*, finn *hiir*, magyar *eger* (egér), mely példában a kö-zép *g* hang a vogulban és osztjákban *n*-nel erősödik, a mordvin-ban már *j*-vé gyengül, a finnben pedig a *g* hang magánhangzová olvad (*šejer* = *hi-ir*). Tudván ezen hangváltozást, a déli osztják *tau* (tlaú), az éjszaki osztják *lovè*, vogul *lu*, magyar *lov*, *ló* méltán magokhoz sorolják az eszt *hoop* és finn *hepo*-t is. De különösen a *t* és *l* változása igen gyakori, így a vogul *tolmah*, magyar *tolvaj*, s ezek igéje *tolmahlem*, *tolvajlok*, az éjszaki osztjákban *lolim*; innen *lolim-ta* tolvajlani, *lolimtajach* tolvaj nép, zsványok, *loliml* tolvajl.

Az éjszaki osztják *lu*, mely a vogul *täu*, déli osztják *teu*-(ö)-nok megfelel, a személyi vagy birtokosi ragul *l*, mint *apsil* öcsce, *imel* felesége, nagyon szép világosságot derít sok nyelvté-nyekre, mind az igéknél, mind a névszóknál. Lássuk sorban.

I. Az igéknél.

1.) A vogul tárgyi igeragozást az alanyi mellé tartván, így: *kieti-l-ém* követem, *kieti-l-én* követed, *kieti-tü* követi, s *kietém*, *kietén*, *kieti* követek stb. látjuk, hogy az első és második személyben a tárgyi rag *l*, a harmadikban *tü*. Könnyű volt észrevennem, hogy a *tü* nem egyéb, mint a *täu*, mely nem csak ő, hanem *az* is; minél-fogva *kieti-tü* annyi, mint: küld-azt = küld-vő, küld-je, küld-i. De annál nehezebb volt kitalálnom azt, hol veszi magát az *l* az első és második személyben. Az osztják evangelium megmondja, mert az *l* nem egyéb, mint a *lu*-nak *l*-je. A nyelvrokonság t. i. nem csak nyelvhasonlóság, hanem nyelvközösség is, mely a rokonok közös örökségéből való. A mit Révai sejtett, de mindenkor felmutatni nem bírt, hogy a ragok és képzők önálló szókból lettek, azt a rokon nyelvek fényesen igazolják, a mint a közös örökség egymásután tudomásunkra jut. A vogul nyelvben bizonyosan a *täu* mellett *lu* is megvolt, s a nyelv azután emezt az első és második személyben tárgyi ragnak alkalmazta.

2.) Castrén a déli osztják igen azt vevé észre, hogy a jelen és jövő idő *t*, *d*-t veszen föl, p. o. ver-*d*-em teszek, enem-*d*-am nő-vők, men-*d*-am megyek, s hogy ezeknek múlt ideje így volna: ve-rem, verem, veret; menem, menem, menőt; enmem, enmen, enmôt. E különösség iránt némi gyanúval voltam eddig, ámbár olyasmit némely magyar igékben is találtam. Az éjszaki osztják eloszlatja a

kétséget, s bizonyossá teszi a déli osztják különösséget, bizonyossá némely magyar igében is azt, a mit rendhagyásnak tartunk, s a minek okát még csak sejteni sem bírjuk a rokon nyelvek tanúsága nélkül. Az éjszaki osztjában *man-ta* = *men-ni*, de a jelen időben *ma man-l-em* én megyek, p. o. midőn Herodes a keleti bölcseknek mondja: *menjetek* (*manat*), s szorgalmasan tudakozzatok a gyermek felől, azt teszi hozzá az osztják fordításban: *ma manlem luela og ponta* = én megyek neki fejet hajtani. A déli osztjából jelenidő jelelője *d* az éjszaki osztjában *l*; tehát itt is *t*-hang és *l*-hang váltakozik. E szó *pon-ta* tenni a múltban így van: *ponsem*, *ponsen*, *pons* tettem, tettél, tett, v. tevék, tevék, tön; innen: *pa iki nem luela pons Isus* és az atya nevet neki tön Jézus. Tegyük még a *pon* ige-tőhöz a *vī* (viszen), *ul* (van) és *taj* bír, vogulul *añš*, ige-tőket, melyek a határozatlanban *pon-ta*, *vī-ta*, *ul-ta*, *taj-ta*, s olvassuk azután az 1, 23. „*Si, evi undrelna vī-l, i taj-l pog, i nem luela pon-la Emmanuīl, muj ul-l: muñ panna torīm* = íme, leánya hasában viszen, és bír (szül) fiút, és név neki tétetik Emmanuel, azaz (van): velünk isten. A *vī-l*, *taj-l*, *ul-l* azt az *l*-et tüntetik elő, mely a jelennek kifejezője, s mely a déli osztjában *t*, *d*. A *pon-la*-ban az *l* után még *a* is van; ez a szenvedő képző, mely a vogulban *au*; tehát *pon-l* = teszen, de *pon-la* = tevődik, tétetik.

Az éjszaki osztják evangelium tíz fejezetében nem találtam még egy *l* nélküli jelenidőt, ebből azért nem tudhatom meg, vajjon az *l* mindenkor kiteszi-e a jelent, mint Castrén szerint a déli *t*, *d*-ről kell gondolnunk? Azonban erre nézve alapos gyanúm van. Castrén szerint a déli osztják múltja: *panem*, *panen*, *panet*, ellenben az éjszaki osztjáké: *ponsem*, *ponsen*, *pons*. Ebből az világos, hogy a múltnak jelelője *s*, minek a déli osztjában *t* felel meg (*pon-s* = *pane-t*); de azt is látjuk, hogy Castrén szerint ez a *t* csak a harmadik személyben fordul elő, nem az elsőben és másodikban is. Ebben van okom kételkedni; mert azt vélem, a *praeteritum* jelelője okvetlenül ott van minden személyben. Castrén, rövid ideig tartózkodván a déli osztjások közt, talán nem tökéletesen leshette el a nyelvet. — A jelenidő jelelője *t*, *d*, *l*-re nézve meg azt gondolom, hogy az nem mindenkor van ott, s hogy talán az osztják igeinek jelen ideje, mint a töröké, kétféle, általános, és meghatározott, úgy hogy p. o. *chanžem* annyi mint a török *jazarīm* = scribo, azaz, mint-egy, scio scribere, de *chanžlem* annyi mint *jazarorum* = most való-

ban írok, sum scribens. Az osztják evangéliumban ugyan minden praesensben ott van az *l*: de a jelölő nélküli praesens annyira sajtázza az egész ugor-finnségnek, hogy annak nem léte az osztjákban igazán csuda volna.

Megérdemli hát a dolog, hogy megvizsgáljuk, s a tárgyi rag iránt is tudakozódjunk. Az ugarságot, tehát a magyar nyelvet legközelebbi rokonaival együtt, a tárgyi igeragozás különbözteti meg mind a finn nyelvektől, mind a távolabbi török, mongol-manžu rokonoktól. A vogul nyelvben a tárgyi ragot *l* jelölőli, mint itt bővebben látjuk:

Alanyi ragozás.	Tárgyi ragozás.	Alanyi ragozás.	Tárgyi ragozás.
kietém követek	kietilém köve-	kietsem követ-	kietislem
kietén követsz	kietilén tem	kietsen tem	kietislen
kietí követ	kietilü stb.	kietes stb.	kietistü
kieteu követünk	kietilü	kietsu	kietisü
kieteen követők	kietilen	kietsen	kietislän
kietét követnek	kietilänl	kietset	kietsänl.

Az osztják a vogulnak édes testvére: lehet-e gondolnunk, hogy ez a tárgyi ragozás nélkül szükölködjék? Castrénak, mint a bővebb kutatásokból készült szamojéd nyelvtana bizonyítja, nem volt világos fogalma a tárgyi igeragozásról (lásd a Magyar Nyelvészet III. 263—282 l.); nagyon hihető, hogy ezt a déli osztjákban sem értette jól, a melylyel csak rövid ideig foglalkozhaték. Volgodszkiról föl lehet tenni, hogy jól tudott osztjákul, de talán nyelvészeti öntudat nélkül, a mely a rokon nyelvekkel való foglalatosság útján keletkezhetik csak. Föl lehet azt is tenni, hogy a nyelvnek egyik másik alakjával nem mindenkor szabatosan él: ámde azt még sem lehet feltenni, hogy maga költött volna némely nyelv alakot. Az 1, 24-ben olvassuk: *Osip veris sidi, chodi torim levi luela pardis, i lu imel visle* = József tön úgy, mint isten szolgája nékie parancsola, s ő nejét vevé. Három igét találunk itt: *veris*, *pardis*, *visle*, melyek töjei *ver* cselekszik, *pard* parancsol, *vi* visz, vesz; múlt időbeli alakjaikat az *s* képző tünteti ki: *ver-s-em*, *ver-s-en*, *veri-s*; *pard-s-em*, *pard-s-en*, *pard-s*; *vi-s-em*, *vi-s-en*, *vi-s*. De ez utolsóban ott van *le* is (*visle*), s e szók: *lu imel visle* = ő nejét vevé, legvilágosabban mutatja, hogy a *le* a *visle* szóban tárgyi rag, mely tehát azonos az *l* birtokos raggal az *imel* szóban. A következő vers-

ben olvassuk : *I an ússle luel si vonda, chun jugot lu tais lu olñ pogel, pa iki nem luela pons Isus*, szószerint : és nem ismeré meg őt addig, míg szülte ő első fiját, s az atya nevet neki tön Jézus. Három ige van itt is a múlt időbeli alakban : *ússle, tais, pons* ; melyek töjei *ús* tud, ismér, *taj* bír, szül (habet), *pon* letesz, rak ; s ezek múlt időbeli alakjai : *úsšs* ismére, *tais* (taxis) szülé, *pons* teve. Az első, az *úsšs*, itt is *le* raggal van, *úsšle*, összehúzva *ússle* ; a *tais* és *pons* a nélkül vannak. Azt is látjuk, hogy e szók : *an ússle luel si vonda* nem ismeré őt addig, valóban megengedik, sőt követelik a tárgyi ragot. Tehát nincs többé kétség az iránt, hogy az éjszaki osztják nyelvben is megvan az ige tárgyi ragozása, mit már a vogul nyelv testvéries voltánál fogva vártunk is, s hogy az ige tárgyi raga azonos a birtokos raggal, mi hasonlóképen természetes. Amde Vologodszki nem mindenkor teszi ki a múltat a tárgyi raggal, a midőn azt az értelem követeli. A 2, 14-ben nagyon hasonló dolog van : *lu kilis, návirem pa lu ankel vīs atije, pa Jegipet mua mans* = ő kele, (a) gyermeket és ő anyját vevé éjjel, és Egyiptom földére mene. Itt a *kil* kél, *kilis* kele, *vīs* vevé *man* meń, megyen, *mans* mene. Ez : *lu ankel vīs* = ő anyját vevé, szakasztott olyan, minő : *lu imel vīsle*, még sincs ott a tárgyi rag. Ebből azt lehet következtetni, hogy a nyelvszókás eltűri már e szabálytalanságot, mit a vogul szövegek is bizonyítanak. Nem kell tehát azon csudálkoznunk, ha a 8, 17-ben olvassuk : *lu lu ochtela vīsle muñ kažilau, mužlau almīs* = ő ömagára vevé mű gyengeségeinket, betegségeinket hordozá, hol is *vīsle* tárgyi raggal, *almīs* pedig a nélkül van.

L vagy *le* lévén a tárgyi rag, világos hogy az a múlt időbeli alak s képzőjével nem olvadhatván össze, mindenütt kitetszik, a hol előfordúl. De másképen vagyunk a jelenidővel, a melynek időbeli jelelője is *l*. P. o. 8, 7. *Isus jastal luela : ma jogodlem, talaña verlem luel* = Jézus mond nékie, én bemegyek (elmegyek), egészségessé teszem őt. Az itt előforduló igék ezek : *jasta* mond, *jogot*, *) megy, bémegy, *ver* csinál ; a jelenidőbeli *l*-el : *jastalem, jastalen, jastal* mondok stb., *jogodlem, jogodlen, jogodl* bemegyek stb. *verlem, verlen, verl* csinállok stb. A *jogodlem* megyek *l*-je nem lehet egyéb, csak jelen időbeli jelelő, de már a *verlem l*-je, ebben : *talaña verlem*

*) Az éjszaki osztjában *jogot*, a vogulban *joht*, a finnben *joht*, a temetési Beszédben *jocht*, miből való az ottani *iochtetnia* = *johtatnia* ; később *ihtatni*, most *iktatni*. Lásd a VII, 254—259. lapot.

luel egészségessé csinálom őt, mind jelenidőbeli mind tárgyi jelelő lehet, mert a szók a tárgyi jelelőt is követelik. Ez áll a *jastal* szóról is. A tárgyi jelelő *l* s a jelenidőbeli jelelő *l* nem válhatik el egymástól. A milyen bizonyossággal tudjuk, hogy a benható igék *l*-je (jogodl, manl, jil = jó stb.) csak jelen időbeli: azonképen nem tudhatjuk, vajjon a kiható igék *l*-je, mikor tárgygyal vannak egybekapcsolva, nem inkább tárgyi jelelő-e, mintsem jelenidőbeli. S ez az oka, hogy az éjszaki osztjákban az igék jelenidejében a tárgyi ragozás nem tűnik úgy szembe, mint a múlt időbeli alakban; sőt talán ezért a közönséges nyelvtudat sem veszi már észre. Mert hogy a született osztják nem úgy okoskodhatnak a maga nyelvéről, mint én, az talán nem lehet kétséges.

3.) A magyar igék közt vannak némelyek, a melyek a jelentő mód jelenidejében szabálytalanságot mutatnak, mint például: *leszek, veszek, viszek, teszek, hiszek; eszem, iszom, fekszem, alszom* stb., melyek tőjét a történeti múlt alakja: *lev-ék, vov-ék, viv-ék, tev-ék, hiv-ék; ev-ém, iv-ám, fekv-ém, alv-ám* stb. tünteti föl, mely töket tehát legjobban így írjuk ki: *le', ve', vi', te', hi', e', i'*; *fekü, alu* stb., mert az elsőekben a *v* gyakran a következő betűhöz hasonló (lettem, lennék, lenni, légy = mintegy *levj*), az utóbbiakban pedig *u*-vá leszén. Ezen igék jelenidejében mutatkozó *sz* nem származik kiejtési okból, az másból származik nyilván. Ha az okot magától a magyar nyelvtől kérdezzük, az nem felel reá, mert ő elfelejtette már az okot. De ha legközelebbi rokonaira tekintünk, s az osztjákban *t* (*d*) vagy *l*-et látunk szerepelni a jelenidőben: nagyon hihetővé, sőt bizonyossá lesz előttünk, hogy a magyar igékben az *sz*-es szabálytalanság a régi szereplésnek maradványa, mely most mindig ott van, s nélküle azon igék jelenje már nincs is többé. A szabálytalanság tehát egy igen tisztes régiség. S vannak nyomai, hogy régen több igékre terjedett az, melyek ma már nem szabálytalanok. Pereszlényi Pál p. o. a *vonsz* igéről azt tanítja, hogy: „indicativi praesens tantum, indeterminate: *vonszom, vonszasz, vonszon* stb. determinate: *vonszom, vonszod, vonsza* stb. Caetera supplé ex *vonok et vonom*.” Tehát Pereszlényi tudomása szerint a *vonsz* ige csak a jelentő mód jelen idejében veszi föl az *sz*-et, épen úgy, mint még ma is a *le', te', vi'* stb. igék. Mi már elfelejtettük azt. A *játszom, játszik* igét is oda tartozottnak mutatja a *játék* származottja, melyben nincs meg az *sz*. — Az *úszik* ige az összes ugor

és finn nyelvekben csak *uj*; ebből is az világos, hogy a magyarban is valóságos töje csak *uj*, vagy *u'* volt, mit most már nem ismerünk. De talán lappang még valami nyelvmaradványban, s napfényre kerülhet még.

Az *sz-es* igéken kívül van még más kettő, a melyeket *j-s* igéknek lehet neveznünk, t. i. megyek és vagyok. Ezek töji: *men*, *val*, minden ugor és finn rokonban megvannak, s csak a magyar nyelvben vesznek föl valamit a jelentő mód jelenidejében, a mi *j* lehet, s a mi hasonlóképen az osztják jelenidőbeli *t* v. *l* jelelőjének felel meg.

Ha már kérdezzük, hol veszi magát az *sz, j*, vagy minek felel meg a rokon nyelvekben? azt kell felelnünk, hogy az az osztják jelenidőbeli *t* (*d*) és *l*-nek felel meg, mert a *t, sz, j, l* hangok váltakozását az eddigi példák is mutatják; tehát azt is lehet felelni, hogy eredetileg szint azon szerep szolgáltatta elő a magyar *sz-et* és *j-t*, a mely az osztják *t-t* és *l-et*.

Mind az *sz-es*, mind a *j-s* igék azonkívül még arról is nevezetesek a magyar nyelvben, hogy megőrzötték a harmadik személynnek ragját, az *n-et* (*leszen, veszen, teszen, lön, vön, tön* stb. *megyen, vagyon*), mely különben csak a többes *nak, nek*-ben menekült meg. Mert a többesszám jelelője csak *k* (*ak, ek*), az *n* a *nak, nek*-ben a régi nyelvkornak egyes számbeli *n*-je, melyet az *sz-es* és *j-s* igék az egyes számban is megmentettek. A magyar igezők, az itt említett *sz-es* igéken kívül, mind mássalhangzón végződnek; nincs magyar igező, melynek utóhangja magánhangzó volna. Ennek a körülménynek lehet talán tulajdonítani, hogy az egyes számbeli harmadik személynnek *n* ragja kiesett. A szabálytalan igék megmentvén azt, látjuk, hogy íme voltaképen ők szabályosak.

A magyar ige, mint tudjuk, két személyt fejezhet ki tárgyilag, a harmadikat, melynek jelelője *ja, je* (*va, ve*) s a másodikat, melynek jelelője, *l*, p. o. *tud-ja, tud-j-uk, tud-já-tok; tud-l-ak*. Hogy ezen *l* okvetlenül a második személyt képviseli, azt tudtuk; azt is tudtuk a magyar nyelv gyakorlatából, hogy *t*ből *sz* válhatik, mert csak így fejthetjük meg a *sz-et* a *tud-sz, lát-sz* stbiben; a rokon nyelvek egyébiránt igen számos példáját tüntetik elő a *t* és *sz* váltakozásának, így a vogul *vít* nálunk *viz*, a vogul *sat* nálunk *száz*, a vogul (*voj = vaj*) *vojtem* nálunk *vajazok* stb. stb. De hogy a *t* *l*-lé is változik, azt nem igen tudtuk, jóllehet a régi magyar *képmu-*

taló és a mai *képmutató* arra is adott példát. Az éjszaki osztják, mint láttuk, a déli osztják *t*-t sokszor, szinte rendszeren, *l*-lé változtatja; *s* a vogul nyelv, mint láttuk, a *t*-ből lett *l*-et tárgyi ragnak használja. Ezeknél fogva bizonyossá lesz, hogy a második személyi névmás *te*, mely a finnben *si(n)*, a mi nyelveinkben *l*-es szóval is ki volt fejezve, s hogy ennek *l*-je szerepel most tárgyi ragnak (tud-*l*-ak, kér-*l*-ek); de szerepel a szenvedő és ikes igék, a múlt idők és a fogláló mód második személyeiben is, p. o. *tudatol*, *kéretel*, *alszol*; *kérél*, *kértél*; *kérjél*, *kérnél*.

II. A névszók nál.

A magyar birtokos ragokban van egy különösség, a mely rég-
olta föltetszik nekem, de a melyet megmagyarázni nem bírtam.
Így mondjuk: botom, botod, botja; botunk, bototok, botjok; bot-
jaím, botjaid, botjai; botjaink, botjaitok, botjaik. Hogy a *ja* ezek-
ben: botjaím, botjaink stb. nem az ejtés könnyebbítése végett
van ott, egyszeriben világos, mert botim, botink stb. még könnyebb
kiejtteni. Még inkább áll ez azon szóknál, melyek ott a *j*-t nem
veszik föl, p. o. szívem, szívünk, sziveim, sziveid, szivei, sziveink
stb, mert mi volna könnyebb kiejtésü mint ez: szívim, szivid, sziv-
vink, még se fogadja be a nyelvszokás. Nyilván való, hogy itt az *e*
a *je*-nek maradványa, mely az alhangu *ja*, vagy *a*-félének felel
meg, p. o. a ház szóban, mely így megyen: háza, házaím, házaid,
házai, házaink stb. Ez a tünemény tehát a kiejtés okozata nem lehet.

Vajjon számbeli jelelő lappang-e alatta? Úgy látszik, hogy
az sem, mert a birtok számát az *i* fejezi ki a birtokos ragokban,
így: házaím, kezei, botjaink stb. Az pedig épen világos, hogy ma-
gát a birtokost az *m*, *d*, *nk*, *t-k*, *j-k*, *k*-ban találjuk meg.

Az éjszaki osztják evangeliumot forgatván, alig hívék sze-
memnek, midőn először felötlött az egész birtokos névragozás,
mely is p. o. a *chot* (ház) és *nem* (név) szóknál ez:

chot-em házam	nem-em nevem
chot-en házad	nem-en neved
chot-el háza	nem-el neve;
chot-eu házunk	nem-eu nevünk
chot-en házatok	nem-en nevetek
chot-el házok	nem-el nevők;

chot- <i>l</i> -am házaim	nem- <i>l</i> -am neveim
chot- <i>l</i> -an házaid	nem- <i>l</i> -an neveid
chot- <i>l</i> -al házai	nem- <i>l</i> -al nevei ;
chot- <i>l</i> -au házaink	nem- <i>l</i> -au neveink
chot- <i>l</i> -an házaitek	nem- <i>l</i> -an neveitek
chot- <i>l</i> -al házaik	nem- <i>l</i> -al neveik.

Ha a magyar birtokos ragozásban a *ja*-t, vagy megfelelőjét az *a*-t és *e*-t, nem lehet a kiejtés okozatjának tartani, annál kevesbbé gondolható annak az *l* az éjszaki osztják birtokos ragozásban. S ép oly kevesbbé lehet gondolni, hogy ez az *l* talán a számnak vagy személynek jelelője. Hanem annál inkább magára vonja figyelmünket, hogy a harmadik személybeli *lu*, *l*-vel szint úgy egy eredetűnek mutatkozik, mint a magyar birtokos ragozásban a *ja*, vagy megfelelője *a*, *e* egy eredetűnek látszik a harmadik személybeli *ja*-val. S ez a dolog fő érdeke, és értéke. Azonban mielőtt megfejtéséhez fogunk, lássuk a két legközelebb rokonnak, a déli osztjáknak és a vogulnak birtokos ragozását is.

Déli osztják:

îmem	feleségem,	îmen, îmet
îmeu	feleségünk,	îmeden, îmet,
îmid-am	feleségeim,	îmid-an, îmid-et
îmid-eu	feleségeink,	îmid-en, îmid-et.

Vogul:

lú m	lovam,	lún, luä
lú-u	lovunk,	lúun, luanl,
lua-nem	lovaim,	lua-nen, lua-nä,
lua-nu	lovaink	lua-nen, lua-nl.

Mind a déli osztjában a harmadik személynek *t* ragja előfordul *d* képeben a feleségeim, feleségeink = îmidam, îmideu stb. mind a vogulban ugyanannak a harmadik személynek ragja *ä* ott van *a* képeben a lovaim, lovaink = luanem, luanu stb. alakokban. E feltételezés egyezése tehát a magyar, osztják és vogul nyelvekben bizonyosan szóalkotási okból lett, a melyet az igék tárgyi ragozása segítségével hozhatunk talán napfényre.

Azon nyelvek közt, melyekben az igének tárgyi ragozását megtaláljuk, a mordvin és szamojéd a tulajdonságnevekhez is ragasztják az alanyi személyeket, p.o. a szamojéd a *sava* (jó) szóból s a mordvin a *mazī* (szép)-ből ezeket alkotják:

Szamojéd: <i>sava</i> jó:	Mordvin: <i>mazī</i> szép:
savam jó vagyok	mazī-an szép vagyok
savan jó vagy	mazī-at szép vagy
sava ő jó	mazī ő szép,
savava' jók vagyunk	mazī-tama szépek vagyunk
savada' jók vagytok	mazī-tada szépek vagytok
sava' ők jók	mazī-ht ők szépek.

Ha ez lehetséges volna a magyarban, így mondanánk: javok, szépek = jó vagyok, szép vagyok, javasz, szépesz = jó vagy, szép vagy. Egyszersmind világosan látnók, mi nagy a különbség a szépek = szép vagyok, és szépem között. S ugyan e különbség van a tudok és tudom közt. Amaz azt teszi: én tudó vagyok; ez meg azt teszi: én annak tudója vagyok, vagy azt tudni enyém. A birtokos ragu szók mind ez utóbbi szerint értelmezhetők; tehát szépem = én a szépnek birtokosa vagyok, azaz: a szép enyém. Valamint tehát a tárgyi ragozásban vagy rejtve (az *m*, *d*-ben) vagy nyíltan (a *ja* és megfelelőjében) a tárgy jelelője okvetetlen ott van, azonképen kell a birtokos névragozásban is előfordúlnia, mivel különben a névszó nem birtokomat, hanem enmagamat jelentené. *Házam* azt teszi, a ház enyém, én a ház birtokosa vagyok; ellenben *ház-ok*, ha úgy szólhatnánk, mint a szamojéd vagy a mordvin nyelv, azt tenné: én ház vagyok. A birtokos névragozás tehát ez okból a tárgyi igeragozással egyez meg, azaz, a birtokos névragozásban is a tárgyi jelelő fordul elő, csak is evvel fejezhetvén ki a nyelv azt, hogy a névszó által jelentett dolog nem subjectum, hanem objectum.

A szenvedő és ikes igékben hasonló viszony rejlik, t.i. valaminek vonatkozása az alanyra, mihez képest ez az alany mint tárgy tűnik elő. P.o. *vágatom* = én vagyok az, a kit vágnak, *mosdom* = én mosó vagyok, egyszersmind az is, a ki mosatik. Az úgynevezett alanyra ható (reflexiv) igék táladonképen szenvedő igék, s azért az ikes és szenvedő igealakok egyenlően ragozhatók, s ragozásuk az egyes számban némileg a birtokos névragozáshoz hasonlít. A

többes számban nem hasonlítanak ehhez: ámde erős okom is van gyanítani, hogy a magyar szenvedő és alanyra ható ige eredetileg csak az egyes számban divatozott, mit azonban ez úttal nem tárgyalok. Csupán azt jegyzem meg, hogy az *ik*, a harmadik személy ragja, magára ható jelentésű, mint a finn *iht* vagy *its*, mely ott hasonlóképen az alanyra ható igéket képezi. S minthogy a magyar *ik*-nek azonosságát a finn *iht*, *its*-vel alig lehet tagadni, jelentése is az utóbbi által lesz világossá. A finn *its* (itse) annyit tesz: *maga*, s mint mondatkötő is ugyan azt teszi. Valamint t. i. a *maga* szó hajdan azt is tette, hogy *de*, úgy a finn *itse* is a Kalevalában *de* jelentésben fordul elő. P. o. Pázmány a Kalauzában (1637-ki kiadás, 496. l.) így ír: „Ezek a derék szent írásból vett igazságok csak régiek és álom-hüvelyezések Calvinusnak. *Maga* ez után megmutatom, hogy az új testamentombeli szentekről sem hiszi Calvinus, hogy itélet előtt mennyországba mennek.“ A Kalevalából legyen például: „Silloin vanha Väinämöinen sanan virkkoi, noin nimesi: *Itse* tieän rauan synnyn“ = akkor a vén Väinämöinen szót monda, úgy felele: „*De* tudom a vas eredetét.“ Az *ik* jelentése annyi lévén mint *maga*, világossá lesz, miért alkalmazza a nyelv a szenvedő és az alanyra ható igéknél; világossá lesz egyszersmind az *ik*-nek elmaradhatatlan szereplése a nevezett igéknél.

A magyar ige tehát három ragot ismer az egyes-szám harmadik személyének kifejezésére: 1) az *n*-et, mely csak az alanyt jelenti, s mely az egyes-számban csak némely igéknél maradt meg (hiszen, vagyon, megyen, lön, vön stb.); de a többes-számbeli *nak*-ban mindenütt megvan még; 2) a *ja*-t s a megfelelő *i*-t, mely az alanyt és a rajta kívüli tárgyat jelenti (tud-*ja*, kér-*i*); 3) az *ik*-et mely az alanyt jelenti, mikor tárgy egyszersmind.

Az *ikes* igék egyes-számbeli második személye *l*-je is azért szerepel, mert az alanyon kívül egyebet is (tárgyat) akar jelenteni.

Hogy az első személy *m*-je ugyanazt teszi, már az előbbiekből is világos.

Az *ik* tulajdonság- és számneveknél is előfordúl, p. o. jobbik, másik, egyik. Ezeknél is kiválasztó, ellentétező jelentésű, mint a mondatkötő *maga*. Erre nézve is tanúságos az éjszaki osztják, mely ilyen értelemben is az ismeretes *l*-et (harmadik személybeli ragot) használja. 6, 24. *Nem chojat an pusl lužidta kad jora; mujsa idl*

likäna tajta pidl, a kimitot mustija tajta pidl = senki nem szolgálhat két urnak; vagy az egyik haragosnak tartatik, de a másik kedvesnek tartatik. It egy, *idl* (a t az l előtt gyengül) egyik; *kimit* másod, *kimitot* a másod, *kimitot-el* a második ¹⁾.

III. Néhány más nyelvbeli jelenségek.

Ezen cím alatt mindent felhozok, a miről még szándékom ez úttal értekezni.

1.) *Szám- és viszonyragok.* Az éjszaki osztják nyelvnek is *egyes, kettős és többes száma van.* A kettős számbeli rag *ñen*, p. o. *pog* fiu, *pogñen* két fiú, *atí* éj, *atñen* két éj. Akkor is kettős számban állanak a névszók, mikor két dolog összetartozónak vétetik, mint a vogulban, hol ez: föld és ég (= világ) így fejeztetik ki: *mái tarmi* (= két föld két ég), pedig a nyelv azt akarja mondani: föld-ég (mind kettő együtt). Így ezt: anyám atyám, így mondja a vogul: *angváum jügáum* = két anyám két atyám. Ezt követvén az éjszaki osztják is, a 4. 2. versét így fordítja Vologodszki: *neljañ atñen pa chadlñen ušltijim jubina jugot lita lañmats* = negyven két éj és két nap bűjlölése után megint enni akara.

A kettős szám magára a *kad, kadn* (két, kettő) szóra viszen. Már régen a *kettő* és *monnó* szókban a magyar kettős számnak maradvékait ismertem fel, valamint azt is, hogy a kettős számbeli rag *nó, nő*, mely így veszi föl a birtokos ragokat: *nóm, nód, naja*. Ennélfogva a *kettő-t* *keht-nő-re* taglaltam. Legközelebbi okom pedig e taglálásra vala, hogy *két* csak tulajdonítmányúl, attributumúl, *kettő* pedig magában, dolog névül, áll, így: 'két ember', s 'az kettő, nem három.'

Az éjszaki osztják nyelv igazolja felfogásomat. Ebben a nyelvben, mint láttuk, *ñen* a kettős számbeli rag, melyből csak *n* maradt meg a *kadn* = kettő szóban. Itt is tehát *kad* = két, tulajdonítmányúl, *kadn* pedig magában, dolognévül áll. P. o. 4, 21. *kažalas pa kad jñ-pogñen* látta más két atya-fiút (ez kettősben áll); 9, 27. *kad semla* ²⁾

¹⁾ *Kad, kadn* két, kettő, de *kimit* másod. Ehhez járúl *ot*, vogulban *ut*, mely nagyon gyakran s mindenféle szókhoz járúl; *pa* idegen, más, *paot* az idegen, *ma* én, *maot* = enyém; 2, 15. *Jegipet mu el'ta ma vogsem pogem maotem* Egyiptom földéről én hittam fiam enyimet; — oroszosan: syna mojeho.

²⁾ *Sem* = szem, vogulban is *sem*, *sem-la* = szemtelen, vak, vogulban *semtál*. A fosztó képző az összes finnságben *ta, tã*, vogulban *tál*, a déli osztjákban *da*, tehát *semda* = vak, s ezen *da*, *ta* az éjszaki osztjákban *la*. Így *sam-la* szívtelen, n'elm-la nyelvtelen, néma.

lu jubina jitel sagat uriset két vak ő utána jötte szerint kiáltának; ellenben 8, 28. chun lu pa pelka unzis Gergesinsk ira, jezalt uzanset luela kadn, lul' tajtodet hogy (midőn) ő másíkfélre (partra) ment a Gergesenusi tartományba, eleibe jövének neki kettő, ördögöt bírók. Ezen példákból azt tanuljuk, hogy a *kadn* igazán = kettő, *kad* pedig csak két (mellékesen jegyezzük meg azt is, hogy a gyűjtő név után az ige többes számban áll); hogy tehát az *n* a *kadn* szóban a *nen* kettős számbeli rag maradéka, mely a magyar *nő*, *nő* kettős számbeli ragnak felel meg.

A többes számbeli rag *t*, mely rendesen *e-t* veszzen maga elé, s magánhangzón végződő nevek *j-t* vetnek közzé. P. o. *chot ház*, *chot-et házak*; *pog fiú*, *poget fiúk*; *tültüpsa gyümölcs*, *tültüpsajet gyümölcsök*.

A viszonyragok kis számban tűnnek elé; *a* és *na*, melyekhez *el'ta* járúl, p. o.

<i>chot ház</i>	<i>chotet házak</i>
<i>chota házba, -ra, -nak</i>	<i>choteta házakba, -ra, -nak</i>
<i>chotna házban, házul</i>	<i>chotetna házakban stb.</i>
<i>chot el'ta házból, -tól, ról</i>	<i>chotet el'ta házakból, -tól, -ról.</i>

Ezen viszonyragok a birtokos ragu szók után járnak, mint a magyarban, p. o. nem név, nemen neved, nemenna nevedben; *navirem gyermek*, *naviremlan gyermekeitek*, *naviremlana gyermekeiteknek*.

2.) *Viszonyszók.* Ezek nagy szerepűek az ugor-finn nyelvekben, s a rokonság legjelesebb tanúságai a számneveken kívül. Azért azok az összehasonlító nyelvtenban egy kitünő részt fognak tenni. Itt csak némit mutatok fel az éjszaki osztjából. Első helyre teszem a *choža* szót, melyet a Temetési Beszéd is így ír: *choz*. A tö úgy látszik *chož*, s az a már rag, *choža* tehát = hozzá, birtokos rag nélkül, melyet az osztják nyelv ilyenkor nem veszzen föl, p. o. *lu choža* = ő hozzá-ja; 7, 9. *ull-muj nen kutenna simiš cho, madot, chun lu pogel vogil lu choža nañ, mal kevi?* van-e ti köztetek olyan ember, a mely, midőn ő fia kiált ő hozzá kenyeret, ad követ? – Jelent nál is, p. o. 6, 9. *nñ jemñ nemen muñ choža jemñ at ull* te szent neved mink-nál szent hogy legyen.

Kut köz, a birtokos ragokkal: *kutem, kuten, kutel; kuteu, kuten, kutel. Ull-muj nen kutenna* van-e ti köztetek-ben (köztetek)?

Ocht rajt, tulajdonképen fejett. *Og* fej, *ocht* fejett, rajt, fenn. A *g* a *t* előtt *ch*-vá lesz, így *vogilem* hívok, *vogil* hí (a jelenidőbeli *l*-vel; *vogsem* hittam, de *voch*-ta híni, hívó; e szerint *og*-ból lesz *ocht*. Birtokos ragokkal *ochtem*, *ochten*, *ochtel*, p. o. *ňachset lu ochtel* nevetének ő rajta, 9, 24; — *lu lu ochtela vřsle muň kažilau ő* magára vevé mi betegségeinket. 8, 17. —

Az *ocht*-ból *ř* közbevetésével *ochtřja* felé, *ochtřna* felett új viszonyyszók lesznek. *Isus jogots Chalilej el'ta Ordan jogan ochtřja*, *Ivan choza* Jezus mene Galileából a Jordán folyó felé Jánoshoz. 3, 13. — *Chus lolimtas si taga ochtřna*, *choda naviřem us* a csillag megállapodék azon hely felett, a hol a gyermek vala. 2. 9. —

El'ta tól,ról, ből; *mudra jach el'ta purřjs* a bölcsektől kérdeze. 2, 16. — *nřn el'ta edl lavřlta cho* belőled jő ki az őrző ember. 2, 6. — *el'tem*, *el'ten*, *el'tel* tölem stb. *chus etřm pora ři el'tel purřřjs* a csillag feltünése idejét ő tőlök tudakozá. 2, 7. —

Jub után; *jubem*, *juben*, *jubel* utánam, utánad, utána; p. o. *ma jubem řitot ma kiřza tak* az én utánam jövő én nálam különb- (való). 3, 11. — *juva ma jubem*; *lu kilmalna lu jubel manta pits* jöjj én utánam; ő felkelvén ő utána menni kezd. 9, 9. — Ebből is lesz:

(*jubřja* és) *jubřna* után, p. o. *Vavilon voza kasřim jubřna Jechon tais Salafil* a Babylon városba költözés után Jechonias nemze Szalathielt. 1, 12.

Jelbřna előtt, feltételezi a *jelb* viszonyítót, melyet nem találtam még. *Jekim tais Jechon i lu apsřlal*, *Vavilon voza kasřta jelbřna* Jekim (Josias) nemze Jechoniaszt és ő öccseit, Babylon városba költözése előtt. 1, 11.

jellř elő, előre, leginkább ezekben: *jellř jastata* előre mondó, *jellř jastata jemřn řki* előre mondó szent öreg = próféta: *jellř ver* (előre tett) jövőndőlés, *muň nřř nemenna jellř ver an jastasu-muj?* mi te nevedben jövőndőlést nem mondtunk-e? 7, 22.

Jilbi alatt; *al řulřta* anta muna, *lu torřm kuret jilbi taga* ne esküdjél se a földre, ő az isten lábai alatt hely. 5, 35.

jilbřja alá; *pa asveřa uziptřmna put jilbřja an omřsla* és gyertya meggyújtása után fazék alá nem tétetik. 5, 15. —

jillř alá (mint *jellř*); *chot jillř an pits*, *kevř ochtřna omdřm vorna* a ház alá nem esett, kövön ültetése miatt. 7, 25. —

Libřja belé, *libřna* benn (*lib* vogul *lep* be, *lep püntřm*, befedek,

lepil lepel); *pa al jutsajin nñen turma-chot libija* s ne vetessél a fogház-belé. 5, 25. — *novi, verl izagat chot libina ulta mura* világosságot csinál az egész ház-ban való népnek 5, 15.

Pan oldal, *pan-na* oldalon, nál, vel. *Emmanuil, muj ull: muñ panna torim* Emmanuel, a mi: mink-vel isten. 1, 23.

Pel fél, *pela* felé. *pasir jušna manset li irel pela* más úton menének ő országuk felé. 2, 12. — *Saulon pa Nefalim mu, pant och-tina šaras pela* Zabulon és Nephthalim földje, az úton a tengeren túl(felé).

pelak fél, *pelak jož* fél kéz, *jim pelak jož* jobb kéz, *pua pelak jož* bal kéz; *jim pelak sem* jobb félszem. — *Chola pelak* kelet; *mun lu turum chusel vantsu chola pelakna* mű ő isteni csillagát láttuk keleten. 2, 2. — *pa Ordan jogan pa pelak el'ta* s a Jordán folyó másik feléről. — *jetna pelka lu choža ar chojadet tusa* este felé ő hozzá sokan hozatának. — *chun lu pa pelka unžis Gergesinsk ira* midőn ő más felére mene, a Gergesenusi tartományba. 8, 28.

Ježalt, ježalta eleibe; *chun lu pa pelka unžis Gergesinsk ira ježalt uzanset lucla kadn* midőn ő más felére mene a gergesenusi tartományba, eleibe jövének neki ketten. 9, 28. — *izagat voštel mur edis Isus ježalta* az egész városból a nép kimene Jézus eleibe. 9, 34.

Tolta onnan; *an edlan tolti si vonda, chun an malen chžim voch-pelak* nem bocsáttatol ki onnan, míg meg nem adod a maradék (utolsó) félépénzt is. 5, 26. —

HUNFALVY PÁL.

SCHLEICHER ELMÉLETE A NYELVRŐL,

FŐ TEKINTETTEL A NÉMETRE. *)

1. A nyelvről általában.

A nyelv hangos gondolkodás, a gondolatnak hangi kifejezése, a hang által érzéki észrevehetőségre hozott gondolkodási folyam.

A nyelv csak a *gondolkodásnak* közvetlen kifejezése; az érzésnek és érzelemnek, valamint az akarásnak és óhajtnak közvetlen kifejezése nem történik a nyelv által, hanem természethangok (visítás, vihogás, nyögés, nevetés) és igazi interjectiók (oh, ah, uh stb., pszt, szt, ss stb.) által.

Ezek nem szók, nem a nyelv elemei, hanem az állathangokhoz hasonlító hangjelek; a szóknak sem funkciójával, sem formájával nem bírnak; a nyelven alúl állanak.

Ha érzéseinket és akarásainkat a *nyelv* által fejezzük ki, *gondolatok* formájába öltöztetjük azokat. A szenvedőnek érzése, nyögő „ah-, oh“-ja nyelvileg „de fáj!“ — „segíts istenem!“ — stb., a csendet parancsoló intése, „szt-, ss!“-je „hallgass! csendesen légy!“ s több efféle nyilatkozatok által fejeztetik ki. Érzés és akarás a nyelv közege által csak *közvetre*, t. i. gondolat alakjában, nyerhet kifejezést.

A nyelv tehát a gondolkodás hangi kifejezése, hangos gondolkodás, — mint megfordítva, a gondolkodás hangtalan beszélés; hogy

*) Schleicher halálát nem lehet nem sajnálnia, ki az elhunynak működését ismeri a nyelvtudomány terén. Oly korban halt meg, mely a tudományos élet legszébb kora — nem volt még 50 éves sem —, mert az szokta rendesen értékesíteni az ifjabb évek szorgalmát. Akadémiánknak is külföldi levelező tagja lévén az elhunyt, annál szívesebben fogadtuk Közleményeinkbe a jelen bő ismertetést, mely Schleicher elméletét előadja, lehető híven, minden megjegyzés nélkül, a melynek tán itt-ott helye is volna.

csak a nyelvben gondolkodik világosan az ember, kiki könnyen észreveheti önmagán. Vegyük most közelebbről szemügyre az eddig nyert két nyelv-képező momentumot, t. i. a *gondolkodást*, és a *hangot*.

A *hang* beszédszerveink működésének terménye; a *gondolkodás* az agy működése, a szellem mozgása. Mind a *gondolkodás*, mind a *hang*, természetöknél fogva *időbeli* valami. A *hangot* az ő tűnékenysége, sebes és soknemű változásra való képessége, kitűnően alkalmassá teszi a *gondolkodás* kifejezésére. A *gondolkodás* más mediumban nem volna képes oly szabadon és sebesen mozogni, mint a *hang* mediumban. Mily gyámoltalan a *mim* — *jel* —, mily lassu az *írás* általi *gondolat*kifejezés!

A *beszédhangnak* tehát az a feladata, vagy jobban mondva, az a tiszte, hogy a *gondolkodást* *érzéki megjelenésre, igazi létre* hozza. Tekintsük meg pontosabban a nyelvnek ezen oldalát, a nyelv tartalmát, a *gondolkodást*.

A *gondolkodásban szemléletek, fogalmak* bizonyos *vonatkozásban* vétetnek. Ennélfogva a *gondolkodást* magát — bármennyire egységes is az a valóságban — elméletileg mégis két elemre bonthatjuk fel: *fogalmakra vagy képzetekre*, melyek a *gondolkodás* anyagát teszik, s a *vonatkozásra*, a melyben a *fogalmak* vagy *képzetek* a *gondolkodásban* előkerülnek, s a mely a *gondolkodás* alakját teszi. Mind a kettő a *gondolkodásban* természetesen oly válhatlanul és mindig egyszerre van meg, mint egyáltalában az *alak* és *tartalom*.

A nyelv feladata tehát, a *képzeteknek* vagy *fogalmaknak* és azon *vonatkozásoknak*, a melyekben amazok vétetnek, *hang*i képét adni; hiszen a nyelv a *gondolkodási* folyamat tükrözi vissza, testesíti meg a *hangban*.

De a *gondolkodás* ezen *hang*i képmása többé vagy kevésbé tökéletes lehet. El lehet az a legszegényesebb jelzésekkel is, de fényképi hűséggel is tükrözheti vissza a *gondolkodást* a *hang* finom és mozgékony mediumában. Egy elemet azonban nem nélkülözhet sohasem a nyelv, t. i. *magoknak* a *fogalmaknak* és *képzeteknek* *hang*i kifejezését; ezeknek *hang*i kifejezései teszik a nyelvnek *múlhatlanul* szükséges oldalát. Csak a *vonatkozás* *hang*i kifejezése lehet változó, sőt egészen is hiányzó; ez a nyelvnek változó, végtelen fokozatra képes oldala. A *vonatkozás maga* természetesen nem

hiányzik soha a gondolkozásban, csak a vonatkozásnak hangji kifejezése lehet hiányos vagy el is marad egészen.

A képzetek és fogalmak, a mennyiben hangilag kifejezve gondoltatnak, *egy* szóban: *jelentésnek* neveztetnek. A hangnak tiszte tehát, kifejezni a *jelentést* és a *vonatkozást*.

Azon hangok, melyeknek tiszte a *jelentés* kifejezése, *gyököknek* neveztetnek. A gyök — ámbár legtöbb nyelvben vonatkozási hangoktól van körülvéve vagy át is hatva — talán minden ismert nyelvben tudományos úton külön választható ama vonatkozási elemektől s tisztán előállítható. P.o. ezen gót szóban „*sununs*“ (= fiakat, szülötteket), mely a „*sunus*“ (= fiú) acc. pluralisa, a gyök, a jelentéshang „*su*“ (szül, nemz); a többi hang mind vonatkozási hang, úgymint: „*nu*“ a múltban történtnek vonatkozását fejezi ki; „*n*“ az accusativusi vonatkozás kifejezése; „*s*“ a többesszám jelzője. Így kell tehát elemezni e szót: *su-nu-n-s*. — A „*sunus*“ szóban az „*s*“ egy mascul. vagy femin. sing. nominativusának jele. — Ezen hellén szóban „*léloipa*“ (= elhagytam), melynek végiből *m* esett el, a „*le*“ a „*lip*“ gyök eredeti kettőztetésének maradványa; e kettőztetésnek functiója, a jelentés fokozása, mely fokozás itt a múltat jelenti; a „*l-o-ip*“-ban foglalt „*o*“ az „*i*“ gyökhangzónak hasonló végből történt bővítése (hellén gyökökben az „*i*“ a vonatkozás-kifejezés céljából „*ei*“, „*ai*“ és „*oi*“-ra változtatható); a végző „*a*“ pedig maradványa az eredeti „*ma*“ végzetnek, mely a singularis első személyét jelentette. A szintén hellén „*eimi*“ szóban (*εἰμι* = megyek; a praesensnek futurum gyanánt használata nem eredeti) az „*e*“ az „*i*“ gyököknek megtoldása, mely által a gyök a praesens tartóssági vonatkozását nyeri, „*mi*“ pedig az egyesszámi első személynek vonatkozását (eredetileg „*ma*“ = én) fejezi ki stb. Ezen példákban tehát ezen hangok: „*su*“, „*lip*“, „*i*“ *gyökök* vagy jelentéshangok; a többi hang mind vonatkozáshang.

Jelentés és vonatkozás együtt hangilag kifejezve adják a szót; szókból áll pedig a nyelv; ennél fogva a szó — s következésképp a nyelv lényege — a *jelentés és vonatkozás hangji kifejezésében* áll. Minden egyes nyelvnek lényege azon mód által határozatatik meg, melyen benne a *jelentés és vonatkozás hangji kifejezést* nyer. — A szóképzést itt természetesen a legtágabb, tulajdonképi értelemben vesszük, értvén alatta a mondat elemeinek képzését, a nyelvben valóban használt és élő, jelentést és vonatkozást kifejező, egységes hang-

complexusokat, tehát nem a szó-tők képzését, a mit szokás szóképzés alatt érteni. A vonatkozás maga — mint mondtuk — sohasem hiányzik valamely szónál, de nem szükséges, hogy hangilag ki legyen fejezve; a pusztá jelentéshang némely nyelvekben majd e, majd ama vonatkozásban vétethetik.

Különbőtlenség a szóképzésben mindenek előtt magában a *hangban* lép föl; mert az egyik nyelv ez, a másik amaz hangokat és hangkombinációkat használja azonegy funkcióban. A hang minősége nincs föltételezve, nem függ, nem határoztatik meg az általa kifejezendő jelentés vagy vonatkozás minőségétől; még azonegy nyelvben is azonegy jelentésnek gyakran több egészen különböző hanggi kifejezése találtatik; így az ind-germánban mind „ga” mind „i” menést, mind „div” mind „ruk” fénylést jelöl stb. Még ha jelentés-árnyalatokat veszünk is fel ezen különböző hangzásu gyökök részére: ezen árnyalatokat oly tetemeseknek gondolni még sem lehet, hogy ez által a hangok tökéletes különbözősége megmagyarázhatnák. Ép oly közönséges a megfordított eset, hogy azon egy nyelvben ugyanazon hangok egészen különbözőt jelentenek; így az „i”-nek az indogermánban demonstratív jelentése is van. Továbbá magára a *functióra* nézve is fejlődhetnek a nyelvek közt gyökeres különbségek; az egyik nyelvnek több *functiója* (jelentése, vonatkozása) lehet, mint a másiknak stb. De nem egyedül a *hangban* és a *functióban*, hanem abban is különböznek a nyelvek, hogy a vonatkozás az egyikben kifejeztetik hangilag, a másikban nem; hogy a vonatkozás hanggi kifejezése majd elibe, majd utána tétetik a jelentés hanggi kifejezésének, vagy ebbe épen beléhelyeztetik, vagy vele összeolvasztatik; sőt a vonatkozás egyszerre több mód által is fejeztethetik ki.

A jelentés és vonatkozás kifejezésére (a *functióra*) használt *hanganyagon* és a *functión* kívül tehát még egy *harmadik* elemet is föl kell ismernünk. Az épen imént felsorolt sokféleségek részben nem a *hangban*, nem a *functióban* alapúlnak, hanem a vonatkozási kifejezések hiányzásában vagy meglételében és azon állásban, melyet a jelentés- és vonatkozás-kifejezés egymáshoz elfoglálnak. A nyelv ezen oldalát a nyelv *idomának* nevezzük. Ennélfogva a *nyelvben*, legközelebb a *szóban*, *háromfélét* kell megkülönböztetnünk, vagyis inkább, a *szónak* és ennélfogva az egész *nyelvnek* lényege három momentum által határoztatik meg: *hang*, *idom* és *functio* által.

Mindenik szón e három oldal vehető tudományos vizsgálat alá. Tegyük e három oldal különbözését néhány példa által szemléltethetővé. Vegyük e két ó-hellén szót „*eimi*“ (ἐῖμι) és „*ops*“ (ὄψις = vops, latinul: vox), melyekről biztosan tudjuk, hogy őszileg így hangzottak: „*aimi*“ és „*vâks*“, és hasonlítsuk össze a nevezett három szempontból. *Hangi* minemiségüket illetőleg az *aimi* ἐῖμι a *vâks* ὄψις-től tökéletesen különböző. Ugyanez áll a *functióról*. Az első szónak *jelentése* vagy gyökének *functiója* a *menés* fogalma, a másik szóé a *szólás* fogalma; az egyik szóban a gyök *ige*-vonatkozásban („*megyek*“), a másik szóban főnévi vonatkozásban („*szó*“) lép föl. Ez *gyöki* részeit illeti, t. i. az „*ai*“-t, „*ei*“-t, mely fokozva van „*i*“-ből a *praesens* kifejezése végett, és a „*vâk*“-ot, „*on*“-ot, mely fokozva van „*vak*“, „*en*“-ból a névtő képzése céljából. De a gyök-höz járuló *vonatközi* toldalékoknak — a „*mi*“-nek és az „*s*“-nek — szintén egészen különböző *functiójuk* van; „*mi*“ gyengítve van „*ma*“-ból, melynek *jelentése* „*én*“, az tehát az első személyt jelzi az *egyesszámban*; „*s*“ a „*sa*“ *pronomen* maradványa, mely az *élőt* (masc. és fem.) *illető demonstrativum*, s az *élőt* jelentő *nomenek* *egyesszámi nominativusát* jelöli. A két szónak és az azt alkotó elemeknek *functiója* sem mutat tehát legkisebb megegyezést is. De *idomára* nézve (morphologice) a két szó *identicus*. Mind a kettő t. i. áll egy-egy szabályszerűen változható gyökből, mely itt az első fokozási alakban („*i*“-ből „*ai*“, „*vak*“-ból „*vâk*“) jelenik meg, és egy a végihez járuló toldatból („*mi*“, „*s*“); a két szó *idoma* tehát tökéletesen ugyanaz; a két szó megegyezik az *idomban*. — Ezen arab szó „*maktûbun*“ ugyanazt *jelent*i, mit ezen latin szó *scriptus* (= írott). Mindkét szó tehát megegyezik a *functióban*, de nem a *hangban* és nem az *idomban*. *Scriptus*, e helyett *scrib-tu-s*, a *scribo* gyökön kívül bír még két toldatot, a *participium-képző* „*tu*“-t és a már láttuk *nominativ singular-toldatot* „*s*“; mind a kettő a gyök *végéhez* járúl; a „*ma-ktûb-un*“ szóban ellenben a képző elemek *egyike*, t. i. az ezen *participium* képzésére szolgáló *ma*, a gyök *előtt* áll, és így ezen két szó *ma-ktûb-un* és *scrib-tu-s* *diametralis ellentétben* áll *idomára* nézve. E két példa talán elégséges a *hang*, *idom* és *functio* közt való különbség világossá és szemléltethetővé tételére. Ha a nyelv vizsgálata az egyes szón túlterjed, ha a szót mint mondat tagját és a mondatot magát is szemügyre veszi: a nyelvszemléletésnek eddigi három szempontjához még egy *negyedik* járúl, a *syntacticus*.

A hangról való tan a *hangtan*, az *idomról* való tan az *idomtan* (morphologia), a *functiónak* tudományos tárgyalása, mely eddigelé meg sincs kísértve, a *functiótan*, a *mondatról* való tan pedig a *mondattan* vagy *syntaxis*.

2. A nyelv különbféle idomairól.

Az eddig ismert nyelvorganismusok az említett négy tekintetek mindegyikében, — azaz, mind a *hangra*, mind az *idomra*, mind a *functióra*, mind pedig a *mondatalkatra* nézve, — többé-kevésbé különböznek, sőt részint igen is elütnek egymástól.

A *hangot* illetőleg ez eléggé ismert dolog; hiszen minden magyar, ki az angol, francia, német nyelvet akarja megtanulni, érzi, hogy azokban oly hangok is vannak, melyekhez még nem szokott; hasonló helyzetben van az idegen a magyarra nézve. De a nyelvek sokszor az *idomot*, a *functiót* illetőleg is rendkívül eltérnek egymástól. Vannak nyelvek, melyek szavai egészen változhatlanok, melyekben tehát a puszta gyök köteles a különböző vonatkozásokat kifejezni (p. o. a sinai); vannak továbbá nyelvek, melyek minden (vagy legalább sok) vonatkozási-elemet a gyök *elibe* raknak, míg mások azokat kizárólag a gyök *végihez* szokták aggatni stb. Míg az *idom* ezen különbözőségei egészben véve könnyebben megfigyelhetők, a *functiókban* mutatkozó különbféle-ségek megfigyelése nagy nehézségekkel jár; a nyelvek *mondatalkatbeli* különbözőségeik szintén igen tetemesek.

Lehetne tehát ezen szempontok mindegyike szerént osztályozni az eléggé ismert nyelveket, de minthogy az *idom* különbözőségei és egyezései könnyebben felfoghatók, de azért is, minthogy a nyelvek lényege leginkább az *idomban* nyilvánlik, tehát ez az *idom* ajánlkozik osztályozási elvnek és alapnak.

Némely nyelvek igen egyszerű, mások összetettebb és fejlettebb *idomokkal* bírnak; némelyek csak egyetlen egy *idomot* tűrnek minden szavaiknál, mások a *szóidomoknak* nagyobb vagy kisebb sokféleségét engedik meg. Némely nyelvek, p. o. a sinai, mint már említettük, egészen változhatlan elemekből állanak. Itt gyök és szó között nincs különbség; p. o. ezen sinai szó (ill. gyök) „*ta*” mind *adjectivum* „nagy” — természetesen minden *casus*, *numerus* és *genus* szerint —, mind *adverbium* „nagyon”, mind *substantivum* „nagyság”, de ige is, mert azt is jelenti, hogy „nagy-

nak lenni" vagy „nagyobbítani.“ Ezen a fokon tehát szóképzésről legtágabb értelemben, declinatio, conjugatio stb.-ről, nincs szó; az egyszerű változhatlan gyök minden szónem, minden casus és minden idő- és mód-idom gyanánt szerepelhet.

Ha az ilyen változhatlan gyököt A-val jelöljük, a sinai, és az ezzel megegyező nyelvekben, a szó idomának formulája tehát A lesz; több egymásmelletti szót pedig ABC-vel jelölhetni általánosan.

De egészen és kivétel nélkül függetlenek egymástól a szók egyetlenegy ismert nyelvben sem maradnak; a sinaiban is egyik szó egy vagy több szó által határozható meg. A meghatározó gyököket idomilag A', B', stb.-vel jelöljük. Így p. o. e sinai szó „li“ jelentése = erőszak; e másik sinai szó „i“ jelentése = használni; de ezen utóbbi szó „i“ egyszersmind az eszköz casusának körülírására használtatik; e két szó „li i“ azt teszi „használni erőszak“, azaz „erőszak-kal“; az ilyen összekötést A' + A'-val jelölhetjük általánosan. (Ha pedig több a vonatkozási elem, A' + B' + A, — A' + B' + C' + A stb.-vel). E sinai szó „yt“ (= gyermek, fiú) kicsinyítő szókat képez; így p. o. „sch“ = kő, „sch yt“ = kő-fiú, azaz, kövecs; ezen és hasonló összerakás A + A' stb. formulával adható (több vonatkozási elemnél A + A' + B' stb.-vel). Míg első esetben a segédgyök (a meghatározó, a vonatkozást körülíró, vonatkozás-kifejezéssé lenyomott gyök) a tulajdonképeni jelentés-gyök előtt állott, itt utána következik. De a sinai nyelvben a jelentés-gyök két ilyen segédgyök közé is léphet, a mi így formulázható: A' + A + B' stb. Ennélfogva a sinai nyelvben mindazon alak van meg, mely a nyelvi idom ezen fejlődési fokán lehetséges. A vonatkozási kifejezés a gyök bensejében is találhat ugyan helyt, de ezen alak a nyelvi idomok ezen első osztályában, lehetlen; mert, mint láttuk, ezen osztálynak lényege az, hogy a vonatkozási kifejezés a jelentési kifejezéssel nem olvasztatik szorosabban össze, hanem vagy egészen elhallgattatik, vagy jelentés-hangok által iratik körül. Ez osztálybeli más nyelvek nem rendelkezhetnek, a sinai nyelv mintájára, az elemek minden lehetséges elrendezési módjával, hanem csak egyikre vagy másokra szorítkoznak, azaz a vonatkozást közvetítő elemeket vagy csak *elibe* vagy csak *utána* rakják a jelentési kifejezésnek.

Az efféle nyelveket, elemeiknek ezen elkülönöttsége és összeolvaszthatatlansága miatt, *elszigetelő* nyelveknek nevezzük.

De a vonatkozási kifejezések az általok meghatározott gyökkel *szorosabban* is nőhetnek össze, a midőn rendesen többet vagy kevesebbet veszítenek eredeti hangteljességökből. Így keletkeznek több elemekből álló szók, holott eddigelé minden szó csak egy különbségtelen egységet képezett. Ezen szorosabban csatlakozó, többnyire egyszerűbb vonatkozási elemeket a, b, c stb.-vel jelölhetjük. Könnyen látható, hogy itt már most a szónak következő hét formája lehetséges:

- 1) aA (vagy, mert több vonatkozási elem is alkalmazható, pontosabban: $ab \dots A$ stb.)
- 2) Aa (illetőleg $Aab \dots$ stb.)
- 3) A_a , a vonatkozási elemmel magában a gyökben. — Ha egy-nél több a vonatkozási elem, akkor lesz vagy
- 4) aAb , midőn középett van a gyök, vagy
- 5) aA_a , midőn egyszerre a gyökön elül és belül, vagy
- 6) A_a , midőn a gyökön belül és hátul, vagy
- 7) aA_b , midőn a gyökön elül, belül és hátul lépnek föl egyszerre a vonatkozási kifejezések.

Azon nyelvek, melyeknek szavai ezen képzési jellemet viselik, *ragasztó* vagy *ragozó* nyelveknek neveztetnek. Ezen osztály nyelvei számosak. Ide tartoznak p. o. a finn-magyar, török-tatár nevek alatt összefoglalt nyelvek, továbbá az úgynevezett dekhan vagy dravid nyelvek (tamil, malabar stb). E nyelvek (kevés kivétellel, melyekben az A szóidom még használatos) kizárólag az $Aa \dots$ idomot alkalmazzák, p. o. magyar: $ir-at-(o)k$ (ir , ir gyök, $-at$ causal-igéket képez, $-k$ az egyesszámi első személyt jelöli), $kés-(e)k-nek$ ($kés$ gyök, $-k$ többesszámjel, $-nek$ dativrag). Ezen vonatkozási elemek combinációja által természetesen az idomzatoknak nagy sokasága ered; mutatónyeképen álljon itt: *látogatathatndlak*. — Ez osztálybeli más nyelvek a vonatkozási ragokat a gyökön elül és utól vagy csak elül mutatják; gyökönbelüli vonatkozási toldatokkal képzett idomok is találkoznak itt-ott. — Némely nyelv azután oly szóidomokkal bír, melyekben egyszerre alkalmaztatik az elemek összeköttetésének eddig látott mind két módja, t. i. az első osztálynak lazabb egymasmellérakása, és a másik osztálynak szorosabb egymáshoz ragasztása. A két különböző összeillesztési mód ezen együtt alkalmazásában sajátságos elvet ismerünk fel, s ennél-

fogva ezen idomzatokat a másik vagy ragozó osztály különös, *combinálónak* nevezett, válfajaképen tekintjük. Már most vagy a segédgyök (illetőleg a több segédgyökök), vagy a jelentésgyök, vagy mind a kettő egyszerre bírhatván a másik osztály idomait, itt rendkívül nagy száma keletkezik a lehetséges kombinációknak. Ezen *combináló* mellékosztály idomai találhatók többi közt a baszk nyelvben.

Eddigélé két lényegesen ellentétes utakon láttuk indulni a nyelveket. Az elszigetelő idomu nyelveknél (I. osztály) a vonatkozási kifejezés egészen hiányozhatott; a hang ez esetben csak a jelentést adja; a vonatkozást, a mely magában minden esetben megvan, a nyelv nem fejezi ki; a nyelv itt azzal elégszik meg, hogy a gondolkodás anyagját, a jelentést, fejezze ki hanggal, és a hallgatóra (vagy olvasóra) bízza a formalis részt, a vonatkozást. A nyelv az idomi fejlődés ezen fokán a gondolkodási folyamnak nem adja tökéletes képét, hanem csak sejdítettő jelölését. A másik osztályban a vonatkozást a jelentés mellett igen szembetűnőleg és széles kiterjeszkedésben láttuk hangilag visszaadva; itt semmisem volt elhallgatva; a hang minden vonatkozásnak kifejezést adott; ámde a vonatkozási-kifejezések a jelentési kifejezések oldala mellett nagyobb vagy kisebb mérvű lazaságban léptek föl, míg a gondolkodásban valósággal az egyik a másikkal egyszerre megy végbe. Itt sem találkozunk tehát a gondolkodásnak hűséges hangképével, itt sincs még tökéletesen megoldva a nyelv feladata.

A nyelvnek, mint a gondolkodás hangi képmásának — úgy szólván hangi testének — fogalma azt is követeli, hogy a jelentés és vonatkozás azon belső összeolvadása, mely a gondolkodásban van meg, a hangban is nyilatkozzék, találjon megfelelő megtestesülést.

Ez csak akkor lehetséges, ha maga a jelentéshang változtatható meg szabályszerűen a vonatkozás kifejezésének céljából. Ezen változási folyam *hajlításnak*, a nyelvek pedig, a melyekben helye van, *hajlító* nyelveknek neveztetnek; ezek képezik tehát a *harmadik* morphologiai osztályt. A vonatkozás kifejezése végett történő szabályszerű gyök-változásnak ezen folyamat hatványjelek által jelöljük meg; az említett módon változható gyöknek általános kifejezése tehát A^a (A^a , A^b stb. formulák azonagy gyök különbéle változásainak, mintegy hatványainak, kifejezéseiképen használhatók). Itt azután ismét lehetségesek a már említett kombinációk mind, mert a mi megtörténhetik változhatlan gyököknél (A), megtörtén-

hetik az hajlítható gyököknél (A^*) is. Az A^* idomon kívül tehát ezen idomokat is várhatjuk: aA^* , A^*a , A_a^* , aA^*b , A_a^*a stb.

Ezen új, az előbbiekhöz immár hozzájáruló momentumnak a nyelv egész valóját illető nagy jelentőségét, és a hajlításnak az eddig tárgyalt nyelvi eszközöktől tökéletesen különbözését egy példa által fogjuk szem elé állítani.

Sok nyelvben lehet oly töket, kivált *igetőket*, képezni, melyek a gyök által jelölt tevékenységnek vagy állapotnak eszközölését fejezik ki. Ily igék cselekedtető igéknek (*verba causativa*) nevezetnek; s ezek által lehet legvilágosabbá tenni a három nyelvi formát. Hogy segít magán ily esetben p. o. a sinai, az elszigetelő nyelvosztálynak képviselője? Ezt már kitalálhatjuk: a sinai a cselekedtető vonatkozást rendesen úgy mint a többi vonatkozásokat hangilag kifejezetlenül hagyja, vagy körülíráshoz fog. Így „seng” mind azt jelenti „születni”, mind „születtetni, előhozni”; „fű” mind „viszszatérni”, mind „visszatéríteni, visszatéríteni, visszaadni”; „tá” mind „nagyra lenni”, mind „nagygyá tenni, nagyobbítani” stb.

A második morphologiai osztályban, a *ragozóban*, természetesen egészen más eljárást találunk. A hozzáragasztás elvének megfelelőleg oly elemnek kell itt a gyökhöz hozzátételnie, mely eredetileg olyasmit jelent, mint *tenni*, *eszközölni*, p. o. magyarul: *ír*, *ír-at*, *keres*, *keres-tet*. A magyarban a cselekedtető képző *at*, *et*, *tat*, *tet* szónak fő eleme *t*, mely alkalmasint egy a *te* gyökkel, a „*te-nni*” ige gyökével.

Egész másképp járnak el a harmadik osztály — a *hajlító* osztály — nyelvei. Az indgermán a *gyökhangzót fokozza* a végett, hogy a cselekedtető vonatkozást jelölje, — egyszersmind hozzá is járul néha egy képző. P. o. szanszkrit „*vid-más*” a „*vid*” gyöktől = „*tud-unk*”, de „*vêd-ájâ-mas*” e helyett „*vaidajâmas*” = „*tudatunk, hirdetiünk*”; „*vid*” tehát itten „*vêd*” azaz „*vaid*”-ra van fokozva. Így a németben p. o. a gót „*sitan*” (most „*sitzen*”)-ból képeztetik a gót causativum „*sat-jan*” (most „*setzen*”); „*sit*” fokoztatik „*sat*”-ra; épen így viszonylik *trinken* és *trûnken* stb.

Ezen lehetséges, hogy a vonatkozás magán a gyökön jelölthetik meg, tehát nem a gyökhöz hozzáillesztett, eredetileg önálló elemek által, képezi a *hajlítás* sajátosságát. Csak ezzel, a vonatkozás *symbolicus* megjelölésével oldatik meg tökéletesen a nyelvképzés feladata, azaz a gondolkodás hangkiépítésének hű előteremtése.

Egyébiránt a szóképzés előbbi eszközei is meg vannak tartva a hajlító nyelvekben; az elszigetelésnek maradványa fenmaradt a szavak alapját tevő gyökökben; a ragozás még a legszélesebb terjedben alkalmaztatik; csak épen hozzá járult egy harmadik, a gyök szabályszerű változásának képessége. Egyszerre és karöltve ezen gyökváltozással azon osztályban a szónak szigorúbb egysége, a szó részeinek bensőbb összeolvadása és kölcsönös viszonyhatása lép fel, szemben a másik osztályban mutatkozó lazább egyesüléssel. Míg az első — elszigetelő — osztályban a vonatkozás még épen nem jön hangi létre, a másik — ragozó — osztályban jelentést és vonatkozást hangilag tökéletesen elkülönítve és így a szó szigorú egységét akadályozva találtuk; a harmadik osztályban ezen differentia ismét egységgé ment össze, de nem az első osztály ama különbségtelen egységévé, hanem magasabb egységgé, mely a különbséget mint túlhaladt momentumot, mint megszüntetett, elenyésztetett, kiegyenlített, magában hordja, *tagozott* egységgé. Ezen osztályba csak két nyelvtörzs tartozik, a sémi és az indgermán.

3. A nyelv életéről.

Minden nyelven, a melynek történeteit tudjuk, folytonos változást veszünk észre. A nyelvek, ama — hanganyagból képezett — legfelsőbbrendű természet-organismuskok, természet-organismusi minőségüket nem csak abban mutatják, hogy a természet-organismuskok módjára, mindnyájan nemek, fajok, alfajok stb. szerint rendeződnek, osztályozódnak, hanem abban is, hogy növekvésök határozott törvények szerint foly le. Már minő a nyelvorganismuskok növekedése? mikép foly le a nyelvek élete?

Ha visszaemlékezünk morfológiai minőségükre, jelentés- és vonatkozás-jelölő elemekből való összetételükre, egyszerűbb és összetettebb idomaikra: azonnal azon vélekedés ajánlkozik, hogy a nyelvek fejlődése azon momentumoknak *egymásutánjában* fog állani, melyeket a morfológiai rendszerben *egymásmellé* állítva láttunk; minélfogva a mi a systemában osztálykép lépett elénk, azt fejlődési korszakkép találjuk majd viszont. Gyanítjuk, hogy a magasbban organizált nyelvek eredetileg egyszerű gyökökből állottak, hogy több ily gyök összeolvasztása által azután az összetettebb nyelvvidom eredett, míg végre magának a gyöknek változási képessége által némely nyelvek a nyelvi fejlődés legmagasabb fokát

érték el. Morphologiai formuláink segélyével egészen röviden mondhatjuk, hogy az *A*-idom nyelvei a nyelvi idomfejlődés legrégibb fokán állottak meg, hogy az *aA*, *Aa* stb. idom (II. osztály) nyelvei régibb egyszerű *A*-idomokból, legközelebb azonban az *A' + A*, *A + A'* stb. idomokból eredtek szükségképen, míg a III. osztály nyelvei, *A** gyökidommal, alkalmasint mind a két fokon keresztül mentek. Ezen vélemény oly egyszerű, és más természet-organismusok fejlődésének analógiája által oly közel fekvő, a magasabb nyelvorganismusok vizsgálásánál és bonczolásánál egészen keresetlenül oly erősen feltolakodó, hogy az objectiv helyesség előföltévése tétovázás nélkül mellette van.

És ezen vélemény mégis teljességgel hamisnak látszik az első pillantásra, melyet a hosszabb időközön keresztül szemmel kísérhető nyelvek fejlődési történetére vetünk. Mert sehol sem látunk fejlődést, továbbképződést a nyelvi idomokban, hanem ellenkezőleg teljességgel csak nyelvi romlás, fogyás, hanyatlás képe lép szemünk elé; itt természetesen a nyelvek hangtestéről beszélünk csak, nem azok funkciójáról vagy mondatalkatáról. A mostani sinai még épen oly mérvben elszigetelő, mint volt legrégibb időkben; sem tőalakokat, sem declinatio- s conjugatio-formákat nem sarjztatott elő merev gyökeiből; másrésről p. o. a mostani német sokkal szegényebb grammaticai formákban, sokkal kopottabb, elmállottabb hangjaiban, mint p. o. a gót, és a német szók a gót szókkal szemben úgy veszik ki magokat, mint körülbelül egy márványszobor, mely hosszú időn át folyammederben idestova görgetve, tagjait elvesztette, és melyből nem sokkal több maradt meg, mint egy lekopott köhenger a hajdani tagokra gyöngén emlékeztető nyomokkal. Így a gót „*habaidédeima*“ most németül „*hätten*“, angolul épen „*had*“; a gót „*blindaižs*“ (Gen. Sing. Fem.) most németül „*blinder*“ stb. Épen így a latin „*hominés*“ a francziában, a régibb nyelvkorszakból megtartott írásban, „*hommes*“-ig, de magában az élő beszédben pusztán *om*-má fogyott meg; csak az accentus által védett szótest maradt meg, tagjai mind oda lettek. Mindenütt a nyelvi formának annál nagyobb tökéletessége mutatkozik a nyelvekben, mennél inkább fölfelé, azaz mennél inkább visszafelé kísérhetjük azokat a történelemben; és megfordítva, mennél hosszabban éltek a nyelvek, a nyelvi idomnak annál nagyobb hanyatlása, megfogyása mutatkozik rajtuk.

De mindamellett okvetlenül bizonyos, hogy a nyelveknek keletkezniök kellett, még pedig úgy, hogy az őket képező egyes momentumok egymásután tüntek elő.

Ha már most egybevetjük ezen két bizonyosságot: a nyelvek fejlődtek, a magasabb formák alacsonyabbakból jöttek elő, és azon másik, nem kevésbé bizonyos észrevételt: a nyelvek azon periodusban, melyben figyelemmel kísérhetjük őket, azaz, történeti időben, nem fejlődnek tovább, hanem fogynak, hanyatlanak: önmagától előnkbe áll a dolog valódi állása. A nyelvi hangforma fejlődése, kiképezése, a nyelv életének azon koraiban történt, melyek minden történelem előtt fekszenek.

A nyelv keletkezését és készülését, levését, sohasem figyelhetjük meg közvetlenül, a nyelv fejlődési történetét csak kész, meglett nyelvorganismusok bonczolása segítségével okoskodhatjuk ki.

Ezen eredményt egyenesen abból is lehetett volna következtetnünk, hogy el nem készült nyelvű népeknek lehetetlen történelmileg szerepelniök, hogy a történelmi élet föltételezi a nyelvet, hogy az ember nem szerepelhet mint nyelvet teremtő, szellemével a hanghoz kötött, öntudatlan szellemi tevékenységét a nyelvre mint czélra fordító, és egyazon időben mint szellemileg szabad, öntudatosan akaró, a nyelvet csupán szellemi tevékenysége nyilvánításának eszközéül használó.

Nyelvképzés és történelem egymást felváltó tevékenységei az embernek, lényegének két nyilatkozási módjai, melyek sohasem járnak együtt, hanem melyek közül mindig az elsőbbik megelőzi a másikat.

Sőt objective bebizonyítható, hogy történelem és nyelvfejlődés megfordított arányban állanak egymáshoz. Mennél dúsabb s hatalmasabb a történelem, annál sebesebb a nyelv hanyatlás; mennél szegényebb, mennél lassabban s lomhábban haladó amaz, annál hűbben megőrzi magát a nyelv. Az összes germán nyelvek közül az angol vesztett legtöbbet hangban és idomban, az islandi leghűbben óvta meg a régi hangokat és formákat; 500. évben Kr. után az arab nyelv hang és formában még sokkal gazdagabb, mint héber testvére 500. évben Kr. előtt; az ó-hellének nyelve, mikor azt írni kezdték, már igen eltért ősi alakjától, de ezen ténynyel egyidőben az indek az indgermán nyelv legősibb állapotjához még igen közel álló nyelven beszéltek. Vessük össze ezen nyelv-állapotí tényeket az

illető nyelveket beszélő nemzetek történelmi viszonyaival, s eléggé igazolva fogjuk találni a fent fölállított tételt.

Ha egy nép belép a történelembe, megszűnik a nyelvképzés; azon fokon, a melyen ezen időpontban állott a nyelv, azon megmarad már most minden időre, hanem vesz az idő folytában mindig többet-többet hangj integritásából. Némely nép az ő történelem előtti korában nyelvét magasabb formákra fejlesztette, más népek elváltak egyszerűbb nyelvformákkal.

A nyelv élete tehát mindenek előtt két teljesen különváló korszakra oszlik fel: a nyelv fejlődésének történetére: történetelőtti korszakra, és a nyelvi forma hanyatlásának történetére: történeti korszakra.

Épen a német nyelvet és annak tájnyelveit, nyelvjárásait lehet a változásoknak igen hosszú során által szemmel kísérni, épen itt a későbbi formák olyanok, hogy a régiebbeknek szemlélése nélkül meg sem érthetők; ennél fogva a német nyelvnek és így a német nyelv bármelyik táj-nyelvének ismertetésénél folytonosan szükséges annak történelmi változásait szem előtt tartani, és azért hasznos némileg kifejlett nézettel bírni a nyelvek életéről. Vegyük tehát a nyelvi élet említett két korszakát kissé pontosabban szemügyre, mindenekelőtt az elsőt, a nyelv fejlődésének történetét.

4. A nyelv fejlődési történetéről.

Mikép eredett a nyelv? Először: egyszer eredett-e az vagy többször? azaz, egy ősnyelvtől származnak-e az összes nyelvek, vagy többektől? Miután a nyelv az embernek lényeges tulajdonsága, miután az ember emberré csak a nyelv által lesz, eme kérdés azonos im ezzel: egy vagy több embertől vagy emberpártól származnak-e az emberek? A természetphilosophia alkalmasint az utóbbi mellett fog nyilatkozni. Ha az ember a föld egyik pontján fejlődhetett, akkor ezen fejlődést bátran sok ponton is lehet fölvenni. Egy ember vagy egy emberpár teremtese kiáltó ellentétben állana mindennel, mit a természetről tudunk. Minden analogia szerint az ember alacsonyabb formákból fejlődött, és emberré saját értelemben ezen lények csak akkor lettek, midőn a nyelvképzésig fejlődtek. A nyelvek természetében semmi sincs, mi az összes nyelvek közös eredetének fölvetelésére unszolna, sőt inkább a nyelvek különbözőzései magokban a hangokban s mindenekelőtt a hangoknak viszonyában ahhoz, a mit kifejeznek, oly tetemesek, hogy a nyelvek objectiv szemlélése bizo-

nyosan senkiben sem költethet azon hiedelmet, miszerint a különböző nyelvorganismusok mindnyájan *egy* ősnelvből indultak ki.

Valahol ember fejlődött, ott fejlődött nyelv is; legközelebb ugyan e-upán a külvilágtól nyert benyomásoknak hangji reflexei, azaz a külvilágnak visszatükröződése a gondolkodásban, mert gondolkodás és nyelv épen oly identicusok mint tartalom és idom. Lények, melyek nem gondolkodnak, nem emberek; az emberré levés tehát a nyelv előtörésével kezdődik; az emberrel együtt a nyelv is létre jön. A beszédhangok, azaz, az érzékek által a gondolkodási szervhez szállított szemléleteknek és a gondolkodásszervben képződött fogalmaknak hangji képei, különböző embereknél különbözők voltak, hanem mégis hihetőleg egynemű és egyenlő viszonyok közt élő embereknél ugyanazok. A nyelv későbbi életében is mutatkozik analog jelenség: lényegesen egyforma, ugyanazon viszonyok közt élő emberek nyelvüket mindnyájan ugyanazon módon változtatják, belső, öntudatlan ösztönt követve; igen valószínű tehát, hogy, a mint későbben egész népeknél a nyelv változásai lényegesen egyformán történnek, úgy az őskorban is közel egymáshoz álló egyének bizonyos számánál a legegyszerűbb jelentéshangok képezése lényegesen egyformán ment végbe. Míkép p. o. a németek most eredeti *k* helyett *h*-t ejtenek, és eredeti *d* helyett előbb *t*-t azután *z*-t kaptak fel (p. o. indgermán őszforma „*dakan*“, német alapforma „*tihan*“, azután felnémetül „*zihan*“, „*zehn*“) a nélkül, hogy ilyféle nyelvváltoztatás eszméjére netalántán egy bizonyos német vetemedett s azt összes hontársainál divatra emelte volna, így nem is kell úgy képzelni a dolgot, hogy a tárgyoknak ilyen vagy amolyan hangok általi jelölésére valamely egyes ember vetemedett s ezen megjelölést legközelebbi környezetével közlőtte. Miért mehetett volna a nyelvképzés folyama csak egy individuumban véghez? Semmi sem áll tehát ellent azon fölvetelnek, hogy a nyelv több összetartozó egyénben egyformán jött létre; épen úgy felvesszük, hogy a nyelv az ősemberek egyik részénél ezen, egy másik részénél amazon, és egy harmadik részénél ismét más módon képeződött, a mint a nyelv későbbi lefolyása is különböző népeknél különbözőképen alakult. Tehát nem volt *egy ősnelv*, hanem *sok ősnelvek* voltak.

Miért jöttek különböző embereknél különböző nyelvek létre? miért nem hoztak az emberek csak egy nyelvet elő? ezen kérdésre

keresse az embertan a feleletet; mi a nyelvek különbféleségéből csak annyit tudunk, hogy az első nyelvek hangjaiban nagy különbözések valának. Ezen különbözések nem csak a hangban léptek napvilágra, hanem mindenekelőtt abban is, hogy kezdettől fogva különböző fejlődési tehetség volt meg a nyelvekben; az egyik nyelv magasb kiképződés lehetőségét viselte magában mint a másik, ámbátor minden nyelvek idomának eredetileg ugyanannak kellett lennie, t. i. *A* (I. osztály.). Hasonlóképen áll a dolog az organicus élet kezdeteivel általában. Így p. o. különböző állatoknak első csirái a tojásban idom és anyag szerint tökéletesen egyenlők; a legjobb botanicus sem fogja megkülönböztethetni a legnyomortaltabb egyszerű gerezpsín magvát a legpompásabb teljes virágu óriás gerezpsín magvától, és mégis ezen látszólag tökéletesen egyenlő tárgyakban az egész jövődöbeli különböző fejlődés már benn van. Épen így van az a nyelvek országában is.

Miután minden magasabb szervezetű nyelvekről az bizonyúl be, hogy lettek, hogy fejlődtek; miután továbbá a tetleg előttünk levő legegyszerűbb nyelvorganismusok is világos nyomait mutatják annak, hogy eredetileg még egyszerűbbek voltak; és miután a nyelvi idomok legegyszerűbbike (a melyre minden eddig elemzett nyelvek mint előfeltételökre utalnak) a pusztá *jelentésnek* hangki fejezése a *vonatkozásnak* legkisebb megjelölése nélkül: ebből bizonyossággal következtetjük azt, hogy az ősnelvek idoma épen nem volt egyéb mint a legegyszerűbb idom, a melyre a nyelv általában képes, t. i. az 1-ső osztály idoma, még pedig ezen osztálynak legegyszerűbb alakja, t. i. az *A* alak. Az összes ősnelvek tehát csupán jelentéshangokból állottak, oly hangokból, melyek legközelebb csak concret szemléleteket reflectáltak. Ezen ponttól kezdve létezik valóságos nyelv, ezen ponttól kezdve nyerünk szilárd alapot, a melyről megindúlva a nyelvek fejlődési menetét tovább kísérhetjük.

Sőt képesek vagyunk a magasabban organisált nyelveket ismét visszaképzelní amaz ősförmába, ha kifejthetjük szóidomaikból a legősibb részeket, t. i. a tiszta jelentéshangokat, a gyököket. P. o. ezen német mondatnak „*der Mensch steht*“, vagy a mi ama korszakban hangilag nem igen különböztetett még meg, „*die Menschen stehen*“, vagy ennek is „*des Menschen Stand*“, és így még sok egyéb vonatkozásnak, melyben ezen jelentések „*Mensch*“ és „*stehen*“

egymásmellé állítva vétethetnek, mind ezeknek a német nyelv őskorában így kellett hangzania „*ma sta*“, mert ezek ama két szónak legrövidebb gyökei, alapalkatrészei. Ezen vagy legalább nem igen sokkal magasabbra jutott fejlődési fokon állapodtak meg az 1-ső morphologiai osztálynak nyelvei.

De legtöbb nyelv a történelem előtti korban magasabb nyelv-idomokhoz jutott el, olyképen, hogy egészen úgy a mint a morphologiai idomok fejtegetésében már előadtuk, a gyökökhöz más, idomban és functióban gyengített gyököket léptettek, mi által ezen idomok „*Aa, aA, aAb stb.*“ keletkeztek, a mely második fokon igen számos nyelv meg is állapodott. Csak kevesekben lett a gyök maga is változékonny a vonatkozás változatainak kifejezése végett; ilyenképen jött létre a gondolkodási folyam legtökéletesebb hangi képmása. Ezen legmagasabbra kifejlődött nyelvosztály szavai tehát történelemelőtti időkben több fejlődési stadiumot futottak meg. Vegyük az előttünk legismeretesebb, szintén ezen legmagasabb nyelv-osztályhoz tartozó német nyelvnek bármely szavát, s tegyük szemlélhetővé az ilyenféle fejlődés történetét. P. o. a német „*beugt*“ (hajlít) őszerűben (gótul) „*biugith*“, a német nyelv törvényei szerint visszaental egy még korábbi „**biugiti*“-re, és ez egy ilyen alapformára „**baugati*“.*) Ezen „**baugati*“ világosan két elemből áll; „*bug*“ gyökből, mely a jelentést tartalmazza, és „*ti*“ végzetből, mely a harmadik személy pronomene s annyit jelent mint „*ő*“; de ezen „*ti*“ itt mint vonatkozáshang lépett a gyök szolgálatába. Legeredetiebbleg a praesens harmadik személyének, valamint az ige minden egyéb vonatkozásának megjelölésére elegendő volt a puszta gyök „*bug*“, a minő eljárást a legegyszerűbb nyelvekben tetteleg még most is tapasztalunk; ezen „*bug*“ (= A) a későbbi „**baugati*“ — *beugt*“ szónak legrégibb formája. Midőn a vonatkozás valamivel pontosabb megjelölésének szüksége éreztetett, a „*bug*“-hoz hozzá toldatott a harmadik személy névmása, és — miután „*ti*“ bebizonnyithatólag régibb „*ta*“-ból van gyengítve, tehát — „*bug ta*“ két szó került egybe, mely két szó azonban már szorosabban tartozik együvé, határozott állást foglal egymás irányában; „*bug ta*“ = A + A'. Ezután ezen „*ta*“, most alkalmasint már „*ti*“-vé gyengülve, odaforrott a gyökhöz, és a két elemből egy szó alakult „*bugti*“ =

*) Ily csillaggal jegyezzük meg az okoskodás útján kihozott, úgy vélt szó-alakokat.

Aa (II. osztály). Végtere a gyök maga lett változóvá, és az „u“-nak elibe tett „a“ általi fokozása symbolice jelölte a praesensnek tartóssági vonatkozását, egyszersmind a gyök is megbővült a végén egy hozzájáruló „a“ által; a „bug“ gyökből ekkép fejlődött a praesensstő „*bauga“, a melyhez hozzálépett a „ti“, és csak most nyerjük ezen formát „baugāti“ = A*a. Hogy mikép kopott ez le azután „biugith, beugt“-re, ez egyelőre nem tartozik ide. *A nyelv tehát lassanként lett, fokanként fejlődött.*

A nyelvélet ezen történelemelőtti korszakáról azért nem tartjuk szükségesnek itt még többet mondani, mert ha a magasabban organizált nyelvek történelemelőtti életéről általános szemleletet akarunk nyerni, nem kell egyéb mint az, hogy a fenebb (2.) a leg-egyszerűbbektől a legmagasabbakig egymásmellé állított nyelvidomokat fejlődési foksor gyanánt vegyük fel, vagy, a mi ugyanannyit tesz, csak a rendszernek egymásmellettjét kell a „levés“ egymásutánjává változtatnunk. Hiszen a fejlődésnek mindegyik fokán állapodtak meg nyelvek, és ennél fogva a nyelvformák rendszerében ugyanazon tényezőknek kell osztályok gyanánt megjelenniök, a melyek a történelemben mint képződési korszakok léptek föl.

Már mihelyest valamely nyelv megszűnt tovább fejlődni, mihelyest elérte illető tetőpontját, azonnal meg is kezdődik bomlásának lassú, de feltartóztathatlanul menő processusa. Nem csak az egész fölfelé menő fejlődés korából, hanem a nyelvek lefelé menő életfolyamának kezdeteiből sem bírnak írásbeli emlékeket; mert a népek nem kezdtek azonnal írni, mihelyest készen volt a nyelv; írásbeli emlékek előhozására aránylag magas műveltségi fok, jelentékeny történelmi fejlődés szükséges, és ezzel, a mint fenebb láttuk, mindig karöltve jár a nyelvi forma hanyatlása. Magában érthető tehát, hogy valamely nyelv életének második, történelmi korszakát nem számíthatjuk azon időponttól csak, a melyben annak első írásbeli följegyzéseire találunk, hanem azt sokkal korábbi időponttól kell számítnunk.

Mint a nyelvek fejlődése, úgy hanyatlásuk is határozott törvények szerint foly le, mely törvényeket képesek vagyunk kipihatólni, ha az évszázadokon és évezredekken keresztül szemmel kísérhető nyelveket megvizsgáljuk. Ilyen nyelv csak kevés van, mert csupán a már igen kora időben történelmivé lett mivelt népek nyelvei jöhetnek itt tekintetbe. Eddigelé főleg a hajlító nyelvosztályt képező

sémi és indogermán nyelvtörzsek képezték a nyelvtörténelem tulajdonképi mezejét.

Már a 2-ik szakasz végén is találkoztunk, és így itt már másod ízben találkozunk a *nyelvtörzs* fogalmával. Cézelszerű ezen fogalmat részletesebben kifejteni, mielőtt a nyelvi forma hanyatlásáról szólnánk a nyelvélet második korszakában.

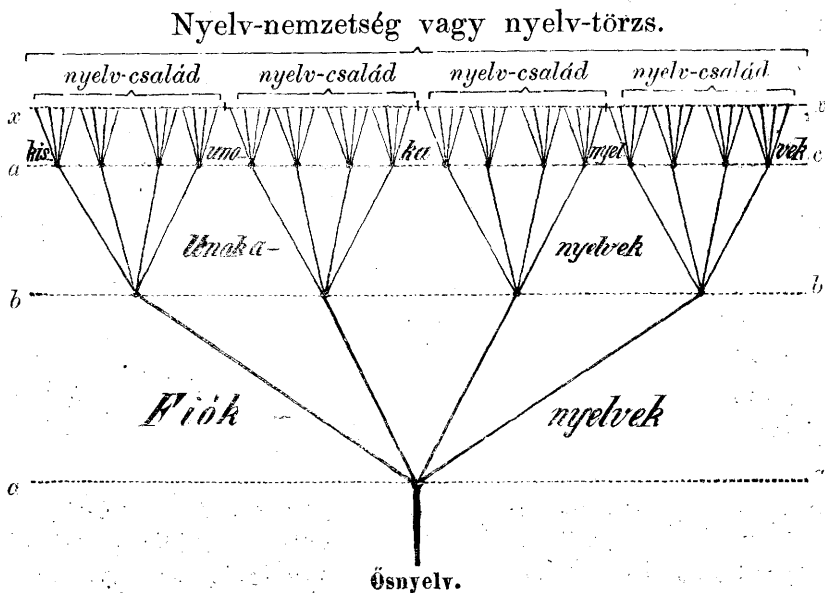
5. A nyelvtörzsekről.

A nyelvorganismuskok nem hasonlítanak a pálmafához, mely egyenesen nő fölfelé tövétől sudaráig, hanem oly élőfához, mely számos ágakra és galyakra oszlik.

A különböző nyelveket egy *nyelvfa* ágaiképen, vagy egy *nyelv-nemzetség* családjai, családtagjaiképen feltüntető összetartóságnak, vagyis a *nyelvek rokonságá*-nak kipuhatolásánál, mindenekelőtt mértékadó a nyelvalkatot képező *hanganyag*, nem pedig az idom. Két nyelv ugyanazon morphologiai osztályba tartozhatik, p. o. az arab és a hellén a *hajlító* nyelvek osztályába tartoznak, a nélkül, hogy egy *nyelvtörzsnek* ágai, a nélkül, hogy legtávolabbról is *rokonok* volnának. Ha két vagy több nyelv a jelentés és vonatkozás kifejezésére annyira megegyező hangokat használ, hogy történetes találkozásra gondolni egészen helytelennek látszik, és ha továbbá a megegyezések oly annyira végig húzódnak az egész nyelven és általában olyneműek, hogy lehetetlen azokat szavak elkölcsönzésének föltévése által megmagyarázni: akkor az ily módon egyező nyelveknek egy *közös alapnyelvből* vagy *nyelvtörzsből* kell származniok, *rokonoknak* kell lenniök. A rokonság biztos jele mindenekelőtt a közös hanganyagnak azon sajátságos módon történő változása, melynélfogva egyik nyelv a másiktól mint saját külön nyelv szakad el. A rokon nyelvek *közös hanganyagának* illetén *sajátságos megjelenési formáját* ezen nyelvek „*jellemző hangtörvényei*“ névvel jelöljük. A nyelvek életének vagy történetének másik (történelmi vagy hanyatlási) korszakában t. i. majd azt fogjuk látni, hogy a nyelvek folyton-folyvást változnak, hogy azonban ezen változás nem egy arányu a nyelv összes területén. Területének különböző pontjain történő ily aránytalan változás által időfolytában *egy* alapnyelvből vagy *nyelvtörzsből több* nyelvek vagy nyelvágak keletkeznek, ezek későbbben ismét több nyelvgyalkká vagy tájnyelvekké fejlődnek, s így tovább. Már mindazon nyelvek, a melyeknek mivoltuk olyan, hogy (habár több

nyelvgeneráción át is) végre egy alapnyelvre utalnak vissza, — egy *nyelvnemzetséget* vagyis egy *nyelvtörzst* képeznek, egymásközt *rokonok*. Ilyen *nyelvnemzetségeken* belül gyakran *nyelvcsaládokat* választ hatunk el, ezekben ismét egyes *nyelveket*, melyek megint tájnyelvekre oszolhatnak.

A következő rajz, mely ezen viszonyokat eszményi szabályszerűségben tünteti föl, szemléltethetővé teheti ezen oszlásokat.

A pontos vonalak *aa*, *bb*, *cc* stb. az időszakokat jelölik, melyekben a nyelvosztlások történtek, a melyekről itt fölteszszük, hogy egy-egy *nyelvnemzetségnek* már különvált részeiben is mindig egyszerre történtek. A mi *aa* vonalon alúl van, az az *ősnyelv* kora; ezen *ősnyelv* a területének különböző részein lassanként úgy változott, hogy *aa* időtájban négy különböző nyelvtest nőtt ki belőle; az *aa* és *bb* közé eső idő tehát az ezen *nyelvnemzetséget* vagy *nyelvtörzst* képező négy *nyelvcsalád* alapnyelveinek kora. Ezen alapnyelvek mindegyike a *bb* időszakban újra oszlást szenved, mely által tehát már most az *ősnyelvnek* *unoka-nyelvei* erednek, az előbbi szakadás az *ősnyelv* *fiók-nyelveit* eredeztetvén. A *bb*-től *cc*-ig terjedő időköz tehát a négy *nyelvcsaládok* még nem tovább oszlott

négy-négy nyelveinek kora. Az ezen unokanyelvek mindegyikénél ismétlődő oszlás cc-ideuszakaszban a nyelvek és tájnyelvek azon sokféleségeit hozza elő, melyek az xx jelenkorba belé nyúlhatnak mint az ősnylv *kisunokái*.

A valóságban ily szabályszerű fejlődéseket természetesen nem találunk; az egyes nyelv-ágak különbözően fejlődnek, az egyik számosabb és gyakoribb oszlásokat szenvedett, mint a másik stb.

Továbbá magában érthető, hogy általában nem mindegyik nyelvtörzsnek kell dús-tagozatu nemzetségből állania; hiszen a nyelvnemzetségnek több tagja a történelem folyamában el is enyészhetett (a mi többnyire az által történik, hogy a népek más nyelvet vesznek fel). Így p. o. a baszk nyelvtörzsből most még csak *egy* — habár több tájnyelvre oszló — maradék létezik, s nem egy más nyelvet ismerünk, melynek egyelőre semmi rokona sem található fel. A nyelvnemzetség tehát ily esetben csak egy egyén által van képviselve, akár azért, hogy a többi kihalt, akár azért, hogy még fel nem fedeztük a többit.

Talán nincs eset arra, hogy az egy nyelvnemzetséget képező nyelvorganismusok minden korábbi fejlődési fokai írott emlékekben maradtak volna fenn; gyakran tehát azon helyzetben vagyunk, hogy a hozzáférhető ifjabb formákból kell kiokoskodnunk a hajdan létezett, p. o. a nyelvcsaládok alapnyelveit, az egész nyelvnemzetség ősnylvét. Az erre szolgáló methodust a nyelvtörténet, különleg a hangok története adja kezünkre (l. a.); mi t. i. azon törvényeket, melyek szerint a nyelvek elváltoznak, azon nyelvek megfigyeléséből ismerjük meg, melyeknek változásait történeti időben évszázadokon, sőt évezredekken keresztül szemmel kísérhetjük; a nyelvek változásának itt nyert törvényeit már most alkalmazzuk, és így a nyelvek történetét az ősidőkbe is kiterjeszthetjük visszafelé menve.

Ha valamely nyelvtörzsnek két vagy több tagja még nagyon hasonlít egymáshoz, természetesen azt fogjuk következtetni, hogy még nem oly régen szakadtak külön egymástól, mint más tagok, melyek már nagyobb mértékben eltérnek egymástól. Ily módon még az előkorban történt nyelvoszlásokra nézve is van mértékünk.

A nagyobb vagy kisebb terjedelmű nyelvnemzetséget képező nyelvorganismusok lehetetlen, hogy egyenlően hangozzanak, hangjaikban egyezzenek, mert hiszen ez esetben azonosok volnának;

nem a szók hangegyezése tehát az, a mi itt tekintetbe veendő; sőt inkább azon egy szónak valamely nyelvnemzetség különbféle nyelveiben különbözően kell hangoznia, minthogy a nyelvnemzetség mindegyik tagja az ő tulajdonságos hangtörvényeivel bír. Ezen hangtörvények tehát azon mód, a mely szerint az eredetileg azonos hanganyag valamely nyelvnemzetség különvált nyelveiben megjelenik. Így p. o. ezen latin szó *filius* (fiú) a latinból eredett román nyelvek mindegyikének sajátos hangtörvényei szerint különbözőképen jelenik meg; olaszúl így: *figlio*, oláhúl *fiu*, spanyolúl *hijo* (ejtsd: *icho*), portugálúl *filho*, provençalúl *filh*, francziáúl *fil*s. A szavakon történő hangváltozás *foka* természetesen különbséget nem teszen, s lehetséges, hogy a hangtörvények által az eredetileg identicus szavak a különböző nyelvekben egészen különböző hangzást nyernek. Így p. o. a szláv és germán egy nyelvtörzsnek két közelocon családja; e kettővel sok egyéb szavak közt közös azon szó is, mely németül így hangzik „an”; ezen német „an”-ból a szláv nyelv hangtörvényei következtében lesz a szláv „vŭ”, úgy a mint a német „anderer”-nek (alapforma *antaras* = másik) szláv „vŭtorŭ” felel meg; nem különben a német „tochter”-nek az ó-cseh „dci” felel meg pontosan, itt nem tovább kifejezhető, de biztosan kiderített hangtörvények szerint. Sőt még ugyanazon nyelvnek közel rokon nyelvjárásai is hangilag a legnagyobb mértékben eltérhetnek egymástól. Így p. o. a szepesi-német „geléck” (*glück*, szerencse) a Hopgart nevű végfaluban így hangzik „de-u-éttj”, ezen szó „teller” így „táu-ua”, a hopgarti nyelvjárás sajátos hangtörvényei folytán.

Épen azon körülmény, hogy egy nyelvnemzetség különbféle tagjaiban az azonos szók, mindegyikének tulajdon hangtörvényei következtében, különbfélekép hangzanak, legbiztosabb bizonyítéka annak, hogy itt egyik nyelv sem vett kölcsön a másiktól, hanem hogy valódi *rokonság* van köztök.

A nyelvek rokonságának felismerésére nézve tehát a *hang*, a nyelvek anyaga a mértékadó; természetesen nem annak egyezése, nem egyenlőhangzása. Egyébiránt magában érthető, hogy minden nyelvnek megvannak sajátos képezményei és szavai, melyeket részint rokonaitól való elszakadása után képezett, részint az ősi közvagyonyból csak egymaga tartott fenn.

Más nyelvektől kölcsönvett, idegen szók bevegyülése a nyelv-

rokonság meghatározására nem mértékadó. Az angol p. o. töménytelen román szót vett föl, de azért mégis germán nyelv maradt az; a török irodalmi nyelvben hemzseg az arab és perzsa elem, a magyarban a latin és olasz, német és szláv elem, de azért a török még sem rokon sem az arabbal, sem a perzsával, hanem török-tatár, és nem rokon a magyar, sem a román (latin, olasz), sem a germán, sem a szláv nyelvekkel, hanem finn-magyar nyelv az.

Ámbár elképzelhető dolog, hogy ugyanazon nyelvnemzetséghez tartozó nyelvek *ne* tartoznának ugyanazon morfológiai osztályba, mert képzelhető olyan nép, mely p. o. ezen fentebb idézett német mondatot „der Mensch steht“ még az I. osztály szerint a puszta jelentéshangok vagy gyökök — „ma sta“ — által fejezné ki: — még sem jutott eddigelé ilyenén példa tudomásra. Minden eddigelé *egy* nyelvnemzetség tagjaiképen felismert nyelvek, morfológiai formájokra nézve is, megegyeznek egymással. Az illető nyelvnemzetség ősnyelvének megoszlása tehát csak akkor kezdődött, midőn a nyelvformának kifejlődése már be volt fejezve.

Ez természetesen igen is könnyíti a nyelvnemzetségek felismerését, minthogy a vonatkozási hangok, a grammatikai képzéshangok egész szóosztályokon végig húzódnak, és azért a kölcsönzésnek nincsenek kitéve. Ha tehát egy nyelvnek egy másik nyelv vonatkozási hangjaival megegyező vonatkozási hangjai vannak, úgy a két nyelv rokon lesz, bármennyi jelentési hang találtassék is mindkettőben kölcsönzés és egyoldalú veszteségek folytán eltérőnek. Hogy egyébiránt a vonatkozáshangok megegyezésével a jelentéshangok megegyezésének is mindég össze kell kötve lennie, abból foly, mert a vonatkozáshangok épen nem egyebek, mint eredeti jelentéshangok, melyeknek jelentése és idoma meggyengült, és melyek más jelentéshangok szolgálatába léptek (v. ö. 426. k. l.)

A mondottakból foly azonban, hogy annak daczára is nehéz feladat nyelvnemzetségeket mint ilyeneket felismerni, kivált azon nyelvek körében, melyeknek vonatkozáshangjaik nincsenek (I. oszt.). Mihelyest itt a szó valamikép megváltozik, azonnal megismerhetlenné lesz; a kölcsönzés itt nehezebben kideríthető, történetes hangegyezés a hangi lehetőségek csekélyebb száma mellett könnyebben áll be. Így p. o. még nincs egész biztosan megállapítva, vajjon a sinai a vele tőszomszédos, szintén elszigetelő nyelv

vekkal testileg is rokon-e? vajjon tehát a sinai, sziami, barmani stb. nyelvek csak ugyanazon morphologiai osztályba tartoznak-e vagy egy közös ősnyelvtől is eredtek-e, azaz, nyelvnemzetséget is képeznek-e? Egyoldalú veszteségek, új képzések, kölcsönzések eléggé nehezítik gyakran a felismerést; történetes, elszórt hang-egyeztések könnyen tévútra csábíthatják az embert. Mindenekelőtt pedig azt kell szigorúan megtartani, a mit már említettünk is, és a mi az eddigiekből világosan foly, hogy a morphologiai megegyezés egymagában legcsekélyebb bizonyítékot sem szolgáltat a nyelvrokonság mellett.

A nyelvek sokaságához képest tehát aránylag igen is kevés nyelvtörzs van biztosan mint ilyen fölismerve. Ilyenek p. o. a *hajlító* nyelvosztályt képező *ind-germán* és *sémi* nyelvtörzs, a ragozó nyelvosztály köréből pedig a *finn-magyar*, *török-tatár*, *dravid* vagy *dekhan* stb. stb. nyelvtörzsek.

Itt az *indgermán* nyelvtörzst, melynek tagja a *germán* nyelvcsalád, részletesebben fogjuk szemügyre venni, a végett, hogy a germánnak helyét abban, vagy a mi ugyanazt jelenti, a germánnak viszonyát a vele rokon nyelvekhez, vagy még más szavakkal, a germán nyelv előtörténetét, magunknak világossá tegyük.

6. Az indgermán nyelvtörzsről.

Az indgermán nyelvek nemzetségét a következő nyelvcsaládok teszik; vagyis: az indgermán nyelvtörzsből a következő nyelvágak sarjadtak, eredtek és indultak ki:

1) Az *ind család*. Alapnyelve a vedában följegyzett himnuszok nyelve, mely igazi népnyelv. Ezen népnyelv, általános törvényt követve, időjáráttal — hasonlóan, mint a latin a román nyelvekbe, — ifjabb formákba ment által, míg más részről egy a formákban egyszerűsített, szabályszerűen megállapított irodalmi nyelv fejlődött belőle, mely sohasem volt népnyelv, s máig is használtatik az ind tudósok által, ép úgy mint a latin nyelv a román tudósok által. Ezen irodalmi nyelv neve szanszkrita (a. a. szentesített nyelv) elnevezésben az élő, a nyelvtörténet törvényei szerint tovább idomuló, hangban és formában változó népnyelvjárásokkal, melyeknek régi nevek prakrita (a. a. természetes nyelv), a mely prakritából a későbbi idők folytában számos főkn nyelv, mint megannyi unokája

fejlődött ki az ősrégi vedai népnyelvnek, t. i. a jelen-Indiában divatozó nyelvek és nyelvjárások, a hindostan, mahratt, bengal stb. nyelvek.

2) Az *eran nyelvcsalád*. Alapnyelve nem maradt fenn. Legrégibb ismert nyelvei az ó-perzsa és az ó-baktriai (vagy zend-) nyelv, vagy is a nyugati és keleti *ó-eran* nyelv. A középerani nyelvek közül különösen ismeretesek a zend-avesta-commentárookban használt huzvâres és pârshi. Az új-erani a mostani (arabbal kevert) új-perzsa és a többi újabb erani dialectusok, az afghan, kurd, osset stb. nyelvek.

3) A *hellén nyelvcsalád*. Alapnyelve nincs meg. Ezen minden ó-hellén dialectusok alapját tevő ó-hellén alapnyelvhez legközelebb áll az aol, azután a dór dialectus; ezek ősiebbek az ion-attikai hellénségnél. Ama hang- és alakbeli változások által, melyeket a nyelv hosszabb élete okoz, az ó-hellénből a mostan sokféle nyelvjárásban beszélt új-hellén támadt.

4) Az *ital nyelvcsalád*. Alapnyelve nincs meg; ennek régi fiókjai az ó-latin, umber, oszk stb. Az elsőbbik időfolytában elnyelte az utóbbiakat. Az elsőből fejlődött majd a nép által sohasem beszélt latin irodalmi nyelv, mely egészben és nagyjában változatlan maradt, míg a valóban élő, a nép által beszélt latin nyelv, természetesen folyvást változott, a mint az minden nyelv életében meg szokott történni. A latin nyelv által századok folytában meghódított nagy területnek különböző részein különbözőképen változott ezen népnelv. Midőn ezen különböző módokon történő átváltozások lassanként oly fokot értek el, hogy szemközt velek a latin irodalmi nyelv nem többé irodalmi, hanem lényegesen más, elidegenedett nyelvképen tűnt fel, akkor kezdődött az időfolytában a latin népnelvből keletkezett fiók nyelvek, a román nyelvek, irodalmi használata. Ezek következők: dakoromán, olasz és rhätoromán, spanyol és portugál, francia és provençal — az illető tájnyelvekkel együtt.

5) A *kelt nyelvcsalád*. Alapnyelve, s általában ős régi nyelvemlékei hiányzanak; csak újabb formájában ismerjük a keltet. Az alapnyelvhez legközelebb áll az ó-ír. A keltnek egyik osztályát, a gäl vagy ír osztályt, az új-ír, fölskót (gäl, ersz) s a man-szigetbeli tájnyelv; másikat, a britt vagy kymri osztályt, képezik a kymri (wales), korni (kornwales) és armori (Bretagne); ehhez tartozott az ó-gall is.

6) A *szláv nyelvcsalád*. Alapnyelve nincs meg, de igen közel áll hozzá az ó-bolgár. Ennek változott, máig egyházi nyelvkép élő formája az úgynevezett egyházi szláv, a mely irodalmi formától igen messze távozott a népajkon fejlődött új-bolgár. Egyházi szláv elemekkel elegyült az orosz irodalmi nyelv, melytől különbözik a sajátképi orosz népnyelv. A kis-orosz (ruthen, rusznyák), nem orosz nyelvjárás, hanem az oroszszal egy rendű szláv nyelv. A szerb, melynek nyelvjárása a horvát, minden szláv nyelvek legzengzetesbike. Szlovén a déli osztrák tartományok szlávainak nyelve. A lengyelnek több, részben igen eltérő nyelve van. A cseh nyelv a morva, főleg pedig a szlovák dialectusban a sajátképi cseh nyelv-nél és a mostani irodalmi cseh-nél ősbibb formákat mutat. Említsük még a felső- s alsó- lausitzi v. -szorb v. -vend nyelvet. A többi nyugati-szlávok (weletek, obotritok, drewanok stb.) dialectusait elnyelte a német.

7) A *litván nyelvcsalád*. Nyelvemlékei csak háromezázadosak. Mégis a hangok ősiségét tekintve minden élő indogermán nyelven túl tesz a föl-litván (legdélibb porosz-litván). Kevésbé őszzerű az al-litván. A litvánnak közel rokona a *porosz* (a Visztula s Memel közti tengerparton) volt, mely a németben enyészett el. Hang- és formában ifjabb nyelve ezen családnak a kur- s livlandi *lett*.

8) A *germán nyelvcsalád*. Alapnyelve, melyhez leginkább hasonlít a gót fiók, szintén nincs meg, csak kiokoskodható. Ezen családról alább különösebben.

A mondott nyolcz nyelvcsalád tehát ugyanannyi családi alapnyelvre utal vissza, melyet, a hol nincs meg, fiókjaiból kell kiokoskodnunk, mely fiókok némelyike nem igen ütött el az anyjától. Hogy az indgermán nyelvnemzetség ezen nyolcz alapnyelve egy közös ősnyelvtől származik, az már abból foly, mert egy nyelvnemzetséghez tartoznak, mert rokonokul mutatkoznak. A leszármazás miképe azonban ezen nyelvnemzetség különbéle nyelveinél igen is különbéle lehet; lehetnek mindnyájan fiók- vagy unoka- vagy kis-unoka-nyelvek avagy részben ezek vagy amazok. Mikép nyomozzuk ki a sokféle lehetőségek közül azokat, a melyek itt egyesegyedül valók? Minő eszközeink vannak arra, hogy a nyelvek előtörténetét nem csak egészen általánosságban, hanem különös folyásában is tudományosan kipuhathassuk, kideríthessük?

A nyelv őstörténetének földelésére általában két eszközt ismerünk. A legrégibb időről, a nyelv levéséről, keletkezéséről tanúságot tesz maga a nyelv alkata, mely fokenként lettnek mutatkozik. Ezen eszközre itt nincs szükségünk; nem azt akarjuk kinyomozni, miképen lett az indgermán ősnelv (v. ö. 436. l.), mert úgy is tudjuk már, hogy, mint hajlító nyelv (III. oszt.) a ragozás (II. oszt.) és elszigetelés (I. oszt.) egyszerűbb idomaiból indult ki. A nyelvek későbbi történelemelőtti sorsainak megismerésére vezető másik eszköz pedig: rokonsági viszonyaiknak átvizsgálása. Azon egészen általános észrevétel: a nyolcz indgermán alapnyelvek egymással rokonok, csak azon szintén még igen általános és határozatlan eredményre vezetett minket, hogy mindnyájan egy ősnelyvtől származnak. Ama nyolcz nyelv rokonsági viszonyainak pontosabb megfigyelése fog minket ama általános és határozatlan ismeretünk pontosabb meghatározásaira vezérteni; föl fog derülni előttünk, mikép szülemlettek, indultak ki ama nyolcz nyelvek az egy közös ősnelyvből.

Ha a nyolcz indgermán alapnyelv tökéletesen egyenlő módon volna egymással rokon, ha mindegyikök egyenlő távolságban állana a másiktól, ha egyik sem emelkednék eredetiség tekintetében a másik fölibe, akkor azt kellene fölvennünk, hogy mind a nyolczan egyenlő hosszú idő óta élnek, és hogy mind a nyolczan egyforma módon, a közös ősnelyvnek nyolcz nyelvtestekre való oszlása által, egyidejűleg jöttek létre. Ámde nem így áll a dolog. Sőt inkább mindenekelőtt az eran és az ind nyelv sokkal közelebb rokonságot mutatnak egymással, mint a többi nyelvek akármelyikével; ők *egy* közös anya leányaiképen jelentkeznek. Ezen két nyelvcsaládot tehát az indgermán nyelvtörzs *ázsiai* szakasza gyanánt foglaljuk együvé; minthogy a legrégibb indek és eranok *árjának* nevezik magokat, a két népnek közös alapnyelvet, melynek oszlásából eredt az ind és eran nyelv, *árja* vagy *ázsiai* alapnyelvnek nevezzük. Minthogy a legrégibb eran a legrégibb indhez még igen közel áll, az árja alapnyelv árja nyelvpárra való szétválásának csak későn kellett történnie.

Továbbá a *hellén*, *ital* és *kelt* világosan közelebb rokonságot mutatnak egymáshoz, mint a többi indgermán nyelvek akármelyikéhez. Ezen három családot tehát az indgermán nyelvnemzetiség *dél-európai szakaszának* neve alatt foglaljuk együvé. Ezen há-

rom nyelv szintén visszaatal egy közös alapnyelvre, mely *déleuropai* vagy *hellenitalkelt* alapnyelvnek volna nevezhető. Ezen déleuropai alapnyelv őszerűség tekintetében az ázsiaihoz legközelebb áll, s egyébként is olyan jelentékeny rokonságot mutat ezzel, hogy ezen két alapnyelv *egy* közös anyának, az *ázsia-déleuropai alapnyelvnek*, leánypárja gyanánt mutatkozik.

Ezen ázsia-déleuropai alapnyelv tehát először a déleuropai és ázsiai alapnyelvvé vált ketté; az ázsiai azután indre és eranra oszlott szét, a déleuropai hellénre, itálra és keltre szakadt. Ámde ezen három, a hellén, ital és kelt, nem áll egymáshoz egyenlő rokonsági fokban, hanem az ital és kelt egymásközt sokkal rokonabb mint mindegyikök a hellénnel; azaz, a déleuropai alapnyelvből először a hellén vált el önálló létre, a maradék még tovább is együttmaradt, mint ital-kelt alapnyelv, és csak későbbben oszlott itálra és keltre.

A még hátralévő három nyelv: a szláv, litván, germán, hasonló viszonyt mutatnak egymáshoz, mint a déleuropai nyelvek. Ők félreismerhetlen közelebb rokonságuknál fogva az indgermán nyelvnemzetség *szláv-litván-germán* vagy *éjszakeuropai* szakaszát képezik, és miután a többi szakaszoknál kevesebb ódonságot mutathatnak, azt vesszük fel, hogy a *szláv-litván-germán* vagy *éjszakeuropai alapnyelv* legelőször vált ki az indgermán ősnyelvből, tehát leghosszabb ideig élt önálló életet, és így egyéniebben fejlődött ki. Ámde a szláv és litván rendkívül közel állanak egymáshoz, ők csak igen későn szakadtak ki egy közös alapnyelvből, a szláv-litvánból. A szláv-litván-germán alapnyelv tehát előbb szláv-litvánra és germánra vált külön, a szláv-litván azután szlávra és litvánra.

Így tehát az egyes indgermán alapnyelvek (családok) rokonsági viszonyainak pontosabb szemlélgetése és a legrégibb nyelv-ozzlásokra való következtetések, melyek a rokonsági viszonyok ismeretén szükségkép felépültek, minket az indgermán nyelvnemzetség előtörténetének pontosabb ismeretére vezérlettek.

A nyolcz indgermán alapnyelveknek a közös ősnyelvből történt egymásutáni kiszármazása következő képlet által válik szemlélhetővé:

A germán nyelv életének második korszaka az indgermán ősnyelv első kettőszakadásával kezdődik, a midőn a közös indgermán alaptörzstől azon rész szakadt el, melynek ismétli oszlásából későbben a litván-szláv és a germán indult ki, végződik pedig a germán nyelv ezen másik életszaka az épen említett másik oszlással. E második életkorszak tehát a germánt mint litván-szláv-germánt foglalja magában.

A germánnak harmadik időszaka a litván-szlávnak különválásával kezdődik; ez által eredt a germán alapnyelv, mely most külön magában kezd létezni.

A germán nyelv életének ezen három korszaka — a germán mint indgermán ősnyelv, mint litván-szláv-germán alapnyelv, végre mint germán alapnyelv — egyaránt a nemzet történetelőtti korába esik. Nem úgy a negyedik és utolsó időszak. Ez az *egy germán ősnyelvnek több tájnyelvekre való szétbomlásával kezdődik, melyek önálló nyelvekké fejlődtek*, a melyek azután, a mennyiben idegen nyelvekben nem enyésztek el, a nyelvtörténelem törvényei szerint, folytatlagos nyelv- és tájnyelvekre való oszlásnak vannak alávetve. Ezen negyedik korszakot tehát a jelenkorig számítjuk. Kezdeté a nemzet történelmét megelőző időbe esik, folytatása a nemzetnek eddig átélt történelmébe. Alosztályok az egyes néptörzseknél könnyen tehetők, de egészen, szemközt az előkornak nagy forduló pontok által jelölt, időtartamukban megmérhetetlen korszakaival, csak *egy* korszakot vehetünk fel, melynek jelleme az egy alapnyelvnek több nyelvekre való oszlásában és a már most beálló nyelvtörténelmileg szükséges hang- és idom-elkopásban áll. Itt sem fekszik tehát előttünk a kezdet, hanem csak kiokoskodható.

Azon germán népek (longobardok, burgundok, gepidek, vandálok, herulok stb.) nyelveitől, melyeknek emlékei nem maradtak fenn, el kell tekintenünk.

Ha visszafelé következtetünk a hozzáférhető germán nyelvekből, ha azon utat képzeljük, a melyen ezek az egy germán ősnyelvből kiindultak, úgy hisszük, hogy mindnyájan csak *három* eredetileg különböző formára utalnak, azaz, azt gyanítjuk, hogy a germán alapnyelv fokenkénti különválás által három részre oszlott: *gótira, németre és ó-szkandinávra*.

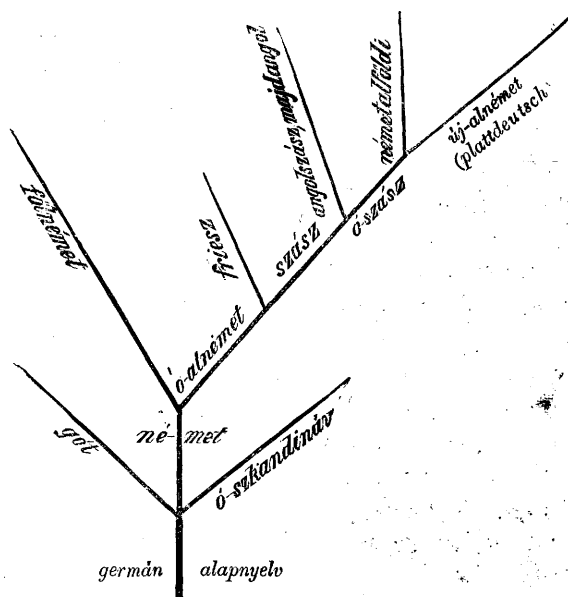
A *gót* minden germán nyelvek legőszerűbbike, a germán alapnyelvhez legközelebb álló. Segélyével legkönnyebben puhatolhat-

juk ki az alapnyelvet. A germánt jellemző nagy hang- és idomszépséget a gót őrizte meg leghűbben és legtisztábban. Mindazonáltal már a gót is azon változásokban, sorvadásokban sínlik, melyeket a nyelvek nem kerülhetik ki történelmi életkorszakaikban. A gót nyelv nem hagyott utódokat; a gótok más nemzetekbe olvadtak be, melyeknek nyelveit fölvelték; a gót tehát igazán kihalt nyelv, míg az ifjabb formákban tovább élő nyelveket (p. o. a latint, óhellenét) tulajdonkép nem tekinthetjük kiholtaknak, hanem csak újabb idomokra változottaknak.

A szókincs, hangtörvények és nyelvtani formák tekintetében sajátos *ó-szkandinávot* azon aránylag ifjú formában is, melyben ránk jött (csak a XIII. századbeli kéziratokban), biztossággal a gótnak és németnek koordinált, sem egyikből, sem másikból nem eredett, nyelvágul ismerjük fel. A régi nyelvformához leghűbben maradt meg elzártágában az *iszlandi* nyelv; az *ó-szkandináv*ból szakadt, tehát joggal új-szkandinávnak nevezendő, többi nyelvek, a *svéd*, főleg pedig a nagyon elkopott *dán*, főbb mértékben mutatják fel a nyelvek későbbi életében beálló változásokat.

A német már korán két főosztályra oszlott, *al-* és *föl-németre*. Az alnémetet megint az *ó-szász* és *angol-szász* közelebben rokon tájnyelvekre oszoltnak találjuk, melyek éppen ezen közelebbi rokonságuk által utalnak közös eredetre; azon fok, melyen az *ó-szász* és *angolszász* még *egy* volt, *szász*-nak nevezhető. A szászszal szemben áll a *fris*, mint az alnémetnek egy különös galya. Az *ó-szász*nak hazája a Rajna és Elba közti föld, kivéve az északi szélt, melyet a friszek laktak és laknak; ezen *ó-szász* nyelvnek újabb formáit a mostani alnémet (nieder- v. plattdeutsch) nyelvjárások képezik. A németalföldi, mostani hollandi és flandriai, nyelv oly keveset különbözik a szorosabb alnémet, a. a. *ó-szász* és mostani „plattdeutsch“, nyelvtől, hogy régibb időben multhatlanul tökéletesen azonos volt vele. Hogy az alnémet keletfelé régi határain messze túlterjeszkedett eredetileg szláv, sőt porosz és litván nyelvterületen át és terjeszkedik folyvást, ismeretes dolog.

A germán nyelvnek szétágazását a következő képlet által teszszük szemlélhetővé; a gót ág maradéktalan, az *ó-szkandináv*nak elágazásait mellőzzük.

A *fölnémetet* és az ebből sarjadó lombokat majd alább vesszük szemügyre. Most előbb másról tartozunk beszélni.

8. A nyelvi idom hanyatlásáról.

Miután a nyelvek rokonságának vagy a nyelvtörzsek elágazásának fogalma az eddigiek által elég világosan van kifejtve, miután láttuk, miként oszlanak az eredetileg egységes nyelvtestek az idők folytában újra meg újra több részekre és miként jutottak ez által a jelenkorig lefolyt nyelvéleti korszakokban létre azon rokonnyelvi csoportok, melyeknek mindegyikét nyelvtörzs vagy nyelv-nemzetség neve alatt foglaljuk össze: már visszatérhetünk azon elhagyott pontra, melyen a nyelvélet alászálló korszakáról, illetőleg a nyelvi idom hanyatlásáról akartunk szólni, mely hanyatlás épen az által, hogy nem egyarányosan foly a nyelv összes területén, azon most tekintett elágazásoknak lesz okozója. Szóljunk tehát már a nyelvélet második vagy történelmi korszakáról, a *nyelvi idom hanyatlásának történetéről*.

Már amott, a nyelvélet első vagy történelemelőtti korszakának, illetőleg a nyelv fejlődése történetének, végpontján, azt mondtuk, hogy, valamint a nyelvek fejlődése, úgy azoknak hanyatlása

is határozott törvények szerint történik, mely törvényeket azon nyelvek megfigyelése által vagyunk képesek kipuhatolni, a melyeket évszázad- és ezredekben keresztül kísérhetünk vizsgáló szemmel. Igaz, hogy ilyen nyelv csak kevés van, minthogy csak az igen kora időben történelmiekké lett népek nyelvei jöhetnek itt tekintetbe; de az ezen kevés példányból merített nyelvtörténelmi anyag oly gazdag, hogy teljesen elegendő arra, hogy világos szemléletet nyerjünk a nyelvek második életszakaszában beálló változások lefolyásáról, úgy hogy már most oly nyelveken is, a melyeknek életfolyamatát nem figyelhetjük meg hosszabb időközön át, mégis képesek vagyunk nyelvtörténelmi észrevételeket tenni. Gyakran t. i. reá ismerünk idomaik eredetietlenségére, és a másunnan merített törvények segélyével biztossággal következtetünk azon formákra, melyeknek a mostaniakat meg kellett előzniök; így többé-kevésbé reconstruáljuk a nyelvek korábbi életszakait, visszafordítván a tetteleg előttünk fekvő későbbi formát egy korábbira.

Az elszigetelő (I. oszt.) nyelvek közül a sinai igen messze fölfelé kísérhető a fenmaradt nyelvemlékek nyomán. Míg azonban, ezen nyelv jelleméhez képest, a rajta eshető változások kizárólag szöfűzésiek és hangiak lehetnek, mert idomokban nem volt neki soha mit veszíteni, a sinai írás, a mely nem hangírás, lehetetlenné teszi nekünk a kiejtésben történt változások megfigyelését. A jelen sinai nyelv hangidomában feltűnő némely sajátságokra épített következtetések, valamint az irodalmi nyelvet, itt is úgy mint más nyelvterületeken, ószerűségben meghaladó nyelvjárások, legalább némileg pótolják azt, a mit a jelírás, fájdalom! nem adhat tudtunkra.

A ragozó és kombináló nyelvek (II. oszt.) roppant tömegéből csak igen kevés miveltségi népek nyelvei vannak már korábbi századokbeli nyelvemlékekben lerakva. A magyart p. o. fájdalom! csekély terjedelmű emlékekben bírjuk, melyek a XII-dik század végébe helyzetetnek.

A nyelvtörténelem tanulmányának tulajdonképi mezejét tehát eddigelé főleg a hajlító nyelvosztály nyelvei, a sémi és indgermán nyelvek, képezték; éppen a legjelentékesebb miveltségi népek ezen legmagasabban fejlődött nyelv-organismusainak volt sok vesztetni valójok; ők tehát az évezredek lefolytában lassankénti változások hosszú során eshettek által. Mindenekelőtt pedig az indger-

mán szolgáltatta eddig a leggazdagabb nyelvtörténeti nyeresé-
nyeket. Az itt adandó általános vázlatban szükségelt példákat szin-
tén ezen nyelvtörzs nyelvtörténeti tüneményeinek gazdag készle-
téből fogjuk szedni.

Tekintsük már, ha csak futó pillantással is, a nyelvet azon
szempontok alatt, melyek alatt az tudományos szemlélhető, s
ügyeljünk azon phasisokra, melyekben ezen oldalak mindegyike a
nyelv különféle életfokain fel-feltűnik; azaz, foglalkozunk rövi-
deden a *hang, idom, functió* és *mondat-alkat* történelmével.

Először tehát a *hangok*-ről. A hangok minden változása, mely a
nyelv-élet folytában beáll, legközelebben és közvetlenül azon ügye-
kezetnek kifolyása, mely beszédsszerveink munkájának könnyítését
céllozza; a kiejtés kényelmessége, az izom-működés megkímélése
hat itt. (A hangtörténet tényeinek magyarázata tehát csak a be-
szédsszervek physiologiájától várható).

A hangzókra nézve ezen „vis inertiae“-nek első tekintetre
azon meglepő eredménye van, hogy, míg a régibb nyelvek a magán-
hangzók csekélyebb számával bírnak csak, a későbbiek aránytalanul
több és tarkább hangzó-sort hoznak elő. De a régibb nyelvek kevés
hangzói egymástól élesen elütők, a későbbiekéi soktagu hanglán-
czot képeznek, melynek hangszemei nagyrészt kapcsolsszemek az
egymástól távolabb eső régibb magánhangzók között; hangzó-ár-
nyalatok lépnek itt fel, vegyhangok, melyeknek feladata: enyhí-
teni az ellentéteket, megkímélni a beszédsszervektől a szökést az
egyik állásról a másikra, és határozatlanabb, csekélyebb helyzet-
változtatással előhozható, hangzók kényelmességével kedveskedni
a szerveknek.

Az indgermán ősnyelv csak következő egyszerű hangzók-
kal bírt: *a, i, u*; a germán alapnyelv egyszerű (nem diphthongicus)
hangzókból szintén csak e hármat ismerte; de a középfelnémet
már középtagok által közvetíti az ellentéteket *a, i* és *u* közt; hangzó-
sora ez: *a, e* ($\equiv \ddot{a}$), *ë* (lágý, *i*-felé hajló *e*), *i, o, u, ö, ü*. Az *a—i*
közti tér tehát két középtag, *a* és *i* közti két vegyhang által van
betöltve, melyeknek egyike *e* inkább *a*-felé, másika *ë* inkább *i*-felé
közelít hangzásában. Hasonló közvetítést képez *a* és *u* között az
o; *i* és *u* közt az *ü*, mely *i* és *u*-ból vegyült hang (azaz: a száj
úgy rendeztetik, mint *u* ejtésénél áll, s ekkor *i* ejtetik); ugyanazon
módon képez *ö* hidat *i* és *a* már szintén nem eredeti *o* közt. Mind

ezen hang hosszú is a középfelnémetben (hosszú *ü* hiján). Alább látni fogjuk, hogy, míg a germán alapnyelv csak 9, a középfelnémet 22 különböző magánhangzóval bír.

Minden magánhangzók közt az *a*-nak — ind-germánban eredetileg leggyakoribb önhangzónak — kimondása a legkényelmetlenebb. Ennélfogva ez már a nélkül is hogy szomszéd hangok hatnának rá, csupán az előhozására szükséges izom-erőködés okáért szenved sokféle változást. Az *a* kimondása alatt a szájürt egészen szabadon kell tartani, a nyelvet laposan lefektetni. Mihelyt a szájür felső s alsó fala egymáshoz közelít, az *a* tisztasága elhomályosul. De ily közlekedés igenis könnyen megtörténik az ínyen, az *i*-képzés helyén, vagy az ajkakon, hol a hangréshang *u*-vá alakíttatik. Első esetben az *a* lesz *i*-hez hasonlóvá, *ä*-, *ë*-vé, másik esetben *u*-hoz, homályos *a*-vá (mely *â* jeggyel jelölhető) és *o*-vá.

Így lesz a latin *natus*-ból a francziánál *né*, *nasus*-ból *nez*; *clarus*-ból *clair*, *sanus*-ból *sain* stb; az utóbbi példákban szembe-tűnő az *i* beveggyülése. — Az ősgermán — *ôfn*- és *ûfn**)-ben megmaradt — *tât* (= tett) a gót szájban *dêds*-sé lett; a régibb *mâtâras* (anyák) a hellén szájban *mêtêres*-sé lett. Mindezen változásoknak oka egyedül a nyelvcsontnak gyöngye emelintése, és ezen, valamint minden hangváltozást, egészen lassanként létrejötnnek kell képzelnünk. Az *a* lassanként oly magasan ejtetett, hogy végtére egyenesen *ü*, *ë*-be ment át. Épen így az ajkaknak nem elégséges nyitvatartása folytán az *a* eltér *o*-felé s lesz *â*- vagy épen *o*-vá. Ily átmeneteket mutat ugyanazon szónak tájnyelvileg színezett kimondása, p. o. németül: *vâter*, *vatter* (*ü* felé), *vâter*, *vâtter*, *vôter*, *votter*. Így a régibb *padâs*, *padâm* (láb-é, lábak-é) hellenül már *podôs*, *podôn* stb. A hosszú *â* néha egészen tiszta *ü*-ba megy át. Így lett p. o. a régi *bhrâtar*-ból *brôdar* — *bruodar* — *brûder* stb. Sokszor *a* egyenesen *i*- és *u*-vá változott, p. o. latin *facio* — *conficio*, *salsus* — *insulsus*.

Mikép az *a* *i* és *u* felé indul, úgy az *u* és *i* könnyen közelednek *a*-felé, azaz, *i*-ből lesz *e*, *u*-ból *o*. V. ö. a latin: *viridis*, *nîtidas*, *crucem*, *mulier* és olasz: *verde*, *netto*, *croce*, *moglie* stb. De az *u*

*) *ôfn*., *kfn*. és *ûfn*. rövidítései ezen szónak: *ô*-fel-német, középfelnémet és újfelnémet,

könnyen i-felé is indul és lesz ü-vé. V. ö. lat. *sus*, litván *platūs* és hellén *ῥς, σῥς, πλαῦς* = hūs, sūs, platūs; latin: luna, obscurus, plus és franczia: lune, obscur, plus = lûn, obscür, plü stb. Végre eljuthat a az u-n keresztül i-hez, p. o. latinban ezen ösformából: aptamas lesz optomos, azután optumus, optūmus, optīmus; ebből: apasas — oposos — opesus — operis stb.

A diphthongusok (oly hangok, melyeknél a kiejtés végén a beszédszervek más állást foglaltak el, mint annak kezdetin), p. o. *ai* és *au*, szintén nem maradnak sokáig tisztán; mindkét hang kezd nem sokára egymásra hatni és így lesz a kettőshangból egy mindenesetre kevesebb izomműködést igénylő egyszerű hang; *ai*-nál az *a* közelít i-felé s lesz tehát *e*; *i* az *a*-nak elibe megy s lesz szintén *e*. Ez által az *ai*-ból lesz *é* és *â*. Ugyanazon módon összefoly az *au* *ô*-vá. Már régibb latinban lett *ai*-ból *ae*, a későbbi hellén ejtésben *ai*-ból *ä*; latin *aurum*, *pauper*-ből lesz az olasz: *oro*, *povero*, francz.: *or*, *pauvre* (= *pôvr*); *ai*, *au* könnyen lesz *ei*-, *ou*-vá az első elemnek a másikhoz való hasonulása által, p. o. gót *ains*, kfn. s *úfn. einer*; gót *laubs*, kfn. *loup*, úfn. *laub*; *ei* és *ou*, lesz *é* és *ô* a másik elemnek az elsőhöz hasonulása által, p. o. gót *laisjan*, fn. *lëren*, gót *dauths*, fn. *tôt*. A másik elem legyőzheti az elsőt s lehet *ei*, *ou*-ból *î*, *û*; p. o. hellén *ei* régóta *î*-nek, *ov* már ezredek óta *û*-nak ejtetik; gót (ősibb) *ei* a többi ónémet nyelvekben *î* lesz, de újfölnémetben ismét *ei*, p. o. gót *steiga*, kfn. *stige*, úfn. *steige*.

A magánhangzós kettőshangoknál tehát az egyik hangnak a másikra hasonító befolyása van. De ilyen befolyás két szótagba beosztott s tehát consonánsok által egymástól elválasztott magánhangzók közt is állhat be. Tehát nem csak magoktól, külső indítás nélkül, változnak a hangzók, de mindenekelőtt az által is, hogy a beszélőre nézve kényelmesebb a szomszédos szótagokat hasonló vagy egyenlő, mintsem különbféle hangzókkal kiejteni. Mindenekelőtt a következő szótag vocálisá hat az előttevalónak vocálisára hasonítólág vagy egyenítölég; de ezen hátrahatón kívül előreható *assimilatio* is van. Az *assimilatio* (hasonítás és egyenítés) általában a legfontosabb, legáthatóbb tünemény a nyelvtörténelem terén; hasonítólág hatnak vocálisok vocálisokra, consonánsok consonánssokra, s megfordítva, előre s hátra; nyelvtani formák nyelvtani formákra hatnak oly módon, hogy korábbi különböző alakok különösségökről lemondanak, s nevezetesen gyérebb eltérések a gya-

koribb tüneteményekhez simúlnak; a forma terén azonban ezen tünetemény nem assimilatió, hanem *analogiának* neveztetik. Még a mondataikat körében is találkoznak rokon tünetemények.

A következő szótagok hangzóinak a megelőzőkéire gyakorolt hasonító ereje a német nyelvtanban „umlaut“ és „brechung“ név alatt ismeretes; ezen törvénynek köszöni a német majdnem kizárólag eme középhangokat: ä (e), ë, o, ö, ü.

A mi a consonánsok befolyását szomszéd vocálisokra illeti, némely német tájnyelv e tekintetben különösen érzékeny. Így a Sonnebergi éjszaki frank tájnyelv rendszeren ô-t, ê-t üe-re ie-re változtatja (lôs, êdel lesz lûes, îedel), csak *r* előtt szereti az ô-t, ê-t (rôr, ôr, êr, mêr megmaradt mint az irodalmi nyelvben); a bélai nyelvjárás Szepesmegyében az *a-t r*-előtt ü-vé változtatja, p. o. stârk, hârt, schwârz = stark, hart, schwarz. Consonánsok és vocálisok közti ezen válrokonságoknak okát beszéd szervünk természetében fölmutatni a physiologia egyik szép feladata.

Mennél tovább él valamely nyelv, annál gazdagabb lesz a hangoknak ilyen gyakorta hihetetlenül finom egymásrahatásaiban; a vocális-árnyalatok, fokozatok nagy mennyiségét látjuk előállani, melyek közt az írás csak a könnyebben felfogható, erősebb különbözéseket szokta elégtelen jegyeivel visszatükrözni. Ezen nagyobb bővölködés különbözőleg színezett hangokban, a vocálisok hangfokozatának ezen középfokokáltali betöltése tehát későbbi nyelvek ismertető jele. A korábbiakban a kölcsönös behatás ezen erejét még feltartóztatja valami, a mit majd alább említünk meg.

A *consonánsok* az időfolytában nem kevesebbé erős változásoknak vannak alávetve mint a vocálisok. Legszilárdabb állásuk az előhangban (azaz a szó kezdetén) szokott lenni. A belhangban (azaz a szó belsejében) vocálisok között könnyen gyengítetnek, sőt teljesen elenyésznek vagy feloldoztatnak (helytelenül mondatik „kivettetnek“, mert rögtöni kivetésre gondolni sem lehet, hanem csak egészen lassankénti sorvadásra); a belhangban más consonánsok előtt ezekhez hasonúlnak vagy a következő consonáns hasonúl a megelőzőhöz. A véghangban (azaz a szó végén) leginkább ki vannak téve a veszedelemnek; itt igen könnyen egészen lekopnak. A fogyási és változási hajlam nem egyenlő erős minden consonánsnál; legszilárdabbak általában *l, m, n, r*; ezeknél erősebben *s* könny-

nyebben változnak általán véve: *k, t, p, g, d, b; s, j, v* tán még tűnékenyebb s változékonyabb természetűek.

A vocálisok s consonánsok hangtörténeti változásaira nézve a nyelvek közt (még egészen rokontalan nyelvek közt is) általán véve megegyezés uralkodik, a mi igen természetes, mert mind ezen tűnemények csak hangszerveink által eszközöltetnek, ezek pedig lényegesen ugyanazok minden embereknél. Csak néhány példát ragasztunk ide, melyek az általánosan kimondottat legalább némely irányban szemlélhetővé tegyék.

Vocálisok közt vagy vocálisok- és — némileg vocálishoz hasonló, úgynevezett — folyó consonánsok közt (*l, r, m, n*) a hangtalan, erősebben kilökött *k, t, p* szeret a gyöngébb, hangzöngzettel monddott *g, d, b*-re leereszkedni; itt is a környezet hasonító befolyása felismerhető.

Latin *amatus*, olaszúl még *amato*, spanyolúl már *amado*; lat. *patre*, ol. *padre* stb. A francia még tovább megy egy lépéssel s a már gyengített és vocálishoz hasonlóbbá lett consonánst teljesen fölolvasztja, elenyészteti a vocálisban: *aimé, père* stb.; épen így a lat. *lactuca*, ol. *lattuga*, fr. *laitue*; *p* egészen *v*-vé lágyíttatik: lat. *recipere*, fr. *recevoir* stb.

Számtalan *assimilatio* létesül consonánsok találkozásánál s azáltal mindenesetre lényeges mennyiségű működés kiméltetik meg a beszédszervektől, p. o. latin *captivus, septem, factus, dictus, ipse, scripsi* — ol. *cattivo, sette, fatto, detto, esso, scrissi*; németül *hatte, krummer*, e helyett *habte, krumber* stb.

A legösszeférhetlenebb szomszéd az inyszellet *j*, mely többszedságán túl is érvényesíti bontó erejét; azt követik az (i-t tartalmazó vagy i-hez hasonló) ín-önhangzók. Így lesz *kj*-ből *tsch*, *ts*, végre, *assimilatio* által, *sch* vagy *s* p. o. *facies*-ből (= *fakjes*, a mi azonban már igen korán *fatjes*-nek ejtetett) lesz ol. *faccia* (= *fat-scha*) fr. *face* (= *fass*). Ép úgy a lat. *bracchium*, ol. *braccio*, provençal *bratz*, fr. *bras*, a mi már most csak *branak* ejtetik stb. Más consonánsok hasonlóul járnak; lat. *palatium* ol. *palazzo*, fr. *palais*; lat. *hodie* (későbbi ejtés: *hodje*) ol. *oggi* (= *odzsi magyar írásszerint*). Még *pj* és *bj* is összefoly hasonló csoporttá: lat. *appropriare*, ol. *approciare* (= *approtschare*), fr. *approcher* (= *approsché*); lat. *debeo* (későbbi ejtés = *debjo*), ol. *deggio* (= *dedzso magyar írásban*) stb. A torokhangok szótagképző *i*, e előtt is sérülnek meg

könnyen, sőt önként is változnak át olyféle hangokba, minőkbe változnak ezen iny-vocalisok befolyása alatt. Lat. vicinus ol. vicino (= vicsino magy.) fr. voisin; lat. gentem, ol. gente (= dzsente magy.), fr. gens (= zsañ magy.) stb. A torokhangok változásának példája a francia *ch* (ejtése régebben = tsch, magy cs., most = sch, magy. s), eredeti *c* (= *k*) helyett, p. o. lat. causa, col(lo)care, cam(e)ra stb., fr. chose, coucher, chambre stb. Az utolsó példában a kiejtés könnyebbitése végett *b* van *m* és *r* közé szűrva; ezen beszűrás sem ritka tünemény a hangtörténetben; így előjön str, ndr stb. sr, nr stb. helyett.

Számtalan ilyenféle tüneményt érintetlen kell hagyni itt, hol nem szándékozunk hangtörténetet, hanem csak általános szemléletet adni a beszédhangokban időfolytán előálló nagy és hatalmas változásról.

Az eredeti hangokezen törvényszerű változása (valamint anyelvek változása általában) minden megvizsgált nyelveknél egészben s nagyban ugyan megegyezőleg, egyes pontokban és részletekben azonban eltérő módon foly le. Sőt ugyanazon egy nyelv területén is épen nem megy azon változás teljesen egyenlő módon véghez, sőt inkább a nyelv az ő területének különböző részein többé-kevésbé csak ezen területrészeket illető sajátos módon változik; így lehetnek egy nyelvből csupán ennek hosszabb élete folytán több nyelvek, az egy nyelv a nyelvtörténeti processzus által több nyelvekre oszlik szét, mely utóbbiak idővel ugyanazon törvény alá esnek (l. f. 438. l., hol e pontról már volt szó). Rendesen tehát ily esetben a régibb nyelv mint ilyen nem él tovább; feloldódott az ifjabbakba. Ezen ifjabbak némelyike erősebben, némelyike gyengébben tér el a közös alapnyelvtől; némelyik fiók hübb marad anyjához, némelyik sajátosban, egyéniesebben fejlődik, a szerint a mint a nyelvterület egyik helyén a változás erősebben, gyorsabban haladott, mint a másik helyen, nevezetesen történeti viszonyok folytán (l. f. 432. l.). Sőt két vagy több része egy nyelvterületnek e tekintetben oly erősen különbözhetnek egymástól (midőn az egyik rész gyorsan változott ifjabb nyelvformákba, míg a másik csak igen csekély változásokat szenvedett s a régi formát lényegesen megővta), hogy az egyik nyelv majdnem a másiknak anyjaképen tűnhetik fel, melyek egyszerre volnának életben mindketten; így p. o. a lett majdnem a hozzáképest igen őszzerű litván nyelv leá-

nyának látszhatnak; hasonlókat mutatnak más nyelvek is. Ha már most ilyen viszonyok az ily módon keletkezett egyes nyelvtestekben ismétlődnek, gyakran igen sokszoros és változatdús elágazás létesül, minőt az indgermán nyelvtörzsnél már is láttunk, s alább a főlnémetnél még látni fogunk.

A szavak elő- és behangjának változásainál sokkal hatalmasbak még azon pusztítások, melyeket az idő fogja a szavak véghangján ejt. A szó végén a beszédszervek ereje leggyengébb; a nyelvek itt törekszenek leginkább könnyebbítés után. — Legtöbbször két végconsonánsok egyike elesik, p. o. hell. *ἐπεσπον* (3 plur.) e h. *ἐπεσποντ, πατήρ* e h. *πατὴρ*. Továbbá csak bizonyos consonánsok találhatnak elég kényelmeseknek a szó végén, a többieknek el kell esniük vagy a nyelv által egyedül türtekke átváltozniok, p. o. hell. *ἐπερς* e h. *ἐπερετ, τέρας* e h. *τέρατ* stb., mert a hellén csak *n, r, s*-et tür a véghangban. Más nyelv egy consonánst se tür a szó végén, p. o. az olasz. De a véghangnak és a véghangbani szótagoknak nem csak consonánsai, hanem vocalisai is többé-kevesbé lesznek martalékai a végszéli helyzetnek. A rövid vocalisok már csak alig hallható utóhangokká sorvadnak s végre egészen elillannak; a hosszú önhangzók elébb rövidülnek s végre szintén a rövidek példáját követik. Indgermán *varkâi*-ből (dat. sing. = a farkasnak) lett ősgermán *vulfâ*, azután gót *vulfa*, újnémet *wolfe*, mely *e* már inkább pusztá utóhang mint valóságos teljes vocalis; legújabban többnyire már csak „wolf” ejtetik, hol egészen eltűnt az *e*.

Végtevére a hangsúlytalan végszótagok teljesen elenyésznek és ily módon erednek ama fentebb már említett szóídomok, melyekben az egész szóból már csak a hangsúlyos szótag maradt meg, mint franczia *hommes* = om lat. *hominés*-ből, angol *had* ó-germán *habaidédeima*-ból stb.

A hangsúly egyeduralkodásra vergődik, a korábbi ellentét a hosszú és rövid magánhangzók közt hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok ellentétébe megy át; a hangsúlytalan szótagok rövidekül, a hangsúlyosak hosszakul éreztetnek, és idővel a hangsúlyos szótag után következő hangsúlytalanok egészen eltűnnek, míg az azt megelőzők mégis csak megállanak úgy a hogy.

Ilyen veszteségek a szó végén, tehát a szó azon részén, mely legtöbb nyelvekben a szóképző organumok, vagy, a mi ugyanaz, a

nyelvtani vonatkozási elemek helye, természetesen lényegesen megváltoztatják a nyelvek *idomát*.

De már régibb nyelvkorszakokban, midőn a hangok még állandóbbak, oly hatalom kezd érvényt szerezni magának, mely elenségesen hat az idomok sokféleségére, s őket mindinkább csak a legszükségesebbre szorítja össze. Ez a fentebb már említett hasonítás vagy *analogia*, mely a ritkábban használt, de igenis igazolt különféleségű formákat más, főleg gyakran használt s így magát erősen a nyelvérzetbe benyomó formákhoz hasonítja. A szavak kényelmes uniformizálására irányult törekvés, a különösségek jelentésének és eredetének mindinkább kihaló érzése oda vezet, hogy későbbi nyelvek korábbiaknál, eredetiebbeknél kevesebb nyelvtani formákkal bírnak, hogy a nyelv alkata idővel mindinkább egyszerűvé lesz. Míg tehát a nyelvek későbbi életök folyamában hangsokféleségben nyerne, nyelvtani formáik régibb bőségéből veszítenek.

De az *analogia* befolyásán *kívül* is félreismerhetetlen a nyelvekben a nyelvi idom egyszerűsítése, a formák számának megszorítása felé irányzott igyekezet. Az indgermánnaak p. o. eredetileg hét casusa, azonfelül vocativusa, és három száma: Sing. Plur. és Dualisa volt. Idővel a pluralja a dualis tisztét is elvállalta, egy casus a másikkak functióját vette át, mint p. o. germánban a genitivus egyszersmind ablativusként áll, a locativus többnyire a dativust pótolja, a dativus az instrumentálist. Így két s több eredetileg különböző casus egy formává olvad össze, a hangilag különböző casusformák száma mindinkább fogy s végre, ha még a véghang gyengítése is hozzájárul, könnyen megesik, hogy a casusformák mind eltűnnek; ekkor a nomennek *egy* formája *minden* casust képvisel. Az igenél hasonlót tapasztalunk. Egyébiránt természetesen a pusztá véghanggyengítés az épen említett hatások (az *analogia* és idomegyszerűsítésre való törekvés) közreműködése nélkül is okozhatja azt, hogy az eredetileg hang szerint különböző formák idővel egy hangba esnek össze. P. o. ófn. gëbam (régebben: gëbamês) 1. pers. plur. (= adunk), gëbant 3. ps. pl. (= adnak), gëban inf. (= adni); ebből lesz a kfn. nyelv hangtörvényei szerint: gëben, gëbent, gëben, mi által az 1. ps. pl. már egyenlő lett az inf.-sal és hasonlóbb a 3. ps. pl.-hoz, újfölnémetben a 3. ps. pl. *t*-je is eltűnik s mind a három forma egyenlőkép: *gëben*.

De mi az oka, hogy a legrégibb nyelvektől ezen hatalmas

változások távol tartatnak, hogy a később legösszeférhetlenebb hangok is hosszú ideig békén megférnek egymással, és hogy a nyelv, analogiától menten, formái teljes birtokának örvend? Hiszen a beszédszervek természete, az izomműködés fogyasztása a hangok előhozásánál minden időben ugyanaz volt. Miért nem éreztetett hát már korábban is a szerv-tevékenység csekély mérvre szorításának szüksége? miért nem látszott a formagazdagság akkor is oly eldobható tehernek, mint később? Tökéletesen nem szunyadoznak ugyan a legrégibb nyelvekben sem azon, későbbben minden bizonnyal erősebben dolgozó, rontó-bontó elemek, (mint már fentebb 437. l. említettett), úgy hogy teljes integritásában egyetlenegy nyelvet sem ismerünk tán. De mindenesetre sok időbe telik, míg a bomlás magasabb fokai állanak be. A mi a nyelveket korábbi életkorszakaikban így föntartja, az a szó egyes elemei *functiójának érzete*; a mint ezen érzet fogy, gyengül, úgy elmállanak és elmosódnak a szó élesen metszett idomai és működik bizonyos hajlam, mely eltávolítani igyekszik azt, a minek jelentősége nem éreztetik többé.

Ránduljunk még egyszer vissza a nyelvnek első, történelemelőtti korába, a nyelvképződés korába. Midőn a formák létesültek, az őket alkotó emberek természetesen tökéletesen érezték azoknak *functióját*, mert hiszen forma és *functió* lényegök szerint elválaszthatlanok, mikép forma és tartalom. Ezen érzet természetesen nem halt ki azonnal, midőn a nyelv képződési folyama végét érte és a népek történelmiekké lettek; még hosszú időn át tovább él ezen érzet, de mindinkább gyengül-gyengül, míg végre majdnem egészen elalszik. A meddig és a mennyiben egy szóidom *functiójának* érzete még eleven, addig és annyiban ezen szóidom természetesen megóvatik a hangtörvények stb. bontó befolyásától; a mely mértékben ezen érzet elalszik, elenyészik, abban elhal a szó, míg végre úgyszólván holttesté lesz, mely már most, életének eltűnte után, a hangi bomlás törvényeinek martaléka lesz. Világosítsuk a mondotat egy példával. A római a „*dictus*“-t nem „*detto*“-nak ejti vala mint most az olasz. Még éreznie kellett tehát alkalmasint, hogy „*dic*“ a gyök, melynek *functiója* a „mondás“ jelentésének hangi kifejezése, hogy a „*tu*“-nak *functiója*: a gyököknek egy *partic. perf. pass.* vonatkozását adni; az „*s*“ *functiója* pedig: a mascul. és femin., tehát élő vagy nyelvileg élőül éreztetett jelentő, *nomenek sing. nominativusát* jelölni. A meddig ezen érzet eleven volt, semmi bontó

erő nem nyerhetett hatalmat a „dictus” szó felett; az eleven volt s annak mindegyik része át volt hatva ily élettől. De mennél tovább élnek a népek, mennél történelmiebben fejlődnek, annál inkább távoznak történelemelőtti állapotaitól, azaz annál inkább kivonul a szellem a nyelvből, a hangból, melyben ezelőtt kizárólag élt, annál inkább lesz a nyelv, mely azelőtt maga volt célja a szelleméletnek, a szelleméletnek csak eszköze, eszköze a gondolatcsereének.

Már most a beszélőnek mindegy, mikép van képezve a szó, elég neki az, hogy a szó funkcióját egészben ismeri; elég neki tudni, hogy „dictus” = a mondott (part. perf. pass. sing. nom. masc.). Annak érzete, hogy ezen funkció csak az egyes részek — „dic”-„tu”-„s” részek — funkciójának eredménye, eltűnt. Ha már ennyire került a dolog, a nyelvet az egyes szórészek integritásának megóvása nem érdekelheti többé; hiszen a szó egészben megtartja funkcióját, ha a beszélő annak kiejtését meg is könnyebbíti magának. Így már történik, hogy, mihelyest az egyik rész nem éreztetik mint gyök, és a másik rész nem éreztetik mint vonatkozási hang, mindkét résznek hangjai, ott a hol összetalálkoznak, egymásra kezdenek hatni; „ct”-ből lesz a kényelmesebb kiejtésű „tt”, és már most a nemtudósnak épen lehetetlen a gyököt kiéreznie, kivált ha már most ugyanazon módon „dic-si”-ből lesz „dis-si”, továbbá „ditsche” (dice) és „diko” (dico). A véghangzó „s” szintén kénytelen volt áldozatul esni a kényelmesebb kiejtésnek, mely a véghangban nem tűrt többé consonánst, és végtére az így lett „ditto”-ból a még kényelmesebb „detto” lett, mert *e* az *o*-hoz közelebb áll mint *i*. Már most, midőn ily szón mint „ditto” semmiféle tagozás többé nem érezhető, az egyszerűsítés processusa feltartóztathatlanul tovább halad; a mit „ditto” képes tenni, arra ép oly elegendő „dit” is, sőt a puszta „di”; ennyire ment a franczia s ezzel, úgy hisszük, elérte alkalmasint a hanggyengítés legszélsőbb határát.

A szó és a szórészek funkciójának érzetét röviden *nyelvérzet*-nek nevezzük. A nyelvérzet tehát a nyelvi idom mentő szelleme; a mely mértékben az fogy és végre egészen eltűnik, abban a mértékben szállja meg a hanggyengítés veszedelem a szót. *A nyelvérzet meg a hanggyengítés integritása tehát egyenes; a nyelvérzet meg a hanggyengítés, az analogia, a nyelvi forma egyszerűsítése megfordított arányban állanak egymáshoz.*

A hozzánk legközelebb álló nemzetek közül a románok al-

kalmasint leggyengébb nyelvérzettel bírnak; a németek sincsenek annak bőviben, sokkal erősebben él az még a szlávoknál, igen erősen a litvánoknál. Könnyű ebből következtetést húzni a nyelvi formák és hangok állapotára a nevezett népek nyelveiben.

Hogy is érezhetne a francia ily szóknál, mint „dit“, „été“ (ebből „esté“, mely ebből „sté“ = latin „sta-tu-s“) stb., egyebet, mint azt, hogy az egyik „mondott“-at, a másik „volt“-at jelent? Hogy érezhetné azt, hogy „été“ és „station“ legközelebbi rokonai egymásnak, kivált midőn „été“-ben a functió is (eredetileg = „állott“) oly igen meggyengült. A német is egészben már keveset érez szavainál. Melyik német gondol „lös“ (solutus)-nál „verlieren“ (e h. „verliesen“)-re, ámbár a *gewes-en* mellett létező „war“-ból (s hasonló példákából) érzete előtt ismeretes lehetne az *s* és *r* váltakozása; melyik gondol „taufen“-nél „tief“-re, „gift“-nél „geben“-re, „trift“-nél „treiben“-re, „gestalt“ és „stall“-nál „stellen“-re, „last“-nál „laden“-re? Nem érez ő ezen szavaknál semmit azoknak functióján kívül, melylyel mint egészek bírnak; tulajdonképeni mélységek be van előtte zárva. Melyik német — ki nem üzte tudományosan a németet — érzi meg a „vergnügen“ szón, hogy az „genug“-tól eredt? sőt „würfel“-nél, mely szó oly világosan van képezve, a mint csak lehet, sokkal kevésbé gondol „wurf“ és „werfen“-re, mint a köb-alakra. Melyik német sejti még ezen szavak összefüggését: *frau* (= úrnő), *fronfestung*, *frondienst*, *fronleichenam* (úrvára, úrszolgálat, úr-teste), *frö-nen* (úrnak szolgálni, az elavult *frö* = úrtól) és *freu-de*? Számtalan szót használ a német, melynek sajátképi lényegét, valódi functióját többé nem érzi.

Itt tisztán látjuk, mi az a nyelvérzet hiánya. Képzeljük a dog állását megfordítva, vegyük fel, hogy minden szó a közvetlen érzet előtt még átlátszó és élő, eleven, sőt elevenebb, mint milyenné a tudós ismeret sokszor csak nagy ügygyel-bajjal képes azt tenni: képzeletünk lesz ekkor arról, mi az a nyelvérzet.

A functió tehát nem csak a nyelv fejlődési korszakában, hanem a nyelv vénülési korszakában is, a nyelvnek legbelsőbb veleje, magva, melynek életétől a hangtestnek jóléte és fentartása függ. A nyelvek functiójával az idő folytában történő változások tehát épen oly jelentékenyek, ép oly messzire hatók, mint a hang formának vele lépést tartó változása.

Ezen functióbeli változások legfontosbika kétségkívül a már kiemelt. A vonatkozási hangok functiója ellentétben a jelentéshang functiójához nem éreztetik többé, mindinkább el-el-tünedez; a szavak csak egészben éreztetnek mint ilyenek.

Minő törvények szerint változik maga a szavak functiója az idő folyamában, ezt kikutatni, azaz, az egyes észleletek tömegéből kilesni a törvényt, ez a nyelvtudománynak még eddigelé nem komolyan felvett feladata, melynek megoldása mindenesetre nagy nehézségekkel járhat. A nyelvtörténelem ezen fontos része eddigelé a legáltalánosb vázlatokban sem jelölhető meg.

Más kérdés, mely szemközt a leírt bomlással fölmerült, az: képes-e a nyelv elbírní ily tetemes formaveszteséget? Kipótolja-e talán megint más úton-módon az egyik oldalon vesztettet? Mindkét kérdésre föltétes igennel felelhetni. Mindenesetre képes a nyelv egészen jól ellenni a nyelvtani formák igen csekély számával; hiszen az elszigetelő nyelveknél láttuk, hogy minden nyelvtani formák nélkül szükölködnek. De a későbbi nyelvek még rendelkeznek eszközökkel a nyelvtani formákban szenvedett vesztésnek legalább részbeli helyrehozására. Ezen eszközök: a szavak *összetétele* és a *körülírás*, mely utóbbi syntacticus természetű s így a mondatalkatnál tárgyalandó. Nézzük egy perczig az *összetételt*. Ez a szóképzés egyetlenegy eszköze, melylyel a nyelv későbbi életkorában még rendelkezik. Új casus-, modus- és personal-végzetek, új nomen- és igeképzési módok nem sarjadhathak elő többé az elvesztettek helyébe; hiszen az anyag, melyből a nyelv a történetelőtti korban szóképző elemeit vette, azon általánosabb jelentésű, még csupasz gyökök, már régóta nincsenek meg többé, és hiszen azonfelül többékevésbé kihalt éppen a szóképzés ezen korábbimódja, az összes vonatkozási elemek functiója iránti érzet. Új formák keletkezése tehát csak egyetlenegy módon történhetik: kész szavakat kell szóképző elemekül használni, mert csak ilyenekkel bír már most a nyelv; csak az egész szónak functiója iránt él még az érzet. Egész kész szavak lépnek együvé más ilyenekkel egy egészszé, egy új szóvá, azaz, *összetétel* által képeztetnek nyelvtani formák. Mennél hosszabb életet élt már valamely nyelv, annál számosabb összetett alakokkal fog rendesen bírni (ha t. i. általában új képzésekhez fogott). Világosítsuk ezen processust is egy példával.

Az indgermán eredetileg imperfectummal, azaz a praesentstű

oly formájával bírt, mely elé mültra mutató particula (augmentum) volt olvasztva (mi azonban hiányozhatott is) és mely a personalvégzetek csonkítottabb formáját mutatta. P. o. hellénben praes. λέγω (*legō*), alapf. lagâmi, impf. ἔλεγον (*élegon*), alapf. alagam. De a teljesebb personalvégzetek elhatalmasodó analogiája folytában ezen végzetek könnyen ott is állanak be, a hol a csonkábbaknak kellene állaniok s ezek állottak eredetileg, az augmentum pedig (mint láttuk) általában hiányozhatik s több indgermán nyelvben teljesen hiányzik is. Ezen két körülmény — t. i. a csonkább personalvégzetek és az augmentum elvesztése — ha beáll — mint ez p. o. a latinban történt —, egy a praesenstől különböző imperfectumalaknak képzése lehetlenséggé lesz. Ha már most a nyelv nem segít magán a praeteritumnak egy másik alakjával oly módon, hogy netalán, mint a németben, a perfectumot egyszersmind imperfectumképen szerepelteti, ha másfelől nem lehet el az imperfectumnak specialis formája nélkül, nem marad egyéb tennivalója, mint az összetétel útján teremteni új imperfectum-formát. Ezt tette a latin; a „fu” gyök imperfectumát — eredetileg „fuam”, azután rövidülve „fam” —, az egyetlen imperfectumot, mely neki megmaradt volt „eram”-on kívül (*eram*, e h. *esam*, *es-se* ige imperfectuma), — hozzátette a praesenstőhöz és képezte „lege-fam”-ját, melynek egyik hangtörvénye folytán (*f* a belhangban rendesen *b*-vé lesz) „legebam”-má kellett változnia. Így a latin az ő „legebam”-ával egészen más eszközök által érte el ugyanazon czélt, melyet a hellén az ő ἔλεγον-jával.

Az ilyen összetételek késői föllépését könnyű megismerni azon, hogy minden nyelv a maga sajátos módja szerint képzi azokat; így a latinnak „ama-vi”-ja, ebből „ama-fui” (= szeretni voltam), az ó-németnek ellenben „salbô-da”- plur. „salbô-dêdum”-ja (= kenni tettem, kenni tettünk).

De ily valóságos összetételek még mindig a nyelvéletnek aránylag régi korába esnek; a nyelvek nyelvemlékekben való első megjelenésénél már előtaláljuk azokat. Sokkal ifjabbak ama összetételek, melyek szorosan véve semmi egyéb mint előbb különálló szavak összetolásai, minők gyakoriak p. o. a román nyelvek conjugációjában. Elveszett p. o. a futurum régibb alakja, körülíratott ezen alak, azután egy szóba tolatott össze a körülírás; p. o. olaszúl *canter-ò*, *-ai*, *-à* ebből: *cantar ho*, *hai*, *ha*; francziául: *chanter-ai*,

as, -a ebből: *chanter ai, as, a*, mely latinul így volna: *cantare habeo, habes, habet* (= énekelni van nekem, van neked, van neki). Ily módon a román igének nem egy formája alakult.

Ez átvezet minket a negyedik s utolsó momentumra, melyben a nyelv időfolytában ép oly erősen változik, mint az eddig mondottakban, a *mondatok* katra. Épen most láttuk, hogy a mondat használatik eszközül elveszett szóalakok pótlására. Új szóalakok többé nem teremthetők; a mondatnak kell tehát segítenie ott, hol elveszett formák pótlandók; azaz, a *szóképzés* helyébe most a *körülírás* lép; az előbb vonatkozási *hangok* által végzett tisztséget most vonatkozási *szavak* kénytelenek elvállalni; az előbb *egy* szóban központosult functiót, most *több* szó veszi át. Könnyen eszközölhetővé lesz ez azáltal, hogy már most a nyelv sok szava eredeti concretabb jelentését általánosította, az abstractba áttálatoztatta s egyzersmind formájában megrövidült; így eredtek az úgynevezett *segédigék*, *articulusok*, *praepositíók* s *conjunctíók*.

A declinációban a praepositíóknak kell a gyengült casusokat előbb támasztaniok functiójokban, később helyettesíteniök az eltűnt casusokat; az ófn. instrumentálist, mint p. o. „wortu“, most „mit dem Worte“ vagy „mit einem Worte“ által kell kitenni; a casus-functiót átveszi a praepositíó, a gyengített demonstrativpronomen „der“ határozott, a gyengített számnév „eins“ határozatlan articulus-képen szolgál, míg a korábbi nyelvnek nem is volt szüksége, hogy a felfogásnak ilyen módon nyújtson segítséget. A latin „*hominis*“-szó visszaadására a francziának három szót kell elővennie: *de l'homme* (de illo homine) vagy: *d'un homme* (de uno homine) stb.

A casusok tűnését s azoknak praepositíó általi pótoltatását igen világosan figyelhetjük meg a mostani német nyelven. „*Eines Ereignisses gedenken*“, „*süßen Weines voll*“ helyett a közéletben már szokásossá válik: „*an ein Ereigniss denken*“, „*voll von süßem Weine*“; sőt némely német szójárások a genitivust majdnem nyomtalanul elvesztették és p. o. „*meines Bruders Sohn*“ helyett vagy azt mondják „*der Sohn von meinem Bruder*“ vagy ezt „*meinem Bruder sein Sohn*.“

A mi a nomennél az articulus, az az igénél a személyes névmás; a régibb nyelv nem szorúl rá, mert hiszen befoglaltatik a personalvégezetben; hellén *eî-mi* = *menni én*, *légő* e h. *legő-mi* = *olvasni én*, és így van az az összes indgermán nyelvek minden formáiban.

De mihelyest az ige személyt jelentő vonatkozási elemeinek funkciója nem él többé a nyelvértetben, az igehez hozzá kell tenni a pronoment (így tehát ugyanazon vonatkozás kétszer jelöltetik, minthogy annak régibb jelölése mint ilyen nem vétetik többé észre). Latin „*amo, amas, amat*“, gót „*quitha*“ ófn. „*quidu*“ teljesen elég volt, de később így kellett mondani francziául: „*j'aime, tu aimes, il aime*“ = latin: „*ego amo, tu amas, ille amat*“ és németül „*ich sage*“ stb.

Mint a casus praepositiók által, úgy a modus conjunctiók által előbb támasztatik, azután pótoltatik; latin: „*cantem*“ francz. „*que che chante* (quod ego cantem).

Időalakok is íratnak körül sokszor s így a német „*ich habe gethan, ich werde thun, ich bin gegangen, ich war gewesen*“ mind újabb eredetű.

Már ezáltal nyer a mondat a nyelv későbbi életkoraiban más typust s lényegesen tágult feladatot; de ez *egyéb* tekintetben is történik. A szavak helyzete, helye a mondatban t. i. idővel más, a megértésre nézve sokkal nagyobb jelentőséget nyer, mint minővel előbb bírt. A meddig valamely nyelv még nyelvtani formáinak teljes birtokában van, valamely mondat szavainak összetartozósága könnyen felismerhető magokon a szavakon, illetőleg azoknak nyelvtani formáin, a szavak állása tehát szabad lehet és a szerint változó, a mint ennek vagy amannak a szónak erősebb kiemelése, kitüntetése kívántatik meg. Akkor még nincsenek is, vagy legalább sokkal csekélyebb számmal vannak, ama, legnagyobbára szilárd állással bíró segédszók. A nyelv későbbi életében tehát a szórend a mondatban szilárdabb, utóljára majdnem változhatlan lesz, minthogy csak ezen módon érhető el a biztos megértés. Világos, hogy a költészetre, a mondatalkat- és körmondatfűzésre nézve a mondatalkatbeli szórend ezen merevsége igen hátrányos.

Ha áttekintjük az utat, melyet a nyelvek életük lefolytában vesznek, nem tagadhatjuk, hogy a magasabban szervezett nyelvek végtére ismét közelítenek az egyszerűbben alkotottakhoz. A vonatkozási hangok mindinkább tűnedeznek, a szavak változhatlanokká lesznek idomaikban, a vonatkozás szavakkal íratik körül, szóval, a hanyatlott hajlító nyelvek (III. oszt.) nagyon emlékeztetnek az elszigetelő nyelvek (I. oszt.) természetére. Angol és sinai nyelv közt elég gyakran húzatott párvonal. Valjon nem sülyednek-e te-

hát talán a magasabb nyelvorganismusok az évezredek folytában ismét teljesen ama egyszerű formákhoz alá, nem lesznek-e hajlító s ragozó nyelvekből végre tán újra elszigetelők? Ezek azután újra emelkedhetnének magasabb formákhoz s így a nyelvek fejlődése nagy körpályákat tenne elszigeteléstől hajlításhoz, hajlítástól elszigeteléshez s így tovább. De ezen hypothesis — bármily vonzó — ellentmondásban áll az összes tapasztalással.

Még a leghanyatlottabb hajlító nyelvek is gyökeresen különböznek az elszigetelőktől; épen a gyökváltozás marad meg a végzetek legnagyobb mérvű elkopása esetében is, s tökéletesen elenyészni nem látjuk a végzeteket sehol. Tehát már az sem áll, hogy magasb nyelvvidomok alacsonyabbakká változnak. De viszont az egyszerű nyelvformákat sem látjuk, hogy magasabbakra vergődjenek, mert nyelvalakulás csak a történelem előtt történhetik. Végre az egyszerű idomu nyelvek, p. o. a sinai, a tudományos szemlélet előtt korántsem tűnnek úgy föl, mint hanyatlott magasabb nyelvorganismusok.

Nem marad tehát egyéb hátra, mint megnyugodni azon egyesegyedül a tapasztalásnak megfelelő fölvételben, melyszerint a nyelvek folyvást változnak az eddigelé vázolt irányban. Hová fog végtére vezetni a nyelvi forma hanyatlása, a hangtörvények bontó befolyása, azt nem mondhatjuk meg; a jövő nyelvét megjósolni nem merjük. Megelégszünk azzal, hogy a phasisokat, melyeken a nyelvek élete eddig átment, általában ismerjük, és hogy képesek vagyunk egyes nyelvek életmenetét aránylag pontosan nemcsak szemmel kísérni, hanem még föl egészen a szürkülő előkorig következtetve kipuhatolni, kideríteni azt.

Megismerkedtünk eddig a nyelv lényegével általában, tudjuk, minők a nyelv különféle idomai, láttuk egységes nyelvtörzsök, különösebben az indgermán nyelvtörzs, ismétlődő szétágazásait, láttuk végre mikép változnak, hanyatlának a nyelvek az idő haladtával: hátra van, hogy a fölnémet nyelvágat, melynek viszonyát a többi germán nyelvekhez csak érintettük fentebb, még külön vegyük kissé pontosabb szemle alá.

9. Fölnémet nyelv.

A fölnémetnek legrégebb hozzáférhető formája az ó-fölnémet nyelv. Ez már nem lép előnkbe egyetlenegy nyelvképen, oly

nyelvképen, mely még nem vettetett alá a több megkülönböztethető tájnyelvekre való szétbomlásnak. Az ó-felnémetet csak a nem többé teljesen egyenlő nyelvű *frankok*, *alamannok* és *svábok*, meg *bajorok* nyelvemlékeiből ismerjük. Ó-fölnémet-nek neveztetnek ezen tájnyelvek addig, míg a szavak töszótaga után következő szótagok önhangzóinak egy meg nem különböztetett *e*-vé gyengítése még nem vált szabálylyá, azaz a 7-dik századtól a 11-dik század vége tájáig. Addig míg *gibu*, *gēban*, *viscum*, *blindaz*, *blindōno* stb. találunk, ófölnémet van előttünk, a hol az ilyen formák teljesen eltűntek és *gibe* (most *gēbe* 1. ps. sing. praes.), *gēben*, *vischen* (dat. pl.), *blindez*, (most *blindes*, Neutr. Sing.), *blinden* (Gen. Plur.) által pótoltnak, ott nem többé ófölnémet, hanem már középfölnémet van előttünk. Ámbár az ó-fölnémetben nem fejlődött ki általános irodalmi nyelv, mindazonáltal nem oly könnyen keresztülvihető a három tájnyelvnek, a *frank*, *alamann-sváb* és *bajor-osztráknak*, elválasztása, ámbár némely nyelvemléknél nem lehet kétely afelől, melyiknek legyen az odaítélendő a fölnémetek három főtörzsei közül. A tájnyelvi különbségekkel karöltve jár a nyelvnek nagy különbségsége a források korának különbségsége szerint, úgy hogy az ófölnémetben a hangi formának mindig változósokféleségével találkozunk.

Azon sajátságok közül, melyeket az ófölnémet a többi német nyelvekkel szemközt felmutat, csak egyet, a legfontosabbikat, akarjuk pontosabban megtekinteni, t. i. az úgynevezett *hangmáslatot* (*Lautverschiebung*).

Már a litván-szláv-germán alapnyelvből kiváló germán alapnyelvnek karakteristikus, a germánt a szláv-litvántól megkülönböztető ismérve az épen említett hangmáslat. A germán t. i. a régi tenuisekből (k, p, t) aspirátákat csinált vagy épen spiransokat, k-ból kh-t azután h-t, p-ből ph-t azután f-et, t-ből th-t, míg a litván-szláv, azonképen mint az indgermán nyelvtörzs többi nyelvei, megtartotta a tenuiseket változatlanúl; a germán a mediákból (b g d) tenuiseket csinált, a szláv-litván megtartotta a mediákat. De közösek a mediák a germánnal és szláv-litvánal ott, hol az árjai és hellénitalkelt nyelvek az aspirátákat vagy azoknak helyetteseit, a spiransokat mutatják, stb. stb.

Egyike a legnevezetesebb tüneményeknek a nyelvtörténelem terén az, hogy a momentan (explosiv) consonánsoknak eme épen említett másolata, a mely által a germán alapnyelv többi

indgermán testvéreitől magát megkülönbözteti, a fölnémetben ismétlődik. Ezen második hangmásolat legszembetűnőbb ismérve a fölnémetnek, szemközt az ő összes testvéryelveivel. De nem összes területe a fölnémetnek mutatja ezen hangtörvényt eleitől — azaz a közös germán alapnyelvből kiválásától — fogva és egyszerre; némely részein csak keletkezni látjuk e hangmásolatot, egészen keresztülhatni pedig csak egyik tájnyelvben, az alamannban, mely is azért *szoros-őfölnémetnek* neveztetik. — Ezen második német hangmásolat (a fölnémet hangmásolat), elve szerint, mint mondtuk, tökéletes ismétlése a korábbi hangmáslatnak, tehát azon törvénynek, melynek következtében tenuisból lesz aspirata, mediából tenuis és aspiratából media. Könnyen megtartható a két hangmásolat törvénye, ha megtartjuk, hogy az indgermán, alapgermán (melylyel a gót, alnémet stb. a lényegesben egy sorba állítható) és fölnémet közti hangrotatiónál egymásra következnek: tenuis, aspirata, media; aspirata, media, tenuis; media, tenuis, aspirata. Csak egyikét ezen soroknak szükséges megjegyezni arra, hogy az ember mindig az egész törvényt kifejtthesse magának; azon nyelvek egyikének tenuisére következik a másiknak aspiratája (vagy ezt helyettesítő spiransa), aspiratára media, médiára tenuis.

Azonban ezen törvény most, midőn másod ízben lép föl, még számosabb kivételeket szenved mint első föllépésénél. A nevezetes törvény systematikus átnézetben következőképen előállítható. Tisztán schematice, minden kivételtől elnézve, a következő hangváltásokat nyerjük:

indgermán	k, t, p	g, d, b	gh, dh, bh
(germánon kívül)			
alapgermán	kh, th, ph	k, t, p	g, d, b
(gót, alnémet stb.)			
fölnémet	g, d, b	kh, th, ph	k, t, p.

De a valóságban ez következőkép idomúl:

indgermán	k, t, p	g, d, b	gh, dh, bh,
(kiv. germán)			hellén: χ, θ, φ
alapgermán	h, th, f	k, t, p	g, d, b
(gót, alnémet)			
fölnémet	h, d, f	ch hh, z ž, pf f,	k, t, p
		(k)	(g) (b).

Az utolsó (fölnémet) sor alatt berekesztettek a közőfölnémet,*) közép- és újfölnémet hangok.

A második hangmásolat ezen törvénye a legszembetűnőbben és a jelen perczig választja el a fölnémetet az ő legközelebbi rokonától, az alnémettől. A hol *that* vagy *dat*, *tíd*, *slāpen*, *breken* stb. mondták és mondják, ott az alnémet nyelv félreismerhetlen, míg a *dasz*, *zeit*, *schlāfen*, *brechen* ép oly félreismerhetlenül viselik magokon a fölnémetnek bélyegét. Ennélfogva az alnémet nyelveket és tájnyelveiket „*Dat nyelvek*“-nek, a felső német-(fölnémet)eket „*Dasz nyelveknek*“ nevezhetjük.

Midőn a tőszótagra következő vocálisoknak egy különbségtelen „e“-vé gyengülése lesz diadalmassá, megtörtént az átmenet az *őfölnémettől* a *közép-fölnémetre*. A tőszótagok vocálisai lényegesen ugyanazok maradnak mint az *ő-fölnémetben*; csak az *újfölnémetben* áll be itt is jelentékeny változás; ugyanaz áll a consonánsokra nézve. A véghang elgyengítése által, mely már most a nyelvek történetének egyik általános törvénye szerint beáll vala, semmikép sincsenek kizárva tájnyelvek különbségei, és csak úgy lehet tehát tájnyelveket megkülönböztetni a közép-fölnémet nyelvelmékekben, mint az *ő fölnémetekben*. De most nem sokára *egy* tájnyelv általánosabb érvényre emelkedett, mint az irodalomnak és az udvaroknál fejtett s ápolt magasabb társalgásnak nyelve: egy *udvari* nyelv fejlődött ki, mely azok által is használtatott, a kiknek az nem volt tájnyelvök. Mígtehát az *ő-fölnémetben* csak tájnyelvek léteztek, a közép-fölnémet már azoknak egyikét a többiek fölibe emelte; egy magasabb nyelvet, *udvari* nyelvet fejlesztett ki. Az irodalom, mely az *őfölnémet* korszakban a papok kezeiben volt, e korszakban a nemesek kezeibe ment át; ekképen az *udvarok* nyelve egyszersmind az irodalom nyelvévé lett. Ezen tájnyelv a *sváb*. Ez, a *sváb udvari nyelv*, a szorosabb értelemben vett *középfölnémet*, a 13. századbeli dús remekirodalom legmagasabb terményeinek nyelve.

Minden germán törzsököknél a legrégibb időszakban (*ő-szkan-dináv*, *ő-szász*, *angolszász*, *őfölnémetnél*) ugyanazon alliteráló epikai verssel találkozunk. De az általánosan német alliteráló formában föltűnő régi nemzeti isten- és hős- költészet, melynek virágkora megelőzte a kereszttség fölvételét, a fölnémet területen semmivé té-

*) Mennyiben a szoros-ő-fölnémettől eltér,

tetett, kevés, történetesen megmentett töredékek kivételével. — A rimes költészet, mely már korán fejlődött az alliterálóból, az ófölnémet irodalom egyedül ismert átmeneti korszakában nem volt még képes igazán jelentékeny műveket teremteni, de bocsés mint annak bizonyítéka, hogy a legrégibb alliteráló költészettől egész a középfölnémet műidomokig szakadatlan fejlődési folyam vezet. Az összes ó-német (ó- és középfölnémet) költészzel közös a versek mértékének meghatározása az emelések, azaz a legmagasabban hangfokozott szótagok által, melyeknek határozott száma foglaltatik minden versben; oly elv, mely sajátos a német nyelvnek és a mely a prosodiai méréstől és a puszta szótagszámítástól gyökeresen különbözik.

A középfölnémet nyelv a fejlődésnek finom egyenmértéke által ajánlkozik; az már nem többé a teljes ófölnémet nyelv a maga súlyos végszótagaival, melyek részben, nevezetesen a versben, a gyöktagot elhomályosítással fenyegetik, de még nem is a sokképen zavart és tévutakra vetemült újfölnémet nyelv az, hanem a német nyelvnek legszebb, a költészet céljaira legalkalmasabb életfoka, mely joggal viseli a középfölnémet nevet. Az egyhanguság még csak a végszótagokban harapózott be, még csak azokon vett erőt, és itt is léteznek még amaz a végszótagokban már most majdnem kizárólag uralkodó *e*-nek élesen meghatározott súlykülönbségei; a tölszótagok pedig még részint hosszúak, részint rövidek; a hangfok még nem teszi a szótagot hosszúvá mint az *újfölnémetben*. Ez a gyökeres különbség a közép- és újfölnémet között. A végszótagok vékonyulásához itt még egy további, szintén a nyelvek menetében szükségesen alapuló momentum járult: a szóhangfok hosszúvá teszi a szótagot, melyre esik, vagyis inkább csak egyedül a hangfoknak van értéke, érvénye — a hosszú, és rövid közti éles különbség eltűnt. S most hatott be igazán az egyhanguság a nyelvbe; nagy száma a különbféleségeknek elveszett; „neme“ (Conj. Praes.) — középfölnémetül „nēme“ (rövid *ē*-vel) — most úgy hangzik mint „näme“ (Conj. Praet.) — mi kfn.-ül „naeme“ (hosszú *e*-vel) volt; „malen“ (örlení) — kfn. „mālŋ“ — most úgy hangzik mint „malen“ (festeni) — mi kfn.-ül „mālen“ volt; „tor“ (kapu) most úgy hangzik mint „tôr“ (bolond) stb.

Egy másik, a fölnémet nyelv összes lényegére nézve jelentékeny vonás a következő.

Az ófölnémetben mindig az író tájnyelve volt előttünk; nem volt semmi általánosabb, a mi — a különböző törzsöket együvé foglalva — annál fölebb állott volna. A középfölnémetben egy általánosabb nyelv az által fejlődött ki, hogy egyik törzsnek tájnyelve túlsúlyt nyert a többiek felett. Az újfölnémet pedig — mely nyelv még szélesebb körökben lett uralkodóvá mint a középfölnémet — nem is valóságosan beszélt nyelvjárás; seholsem hallani a német írói nyelvet a sajátképi nép szájában. Az újfölnémetnek ezen sajátága az ő nyelvi természetlenségének oka; mert valóban természetlen némely hangjaiban és formáiban az újfölnémet írói nyelv; az nem a német nyelv élő fáján öntudatlanul és természetyszerűen elősarjadt galy, hanem inkább sok részben az emberi akarat befolyása által szándékosan képezett és összeegyvelített valami. De az újfölnémet épen csak is azért, mert nem tájnyelv, mert egy törzsöknek sincs birtokjogi igénye hozzá, képes lenni minden német — föl- és al- német — néptörzsökök közös köteléke (a hollandi, flandriai alnémet töredékek kivételével) és így tehát épen az, a mi az újfölnémetnek nyelvi tökéletlenségét föltétezi, nemzeti nagy jelentőségének forrása.

De honnan eredt tehát ezen újfölnémet nyelv? honnan származnak nagy organicus hiányai és fogyatkozásai, és honnan vette oly nagyjelentőségű és áldásos egyetemességre való képességét?

Míg az ófölnémetben nyelv és irodalom egy mederben folynak, míg itt az írott nyelv lényegesen azonos volt a beszélt nyelvvel, addig a középfölnémetben *egy* tájnyelvet találtunk az irodalomban uralkodónak, mely mellett a többiek természetesen a nép ajkán tovább s tovább éltek és a nyelvtörténelem törvényei szerint tovább változtak. Ily változásokat természetesen maga a szoros értelemben vett középfölnémet nyelv sem kerülhetett ki. A rövid töszótagoknak — a középfölnémet nyelv ezen fő ismertető jelének a későbbi nyelvvel szemközt — vesztesége már korán kezd beharapózni; de mihelyest megszűntek p. o. így beszélni: „sâgen, lôben“ s ezek helyett behozták a „sâgen, lôben“ beszédejtést: a nyelvnek egész jelleme megváltozott, a régi metrika, a régi rímnem lehetetlenné vált. — Ezen nagy változás magának a nyelvnek lényegében ép úgy alapszik, mint az idő folytában bekövetkező többi változások; további hatása az ugyanazon agensnek, mely már a középfölnémetben rövidítette volt a végszótagokat, t. i. a szóhang-

foké, a mely ama végszótag-rövidítéshez most már a tölszótagi rövidségeknek megnyújtását is hozzácsatolja.

De ezen a nyelv lényegében alapuló változásokhoz, melyek a XIV. és XV-ik század folytában bekövetkeztek, még más is járult hozzá. A középfelnémet udvari nyelvet, a sváb tájnyelvet, ezen változásokkal is lehetett volna írói nyelvvül megtartani. De ez nem történt meg. Az irodalommal együtt hanyatlott ama nyelv használata is, és most újra az írók tájnyelvi különbéleségei léptek föl az irodalomban. Itt megszakad a fonál; az újfölnémet nem a középfölnémet udvari nyelvnek nyelvtörténelmileg változott későbbi formája, valamint az újfelnémet irodalom sem folytatása a középfelnémetnek. Közép- és újfölnémet között hézag van, nyelvi és irodalmi elvadulás kora fekszik köztök.

Az újfelnémet írónyelv számára tehát még csak most kell keresnünk a kiindulópontot; az újfelnémet írónyelv mellett fennálló új-felnémet népnyelvekre nézve azonban ez nem áll; azok a régibb formáknak egyenes folytatásai. A írónyelv és a népnyelv függetlenül haladnak egymásmellett: külön-külön kell a kettőt szemlélet alá vennünk.

Az *írónyelv*. A német írónyelv szakadatlan fejlődési sorban Lutherig kísérhető vissza. Ámbár az idő folytában az is változott, régít hányt le s újat vett föl, mindazonáltal azon nyelv, a melyen ma ír a német, s melyhez többé kevésbé híven ragaszkodik a mívelt beszédben is, nevezetesen az ünnepélyes és oktató beszédben, ugyanaz a nyelv, melyen Luther írt vala; korántsem más hangtörvényeket követő más tájnyelv lépett ama Lutherféle nyelv helyébe. De Luther nem teremté ezen nyelvet; valamint általában semmiféle nyelvet, úgy az írói nyelvet sem lehet csinálni, habár épen az írói nyelvek egyes szavakban, sőt tájnyelvek választásában és vegyítésében, bizonyosan nagyobb mérvben vannak az írók önkényének alávetve, mint a természetes növési, eleven népnyelvek. Honnan vette Luther ama nyelvet, melynek ő írásai által, különösen biblia-fordítása által, mindig általánosabbá váló érvényt szerzett, és mely diadalmasan benyomúlt az alsónémet területre is? Hogy az nem tájnyelv, azt egész minősége bizonyítja, nevezetesen inorganicus hangviszonyai, minőkre egy tájnyelv sem vete-medhetik.

Luther maga mondja világos szavakkal, hogy ő nem él „bi-

zonyos, különös, sajátos nyelvvel a németben“, tehát nem valamely specialis tájnyelvvel, hanem a „szász cancellaria“ nyelvével, „melyet minden fejedelmek és királyok követnek Németországban.“ Ezen általános használatánál fogva az, a mint Luther mondja, „a közös német nyelv“, mely „a felső- és alsó-németek“ által megérthető.

Luthernek ezen az általa használt nyelvről tett hiteles nyilatkozata a német írónyelvnek igaz forrására vezet el minket. Papíron keletkezett nyelv az, lassanként keletkezett maga által az írásbeli használat által, — mely mindig szokott a nyelvre bizonyos bélyeget reányomni, — és a tájnyelvek elegyítése által, melyben az alnémet sincs egészen képviseletlen, az osztrák pedig főbb szerepet játszik. Ezen tájnyelv-keverék már a császári cancellariában uralkodó német birodalmi nyelvvé fejlődött. Ezen, papír eredetét világosan homlokán viselő nyelv, hatalmassá lévén a hivatalos használat és Luther reformatori szelleme által, lassan-lassan kiszorította a felső német (svájci) tájnyelveket, sőt az alsónémet nyelvet is a könyv- és írónyelvi használatból s mindig tovább-tovább nyomult be az egyház, tanoda és törvényterembe, elterjedt a magasb társaságba és a házba, és itt uradalma napról-napra oly hatalmasan nőtt, hogy előle a tájnyelvek a városokban már tűnedezni kezdenek, és hogy már most csupán még a csekélyebb sorsu embernél, névszerint pedig a falvak lakosságánál, zavartalan tisztaságukban találhatók fel a tájnyelvek.

A tájnyelvek. Míg a németalföldi (hollandi, flandriai) tájnyelvek az újfölnémet írónyelv határán kívül esnek, a hozzájuk közel álló alsónémet tájnyelvek, melyek közül korábban némelyek szintén írónyelvek valának, már most régóta elfogadták az újfölnémet írónyelv használatát. A középfölnémet írónyelvvel még középalnémet írónyelv járt párhuzamosan; de az újfölnémet írónyelv mellett többé nincs újalnémet írónyelv, hanem a mostani alsónémet (rendesen „plattdeutsch“-nak nevezett) tájnyelvek a közös írónyelvhez ugyanazon viszonyban állanak, mint a felsőnémet tájnyelvek. Most tehát az újfölnémet írónyelvvel szemközt álló tájnyelvek vizsgálatának körébe az alsónémet országrészek is jutnak, mert itt is divik az írásban és a fensőbb beszédben az újfölnémet nyelv. Fölnémet már most ugyanazt jelenti, a mit eddig újfölnémet írónyelvnek neveztünk, sőt a felsőnémet (oberdeutsh) tájnyel-

vek hazájában is a fölnémet (hochdeutsch), értsd az írónyelv, ellentétbe állíttatik a közönséges (felsőnémet) tájnyelvi beszéddel.

A tájnyelvek már a német nyelvnek természetes, a nyelvtörténelmi változások törvényei szerint létrejött idomai — ellentétben a többé-kevésbé csinált és mesteriesen szabályozott, kinyesett írónyelvvel. Ebből is foly már a tájnyelvek magas becse a nemzeti nyelv tudományos vizsgálatára nézve; azokban oly szavaknak és formáknak gazdag kincse van, melyek magokban jók és valódi nemzetiek, de az írónyelv által mellőztettek; található azokban igen sok olyan, a mi értékesíthető a régibb nyelvemlékek magyarázására, sőt a mostani írónyelv alaposabb megismerésére is, — eltekintve a nyelvtörténelmi, a hangphysiologiai érdektől, melyel a német tájnyelvek rendkívül gazdag sokfélesége kínálkozik.

A ki valamely német tájnyelvben, légyen az bár felső- vagy alsónémet, járatos, annak az ónémet nyelv tanulmányánál nagy előnye van a felett, a ki csak az írónyelvben otthonos, sőt általában idegen nyelvek megtanulása határozottan könnyebben esik annak, a ki gyermekségétől megszokta a kétféle nyelvvel való élést. Semmi sem tehát nagyobb balgaság, semmi sem árulja el inkább a valódi míveltség hiányát, mint a tájnyelvek megvetése.

A német tájnyelvek már vagy felső- vagy alsónémetek. A különbség felnémet vagyis inkább felsőnémet (mert felnémet alatt könnyen csak az írónyelv értetik) és alsónémet között már fenebb volt előadva; a hol „*dat*“ hallatik, ott a tájnyelv alsónémet, a hol „*das*“ mondatik, ott az felsőnémet; a példa gyanánt választott szócskának magánhangzói változása természetesen közönyös; a „*det*“ ép oly igazán alsónémet mint a „*dat*“, és a „*des*“ vagy „*dös*“ ép oly igazán felsőnémet mint a „*das*“.

Tagadhatatlan, hogy vannak oly tájnyelvek, a melyek nem viselik magokon következetesen a felsőnémetnek vagy az alsónémetnek összes jellemző jeleit, de pontosabb szemlélgetés mellett könnyen felismerhető a túlnyomó elem. A mennyire ezen a mezőn, a melyen eddigelé a műkedvelőség igen sokat, de a tudomány még aránylag keveset tett, ismereteink terjednek, mindig igaznak bizonyult a fennemlített practicus ismertető jegy: minden „*Dat*“-nyelv teljesen vagy legalább lényegesen alsónémet, minden „*Das*“-nyelv teljesen vagy lényegesen felsőnémet.

Az alsónémet tájnyelvekről mindenekelőtt megjegyzendő, hogy, még inkább mint a felsónémetek, eredetileg idegen t. i. szláv és litván nyelvterületre terjeszkedtek által. Németországnak egész keleti része az Elbeig és Saaleig, sőt helylyel-közzel még ezeken túl is, korábbi időkben szláv volt s a mostani Németország kelet-északi szögletében porosz és litván. Ezen eredetileg nem-német, az idő folytában anyanyelvöket a némettel fölcserélt törzsökök nyelvének behatása azon vidékek német nyelveire azonban csak igen bajosan volna bebizonyítható. Sokkal erősebben hatnak Németország határain a még élő idegen nyelvek mind az ősigazi német, mind a germanisált törzsökökre. A Rajna mellett föl-föltünedeznek a gallicismusok, Ausztriában számos szlavismust hallani az őseredetileg német törzsököknél is.

Mint tudjuk, az oszlás processusa a tájnyelvekben annyira megy, hogy mindeniknek területén számos nyelvjárás, al- és melléknelvjárás különböztethető meg; sőt a ki tökéletesen járatos valamely tájnyelvben, legtöbbnyire képes az egészen közel szomszédos helységek lakosait nyelvökről megismerni. Értem pedig itt a valódi, az írásban megjelölhető különbözéseket, nem a kiejtésnek ama finom árnyalatait, melyeket ugyan hallani, de a papírra tenni nem lehet. A nyelv zöngelmében való különbözés sokszor csudálatosan nagy; ez főoka azon gyakori állításnak, hogy ebben vagy abban a tájnyelvben valami éneklő van.

A német tájnyelvek tudományos osztályozását adni képtelenek vagyunk. Hogy két nagy osztályra, az alsónémet- vagy Datnyelvek és a felsónémet- vagy Das-nyelvek osztályaira szakadnak, már említettük. Az alsónémet osztályban mindenekelőtt megjegyzésre méltók a friesz tájnyelvek, az ó-friesz nyelvnek mostani formái az északi tengerparton Hollandtól fogva Schleswig-Holsteinig; az alsórajnai, westfaliai és úgynevezett alsószász tájnyelvek a Weser mellékein, valamint a hajdan szláv, porosz, litván tájak nyelvei. A felsónémet tájnyelvek között még ma is, úgy mint ősrégi időben, megkülönböztetendők az alamann-sváb tájnyelvek, a középfelnémetnek újabb formái, és a bajor-osztrák tájnyelvek, továbbá a frank tájnyelvek a Majna mellékein a thüringiai erdőhátig s be egészen a német Csehországba; mennyiben legyenek ezektől elválasztandók a középrajnaiak, nem mondhatjuk meg; a thüringiai és felsőszász tájnyelvek szintén külön csoportot képeznek

s így tán még több mások. Csak mellelleg jegyezzük meg, hogy az erdélyi szászok tájnyelvei az alsórajnai eredet nyomait viselik magokon, de emez alsónémet jellemöket már most a szomszédos felsőnémet tájnyelvek befolyása következtében majdnem egészen elvesztették.

A német dialektológiában tehát a német nyelvtudomány még nagyterjedelmű s ép oly fontos mint érdekes és nehézkes mezőt lát maga előtt, melynek kibányászása még csak újabb időben kezdett meg. Névszerint még sok tájnyelvnek pontos, szigorúan tudományos nyelvtani előadása nélkül szűkölködünk; csak akkor midőn a véghetetlen sokféle német tájnyelvek minden főformáinak megbízható, szorosan tudományos feldolgozásai lesznek előttünk, lehet majd tovább menni s azoknak megállható elrendezéséhez és osztályozásához fogni.

Minden egyes tájnyelv és tájnyelvi csoport megkülönböztető ismérvei főleg a hangtan által kiderítendőek; a rokon azután könnyen lesz egymásmellé sorolható. Mindegyik tájnyelvi csoport határainak megállapítása Németország nyelvi geographiájához fogna vezetni, mely eddigelé az épen nem elégséges előmunkálatok mellett nem adható.

Az újfőlnémet írónyelvben, úgy mint a tájnyelvekben nagy mértékben mutatkozik a *nyelvérzet* ama *hiánya*, mely a nyelvélet későbbi stadiumaiban mindinkább növekvő mértékben áll be; már fennebb, midőn ezen tüneményről általánosan volt szó, hoztunk fel egynéhány példát a németből; de itt, hol a felnémet nyelvről és a német tájnyelvekről különösebben szólunk, érdemes lesz ezen pontot kissé bővebben tárgyalni. A nyelvérzet ezen hiánya mindenekelőtt sok szó származásának és összetételének elfeledésében mutatkozik, sőt ha a vonatkozási szótagoknak már sokkal korábban elfeledett funkcióját is akarnók tekintetbe venni, azt mondhatnók, hogy — *minden* szó származásának és összetételének elfeledésében mutatkozik az. De nyelvérzetünk tompasága annyira megy, hogy a korábban idegen nyelvekből fölvetett szavakat többnyire már épen nem érezzük idegeneknek; a nyelvnek ezen régiebb idegen alkatrészei *kölcsönszavaknak* nevezhetők; ellentétben az új, még nem honosított, mindenkitől idegennek érzett *idegen szavak*kal. Másfelől, a nyelvérzet ezen tompasága mellett, az idegen szavaknak közönséges, különösen a népnél kedvelt átnémetítései-

ben (valamint átmagyarításaiban stb.) bizonyos ereje a honinak, néminemű tethben-nyilvánulása a nyelvi életerőnek mutatkozik, mely az idegent is magafélévé tenni és önhúsává, önvérévé változtatni képes. Hadd világosítsuk fel mindezeket néhány példával.

Ki érez a németek közül p. o. „steil“ szónál (de régiebben és tájnyelviileg „steigel“) még valamit a „steigen“-ből; a „heuschrecke“ szónál az elveszett de még középfelnémet „schricken“ szóból = hüpfen, szökdösni; „beichte“ (kfn. bihte) szónál, hogy össze van húzva ebből „bê-gihte“, mely az elveszett „jēhen“ (= mondani, vallani) szó összetétele a „bê“ (= bei) praepositívóval, s hogy tehát annyit tesz szó szerint mint „bevallás; ki nem gondol „geruhen“ szónál az egészen rokontalan „ruhen“ (kfn. ruowen = nyugonni) szóra, holott az csak elferdítése a „geruchen“ (kfn. geruochen = tekintetbe vagy szívére venni, szívesen akarni, szíveskedni) szónak.

Ki érti még ezt „heiland“ (= heilend, salvator), karwoche, karfreitag (ettől kar, ófn. chara, = gyász, panasz), „nachbar“ (tájnyelviileg helyesebben „nachber“) mely rövidítése ennek „nachbauer, nachgebauer“, kfn. „nâchgebûre“ ebből: nâch, nâh = közel és „gebûr“ = Bauer, ettől bauen; „grummet“ = gruenmât, das Grüngemâhte; „adler“ ebből adelar = edler Aar stb? Ki érzi még „hübsch“-ben, hogy az a „höfisch“ mellékformája? Ki sejti az összefüggést ezek közt: besser és busse (javítás, jóvátevé, kárpótlás), angst és enge (= szorongás és szoros), demut, dienst, dierne? (diu mint masc. = szolga, mint fem. = szolgáló; ezen töből van ófn. diorna e h. diuwarna, kfn. dierne továbbképezve; dienen, dienst, ófn. dionôn dionost = szolgálni, szolgálat, ama „diu“-tól származnak ép úgy mint „diemuot“ ófn. diomuoti = szolgálatkész, hódolatkész indulat) stb. Sőt még a faren és erfahren, arg és ürgern közti összefüggés csak némi gondolkodás után derül fel előttünk, a közvetlen érzetből eltűnt az. És azután éppen a német ősrégi keresztnévek p. o. Fridrich (rîch = hatalmas, uralkodó) = békében hatalmas; Dietrich (diet = nép, gótul Thiuda-reiks; azután Theoderich = népen uralkodó), Heinrich (e h. Heim-rîch, honában hatalmas), Konrad (kuonrât, merész tanácsú), Albrecht és Albert (egészen tündöklő), Berta (e. h. Berhta, Berchta = tündöklő) stb. Ki érti még ezeket az eredeti német neveket?

Vagy ki érzi még az idegen eredetet ezekben: vogt ebből advocatus, mely újra vétetett be idegenszókép advocat formában;

bursch ettől *bursa* = „erszény“, azután „társulat“, végre „társulat tagja, társ“, melyből legvégül a mostani „legény“ jelentés fejlődött ki; *pilger* ebből *peregrinus* (idegen); *pfingsten* ebből π ε ρ τ η - x ο σ τ η̇ (50-dik nap husvétután); *mette* ebből *matutina* (reggeli t. i. templom); *ziegel* ebből *tegula* (tégla); *segen* ebből *signum* (jel, különösen kereszt jele); *stifel* ebből *aestivale* (nyári lábra való); *tafel* ebből *tabula*; *pflanze* ebből *planta*; *lärm* ebből *all'arme* (fegyverre!); *samstag* ebből *sabbattag* (héberül *schabbât* = ünnep); *matt* ezen arab szóból *māta* (= meghalt, a sakk játékkal vándorolt be keletről) stb? — A hol azután az idegen úgy van assimilálva és német, sokszor épen értelmetlen, hasonló hangzású hangok által pótolva, mint p. o. *armbrust* ebből *arcubalista* (ívlőszer), *abenteuer* ebből *aventure*, régiebben *adventura* (esemény, ettől *advenire*, középlatin e h. *evenire*) stb., ott a nemtudósnak lehetetlen egyebet érezni mint némileg feltűnő német szót.

A nép ez irányban még tovább megy s csinál *radical*-ból *rattenkal-t*, *horrible*-ből *harübel-t*, *millykerzen*-ből *millichkerzen-t* (= *milchkerzen*), *famos*-ból *vermoost*-ot, *unguentum neapolitanum*-ból „*umgewendten napoleon*“-t, „*cocculi de Levante*-ből „*kugelfant*“, „*lapis-refugii*-ből „*laps fux*“-ot stb. Látjuk, bármily ferde is legyen a német szó értelme, ha csak német a hangzása, már jó.

A legnevezetesebb pedig az, hogy még eredeti német szavak is, melyek többé meg nem értettek, átídomúlnak és így újra alkalmazkodnak, mint p. o. *maulwurf* (mintha a vakond szájával hányna) ebből *moltwurf* (= földhányó, ebből *molte*, *multe*, *most* *mull* = föld, *porhany*); *sündflut* ebből *sintflut*, *sinflut* (= nagy, tartós, végtelen áradat); *sinngrün* e h. *singrün* (= végtelen, örök zöld) stb. — Már e kevés példa mutatja, hogy csak az érti igazán a németet, a ki tudományos uton jutott értelméhez.

Így tehát a nyelvfeletti elmélkedésben a legáltalánosabbtól kiindulva eljutottunk a németig s ennél ismét a legrégebb előidőtől a jelenkorig. — Ezen elmélkedés mint bevezetés után *Schleicher* a fölnémet nyelv közép- és új-fölnémet korszakát tárgyalja részletebben „*Die Deutsche Sprache*“ című művében*).

*) *Schleicher* fenebbi elméletének gyengéit más alkalommal fogjuk ki-
mutatni. L. E.

A M. TUD. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- A MAGYAR NYELV RENDSZERE, 2-dik kiad. Buda 1847. 1 ft.
A MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGOZÁS főbb szabályai. 10-ik kiadás. Pest 1853. 20 kr.
A MAGYAR HELYESÍRÁS ügyében a M. Akad. Nyelvtud. Bizottmány Előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz. Pest 1856. 10 kr.
A MAGYAR SZÓKÖTÉS főbb szabályai, 2-dik kiadás. Pest 1852. 70 kr.
NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. I. Csató és Nagy János: A m. nyelv ragai és szóképzői, Buda, 1834. 53 kr. — II. Engel és Nagy J. A m. nyelv gyökei. Buda, 1838. 53 l. — III. Szilágyi István: A m. szókötés szabályai. Pest 1846 1 ft. — IV. Szvorényi: Magyar ékes szókötés. Buda, 1846. 70 kr.
A DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS. Vass József jutalmazott pályamunkája. Pest 1860. 60 kr.
-

- A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA, készítették Czuczor és Fogarasi. I—IV. kötet. Pest 1862—8. Sajtó alatt az V. k. Minden kötet ára 5 ft.
MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. II-dik v. német-magyar rész, 2-ik kiadás. Buda 1843. 2 ft.
MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Buda 1838. 70 kr.
MAGYAR TÖRVÉNYTUDOMÁNYI MŰSZÓTÁR. 2-dik kiad. Buda 1847. 2 ft.
MAGYARÍTÁS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN, Szabó Józseftől. Pest 1861. 20 kr.
-

- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda 1838. 5 ft — II. Kinizsi Pálné imakönyve. Vegyes m. iratok, Buda 1840. 5 ft. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok, 1842. 5 ft. — IV. I. Guary-codex, Buda 1846. 1 ft. 93 kr. — V. Batori Bibliája sajtó alatt.
MAGYAR LEVELESTÁR. I. Szalay Ágostontól. Pest 1864. 4 ft.
CORPVS GRAMMATICORVM Linguae Hung. Veterum. Toldy Ferencztől. Pest 1866. 4 ft.
-

- FINN NYELVTAN, Fábian Istvántól. Pest 1859. 2 ft.
CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól, Pest 1861. 3 ft.
ABUSKA. Csagatájtörök Szógyűjtemény. Vámbéry Armintól. Pest 1862. 1 ft.
VOCABULARIUM CEREMISSICUM utriusque dialecti. Budenz Józseftől. Pest 1865. 1 ft.
REGULY ÁNTAL HAGYOMÁNYAI I. A vogul föld és nép. Pest 1864. 4 ft.
-

- M. AKADEMAI ÉRTESÍTŐ. Új folyam: Nyelv- és Széptud. Osztály. I. Pest 1860—61, 3 ft. — II. 1861—62, 3 ft. — III. 1863—65, 3 ft.
NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. I—VI. k. Pest. 1862—8. Mindenik kötet ára 3 ft. Sajtó alatt a VII. köt.
-

- ÚJ MAGYAR-SZLÁV ÉS SZLÁV-MAGYAR SZÓTÁR, Jancsovics Istvántól. Szarvas 1848. 2 kiad. 3 ft. 36 kr.
HANGRENDI PÁRHUZAM ezer példában, Lugossy Józseftől. Pest 1858. 20 kr.
MAGYAR NYELVÉSZET, szerk. Hunfalvy Pál. Pest 1856—61. 6 köt. Egy-egy köt. 5 ft. 25 kr. A hat kötet együtt 25 ft.